Навчальний посібник

МАКРОЕКОНОМІКА

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

перше видання

Київ 2012

УДК 330.101.541(075.8)
ББК 65.01.я7

Рекомендовано Вченою радою
Навчально-наукового інституту бізнесу
НУБіП України від 29 вересня 2009 р.

Рецензенти:
М.Й. Малік, д.е.н., професор, член-кореспондент УААН
В.К. Збарський, д.е.н., професор
О.Є.Гудзь, д.е.н., професор

Авторський колектив:
к.е.н., доц. Талавиря М.П ст.викл. Пащенко О.В. (теми5.6.7.13); к.е.н.,

Викладені основи макроекономіки з урахуванням ринкових умов розвитку економіки. Запропоновані тестові завдання,що дає можливість знайти варіанти відповідей на них і дозволяє власними зусиллями отримати та перевірити свої знання дисципліни відповідно до модульно-рейтингової системи підготовки фахівців (ECTS).

Посібник рекомендований студентам економічних спеціальностей вищих навчальних закладів III – IV рівня акредитації.

УДК 330.101.541(075):378
ББК 65.01.я7

© ПП Лисенко М.М., 2012

ЗМІСТ

Передмова 4

Вступ 6

Тема 1. Предмет, методи та функції макроекономіки 17

Тема 2. Макроекономічні показники у системі національних рахунків 33

Тема 3. Сукупний попит та сукупна пропозиція 68

Тема 4. Ринок товарів та платних послуг 102

Тема 5. Грошовий ринок та грошово-кредитна система 109

Тема 6. Макроекономічна нестабільність та циклічність розвитку економіки 156

Тема 7. Фіскальна політика держави 159

Тема 8. Приватні інвестиції 181

Тема 9. Сукупні витрати і ВВП 197

Тема 10. Економічне зростання 219

Тема 11. Державне регулювання ринкової економіки 246

Тема 12. Закономірності формування та сутність світового господарства 269

Тема 13. Фіскальна політика 307

Тема 14. Моделі макроекономічної рівноваги 337

Тема 15. Циклічний розвиток економіки 374

Тема. 16. Валютна система і механізми її регулювання 405

Тема. 17. Соціальна політика держави 445

Словник економічної термінології **463**

Тестові завдання **511**

Основні позначення **537**

Література **539**

ПЕРЕДМОВА

Сучасний етап ринкової трансформації економіки України зумовив необхідність перебудови професійної і економічної освіти, оновлення змісту навчальних дисциплін та форм їх викладу. Концепція освіти ХХ1 століття вимагає підготовки всебічно освічених, компетентних фахівців, здатних оперативно адаптуватися до нових умов, брати участь у соціально-економічних перетвореннях нашого суспільства.

Перехід України до ринкових відносин вимагає нових підходів у формуванні і проведенні в життя ефективної економічної політики. Важливим важелем перетворень, основою становлення економічної системи суспільства є політична економія. Вона дає можливість майбутнім спеціалістам оволодіти знаннями економічних категорій та економічних законів і використовувати їх для глибинного аналізу економічних процесів та явищ сьогодення. Недостатньо розуміти сутність економічної системи, більш важливим є знання економічного механізму її функціонування та закономірностей розвитку основних елементів цієї системи.

Сучасні вимоги до підготовки студентів економічних спеціальностей вимагають ґрунтовної підготовки з політичної економії. **Метою і завданням** вивчення курсу "Макроекономіка" є оволодіння студентами теорії і методології функціонування економіки – важливої сфери життєдіяльності людини, дії об’єктивних економічних законів, ознайомлення з методами і умовами ефективного господарювання.

Опанування програмного матеріалу з макроекономіки формує цілісне економічне мислення майбутніх економістів, сприяє засвоєнню ними відповідних економічних категорій і загальних методологічних принципів, без яких є неможливим як конкретно-економічний аналіз, так і осмислення законів і принципів функціонування світового господарства. Для успішного вирішення даної проблеми слід чітко окреслити основні завдання, які дадуть можливість студентам: правильно орієнтуватись в загальній економічній ситуації та обирати оптимальні шляхи для досягнення поставлених цілей; пов’язати сучасні підходи до аналізу економічних процесів з практикою трансформаційних перетворень в Україні та інших постсоціалістичних країнах; оволодіти набором економічних концепцій, які допоможуть мислити в діапазоні суспільних проблем; оцінити економічні зміни, що відбуваються в суспільстві та знати зв’язок духовної культури з удосконаленням і прискоренням прогресивних економічних перетворень в державі.

Головною метою даного посібника є надання студентам практичної допомоги у вивченні механізмів функціонування національної економіки на основі економічних теорій, концепцій, моделей, обґрунтованих світовою і вітчизняною наукою і апробованих економічною практикою. Теми, які включені в посібник, охоплюють загальні актуальні питання розвитку економіки, а саме, проблеми становлення, формування та розвитку ринкової економіки, суспільного відтворення і економічного зростання, розподілу доходів, рівності і добробуту населення, фінансово-кредитної системи і механізмів державного регулювання економіки, сучасного світового господарства і т.д.

Виконання запропонованих у навчальному посібнику тестів, структурно-логічних схем і вправ дозволить підвищити ефективність навчального процесу, забезпечить системність поглибленого вивчення курсу, здійснювати ефективний контроль і самоконтроль знань за кожною темою. Тести і вправи можуть бути використані як для поточної роботи на семінарських заняттях, рубіжного контрою, так і для підсумкової перевірки знань студентів за модульно-рейтинговою системою вивчення курсу. Дана система навчання та рейтингове оцінювання знань студентів має на меті: активізацію аудиторної та самостійної роботи студентів, стимулювання їх систематичної роботи протягом всього періоду навчання, підвищення якості оцінювання знань, заохочення до отримання високого рейтингу, що надасть студентам певні переваги у подальшому навчанні.

ВСТУП

Макроекономіка – це наука, що вивчає закономірності функціонування економіки в цілому. Але економіка є складною системою. Тому крім макроекономіки її вивчають багато інших економічних наук: політична економія, мікроекономіка, маркетинг, менеджмент, галузеві та функціональні економіки та ін. Разом із тим макроекономіка як наука насамперед спирається на положення та висновки політичної економії про розвиток виробничих відносин, розширене відтворення, дію об'єктивних економічних законів та механізми їх використання у практиці господарювання. Вона також має безпосередній зв'язок з математикою і статистикою, широко використовує методи економіко-математичного моделювання, що перетворює її у точну науку, дозволяє перейти від якісного до кількісного аналізу економічних явищ, процесів та закономірностей, що відбуваються в економіці. Отже, макроекономіка формує наукові уявлення про функціонування економіки на національному рівні. Аналізуючи основні фактори і наслідки макроекономічного розвитку ця наука водночас пропонує певні "рецепти", методи активного впливу на об'єкт свого дослідження, тобто на процес розширеного відтворення. Не визначаючи безпосередньо зміст економічної політики держави, макроекономіка завжди виступає її теоретичною основою. Це свідчить про те, що вона не тільки досліджує фактичний стан національної економіки, а й дозволяє виробити різні варіанти впливу на процес економічного розвитку.

Щоб зрозуміти місце макроекономіки в системі економічних наук, треба насамперед з'ясувати її практичну функцію, тобто визначити, для чого потрібна людям така наука.

В основі макроекономіки, як і будь-якої економічної науки, лежить фундаментальна суперечність людського суспільства: (суперечність між матеріальними потребами людей і тими економічними ресурсами, якими володіють, люди для їх задоволення. Суть цієї суперечки полягає у тому, що матеріальні потреби людей безмежні, а економічні ресурси, необхідні для їх задоволення, – обмежені. Особливістю макроекономіки є те, що ця суперечність розглядається з позиції не окремих суб'єктів економічної діяльності (фізичних або юридичних осіб), а всієї сукупності економічних суб'єктів, тобто національної економіки в цілому. Звичайно, макроекономіка не може бути нейтральною до цієї суперечності. Вона, як і інші економічні науки, має бути одним з інструментів її розв'язання. У чому ж конкретно полягає роль макроекономіки, як економічної науки? Щоб відповісти на це запитання, необхідно з'ясувати зміст зазначеної суперечності.

Насамперед, що ми маємо на увазі, розглядаючи поняття "матеріальні потреби"? Матеріальні потреби – це бажання людей володіти товарами й

послугами, здатними приносити їм користь. Предмети споживання та багато послуг використовуються для задоволення особистих потреб людей. Водночас матеріальні потреби мають окремі фірми і підприємства, а також державні органи управління. У розпорядженні підприємств знаходяться будинки, машини, устаткування та все інше, необхідне їм для здійснення виробничої діяльності. Державні органи управління, задовольняючи колективні потреби громадян своєї країни, будують школи, медичні заклади, автошляхи, купують військову техніку тощо.

Основною властивістю матеріальних потреб є те, що в кінцевому підсумку вони не можуть бути задоволені повністю, тобто є невтолимими, безмежними. У процесі розвитку людської цивілізації рівень задоволення потреб постійно зростає, а водночас безперервно і навіть швидше зростають потреби.

Звичайно, тут йдеться про абсолютну потребу, тобто потребу, яка мотивується тільки бажаннями людей. Безмежний характер абсолютної потреби випливає з природи людини, відповідно до якої задоволення потреб одного рівня породжує прагнення до задоволення потреб вищого рівня: збільшення кількості товарів та послуг, що споживаються, розширення їх асортименту, підвищення якості. Але матеріальні можливості зростають повільніше, ніж потреби. Тому суспільство може ставити завдання лише щодо мінімізації цього відставання, а не усунення його взагалі. Більше того, потреби, що завжди є первинними стосовно економічних ресурсів, з’являються тільки тоді, коли можуть бути освоєні виробництвом. Тому на кожному етапі економічного розвитку існує багато незадоволених потрет, хоча люди сьогодні задовольняють свої потреби на значно вищому рівні, ніж у минулому.

Матеріальні потреби безпосередньо пов’язані з економічній ресурсами, під якими розуміють всі природні людські ресурси та вироблені людиною засоби, що використовуються для виробництва товарів та послуг.

Економічні ресурси можна поділити на такі види:

1) матеріальні ресурси – земля як засіб праці, сировинні матеріали, розвідані родовища корисних копалин, капітал;

2) людські ресурси – праця та підприємницька діяльність.

До такого ресурсу, як земля, належать усі природні ресурси, тобто продукти самої природи, її дари. До них включають орну землю, ліс, водні ресурси, розвідані родовища корисних копалин тощо. Капітал насамперед – це засоби виробництва, тобто машини, устаткування, інструменти, споруди, транспортні засоби, що використовують у виробництві й транспортуванні готової продукції, тощо. Проте поняття "капітал" у макроекономічній науці тотожне поняттю "інвестиційні ресурси", або "інвестиції". Процес виробництва і нагромадження цих ресурсів називають інвестуванням. Тому

розрізняють реальний і грошовий капітали. Реальний капітал – це виробничі ресурси, тобто ресурси, які використовуються у процесі виробництва. Грошовий капітал – це потенційний капітал, тобто гроші, спрямовані на придбання інвестиційних ресурсів (позичковий капітал, акціонерний капітал).

Людські ресурси – це праця як сукупність всіх фізичних та розумових здібностей людей, які вони застосовують у процесі виробництва товарів і послуг. Особливим видом людських ресурсів є підприємницька діяльність, що виявляється в їхній здібності керувати процесом виробництва, займатися бізнесом, тобто найефективніше використовувати всі інші економічні ресурси.

Основна властивість економічних ресурсів – їх відносна обмеженість. Вона означає, що кількість ресурсів недостатньою не абсолютно, а стосовно до потреб людей. Обмеженість ресурсів визначає межу виробничої діяльності людей, можливі обсяги виробництва необхідних суспільству товарів, а відповідно й рівень споживання.

Отже, оскільки потреби людей практично безмежні, а економічні ресурси відносно обмежені, суспільство не в змозі повною мірою задовольнити власні потреби. Але воно може впливати на ступінь невідповідності між погребами і ресурсами, домагатися підвищення рівня задоволення потреб за наявних ресурсів. Досягти цього можна лише одним способом – підвищуючи ефективність використання всіх наявних ресурсів, тобто шляхом підвищення ефективності функціонування національної економіки в цілому.

Під ефективністю, економіки розуміють відношення між результатами й витратами. Вона характеризує зв’язок між. обсягом ресурсів, витрачених у процесі виробництва, і кількістю товарів та послуг, одержаних у результаті використання цих ресурсів. Зростання кількості товарів та послуг, одержаних від даної величини витрачених ресурсів, означає підвищення ефективності, зменшення ж обсягу продукції, одержаної від даної величини спожитих ресурсів, свідчить про зниження ефективності.

Є багато способів підвищення національної економіки на макрорівні. їх можна об’єднати за такими напрямами:

1. Забезпечення повної зайнятості ресурсів. Повна зайнятість ресурсів означає залучення до економічного обороту всіх ресурсів, придатних для виробництва товарів та послуг. Йдеться про повну зайнятість працездатного населення, відсутність вимушеного безробіття; максимальне залучення до сільськогосподарського виробництва орних земель; повне завантаження виробничих потужностей та ін. Неповна зайнятість ресурсів викликає певні втрати для економіки, знижує її ефективність.

2. Досягнення повного обсягу виробництва. Економічні ресурси мають використовуватись найраціональніше, відповідно до їхнього призначення. Під повним обсягом виробництва розуміють такий його обсяг, коли продук-

тивні можливості ресурсів використовуються найповніше. Наприклад, орна земля не повинна використовуватися під несільськогосподарські потреби, фермери не повинні збирати врожай косою або серпом, якщо є зернозбиральні комбайни; кваліфікований інженер не повинен використовуватися не за фахом тощо.

3. Досягнення найраціональнішого розподілу наявних ресурсів між виробництвом окремих видів продукції, між виробництвом споживчих та інвестиційних товарів. У першому випадку найвища ефективність економіки забезпечується за умови досягнення рівноваги між попитом і пропозицією за відсутності як надвиробництва, так і дефіциту. В другому випадку найвища ефективність економіки досягається тоді, коли забезпечено баланс між поточними й перспективними потребами, тобто правильно визначена альтернатива: "більше зараз і менше потім" або "менше зараз і більше потім". У цьому полягає гостра проблема вибору напрямів економічної політики держави.

4. Зростання технічного рівня виробництва. На цій основі забезпечується підвищення ефективності економіки через поліпшення якості товарів й удосконалення технології їх виробництва. Підвищення ефективності економіки забезпечує у даному випадку збільшення обсягу виробництва продукції за незмінної кількості ресурсів, що рівнозначно їх збільшенню.

Таким чином, в умовах безмежності потреб й обмеженості ресурсів підвищення ефективності економіки й досягнення на цій основі вищого рівня споживання є головною проблемою людського суспільства. З цього випливає практична функція макроекономіки, або її головне завдання. Воно полягає в тому, що дана наука повинна озброїти людей знанням тих форм і методів впливу на економіку, за допомогою яких вони можуть забезпечити її ефективне функціонування з метою досягнення найвищого рівня задоволення матеріальних потреб.

Щоб визначити об’єкт макроекономіки як науки, необхідно насамперед провести межу між нею і мікроекономікою. Мікроекономіка вивчає механізм функціонування та взаємовідносини індивідуальних економічних суб’єктів, до яких належать окремі підприємства та організації (фірми, комерційні банки, страхові компанії тощо). Макроекономіка досліджує господарську діяльність та взаємодію всієї сукупності економічних суб’єктів, тобто національну економіку в цілому. Отже, макроекономіка формулює наукові уявлення про функціонування економічної системи на національному рівні. Внутрішній стан та функціонування економічної системи як єдиного цілого забезпечується зв’язками між елементами, що входять до п складу, і зовнішнім середовищем.

Але в реальній дійсності немає економіки взагалі, а завжди є економіка з відповідним типом виробничих відносин, які формують адекватну їм

економічну систему. Це означає, що об'єктом макроекономіки є не просто національна економіка взагалі, а її відповідний тип, тобто історично визначена економічна система.

Задоволення матеріальних потреб людей і саме існування людського суспільства неможливі без систематичного відновлення процесу виробництва, в результаті чого постійно відтворюються не тільки матеріальні блага, а й умови їх виробництва: економічні ресурси, виробничі відносини та відповідні їм регулюючі механізми. Загальною рисою кожної економічної системи є її здатність до постійного відтворення виробництва за даних виробничих відносин. У будь-якій економічній системі процес цього відтворення включає в себе безпосередньо виробництво, а також реалізацію його результатів та їх споживання.

Регулювання процесу відтворення здійснюється за вимог об'єктивних економічних законів та на основі відповідного економічного механізму, який реалізується в господарській практиці через систему ринкових інститутів та органів державного управління економікою. Характер економічного механізму та інститутів, які його реалізують, залежить від характеру виробничих відносин і насамперед від форми власності на виробничі ресурси. Тому форма власності і є головною ознакою, яка відрізняє одну економічну систему від іншої.

Якщо розглядати розвиток економічних систем в історичному аспекті, то можна виділити три основні їх типи: ринкову, командно-адміністративну і змішану економіку. Без визначення головних особливостей окремих типів економічної системи неможливо зрозуміти суть об'єкта макроекономіки.

Ринкова економіка характеризується приватною формою власності на економічні ресурси й використанням ринкового механізму для регулювання економіки. У такій системі поведінка кожного учасника мотивується його особистими інтересами, кожний економічний суб'єкт прагне досягти максимального доходу на основі індивідуального прийняття рішень. Але приватний інтерес – це одночасно й носій суспільного інтересу. Кожний економічний суб'єкт здатний реалізувати свій приватний інтерес лише в тому випадку, якщо він є носієм суспільного інтересу. Таке поєднання приватного інтересу із суспільним здійснюється на ринку. На дану властивість ринку звернув увагу ще Адам Сміт, який проголосив принцип "невидимої руки" ринку. Це означає, що кожний індивід, який реалізує свій приватний інтерес через ринок, не усвідомлюючи його, одночасно працює на задоволення суспільного інтересу. "Невидима рука" ринку – це його закони та стимулятори. Насамперед це закон вартості, закон попиту та пропозиції, закони спадної ефективності та корисності. Згідно з цими законами встановлюються ціна, зарплата і прибуток. Останні є тими стимуляторами,

що регулюють діяльність виробників товарів та дають і відповідь на такі три запитання: що виробляти, скільки виробляти і з якими витратами?

Основним рушієм ринкової економіки є конкуренція. Конкурентна економіка – це економіка, в якій панує споживач.

Ринкова економіка – це економіка з вільним ціноутворенням. Ціна, що склалася на основі вільного порозуміння сторін, забезпечує рівновагу між попитом і пропозицією, між виробництвом і споживанням. Ціни, за якими забезпечується рівновага в економіці, називають рівноважними. Рух ринкових цін, до рівноважного рівня приводить виробництво у відповідність із купівельно-спроможними потребами суспільства і розподіляє ресурси відповідно до цих потреб.

Отже, ринкова економіка має такі властивості, що забезпечують її здатність до автоматичного саморегулювання. Цей тип економіки часто розглядають як найдосконалішу економічну систему, коли стає непотрібним державне втручання в економічні процеси. Роль уряду при цьому повинна обмежуватися захистом приватної власності та встановленням сприятливого правового поля для вільного функціонування ринку.

Командно-адміністративна (або планова) економіка прямо протилежна ринковій економіці. Вона заснована на суспільній (державній) власності, а регулювання економічних процесів здійснюється за допомогою централізованого державного планування. Таке. планування має обов'язковий, тобто директивний, характер стосовно всіх суб'єктів економічної діяльності. Воно регламентує обсяги виробництва продукції, розподіл і використання ресурсів, ціноутворення і витрати на виробництво, розподіл доходів на споживання і нагромадження.

Отже, командно-адміністративна (або планова) економіка – це економіка з жорстким державним регулюванням. Його основним інструментом виступає державний план. Ринок у цій системі самостійних регулюючих функцій не виконує, а сам є предметом державного планування. Держава заздалегідь планує ціни. заробітну плату, банківські відсотки та інші ринкові інструменти. Тому ринок тут є допоміжним засобом стосовно плану.

Змішана економіка – це така економічна система, яка поєднує в собі різні форми власності (приватну, кооперативну, державну) і два механізми макроекономічного регулювання: ринковий і державний. Проте в кожній країні зі змішаною економікою співвідношення між ринковим і державним регулюванням, або розподіл регулюючих функцій між ринком і державою, є неоднаковим. В одних країнах держава відіграє більшу, в інших – меншу роль у регулюванні економіки. Залежно від ступеня державного втручання в економіку змішана економіка кожної країни має особливу модель з переважанням елементів лібералізму або дирижизму.

Можна виділити три найтиповіші моделі змішаної економіки.

Американська модель. Основу американської моделі становить система всілякого заохочення підприємництва, досягнення особистого успіху, збагачення найактивнішої частини населення. Завдання соціальної рівноваги громадян при цьому гостро не ставиться, а пряме державне втручання в економіку є незначним і охоплює такі питання, як визначення правил гри па ринку, використання бюджетної системи, перерозподіл доходів через податкові механізми та ін.

Японська модель. Для цієї моделі характерним є активне втручання держави в економіку. Розвиток економіки підпорядкований загальним національним завданням, велику роль відіграє економічне планування (індикативне). Розв'язанням соціальних завдань безпосередньо займаються корпорації та об'єднання.

Шведська модель. Характерною особливістю цієї моделі є її соціальна спрямованість на рівні державної політики. Скорочення майнової нерівності досягається за рахунок перерозподілу доходу через бюджет па користь менш забезпечених верств населення. У державному бюджеті акумулюється більш як 50% валового внутрішнього продукту.

Модель змішаної економіки у кожній країні залежить насамперед від індивідуальних факторів (природні, демографічні, технічні, місце країни у світовому господарстві та ін.), цілей та пріоритетів державної політики. За зміни цих умов вносяться зміни й у модель змішаної економіки.

Суб'єктами змішаної економіки є домашні господарства, підприємства (фірми) й держава. Вступаючи в економічні відносини між собою, кожний з них викопує відповідні функції Так, домашні господарства є власниками економічних ресурсів (робочої сили, матеріальних ресурсів, грошового капіталу). Проте самі вони не використовують економічні ресурси, а надають їх підприємствам через ринок ресурсів.

Функція підприємств (фірм) полягає у тому, то вони використовують економічні ресурси для вироблення продуктів та надання послуг і реалізують їх на товарному ринку з метою одержання доходу.

Держава виконує в економіці важливі функції. Насамперед вона як власник державних підприємств здійснює підприємницьку діяльність, є виробником товарів, особливо послуг; як суб'єкт влади держава забезпечує s? регулювання відносин між виробниками і споживачами, впливає на динаміку і структуру валового внутрішнього і продукту. Держава є також отримувачем і розпорядником j доходів. Через оподаткування і державні витрати вона істотно впливає на економічні відносини, здійснюючи урядові закупки товарів І послуг, трансфертні виплати, а також надаючи домашнім господарствам колективні (суспільні) блага й послуги та ін.

Для країн, які здійснюють перехід від командно-адміністративної (або планової) економіки до змішаної, характерним є перехідний період. Він

обумовлений як зміною економічної (внутрішньої і зовнішньої) політики держави, так і переходом від одного стану втручання держави в економіку до іншого. Оскільки на ступінь втручання держави в економіку суттєво впливає співвідношення форм власності, то в кожному випадку, коли це співвідношення змінюється, виникає перехідний період. Він зумовлюється також необхідністю створення відповідного ринкового механізму регулювання економіки і насамперед ринкової інфраструктури. Тому спільним для таких країн є те, що їхня економіка є перехідною.

Особливість перехідної економіки полягає в тому, що в цей період всі суперечності загострюються, зростає їх кількість і інтенсивність. **Загальними рисами перехідної економіки,** які формують специфіку **її** суперечностей, зокрема в Україні, є такі: нестабільність **умов** господарювання; деформованість економічної структури; дефіцит ресурсів та соціальні обмеження структурної перебудови: відсутність механізму саморегуляції економіки; незавершеність процесу приватизації і роздержавлення власності невизначеність рушійних сил розвитку; система цін, здеформована монополіями та інфляцією; часткова втрат керованості макроекономічними процесами та ін.

До цих суперечностей потрібно додати деякі інші, притаманні перехідній економіці України, зокрема, законодавство, яке не враховує специфіку перехідною періоду щодо визначення відповідних функцій державного регулювання економіки, захисту внутрішнього ринку і виробника на перехідному етапі; надмірна лібералізація зовнішньоекономічної діяльності; досить високий ступінь інтеграції банківської системи в світову ринкову економіку, але водночас недостатньо ефективний її вплив на виробництво у межах власної країни та ін.

Усе це визначає певні вимоги до економічної теорії і практики перехідного періоду в Україні, основними з яких мають бути:

1) використання як базових таких економічних теорій, які б відповідали особливостям перехідної економіки та об'єктивним можливостям України і забезпечували їй економічне відродження в найкоротший відрізок часу;

2) визначення раціонального співвідношення між державним регулюванням економіки та її ринковим саморегулюванням, яке в найбільшій мірі відповідає перехідному етапу розвиіку країн зі змішаною економікою;

3) розробка стратегії з відродження конкурентного національною виробництва на основі власного науково-технічного потенціалу та з метою підвищення життєвого рівня населення.

Предмет макроекономіки обумовлений й об'єктом. І оскільки об'єктом є економічна система, що трансформує природні ресурси у придатні до споживання суспільством матеріальні блага за певних виробничих відносин, то це означає, що макроекономіка повинна насамперед відповісти на

запитання: як функціонує національна економіка, за допомогою яких механізмів вона набуває здатності вирішувати головну проблему суспільства. Все це означає, і що **предметом макроекономіки є механізм функціонування економічної системи.** При цьому макроекономіка, з одного ї боку, покликана вивчати реальні факти, з'ясовувати причинно-наслідкові зв'язки в економічному механізмі, з іншого – давати рекомендації щодо його вдосконалення із метою ефективнішого використання наявних ресурсів і досягнення на цій основі вищого рівня задоволення суспільних по треб. Таким чином, макроекономіка виконує не тільки пізнавальну, а й прикладну функцію.

Макроекономіку, що виконує пізнавальну функцію, тобто вивчає стійкі зв'язки й залежності, властиві національній економіці, **називають позитивною, або макроекономічним аналізом** Водночас вона має справу із суб'єктивними думками рекомендаційного характеру в формі теорій, концепцій, моделей, спрямованих на вирішення певних проблем розвитку національної економіки, на формування способів досягнення цілей і пріоритетів економічної політики. **Макроекономіку, що виконує цю функцію, називають нормативною,** або макроекономічним **регулюванням.**

Макроекономічний аналіз вивчає фактичний стан економіки; макроекономічне регулювання с інструментом економічної політики і визначає, що має бути в економіці і як цього можна досягти.

Наприклад, макроекономічний аналіз констатує, що рівень безробіття в країні становить 10 відсотків. Макроекономічне регулювання при цьому визначає, що безробіття треба скоротити до природного рівня через збільшення державних витрат.

Ефективне функціонування національної економіки досягається як на базі саморегулюючих властивостей ринкового механізму, так і через державний механізм регулювання економіки.

Як же діє ринковий механізм? Його дія ґрунтується на досягненні рівноваги між попитом і пропозицією як на окремих ринках, так і в масштабах усього національного ринку. Ринковий механізм функціонує за допомогою своїх інститутів – фірм і компаній, банків і бірж, а також, на базі законодавчих актів держави, які забезпечують юридичне оформлення об'єктивних економічних відносин між суб'єктами економічної системи. Ефективне функціонування ринкового механізму досягається за дотримання ряду умов: свободи економічної діяльності господарських суб'єктів; їхньої відповідальності за результати своєї діяльності; вільного ціноутворення, яке гарантує збалансування попиту і пропозиції; конкуренції товаровиробників; обмеження монополізму тощо.

Якщо розглянути, наприклад, ринок ресурсів, то домашні господарства тут, як зазначалося, виступають продавцями виробничих ресурсів, тобто створюють їх пропозицію. Підприємства на цьому ринку є покупцями, тобто пред'являють попит на виробничі ресурси. Взаємодія попиту і пропозиції встановлює рівноважну ціну на кожний із ресурсів.

На ринку продуктів домашні господарства формую попит на товари та послуги. Підприємства, використовуючи виробничі ресурси, виробляють продукти споживчого призначення і створюють пропозицію цих продуктів. Через ціну попит і пропозиція продуктів урівноважуються між собою. Держава на цих ринках виступає додатковим суб'єктом економічних відносин і здійснює контроль за потоками ресурсів і продуктів, а за допомогою відповідної економічної політики (фіскальної та грошово-кредитної) впливає на діяльність фірм і домашніх господарств.

Товарні та фондові біржі, що функціонують у ринковій економіці, здійснюючи посередницькі зв'язки, забезпечують реалізацію економічних відносин між виробниками і споживачами ресурсів і продуктів, визначають співвідношення попиту й пропозиції та відповідні їм ціни, створюють передумови для розвитку виробництва відповідно до попиту.

Особливу роль у ринковому механізмі відіграє ринок капіталу (інвестиційний, кредитний, акціонерний), який перерозподіляє капітали із секторів економіки, де є їх надлишок, туди, де є додаткова потреба в них. Кредитний ринок разом із ринком цінних паперів утворюють фінансовий ринок. Вони тісно пов'язані між собою і доповнюють один одного. Фондові біржі й банки продають і купують один у одного цінні папери. Цей зв'язок, з одного боку, реалізує саморегулюючі функції, а з іншого – дає змогу державі через купівлю і продаж цінних паперів впливати на механізм ринку й економічні відносини, що виникають у суспільстві.

Ринок праці перебуває під впливом багатьох факторів, більшість з яких залежить від інших ринків. Попит на робочу силу визначається потребою підприємців й технічною оснащеністю виробництва, тобто станом ринків продуктів та послуг. Ціни на товари споживчого ринку безпосередньо впливають на рівень і оплату праці робочої сили. Все це зумовлює перелив капіталу, зміну в попиті й пропозиції робочої сили, появу безробіття та ін., що досить часто ускладнює економічне відтворення і породжує економічну нестабільність. Тому в налагодженні найраціональніших економічних відносин на ринку праці значна роль належить державі.

Особливим елементом механізму функціонування економіки є її державне регулювання. В його основі лежить економічна політика держави. Проблеми, пов'язані з визначенням цілей та пріоритетів економічної політики, істотно впливають на методи державного регулювання економіки. До загальновизнаних цілей економічної політики І можна віднести такі:

1. Економічне зростання, що дає змогу забезпечити виробництво більшої кількості товарів та послуг, поліпшення їхньої якості, а в кінцевому результаті – вищий рівень життя населення.

2. Підвищення економічної ефективності виробництва на базі науково-технічного прогресу, що сприяє мінімізації витрат обмежених виробничих ресурсів для виробництва певного обсягу товарів та послуг.

3. Економічна свобода, що забезпечує створення для підприємців, працівників і споживачів умов вільного та найраціональнішого вибору.

4. Повна зайнятість населення, яка дає змогу кожному індивіду реалізувати свої професійні здібності й одержати доходи залежно від кількості та якості затраченої праці.

5. Справедливий розподіл доходів, аби запобігти як невиправданої диференціації рівня життя різних груп населення, так і зрівняльності в оплаті праці.

6. Соціальний захист, що гарантує належне існування безробітним, непрацездатним, престарілим та дітям.

7. Оптимальний платіжний баланс, що полегшує досягнення рівноваги у міжнародній торгівлі, зовнішньоекономічних зв'язках, підтримання стабільного курсу національної валюти.

8. Рівновага у взаємодії з природним середовищем для підтримки належного рівня життя сучасного і наступних поколінь людей.

Досягнення перелічених, а також інших цільових настанов є для суспільства складною проблемою. З одного боку, вони відомі, загально-визнані і завжди мають місце у раціональній економічній політиці держави. З іншого боку, є багато варіантів, методів, способів досягнення зазначених цільових настанов. Деякі з них не можуть бути визначені в кількісній формі, що припускає різне трактування їх, а відповідно й різні варіанти економічної політики держави. Крім того, ряд цільових настанов, хоч і дає кількісну оцінку, складає взаємосуперечливі комбінації.

Таким чином, державна політика мас базуватися на чіткому виявленні оптимальних пріоритетів у постановці цілей та оцінці можливих наслідків від Їхньої реалізації, А це, в свою чергу, неможливе без перевірки відповідності вибраних цільових пріоритетів положенням та висновкам макроекономічної науки.

ТЕМА 1

Предмет, методи та функції макроекономіки

1. Предмет макроекономіки. Суб'єкти, об'єкти макроекономіки
2. Економічні системи
3. Методи та моделі макроекономіки
4. Виникнення та розвиток макроекономічної науки. Сучасні теорії макроекономіки

1. Предмет макроекономіки. Суб'єкти, об'єкти макроекономіки

Основною проблемою, яку має вирішувати будь-яке суспільство є визначення, ефективності використання обмежених ресурсів, щоб максимально задовольнити необмежені потреби. Цим і обумовлене визначення поняття "економіка".

Економіка – це дисципліна, яка вивчає як ефективно організувати виробництво, обмін, розподіл створених продуктів, щоб максимально задовольнити потреби людей за умов обмеженості ресурсів.

Система економічних знань економічної науки досліджується на різних її рівнях: мікро-, мезо-, макро-, мега-.

Мікроекономічний рівень економічної системи вивчає мікроекономіка. Вона досліджує поведінку окремих економічних суб'єктів – покупців або фірм, вивчає питання організації підприємницької діяльності, аналізує окремі товари та ресурси, галузі й ринки.

Мезоекономіка вивчає окремі галузі й структуру та поведінкові функції підсистем національної економіки (агропромисловий комплекс, військово-промисловий комплекс, торговельно-промисловий комплекс, територіально-економічні комплекси, вільні економічні зони та ін.).

Макроекономіка вивчає закономірності функціонування господарства в цілому, тобто на рівні національної економіки.

Мегаекономіка вивчає закономірності функціонування і розвитку світового господарства в цілому, зміст, структуру суб'єктів на рівні міжнародних господарських зв'язків.

Усі рівні економічної науки перебувають у єдності та органічному зв'язку, а це у свою чергу забезпечує цілісність економіки, її самодостатність та динамічність, що притаманне національному та загальносвітовому рівнях.

Більш детальніше зупинимось на розділі економічної теорії, який досліджує економіку як єдине ціле – макроекономіка.

Термін макроекономіка походить від старогрецьких слів "макрос" – великий, "ойкос" – дім, господарство, "номос" – правило, що в перекладі означає певну систему організації національного господарства.

В сучасному розумінні **макроекономіка** є складовою економічної теорії, що вивчає національну економіку – процеси і явища, що відбуваються в економіці країни в цілому. Вона намагається виявити шляхи збільшення національного обсягу виробництва для найповнішого задоволення потреб населення.

Місце макроекономіки в системі наук визначається її зв'язками з іншими науками. Макроекономіка пов'язана зі *статистикою*, яка не тільки надає інформацію про агреговані показники економічного розвитку, а й забезпечує статистичними методами обробки інформації, виявлення тенденцій тощо.

Крім того, макроекономіка пов'язана з *демографією*, яка забезпечує її інформацією про народження, його структуру, очікувані зміни у народжуваності населення, його структурі, здатності до мобілізації тощо.

Макроекономіка відчуває на собі вплив *політичної ідеології*. Крім того, вона грунтується на певій *філософії*. Ціла низка економічних процесів відчутно реагує на психологічні мотиви поведінки господарюючих суб'єктів, і в цьому плані макроекономіка пов'язана з *психологією*.

Макроекономіка пов'язана з *економічною соціологією*. Як зазначав видатний австро-американсьткий екеономіст Й. Шумпете, екомічне дослідження здійснюється для того, щоб дізнатися, як поводимуть себе у будь-який момент люди та до яких наслідків приведе їхня поведінка; економічна соціологія відповідає на питання як, яким чином люди прийшли до того, щоб вести себе так, як вони це зроблять.

Макроекономіка пов'язна з *екнонологією*. У людства з'являється все більше й більше підстав для того, щоб проблеми довкілля висунути на перший план, підпорядкувавши власне економічні проблеми збереження природи та людського духу.

Найтісніший звязок інує між *макроекономічною та математичним моделюванням.*

Предметом дослідження макроекономіки є механізм функціонування національної економіки.

До ознак національної економіки слід віднести:

1. наявність тісних економічних зв'язків між господарюючими суб'єктами з врахування розподілу праці;

2. загальне економічне середовище для суб'єктів, в якому існує єдине господарське законодавство, єдина грошова та фінансова системи;

3. загальний економічний центр (держава), який контролює діяльність суб'єктів;

4. наявність системи економічного захисту, яка включає національну політику протекціонізму, політику квотування, політику ліцензування тощо.

Основними ***функціями макроекономіки*** *являються:*

Науково-пізнавальна – на основі наукового пояснення макроекономіка допомагає зрозуміти, чому усі країни стикаються з діловими циклами, безробіттям, інфляцією; які чинники високих темпів розвитку одних країн світу і бідності – інших; що сприяло успішному здійсненню ринкових перетворень у країнах Центральної Європи і, що уповільнює їх хід в Україні.

Практична – розробка практичних рекомендацій на основі економічного процесу (теоретична основа економічної політики).

Методологічна функція – вироблення понять і категорій, сформульовані теорії.

Прогностична – виявлення і оцінка перспектив економічного розвитку та економічної кон'юнктури.

Світоглядно-виховна – сприяє формуванню економічного мислення, психології, поведінки, які відповідають вимогам сучасної економічної системи. Характерними рисами такої поведінки, мислення, психології є прагматизм, економічне використання ресурсів і доходів, дисциплінованість, відповідальність за власні економічні рішення тощо.

Розрізняють *позитивну* і *нормативну* макроекономіку.

Позитивна макроекономіка вивчає реальні макроекономічні процеси і явища і їх взаємозв'язки, які пояснюють сучасний стан економічного розвитку країни.

Нормативна макроекономіка визначає, які умови або аспекти бажані або небажані, тобто обґрунтовує рекомендації щодо шляхів подальшого розвитку економіки.

Макроекономічний аналіз має два рівні:

ex post – базується на дослідженні макроекономічних параметрів минулого періоду з метою отримання інформації про функціонування національної економіки та про досягнення результатів.

ex ante – прогнозне моделювання економічних явищ і процесів на основі теоретичних концепцій.

У макроекономіці виділяють чотири основні цілі:

1. *Стабільне зростання обсягу національного виробництва*, що передбачає збільшення випуску на значний відсоток без значних відхилень, які можуть біти викликані природними катаклізмами та циклічністю розвитку економіки.

2. *Стабільний рівень цін* – ціни визначаються вільною ринковою конкуренцією і не зростають швидкими темпами.

3. *Високий рівень зайнятості* – кожен, хто має бажання набути відповідної спеціальності і отримати роботу по цій спеціальності, знаходить її, отримуючи заробітну плату за виконану роботу, при цьому виключається примусове закріплення працівника за підприємством де він працює.

4. *Підтримання зовнішньоторгівельного балансу* – наявність відносної рівноваги між імпортом та експортом, що формується на основі вільного продажу внутрішніх товарів одних країни на ринках інших країн та стабільного обмінного курсу національної валюти.

Досягнення вище зазначених цілей здійснюється шляхом використання макроекономічних інструментів, які дозволяють суспільству впливаючи на макроекономічний механізм, підтримувати стабільне зростання обсягів національного виробництва, стабільний рівень цін, високий рівень зайнятості населення, баланс зовнішньоекономічної діяльності. Досконала конкуренція здатна саморегулюватися, однак вплив зовнішніх чинників та монополізація не дають змоги у короткостроковий період здійснити ефективний розподіл ресурсів.

Існує чотири основні макроекономічні інструменти:

1. *Фіскальна політика,* означає використання податків і державних витрат із цілю впливу на економіку. Податки впливають на економічну ситуацію двома способами: 1) скорочення доходів домогосподарств. Так податки зменшують суму грошей, яку населення витрачає на купівлю товарів та послуг, в результаті чого скорочується попит на блага, що у свою чергу зменшує об'єм ВВП; 2) впливає на ціни благ і факторів виробництва. Так, підвищення податків на прибуток сприяє зниженню стимулів у підприємств до інвестицій в нові капітальні блага. За допомогою державних витрат здійснюється вплив на загальні витрати країни, що стимулює або гальмує виробництво.

2. *Монетарна політика* – пов'язана із можливостями Національного банку змінювати кількість грошей в країні, що у свою чергу призводить до зміни відсоткової ставки, розмірів капітальних вкладень, які прямо впливають на обсяги національного виробництва.

3. *Політика "заробітна плата – ціна"* – політика обмеження доходів населення через заморожування заробітної плати і ціни. У економічно розвинених країнах цей інструмент використовується для приборкання інфляції у короткостроковий період. Сучасна економічна теорія вважає його неефективним, адже він зумовлює викривлення цін і обмеження дії вільного конкурентного рику.

4. *Зовнішньоекономічна політика* – включає в себе тарифи, квоти, ліцензування зовнішньої торгівлі, управління обмінним курсом для регулювання експорту та імпорту, корегування обсягів виробництва у середині країни.

Окремими секторами національної економіки, які функціонують за власним вибором відповідно до правил гри та регламентуються законодавством країни являються **суб'єктами макроекономіки.**

В національній економіці виділяють такі основні макроекономічні суб'єкти: сектор домашніх господарств, підприємницький сектор, державний сектор, сектор фінансових установ, зовнішньоекономічний сектор.

Сектор домашніх господарств включає усі приватні господарства країни, діяльність яких направлена на задоволення власних потреб.

Домашні господарства проявляють три види економічної активності:

– пропонують фактори виробництва, що знаходяться у їхній приватній власності;

– споживають частину отриманого доходу, купуючі споживчі блага;

– заощаджують решту доходу, купуючи цінні папери і нерухомість.

Підприємницький сектор – це сукупність усіх фірм, зареєстрованих у країні і створених для виробництва і реалізації благ. Підприємницький сектор проявляє такі види економічної активності:

– пред'являє попит на фактори (засоби) виробництва;

– пропонує результати своєї діяльності;

– здійснюють інвестиції в економіку.

Державний сектор – усі державні інститути та установи, що виробляють суспільні блага і надають їх споживачеві безкоштовно, тобто без безпосередньої оплати кожної споживчої одиниці блага. До числа найважливіших благ належать: безпека, досягнення фундаментальної науки, послуги державної, соціальної та виробничої інфраструктури.

Основні цілі державного сектору – задоволення потреб у суспільних благах, а не отримання прибутку; зростання суспільної продуктивності праці та зниження витрат на споживання домашніх господарств.

Для забезпечення своєї діяльності державний сектор проявляє такі види активності:

– збирає податки;

– здійснює державні закупки товарів і послуг;

– надає пропозицію грошей.

Сектор фінансових установ – інституційні одиниці, що проводять фінансові операції на комерційній основі. Це – банки, страхові компанії, різні фонди, які випускають та придбавають, зберігають, розподіляють фінансові кошти, оперують з цінними паперами, надають кредити тощо.

Зовнішньоекономічний сектор – це зв'язки з іншими державами – торгівля, рух капіталу між країнами. Якщо є зовнішній сектор та частка експорту складає більше як 10 %, то національна економіка вважається відкритою.

Макроекономіка досліджує господарську діяльність і взаємодію усіх економічних суб'єктів, тому вона має формувати наукові уявлення про функціонування економічної системи на національному рівні.

У кожній країні функціонує економіка із відповідним типом виробничих відносин, що формують відповідну їм економічну систему. **Об'єктом** макроекономіки є не просто національна економіка взагалі, а її відповідний тип, тобто певна економічна система в цілому та її агреговані параметри, що історично склалися.

Економічна система охоплює економіку в цілому, або її агрегати: уряд, приватний сектор. Дослідження агрегатів, макроекономіки дає загальну картину структури економіки і зв'язків між цими агрегатами.

Хоча в економічній науці існують кілька підходів до типізації економічних систем та механізмів їх формування, переважна більшість учених дотримується

спільної думки про існування ринкової, командно-адміністративної та змішаної моделей економіки.

2. Економічні системи

Економічна система – це упорядкована система зв'язків між виробниками і споживачами матеріальних і нематеріальних благ й послуг.

Економічні системи записуються такою формулою:

$$ES = f(A_1, A_2, \ldots, A_n),$$

де *ES* – економічна система, яка визначається властивостями A_i. Ці властивості є критеріями під час визначення типу економічної системи.

Наукове узагальнення суспільного розвитку дає можливість підійти до думки, що класифікація економічних систем здійснюється за двома ознаками:

за формою власності на засоби виробництва (матеріальні, капітальні);

за механізмом регулювання економічної діяльності

На основі цих ознак розрізняють такі типи економічних систем: *ринкову, командно-адміністративну, змішану*.

Основними елементами економічної системи є:

• механізм узгодження діяльності суб'єктів господарювання або способи розв'язання основних проблем економіки;

• механізми реалізації власності на виробничі ресурси й виготовлені життєві блага;

• механізми розподілу й перерозподілу створеного національного продукту.

Ринкова економіка – характеризується приватною формою власності на економічні ресурси та використанням ринкового механізму для регулювання економіки. У такій економічній системі кожен суб'єкт мотивується особистими інтересами, досягненням максимального прибутку на основі індивідуальних рішень. Проте особистий інтерес являється одночасно й носієм суспільного інтересу. Отже, кожний економічний суб'єкт здатний реалізовувати свій особистий інтерес лише в тому випадку, якщо він є носієм суспільного інтересу. Поєднання приватного інтересу із суспільним здійснюється на ринку. Адже ринок є координатором економічної діяльності всіх суб'єктів. Згідно з принципом Адама Сміта кожний суб'єкт, що реалізує свій особистий інтерес через ринок не усвідомлюючи, одночасно працює і на задоволення суспільного інтересу.

Ринкова економіка – це економіка, з вільною конкуренцією, в якій панує споживач. Регулятором ринкової економіки є ціна, яка встановлюється на основі порозуміння сторін, забезпечує рівновагу між попитом та пропозицією, між виробництвом та споживанням. Деякі економічні теорії стверджують, що дана економічна система дає можливість ефективно використовувати ресурси, сприяє економічній стабільності та високим темпам економічного зростання.

Ринкова економіка – це така економічна система, яка функціонує без державного втручання. У такій системі роль держави зводиться до мінімуму,

тобто обмежується захистом приватної власності та встановленням правової системи, що є сприятливою для вільного ринку.

Командно-адміністративна (або планова) економіка заснована на державній власності на всі матеріальні ресурси, управління економікою здійснюється за допомогою централізованого державного планування. Таке планування має директивний (обов'язковий) характер стосовно всіх суб'єктів господарювання. Держава планує обсяг виробництва, витрати виробництва, використання ресурсів, ціни, заробітну плату, банківські проценти та ін. Ринок у такій системі є допоміжним засобом державного планування і є його об'єктом.

Змішана економіка поєднує у собі різні форми власності (державну, приватну, колективну) і два механізми макроекономічного регулювання: ринковий і державний. Суб'єктами такої системи є домашні господарства, підприємства, держава. Кожний із суб'єктів виконує відповідні функції.

В науковій літературі вчені виділяють американську, японську, шведську та інші моделі змішаної економіки.

Ще одним типом економічних систем є **перехідна економіка**. Нині перехідною є економіка постсоціалістичних країн, в яких спостерігається перехід від командно-адміністративної (або планової) економіки до змішаної економіки.

Загальними рисами перехідної економіки, які формують специфіку її суперечностей (зокрема в Україні), є такі:

– трансформування відносин власності та створення сприятливого підприємницького сектору;

– на основі демонополізації формування конкурентного середовища та сприятливих умов для розвитку конкуренції;

– вільний процес ціноутворення, лібералізація зовнішньої торгівлі й міжнародних фінансових відносин;

– перевага у державному регулюванні непрямих методів над прямими;

– впровадження ефективної системи соціального захисту населення.

3. Методи та моделі макроекономіки

Сфера економічного життя суспільства досить складна. Якщо її досліджувати без керованого початку, то отримаємо не систему знань про макроекономіку, а нагромадження не пов'язаних між собою факторів, понять, явищ. Для того щоб дослідити систему знань про макроекономіку, слід бути забезпеченим науковими методами, за допомогою яких можна встановити внутрішні закономірності даної науки. Лише набір наукових методів дає змогу проникнути у суть усіх явищ.

Термін "метод" походить від грецького слова "методас", що у перекладі означає шлях дослідження, теорія, вчення. У широкому розумінні **метод** – це шляхи, способи і засоби пізнання дійсності, сукупність органічно взаємопов'язаних принципів та прийомів дослідження процесів, явища і предметів у природі та в економічному житті суспільства.

Метод науки – це власний для неї спосіб проникнення у зміст предмета, який досліджується. Якщо предмет відповідає на запитання “що вивчається?”, то метод – “як вивчається?”, “якими прийомами?”.

Макроекономіка використовує як загальні, так і специфічні методи дослідження.

До *загальнонаукових методів* відносяться:

метод наукової абстракції з прийомами індукції та дедукції – уявне виділення найбільш суттєвих сторін досліджуваного явища й ігнорування несуттєвих його ознак. Індукція – рух думки від конкретного до всезагального, від знання нижчого ступеня до знання вищого ступеня. Дедукція – рух думки від загального до одиничного;

метод аналізи і синтезу: аналіз – це метод дослідження, при якому об’єкт дослідження розкладається на складові частини, кожна з яких вивчається окремо; синтез – це метод дослідження, який базується на поєднанні різних елементів, сторін об’єкта в єдине ціле з урахуванням взаємозв’язків між ними;

метод єдності історичного і логічного;

системно-функціональний аналіз;

економіко-математичне моделювання – побудова макроекономічних моделей для аналізу та прогнозування економічних систем на макрорівні;

поєднання нормативного і позитивного підходів.

До *специфічних методів* відносяться: балансовий, агрегування, статистичний, індексний, економічного моделювання.

В макроекономіці широко використовуються **економічні моделі** – формалізований опис різних економічних процесів і явищ, які відображають найбільш суттєві зв’язки між його складовими. Оскільки моделі є абстрактними відображенням дійсності та враховують лише найважливіші зв’язки між елементами системи, то вони не можуть бути всеохоплюючими, мають межі свого використання.

В макроекономіці використовують різні моделі, які можуть бути класифіковані за різними критеріями:

за способом відображення досліджуваного об’єкта моделі поділяються на логічні, табличні, графічні та економіко-математичні;

за тривалістю досліджуваного процесу – на короткострокові та довгострокові;

за кількістю задіяних в аналізі економічних суб’єктів – на прості та повні моделі (прості моделі містять лише два макроекономічних суб’єкти – сектор домашніх господарств та підприємницький сектор; повні моделі враховують вплив державного сектору на макроекономічні процеси);

за ступенем охоплення сектору закордон моделі поділяються на закриті та відкриті (закриті моделі включають тільки три макроекономічних суб'єкта – сектор домашніх господарств, підприємницький сектор та державний сектор – і не враховують впливу закордону на національну економіку. Відкриті моделі враховують вплив сектору закордон на національну економіку і зображують взаємозв'язок чотирьох макроекономічних суб'єктів – домашніх господарств, підприємницького сектору, державного сектору і сектору закордон);

за характером відображення фактора часу макроекономічні моделі поділяються на статичні і динамічні (статичні моделі фіксують економічний процес на початку та в кінці певного періоду і не зображають перехід від одного стану до іншого; динамічні моделі зображають економічні процеси з урахуванням фактора часу).

У макроекономічних моделях виділяють ендогенні (внутрішні) та екзогенні (зовнішні) змінні, змінні запасу та змінні потоку.

Ендогенні – це змінні, які модель намагається пояснити (наприклад, обсяг виробництва, рівень цін, зайнятість).

Екзогенні – це змінні, що у моделі розглядаються як дані (пропозиція грошей, ставка податку).

Метою моделі є з'ясування того, як екзогенні змінні впливають на ендогенні. Іншими словами, значення екзогенних змінних вводять із зовні, тоді як ендогенні змінні визначаються всередині моделі, і є результатом побудови моделі.

Змінні запасу – це змінні, які обліковуються в певний момент часу та характеризують стан об'єкта дослідження на певну дату – початок або кінець року тощо (наприклад: державний борг, обсяг капіталу в економіці, кількість зайнятих, чисельність безробітних тощо).

Змінні потоку – це змінні, які вимірюються протягом певного проміжку часу (місяць, рік) та характеризують протікання економічного процесу в часі (обсяги виробництва за рік, обсяг інвестицій на рік, споживчі витрати за місяць тощо). Для вимірювання потоку і запасу застосовують різні одиниці. *Запас* може вимірюватися в гривнях, $, літрах, а *потік* – в $/год., грн/рік, л/сек.

При побудові моделі використовують чотири види функціональних залежностей між ендогенними та екзогенними змінними:

Поведінкові виражають залежність поведінки макроекономічних суб'єктів від конкретних макроекономічних параметрів+. Так, функція споживання **C = C(Y)** і заощадження **S = S(Y)**, де **Y** – дохід домашнього господарства, або функція інвестиції **I = I(i),** де **i –** відсоткова ставка.

Технологічні відображають технологічні та організаційно-технічні залежності в економіці. Прикладом може слугувати виробнича функція, яка відображає функціональну залежність обсягу виробництва від факторів виробництва: землі, праці, капіталу, технічним прогресом та ін.:

$$Q = f(L, N, K)$$

Інституціональні відображають інституціонально встановлені залежності. Наприклад, податкова функція, яка відображає залежність податкових надходжень (T) до бюджету від доходу (Y) та від встановленої податкової ставки (T/Y):

$$T = f(T(Y), (\frac{T}{Y}))$$

Дефініційні виражають зміст явищ або їх структуру. Наприклад, сукупний попит на ринку благ (Y) складається із споживчого попиту домашніх господарств (C), інвестиційного попиту підприємницького сектора (I), витрат держави (G) та закордону (E):

$$Y = C+I+G+E$$

4. Виникнення та розвиток макроекономічної науки. Сучасні теорії макроекономіки

Окремі макроекономічні ідеї були осмислені ще в стародавньому світі, зокрема Платон (бл. 427-347 р. до н. е.) та Аристотель (384-322 рр до н.е.) піднімали питання про здійснення заходів, які б сприяли процвітанню держави, і залишаються актуальними нині, проте як самостійна наука, макроекономіка почала формуватися у 30-та роки XX ст. Зародження макроекономіки спостерігається у наукових працях представників школи меркантелістів У. Стаффорда (1554-1632), Т. Мена (1571-1641), А. Монкретьєа (1575-1621) та ін. Саме ця школа першою звернулася до макроекономічних проблем торгівлі, балансу зовнішньої торгівлі та внутрішньої економічної політики.

Проте початок макроекономічна наука бере у XVI ст. У 1576 р. француз Жан Боден обґрунтував проблему інфляції, здійснив спробу сформулювати теорію грошей. Подальший розвиток макроекономічна теорія отримала у працях У. Петті (1623-1687), який уперше у світовій практиці здійснив розрахунок національного доходу Англії і дослідив вплив системи оподаткування на економіку та розподіл доходів, тобто передбачив створення системи фіскальної політики.

Із цього часу починається формування макроекономічних шкіл. Серед них виділяється **школа фізіократів**, представниками якої є Франсуа Кене (1694-1774), А. Тюрго (1727-1781), В. Мірабо (1715-1789). Франсуа Кене в праці "Економічна таблиця" (1758 р.) розробив макроекономічну модель господарського кругообігу. Ця таблиця відображала загальну картину кругообігу товарів і послуг

для основних секторів національної економіки та класів суспільства й давала уявлення про механізм функціонування економіки держави. Але вона була побудована на ряді концепцій, які не витримали перевірку часом.

Ф. Кене був одночасно і лікарем і економістом. Тому свою модель господарського кругообороту він побудував за аналогією з циклом кровообігу людини. Вчений виходив з того, що в процесі кровообігу органи людського тіла нерозривно пов'язані один з одним. При цьому кожний орган, виконуючи в кровоносній системі свою особливу функцію, еквівалентно обмінюється своєю "роботою" з іншими органами і завдяки цьому бере участь у відтворенні всього організму.

За аналогією з людським організмом Ф. Кене поділяє суспільство на три класи:

1) продуктивний (селяни);
2) заможний (землевласники);
3) безплідний (ремісники).

Ці класи у Ф. Кене обмінюються між собою результатами своєї праці і тим самим відтворюють себе, тобто свою продуктивну силу.

Розробляючи "Економічну таблицю", Ф. Кене виходив із двох принципів:

1. Господарський кругообігу має базуватися на природному економічному порядку без зовнішнього, тобто державного, втручання. Отже, Ф. Кене був прихильником економічного лібералізму.

2. Аналогія економічних процесів із кровообігом сама по собі підводила Ф. Кене до думки про можливість виникнення певних порушень у господарському кругообігу, аж до появи кризових явищ за аналогією з інсультом чи інфарктом.

Ф. Кене вже тоді вбачав можливість інфляційного збільшення вартості потоків економічного обороту. Особливо небезпечним він вважав підвищення рівня споживання заможним класом предметів розкоші, які купуються у безплідного класу. Вчений висловлював побоювання, що це може викликати скорочення видатків для продуктивного класу. Проте теоретична база фізіократів, у тому числі й їхня концепція державного невтручання, не давала відповіді на запитання, як можна протистояти цьому явищу.

Дослідницький потенціал Ф. Кене є неоціненним до наших часів, адже саме дослідження економіки, як складного організму, є важливим кроком до розгляду макроекономічної системи, чинники якої є універсальними і впливають на всю систему одночасно.

Головний недолік "Економічної таблиці" Ф. Кене полягав у тому, що вона не давала пояснення, як в економіці забезпечуються "природні закони", тобто вчений не розкрив механізму саморегулювання ринкової системи.

На це запитання відповідали представники **класичної теорії**. Згідно з класичною теорією здатність ринку до саморегулювання, до досягнення природного порядку в економіці забезпечується за допомогою механізму ціноутворення. Найяскравішим представником цієї теорії був Адам Сміт, який зробив прорив у світовій теорії ринкового саморегулювання, показав роль

ринку в регулюванні економіки на основі механізму конкуренції, попиту та пропозиції, що дало можливість згодом дослідити проблему рівноваги в економіці.

А.Сміт розглядає дві ціни:

1) природну, що покриває витрати і дає середню норму прибутку;

2) ринкову, тобто фактичну ціну, за якою товар продається на ринку. Регулююча роль цін при цьому виявляється таким чином.

Під впливом конкуренції і залежно від співвідношення між попитом і пропозицією ринкова ціна відхиляється або вгору, або вниз від природної ціни. Якщо попит вищий ніж пропозиція, а ринкова ціна відхиляється вгору від природної, то в галузі, де виробляється даний товар, забезпечується прибуток на рівні, вищому від середньої норми. Це спонукає економічних суб'єктів переміщувати капітал більш прибуткову галузь. І навпаки, якщо попит нижчий ніж пропозиція, ринкова ціна менша від природної, а прибуток нижчий від середнього рівня, то капітал вилучать із малоприбуткової галузі.

Зазначені переміщення капіталу за своєю тенденцією забезпечують рівновагу в економіці, тобто такий розподіл ресурсів між окремими галузями, який відповідає суспільним потребам. У даному перерозподілі капіталу кожний дбає лише про власні інтереси – одержати найбільший прибуток. Але цією дією кожний забезпечує також дотримання суспільних інтересів, не усвідомлюючи того. Таким чином, ринок через ціновий механізм автоматично забезпечує досягнення макроекономічної рівноваги.

Протилежний підхід до оцінки регулюючих можливостей ринку пропонує **марксистська теорія**. К. Маркс розробив дві моделі господарського кругообігу – моделі простого й розширеного відтворення. Він дійшов висновку, що в умовах постійного нагромадження капіталу норма прибутку має тенденцію до зниження (закон тенденції норми прибутку до зниження). Ця обставина, на думку К. Маркса, позбавляє капіталістів бажання перетворювати неспожиту частину додаткової вартості в інвестиції. Внаслідок цього процес господарського кругообігу гальмується, скорочується виробництво, виникає криза, відбувається зубожіння людей, що зрештою руйнує капіталістичну ринкову систему.

З огляду на це прибічники марксизму пропонували змінити приватну власність на засоби виробництва державною власністю, а ринкове регулювання на директивне державне регулювання.

Ці ідеї в країні були реалізовані на практиці в XX ст. та зазнали поразки.

Станом на початок XX ст. макроекономіка розвивалася в основному згідно з класичною теорією. Але світова економічна криза в 1929-1933 рр. не підтвердила також основного постулату класичної теорії – здатності ринкової економіки до швидкого самовидужання, що викликало недовіру до неї. Виникла необхідність у новій макроекономічній теорії. Її засновником став англійський економіст Джон Мейнард Кейнс, а його теорія дістала назву **кейнсіанської**. Дж. М.Кейнс піддав гострій критиці класичну теорію. Якщо класики стверджували, що ринкові ціни здатні автоматично встановлювати в економіці рівновагу, а тому державне втручання в економіку не потрібне, то Дж.М.Кейнс уперше

висунув ідею про, те, що ринкова рівновага – це не благо для економіки. Він довів, що в ринковій економіці може бути "рівновага за неповної зайнятості" і що для усунення необхідне державне втручання. До основних важелів такого втручання Кейнс відносить фіскальну й грошову політику, а об'єктом впливу вважав сукупний попит. Свої погляди за проблеми регулювання ринкової економіки Кейнс виклав у книзі "Загальна теорія зайнятості, процента і грошей" (1936 р.) де показав, що держава, впливаючи на окремі макроекономічні показники, зокрема, на такі як загальний доход, споживання, інвестиції, заощадження та ін., може ефективно здійснювати регулювання економіки. Ця теорія стала домінуючою протягом кількох десятиліть.

У цей час внесок у розвиток макроекономічної теорії і практики, зокрема макроекономічного аналізу, зробив англійський вчений К.Кларк, американський економіст українського походження С. Кузнец, американський вчений А. Джильберг, американський економіст російського походження В. Леонтьєв та ін. У своїх працях вони теоретично обґрунтували склад і зміст важливих макроекономічних показників, таких як національний продукт, доход і багатство, валовий випуск, зробили їх розрахунки; конкретизували ряд положень щодо оцінок неринкових послуг органів державного управління, концепцій кінцевого і проміжного споживання, використання міжгалузевого балансу для визначення зв'язків між галузями і прогнозування та регулювання економіки на національному рівні.

Проте в період нової світової економічної кризи 70-х років XX ст. виявилося, що державне втручання в економіку не завжди дає очікуваний, тобто позитивний, результат і що вплив держави на сукупний попит у період економічного спаду не забезпечує збільшення виробництва, а лише породжує інфляцію. Вперше у світовій практиці виник такий феномен, як стагфляція, тобто коли водночас має місце спад виробництва і зростання цін. Це істотно вплинуло на авторитет кейнсіанської теорії.

На цьому тлі почала інтенсивно розвиватися **"неокласична" теорія**. Неокласична теорія виникла в 70-х роках XIX ст. її виникнення, з одного боку, було реакцією на марксизм з його критикою капіталізму, з іншого – спробою вписати в неокласичну теорію ряд нових положень, висновків, що підтверджували б саморегулюючу здатність ринку. Зазначимо, що неокласична теорія має багато різних напрямків. Так, теорія добробуту вперше ввела до наукового обігу поняття "суспільні блага", "зовнішні ефекти", "монополії", з якими ринок справитися не може, а тому потрібна допомога держави. На це спирається зокрема й теорія державних фінансів (П. Самуельсон). Отже, як реакція на недоліки кейнсіанської школа. Вона включає ряд теорій, що суперечать кейнсіанській. Серед них на сучасному етапі виділяються **монетаристська теорія, теорія раціональних очікувань, теорія економіки пропозиції** та ін. Кожна з них має як позитивні так і уразливі сторони. Зокрема, в основі **монетаристської теорії**, яка була обґрунтована американським економістом Мілтоном Фрідменом, лежить ідея про те, що головна роль в регулюванні економіки належить грошово-кредитній, а не фіскальній політиці.

При цьому основним інструментом є гроші. Збільшуючи чи зменшуючи пропозицію грошей, держава може здійснювати регулюючий вплив на економічну активність. Проте деякі вчені із США (М. Фельдштейн, Г. Гільдер і А.Лаффер) вважають, що глибокі порушення економічного зростання та зайнятості не можуть бути розтлумачені тільки або сукупним попитом, що є недостатнім для використання виробничого потенціалу, як це стверджують кейнсіанці, або регулюванням грошової маси, як це стверджують монетаристи. Причиною цього, на їхню думку, є недооцінка сукупної пропозиції. Зокрема держава, збільшуючи податки та соціальні виплати і гарантії, тим самим пред'являє надмірні вимоги щодо механізму пристосування ринкової економіки, в результаті чого індивідуальна ініціатива та гнучкість ринку суттєво зменшуються.

Прихильники **теорії економіки пропозиції** вважають кейнсіанську теорію односторонньою, яка враховує тільки попит і недооцінює необхідність регулювання пропозиції. Вони обстоюють ідею про те, що стагфляція пов’язана з надмірним оподаткуванням, адже зниження податкового тису позитивно впливає на ділову активність фірми. Відповідно об’єктом впливу з боку держави має бути не попит, а пропозиція, яку слід стимулювати.

Представники **теорії раціональних очікувань**, що з’явилася у 70-х рр. XX ст., дотримуються ідеї про те, що люди в економічній системі поводять себе раціонально, а це саморегулює попит та пропозицію в секторах економіки.

На основі огляду зазначених концепцій макроекономічної теорії можна зробити висновок, що макроекономічні ідеї різних шкіл не збігаються між собою і це свідчить про те, що становлення макроекономіка як самостійної науки ще не завершилося.

В Україні макроекономічна думка та економічна практика в сучасних умовах зазнала змін, що зумовлено особливостями перехідної економіки. Проте слід відзначити, що вона розвивається в контексті із загальносвітовими і пов’язана із розвитком макроекономіки на глобальному рівні.

Серед українських учених, які досліджували макроекономічну думку можна назвати С. Десницького, М. Балудянського, І. Вернадського, М. Зібера, С. Подолинського, М. Туган-Барановського, Є. Слуцького.

Семен Десницький (1740-1789) був учнем Адама Сміта – творця теорії трудової вартості. До його прихильників відносять **Михайла Балудянського** (1769-1847), який вважається першим українським професійним економістом. Його праця “Економічна система” за своїм змістом є класичною і може сприяти розвитку сучасної неокласичної макроекономіки в Україні. В ній він обґрунтував принципи і основи розбудови національної економіки з позиції вільних ринкових відносин.

До цієї ж когорти класиків належить **І. Вернадський**, який видавав журнал “Економічний показчик” – унікальне видання в якому критикував кріпосницькі та доринкові форми виробництва, велику поміщицьку земельну власність. Він був прихильником економіки вільної конкуренції, не сприймав комуністичні ідеї. Його діяльність пов'язана з дослідженням проблем

обмеженості закритої самодостатньої економічної системи, що була основою економічної ідеології того часу.

Особливе місце в економічній науці посідає **М.І. Зібер** (1844-1888), який досліджував економічні чинники трудової теорії вартості, яка сприяла переосмисленню національної економічної теорії.

С. Подолинський (1850-1891) у своєму дослідженні "Праця людини та її відношення до розподілу енергії" синтезував макроекономіку з макроекологією, тобто за допомогою організованої людської праці можна гармонізувати взаємини суспільства й природи, уникнути енергетичної кризи, оскільки праця здатна поглинати, зберігати і накопичувати енергію. Його вчення і нині є актуальним, сприяє розвитку ідей про чинники національної економіки.

Значне місце у макроекономічній науці посідає вчення **М.І. Туган-Барановського** (1865-1919). Наукові інтереси вченого поширилися на проблеми поєднання трудових чинників і граничної корисності, кооперації, процесів саморуйнації, що виникають в ринкових системах. Також вчений глибоко дослідив механізм та джерела економічних криз. Науковець зробив багато для розвитку макроекономіки, про що свідчить його аналіз проблем грошового обігу та економічної кон'юнктури. Це дало йому можливість зайняти почесне місце серед відомих економістів світу.

Аспекти нового сприйняття макроекономічних явищ продемонстрував **Є. Слуцький** (1880-1948), який багато зробив для розвитку економіко-математичного моделювання економічних процесів. Є. Слуцький не тільки поєднав математику і макроекономіку, його наукова теорія пов'язана з соціологією, він є засновником української макроекономічної праксеології. Йому належить також встановлення зв'язку між функцією корисності та рухом цін і грошових доходів населення, що розвинуло неокласичну теорію.

Нині після функціонування командної економіки макроекономіка Україна зробила досить вагомий крок вперед. Збільшується попит на макроекономічні дослідження, що мають змогу допомогти у розбудові національної економіки.

Сучасна українська макроекономічна наука спирається на світові досягнення, досліджує загальні та специфічні проблеми національної економіки.

Контрольні запитання

1. Що досліджує макроекономіка?
2. Які завдання вивчає макроекономіка?
3. Дайте визначення об'єкту макроекономіки та розкрийте основні відміності між економічними системами.
4. Яка різниця між макро- та мікроекономікою?
5. Перерахуйте основні проблеми макроекономіки.
6. Яка різниця між пізнавальною та практичною функціями макроекономіки.
7. Що є суб'єктом вивчення макроекономіки та які види їх діяльності?
8. З'ясуйте суть основних інститутів макроекономіки.
10. Які функції виконує макроекономіка?
11. Перерахуйте методи аналізу макроекономіки.

12.Чим відрізняються змінні запасу від змінних потоку?

13. Перерахуйте прізвища економістів, які зробили значний внесок у розвиток та становлення макроекономічної науки.

ТЕМА 2

Макроекономічні показники у системі національних рахунків

1. Економічний кругообіг в умовах ринку
2. Система національних рахунків як нормативна база макроекономічного рахівництва
3. Основні макроекономічні показники та їх характеристика
4. Номінальні та реальні показники. Індекси цін

1. Економічний кругообіг в умовах ринку

В теорії макроекономіки розрізняють три моделі кругообігу.

1. **Модель кругообігу в закритій економіці або модель економічного кругообігу в умовах чистого ринку**, в якій беруть участь лише дві групи економічних суб'єктів: домашні господарства та підприємства. В цій моделі відсутнє державне втручання, а також зв'язки із зовнішнім світом рис. 2.1.

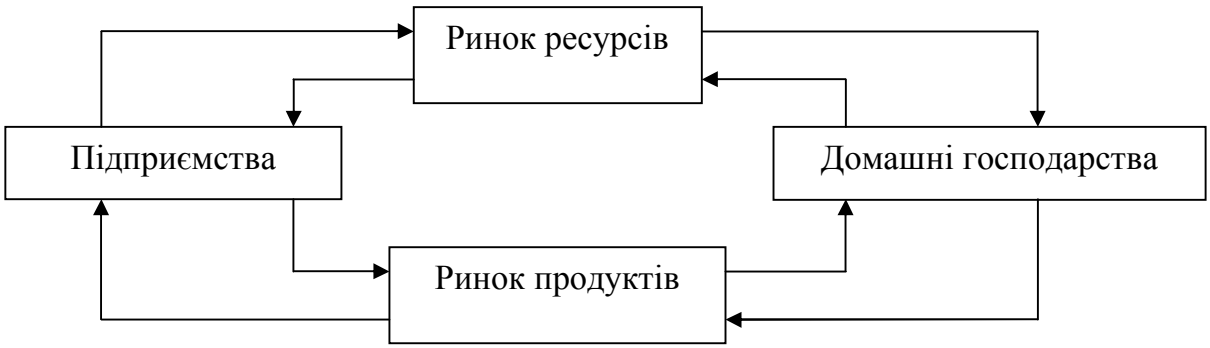

Рис. 1.1. Модель економічного кругообігу в умовах чистого ринку.

Із рис. 2.1. видно, що економіка являється замкнутою системою, в якій доходи одних економічних суб'єктів є витратами інших економічних суб'єктів.

Наприклад, домашні господарства постачають підприємствам свої ресурси (працю, землю, капітал), які використовують їх для виробництва товарів та послуг для ринку, за ринковими цінами. В процесі купівлі-продажу витрати підприємства на ресурси одночасно виступають доходами (заробітна

плата, рента тощо) домашніх господарств. З іншого боку, споживчі витрати утворюють доход (виручку) підприємства від реалізації готової продукції.

Потоки “доходи-витрати”, “ресурси-продукція” здійснюються одночасно у протилежних напрямках і безмежно повторюються. Висновком даної моделі є рівновага об’єму реалізації підприємств і об’єму доходів домашніх господарств. Це означає, що в закритій економіці без державного втручання, без зв’язків із зовнішнім світом величина об’єму виробництва в грошовому виразі дорівнює величині грошових доходів домашніх господарств.

Для того, щоб в даній моделі спостерігалася рівновага, необхідно наступне:

а) національний дохід повинен дорівнювати витратам на його купівлю: Y = споживчі витрати + планові інвестиції. Якщо крім запланованих інвестиційних витрат існують незаплановані інвестиції, то економічна система виходить із рівноваги;

б) виконання тотожності інвестицій і заощаджень на фінансовому ринку: C + I = S + C, I = S, оскільки витрати на ВНП і доходи, отримані в результаті виробництва, рівні.

2. Модель кругообігу з участю держави

Досі ми розглядали модель економічного кругообігу умовах чистого ринку, суб'єктами якого є лише домогосподарства і підприємства. Але в світовій практиці не існує чистого ринку, а є змішана економіка, в якій поряд із суб'єктами приватного сектора економіки велику роль виконує держава. Держава відіграє активну роль у ринковій економіці, сприяючи її економічній стабільності і зростанню, забезпечуючи її деякими товарами послугами, які виробляються в недостатній кількості або взагалі не виробляються приватними підприємствами, здійснює перерозподіл доходів.

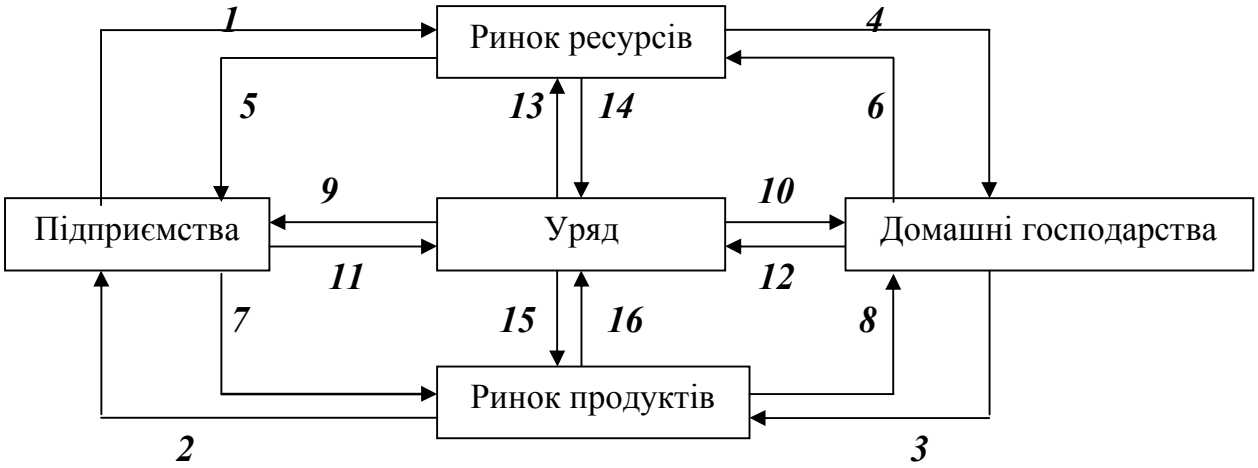

1 – виробничі витрати, 2 – грошові доходи, 3 – споживчі витрати, 4 – грошові доходи, 5 і 6, 14 – ресурси, доходи, 7 і 8, 9 і 10, 16 – товари та послуги, 11 і 12 – чисті податки, 13 і 15 – витрати.

Рис. 2.2. Модель економічного кругообігу в умовах змішаної економіки.

На рис. 2.2. відображено незмінні потоки, які показують взаємовідносини між підприємствами і домашніми господарствами та наявність нового суб’єкта – “держава” в особі уряд. Наявність уряду, означає, що домашні господарства і

підприємства взаємодіють уже не тільки між собою, а й з урядом, від заходів якого теж залежить рівновага в економіці.

Уряд бере участь у регулюванні економіки трьома основними способами:

а) виступає в якості покупця на ринку благ, де здійснюються державні закупки ресурсів, товарів і послуг і внаслідок цього несе відповідні витрати (заробітна плата службовцям), які впливають на сукупні витрати економіки. На рис. 1.2 це відображають потоки по вертикалі;

б) уряд здійснює соціальні виплати (стипендія, пенсія), надає домашнім господарствам і підприємствам колективні (суспільні) блага, пов'язані із утриманням бюджетної сфери (освіти, науки, культури, медицини, національної армії, міліції тощо). Це відображають верхні горизонтальні потоки, які поєднують уряд із суб'єктами приватного сектора економіки;

в) уряд формує державні доходи за рахунок збирання податків: прибутковий податок з громадян, податки на прибуток підприємств, продуктові (непрямі) податки тощо. Це все є валові податки. Але поряд з цим уряд має справу з податками зворотними. До них відносяться трансфертні платежі (пенсії, стипендії, виплати по безробіттю та страхуванню, дотації, субсидії). Валові податки за мінусом трансфертних платежів є чистими податками.

Уряд взаємодіє не лише на ринку ресурсів та продуктів, а являється активним учасником фінансового ринку. Він не завжди може збалансувати свій бюджет (доходи і витрати) і внаслідок цього виникає бюджетний дефіцит, що має покриватися за рахунок позичок на фінансовому ринку. Так ці позички здійснюються через продаж державних облігацій та інших цінних паперів як фінансовим посередникам, так і домашнім господарствам. Не так часто чисті податкові надходження до бюджету можуть перевищувати урядові витрати. Це сприяє повернення урядом отриманих позичок більшою вартістю, ніж отримання нових, що сприяє чистому припливу грошових ресурсів на фінансовий ринок. Так, державні закупки товарів та послуг залежать не лише від доходів уряду, а й від позичок у суб'єктів приватного сектора економіки.

Отже, кругообіг дає загальне уявлення про функціонування ринкової системи з урахуванням держави, дає змогу зрозуміти його роль в національній економіці.

Моделі на рис. 2.1 та 2.2 є замкнутими моделями економічного кругообігу. Якщо в модель добавити сектор “закордон”, то економіка перетворюється у відкриту, а модель має назву “модель відкритої економіки”.

3. Модель кругообігу з участю закордону або модель відкритої економіки. Модель ще складнішою становиться, якщо в неї вводять сектор закордон, який замкнуту систему перетворює у відкриту економіку. Сектор закордону пов’язаний з економічною системою трьома способами:

а) через імпорт товарів і послуг;

б) через експорт товарів і послуг;

в) через міжнародні фінансові операції.

Реальні і грошові потоки здійснюються вільно, якщо сукупні витрати домашніх господарств, підприємств, держави, закордону дорівнюють сукупному об'єму виробництва.

Різниця між експортом і імпортом утворює **чистий експорт**, який направлений на ринок благ, але не є складовою сектору майна. Якщо експорт не покриває імпорт, то різниця повинна бути оплачена позиками іноземних фінансових посередників або шляхом продажу реальних або фінансових активів іноземними покупцями. Такі операції мають назву **чистий притік капіталу**.

Притік капіталу – величина, отримана позиками іноземних фінансових посередників, а також в результаті продажу реальних або фінансових активів іноземними покупцями.

Відтік капіталу – величина кредитів, видана іноземними позичальниками, і засобів, використаних для купівлі реальних або фінансових активів у іноземних продавців.

В ринковій економіці витрати одного суб'єкта є доходами іншого, і навпаки. У зв'язку з цим усі бюджети економічних суб'єктів взаємозв'язані, а в економіці країни виникає кругообіг грошей. З таких позицій кругообіг являє собою сукупність бюджетів всіх економічних суб'єктів в їх взаємозв'язку.

Бюджет буде збалансований, якщо сума значень усіх потоків будуть рівними в усіх економічних суб'єктів:

Домашні господарства $Y = C + T + S$

Підприємства $Y + Z = C + I + G + E$

Держава $G = T + (G - T)$, де $(G - T)$ – дефіцит державного бюджету.

Закордон $Z = E + (Z - E)$, де $(Z - E)$ сальдо товарного балансу.

У відкритій економіці з державним втручанням із потоку "доходи-витрати", здійснюються "**вилучення**" і одночасного вливання додаткових засобів у вигляді "**ін'єкції**".

"**Вилучення**" – це дохід, який не використовується домашніми господарствами для купівлі виготовленої в країні продукції. Вони виступають у вигляді заощаджень, податкових платежів та імпорту **(S + T + Z).**

"Ін'єкції" – витрати на фінансування національного продукту – інвестиції, державні витрати та експорт **(I+G+E).**

Рівняння "вилучення" та "ін'єкції" можна показати у вигляді

$$\mathbf{I + (G - T) = S + (Z - E),}$$

де S – внутрішні заощадження, $(Z - E)$ чистий експорт.

2. Система національних рахунків як нормативна база макроекономічного рахівництва

Ефективне функціонування економічної системи на макрорівні потребує систему показників. Яка дає повноцінну картину господарського життя. Потреба в системі макроекономічних показників з'явилася у 20-30- рр. XX ст. Так, в колишньому СРСР вперше у світовій практиці була складена система показників, яка мала назву **баланс народного господарства** (**БНГ**). Показники,

що входять до БНГ, за певний проміжок часу, давали змогу аналізувати ефективність функціонування економіки, будувати прогнози на майбутнє. Згодом дана система застаріла, адже давали лише змогу здійснювати розрахунки у сфері матеріального виробництва, а сферу нематеріального ігнорувала і не була зорієнтованою на ринкову економіку. Після другої світової війни у розробці системи макроекономічних показників брали участь міжнародні економічні організації. У 1953 р. в ООН був опублікований документ під назвою "Система національних рахунків і допоміжних таблиць", яка із часом переглядалася й нині діє варіант 1993 р.

СНР дає можливість зрозуміти взаємов'язки мікроекономічних та макроекономічних процесів, виступає основою прийняття управлінських рішень з ціллю поліпшення стану економіки. З оголошенням державної незалежності в Україні із врахування рекомендацій ООН було запроваджено СНР, яка розробляє національні рахунки та веде розрахунки усіх макроекономічних показників.

Система національних рахунків – це система взаємопов'язаних показників, яка відображає загальні умови та результати існування національної економіки.

СНР базується на принципах, основними з яких є:

1. Продуктивною являється будь-яка економічна діяльність, яка приносить доход суб'єктам у сфері матеріального і нематеріального виробництва.

2. В основі економічної діяльності існує тотожність між виробленим продуктом та доходом отриманим від його реалізації.

Це означає, що вартість продукту, з одного боку — це сума витрат факторів виробництва (праці, природних ресурсів, капіталу), з іншого боку — це сума доходів, одержаних власниками виробничих факторів. Отже, одна й та сама величина для виробників продукту *є* витратами, а для власників виробничих факторів — доходами. Тому витрати дорівнюють доходам. Такий стан свідчить про рівновагу в економічній системі.

3. у процесі відтворення економіка знаходиться в постійному кругообігу, якому притаманне безперервне перетворення витрат у доходи, а доходів у витрати.

Основними категоріями системи національних рахунків являються: додана вартість, інституційна одиниця, сектор, операція, рахунок.

Додана вартість – це внесок конкретної сукупності факторів виробництва у створення вартості в масштабах економіки в цілому. Необхідно зазначити, що додана вартість в СНР розглядається стосовно виробника, а не продукту.

Інституційна одиниця – це економічна одиниця, що функціонує на певній території впродовж тривалого часу.

Усі інституційні одиниці об'єднуються у **сектори**. Розрізняють п'ять секторів:

– нефінансові корпорації (реальний сектор) – інституційні одиниці, що займаються виробництвом товарів і не фінансових послуг, з метою їх реалізації, за цінами, що мають змогу покрити витрати виробництва та отримати прибуток. До

них відносять приватні, державні та спільні підприємства, асоціації підприємств, торгові палати;

– фінансові корпорації комерційні підприємства, що спеціалізуються на фінансових операціях (банки, страхові компанії тощо);

– органи загального державного управління, займаються виконанням політичних функцій, здійснюють регуляторну діяльність економіки, надають послуги, перерозподіляють доходи та багатство країни (органи державної та регіональної місцевої влади, державні цільові та позабюджетні фонди) .

– домашні господарства – фізичні особи як споживачі, а також інші некорпоративні суб'єкти (ремісники, кустарі), в яких важко відрізнити витрати від доходів;

– некомерційні організації, які займаються обслуговуванням домашніх господарств та забезпечують їх політичні, релігійні та професійні інтереси і надають соціально-культурні послуги.

Операція – це обмін економічними цінностями або передавання певної кількості економічних цінностей від однієї інституційної одиниці до іншої. Усі операції поділяються у СНР на чотири групи:

– операції з товарами та послугами характеризуються походженням та використанням товарів й послуг, які є результатами виробничої діяльності в країні або за її межами в поточному та базисному роках;

– розподільчі операції включать операції за допомогою яких додана вартість, що сформована у виробництві розподіляється між робочою силою, капіталом і урядом та операції , що пов’язані з розподілом та перерозподілом доходів, трансфертів, податків з доходів, майна;

– операції з фінансовими інструментами купівля фінансових інструментів – позики, кредитів, приросту банківських депозитів;

– інші операції включають операції по споживанню основного капіталу і придбання за мінусом невироблених фінансових активів, економічні потоки невироблених активів (відкриття або вичерпання родовищ корисних копалин), економічна наслідки від стихійного лиха, політичного збурення, операції щодо збільшення або зменшення активів, пов’язаних із змінами цін.

Рахунки – це балансова таблиця, що складається із двох частин – ресурсів та використання. Усі рахунки класифікують по групам. У СНР-93 виділяють такі групи:

- для економіки в цілому;
- для секторів економіки;
- для галузей економіки;
- для окремих економічних операцій.

Вагоме місце в СНР займають рахунки для економіки і рахунки для секторів економіки, які в свою чергу поділяються на поточні рахунки і рахунки нагромадження. У свою чергу поточні рахунки налічують у своєму складі рахунки виробництва, утворення доходу, первинного і вторинного розподілу доходу, використання наявного та скоригованого доходу. Рахунок нагромадження включає: рахунок капіталу, фінансовий рахунок, рахунок інших змін в активах і пасивах.

3. Основні макроекономічні показники та їх характеристика

Макроекономічний аналіз пропонує використання багатьох економічних показників, які пропонуються статистикою та системою національних рахунків:

ВВП – валовий внутрішній продукт,

ВНП – валовий національний продукт,

ЧНП – чистий національний продукт,

НД – національний доход,

ОД – особистий доход.

ВВП – це ринкова вартість усіх кінцевих товарів та послуг, вироблених резидентами країни за певний проміжок часу (місяць, квартал, рік).

До резидентів відносять:

фізичні особи країни з постійним місцем проживання в цій країні (в тому числі ті, хто тимчасово знаходиться за її межами);

юридичні особи країни з місцезнаходженням у цій країні;

підприємства та організації – не юридичні особи, які створені відповідно до законодавства країни, але знаходяться за її межами;

дипломатичні та інші представництва країни за її межами;

закордонні філіали і представництва резидентів країни.

ВВП = ВНП – ЧЕ,

де ВВП – валовий внутрішній продукт, ВНП – валовий національний продукт,

ЧЕ – чистий експорт.

ВНП – це ринкова вартість усіх кінцевих товарів та послуг, вироблених факторами виробництва за певний проміжок часу, що знаходяться у власності держави або громадян даної країни і на території інших країн.

ВНП розраховується як і ВВП, проте відрізняється від нього на величину чистих факторних із-за кордону:

ВНП = ВВП + чисті факторні доходи з-за кордону

Чисті факторні доходи із-за кордону – це різниця між доходами, отриманими громадянами даної країни за кордоном, і доходами іноземців, отриманими на території даної країни.

Факторні доходи поділяються на:

– винагороду за працю найманим робітникам (зарплата, премії тощо);

– доходи власників (доходи некорпоративних підприємств, товариств, фірм тощо);

– рентні доходи (земельна рента та всі орендні платежі);

– прибуток корпорацій, який залишається після оплати праці, та процентів за кредит. *Прибуток корпорації* включає *дивіденди*, які виплачуються

акціонерам, *нерозподілений прибуток* як джерело розширеного відтворення капіталу фірми, *податок на прибуток корпорацій*, який надходить державі;

– відсоток (різниця між відсотковими платежами, які сплачує підприємницький сектор іншим макроекономічним суб'єктам, та відсотковими платежами, які отримує підприємницький сектор від інших макроекономічних суб'єктів (домашніх господарств, держави).

ВНП перевищує ВВП, якщо доходи від власників факторів, використовуваних за кордоном, перевищують доходи іноземців від використання належним їм факторів в економіці даної країни, і навпаки.

В закритій економіці ВНП = ВВП. У відкритій економіці відмінності в обсягах ВНП і ВВП пояснюють головним чином функціонуванням іноземних підприємств на території даної країни і вітчизняних підприємств на території інших країн.

ВВП, як і ВНП, вимірюється трьома способами:

а) за доданими вартостями (виробничий метод);

б) за витратами (метод кінцевого використання);

в) за доходами (розподільчий метод).

Розрахунок ВВП (ВНП) **виробничим методом** дорівнює сумі валової додатоної вартості на кожній стадії виробництва кінцевої продукції виробленої в країні. Таким чином:

$$ВВП = \sum VA,$$

де $\sum VA$ – сума доданої вартосі по всіх секторах економіки

Додана вартість – це різниця між вартістю вироблених товарів і послуг і вартістю товарів і послуг повністю спожитих в процесі виробництва

Або ВВП (ВНП) **виробничим** методом розраховується як сума валової доданої вартості всіх галузей економіки плюс чисті продуктові податки:

або **ВНП = (ВП – МЗ) + ЧНП,**

де: ВП – валовий випуск продукції; МЗ – матеріальні витрати; ЧНП – чисті продуктові податки, тобто прибуткові податки мінус субсидії.

При розрахунку ВВП (ВНП) **методом витрат** здійснюється сумування всіх видів кінцевого використання:

ВНП = СВ + ВІ + ДЗ + ЧЕ,

де ВНП – валовий національний продукт; СВ – споживчі витрати; ВІ – валові приватні інвестиції; ДЗ – державні витрати; ЧЕ – чистий експорт.

Витрати на споживання (СВ) включають витрати домашніх господарств на різноманітні товари та послуги: предмети споживання довгострокового використання, предмети поточного споживання, споживчі витрати на послуги.

Валові інвестиції (ВІ) складаються з: інвестицій на заміщення капіталу, який був зношений у процесі виробництва протягом року (амортизація), чистих інвестицій (чистого приросту обсягів основного капіталу).

Державні витрати (ДЗ) об'єднують усі витрати держави на виробництво товарів та послуг (електроенергія, школи, лікарні, бібліотека тощо), а також на оплату праці державних службовців та працівників бюджетних установ (послуги державного сектору оцінюються не за їхньою ринковою вартістю, а за витратами).

Державні трансфертні платежі, хоч і є частиною державних витрат, проте не включаються до ВНП, тому що ті, для кого вони призначені, не виробляють і не надають послуг.

Державні (урядові) трансфертні платежі – це державні виплати індивідам, що не обумовлюються безпосередньою їхньою участю в суспільному виробництві.

До урядових трансфертів належать:

- допомога на випадок безробіття;
- пенсії ветеранам;
- допомога престарілим і хворим та інші види допомог, визначених Законодавчо.

Чистий експорт (ЧЕ) – це різниця між обсягами експорту й імпорту, або:

$$\textbf{ЧЕ = Е – І,}$$

де ЧЕ – чистий експорт; Е – експорт; І – імпорт.

Чистий експорт може бути від'ємною величиною.

Розрахунок ВВП (ВНП) **методом доходу** визначається як сума всіх видів факторних доходів (заробітна плата, усі види прибутку, рентні доходи, відсотки) плюс два компонента, що не являються доходами, – амортизація, непрямі податки:

$$\textbf{ВНП = ЗП +R + \% + Пр + А + НП,}$$

де ЗП – заробітна плата, R – рента, % – процент, Пр – прибуток, А – амортизація, НП – непрямі податки (акциз, мито, ПДВ).

Розраховуючи ВВП за доходами, слід знати суму таких складових:

Заробітна плата (ЗП) – це грошова винагорода за працю робітників і службовців, яка включає основну заробітну плату, додаткові виплати до заробітної плати, виплати на соціальне забезпечення, соціальне страхування, виплати з приватних пенсійних фондів.

Рента (*R*) визначає рентні доходи, отримані домашніми господарствами за здані в оренду землі, приміщення, житло тощо.

% – доходи від грошового капіталу, заощаджуваного домашніми господарствами.

Прибуток (Пр), який отримують власники одноосібних господарств, товариств ($Пр_1$ – некорпоративний прибуток), корпорації ($Пр_2$ корпоративний прибуток) та дивіденди акціонерам *(Д)*: $\boldsymbol{Пр = Пр_1 + П\,р_2 + Д.}$

Амортизація (*А*) – це еквівалент величини знецінення основного капіталу за рік.

Непрямі податки (*НП)* – встановлюються в цінах товарів та послуг, їхній розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів (акцизи, мито, податок на додану вартість).

Макроекономічна тотожність, що характеризує два методи обчислення ВВП – "за доходами" і "за витратами", має вигляд:

СВ + ВІ + ДЗ + ЧЕ = ЗП + R + % + Пр + А + НП

Чистий національний продукт (ЧНП) являє собою найбільш точний показник створених та куплених населенням даної країни товарів та послуг за визначений період часу (місяць, квартал, рік).

ЧНП розраховується як відрахування від ВНП амортизаційних відрахувань:

ЧНП = ВНП – Амортизаційні відрахування

ВВП (ВНП) – головні індикатори економічного розвитку і найбільш повни показник сумарного обсягу виробництва товарів і послуг за певний період. Він використовується при міжнародних порівняннях розвитку різних країн, вимірюванні національного добробуту населення, вимірюванні продуктивності праці. Але він також має ряд недоліків, адже не включає: вартість витрат матеріальних ресурсів, надання послуг господарським одиницям, фінансові операції, перепродаж товарів, тіньову економіку, якість продукції, контрабанду, нелегальну торгівлю зброєю, якість урбанізації, результати економічного відтворення та стан навколишнього середовища.

У 1972 році дослідники із Єльського університету (США) Уїльям Нордхаус та Джеймс Тобін запропонували новий макроекономічний показник – "Чистий Економічний Добробут" – ЧЕД, який за їхньою думкою, долає перелічені недоліки ВНП (ВНП).

ЧЕД = ВВП – негативні екологічні наслідки промислового розвитку суспільства у грошовому еквіваленті + позаринкова діяльність у грошовому вимірі + результати діяльності тіньової економіки у грошовому вимірі + грошовий еквівалент вільного часу та якості відпочинку

Національний доход (НД) – макроекономічний показник сукупних доходів (заробітної плати, ренти відсотка і прибутку) всього населення даної країни за визначений період часу (рік):

НД = ЗП + R + % + Пр

Також **Національний доход** розраховується як вилучення із вартості чистого національного продукту непрямих податків:

НД = ЧНП – НП,

де НД – національний дохід; ЧНП – чистий національний продукт; НП – непрямі податки.

Таким чином, **ЧНП = НД + НП, ВНП = ЧНП +А.**

Особистий доход (ОД) – це доход отриманий приватними особами:

– за участь у процесі виробництва (основна і додаткова заробітна плата);

– як власники факторів виробництва (дивіденди, відсотки, рента);

– шляхом перерозподілу національного доходу (через виплату трансфертних платежів).

Особистий доход розподіляється на споживання, заощадження та виплату податків.

ОД = НД – виплати на соціальне страхування – податок на прибуток корпорацій – нерозподілений прибуток + трансфертні платежі

Доход кінцевого користання (ДКК) – це частина особистого доходу, яка залишається після сплати індивідуальних податків і розподіляється на споживання та заощадження. Розраховується за формулою:

ДКК = ОД – П інд,

де ДКК – дохід кінцевого використання, ОД – особистий дохід, П інд – індивідуальні податки.

Індивідуальні податки містять: особисті прибуткові податки, податки на особисте майна, податки на спадщину.

4. Номінальні та реальні показники. Індекси цін

На обсяг ВВП (ВНП) впливають зміни обсягу виробництва та ціни. У зв'язку з цим розрізняють номінальний та реальний ВВП (ВНП) із використанням цін: поточні і постійні.

Номінальний ВВП (ВНП) – це вартісний показник, який визначається за поточними ринковими цінами.

$$\textbf{Номінальний ВВП (ВНП)} = \sum_{i=1}^{n} p_1 \bullet q_1$$

де q_1 – обсяг виробництва і-го товару в поточному році, p_1– ціна і-го товару в поточному році

Номінальний ВВП (ВНП) може збільшуватися за рахунок обсягу виробництва усієї продукції та за рахунок росту рівня цін. На реальний ВВП (ВНП) рівень цін не впливає Тому реальний ВВП (ВНП) виступає основним показником фізичного обсягу товарів та послуг.

Реальний ВВП (ВНП) – це вартісний показник, який визначається у постійних (базисних) цінах:

$$\textbf{Реальний ВВП (ВНП)} = \sum_{i=1}^{n} p_0 \bullet q_1$$

де p_0 – ціна і-го товару в базисному році.

Для зведення номінального ВВП (ВНП) до реального ВВП (ВНП) застосовують – дефлятор ВВП (ВНП).

Взаємозалежність номінального і реального ВВП (ВНП) показано формулою:

Дефлятор ВНП = (Номінальний ВНП / Реальний ВНП) · 100%,

$$\textbf{Дефлятор ВНП} = \frac{\sum p_1 \cdot q_1}{\sum p_0 \cdot q_1} \cdot 100\% ,$$

де p_1 – ціни поточного року, p_0 – ціни базисного року, q_1 – обсяг виробництва в поточному році.

Якщо величина дефлятора менше одиниці, то відбувається коригування номінального ВНП у бік збільшення, тобто спостерігається *інфліювання ВНП*. Якщо величина дефлятора більше одиниці, то відбувається коригування ВНП в бік зниження, тобто *дефілювання ВНП*.

Будь-яка економіка прагне до стабільних цін від яких залежить поведінка економічних суб'єктів. Зростання цін в економіці країни призводить до безладдя та інфляції. Динаміку цін визначають за допомогою індексів цін – індекс Ласпейреса, Пааше та Фішера.

Індекс цін показує відношення зміни середнього рівня цін широкої групи товарів за визначений період:

Індекс цін поточного року = (Ціни поточного року / Ціни базисного року) · 100%.

Індекс цін Ласпейреса (P_L) показує, як змінився рівень цін упродовж певного проміжку часу, за умови що структура виробництва і споживання не змінилися. Він обчислюється:

$$P_L = \frac{\sum \eth_1 \cdot q_0}{\sum p_0 \cdot q_0}$$

де p_1, p_0 – ціни відповідно в поточному й базисному періодах, q_0 – обсяг виробництва в базисному періоді.

Індекс споживчих цін (ІСЦ) – це індекс Ласпейреса, який обчислюється для незмінного кошика споживчих товарів і послуг:

$$P_L = \frac{\sum \eth_1 \cdot q_k}{\sum p_0 \cdot q_k},$$

де p_1, p_0 – ціни відповідно в поточному й базисному періодах, q_k – споживчий кошик товарів і послуг.

Недоліком цього індексу є те, що він не враховує зміни в структурі споживання в поточному періоді, беручи за основу споживчий кошик базисного року.

Для визначення динаміки загального рівня цін використовують також індекс Пааше.

Індекс Пааше – показник рівня цін, де змінними вагами є обсяг і структура виробництва розрахованого року і частково усуває обмеження індекса Ласпейреса. Обчислюється за формулою:

$$I_{П} = \frac{\sum p_1 \cdot q_1}{\sum p_0 \cdot q_1},$$

де p_1, p_0 – ціни відповідно в поточному й базисному періодах, q_0 – обсяг виробництва в розрахованому періоді.

Недолік індексу Пааше аналогічний індексу Ласпейреса, тобто, не враховуються зміни в структурі валового продукту, проте за основу аналізу береться товарна структура виробництва поточного періоду.

Індекс Фішера ($I_Ф$) – зменшує неточності в оцінці зростання загального рівня цін, притаманні індексам Ласпейреса та Пааше, усереднюючи їх значення:

$$I_Ф = \sqrt{I_Л \cdot I_П}.$$

Контрольні запитання

1. Проаналізуйте кругообіг продуктів та доходів за простою моделлю кругових потоків.
2. Які функції виконує уряд в моделі економічного кругообігу?
3. Що розуміється під поняттями “вилучення” та “ін’єкції”.
4. Які відмінності є між СНР та БНГ?
5. Перерахуйте основні категорії СНР.
6. Які сектори застосовуються у розрахунках СНР?
7. Перерахуйте і дайте характеристику основним макроекономічним показникам.
8. Чим відрізняються між собою ВВП і ВНП?
9. Що розуміється під номінальним і реальним ВНП, інфлюванням та дефілюванням?
10. Зазначте із яких складових складається особистий доход.
11. Що не враховують макроекономічні показники ВВП та ВНП?
12. У чому полягає різниця між дефлятором та індексом цін?
13. Запишіть формули обчислення індексів Ласпейреса, Пааше, Фішера, поясніть їх відмінність.

ТЕМА 3

Сукупний попит та сукупна пропозиція

1.Сукупний попит: зміст, структура, фактори, що на нього впливають. Крива AD
2.Сукупна пропозиція: зміст, фактори, що її визначають. Короткострокова та довгострокова криві сукупної пропозиції
3. Рівновага сукупного попиту (AD) та сукупної пропозиції (AS)
4. Шоки попиту та пропозиції
5. Споживання, заощадження, інвестиції та умови рівноваги

1.Сукупний попит: зміст, структура, фактори, що на нього впливають. Крива AD

Модель "сукупний попит – сукупна пропозиція" – базова модель для вивчення коливань об'єма і рівня цін в економіці в цілому. За допомогою якої можна описати різні варіанти економічної політики держави.

Сукупний попит (*AD*) – це загальний обсяг товарів і послуг, який бажають і в змозі придбати усі споживачі при певному із можливих рівнів цін у країні (рис. 3.1). Сукупний попит є загальною сумою витрат усіх суб'єктів національної економіки: домогосподарств, підприємств, держави, закордонного сектора.

В структурі сукупного попиту можна виділити:

попит на споживчі товари (витрати населення країни на різні товари і послуги);

інвестиційний попит включає витрати на будівництво, нагромадження запасів, купівля устаткування;

попит держави на утримання армії, апарату управління, на заробітну плату державним працівникам;

чистий експорт – різниця між експортом та імпортом товарів та послуг.

Одні компоненти сукупного попиту є відносно стабільними, змінюються повільно, наприклад, наприклад споживчі витрати. Інші – більш динамічні, наприклад інвестиційні витрати, їх зміни призводить до коливань економічної активності. Таким чином, сукупний попит у відкритій економіці відображається тотожністю:

$$\mathbf{AD = C+I+G+NE,}$$

де C – споживчий попит домогосподарств, I – інвестиційний попит підприємницького сектору, G – попит держави, NE – чистий експорт, який визначається як різниця між експортом та імпортом.

Сукупний попит залежить від рівня цін в економіці. Зв'язок між рівнем цін та сукупним попитом відбиває кількісне рівняння грошового обігу (рівняння Фішера):

$$\mathbf{M \cdot V = P \cdot Y}$$

Звідси сукупний попит (AD):

$$\mathbf{AD = MV / P}$$

де M – кількість грошей в обігу; V – швидкість обігу грошей; P – рівень цін; Y – реальний обсяг доходу.

Чим більша грошова маса грошей, тим більше товарів та послуг спроможні придбати споживачі національного продукту за даного рівня цін. Чим більше здійснюється угод, тим вища швидкість обігу грошей і тим більший сукупний попит за даного рівня цін.

Залежність між рівнем цін, обсягом виробництва і сукупним попитом обернена, або від'ємна. Таку залежність називають *ефектом сукупного попиту*. Суть його полягає в тому, що всі покупці за всіх інших рівних умов купують тим більший обсяг продукту, чим нижчий загальний рівень цін, і навпаки. Ефект сукупного попиту можна показати за допомогою кривої сукупного попиту (рис. 3.1).

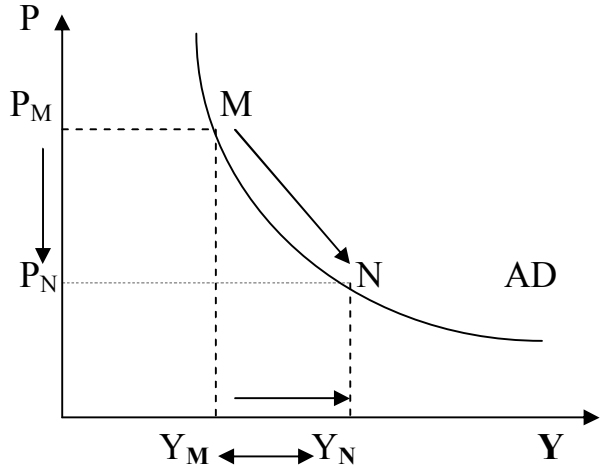

Рис. 3.1. Крива сукупного попиту

Крива сукупного попиту (AD) показує кількість товарів і послуг, які будуть куплені при кожному із можливих рівня цін. Вона дає такі комбінації об'єму виробництва і загального рівня цін в економіці, при яких товарні і грошові ринки знаходяться у рівновазі. Залежність, що виражена ефектом сукупного попиту, відбиває рух вздовж кривої AD. Крива AD має від'ємний нахил, тобто є спадною. Низхідна траєкторія кривавої ринкового попиту обумовлена ефектом доходу та ефектом заміщення. Коли ціна на окремий продукт знижується, то споживач за сталого грошового доходу купує більшу кількість даного продукту (ефект доходу), тому що він стає дешевшим у порівнянні із взаємозамінюваними продуктами (ефект заміщення).

Від'ємний нахил кривої сукупного попиту слід шукати серед інших причин. Таким причинами є **цінові чинники** сукупного попиту.

У сучасній макроекономічній теорії виділяють три цінові чинники AD**:**

1. Ефект багатства, або реальних касових залишків (ефект Пігу), означає зменшення багатства (доходу). За ростом рівня цін ($P\uparrow$) скорочуються реальні запаси грошових коштів ($M / P\downarrow$). Отже, знижується попит на товари і послуги ($AD\downarrow$) та зменшується дохід ($Y\downarrow$). Цим пояснюється обернена залежність між

величиною AD та рівнем цін (за умови, що пропозиція грошей і швидкість їх обертання є фіксованими). M^S= const, V= const. P↑, M / P↓, C↓, AD↓.

2. Ефект відсоткової ставки (ефект Кейнса) полягає у тому, що зі зростанням рівня цін скорочуються реальні запаси грошових котів. За незмінної пропозиції грошей зростає відсоткова ставка. Як наслідок, скорочується обсяг інвестицій в економіку і знижується обсяг сукупного попиту: P↑, M / P↓, r↑, I↓, AD↓.

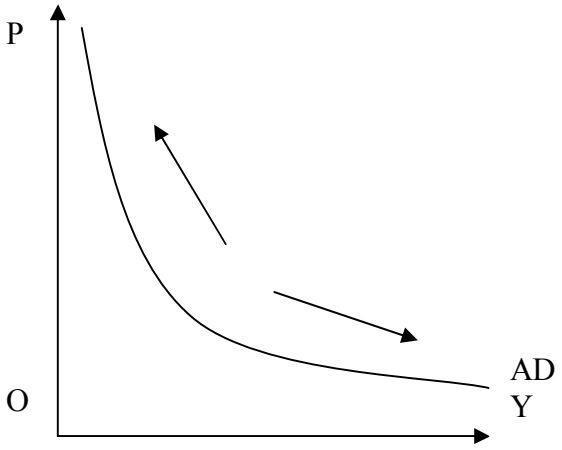

Рис. 3.2. Цінові чинники сукупного попиту

3. Ефект обмінного курсу виявляється у тому, що зростання цін у країні, за стабільних цін на імпорт, зумовлює скорочення експорту. Отже, знижується сукупний попит у національній економіці: P↑, AE↓, NE↑, AD↓ (рис. 3.2).

Підвищення рівня цін за інших рівних умов, призведе до зменшення попиту на реальний обсяг виробництва. Зниження рівня цін зумовить збільшення обсягів виробництва. Це співвідношення подано на рис. 3.2. як рух від однієї точки до іншої незмінної кривої сукупного попиту.

На величину сукупного попиту, крім рівня цін, впливають також **нецінові чинники**, які змінюють характер сукупного попиту. Під впливом цих чинників крива AD може переміщуватися вправо або вліво (рис. 3.3).

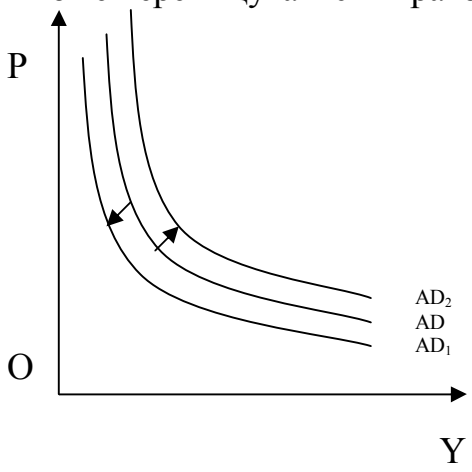

Рис. 3.3. Нецінові чинники сукупного попиту

Якщо нецінові фактори вплинули на збільшення сукупного попиту, то крива сукупного попиту AD переміщується вправо – вгору AD_1**.** Цей зсув свідчить, що за різних рівнів цін обсяг товарів та послуг зростає. І навпаки, якщо нецінові фактори вплинули на зменшення сукупного попиту, крива сукупного попиту AD переміщується вліво – вниз AD_2. Цей рух означає, що за різних рівнів цін люди купуватимуть у меншому обсязі, ніж раніше.

До **нецінових чинників** належать:

1. Зміни у споживчих витратах. Причиною змін у споживчих витратах є: податки, добробут споживача, сподівання, заборгованість споживача.

2. Зміни в інвестиційних витратах. Причиною змін у інвестиційних витратах є: відсоткова ставка, сподівання прибутки від інвестицій, технічних прогрес, надлишкові виробничі потужності.

3. Зміни в державних витратах (викликаються здебільшого політикою держави).

4. Зміни у витратах на чистий обсяг експорту (національний дохід інших країн, валютні курси).

5. Пропозиція грошей.

6. Швидкість обертання грошей.

Під дією **нецінових факторів** крива сукупного попиту (AD) перемішується: вправо вгору, коли попит зростає ($AD \rightarrow AD_1$), вліво вниз, коли попит зменшується ($AD \rightarrow AD_2$).

2.Сукупна пропозиція: зміст, фактори, що її визначають. Короткострокова та довгострокова криві сукупної пропозиції.

Сукупна пропозиція (AS) – це загальний обсяг кінцевих товарів і послуг, який може бути вироблений і пропонований підприємствами, в економіці за даного рівня цін протягом певного проміжку часу.

Високий рівень цін стимулює підприємства виробляти і продавати більше товарів і послуг, а низькі ціни змушують виробників скорочувати виробництв. Отже, залежність між рівнем цін та обсягом вироблених товарів і послуг являється прямою, або позитивною.

Залежність пропозиції від середнього рівня цін у країні описується кривою (AS) (рис. 3.4). Крива AS має вигляд позитивної кривої. Вона відображає, який обсяг сукупного виробництва може бути запропонований на ринку виробниками при різних значеннях загального рівня цін в економіці.

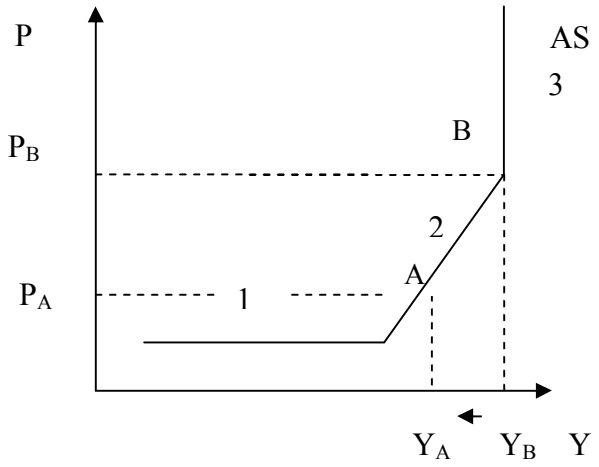

Рис. 3.4. Короткострокова крива сукупної пропозиції

Вона має три відрізки (рис. 3.4):

I. ***Горизонтальний (кейнсіанський) відрізок*** (1) показує, що економіка знаходиться у стані депресії, зміни в обсягу виробництва за умов неповної зайнятості, неповну завантаженість виробничих потужностей. Він показує, що підприємства постачатимуть на ринок той обсяг товарів, який матиме попит за існуючого рівня цін. Наявність безробіття змушує підприємців наймати на роботу працівників скільки їм необхідно, за відповідну плату. При цьому витрати підприємства залишаються незмінними незважаючи на зміну обсягу виробництва, підприємці випускатимуть за існуючого рівня цін стільки товарів, скільки потребують споживачі.

II. ***Проміжний (висхідний)*** (2) відрізок демонструє зміни в обсягу виробництва в економіці, які наближається до повної зайнятості, зростання реального ВВП та цін.

III. ***Вертикальний (класичний)*** (3) відрізок показує зміни в обсязі виробництва за умов повної зайнятості, ВВП збільшується номінально, прослідковується інфляційне зростання цін. Для нього характерне те, що ринок робочої сили завжди врівноважений за повної зайнятості. Якщо вся робоча сила повністю зайнята, то обсяги виробництва не можуть зростати понад досягнутий рівень, навіть при підвищенні цін. Більше немає робочої сили, аби виробити понад досягнуте. Отже, крива сукупної пропозиції (рис. 3.11) буде вертикальною лінією. Вертикальний відрізок означає, що економіка працює на повну потужність, і тому будь-яке підвищення цін не призведе до збільшення обсягу виробництва.

Величина сукупної пропозиції визначається в економіці капіталом, працею, технологією, і може бути описана на основі виробничої функції. Класична виробнича функція відображає зв’язок між чинниками виробництва та реальним ВВП або сукупною пропозицією:

$$Y = f(L, K, T)$$

де Y – реальний ВВП, L – праця, К – капітал, Т – технологічний прогрес, f – функціональна залежність.

На характер кривої AS впливають цінові та нецінові чинники.

Перші змінюють об'єм сукупної пропозиції (**переміщення вздовж кривої AS**). До них відносять зміни відсоткової ставки та рівня цін (рис. 3.5).

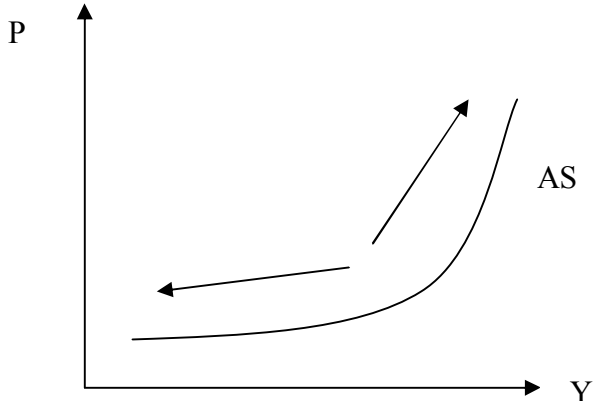

Рис. 3.5. Цінові чинники сукупної пропозиції

Нецінові фактори впливають на **переміщення кривої сукупної пропозиції AS вправо – вниз або вліво – вгору** (рис. 3.6).

Зміна цін на ресурси (ціна на робочу силу – зарплата, матеріальні ресурси). Якщо ціна на паливо підвищилася, то сукупна пропозиція зменшиться, крива сукупної пропозиції AS переміщується вліво – вгору AS_1).

Зміна продуктивності ресурсів. Виробити більший обсяг національного продукту тими самими ресурсами. Якщо продуктивність праці збільшиться, то сукупна пропозиція теж збільшиться, крива сукупної пропозиції AS зміститься вправо – вниз – AS_2.

Зміни у державній політиці – податки, субсидії, дотації, державне регулювання. Якщо податки збільшаться, сукупна пропозиція – зменшиться, крива сукупної пропозиції AS переміщується вліво – вгору – AS_1.

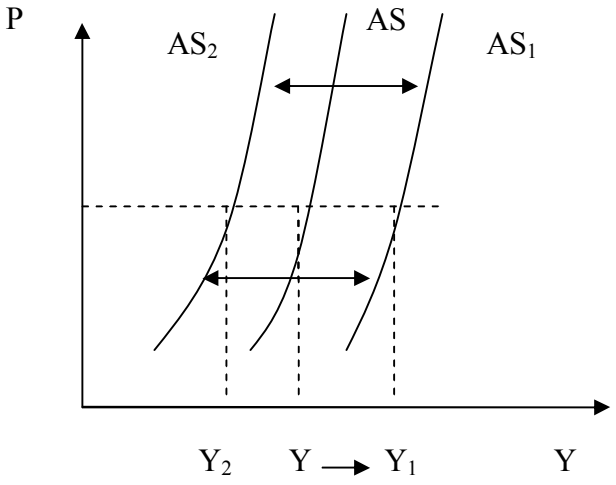

Рис. 3.6. Переміщення кривої сукупної пропозиції під впливом нецінових факторів

Якщо нецінові фактори вплинули на збільшення сукупної пропозиції, то крива сукупної пропозиції AS переміщується вправо – вниз – AS_2. І навпаки,

якщо нецінові фактори вплинули на зменшення сукупної пропозиції, крива сукупної пропозиції AS переміщується вліво – вгору – AS_1.

Форма кривої сукупної пропозиції досліджується по-різному класиками та кейнсіанцями. Так, зміна величини сукупної пропозиції під впливом одного й того ж фактора може бути не однаковою, це зумовлено періодом (короткий або довгий), який приймається до уваги.

Відмінності між короткостроковим (2-3 роки) і довгостроковим періодами в макроекономіці пов'язують з поведінкою номінальних та реальних змінних. В *короткостроковому періоді* номінальні величини (ціна, номінальна заробітна плата, номінальна ставка відсотка) під впливом ринкових коливань змінюються повільно. Реальні величини (обсяг виробництва, рівень зайнятості, реальна ставка відсотка) – більш рухливі, гнучкі. В *довгостроковому періоді* навпаки, номінальні величини змінюються досить швидко, їх рахують гнучкими, а реальні величини змінюються досить повільно і являються постійними.

Класична модель розглядає економіку у довгостроковому періоді. Аналіз сукупної пропозиції в класичній теорії будується виходячи з наступних умов:

ринки являються конкурентними;

обсяг виробництва залежить від кількості факторів виробництва (праці, капіталу) і технологій та не залежить від рівня цін;

зміни у факторах виробництва і технології відбуваються повільно;

економіка функціонує в умовах повної зайнятості факторів виробництва, при цьому обсяг виробництва рівний потенційному;

ціни і номінальна заробітна плата гнучкі, їх зміна підтримує рівновагу на ринках.

Потенційний обсяг виробництва – обсяг виробництва товарів та послуг за умов повної зайнятості ресурсів.

За таких умов крива AS **вертикальна** і бере початок в точці Y^*. Вона характеризує потенційний рівень обсягу виробництва – обсяг виробництва в умовах повної зайнятості, повне використання ресурсів та знаходження безробіття на дійсному рівні. За таким умов коливання сукупного попиту не пов'язане з виробництвом, а спричинене зміною рівня цін (рис. 3.7).

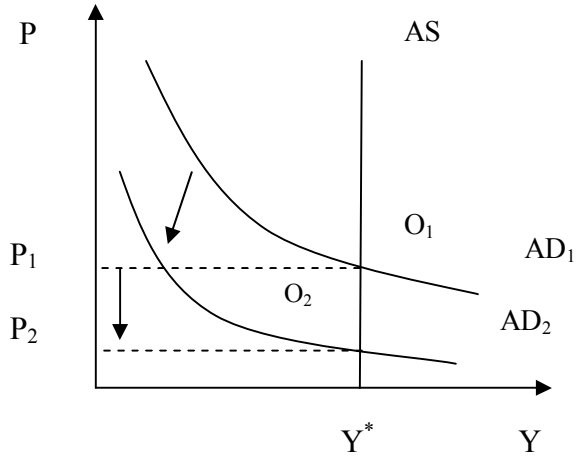

Рис. 3.7. Класична модель сукупного попиту та пропозиції

Ріст загального рівня цін знижує реальну заробітну плату, звідси, попит на працю перевищує пропозицію на ринку праці. Це призведе до росту номінальної заробітної плати. В результаті реальна зросте до рівня, який встановить рівновагу на ринку праці і попередній рівень зайнятості, при незмінному обсязі виробництва. При падінні цін реальна заробітна плата підвищиться, що призведе до збільшення пропозиції праці, але знизить попит підприємств на відносно високооплачувану робочу силу. Може виникнути безробіття. Проте раціонально думаючі робітники віддадуть перевагу отримувати, більш низьку заробітну плату, а ніж лишитися без роботи. Тим паче, що при падінні цін вони зможуть купити необхідну їм кількість товарів. Номінальна заробітна плата знизиться, як і ціни, а реальна впаде до висхідного рівня, що підніме попит на працю до попереднього рівня. Рівновага на ринку праці встановиться. Зайнятість і обсяг виробництва не зміняться. За таких умов можливе добровільне безробіття – якщо робітники не погодяться на зниження номінальної заробітної плато, що малоймовірно. Коригування номінальної заробітної плати відбувається швидко, тому при будь-яких змінах рівня цін сукупна пропозиція лишається незмінною на рівні потенціалу (Y^*).

Рух кривої сукупної пропозиції в довгостроковому періоді можливий лише при зміні величини факторів виробництва і технології. Якщо такі зміни відсутні то крива сукупної пропозиції в довгостроковому періоді фіксована на рівні потенційного обсягу, і будь-які коливання сукупного попиту відображаються на рівні цін.

У короткостроковому періоду дана модель є неприйнятною.

Кейнсіанська модель сукупного попиту та сукупної пропозиції використовують для аналізу короткострокових коливань в економіці (рис. 3.8). Вона ґрунтується на таких умов: неповна зайнятість в економіці, негнучкість номінальної заробітної плати й ціни на товари, реальні величини (обсяг виробництва, зайнятість, реальна заробітна пата) більш рухливі.

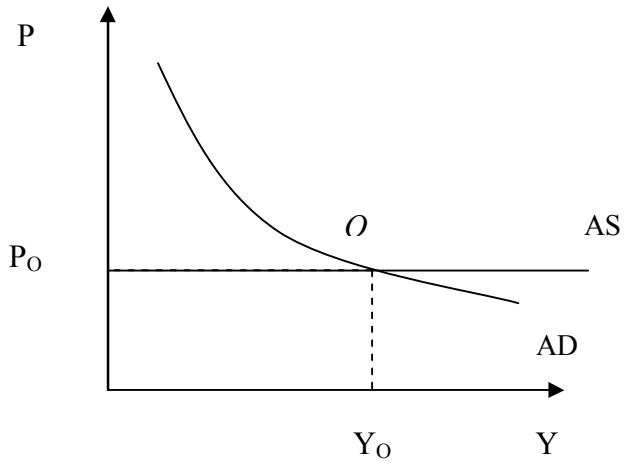

Рис. 3.8. Кейнсіанська модель сукупного попиту та пропозиції

Крива AS в кейнсіанській моделі **горизонтальна** (за негнучких цін і номінальної заробітної плати) або має **позитивний** (за негнучкої номінальної заробітної плати і відносно рухливих цінах) нахил.

Причинами відносної негнучкості номінальних величин в короткостроковий період являються: тривалість трудових договорів, державне регулювання заробітної плати, ступінчастий характер зміни цін і заробітної плати, строк дії контрактів на поставки сировини та готової продукції діяльність профспілок, ефект "меню" тощо.

Наприклад, якщо витрат по перевиданню книжок достатньо великі і сам процес перевидання потребує певного часу (ефект "меню"), то при збільшенні попиту підприємства протягом певного часу будуть намагатися додатково наняти працівників, збільшити випуск та задовольнити попит споживачів при незмінному рівні цін. У випадку негнучкості цін короткострокова крива AS буде горизонтальною рис. 3.8.

Якщо номінальна заробітна плата негнучка, а ціни відносно гнучкі, то їх ріст спричинений збільшенням сукупного попиту, призведе до падіння реальної заробітної плати, праця стане дешевою, що сприятиме зростанню попиту на неї з боку підприємства. Використання великої кількості праці призведе до збільшення виробництва. Таким чином, в період коли номінальна заробітна плата не змінюється, з'явиться позитивна залежність між рівнем цін і обсягом виробництва. Крива AS за таких умов матиме **позитивний нахил** рис. 3.9**.**

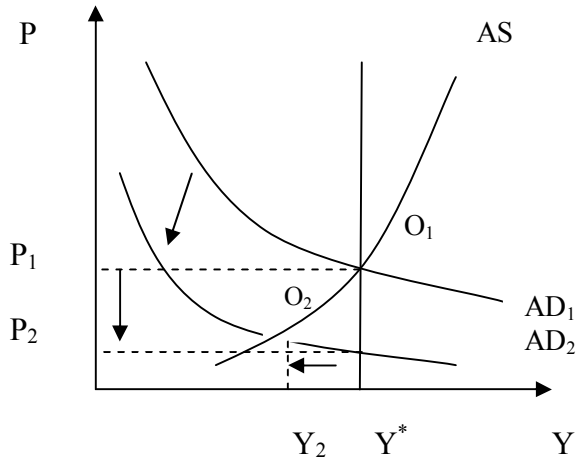

Рис. 3.9. Кейнсіанська модель сукупної пропозиції

Як видно з рис. 3.9, у кейнсіанській моделі крива сукупної пропозиції має вигляд позитивної похилої лінії. Якщо сукупний попит недостатній, фактичний обсяг виробництва Y_2 зменшується стосовно потенційного рівня Y* та може знаходитися в такому стані деякий час, адже заробітні плата є негнучкою.

Реальність та розумність пропозиції щодо відносної негнучкості цін на коротких часових інтервалах підтверджується поведінкою підприємницької діяльності. У звичайних умовах більшість підприємств мають великі потужності, запаси готової продукції на складах, можливість додатково наймати на роботу

працівників. Тому у короткостроковому періоді збільшення попиту пов'язано із збільшенням обсягу реалізації без зміни цін.

В кейнсіанській моделі крива AS справа обмежена рівнем потенційного випуску і тому має вигляд вертикальної прямої, фактично співпадає з довгостроковою кривою AS.

Отже, обсяг виробництва в короткостроковий період залежить від величини сукупного попиту. В умовах неповної зайнятості факторів виробництва і негнучких цін коливання сукупного попиту спричиняє зміну обсягу виробництва, що може відобразитись на рівні цін рис. 3.10, де AS – короткострокова крива сукупної пропозиції. Наприклад, зменшення пропозиції грошей зміщує AD_1 в положення AD_2. Економічна рівновага переміщується із точки O_1 в точку O_2. Обсяг виробництва – із точки Y_1 в точку Y_2 (рис. 3.10).

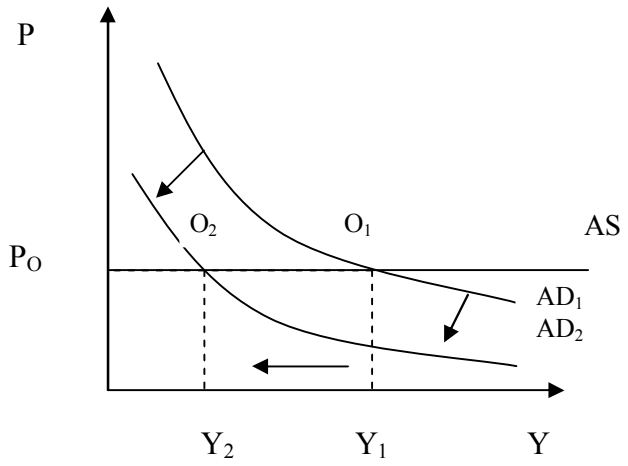

Рис. 3.10. Зміщення кривої сукупної пропозиції

Якщо уряд захоче збільшити обсяг виробництва, то згідно з кейнсіанською моделлю, від повинен стимулювати сукупний попит за допомогою зниження податків, розширення пропозицію грошей тощо рис. 3.10.

Сучасні концепції пояснюють відмінність короткострокової кривої AS від довгострокової неудосконаленістю ринку, тобто негнучкістю цін і недосконалою інформацією. Крива AS в короткостроковому періоді демонструє, що обсяг виробництва відхиляється від свого потенційного значення, за умов, що рівень цін відхиляється від очікуваного та описується рівнянням:

$$\mathbf{Y = Y^* + \alpha(P - P^e)},$$

де Y – фактичний обсяг виробництва, Y* – потенційний обсяг виробництва, P – рівень цін, P^e – очікуваний рівень цін, α – інтенсивність реакції підприємців на відхилення фактичних цін від очікуваних.

В точці О ціни на ресурси та товари урівноважені.

3. Рівновага сукупного попиту (AD) та сукупної пропозиції (AS)

Однією із властивостей економіки є її постійне тяжіння до рівноваги. В узагальненому вигляді рівновага в економіці є рівновагою між сукупним попитом та сукупною пропозицією, тобто AD = AS. Перетин кривих сукупного попиту та кривої сукупної пропозиції визначає рівноважний обсяг випуску та рівноважний рівень цін.

Слід розрізняти рівновагу короткострокову і довгострокову (рис. 3.11). **Короткострокова рівновага** відображає рівновагу між сукупним попитом і короткостроковою сукупною пропозицією. **Довгострокова рівновага** – це рівновага між сукупним попитом і короткостроковою сукупною пропозицією, яка дорівнює довгостроковій сукупній пропозиції. Якщо короткострокова сукупна пропозиція збігається з довгостроковою сукупною пропозицією то економіка знаходиться в стані повної зайнятості, і не збігається, якщо економіка потрапляє у стан неповної або надмірної зайнятості.

Коли економіка досягає довгострокової рівноваги, уявлення людей, заробітна плата і ціни змінюються так, щоб короткострокова крива сукупної пропозиції також пройшла через цю точку. Отже, в точці О має місце подвійна рівновага.

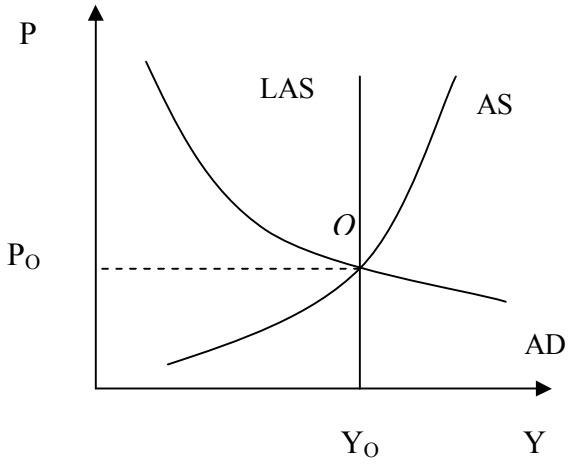

Рис. 3.11. Довгострокова та короткострокова рівновага

В економіці може відбуватися порушення рівноваги як з боку сукупного попиту, так із сукупної пропозиції, спричинене неціновими чинниками. Дослідимо відновлення економічної рівноваги на основі моделі AD – AS після її порушення сукупним попитом та сукупною пропозицією.

Відновлення рівноваги, яка порушується сукупним попитом. На рис. 3.12 показана модель AD – AS, яка поєднує криву сукупного попиту з кривими короткострокової та довгострокової сукупної пропозиції. Нехай спочатку економіка характеризується повною зайнятістю. Цю ситуацію відображає точка T_1, для якої характерний перетин всіх кривих і передбачає подвійну рівновагу: короткострокову і довгострокову. При таких умовах фактичний ВВП дорівнює потенційному ВВП, тобто $Y_1 = Yp$, рівноважна ціна становить P_1 і дорівнює P^e , безробіття знаходиться на природному рівні.

Покращення умов зовнішньої торгівлі сприятиме збільшенню сукупного попиту порівняно з потенційним ВВП. У свою чергу підприємства частково збільшать обсяг виробництва та підвищать ціни. На графіку це зміщення кривої сукупного попиту вправо – від положення AD_1 у положення AD_2. Це у свою чергу спричинить зміщення точки рівноваги в точку T_2, в якій фактичний ВВП зросте до Y_2, а ціни – до P_2. Точка T_2 – це новий стан короткострокової рівноваги, де економіка знаходиться в стані надмірної зайнятості, а безробіття менше за природний рівень.

Перетин кривих AD_2 і AS_1 у точці T_2 відповідає умовам короткострокового періоду, де заробітна плата ще не відреагувала на зростання сукупного попиту і підвищення цін. Така ситуація не може існувати довго. З часом заробітна плата почне поступово підвищуватися, а це викличе зростання середніх витрат і зменшення короткострокової сукупної пропозиції, внаслідок чого її крива поступово змішуватиметься вліво вгору.

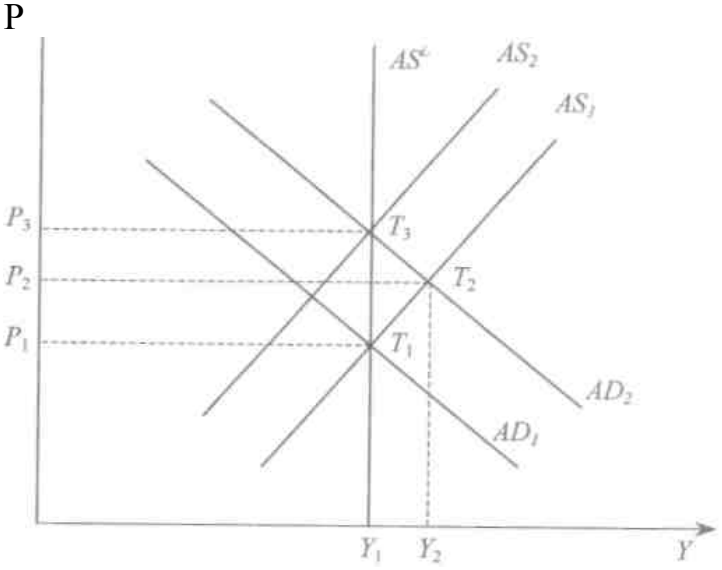

Рис. 3.12. Модель AD – AS в умовах надмірного сукупного попиту

Дослідимо випадок коли заробітна плата має збільшитися пропорційно очікуваному зростанню цін. За цих умов крива короткострокової сукупної пропозиції зміститься в положення AS_2 і перетнеться з кривою сукупного попиту в точці T_3. Адже дана точка знаходиться на кривій довгострокової сукупної пропозиції, то це свідчить про те, що в економіці відновилися повна зайнятість і подвійна рівновага: короткострокова і довгострокова. При досягненні такої рівноваги обсяг виробництва повернеться до потенційного ВВП, безробіття підніметься до природного рівня, а очікуваний і фактичний рівні цін зростуть до P_3.

4.Шоки попиту та пропозиції

Відновлення рівноваги, яка порушується сукупною пропозицією. Рівновага в економіці може порушуватися і збуреннями (шоками) сукупного попиту та сукупної пропозиції.

Збурення (шоки) з боку попиту – різка зміна сукупного попиту, різкі коливання споживчого та інвестиційного попиту, зміна пропозиції грошей. Скорочення сукупного попиту у короткостроковому періоді зміщує короткострокову криву сукупного попиту ліворуч. Точка рівноваги зсувається з точки О у точку В, обсяг виробництва зменшується, рівень цін знижується. Падіння рівня виробництва свідчить про те, що в економіці почався спад: зростає безробіття, зменшуються доходи (рис. 3.13).

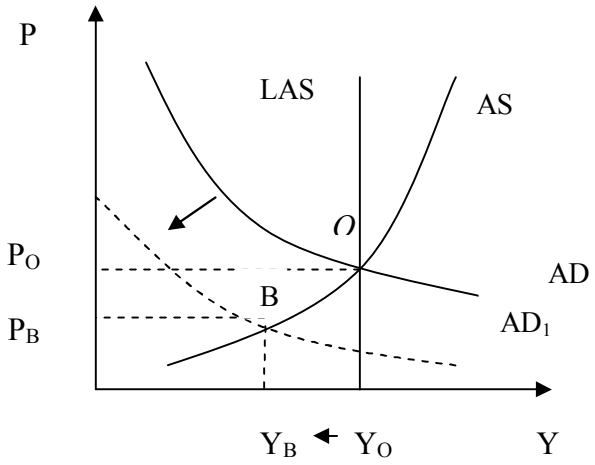

Рис. 3.13. Шок сукупного попиту

Держава може здійснювати наступні заходи щодо збільшення сукупного попиту: збільшення державних закупівель, зменшення податків, зростання пропозиції грошей. Це зумовить збільшення попиту на товари та послуги за кожного даного рівня цін і перемістить криву AD праворуч.

Без втручання держави у довгостроковому періоді економіка може самостійно вийти зі спаду. З часом уявлення людей, заробітна плата, ціни узгодяться і крива сукупної пропозиції переміститься праворуч. Нова крива сукупного попиту перетне довгострокову криву сукупної пропозиції в точці А. Рівень цін знижується до P_A, а виробництво повернеться до свого потенційного рівня Y_0 (рис. 3. 14).

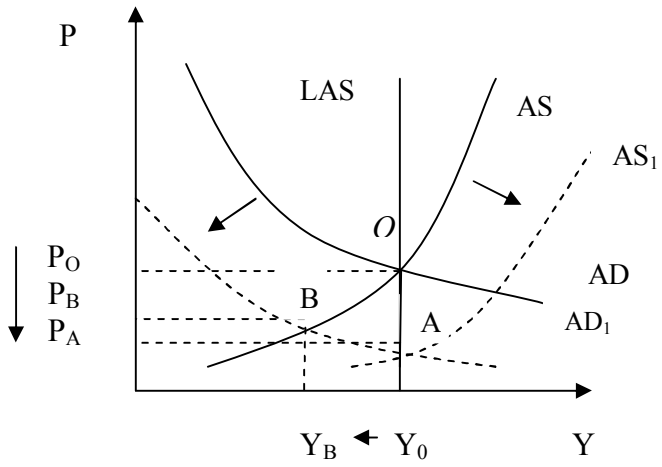

Рис. 3.14. Просування по шоку сукупного попиту

Збурення (шоки) із боку пропозиції пов’язані із зміною цін на ресурси, стихійними лихами, зміною законодавства та ін.

Під збуренням пропозиції мається на увазі така зміна умов функціонування економіки, яка суттєво впливає на середні витрати, і як наслідок, на товарні ціни. Ці збурення називають також ціновими, оскільки вони дестабілізують усі ціни – і товарні, і ресурсові. Розрізняють несприятливі та сприятливі збурення пропозиції. Перші проявляються через падіння обсягів виробництва і зростання цін, інші – через різке збільшення обсягів виробництва і зниження цін.

Особливо загрозливою для економіки є порушення довгострокової рівноваги, пов'язане зі скороченням сукупної пропозиції порівняно з потенційним рівнем. За таких умов обсяг виробництва стає меншим за потенційний ВВП, а ціни зростають. Під впливом зростання цін сукупний попит зменшується до врівноваження з новою короткостроковою сукупною пропозицією. Це короткострокова рівновага в умовах неповної зайнятості і стагфляції (рис. 4.15).

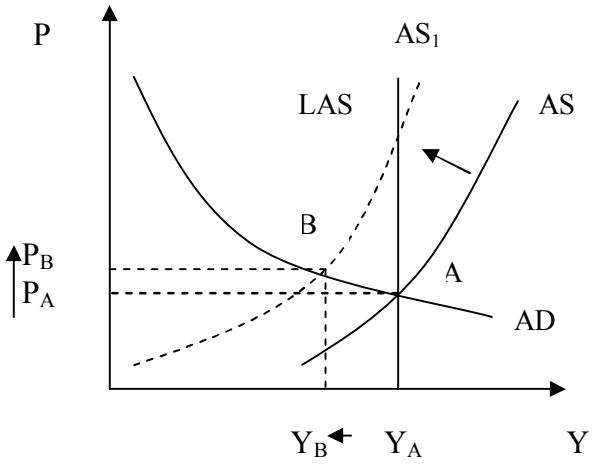

Рис. 3.15. Шок сукупної пропозиції

Економіка має вийти зі спаду самостійно, без втручання держави, після зміни уявлень людей, заробітної плати й ціни. Низький рівень виробництва і високий рівень безробіття приведуть поступово до зниження витрат виробництва та зростання обсягів продукції.

Виникає питання – в який спосіб економіка може відновити довгострокову рівновагу за умов стагфляції? Згідно з класичною теорією номінальна заробітна плата є абсолютно гнучкою і тому має зменшуватися у відповідь на скорочення обсягів виробництва та падіння попиту на ринку праці. Але така поведінка номінальної заробітної плати не є реалістичною. Практика не має доказів того, що номінальна заробітна плата коли-небудь зменшувалася у випадку зростання цін. На несприятливі шоки сукупної пропозиції ринок праці реагує в інший спосіб – зростанням рівня безробіття. Це дає підстави стверджувати, що інструментарій класичної теорії не спроможний пояснити механізм відновлення повної зайнятості в економіці, яка потрапляє в стан стагфляції.

Вирішення проблеми стагфляції залежать від стійкості чинників, що викликали скорочення сукупної пропозиції. Вони можуть бути постійними, тобто невідворотними, або тимчасовими. Якщо ці чинники є стійкими (наприклад, падіння продуктивності родовищ нафти та природного газу), то вони зменшують потенційний ВВП. За цих умов крива сукупного попиту перетнеться з кривою короткострокової сукупної пропозиції на вертикальній кривій довгострокової сукупної пропозиції, яка переміститься вліво. Це означає, що в даному випадку довгострокова рівновага відновлюється за рахунок зменшення потенційного ВВП.

Згодом крива сукупної пропозиції повернеться до положення AS, рівень цін знизиться, виробництво наблизиться до потенційного рівня. Економіка повернеться до точки А, в якій крива сукупного попиту перетинає довгострокову криву сукупної пропозиції (рис. 3.16).

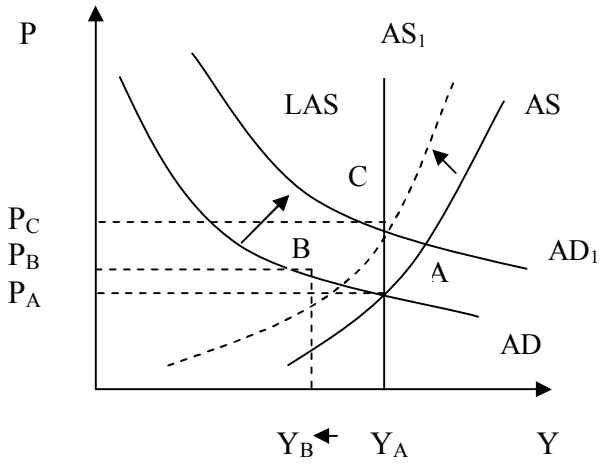

Рис. 3.16. Пристосування до шоку сукупної пропозиції

Якщо чинники, що викликали скорочення сукупної пропозиції, є тимчасовими, то відновлення довгострокової рівноваги відбудеться після

самоусунення цих чинників. Наприклад, ОПЕК спочатку підвищив ціни на нафту, але згодом знизив їх.

Незалежно від чинників, які викликають несприятливі збурення сукупної пропозиції, у вирішення проблеми стагфляції може втрутитися держава. За зменшення сукупної пропозиції, держава може вплинути на чинники, які визначають криву сукупного попиту, для зсуву з AD в AD_1. Економіка переміститься з точки А в точку С. Така політика підтримує рівень виробництва у короткостроковому періоді, але рівень цін поступово підвищується з P_A в P_C.

Головною у цьому напрямі має бути політика стимулювання пропозиції через такі технологічні зміни в економіці, які здатні швидко викликати підвищення ефективності ресурсів (матеріальних і трудових) і зменшити середні витрати. Певного результату держава може досягти зниженням рівня оподаткування підприємств, оскільки податки, в певному розумінні, також відносяться до витрат підприємств. Зазначені заходи мають прискорити переміщення кривої AS вправо.

Проте цього може бути недостатньо, якщо стагфляція є глибокою, що мало місце в Україні у 90-х роках 20 століття. Припустимо, що під впливом політики стимулювання пропозиції рух кривої AS вправо є недостатнім. За таких умов уряд має можливість вдатися до політики стимулювання попиту, яка дасть змогу збільшити обсяг виробництва (короткострокову сукупну пропозицію) на основі додаткового зростання цін (прискорення інфляції) і зниження реальної заробітної плати. Однак слід ураховувати, що це відбудеться на фоні прискорення виходу економіки з рецесії. Тому доцільність застосування політики стимулювання попиту за даних умов залежить від співвідношення між її позитивними та негативними економічними і соціальними наслідками.

5. Споживання, заощадження, інвестиції та умови рівноваги

З точки зору сучасної економічної науки домогосподарка виступають одним із суб'єктів ринкової економіки, що виконує функції: постачальника ресурсів, споживача товарів і послуг, заощаджувача доходів, інвестора доходів.

Постачаючи на ринок ресурси домогосподарства одержують за них доходи. Ресурси домогосподарств на ринку купують підприємства. У результаті купівлі-продажу виробничі витрати підприємств є грошовими доходами домогосподарств.

У сучасній ринковій економіці доходи домогосподарств формуються так: частина доходу відраховується у вигляді прямих податків державі, а решта доходу розподіляється між видатками на споживання та заощадження.

Споживання – це сума грошей, яка витрачається на придбання товарів і послуг для задоволення потреб людей.

Заощадження – це та частина доходу, що не витрачається на споживання.

Виділяють три групи видатків домогосподарств на споживання: товари тривалого зберігання, предмети повсякденного вжитку, послуги.

Основою домогосподарства є фінансовий бюджет, який показує обсяг та структуру доходів і видатків за певний період часу. Залежність між доходами

сім'ї та структурою видатків вперше дослідив німецький статистик Е. Енгель, який відмітив, що чим вища якість життя сім'ї, тим меншу частку доходу вона витрачає на придбання продовольчих товарів нижчої споживчої цінності.

Із урахуванням даних про питому вагу видатків на харчування можна говорити про рівень добробуту сім'ї, держави в цілому. В Україні питома вага видатків на харчування у бюджеті сім'ї вища, ніж у розвинених країнах.

Збільшення доходу сім'ї призводить до того, що видатки на одяг, відпочинок, автомобіль зростають в порівнянні вз продуктами харчування. У свою чергу зростання доходів призводить до того, що значна їх частка не споживається, а заощаджується. Бідні сім'ї не мають змоги заощаджувати, тому змушені брати позику і в результаті стають ще більшими боржниками.

Для аналізу рівня споживання використовують **функцію споживання**, яка показує зв'язок між споживанням та доходом.

Функція споживання буде мати такий вигляд:

$$C = \mathbf{C_0 + c'Y_d},$$

де C_0 – автономне споживання, обсяг споживання, який не залежить від безподаткового доходу, c' – гранична схильність до споживання, Y_d – дохід домашніх господарств.

Для аналізу функції споживання з початку координат проводиться бісектриса під кутом 45º рис. 3.17, означає, що весь дохід споживається і зовсім не заощаджується, тобто с'=1.

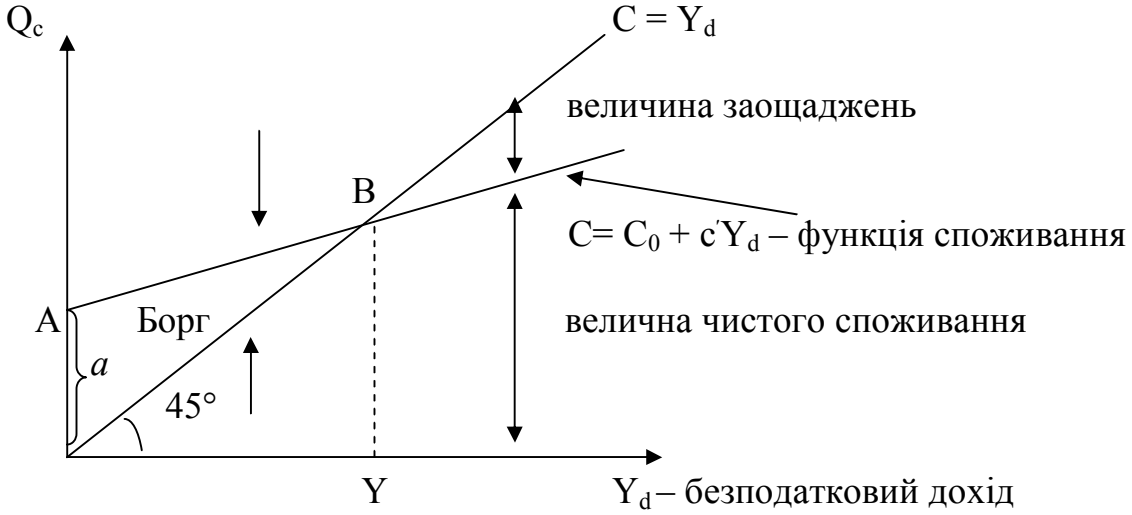

Рис. 3.17. Функції споживання та функції доходу.

a – автономне споживання, обсяг споживання який не залежить від безподаткового доходу;

АВ – чисті від'ємні заощадження, означає перевищення споживання над доходами;

В – нульове заощадженя (повне споживання доходу).

Крива, яка зображує функцію споживання ($C = C_0 + c' \cdot Y_d$), перетинає бісектрису в точці В. Нахил функції споживання відображає граничну схильність до споживання, що зумовлює зміни у споживанні, відмінні від змін обсягу доходу і має висхідий нахил праворуч.

При перетині фукції споживаня з бісектрисою утврюється точка В, яка показує величину доходу, за якого домогосподарства покривають свої витрати не використовуючи своїх заощаджень. Точка В являється точкою нульових заощаджень.

Праворуч від точка В показана ситуація, за якої дохід перевищує споживання, означає, що частина доходу заощаджується, утворюючи при цьому чисті додатні заощадження.

Значення функції споживання, що знаходиться вище від точки нульового заощадження показує ситуацію, коли витрати перевищують поточний доход. У такому випадку заощадження від'ємні, величина його вимірюється вертикальним відрізком між функцією споживання і бісектрисою.

При побудові функції заощадження, яка відображає залежність обсягу заощаджень від обсягу доходу, по горизонтальній осі відкладемо значення доходу, а по вертикалі – заощадження й споживання рис. 3.18.

Функція заощаджень представлена формулою: $\mathbf{S = -C_0 + (1 - c')Y_d}$

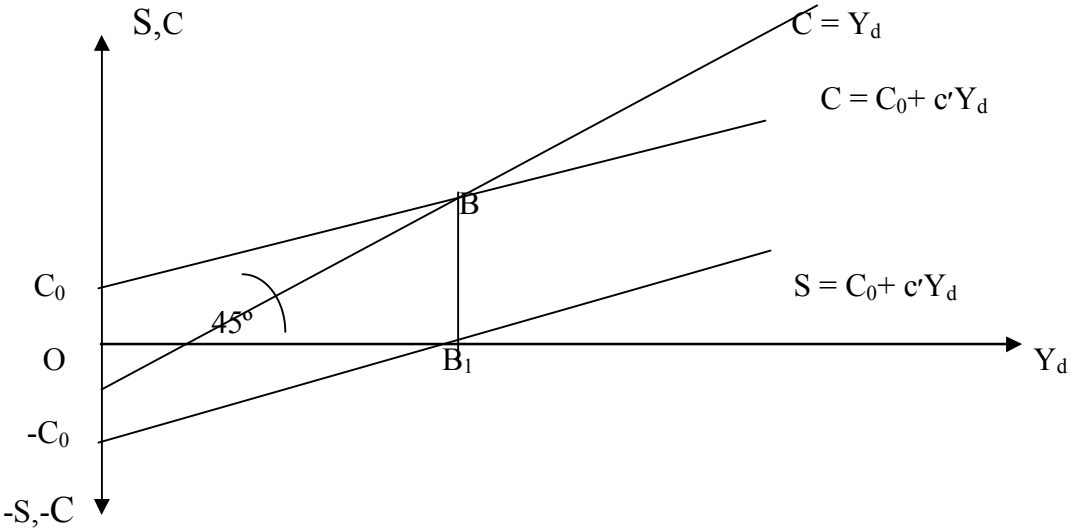

Рис. 3. 18. Функція заощадження

Спочатку побудуємо функцію споживання та бісектсу, яка відображає рівність Y_d та С. Вниз від точки О відкладемо відрізок, рівний C_0, що матиме від'ємний знак, адже він розміщений нижче нуля. Із точки нульового заощадження, опустимо перпендикуляр на вісь ординат, який проходить через точку О, ось абсис (Y_d), тобто точку B_1, з'єднаємо її з точко C_0.

Частина функції заощадження, що розміщена нижче нульової горизонтальної лінії свідчить про від'ємні заощадження, а та що розміщена вище – про можливості реального заощадження.

Споживання і заощадження, як ми бачимо з функцій залежить від безподаткового доходу: чим більший дохід, тим більше споживання та

заощадження. Але заощадження також залежить від відсоткової ставки. Чим вища відсоткова ставка, тим більше заощаджень і менше споживання.

Споживання і заощадження, як ми бачимо з функцій залежить від безподаткового доходу: чим більший дохід, тим більше споживання та заощадження. Але заощадження також залежить від відсоткової ставки. Чим вища відсоткова ставка, тим більше заощаджень і менше споживання.

Розрізняють **середню** та **граничну схильність** до споживання домогосподарств. **Середня схильність до споживання** позначається **АСР,** або $\bar{c}$ і означає психологічну схильність людей купувати споживчі товари:

$$\text{APC} = \bar{c} = \frac{Споживання}{Дохід} = \frac{C}{Y_d}$$

Іншими словами, середня схильність до споживання визначається часткою споживання в доході після оподаткування.

Гранична схильність до споживання визначається MPC, або *c'*, і визначається як відношення зміни у споживанні до тієї зміни доходу, яка спричинила зміни у споживанні:

$$\text{MPC} = c' = \frac{\Delta \tilde{N}}{\Delta Y_d},$$

де ΔС – зміна у споживанні, Δ Y_d – зміна у використовуваному доході.

Незважаючи на те, що із ростом доходу буде збільшуватися споживання, не весь приріст доходу буде споживатись. Як правило, $\Delta C \langle \Delta Y$. Отже, гранична схильність до споживання буде меншою за одиницю (MPC <1, або *c'*<1). Це означає, що частина приросту доходу, суб'єкти економіки споживають, я частину – заощаджують.

Гранична схильність до заощаджень – психологічний чинник, який свідчить про прагнення людини одну частину доходу споживати, а іншу – заощаджувати.

Схильність до заощадження теж розрізняють середню і граничну.

Середня схильність до заощаджень позначається APC або $\bar{s}$ і визначається як відношення обсягу доходу, тобто

$$\text{MPS} = \bar{s} = \frac{Заощадження}{Дохід} = \frac{S}{Y_d}$$

Гранична схильність до заощаджень – це відношення зміни обсягу заощаджень до зміни обсягу доходу, тобто

$$\text{MPS} = s' = \frac{\Delta S}{\Delta Y_d}$$

де ΔS – зміна у заощадженнях, Δ Y_d – зміна у використовуваному доході.

Якщо до середньої схильності до споживання додати середню схильність до заощадження, то отримаємо одиницю:

$$\bar{c} + \bar{s} = 1$$

Якщо до граничної схильності до споживання додати до граничної схильність до заощадження, то отримаємо одиницю:

$$c' + s' = 1$$

При збільшенні доходу споживання та заощадження збільшуються, але гранична схильність до споживання зменшується, а середня – збільшується.

$$C' = 1 - s',\ s' = 1 - c'$$

Із зазначеного випиває:

1. якщо c'=0, то весь приріст доходу (ΔY) буде заощаджуватись і не споживаються;
2. якщо $c' = \frac{1}{2}$, то приріст доходу порівну розпроділиться на ΔC і Δ S;
3. якщо c'=1, то весь приріст доходу буде спожито, а приріст заощаджень не буде.

Дослідимо схильність до споживання та заощадження у різні періоди життя сім'ї. Споживач може заощаджувати протягом свого життя для забезпечення собі безбідної старості, стримуючи своє споживання, а також може споживати в кредит замолоду і виплачувати кредит в період зрілого віку.

Вартість грошей протягом часу може змінюватися з таких причин: постійно існує інфляція, яка зменшує купівельну спроможність грошей; надання грошей в позику пов'язане з ризиком їх втрати; заощадження, що покладені на депозит приносять прибуток.

Здійснення заощаджень є не самоціллю домогосподарства. Вони використовуються домогосподарствами з метою переміщення доходів з одного життєвого періоду в інший, регулюючи в часі свої витрати на споживання. При цьому вони намагаються порівняти теперішню і майбутню вартість наявного у них доходу.

Теперішня вартість грошей – це наявна сума грошей у поточному періоді. Майбутня вартість теперішньої суми грошей визначається за допомогою нарахування складного процента на теперішню вартість цих грошей. Це означає, що майбутня вартість більша за теперішню вартість на величину процентів, нарахованих за кожний рік використання заощадженої суми грошей у майбутньому періоді. Така майбутня вартість складається з основної суми і процентів, нарахованих за попередні роки. **Майбутню вартість грошей**, обчислену на основі нарахування складного процента, можна визначити за такою формулою:

$$\mathbf{FV = PV(1+r)^n}$$

де FV – майбутня вартість; PV – теперішня вартість; r – ставка дисконту, тобто така ставка процента, яка використовується для приведення грошових потоків до їхньої вартості в періоді, який приймається за базу розрахунків; n – кількість років майбутнього періоду.

Визначення поточної вартості майбутнього доходу здійснюється через дисконтування:

$$PV = \frac{FV}{(1+r)^n}$$

Дисконтування і нарахування відсотків полягають у використанні відсоткової ставки, що є платою за користування грішми протягом періоду і визначається угодою. Відсоткова ставка являється ставкою, за якою споживач може взяти гроші в кредит.

Бажання домогосподарств заощаджувати частину свого наявного доходу зумовлюється передусім бажанням захистити себе від непередбачуваних обставин (хвороби, нещасного випадку, безробіття тощо) або для фінансування запланованих майбутніх витрат, які потребують значних коштів. Крім того, окремі домогосподарства мають бажання спрямовувати частину свого поточного доходу на здійснення інвестиційних операцій (купівля акцій, облігацій тощо).

Проте схильність домогосподарств до заощаджування залежить не лише від їхнього бажання, а й від їхніх можливостей, які визначаються рівнем їхнього доходу. Якщо особистий дохід невеликий, то схильність до заощаджування є невисокою і тому весь або майже весь наявний дохід використовується на споживання. У разі високого рівня доходу схильність до заощаджування зростає. Це означає, що на макрорівні та частка наявного доходу домогосподарств, яка спрямовується на споживання, залежить від рівня диференціації особистих доходів.

У мікроекономічному аналізі диференціацію рівня доходів домогосподарств аналізують за методом побудови кривої Лоренца (рис. 3.19).

На горизонтальній осі показано всю кількість (100 %) домогосподарств поділено на п'ять рівних груп (по 20 %), а на вертикальній осі відкладено п'ять рівних часток (по 20 %) у складі сукупної величини (100 %) особистих доходів.

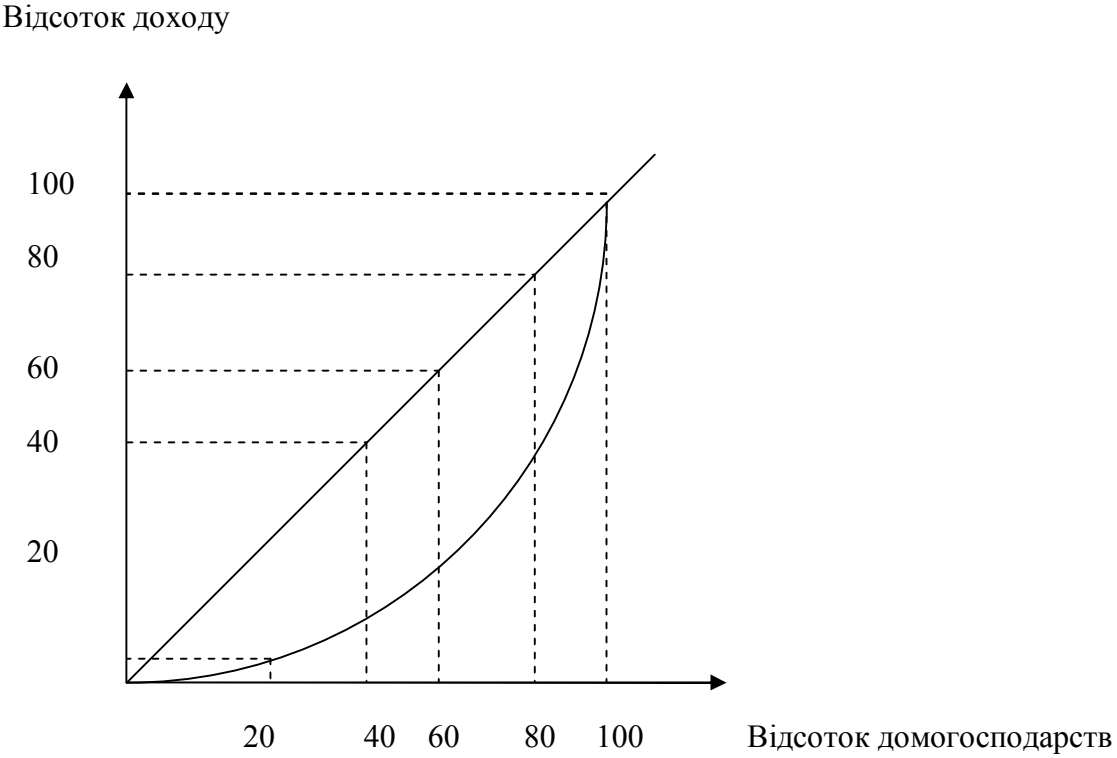

Рис. 3.19. Крива Лоренца

Теоретичну можливість існування абсолютної рівності в розподілі доходів між окремими групами сімей унаочнює бісектриса. Вона показує, що кожний

процент сімей одержує адекватний процент доходу. Це означає, що 20, 40, 60, 80, 100 % сімей отримують відповідно 20, 40, 60, 80, 100 % усієї величини особистих доходів. Реально будь-якому проценту сімей відповідає інший процент сукупного доходу. Цю фактичну ситуацію відображує крива Лоренца, яка має вигляд угнутої кривої, що відхиляється від бісектриси.

Різниця площі між бісектрисою і кривою Лоренца відображує ступінь нерівності в доходах. Чим більшою є ця площа, тим більшим є рівень диференціації доходів. Якщо б фактичний розподіл доходу між групами сімей був абсолютно рівним, крива Лоренца збіглася б із бісектрисою.

Поряд з кривою Лоренца для визначення рівня диференціації особистих доходів використовують інші показники: децільний коефіцієнт і коефіцієнт Джині. Децільний коефіцієнт відображує співвідношення між середніми доходами 10 % найбагатшої частини населення і доходами 10 % найбіднішої частини населення.

Коефіцієнт Джині відображає рівень концентрації доходів населення. На базі кривої Лоренца цей коефіцієнт розраховують діленням площі, що знаходиться між бісектрисою і кривою Лоренца, на площу трикутника сторонами якого є бісектриса, горизонтальна вісь і права вертикальна вісь. Коефіцієнт Джині може коливатися від 0 (абсолютна рівність) до 100 (абсолютна нерівність). Чим вище коефіцієнт Джині, тим більша нерівність у розподілі доходу, при цьому крива Лоренца відхиляється від бісектриси. Згідно з міжнародною класифікацією коефіцієнт Джині в інтервалі 33-35 характеризує високий рівень нерівності в розподілі доходу, а в інтервалі 24-26 – низький.

На заощадження та споживання впливають недоходні фактори: багатство, податки, рівень цін, відрахування на соціальне страхування, очікування, споживча заборгованість, відсоткова ставка (рис. 3.20).

Багатство. Під багатством розуміють як нерухоме майно (будинки, автомобілі, телевізори та інші предмети довгострокового користування), так і фінансові засоби (готівкові гроші, заощадження на рахунках, акції, облігації, страхові поліси тощо), якими володіє населення. Домашні господарства заощаджують, утримуючись від споживання, щоб нагромаджувати багатство. За інших рівних умов, чим більше нагромаджено багатства, тим менші стимули до заощаджень. Тобто, збільшення багатства зміщує графік споживання угору ***(C_1),*** а графік заощадження – вниз ***(S_2).***

Податки. Відомо, що податки сплачуються частково за рахунок споживання і частково за рахунок заощадження. Зниження податків збільшує безподатковий доход і тому збільшує як споживання ***(C_1),*** так і заощадження (***S_1).*** І навпаки.

Рівень цін. Зростання цін скорочує споживання ***(C)*** і заощадження ***(S)*** переміщуються вниз (***C_2, S_2)*** і навпаки. Цей висновок має безпосереднє відношення до аналізу багатства як фактора споживання. Зміни рівня цін змінюють реальну вартість, або купівельну спроможність деяких видів багатства. Реальна вартість фінансових засобів, номінальна вартість яких вимірюється в грошах, буде зворотною до зміни ціни. Це і є ефект багатства.

пов'язано з розглянутою вище гіпотезою життєвого циклу. Чим краще соціальне забезпечення, тим менші заощадження домашніх господарств протягом трудового життя.

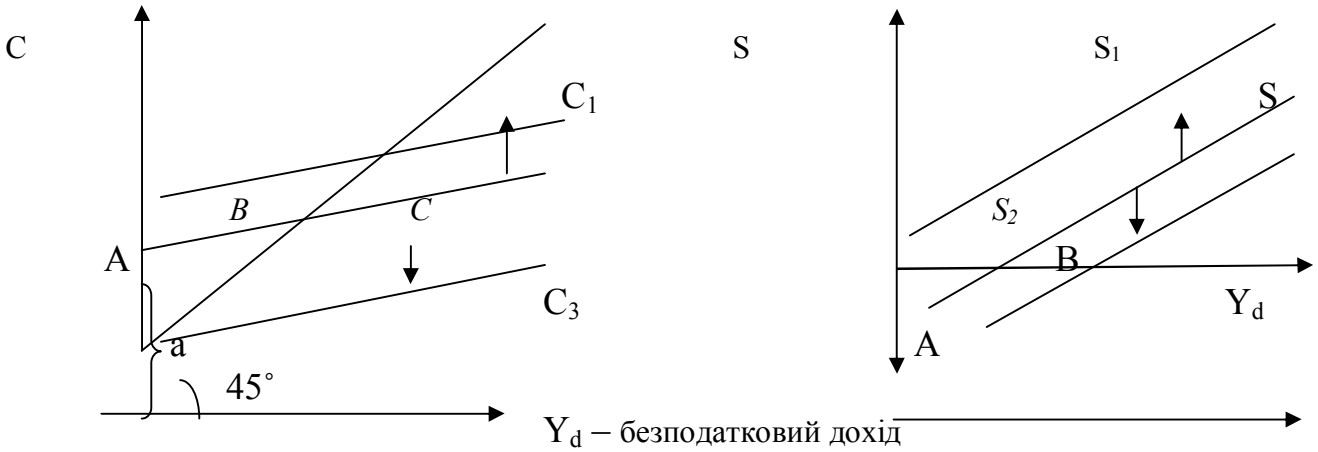

Рис. 3.20. Вплив недоходних факторів на функцію заощадження і споживання.

Відрахування на соціальне страхування. Збільшення цих відрахувань призведе до скорочення поточних споживання і заощадження. Функція споживання ***(C)*** і заощадження ***(S)*** переміщується вниз і заощадження ***(C_2,S_2)*** і навпаки. Але треба враховувати, що на рішення домашніх господарств стосовно споживання і заощадження впливає діюча система соціального забезпечення. Це пов'язано з розглянутою вище гіпотезою життєвого циклу. Чим краще соціальне забезпечення, тим менші заощадження домашніх господарств протягом трудового життя.

Очікування. Очікування можуть бути пов'язані з майбутньою зміною цін, доходів, виникненням дефіциту тощо. Якщо ці очікування несприятливі, то домашні господарства змушені робити закупки наперед, що у поточному році збільшує споживання та зменшує заощадження. Очікування приросту грошових доходів у майбутньому зумовлює збільшення поточних витрат. Функція споживання ***(C)*** пересувається вгору ***(C_1),*** а функція заощадження ***(S)*** вниз ***(S_2).***

Споживча заборгованість. Якщо в попередній період заборгованість зросла, то в поточному періоді домашні господарства будуть змушені зменшити споживання і заощадження, аби ліквідувати минулу заборгованість. І навпаки, коли споживча заборгованість зменшилася, то поточний рівень споживання ***(C)*** і заощаджень ***(S)*** може зрости. Функція споживання та заощадження переміщуються вниз ***(C_2;S_2)*** і навпаки.

Відсоткова ставка. Зміна ставки відсотка впливає на співвідношення між поточними і майбутніми споживанням і заощадженням. Коли відсоткова ставка зростає, поточне споживання зменшується, а заощадження зростають, що збільшить майбутнє споживання, забезпечене поточними заощадженнями. Таким чином, домашні господарства заміщують частку споживання у поточному періоді збільшенням споживання у майбутньому. Функція

споживання ***(C)*** переміщується вниз ***(C_2),*** а функція заощадження ***(S)*** – вгору ***(S_1).***

Інвестиції – це другий після споживання компонент витрат. Вони відіграють центральну роль в економічному процесі, виступають основою господарської діяльності, забезпечують механізм, необхідний для фінансування росту й розвитку економіки країни.

Інвестиції – це економічні ресурси, які використовуються для вкладення в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності у країні та за її межами з метою привласнення прибутку.

Інвестиції розподіляються на такі групи:

1) інвестиції фірм в *основний капітал* – виробничі інвестиції (будівлі, споруди, машини, устаткування);
2) інвестиції у *запаси* (сировина, матеріали, незавершене виробництво, готові вироби);
3) інвестиції в *житлове будівництво* (витрати на підтримку житлового фонду, будівництво нового житла);
4) інвестиції у матеріальні ресурси та активи (цінні папери, патенти, ліцензії).

Об'єктами інвестиційної діяльності можуть бути: рухоме і нерухоме майно; грошові кошти, цільові банківські вклади, паї, акції; майнові права, досвід та інші інтелектуальні цінності; сукупність технічних, технологічних комерційних знань, оформлених у вигляді технічної документації, виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виробництва, але не запланованих; права користування землею, водою, ресурсами, будівлями, обладнанням та інше; інші цінності.

Суб'єктами інвестиційної діяльності можуть бути громадяни та юридичні особи даної країни, так і іноземні громадяни та юридичні особи, а також самі держави.

Інвестори – це суб'єкти інвестиційної діяльності, які приймають рішення про вкладення власних, позичених, залучених майнових цінностей в об'єкти інвестування. Інвестори можуть виступати в ролі вкладників, кредиторів, покупців. Вони визначають мету, спрямованість, обсяги інвестицій і при необхідності залучає і інших учасників інвестиційного процесу.

Головними учасниками інвестиційного процесу являються державні інституції, фірми, фізичні особи, при чому кожен з них може брати участь в інвестиційному процесі на стороні попиту і пропозиції.

Розрізняють два типи інвесторів: **інституціональні та індивідуальні**. **Інституціональні інвестори** управляють чужими грошовими ресурсами. **Індивідуальні інвестори** розпоряджаються своїми власними ресурсами.

Розрізняють інвестиції:

1. *фінансові* – вкладення капіталу у цінні папери (акції, облігації та ін.), банківські депозити;
2. *реальні* – вкладення капіталу у розвиток продуктивних сил (засоби виробництва, науку, інформацію, освіту, кваліфікацію працівників тощо);

3. *інтелектуальні* – вкладення у наукові розробки, ліцензії, ноу-хау, підготовку фахівців;
4. *валові* – вкладення в основний виробничий капітал (устаткування, інструменти, будівлі, споруди), товарно-матеріальні запаси (сировину, готову продукцію, незавершене будівництво), житлове будівництво;
5. *чисті* – це валові інвестиції мінус сума амортизаційних відрахувань.

Залежно від форм власності розрізняють такі інвестиції:
1. *приватні* – спрямовані у найбільш сприятливі галузі, джерелом інвестування є кошти компанії, підприємства, , залучені у кредит;
2. *державні* – спрямовані на воєнні цілі, розвиток економіки, джерелом інвестування є податки, прибуток державних підприємств, емісія грошей, випуск державних цінних паперів;
3. *іноземні* – це вкладення капіталу іноземними громадянами, юридичними особами інших держав;
4. *спільні* – це вкладення капіталу юридичними особами та громадянами даної країни та іноземних держав.

Інвестиції залежать від:

– очікуваної рентабельності передбачуваних капіталовкладень;

– інвестор завжди враховує альтернативні варіанти капіталовкладень.

Підприємства інвестують з метою отримання чистого прибутку. Інвестиції приноситимуть чистий прибуток тоді, коли на одиницю інвестиційних втрат підприємство матиме більші прибутки в кожному наступному періоді, тобто за умов зростання капіталовіддачі:

$$\textbf{ЧП} = \Delta\textbf{ВВ} - (\Delta\textbf{ПА} + \Delta\textbf{ПП}),$$

де ЧП – чистий прибуток; ΔВВ – приріст валового випуску, викликаний чистими інвестиціями; ΔПА – приріст поточних витрат; ΔПП – приріст податку на прибуток.

Інвестори орієнтуються не на фактичний, а на очікуваний чистий прибуток (ОЧП):

$$\textbf{ОЧП} = (\textbf{ОДІ} - \textbf{І} \cdot \textbf{ВСр}) \cdot (1 - \textbf{СПП}),$$

де ОДІ – очікуваний дохід від інвестування, І – інвестиції, ВСр – реальна відсоткова ставка, СПП – ставка податку на прибуток.

При врахування збільшення капіталовіддачі очікувана норма чистого прибутку (ОНЧП) розраховуватиметься:

$$\textbf{ОНЧП} = (\textbf{ОЧП} / \textbf{ЧІ}) \cdot 100\%.$$

Очікувана норма чистого прибутку являється головним фактором мотиву інвестування.

Джерелом інвестування є також банківський кредит. Тому важливу роль у інвестуванні відіграє відсоткова ставка. Із врахуванням того, що ОНЧП являється метою інвестування, то відсоткова ставка – ціна інвестицій, яку підприємства мають сплатити, щоб взяти в позику грошовий капітал, необхідний для придбання реального капіталу.

Для прийняття інвестиційного рішення важливу роль відіграє не номінальна, а реальна відсоткова ставка. Номінальна відсоткова ставка

обчислюється в поточних цінах, а реальна – номінальна відсоткова ставка (ВСн), скоригована з урахуванням темпу інфляції (Ті):

ВСр = ВСн – Ті.

Концепція реальної відсоткової ставки пояснює парадокс значних за обсягом інвестицій за умов високих номінальних відсоткових ставок та високих темпів інфляції, оскільки реальні ставки відсотка стають тоді нижчими.

Зв'язок між реальною відсотковою ставкою та інвестиціями відображає формула:

ВІ = – *f* (ВСр).

Дане рівняння показує, що інвестиції є функцією реальної відсоткової ставки. Знак мінус означає, що між попитом на інвестиції і відсотковою ставкою існує обернена залежність, у зв'язку з цим функція інвестицій є спадною (рис. 3.21), а між попитом на інвестиції та очікуваною нормою чистого прибутку існує пряма залежність. Збільшення реальної відсоткової ставки спричиняє скорочення попиту на інвестицій, бо вони стають дорожчими, адже витрати на одиницю капіталу зростають.

Сукупний попит на інвестиції залежить від очікуваної норми чистого прибутку (ОНЧП) і реальної відсоткової ставки (ВСр).

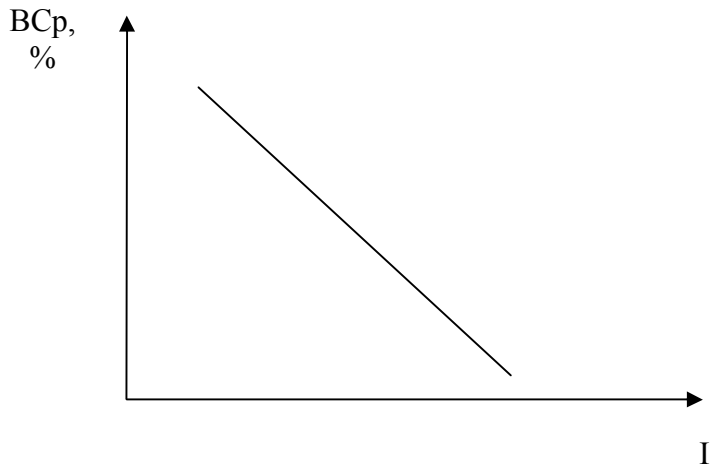

Рис. 3.21. Інвестиційна функція

Перш ніж прийняти рішення щодо інвестування інвестори зіставляють очікувану норму чистого прибутку і реальну відсоткову ставку. Інвестиції будуть прибутковими за умови, що відсоткова ставка буде нижчою від очікуваної норми чистого прибутку. Якщо інвестиції збиткові, попит на них буде відсутній. Збільшення відсоткової ставки свідчить про зменшення кількості прибуткових інвестиційних проектів та зниження попиту на інвестиційні товари.

На інвестиційний попит крім відсоткової ставки впливають і інші не відсоткові фактори, які змінюють ОНЧП за даної відсоткової ставки (рис. 3.21).

ВСр, %

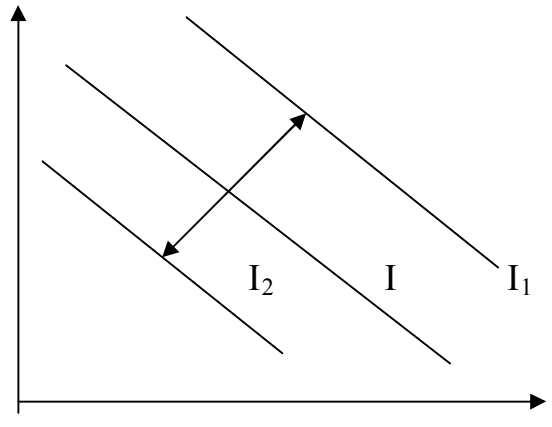

Рис. 3.21. Вплив не відсоткових факторів на інвестиції

До **невідсоткових факторів відносять**:

1. *Технологічні зміни* – технічних прогрес зменшує витрати на виробництво продукції або підвищує її якість, внаслідок чого зростає норма чистого прибутку від інвестування, що викликає зростання інвестиційного попиту за даної відсоткової ставки. Крива інвестиційного попиту переміщується праворуч (I_1; рис.3.21).

2. *Рівень забезпечення основним капіталом* – від цього рівня залежить очікувана норма чистого прибутку. Якщо виробничі потужності певної галузі задовольняють попит на її продукцію, то інвестування буде стримуватися, крива інвестиційного попиту переміщується вліво (I_2; 3.21) і навпаки.

3. *Витрати на придбання та експлуатацію обслуговування устаткування*. Якщо ці витрати скорочуються, то очікувана норма чистого прибутку збільшується, а інвестиційний попит зростає, крива інвестиційного попиту переміщується праворуч (I_1;3.21) і навпаки.

4. *Податки на підприємця*. Збільшення податків негативно впливає на інвестиції, крива інвестиційного попиту переміщується ліворуч (I_2; рис.3.21) і навпаки.

5. *Очікування.* Якщо економічні умови у країні погіршуються, попит на товари різко скорочується, то фірма утримуються від інвестицій, крива інвестиційного попиту переміщується ліворуч (I_2; 3.21) і навпаки.

Інвестиції – це найбільніш мінливий компонент сукупних витрат. Факторами мінливості інвестицій є:

тривалість терміну використання інвестиційних товарів – капітальні витрати мають невизначений термін служби. Тобто старе устаткування, споруди можна повністю ліквідувати й замінити або відремонтувати та використовувати ще, що, в свою чергу, впливає на обсяг інвестицій;

нерегулярність інновацій – науково-технічні винаходи досить непередбачені та нерегульовані. Коли вини трапляються, то це веде до величезної хвилі інвестиційних випадків, які з часом знижуються;

мінливість прибутку – прибуток є головним джерелом інвестицій і може бути дуже нестабільним, бо залежить від непередбачуваних факторів;

мінливість сподівань – на внутрішньополітичні зміни, розробку нових джерел енергії, демографічні, законодавчі зміни, зміни у попиті, валютному курсі, страйки, зміни у державній політиці тощо.

Зростання рівня ділової активності супроводжується збільшенням інвестиційних видатків. Основними причинами зміни інвестицій зі зміною рівня поточного доходу і реального обсягу виробництва вважаються:

1. при низькому обсягу виробництва в економіці спостерігаються надлишкові виробничі потужності. У зв'язку з цим знижуються стимули щодо купівлі нових капітальних благ. Якщо ж збільшується обсяг виробництва то надлишкові потужності поступово зникають, а у підприємців виникають стимули до інвестування.

2. значний обсяг інвестицій фінансується за рахунок прибутку підприємства. Збільшення доходу, реального ВВП зумовлює зростання прибутку підприємців та обсягу інвестицій.

Обсяг інвестицій може бути незалежним від рівня поточного доходу та реального обсягу національного виробництва. Тому, розрізняють **автономні інвестиції (Іа)** та **індуційовані (Ії).** Автономні інвестиції не залежать від рівня доходу. Індуційовані інвестиції – це інвестиції, які залежать від рівня доходу. Автономні та індуційовані інвестиції зображено на рис. 3.22.

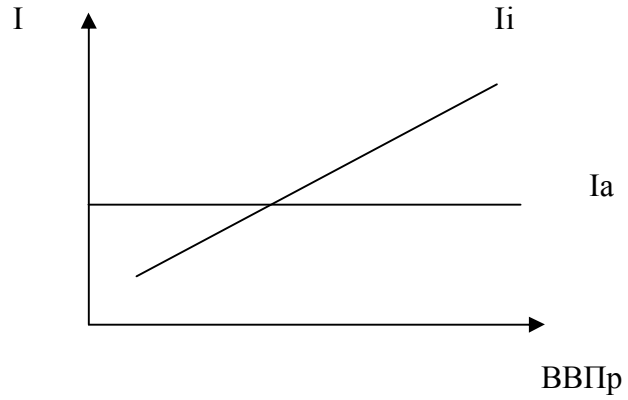

Рис. 3.22. Залежність інвестицій від доходу

По вертикальній осі відкладено валові інвестиції, а по горизонтальній осі – реальний ВВП. На рис. 3.22. лінія Іа відображає автономні інвестиції, а лінія Іі – індуційовані інвестиції. Нахил кривої Іі ілюструє залежність обсягу інвестицій від обсягу національного виробництва та доходу.

Вплив інвестицій на сукупний попит відображається в теорії мультиплікатора і акселератора.

Нарощування інвестицій веде до зростання ВВП і сприяє досягненню повної зайнятості ще й в силу первинного ефекту, що відображається в макроекономіці під назвою ефекту мультиплікатора.

Теорія мультиплікатора виникла в період депресій 1929-1923 рр. використовувалася для суспільства, що знаходилось в умовах кризи. Вперше поняття мультиплікатор було введено англійцем Каном у 1931 р., далі

розроблялося Дж. Кейнсом, а також П. Самуєльсоном, Ф. Маклупом, Дж. Робинсоном, А. Хан сем та іншими.

Теорія мультиплікатора відображає реальну залежність між нагромадженням, споживанням, ВНП та зайнятістю населення.

Мультиплікатор – це коефіцієнт, який показує зв'язок між змінами інвестицій та змінами величини прибутку.

Суть мультиплікатора полягає в тому, що між змінами інвестицій та доходом існує пряма залежність.

Ефект мультиплікатора полягає в тому, що збільшення інвестицій призводить до збільшення доходу на величину, яка в M_1 раз більша, ніж приріст інвестицій, тобто

$$\Delta Y = M_1 \cdot \Delta I,$$

де ΔY – приріст доходу, ΔI – приріст інвестицій, M_1 – мультиплікатор.

Звідси:

$$M_1 = \frac{\Delta Y}{\Delta I}.$$

Оскільки мультиплікатор знаходиться в прямій залежності від граничної схильності від споживання (MPC) і в оберненій залежності від граничної схильності до заощадження, то

$$M_1 = \frac{1}{1 - ÌÐÑ} = \frac{1}{ÌÐS},$$

$$m = 1 / 1 - c', \quad m = 1 / s'$$

Мультиплікатор інвестицій означає, що початкові вкладення в економіку поступово супроводжуються зростанням доходу, який знову розподіляється на споживання та заощадження.

Мультиплікатор може бути простим і складним.

Простий мультиплікатор – відображає вилучення коштів на заощадження.

Складний мультиплікатор отримується з урахуванням усіх вилучень: податків, імпорту, заощаджень.

Модель акселератора (індуційованих інвестицій) була запропонована Дж. Кларком.

Акселератор являє собою відношення приросту інвестицій до відносного приросту доходу, споживчого попиту або готової продукції та виражається формулою:

$$V = \frac{\Delta I_t}{Y_{t-1} - Y_{t-2}},$$

де ΔI – приріст інвестицій, ΔY – приріст доходу, t – час.

Акселератор відображає відношення приросту продукції лише індуційованих інвестицій, тобто новому капіталу утвореному в результаті збільшення рівня споживчих витрат. Принцип акселерації полягає в тому, що збільшення або зменшення споживчих витрат зумовлює зміни в накопиченні капіталу. Збільшення споживчого попиту на товари зумовлює ріст виробничих

потужностей. Зменшення споживчих витрат може скоротити прибуток, що зумовлює зниження обсягу інвестицій.

У макроекономічних моделях акселератор поєднується із мультиплікатор, широко використовується для регулювання економіки за кордоном.

Контрольні запитання

1. Що собою являє сукупний попит, як його можна визначити? Покажіть криву сукупного попиту.
2. Назвіть і дайте характеристику основним складовим сукупного попиту.
3. Як змінюється сукупний попит під впливом цінових факторів? Розкрийте їх сутність.
4. Назвіть та охарактеризуйте цінові фактори сукупного попиту.
5. Перерахуйте нецінові чинники сукупного попиту. Як змінюється положення кривої сукупного попиту під впливом нецінових факторів.
6. Чим пояснюється від'ємний нахил кривої сукупної пропозиції.
7. Покажіть класичну модель сукупної пропозиції та розкрийте суть механізму гнучких цін і зарплати.
8. Поясність чому в кейнсіанській моделі сукупної пропозиції її крива набуває вигляду додатної похилої лінії?
9. З'ясуйте відмінності між класичною та кейнсіанською моделями сукупної пропозиції.
10. Перелічіть економічні процеси, що забезпечують макроекономічну рівновагу.
11. Які фактори призводять до порушення макроекономічної рівноваги?
12. Чим різняться між собою довгострокова і короткострокова рівновага в моделі "сукупний попит – сукупна пропозиція"?
13. До яких наслідків в економіці може призвести порушення рівноваги через падіння попиту?
14. До яких проблем в економіці призведе порушення рівноваги внаслідок зменшення сукупної пропозиції?
15. З'ясуйте що розуміється під споживанням та заощадженням.
16. Зобразіть схематично та опишіть функції споживання та заощадження.
17. Дайте визначення середньої та граничної схильності до споживання та заощадження.
18. Поясніть вплив недоходних факторі на функцію споживання та заощадження.
19. Побудуйте та поясніть суть кривої Лоренца.
20. Що Ви розумієте під поняттям інвестиції? Які види інвестицій ви знаєте?
21. поясніть вплив на попит та інвестиції очікуваної норми чистого прибутку та відсоткової ставки.
22. У чому полягає відмінність між номінальною та реальною відсотковою ставкою?
23. Поясніть побудову інвестиційної функції. Яка існує залежність між

інвестиціями та ВВП?
24. Опишіть вплив невідсоткових та мінливих факторів на інвестиційний попит.
25. Що таке мультиплікатор інвестицій? Розкрийте суть ефекта мультиплікатора. Яка різниця між простим та складним мультиплікатор?

ТЕМА 4

Національний ринок та його рівновага

1. Суб’єкти, об’єкти та структура національного ринку.
2. Ринок товарів та платних послуг. Крива Хікса-Хансена для ринку товарів і платних послуг.

1. Суб’єкти, об’єкти та структура національного ринку

Національний ринок – це сукупність соціально економічних відносин у сфері обміну, за посередництвом яких здійснюється реалізація товарів і послуг, обіг капіталу, купівля-продаж робочої сили.

Структура національного ринку

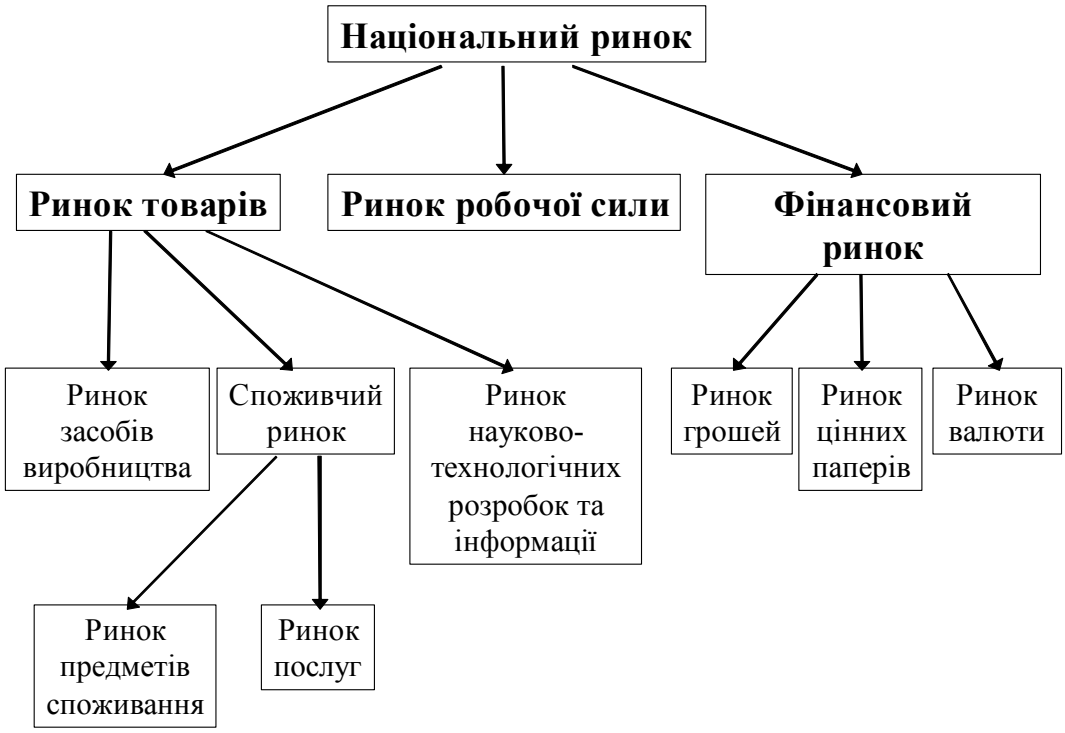

Рівновагу національного ринку дослідимо на основі *Кейнсіанської моделі.*

Національний ринок – це сукупність соціально економічних відносин у сфері обміну, за посередництвом яких здійснюється реалізація товарів і послуг, обіг капіталу, купівля-продаж робочої сили.

Основними складовими частинами національного ринку є:

- ринок товарів та платних послуг (благ);
- ринок грошей та цінних паперів;
- ринок робочої сили.

Суб’єктами національного ринку виступають всі макроекономічні суб’єкти: *держава, підприємства, домашні господарства, закордон.*

2. Ринок товарів та платних послуг. Крива Хікса-Хансена для ринку товарів і платних послуг

Ринок товарів та платних послуг являє собою систему економічних відносин між продавцями та покупцями з приводу руху товарів та послуг, які задовольняють *споживний* та *інвестиційний* попит макрооономічних суб'єктів.

Споживчий попит – платоспроможний попит домогосподарств на:

- товари тривалого користування (транспортні засоби, предмети побуту та інше);
- товари поточного споживання (продукти харчування, одяг, енергія та інше);
- послуги (житло, охорона здоров'я, особисті слуги, освіта та інше).

Інвестиційний попит – попит підприємців на блага для:

- відновлення зношеного капіталу;
- збільшення реального капіталу.

Основою взаємодії фірм та домашніх господарств на цьому ринку товарів та платних послуг є пропорція, в якій доход (Y) розподіляється на споживання (C) та заощадження (S):

$$\mathbf{Y=C+S} \qquad (4.1)$$

Споживання представляє собою індивідуальне та сумісне використання споживчих благ, яке направлене на задоволення матеріальних та духовних потреб людей.

Заощадження – економічний процес пов'язаний з інвестуванням. Це частина доходу, яка залишається невикористаною після відрахування коштів у фірм на поточні виробничі потреби, а у домашніх господарств на споживчі потреби.

Розподіл доходу на споживання і заощадження здійснюється економічними суб'єктами з урахуванням:

- переваг між поточним споживанням і майбутнім споживанням;
- діючої ставки процента.

Заощадження здійснюються як фірмами, так і домашніми господарствами.

Інвестування здійснюється фірмами з метою розширення виробництва і збільшення прибутку. Як правило, S > I.

Рівновага на ринку товарів та платних послуг

Рівновага на ринку товарів та платних послуг у відкритій економіці досягається, коли пропозиція заощаджень дорівнює інвестиційному попиту.

Пропозиція заощаджень (S) є функцією від доходу (Y):

$$\mathbf{S=S(Y)} \qquad (4.3)$$

Залежність між S та Y – пряма.

Інвестиційний попит (I) є функцією від ринкової норми процента (i):

$$\mathbf{I=I(i)} \qquad (4.4)$$

Залежність між інвестиційним попитом (I) та процентом (i) – обернена (чим більше *i*, тим менше *I*).

Рівновага на ринку товарів та послуг виражається за формулою:

$$\mathbf{S(Y)=I(i)} \qquad (4.5)$$

Крива Хікса-Хансена для товарів і платних послуг

Найбільш поширеним графічним зображенням ринку товарів і платних послуг є графік Хікса-Хансена для цього ринку (графік 4.1)

Для побудови графіка рівноваги ринку благ зробимо такі припущення:

1. *рівень цін (P) є сталим*;
2. *пропозиція благ є еластичною* (це можливо за умов неповної зайнятості, коли підприємці можуть збільшити випуск товарів та послуг за рахунок залучення тимчасово вільної робочої сили, що не призведе до зміни середніх витрат виробництва);
3. *гранична схильність до споживання є сталою.*

Рівновага на цьому ринку встановлюється за умов, що S(Y) = I(i), тобто існує множина комбінацій *Y* та *i*, за яких на ринку благ існує рівновага.

Для визначення множини значень національного доходу (Y) та ставки процента (i), за яких встановлюється рівновага ринку благ, розглянемо Рис. 4.1.

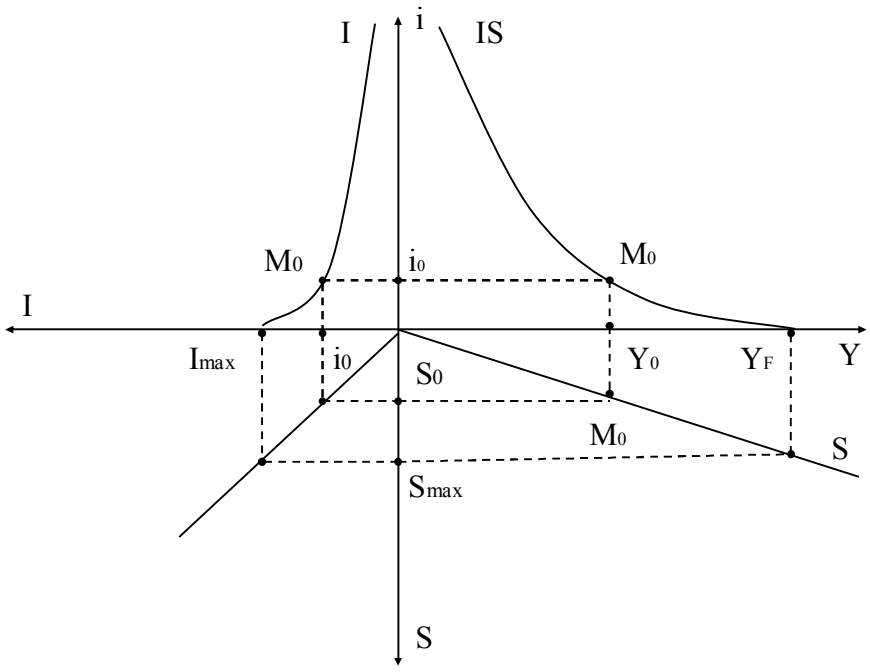

Рис. 4.1. Графік Хікса-Хансена рівноваги ринку благ

Умови рівноваги товарного ринку у відкритій економіці з урахуванням діяльності держави:

$$\mathbf{I = S - \Delta ZB - G} \qquad (4.6)$$

де, I – інвестиції;
S – заощадження;
ΔZB – зовнішньоторговельне сальдо;
G – державні витрати.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Охарактеризуйте взаємодію макроекономічних суб'єктів на товарному ринку.
2. Визначіть умови рівноваги товарного ринку в закритій економіці.
3. Дослідіть умови рівноваги товарного ринку у відкритій економіці.
4. Охарактеризуйте взаємодію макроекономічних суб'єктів на ринку грошей та цінних паперів.
5. Чим визначається спекулятивний попит на гроші?
6. Чим визначається операційний попит на гроші?
7. Дослідіть умови рівноваги грошового ринку.
8. Проаналізуйте умови рівноваги на ринку робочої сили.

9. Визначіть умови загальної рівноваги на трьох ринках: товарів та платних послуг, грошовому та робочої сили.

10. Як вплине на загальну рівновагу скорочення доходу кінцевого використання при незмінній грошовій пропозиції? Які зміни відбудуться на товарному та грошовому ринках?

11. Як вплине на загальну рівновагу скорочення валових приватних інвестицій при незмінній грошовій пропозиції.

ТЕСТИ

1. Лінія IS не змінить свого положення, якщо:

1. при будь-якому рівні реального доходу заощадження знизяться на величину приросту чистого експорту;
2. домашні господарства змінюють граничну схильність до заощаджень при тому ж обсязі заощаджень;
3. зростання державних витрат здійснюється за рахунок додаткових видатків;
4. при будь-якій ставці процента інвестиції скоротяться на величину додаткових державних витрат.

2. За теорією мультиплікатора приріст НД більший за приріст інвестицій тому, що:

1. гранична ефективність капіталовкладень перевищує ставку процента;
2. інвестиції збільшують виробничий потенціал господарств;
3. інвестиції більші за заощадження;
4. зростання інвестицій збільшує інші складові частини попиту.

3. Коли пропозиція грошей залежить від ставки процента, тоді при збільшенні реального доходу ставка процента порівняно зі своїм значенням в умовах фіксованої пропозиції грошей:

1. знижується на більшу величину;
2. зростає на більшу величину;
3. зростає на меншу величину;
4. знижується на меншу величину.

4. Рівновага на ринку грошей зберігається, якщо:

1. уповільнення швидкості обігу грошей супроводжується зниженням мінімальної норми резервного покриття;
2. при зростанні реального доходу знижується ставка процента;
3. одночасно із збільшенням грошової бази буде знижуватися ставка процента;
4. при збільшенні реального доходу зростає попит на гроші як майно.

5. На фінансовому ринку відбувається:

1. забезпечення підприємств засобами платежу;

2. трансформація заощаджень в інвестиції;
3. перерозподіл НД з метою зниження диференціації індивідуальних доходів;
4. зменшення швидкості обігу грошей.

6. На ринку товарів і платних послуг, грошей та цінних паперів не досягається рівновага, якщо:

1. C = S;
2. S = I;
3. значення НД та ставка процента не відповідають точці перетину ліній IS та LM;
4. усі відповіді неправильні.

7. Функція сукупного попиту:

1. відображає рівновагу на ринку товарів та послуг при різних рівнях цін;
2. є сумою індивідуальних функцій попиту на товари та послуги;
3. є зростаючою відносно рівня цін;
4. визначає, що сума споживчого та інвестиційного попиту є зростаючою функцією від рівня цін.

8. Ціна попиту на робочу силу визначається:

1. максимальною заробітною платою;
2. мінімальною заробітною платою;
3. номінальною заробітною платою;
4. рівнем цін.

9. Ефект зайнятості при зміні рівня цін визначається зміною:

1. пропозиції робочої сили;
2. ціни попиту на робочу силу;
3. попиту на робочу силу;
4. точки рівноваги на ринку робочої сили.

10. Ціна пропозиції робочої сили визначається:

1. максимальною заробітною платою;
2. мінімальною заробітною платою;
3. номінальною заробітною платою;
4. рівнем цін.

Задачі

1. Яким повинен бути рівноважний обсяг виробництва благ, щоб при автономному споживанні в 30 у.г.о. та граничній схильності до споживання 0,4 попит на автономні інвестиції становив 120 (у.г.о.)?

2. Нехай функція споживання має вигляд: C=200+ 0,6Y; I=500. Визначіть рівноважний НД та його зміни при зростанні інвестицій на 100 у.г.о.

3. Функція заощадження має вигляд S = –20 + 0,4Y; інвестиції дорівнюють 20 у.г.о. Визначіть: рівноважне значення НД, мультиплікатор та обсяг заощаджень.

4. Поведінка макроекономічних суб'єктів характеризується такими даними:
$C = 0,8Y^{v} + 90$; I = 0,255Y+30; G = T; E = 180; T(Y) = 0,375; Z(Y) = 0,2.
Визначити рівноважну величину НД.

Література

1. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика. Учебник. – 3-е изд. – М.: МГУ. Изд-во "Дело и Сервис", 2000. – С. 14-22. – С. 23-43.
2. Базилевич В.Д. Макроекономіка: Навч. посібник. – К.: Київ. Держ. торг.-екон. ун-т, 1995. – С. 4-22.
3. Ивашковский С.А. Макроэкономика: Учебннк. – М.: Дело, 2000. – С. 18-24.
4. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. – М.: Республика, 1992. – С. 16-192.
5. Макроэкономика. Учебник. / Под ред. Л.С. Тарасевича. – СП-б.: Экономическая школа, 1994. – С. 16-35.
6. Общая экономическая теория (политэкономия): Учебник / Под общ. ред. акад. В.Й. Видяпина, акад. Г.П, Журавлёвой. – М.: ПРОМО-Медиа. 1995. – С. 366-386.
7. Овчинников Г.П. Макроэкономика. – СП-б.: Техническая книга. 1993. – С. 15-18.
8. Сакс Лж.Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход: Пер. с анг. – М.: Дело. 1996. – С. 39-59.
9. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Д. Экономика. – М.: Дело, 1993. – С. 453-47

ТЕМА 5

Грошовий ринок та грошово-кредитна система

1. Суть грошей та їх функції.
2. Сутність та основні елементи грошової системи.
3. Структура грошової маси.
4. Попит та пропозиція грошей.
5. Депозитний та грошовий мультиплікатори
6. Рівновага на грошовому ринку
7. Вплив пропозиції грошей на бюджетне обмеження
8. Грошово-кредитна політика держави.
9. Концепції грошової політики (модель Фрідмена, Модельq – Тобіна, модель Кагана, закон Вальраса).
10. Заходи щодо стабілізації грошово-кредитної політики

1. Суть грошей та їх функції

Гроші можуть виконувати функцію загального еквівалента тому, що самі за своєю природою є товаром, втілюють у собі абстрактну людську працю, є вартістю. На початкових сходинках розвитку товарного господарства, коли одна община час від часу обмінювала свій продукт праці на продукт праці іншої общини, роль еквівалента виконували різні товари. З розвитком суспільного поділу праці, коли вироблялося все більше продуктів праці для обміну, розширювався сам обмін, який ставав регулярнішим, з'явилась можливість обмінювати один товар на інші товари.

Розвиток суспільного поділу праці та товарного виробництва привели до того, що з усього товарного світу виділився один товар, якій став загальним еквівалентом в обміні. Таким загальним еквівалентом спочатку були різні товари. Це були переважно продукти масового виробництва, що відігравали вирішальну роль в економіці цих народів. Так, у стародавніх греків роль загального еквівалента виконували худоба, хутро; у скандинавських народів – шкури тварин; у Монголії – чай, у Судані й Абіссінії – сіль, в Малій Азії – оливкове масло, на півострові Юкатан – мішочки з какао-бобами, на Філіппінських островах – рис.

В Київській Русі тривалий час загальним еквівалентом були хутра родини куниць (хутро куниць або білки називали куною), а грошова система існувала **у** формі "кунних грошей". З часом роль загального еквівалента закріпилася за металами, а в подальшому – за дорогоцінними металами (золотом та сріблом). Перетворення золота на загальний еквівалент відбулося завдяки наступним його властивостям: м'якість, гарна подільність, висока вартість, якісна однорідність, добра транспортабельність, придатність до тривалого збереження, неокислюваність.

Одиницею розрахунку став метал, зручніший, ніж вимірювання вартості товарів за допомогою хутра, чаю і т.д. Пізніше золото було виведено з обігу, це було викликано рядом незручностей, а саме: зношуванням золота і економічними втратами при цьому; постійною зміною вартості, труднощами при зважуванні грошового матеріалу, що призводило до обману, невеликими запасами золота.

Отже, **гроші – це особливий товар, який виконує роль загального еквівалента, виступає посередником в обміні товарів і виражає економічні відносини між людьми** з **приводу виробництва та обміну товарів.**

Економічна сутність, закономірність виникнення та розвитку грошей взаємопов'язані і взаємозумовлені.

В економічній науці традиційно виділяють дві основні концепції походження грошей:

Раціоналістичну концепцію – з якої випливає, що гроші виникли як результат раціональної угоди між людьми, націленої на покращення умов обміну через необхідність виділення спеціального інструмента.

Ця концепція вперше з'явилася в роботі Аристотеля "Нікомахова етика". Він стверджував: "Все, що бере участь в обміні, повинно бути якимось чином зіставленим, згідно з загальною домовленістю з'являється – монета..., яка існує не по природі, а завдяки встановленню". Далі, – зазначає автор, – для здійснення обміну "повинна існувати якась одиниця (вимір), яка заснована на умовності". Ця ідея знайшла навіть законодавче втілення в античному та середньовічному суспільстві. Наприклад в римському праві було зафіксовано, що імператор декретує вартість грошей. Ідея раціоналістичної концепції існувала майже до кінця XVIIIст., коли досягнення в галузі археології суттєво похитнули її.

Еволюційна концепція підкреслює об'єктивний характер виникнення грошей, які виділяються із загальної товарної маси, оскільки вони найбільш придатні для виконання функціональної ролі грошового товару. Виділяється загальна маса окремих товарів, які й стають грошима в межах певної суспільної форми товарного виробництва й обігу. Прихильники еволюційної концепції – А.Сміт, К.Маркс.

Вирішення питання про походження грошей зводиться фактично до вивчення різними теоретичними школами процесу розвитку обміну та торгівлі. Найпростішою формою обміну з економічної точки зору є бартер.

Бартер – безпосередній обмін одного товару на інший, чи однієї послуги на іншу.

Тому, слід зазначити, що визначальними передумовами становлення грошових відносин, які виділяли представники даної концепції є:

- поглиблення суспільного розподілу праці;

• багаторівнева спеціалізація виробництва та суспільної діяльності людини. Перевагами грошового обміну товарів і послуг над бартерними є:

По-перше – забезпечення багатоплановості обміну;

По-друге – скорочення операційних витрат (немає великих витрат праці та ресурсів, необхідних для здійснення обміну);

По-третє – зменшення комерційного ризику;

По-четверте – створення умов асинхронізації обмінних операцій у часі (тобто можливість використання грошей в будь-який час). Таким чином, найбільш універсально бажані товари при бартерному обміні стають замінниками грошей, тобто грошовими товарами. Тобто гроші сприяли трансформації бартерного товарообміну ($Т_1$–$Т_2$) у товарно-грошовий ($Т_1$ – Г– $Т_2$).

На цьому процес грошового розвитку не закінчився. Потрібен був такий товар-еквівалент, який би забезпечував функціонування національних і міжнародних обмінів. Роль такого еквівалента, який став грошима, закріпилася за золотом і сріблом. Така система, в якій роль загального еквівалента відіграє золото і срібло, називається *біметалічною.*

На початку XIX ст. у Великобританії, Голландії і Німечинні існувала *монометалічна* (золотогрошова система), в якій роль загального еквівалента відігравало золото. Така грошова система проіснувала відносно недовго. Вже починаючи з часу Першого світової війни золото почало витіснятись спочатку з внутрішнього, а пізніше з міжнародного обміну. Почався процес так званої демонетизації, що власне і означає припинення виконанням золотом ролі грошей. Епоху *товарних грошей* змінила епоха *паперових грошей*. Сучасні паперові гроші виявились дуже зручним загальним еквівалентом, який мав значні переваги порівняно з попередніми.

Важливим відкриттям у дослідженні природи грошей є висновок про їх товарне походження. Розвиток обміну відбувається шляхом зміни набутих форм вартості.

Форми вартості грошей:

Проста або випадкова форма вартості – це виражена вартість товару в іншому товарі-еквіваленті. Наприклад: І вівця – 3 кг риби.

Перший товар знаходиться у відносній формі вартості, а другий товар виконує пасивну роль, оскільки служить матеріалом для вираження вартості першого товару (І вівця), протистоїть йому як еквівалент і перебуває в еквівалентній формі вартості. За цих умов функціональні форми вартості ще не закріплені за товарами.

Повна або розгорнута форма вартості – відбувається за умов, коли кожний товар можна обміняти на декілька інших товарів – еквівалентів.

1 вівця = 2 кг риби

= І сокира

= 2 метри тканини

Проте, коли в обмін почали надходити продукти праці в великих кількостях, то це викликало певні труднощі. Наприклад, власникові вівці потрібно 2 кг риби, а власникові риби не потрібна вівця, він хоче придбати сокиру і т.д. Тому безпосередній обмін у такому випадку не може відбуватися. Власник вівці повинен обміняти її спочатку на сокиру, а потім сокиру на вівцю. Тепер уже товару протистоїть не один, як за умов простої форми вартості, а багато товарів, всі є його еквівалентами, тобто вартість даного товару оцінюється через вартість усіх інших.

Ця форма вартості з'явилася завдяки **першому суспільному поділу праці,** а саме відділення скотарства від землеробства. Тому надлишки тварин і продукти тваринництва (м'ясо, молоко тощо) вже не випадково, а регулярно починають обмінюватися на надлишки продукції землеробства.

Повна форма вартості має і суттєві недоліки: І) незавершеність відносної вартості, тобто кількість товарів-еквівалентів з розвитком обміну могла нескінченно зростати; 2) складність обміну, наприклад, неможливість у багатьох випадках здійснити безпосередній обмін товарів. Тому поступово із загальної маси товарів починає виділятися один, до якого прирівнюються всі інші товари. Це означає перехід до третьої форми вартості.

Загальна форма вартості – коли з'явився товар-еквівалент, який можна було обміняти на будь-який інший товар.

Товар, за яким закріплювалась властивість безпосереднього обміну на інший товар, називається **загальним еквівалентом.** Раніше зазначалося про ті товари, які виконували роль загального еквівалента у різних народів світу. Так в Стародавньому Єгипті – зерно ячменю чи пшениці, в Месопотамії – худоба, в Китаї – рис чи шовк, в Ісландії і народів тихоокеанських островів – риба, у Монголії – чай, в Фінікії – золото тощо.

Особливість цієї форми вартості полягає в тому, що роль загального еквівалента не закріпилась за одним товаром, а в різний час її попеременно виконували різноманітні товари.

Обмін, який став регулярнішим, відбувався завдяки **другому великому суспільному поділу праці –** виділення ремесла від сільського господарства. Так виникли товарні гроші.

Грошова форма вартості – коли роль товарів еквівалентів закріпилася за різними металами (оловом, свинцем), а згодом за золотом.

Цьому сприяв **третій великий суспільний поділ праці –** виділення класу купців, які спеціалізувались на обміні товарів. Саме стародавні купці рознесли звичку використовувати золото (срібло) у якості загального товарного еквівалента по всьому світу.

Отже гроші, що виникли на певному етапі як спосіб вирішення протиріч товару, є не технічним засобом обігу, а відбивають глибокі суспільні відносини.

Функції грошей як загального еквівалента

Суть грошей зводиться до виконання ними ролі посередника в обміні Найповніше суть грошей розкривається через їхні функції. Виділяють п'ять функцій грошей (рис. 1).

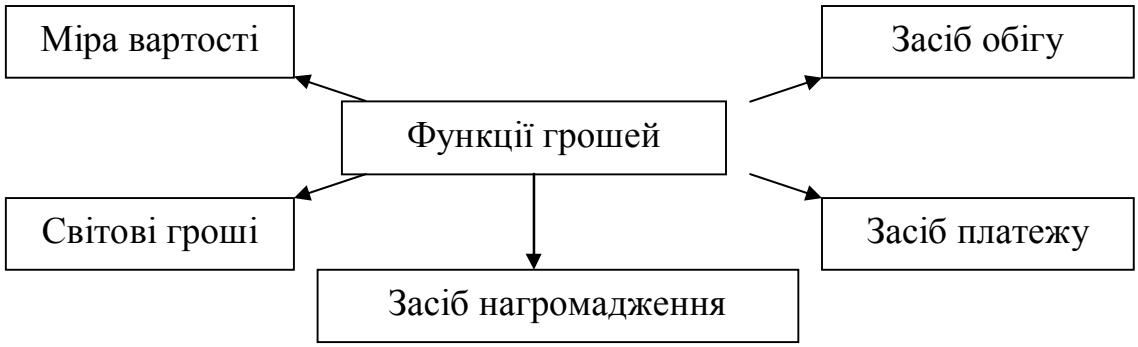

Рис. 1. Функції грошей

1. Міра вартості – полягає в тому, що за допомогою грошей визначають вартість всіх інших товарів. В Україні вартість товарів вимірюється у гривнях, у США – в доларах тощо. Формою прояву вартості є ціна товару.

Ціна – це грошове вираження вартості товарів. Щоб визначити вартість товарів у грошах, треба певну кількість грошового матеріалу прийняти за одиницю. Вона називається масштабом цін. У різних країнах за грошову одиницю були прийняті різні вагові кількості грошового металу. У США масштабом цін є долар, який втілював після реформи 1973 р. і до скасування його золотого паритету (вмісту) 0,737 г. чистого золота. Масштаб цін встановлює держава в законодавчому порядку, і він не залежить від зміни вартості грошового металу, бо він є фіксованою ваговою кількістю металу.

2. Засіб обігу – гроші служать засобом реалізації товарів і виступають посередником у їх обміні: **"товар–гроші–товар", або "$Т_1$–Г–$Т_2$".**

Застосування грошей розв'язало суперечності бартерного обміну, адже відбувається процес, який включає два протилежних акти – продаж товару за гроші (**$Т_1$–Г**) і купівля товару за гроші (**Г–$Т_2$**). Ця формула відображає ту реальність товарного обміну, що в умовах ринкових відносин гроші важливіші за товар. У краще становище потрапляє той господарський суб'єкт, хто має гроші (покупець), а не той, хто має товар (продавець).

Участь грошей в обміні товарів перетворює останні в обіг товарів, поряд з яким існує й обіг грошей.

3. Засіб платежу – полягає в обслуговуванні грошима погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин.

Цю функцію гроші здійснюють як у сфері товарного обігу (продаж товарів у кредит), так і поза ним (наприклад, сплата заробітної плати, податків, орендної плати, квартирної плати тощо).

4. **Засіб нагромадження –** виконують ті гроші, які були вилучені з обігу і перетворені у скарб. Гроші можуть використовуватись як "законсервоване споживання". Оскільки вони довго не втрачають своїх властивостей, їх зберігають з метою придбання товарів чи послуг у майбутньому. Однак нагромадження грошей може призвести до втрат: втрачається можливість одержання доходу в поточному періоді; відбувається знецінення грошей внаслідок росту цін. Коли вибирають, у якій формі робити заощадження, враховують ліквідність.

Ліквідність – ступінь легкості, з якою якесь майно може бути перетворене на готівку. Тобто це здатність грошей обмінюватись на товари й послуги; здатність боргового зобов'язання бути переведеним у готівку і т.д.

5. Світові гроші – це гроші, які відображають вихід товарно-грошового обміну за межі національних кордонів. Нині функція світових грошей зазнала змін. Тепер користуються не золотом, а так званими резервними національними валютами: доларом, Євро, англійським фунтом стерлінгів, єною, рублем тощо. Говорячи про світові гроші, потрібно розглянути поняття "конвертованість" валют. Здатність національної валюти вільно обмінюватись на іноземні валюти у всіх видах грошових операцій по дійсному валютному курсу називається **конвертованістю.**

2. Сутність та основні елементи грошової системи

Гроші виступають основним інструментом функціонування ринкової економіки. Сам рух грошей здійснюється в рамках грошової системи.

Грошова система – це форма організації грошового обігу, що історично склалась в країні і закріплена законодавчими актами. Вона встановлює основні принципи, вимоги, нормативи, що регулюють відносини між суб'єктами грошового обігу. Грошова система формується та функціонує на базі банківського законодавства та розглядається як її складова.

Грошові системи сформувалися в XVI–XVIIст. З виникненням і утворенням капіталістичного виробництва, хоча окремі її елементи з'явилися в більш ранній період. З розвитком товарно-грошових відносин і сучасного способу виробництва відбуваються зміни в грошовій системі.

Грошова система країни формується історично і це позначається на структурі, змісті, елементах. Основними *елементами* грошової системи є*:*

- назву національної грошової одиниці (гривня, долар тощо);
- масштаб цін (вартість грошової одиниці, її купівельну силу);

• форми грошей (металеві чи паперові, товарні чи символічні, готівкові чи безготівкові);

• систему емісії грошей (порядок випуску в обіг повноцінних, символічних чи кредитних грошей);

• наявність державних фінансових інститутів, які здійснюють регулювання грошового обігу в країні;

• встановлення курсу національної валюти і порядок її обміну на іноземну.

Ринок не може функціонувати без грошей і грошового обігу, тобто руху грошей, що обслуговує обіг товарів і послуг, рух робочої сили і капіталів, рух фінансів (сукупність грошових засобів, а також системи формування, розподілу і використання) в цілому.

Грошовий обіг здійснюється у готівковій і безготівковій формах.

Готівкові гроші – це банкноти, білети державної скарбниці й монети. В Україні вони випускаються Національним банком України.

Емісія грошей – це додатковий випуск в обіг грошових знаків.

Емітент – юридична особа (держава або органи, що її представляють, фірми), які випускають в обіг грошові знаки, цінні папери тощо.

Безготівкові гроші – це засоби на рахунках, різноманітні вклади у банках, депозитні сертифікати, державні цінні папери. А також грошові кошти, вкладені в акції інвестиційних фондів. Вони є борговим зобов'язанням депозитних інститутів. Вартість депозитних грошей визначається їхньою купівельною спроможністю. ***Депозити*** – це внески юридичних і фізичних осіб у комерційні банки у готівковій чи безготівковій формі для зберігання на визначених умовах.

Трансакційні депозити *(чекові рахунки, або депозити до запитання)* – являють собою засіб обігу, оскільки кошти з цих депозитів вкладники мають право без попередження банку переказати третім особам у вигляді платежів за угодами (розрахунки здійснюються чеками або електронними грошовими переказами).

Трансакційні депозити мають декілька форм:

- внески до запитання;
- чекові депозити;
- інші чекові депозити.

Чековий депозит – депозит, по якому виконуються розрахунки чеками.

Чековий рахунок *(депозит до запитання)* – депозит, по якому здійснюються платежі та деякі інші банківські послуги (сейфові збереження, дорожні чеки, кредитні картки), але проценти не виплачуються.

Нау-рахунок – чековий депозит, рахунок для виконання звичайних чекових та інших платіжних операцій, на який нараховується процент (запроваджено у 1970-х роках з метою уникнення заборони нарахування процентів на депозити до запитання).

Рахунок з автоматичною "очисткою" – різновид депозиту до запитання, за яким банк щоденно "очищає" рахунок від сум, що перевищують узгоджений з клієнтом мінімум і вкладає надлишкові суми у фінансові активи, які приносять процентний дохід.

У сфері **безготівкового обігу** рух грошей здійснюється у вигляді перерахування сум через рахунки у банках. У безготівковій формі здійснюється переважна більшість грошових операцій у народному господарстві: розрахунки між підприємствами (фірмами), деякі види розрахунків підприємств і організацій з населенням.

У безготівковому обороті гроші рухаються по рахунках у банках, не виходячи за межі банківської системи. Це створює можливість контролювати та впливати на нього з боку держави у законодавчому полі. Також у безготівковому обігу економляться кошти, прискорюється оборот грошей.

Сфери безготівкового і готівкового грошового обігу взаємозв'язані – **постійно відбувається перетворення грошей з безготівкової форми у готівкову і навпаки**.

Грошова система у своєму розвитку пройшла два етапи, які пов'язані із використанням благородними металами функції грошей з поступовою втратою їх та використанням цих функцій кредитно-паперовими грошима (рис. 2).

Металева система поділяється на два види – ***біметалізм*** **і** ***монометалізм.***

Біметалізм є системою, де роль загального еквівалентна законодавча закріплюється на рівних правах за двома благородними металами – золото і сріблом.

Хоча система біметалізму проіснувала досить довго (у Західній Європі з XVI до початку XIX ст.), але виявилася нежиттєздатною, бо суперечила природі грошей як загального еквівалента. Законодавче закріплення за двома металами однакової ролі загального еквівалента не відповідало співвідношенню їхньої реальної ринкової вартості.

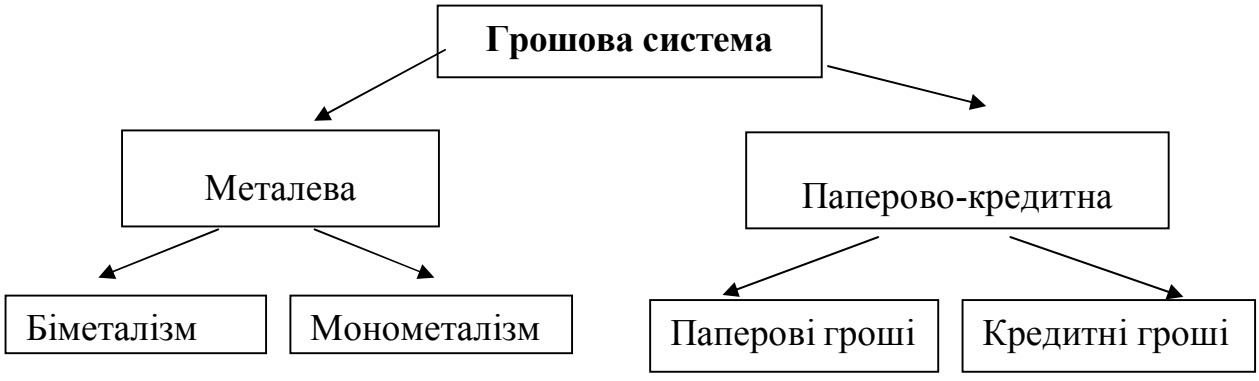

Рис. 2. Типи грошових систем

Суперечливість і нестійкість біметалізму поступово призвели до його занепаду і заміни *золотим монометалізмом.*

Монометалізм – це грошова система, в якій роль загального еквівалента закріпляється за одним благородним металом – золотом.

Уперше золотий монометалізм було запроваджено в Англії (1816 р.). У Франції його введено в 1876–1878 рр., у Росії – в 1897 р.

Розрізняють чотири різновиди золотого монометалізму: *золотомонетний стандарт, золотозливковий стандарт, золотодевізний стандарт, золотодоларовий стандарт.*

Золотомонетному стандарту притаманні такі риси.

1. Вільний обіг золотих грошей.
2. Виконання золотом усіх функцій грошей.
3. Вільне карбування золотих монет.
4. Вільний обмін знаків вартості (паперових грошей і банкнот) на золоті монети за їхньою номінальною вартістю.
5. Вільний рух золота між країнами.

Золотомонетний стандарт у повному обсязі проіснував до Першої світової війни.

Після Першої світової війни країни, які мали значні запаси золота (Англія, Франція), запровадили у себе ***золотозливковий стандарт,*** який виключав вільне карбування золотих монет і обмін їх на банкноти. Обмін банкнот міг проводитись лише на золоті зливки. Але його було обмежено вартістю зливків. Наприклад, в Англії за зливок вагою ?2 4 кг треба було заплатити 1700 фунтів стерлінгів, у Франції за зливок вагою 12,7 кг – 215 тис. франків.

Німеччина, Австрія, Норвегія, Данія та інші країни, які не мали значних запасів золота, запровадили у себе ***золотодевізний стандарт.*** При цьому зв'язок грошей із золотом здійснюється не безпосередньо, а через іноземну валюту (девізу), яка мала золоте забезпечення. Щоб обміняти власну національну валюту на золото, її потрібно було спочатку обміняти на валюту країн із золотозливковим стандартом (англійські фунти стерлінгів, французькі франки), а вже останню – на золоті зливки.

Під час світової кризи 1929-1933 рр. і в перші після-кризові роки усі три різновиди золотого монометалізму були ліквідовані.

При ***золотодоларовому стандарті*** розмін національних валют на золото був відмінений в усіх країнах, а обмін доларів США на золото здійснювався лише для урядів та центральних банків країн – членів МВФ. У 1971 р. було припинено й обмін доларів на золото.

У 1976 р. країни – члени МВФ провели на Ямайці (м. Кінгстон) Міжнародну конференцію, на якій оголосили про перехід до якісно нової світової валютної системи – ***паперово-кредитної системи.*** Ця система характеризується наступними рисами:

– повна відмова від золотого стандарту;

– відміна золотого вмісту кредитних грошей (банкнот);

– панування готівкових та безготівкових грошей;
– поширення безготівкового обігу;
– перехід до плаваючих валютних курсів;

У паперово-кредитній системі функціонують паперові й кредитні гроші.

При цьому класичні паперові гроші як представники золота сьогодні зникли з обігу внаслідок його демонетизації. Але потреба в них збереглася, оскільки державний бюджет має дефіцит, нерідко величезний. Для його покриття державна скарбниця випускає паперові гроші, які не мають золотого забезпечення. Тому їх ще називають білетами державної скарбниці.

Кредитні гроші – це знаки вартості, які функціонують на основі кредитної угоди й виражають відносини між кредитором і боржником.

Первісне класичні кредитні гроші відрізнялися від паперових грошей.

Відмінність між кредитними й паперовими грошима

Кредитні гроші:
– їхнє виникнення пов'язане із функцією грошей як засобу платежу
– забезпечені золотом та іншими активами
– випускаються банками
– вільно обертаються

Паперові гроші
– їхнє виникнення пов'язане із функцією грошей як засобу обігу
– не забезпечені золотом
– випускаються державою
– мають примусовий характер обігу, обов'язкові до приймання

Існують такі види кредитних грошей*:* ***вексель, банкнота, кредитна картка, електронні гроші***

Вексель – це письмове боргове зобов'язання суворо встановленої законом форми, в якому вказані величина грошового боргу, строки його сплати, а також право його власника (векселетримача) вимагати від боржника (векселедавця) сплати боргу при настанні встановленого строку.

Векселі бувають простими і переказними.

Простий вексель – це вексель, підписаний однією особою на ім'я іншої особи, який не може бути переданий третій особі.

Переказний вексель (тратта) – це вексель, який може передаватися третій особі (ремітенту) для отримання ним боргу з векселедавця у визначений строк.

Передача векселя іншій особі оформляється передавальним записом (індосаментом). Третя особа може передати вексель четвертій особі, здійснивши власний передавальний запис, і т. д. Таким чином, переказний вексель набуває певної форми грошей – кредитних грошей, що виконують Функції засобів обігу і засобів платежу.

Залежно від характеру виникнення векселі поділяються на *комерційні* і *банківські.*

Комерційний вексель – це боргове зобов'язання, яке підприємці видають один одному при купівлі-продажу то товарів з відстрочкою платежу, тобто в борг. Власник комерційного векселя може використати його замість грошей для платежу за товари, куплені у третьої особи.

Банкнота – це вексель банку, за яким пред'яви" може в будь-який час одержати гроші і яким банк заміню є комерційний вексель.

Банки проводять операції з обліку комерційних векселів суть яких полягає в тому, що власник векселя може до настання строку платежу представити його в банк і одержати зазначену у векселі суму з утриманням так званого облікового процента.

Класичні банкноти мали багато переваг перед комерційними векселями:

по-перше, банкноти користувалися більшою довірою оскільки вони випускалися від імені банку, який є платоспроможними, ніж окремий комерсант;

по-друге, банкнота обмінювалася банком на золото за першою вимогою пред'явника і тому перебувала в обігу нарівні із золотими грошима;

по-третє, оскільки банкнота випускалася банком замість облікованих ним комерційних векселів і вільно обмінювалася на золото, то вона мала подвійне забезпечення – товарне (товари під вексель) і золоте (золотий запас емісійного банку);

по-четверте, банкнота є безстроковим кредитним зобов'язанням банку і тому, на відміну від комерційного векселя, має необмежений період обігу.

Однак ці переваги були притаманні лише так званим класичним (першодрукованим) банкнотам, які випускалися в період золотомонетного стандарту.

Коли було скасовано золотомонетний грошовий обіг, а далі й будь-який обмін банкнот на золото, банкноти стали втрачати істотні риси класичних кредитних грошей і поступово перетворилися на різновид паперових грошей. Цьому сприяло й те, що багато держав, потребуючи грошей, дозволили емісійним банкам випускати банкноти не лише під забезпечення комерційних векселів, а й під векселі скарб" ниці (облігації державних позик) і просто для покриття дефіциту державного бюджету. Тим самим кредитні гроші окрім власних функцій, виконують ще й функції паперових грошей. Сама ж банкнота стала своєрідним "гібридом" кредитних і паперових грошей.

Чек – це письмове розпорядження власника поточного рахунка в банку про виплату готівки або перерахування з його рахунка на інший рахунок певної суми грошей.

Види чеків: Іменні – не підлягають передачі; **Ордерні –** з правом передачі іншій особі за індосаментом; **На пред'явника** – без зазначення прізвища

Чековий обіг у розвинутих країнах дуже поширений. Так, у США понад 90 % сімей мають чекові книжки, в Англії – 60 % сімей. У структурі сучасних кредитних грошей приблизно 3/4 припадає на чеки і 1/4 – на банкноти.

Кредитна картка – це іменний платіжно-розрахунковий документ, який засвідчує особу власника рахунка в банку і надає йому право на придбання товарів і послуг у кредит без оплати готівкою.

Нині в розвинутих країнах налічуються десятки видів пластикових кредитних карток (смарт-карток), у тому числі для придбання товарів і послуг, для здійснення подорожей і відпочинку, для міжнародних розрахунків (системи "Віза", "Американ Експрес", "Мастеркард", "Єврокард" та ін.). У США випущено понад 600 млн кредитних карток, якими користуються більше 70 % сімей країни. У фінансових послугах населення розвинутих країн світу частка кредитної картки – близько 20 %.

Дедалі більшого поширення набувають *електронні гроші.* Сучасні ***електронні гроші –*** це магнітні носії платіжної інформації, які замінюють паперові гроші, чеки та інші грошові документи у безготівкових розрахунках між клієнтами і банками за допомогою електронно-інформаційних систем.

Джерелом кредитних грошей може бути: кошти підприємств, державний бюджет, кошти населення, страхові фонди, пенсійні фонди.

Феномен електронних грошей полягає в якісній їх зміні, вони втрачають реальну матеріальну субстанцію. Посилюючи тенденцію *дематеріалізації* грошових засобів, електронні гроші значно підвищують їхній обіг, роблять прозорими грошові потоки, сприяють безпечності банківської діяльності, заощаджують суспільні витрати, що позитивно впливає на економічний розвиток країни.

3. Грошова маса та гроші агрегати, рівняння обігу

Сукупність запасів грошей у всіх їх формах (готівкових і безготівкових), які перебувають у розпорядженні суб'єктів грошового обігу в певний момент має назву ***грошова маса.***

*Суб'єктами грошової ма*си є приватні особи, підприємства, громадські організації, господарські об'єднання, державні установи та ін. Для кількісного виміру грошової маси використовується показник ліквідності активів. Під *ліквідністю* розуміють здатність активів перетворюватися в платіжний засіб без затримки і втрати своєї номінальної вартості. Готівкові гроші є абсолютно ліквідними, тому що на них можна швидко і без втрат придбати будь-який інший актив. Залежно від рівня ліквідності всі грошові активи

групують у *грошові агрегати.* **Грошовий агрегат** (від лат. – приєднання) – це показник грошової маси, що характеризує певний набір її елементів залежно від їх ліквідності.

Єдиної для всіх системи грошових агрегатів не існує. Міжкраїнна відмінність у формуванні грошових агрегатів залежить від фінансової системи країни, схильність населення до поточного споживання і заощадження доходів в інститутах фінансової системи, структура депозитів і ліквідних активів фінансового ринку, рівень прибутковості та оподаткування ліквідних активів, рівень життя та ступінь багатства населення тощо.

В різних країнах світу існують різні підходи стосовно включення активів до грошової маси. Наприклад, у Великій Британії використовують п'ять грошових агрегатів. Перші два агрегати утворюють тільки ***гроші,*** які виконують функцію ***засобу обігу.*** Три останні включають гроші, які виконують функцію ***засобу збереження цінностей.***

Грошовий агрегат M_0 включає: банкноти і монети обігу, касову готівку банків і залишки засобів на рахунках комерційних банків у Банку Англії.

Грошовий агрегат M_2 включає касову готівку банків і залишки на рахунках Банку Англії, а до банкнот і монет в обігу додаються: приватні стерлінгові безпроцентні банківські депозити до запитання, стерлінгові процентні банківські депозити приватних осіб, вклади приватних осіб у будівельні товариства, звичайні рахунки в Національному ощадному банку.

Подекуди сюди включають процентні депозити фірм і такі активи грошового ринку, як векселі.

Грошовий агрегат M_4 включає: банкноти і монети в обігу, державні та приватні процентні та безпроцентні стерлінгові банківські депозити (дрібні й великі), строкові депозити приватного сектору, стерлінгові банківські депозитні сертифікати, що знаходяться в приватній власності, приватні вклади в будівельні товариства та стерлінгові депозитні сертифікати в товариствах, ***за вилученням*** банківських депозитів, банківських депозитних сертифікатів, банкнот і монет, що належать будівельним товариствам.

Агрегат M_{4c}, окрім тих складових, які вміщує попередній агрегат *(M_4),* включає також банківські депозити і депозити в будівельних товариствах в іноземній валюті.

Агрегат M_5 включає агрегат ***M4*** плюс такі інструменти грошового ринку: банківські, казначейські та емітовані місцевими адміністраціями векселі, які перебувають у приватній власності (за виключенням будівельних товариств), податкові депозитні сертифікати, різні цінні папери Національного ощадного банку.

В США використовують три грошових агрегати: ***M_1 включає:*** готівку, депозити до запитання, інші чекові депозити.

M_2 включає M_1 плюс: позики "на одну ніч" для купівлі цінних паперів з подальшим викупом, євродолари, баланси взаємних фондів грошового ринку, депозитні рахунки грошового ринку.

M_3 включає M_2 плюс: строкові позики на купівлю цінних паперів з наступним викупом; строкові вклади в євродоларах, баланси взаємних фондів грошового ринку, які належать інституційним інвесторам.

Подекуди банківська статистика США виокремлює ще один агрегат L. Він вміщує в собі агрегат ***M_3*** плюс: банківські акцепти. скарбничі векселі. окремі види облігацій. інші форми грошових активів.

Вважається, що цей агрегат охоплює практично всю масу грошей, що перебувають в обігу.

За стандартами МВФ грошові агрегати можна відобразити у спрощеному вигляді так:

M_0 – національна готівкова валюта;

$M_1 = M_0 +$ поточні депозити (до вилучення);

$M_2 = M_1 +$ строкові та накопичувальні депозити, депозитні сертифікати, цінні папери, що перекуповуються за угодою;

$M_3 = M_2 +$ дорожні чеки, комерційні папери;

$M_4 = M_3 +$ ліквідні державні цінні папери, облігації, що вільно обертаються, євровалютні рахунки, пасиви окремих фінансових посередників.

Національний банк України визначає чотири агрегати грошової маси – **M_0, M_1, M_2, M_3.**

Грошові агрегати визначаються таким чином:

Агрегат M_0 складається з готівкових грошей поза банками, тобто на рахунках.

Агрегат $M_1 = M_0 +$ депозити до запитання (вклади у банка, які можуть бути використані вкладниками негайно, без попередження банків), тобто готівкові та безготівкові гроші (записи на банківських рахунках і внески комерційних банків)..

Агрегат $M_2 = M_1 +$ строкові депозити (в національній та іноземній валюті, кошти на всіх видах рахунків.

Агрегат $M_3 = M_2 +$ облігації внутрішніх державних позик.

Грошові агрегати відрізняються між собою і кількісно, і якісно. Розмежування окремих агрегатів визначається ступенем їх ліквідності. Найбільш ліквідним є агрегат **M_0**, а найменш ліквідним – **M_3.**

Водночас **M_0** – найвужчий показник грошової маси, оскільки характеризує лише один її елемент – готівкову масу. Найширшим є **M_3.** – бо він охоплює усі елементи грошової маси, що перебувають в обороті.

Чим менша частка **M_0** у загальній грошовій масі, тим ефективнішою та розвинутішою вважається національна грошова система, і навпаки.

Купівельна спроможність грошей показує, яку кількість товарів і послуг можна придбати за одиницю грошей. Цей показник виражає реальну вартість на відміну від номінальної вартості грошей

Купівельна спроможність грошей = 1: рівень цін

Рівень цін зростає – купівельна спроможність падає, рівень цін падає – купівельна спроможність грошей зростає.

Швидкість обігу грошей

Завдяки грошовим агрегатам можна визначити швидкість обігу грошей.

Швидкість обігу грошей характеризує частоту, з якою кожна одиниця наявних в обороті грошей використовується в середньому для реалізації товарів і послуг за певний період (рік, квартал, місяць).

Швидкість обігу грошей **V** визначається за формулою:

$$V=P\cdot Q/M,$$

де P – середній рівень цін на товари і послуги; Q – фізничний обсяг товарів іпослуг; M – середні маса грошей, що перебувать в обороті за даний період часу.

Або швидкість обігу грошей:

$$V=H/M_2,$$

H – річний об'єм ВВП; $\mathbf{M_2}$ – грошовий агрегат.

Швидкість обертання безготівкових грошей визначається швидкість обігу грошей V_1:

$$V=(M_1-M_0)/M_2,$$

де M_1, M_0, M_2 – грошові агрегати.

Також можна записаити *рівняння обігу* (рівняння Фішера):

M*V=P*Q.

Рівняння обміну показує залежність, виконання якої величини до того, що кількість грошей в обертанні буде відповідати реальній потребі у них.

Закон грошово обігу

Грошовий обіг – це рух грошей у процесі виробництва, розподілу, обміну, й споживання національного продукту, який здійснюється шляхом безготівкових розрахунків та через обіг готівкою.

Обсяг грошей, необхідних для товарного обігу в країні визначається ***законом грошового обігу***. Суть цього закону можна виразити рівнянням:

$$M_ф=M_н$$

де $M_ф$ – фактична маса грошей в обігу;

$M_н$ – необхідна маса грошей в обігу.

Математичне вираження закону грошового обігу:

$$M_н=\frac{\sum_{i=1}^{n} P_i\cdot Q_i - K_p + П - ВВ}{v}$$

де, $\sum_{i=1}^{n} P_i \cdot Q_i$ – сума цін товарів, що підлягають реалізації за певний період;

K_p – сума цін товарів і послуг проданих у кредит;

П – платежі, термін сплати яких настав;

ВВ – сума платежів, які взаємо погашаються;

v – швидкість обігу грошової одиниці за цей же період.

Фактична маса грошей в обороті є природною межею пропозиції грошей. Пропозиція грошей залежить від політики центрального банку, який володіє монопольним правом на первинну грошову емісію.

4. Попит та пропозиція грошей

Грошовий ринок – сектор ринку, на якому здійснюється купівля та продаж грошей як специфічного товару, формуються пропозиція, попит та ціна на цей товар. Особливістю грошового ринку є те, що гроші не продаються і не купуються, а лише обмінюються на ліквідні активи.

Суб'єктами грошового ринку є:

позичальники – не фінансові фірми, державні установи, які не спроможні забезпечити свою діяльність власними грошовими коштами;

кредитори – домогосподарства, підприємств, держави, що мають надлишки грошових коштів;

фінансові посередники – банки, фондові біржі та ін. Посередники впливають на місткість грошового ринку.

Макроекономічному аналізу, грошового ринку, притаманне розмежування *первинної* і *проміжної* заборгованості.

Первинна заборгованість – це сума фінансових дефіцитів первинних позичальників.

Проміжна заборгованість – сума грошових засобів, які надходять до підприємств для здійснення інвестицій.

Розмежування заборгованості пов'язане із мультиплікативним ефектом.

Мультиплікатор функціонує за умови зростання проміжної заборгованості, тобто за умови коли суб'єкти використовують додатково запозичені інвестиційні кошти. На грошовому ринку гроші не продаються, а надаються у користування на певну дату, строк, то суб'єкт, що *надає позику, є покупцем боргового зобов'язання,* який вимагає від позичальника, що продає боргове зобов'язання, повернути у зазначений у договорі строк позичену суму з процентами.

Механізм функціонування грошового ринку базується на попиті та пропозиції грошей.

Попит на гроші – це прагнення економічних суб'єктів у певний період часу утримувати частину доходу у найліквіднішій (готівковій) формі.

Існують різні теорії дослідження попиту на гроші.

Класичний підхід до функції попиту на гроші

Класична концепція попиту на гроші ґрунтується на кількісній теорії грошей. Вона розглядає тільки трансакційний (операційний) попит на гроші, який визначається потребами в грошах для здійснення поточних платежів у проміжках між моментами отримання доходу. На ***макроекономінному рівні сукупні поточні платежі*** дорівнюють ***національному доходу,*** а ***частота отримання доходу – швидкості обороту*** однойменних грошових одиниць.

Є два варіанти кількісної теорії грошей.

Американський економіст І. Фішер сформулював *трансакційний варіант кількісної теорії грошей*, що базується на так званому "рівнянні обміну":

$$P \cdot Y = M \cdot V, \quad (1)$$

де добуток $P \cdot Y$ – це номінальний ВВП, що залежить від обсягу виробництва (Y) та рівня цін. Добуток $M \cdot V$ – номінальна платоспроможність економіки, що залежить від кількості грошей та швидкості їх обігу.

Із цього рівняння можна отримати функцію попиту на гроші

$$M^D = \frac{PY}{V}$$

Отже, згідно з кількісною теорією грошей Фішера попит на гроші є виключно функцією доходу, а процентна ставка на нього не впливає. Фішер дійшов до такого висновку, вважаючи, що люди зберігають гроші лише з однієї причини – для фінансування купівельних операцій і не мають інших мотивів для зберігання грошових запасів. Насправді ж гроші виконують ще дві функції, це – міра вартості й засіб заощадження. Перша з них не пов’язана з потребою людей в грошах, бо для вимірювання вартості наявні гроші не потрібні. Друга (засіб заощадження) – відіграє суттєву роль у формуванні попиту на гроші, оскільки останні можуть бути використані не лише для фінансування купівельних операцій, а й засобом для здійснення заощаджень (нагромадження багатства) наприклад, у формі фінансових активів.

На початку XX ст. у Західній Європі набув поширення інший варіант кількісної теорії, відмінний від трансакційного. Цей варіант отримав назву *теорії касових залишків,* або "кембриджська версія". (Пропагандистами цієї теорії були професори Кембриджського університету А. Маршалл, А. Пігу, Д. Робертсон). Вони усвідомлювали, що гроші потрібні людям не лише для їх використання в якості платіжного засобу, а й як засіб заощадження. На їхню думку, коли дохід людини збільшується, в неї виникає бажання певну його частину заощаджувати у формі фінансових активів. Таке бажання також знаходиться в прямій залежності від доходу.

Кембриджське рівняння, яке описує функцію попиту на гроші, виглядає так:

$$M^D = k \cdot P \cdot Y$$

де M^D – попит на гроші, V – швидкість обігу грошей, k – коефіцієнт касових залишків, та частина $P \cdot Y$, яку люди бажають зберігати у формі готівки.

В рівнянні коефіцієнт ***k*** дорівнює коефіцієнту ***1/V*.** Звідси ***V=1/k.*** Проте ***V*** і ***1/k*** – принципово ріні показники, адже ***V*** – потокова змінна, ***1/k*** – показник грошових запасів. Добуток кількості грошей і швидкості їх обігу дорівнює добутку рівня цін і обсягу виробництва.

Таким чином, за класичною теорією величина попиту на гроші залежить від таких чинників:

- рівня цін (пряма залежність);
- реального обсягу національного виробництва (пряма залежність);
- швидкості обороту грошей (зворотна залежність).

Кейнсіанська функція попиту на гроші

Суттєвий вклад у розвиток теорії попиту на гроші вніс Кейнс. Сукупність його теоретичних положень щодо попиту на гроші назвали ***теорією переваги ліквідності.*** Цей термін підкреслює той факт, що, на думку Кейнса, серед всіх якостей грошей люди віддають перевагу їхній ліквідності. Кейнс суттєво розширив уявлення про причини виникнення попиту на гроші, визначивши три мотиви, що викликають у людей бажання зберігати грошові запаси, а саме

- ***трансакційний (операційний) мотив,*** який визначається потребами у грошах для здійснення поточних операцій;
- ***застережний мотив,*** обумовлений потребами в грошах на непередбачувані та непрогнозовані витрати, ***передбачає заощадження*** певної частки доходу;
- ***спекулятивний мотив,*** зумовлений прагненням мати гроші для ***збереження багатства (цінностей).***

Розглянемо ретельніше дані мотиви.

Трансакційний (операційний) попит на гроші (M_1^D) – попит на активні грошові залишки. Цей попит виводиться, як і в класичній моделі, із кількісного рівняння

$$P \cdot Y = M \cdot Y$$

Із цього рівняння

$$M_1^D = \frac{PY}{V} = \frac{1}{V} PY = kPY$$

Реальний обсяг попиту на гроші визначається за формулою (5)

$$M_1^D = \frac{1}{V} Y = kY$$

Як видно з формули (4), операційний (трансакційний) попит на гроші залежить від обсягу факторів виробництва, товарів та послуг, які пропонуються на ринку, та від рівня цін, за якими вони продаються. Згадаймо, що обсяг закупівель визначається величиною сукупного доходу. Чим вище рівень доходу та рівень цін, тим більший операційний попит. Отже цей вид попиту на гроші пов'язаний із функціями грошей як засобу обігу та засобу платежу.

На рис 1. графічно показана залежність трансакційного попиту на гроші від доходу.

Бісектриса кута відображає ситуацію, коли трансакційний попит на гроші дорівнює обсягу доходу.

Отже, згідно з теорією Дж.М. Кейнса, ***трансакційні грошові залишки перебувають в прямій лінійній залежності від номінального доходу і не відчувають на собі впливу зміни величини витрат чи вигод.***

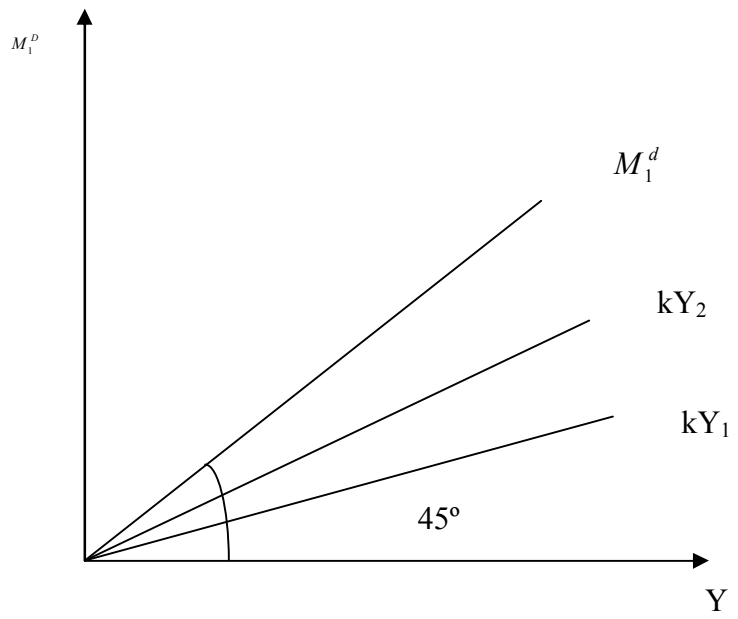

Рис. 1. Залежність обсягу операційного попиту на гроші від доходу

Попит на гроші за мотивом перестороги пов'язаний з непередбачуваними ситуаціями щодо здійснення платежів та зміни доходів. Наприклад, якщо термін погашення платежу настав, а грошей для розрахунків бракує, суб'єкт змушений або продати частину свого майна, або взяти позику. І та, й інша ситуації вимагають певних затрат, для здійснення яких і формується певний грошовий резерв. Таким чином формується попит на гроші за мотивом пересторо̀ги.

Обсяг попиту на гроші за мотивом перестороги залежить від обсягу непередбачуваних платежів, який, в свою чергу, прямо пропорційно залежить від обсягу доходу і не залежить від величини процентної ставки. Тому функція попиту на гроші за мотивом перестороги має вигляд:

$$M^{D}_{перест} = M^{D}_{перест}(Y+)$$

Оскільки попит на гроші і за трансакційним мотивом, і за мотивом перестороги не залежить від процентної ставки, то графічно попит на гроші за цими обома мотивами в системі координат ***(M, i)*** має вигляд вертикальної лінії, віддаленої від початку координат праворуч на величину доходу (Y) (рис. 2).

Спекулятивний попит на гроші пов'язаний із заощадженнями економічних суб'єктів, які (заощадження) зберігаються як запаси цінностей.

Іншими словами, спекулятивний попит на гроші пов'язаний із функцією ***збереження цінностей***.

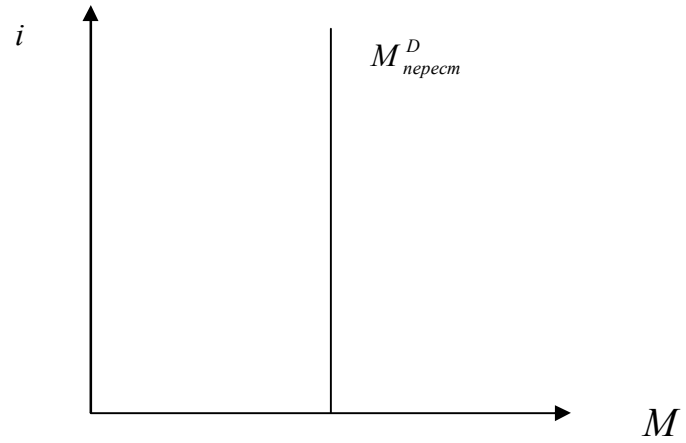

Рис. 2. Попит на гроші за трансакційним мотивом та мотивом перестороги

Економічний суб'єкт може зберігати свої заощадження у формі готівки або у формі інших активів (цінні папери, нерухомість і т. ін.).

Дж. Мейнард Кейнс вважав, що теоретично немає необхідності розглядати окремо всі можливі варіанти збереження доходів, тут важливо розуміти, що економічні суб'єкти прагнуть мати гроші для спекулятив них цілей тому, що вони не впевнені в доходах від альтернативних активів (фінансових та нефінансових), в яких вони могли б зберігати свої неспожиті в поточному періоді доходи.

Доходи (збитки) від володіння борговими зобов'язаннями набувають двох форм:

- виплат процентів;
- змін ринкової вартості активів (падіння чи зростання).

Якщо падіння ринкової вартості активів перевищує процентні платежі, то власник має від'ємний дохід, тобто він зазнає збитків. Тоді втрачається

інтерес суб'єкта зберігати заощадження у формі, відмінній від грошової. Він хоче зберігати заощадження тільки у грошовій формі. Оскільки такі цінні папери як вексель, акція і т. ін. можна розглядати повноцінними замінниками облігацій, то Дж. Кейнс вважає, що теоретично доцільно розглядати ***державні облігації*** як єдиний альтернативний актив, що протистоїть ***готівці. Відмінність між готівкою та облігаціями як активами*** полягає в тому, що, ***по-перше,*** готівковим грошам властивий значно вищий рівень ліквідності. ***По-друге,*** готівка – найвигідніший актив порівняно з облігаціями. Якщо інфляції немає, готівкові гроші не пов'язані з ризиком, а облігації – пов'язані. ***Третя*** відмінність між готівкою та облігаціями полягає в тому, що готівка, яка зберігається на руках у власника, не дає йому доходу, а облігації забезпечують отримання явно обумовленого доходу власнику облігацій.

Розглянемо ближче, чим керується економічний суб'єкт, обираючи спосіб зберігання неспожитого доходу.

Індивід прагне максимізувати дохід від своїх активів. Саме цим бажанням визначається його поведінка стосовно того, яку частину він залишить у формі готівки (спекулятивний попит), а яку витратить на придбання облігацій.

Спекулятивний попит на гроші **–** це певний резерв грошей, за допомогою якого економічні суб'єкти прагнуть застрахувати себе від можливих втрат у результаті коливань ринкової кон'юнктури.

Чим керується суб'єкт, розподіляючи свої заощадження на готівку та на придбання облігацій, ставлячи за мету максимізувати дохід? Безумовно, він керується насамперед процентною ставкою за облігаціями

Ціна облігації перебуває у зворотній залежності від процентної ставки за облігаціями. Очікування власника облігацій різкого зростання процента за облігаціями означає водночас очікування різкого падіння вартості облігацій. Це спонукає індивіда до володіння готівковими грошима.

Якщо ж поточна ставка за облігаціями має тривалу тенденцію до зниження, то з повною вірогідністю можна очікувати, що вона, зрештою, почне знову зростати, а вартість облігацій знижуватися. Тому значна частка людей надасть перевагу зберіганню грошей у формі готівки. Виходячи із цих міркувань, Кейнс стверджує, що ***спекулятивний мотив зумовлює попит на гроші, який перебуває у зворотній залежності від процентної ставки за облігаціями.*** Якщо спекулятивний попит на гроші позначити M_2^D, то його функція матиме вигляд

$$M_2^D = M_2^D(i_),$$

де ***i*** – процентна ставка за облігаціями.

Спекулятивний попит на гроші – спадна функція від процентної ставки за облігаціями (рис. 3).

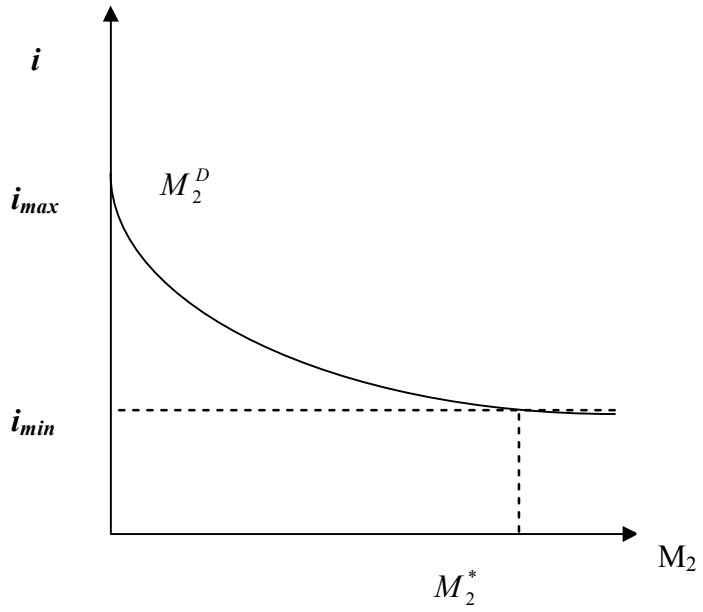

Рис. 3. Функція спекулятивного попиту на гроші

На рис. 3 зображена ситуація, коли збільшення процентної ставки за облігаціями зменшує спекулятивний попит на гроші. Точці M_2^* відповідає максимальний попит на гроші як на майно (актив).

У функції попиту на гроші використовують номінальну ставку банківського процента (ставка, призначена банками за різноманітні кредитні операції). Реальна ставка відбиває реальну купівельну спроможність доходу.

$$i = r + \pi$$

де i – номінальна ставка банківського процента, r – реальна ставка банківського процента, π – темп інфляції.

Кількісний зв'зок між інфляцією та номінальною процентною ставкою одержав назву *ефекту Фішера*

$$r = i - \pi$$

Якщо темп інфляції перевищує 20 %, реальна відсоткова ставка розраховується:

$$r = \frac{i - \pi}{1 + \pi}$$

Загальний попит на гроші, за теорією Кейнса, визначається і рівнем доходу ***(Y),*** і рівнем процентної ставки (***i)***. Математично функція сукупного попиту на гроші у кейнсіанській моделі має вигляд

$$M^D = M^D(Y_+, i_-).$$

Графічно загальний попит на гроші зображено на рис. 4.

Як видно із графіка, крива попиту на гроші M^D не торкається осі (***i***). Це пояснюється тим, що попит на гроші за мотивом перестороги та операційний попит не пов'язані з процентною ставкою, а залежать від доходу.

Окрім того, крива M^D не може опускатись нижче I_0 – мінімальної процентної ставки.

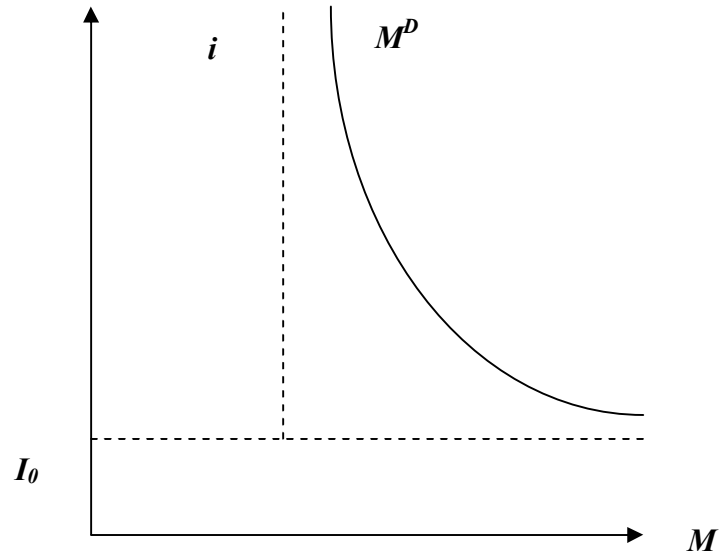

Рис. 4. Загальний попит на гроші за кейнсіанською моделлю

Із сказаного випливає, що перевага ліквідності (або готівки) виникає у суб'єктів як у результаті невизначеності стосовно того часу, коли їм можуть знадобитися гроші, згідно з мотивом заощадження на непередбачувані витрати, так і стосовно невизначеності процентних ставок у майбутньому, згідно зі спекулятивним мотивом. Тому перевага ліквідності у кейнсіанській моделі попиту на гроші є, насамперед, ***функцією невизначеності.***

Сучасні теорії попиту на гроші

Сучасні теорії попиту на гроші досліджують яким чином на обсяг попиту на гроші впливають альтернативні витрати зберігання грошей. Найспостішими теоріями попиту на гроші є модель Баумоля – Тобіна та монетаристську модель Мілтона Фрідмена.

Модель Баумоля – Тобіна має назву, що поєднує прізвища двох учених-економістів, які незалежно один від одного створили модель попиту на гроші для угод з урахуванням альтернативних витрат зберігання грошей.

У.Дж. Баумоль та Дж. Тобін намагались теоретично осмислити поведінку домогосподарства стосовно оптимізації грошового запасу. Для розкриття змісту цієї моделі наведемо такий приклад. Нехай 10-го числа кожного місяця домогосподарствам перераховують дохід на депозитний рахунок з процентним доходом рівним ***(i)***. Купівлі домогосподарствами оплачуються готівкою.

Кожна операція з конвертування частини депозитного вкладу в готівку вимагає певних витрат для домогосподарства. Ці витрати проявляються двояко:

• оплата послуг з конвертування ***(h);***

• альтернативні витрати, що приймають форму процентного доходу ***(i)***.

Перша форма витрат пов'язана з оплатою банківських послуг з конвертації.

Друга – з утратою права на отримання процента з тієї частини депозитів, яка переводиться в форму готівки.

Якщо гроші знімаються однаковими порціями, то загальна сума витрат ***(TC)*** за період між двома нарахуваннями доходу дорівнюватиме:

$$TC(x) = \frac{hY}{x} + \frac{ix}{2}$$

де *TC* – загальні витрати з конвертації депозитів у готівку;

Y – дохід, перерахований на депозитний рахунок домогосподарству;

x – сума, що вилучається із депозитного рахунка з метою її перетворення в готівку.

Прирівнявши першу похідну цієї функції до нуля, знайдемо мінімальне її значення

$$\frac{\partial TC}{\partial x} = -\frac{hY}{x^2} + \frac{i}{2} = 0$$

Дана функція досягне мінімума при

$$x = \sqrt{\frac{2hY}{i}}$$

Оптимальний попиту на гроші (M^D) становитиме

$$M^D = \frac{x}{2}\sqrt{\frac{hY}{2i}}$$

Загальний вигляд попиту $M^D = M^D(Y+; i-)$ при заданій величині ***h.***

Це означає, що за моделлю Баумоля – Тобіна попит на гроші є зростаючою функцією від доходу ***(Y)*** та спадною від процентної ставки ***(i).***

Монетаристська концепція попиту на гроші отримала назву ***"теорії портфеля"***. Атором якої є американський учений-економіст, лауреат Нобелівської премії Мілтон Фрідмен.

За цією концепцією попит на гроші залежить від таких змінних:

$$M^D = f(Y, W, i_A, i_B, i_D, \ldots, \hat{P}), \qquad \textbf{(13)}$$

де Y – номінальний поточний дохід;

$\hat{P}$ – рівень інфляції;

i_A – дохідність акцій;

i_B – дохідність облігацій;

i_D – процентна ставка за депозитами;

W – нагромаджене багатство, обчислене за концепцією перманентного доходу.

Крім зазначеного, на попит на гроші впливають очікування. ***Оптимістичні очікування*** економічних суб'єктів зумовлюють зростання попиту на

активи, відмінні від грошей, а ***песимістичні*** стимулюють зростання попиту на гроші.

Ми розглянули різні теорії, що пояснюють функцію попиту на гроші. Попит на гроші залежить, як ми бачимо, від тлумачення поведінки економічних суб'єктів, тому ці тлумачення своєрідні.

А зараз розглянемо явище пропозиції грошей.

Пропозиція грошей (M^S) – це сукупність грошових активів, які використовуються в національній економіці у будь-який момент. Поряд з терміном "пропозиція грошей" для визначення сукупності грошей використовують термін "грошова маса". **Грошова маса –** вся сукупність запасів грошей у всіх їх формах (готівкова та безготівкова), які перебувають у розпорядженні суб'єктів грошового обороту в певний момент. Ці поняття у кількісному значенні рівнозначні, відмінністю їх є, те, що термін грошова маса використовується при зосереджені уваги на кількісних характеристиках грошей.

Пропозиція грошей, якщо вона екзогенна, автономна, незалежна від попиту на гроші і відсоткової ставки може бути представлена вертикальною лінією ***MS*** (рис. 5).

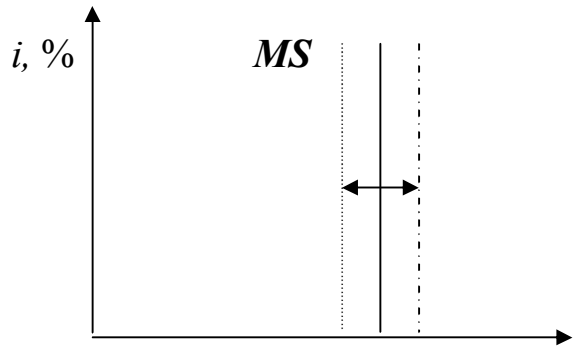

M, млрд. грн

i – номінальний доход

M – кількість грошей в обігу, млрд. грн

Рис. 5. Пропозиція на грошовому ринку.

Пропозиція грошей складається з грошових агрегатів, що мають різну ліквідність.

На пропозицію грошей (M^S) впливають такі чинники:

– величина грошової бази ***(H);***

– норма резервування (***Ir)***;

– співвідношення між готівкою та депозитами (***d)***.

Детальніше розглянемо кожний чинник.

Грошова база – це та частина пропозиції грошей, яка створюється центральним банком, забезпечується його активами у формах золото-валютних резервів, цінних паперів, кредитів, які надаються центральним банком.

Грошової бази, яка визначається за формулою:

$$\boldsymbol{H = CU + BR}$$

де ***H*** – грошова базою.

CU – готівка, яка знаходиться поза банками, тобто на руках у населення. До складу готівки не входить готівку, яку отримують комерційні банки в своїй касі.

BR **–** банківські резерви. До банківських резервів відноситься та частина банківських грошей, яка не використовується для здійснення активних операцій (надання позик, інвестування). Вони включають депозити, розміщувані на рахунках центрального банку, готівку, яку кожний банк може отримати в касі, резерви комерційних банків.

Баланс центрального банку подано в табл. 1.

Таблиця 1. Баланс центрального банку

АКТИВИ	ПАСИВИ
1. Золотовалютні резерви (ЗВР)	1. Готівка в обігу (ГО)
2. Цінні папери (ЦП)	2. Депозити комерційних банків у центральному банку (ДКБ)
3. Кредити комерційних банків (ККБ)	3. Депозити уряду в центральному банку (ДУ)
4. Кредити уряду (КУ)	4. Інші пасиви (ІП)
5. Інші активи (ІА)	
Всього	Всього

ЗВР + ЦП + ККБ + КУ + ІА = ГО + ДКБ + ДУ + ІП

Ліва частина показує *джерела формування грошової бази.* Збільшуючи активи, центральний банк створює гроші, а скорочуючи – зменшує їх.

Права частина показує, щ *грошова база розподіляється* в будь-який момент *між готівкою*, що перебуває в обігу, та *депозитами комерційних банків і уряду*, що зберігаються в центральному банку.

Отже, пропозиція грошей визначається як сума готівки і банківських депозитів:

$$\boldsymbol{M^S = CU + D}$$

де M^S – пропозиція грошей.

Депозити – кошти, або цінні папери, віддані на зберігання банкам або іншим фінансово-кредитним установам.

Депозити комерційних банків, що зберігаються у центральному банку, набувають форми *резервів банківської системи* і *перестають бути грішми.*

Основними способами отримання депозитів комерційних банків є: безстрокові безпроцентні вклади, прийняття готівки на депозитний рахунок, видача позик, кредити і резерви.

Резерви – це сума грошових засобів, що зберігаються на банківських рахунках і не видаються кредитами.

Банківські резерви складаються із *обов'язкових резервів, надлишкових та фактичних резервів*. **Обов'язкові резерви** – це мінімальна сума резервів, яку зобов'язаний тримати кожний банк. Величина обов'язкових резервів регламентується центральним банком за допомогою норм щодо депозитів. Величина обов'язкових резервів визначається за формулою:

$$\mathbf{LR = Ir \cdot D}$$

де *LR* – обов'язкові резерви, *Ir* – норма обов'язкових резервів, *D* – банківські депозити.

Крім обов'язкового мінімуму резервів кожний банк може мати певну величину наднормованих резервів, які називаються **надлишковими.** Їх величина визначається банками самостійно на основі співставлення втрат і вигод. Величину банківського резерви можна визначити так

$$\boldsymbol{BR = LR + ER}$$

де ER – надлишкові резерви.

Фактичні резерви – це сума обов'язкових та надлишкових резервів, тобто **TR = LR + ER**

Функція пропозиції грошей зо ображена на графічно на рис. 6.

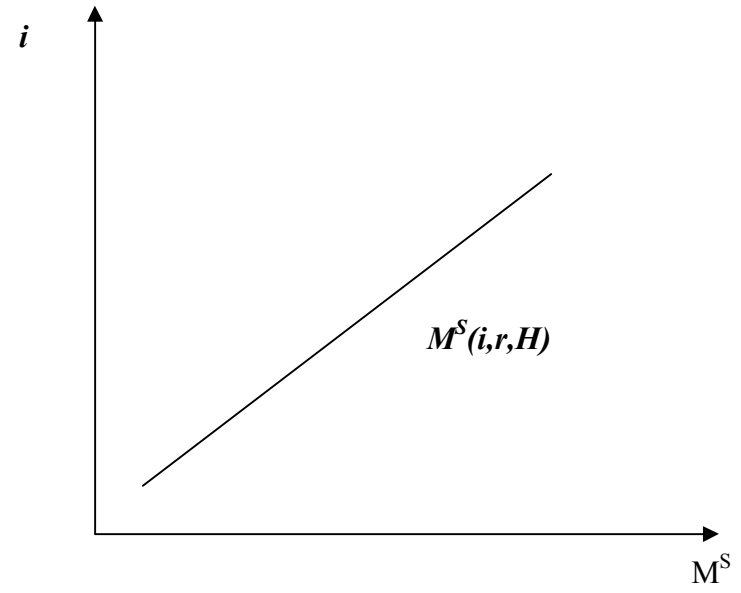

Рис. 6. Функція пропозиції грошей

Із графіка видно, що пропозиція грошей прямо залежить від процентної ставки при заданій грошовій базі та незмінній нормі мінімальних резервних вимог. При зміні грошової бази та норми резервних вимог функція M^S буде зміщуватись праворуч або ліворуч.

5. Грошовий та депозитний мультиплікатори

Грошовий мультиплікатор

Пропозиція грошей перевищує грошову базу. Це пов'язано із тим, що банківська система здійснює вторинну грошову емісію на основі мультиплікації (примноження) грошової бази. Крім центрального баку створювати гроші мають право банківська система, тобто депозитно-кредитні установи – комерційні банки.

Рівень мультиплікації грошової бази визначається так:

1. поділимо рівняння пропозиції грошей на рівняння грошової бази:

$$\frac{M^S = CU/D + D/D}{H = CU/D + BR/D}$$

2. праву частину попереднього рівняння поділимо на суму банківських депозитів, тобто на *D:*

$$\frac{M^S = CU + D}{H = CU + BR}$$

У правій частині величина рівняння (***CU/D)*** – це коефіцієнт готівки, що відображає відношення готівки до депозиті ***(cr)***, величина (***BR/D)–*** резервна норма, що відображає відношення між банківськими резервами та банківським депозитом ***(rr)***. Внесення прийнятих позначень до рівняння попереднього, а грошову базу перенести в праву частину, то отримаємо ***функцію пропозиції грошей:***

$$M^s = \frac{cr + 1}{cr + rr} \cdot H$$

Рівняння показує, що пропозиція грошей дорівнює добутку грошовій базі і коефіцієнта пропорційності. Коефіцієнт пропорційності називають **грошовим мультиплікатором**, який показує на скільки одиниць змінюється пропозиція грошей у разі зміни грошової бази на одиницю

$$m_m = \frac{cr + 1}{cr + rr}$$

Величина мультиплікатора залежить від домогосподарств, що впливають на співвідношення між готівкою та депозитами; центрального банку, який регулює резервну норму через норме обов'язкового резервування; комерційних банків, які впливають через резервну норму через створення надлишкових резервів.

Депозити – це активи для нефінансового сектору, а пасиви – для комерційних банків. Частина депозитів комерційних банків перетворюється в обов'язкові, а частина – в надлишкові резерви (R_{min}+ $R_{надл}$). Перетворення надлишкових резервів у кредити формує активи комерційних банків.

Депозити = сума обов'язкових банківських резервів + кредитні ресурси комерційного банку

Можливість створення грошей всією банківською системою визначається ***простим депозитним мультиплікатором,*** обернено пропорційним нормі мінімальних банківських резервів:

$$m = \frac{1}{r}$$

m – депозитний мультиплікатор;

r – норма мінімальних банківських резервів.

Депозитний мультиплікатор визначає максимальну кількість нових депозитних грошей, що створюється однією грошовою одиницею надлишкових резервів при заданому рівні норми обов'язкового резервування. Тобто депозитний мультиплікатор показує, у скільки разів комерційні банки збільшують розмір грошової маси в обігу.

Процес створення банківської системи грошей можна зобразити рівняннями:

$$\boldsymbol{H = C + R_{min} + B}$$

$$\boldsymbol{Д = R_{min} + B + K}$$

Де Н – грошова база, R_{min}– мінімальні резервні вимоги, В – надлишкові резерви комерційних банків, К – крдити. С – готівка в обігу.

Із цих рівнянь можна вивести депозитний та кредитний мультиплікатори.

Введеми коефіцієнти:

$\frac{R_{\min}}{Д} = r$ – норма обов'язкових (мінімальних) резервів;

$\frac{B}{Д} = \beta$ – норма касових залишків комерційних банків;

$\frac{C}{K} = \kappa$ – частка готівки в загальній сумі платіжних засобів населення.

Підставивши ці коефіцієнти у рівняння отримає депозитний та кредитний мультиплікатори.

Депозитний мультиплікатор:

$$m = \frac{1}{r + \beta(1-k) + k(1-r)}$$

Кредитний мультиплікатор:

$$m = \frac{1 - r - \beta}{r + \beta(1-k) + k(1-r)}$$

Він показує на скільки зростає сума банківських кредитів, якщо грошова база зростає на одну одиницю.

6. Рівновага на грошовому ринку

Рівновага на ринку грошей

Як зазначалось раніше, ринок грошей – це система інститутів, що забезпечують взаємодію між пропозицією та попитом на гроші.

Отже, рівновага на ринку грошей виникає у точці перетину кривих попиту і пропозиції грошей (рис.3).

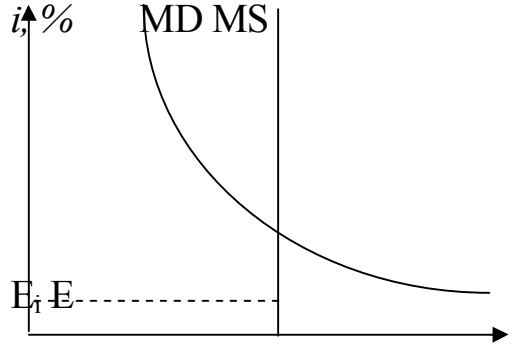

i – номінальний доход

М – кількість грошей в обігу, млрд. грн

Рис. 3. Рівновага між попитом і пропозицією на грошовому ринку

Крива попиту ***MD*** і пропозиції ***MS*** перетинаються у точці ***E*** (рис.3), це означає, що економічні суб'єкти в даній економічній ситуації бажають мати у своєму розпорядженні суму грошей, а банківська система може забезпечити пропозицію грошей на цьому рівні, щоб урівняти попит і пропозицію.

Точка ***E*** розташована на місці перетину кривих попиту і пропозиції грошей і визначає ціну рівноваги на грошовому ринку.

Точка E_1 – є рівноважною ставкою відсотка, яка урівноважує вплив обох сторін ринку.

Але рівновага на грошовому ринку є рухомою, тобто вона постійно змінюється під впливом певних факторів.

Вплив на рівновагу ринку грошей змін у пропозиції грошей

Уявимо, що змінюється пропозиція грошей ***MS***, а попит на гроші ***MD*** є const.

Якщо ***MS*** *зростає* (рис.4), то крива ***MS*** – переміщується *праворуч* $\boldsymbol{MS_1}$. Точка перетину кривих ***E*** – переміщується *ліворуч* і *вниз* ($\boldsymbol{E_1}$), норма відсотка ***E***, – *знижується.* Рівновага на ринку грошей поновлюється, чому відповідає точка $\boldsymbol{E_1}$ за більшої пропозиції і меншого відсотка.

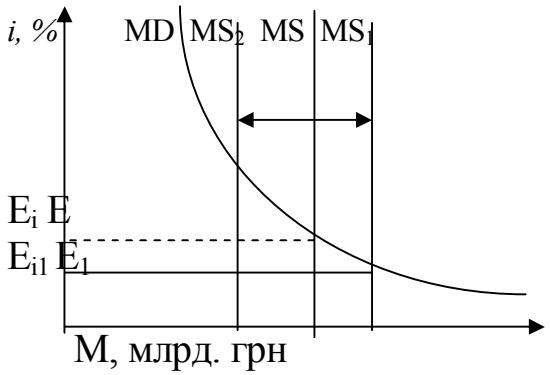

i – номінальний доход

M – кількість грошей в обігу, млрд. грн.

Рис. 4. Вплив на рівновагу ринку грошей змін у пропозиції грошей Зменшення пропозиції на гроші приведе до протилежного.

Вплив на рівновагу ринку грошей змін попиту на гроші

Уявимо тепер, що міняється попит на гроші ***MD***, а пропозиція *залишається* постійною ***MS = const***. Якщо попит на гроші ***MD*** *підвищується,* то крива ***MD*** переміщується *праворуч* і *вгору* (***MD***), а норма відсотка E_i значно *збільшується* (E_{i1}).

Ринок грошей повертається до рівноваги, коли норма відсотка E_i; значно збільшується E_{i1}.

Зменшення попиту приведе до протилежного.

Умовний характер має і ціна на грошовому ринку. Ціна грошей має форму відсотка (відсоткового доходу) за позичені гроші.

Розмір відсотка визначається споживчою вартістю – тобто здатністю приносити покупцю додатковий доход або блага. Чим більшою буде ця здатність і чим довше покупець користується одержаними грошима, тим більшою буде сума відсоткових платежів.

2. Банки та банківська система. Грошовий мультиплікатор

Банки – установи, що акумулюють грошові кошти і нагромадження та здійснюють кредитно-розрахункові й інші операції.

Банки виникають на основі товарно-грошових відносин і тому існують при різних суспільно-економічних формаціях. Перші подібні установи, що стали попередниками банків, виникли в кінці XIV ст. у Флоренції та Венеції на основі обмінних операцій (обмін грошей різних міст та держав) і спеціалізувалися на прийманні вкладів і здійсненні безготівкових розрахунків. Пізніше за аналогічним принципом були створені банки у

Амстердамі (1605 р.) та Гамбурзі (1618 р.). Найважливішими функціями банків того періоду було посередництво у платежах і кредитування торгівлі.

На практиці в сучасних умовах функціонує велика кількість банків, їх можна класифікувати так:

- за *формою власності* – акціонерні, приватні, кооперативні, муніципальні, комунальні, державні, змішані, міждержавні (міжнародні);
- за *терміном надання кредитів* – банки короткострокового, середньо- та довгострокового кредитування;
- за *національною належністю* – національні та іноземні;
- *за функціями та характером діяльності* – депозитні, універсальні та спеціалізовані.

Банки створюють нові гроші, коли видають позики, і навпаки, грошова маса скорочується, коли клієнти повертають банкам позики. Гроші є грошвою масою тільки тоді, коли їх тримають за рамками банківської системи. В ринковій економіці законом є те, що гроші постійно знаходяться в обороті. Тимчасово вільні гроші повинні поступати на рахунок позичкових капіталів, акумулюються в кредитно-фінансові установі, а потім ефективно пускаються в справу, розміщатися у тих галузях економіки, де є потреба в додаткових капіталовкладеннях.

Кредит – це система економічних відносин, що виникають в процесі акумуляції тимчасово вільних грошей, та їх використання за цільовим призначенням на умовах повернення, сплати, строку та забезпеченості матеріальними цінностями.

Джерела кредиту: кошти підприємств, державний бюджет, кошти населення, страхові фонди, пенсійні фонди.

Функції кредиту:

а) кредит дає можливість розширити ринки суспільного виробництва в порівнянні з тим, що були установлені з наявними грошима;

б) перерозподільна функція, коли приватні інвестиції перетворюються в інвестиції;

в) кредиту притаманний безготівковий обіг;

г) кредиту притаманна концентрація і централізація капіталу.

Розрізняють такі форми кредиту:

1. Комерційний кредит – надається в товарній формі шляхом відстрочки платежів. У більшості випадків комерційний кредит оформляється векселем. *Вексель* – це цінний папір, що є грошовим зобов'язанням сплатити в строк відповідну суму грошей тому, хто володіє векселем.

2. Банківський кредит – короткостроковий (до 1 року); середньостроковий (1-5 років); довгостроковий (більше 5 років).

3. Міжгосподарський кредит – випуск акцій, облігацій.

4. Споживчий кредит населення.

5. Іпотечний кредит (під заклад нерухомості).

6. Державний кредит.

7. Міждержавний кредит.

Банківська система – сукупність фінансових установ грошового ринку (що займаються банківською діяльністю) у їх взаємозв'язку і взаємодії, діяльність яких законодавче визначена.

Розрізняють такі види банківської системи:

1. Дворівневу банківську систему (складається з центрального банку і комерційних банків, така система існує в Україні);

2. Централізовану (складається з Державного банку, Будівельного банку і Зовнішньоторгового банку та сукупності ощадних банків, така система була в СРСР);

3. Децентралізовану (Федеральна резервна система США, яку очолюють 12 резервних банків, входять до неї приблизно 40% комерційних банків, а інші працюють на принципах вільної конкуренції).

Центральний банк

Головне призначення **центрального банку** – управління грошовим оборотом з метою забезпечення стабільного неінфляційного розвитку економіки.

У різних державах центральні банки мають різні назви: народні, державні, емісійні, резервні тощо.

Першим центральним банком вважають емісійний банк Англії, створений у 1694 р., оскільки він почав випускати банкноти і враховувати комерційні векселі, а згодом йому було надано право виконувати роль скарбничого посередника між державою та комерційними банками, а також провідника грошово-кредитної політики держави.

Створення центральних банків обумовлено процесами концентрації та централізації капіталу, переходом до єдиних національних грошових систем.

Центральний банк держави виконує такі функції:

1. Є емісійним центром держави, тобто йому надано монопольне право емісії банкнот і розмінної монети, забезпечує виготовлення грошей, регулює їх обсяг, вилучає фальшиві гроші тощо.

2. Є банком банків, оскільки здійснює операції з банками держави (зберігає їх касові резерви, надає їм кредити, контролює їх діяльність).

3. Є банком уряду, тобто підтримує державні економічні програми, розміщує цінні папери, надає кредити уряду і виконує розрахункові операції для уряду, обслуговує державний бюджет, зберігає золотовалютні резерви.

4. Є головним розрахунковим центром держави та посередником між іншими банками країни при виконанні безготівкових розрахунків тощо.

5. Контролює діяльність комерційних банків щодо виконання законодавства, веде книгу реєстрів банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ.

6. Регулює економіку за допомогою грошово-кредитних механізмів тощо.

Центральним банком України **є Національний банк України (НБУ),** утворений 20 березня 1991 р., який є формально незалежним від уряду. Він є підзвітним Верховній Раді України і має право законодавчої ініціативи.

До складу НБУ входять 20 департаментів та самостійних управлінь, йому підзвітні 38 структурних підрозділів, у тому числі 25 регіональних управлінь. Загальна кількість працюючих в системі Національного банку понад 13 тисяч чоловік, у тому числі в центральному апараті 800 чоловік.

Згідно з законодавством передбачена така структура НБУ: центральний апарат, територіальні управління, розрахункові палати, банкнотно-монетний двір, фабрика банкнотного паперу, державна скарбниця, центральне сховище грошей, спеціалізовані підприємства та установи, необхідні для забезпечення діяльності банку.

Також передбачена дворівнева система управління НБУ – рада НБУ і правління НБУ.

Комерційні банки

Серед фінансових посередників найбільшу групу становлять комерційні банки, які тримають більшість депозитів країни. Отже, провідну роль на грошово-кредитному ринку відіграють комерційні банки.

Комерційні банки – кредитні установи, що здійснюють універсальні банківські операції для підприємств, установ і населення, головним чином за рахунок грошових коштів, залучених у вигляді внесків і депозитів.

Комерційні банки набувають статусу юридичної особи з моменту їх реєстрації в книзі НБУ. Засновниками комерційних банків можуть бути українські й іноземні юридичні особи, за винятком Рад народних депутатів усіх рівнів, політичних і профспілкових організацій, спілок і партій, громадських фондів.

Основна функція комерційних банків полягає в здійсненні на договірних умовах кредитно-розрахункового, касового та іншого банківського обслуговування підприємств, установ, організацій. Банки відіграють важливу роль посередників між надходженням вітчизняних заощаджень і раціональним розміщенням капіталів в економічному процесі.

Комерційні банки класифікуються за різними критеріями: формою власності, організаційною формою, розміром капіталу, діапазоном операцій, сектором ринку, де вони функціонують, тощо.

Комерційні банки виконують *кредитні* (активні та пасивні) та *комісійні* операції.

Пасивні операції комерційних банків полягають у мобілізації та формуванні своїх грошових ресурсів. До пасивних операцій відносять:

- внески до запитання;
- ощадні внески;
- термінові депозити;
- інші пасивні операції (боргові зобов'язання іншим банкам та кредиторам).

Активні операції комерційних банків пов'язані із розміщенням і використанням власного капіталу. До них відносять надання позикового капіталу:

- під заставу нерухомості;
- торговельно-промисловий кредит;
- органам влади;
- приватним особам;
- під цінні папери тощо.

До **комісійних операцій** відносять такі, як:

- переказні (готівка переводиться за допомогою банку третім особам);
- акредитивні (переказ грошей від одного клієнта іншому);
- інкасові (банк проводить операції від імені та за рахунок своїх клієнтів за різними документами);
- довірчі (тимчасове управління майном, передача спадщини, прийняття цінностей на зберігання);
- торговельно-комісійні операції (операції із золотом, валютою та цінними паперами).

Депозитний та грошовий мультиплікатор

Депозити комерційних банків служать резервами грошової системи.

Сума коштів, що внесені як депозити на банківські рахунки і не видані як кредити, тобто досяжні для забезпечення вимог вкладників у будь-який момент, становить фактичні або **загальні резерви комерційного банку** (***TR).***

$$TR = D \cdot r,$$

де, *TR* – банківські резерви;

D – депозитні гроші;

r – норма банківських резервів.

Система, за якої вартість банківських резервів менша, ніж загальна сума банківських депозитів, має назву часткового банківського резервування.

Тобто **система часткового банківського резервування –** це система, за якої банки тримають у резервах тільки частину загальної суми внесків. Це означає, що всі комерційні банки повинні мати обов'язкові резерви ***R*** пропорційно до суми відкритих депозитів ***D.***

Норма обов'язкового резервування (резервні вимоги) – встановлюється законом і визначається як відношення суми обов'язкових резервів до суми залучених депозитів:

$$r = \frac{R}{D}$$

де r— норма обов'язкового резерву;

R – обов'язкові резерви;

D – сума депозитів.

Норма фактичного резервування (rr) визначається відношенням фактичних резервів комерційних банків до депозитів (D):

$$rr = \frac{(R + B)}{D}$$

Гроші, які залучають комерційні банку на свої депозити, перевищують банківські резерви. Перевищення депозитних грошей над банківськими резервами дозволяє банкам створювати ***кредитні гроші (КГ):***

$$\boldsymbol{КГ = D - TR}$$

Надання кредитів – це головна, але не єдина форма активних операцій. В дійсності банки намагаються використовувати гроші, що їм довірені (крім обов'язкового резерву), і для купівлі облігацій та інших доходних активів. Таке використання банківських депозитів вигідне, оскільки вкладникам можна виплачувати на вимогу певну частку залучених грошей і водночас за рахунок іншої їх частки отримувати додатковий доход. Інвестуючи внески у доходні активи, банки максимізують свої прибутки. З цих прибутків у подальшому вони можуть збільшувати обсяги своїх послуг або зменшувати плату за них.

Обов'язкові резерви скорочуються пропорційно скороченню депозитів. Величина, на яку фактичні резерви банку перевищують його обов'язкові резерви, називається ***надлишковими резервами (Е).***

$$\mathbf{E=TR-R}$$

Е – надлишкові резерви;

TR – загальні резерви;

R – обов'язкові резерви.

За системи часткового резервування комерційні банки в умовах дворівневої банківської системи, яка існує в Україні, створюють гроші, коли надають позики в обсязі своїх кредитних ресурсів.

Спроможність окремого комерційного банку створювати гроші визначається розміром його надлишкових резервів. Система комерційних банків у цілому може надати позики в обсязі, який у декілька разів перевищує її початкові надлишкові резерви.

Небанківські фінансово-кредитні установи

Небанківські фінансово-кредитні установи здійснюють акумуляцію заощаджень і розміщення їх у доходні активи: цінні папери та кредити.

Небанківські установи (страхові компанії, пенсійні фонди) на відміну від банків можуть акумулювати грошові заощадження на довготривалі строки, а значить здійснювати довгострокові інвестиції.

Страхові компанії здійснюють страхування життя або майна. У нашій країні існує майнове і особисте страхування. Воно здійснюється у двох формах: обов'язковій і добровільній.

Пенсійні фонди створюються фірмами для виплати пенсій працівникам і службовцям. Кошти цих фондів утворюються за рахунок внесків робітників, службовців, підприємств, а також прибутків від інвестицій самих пенсійних фондів.

Каса взаємної допомоги – громадська кредитна установа, яка об'єднує на добровільних засадах громадян для надання взаємної матеріальної допомоги. Вони створюються при профспілкових організаціях для робітників та службовців – членів профспілки. Кошти каси взаємної допомоги формуються за рахунок вступних і членських внесків, пені за несвоєчасне повернення довгострокових позик, дотації профспілкових органів та інших грошових надходжень.

Ломбарди – це кредитні установи, які надають грошові позики під заставу рухомого майна. У нашій країні вони виникли на початку 20-х років. Ломбарди створені з метою надання можливості населенню зберігати предмети особистого користування і домашнього вжитку, а також брати позику під заставу цих речей.

Інвестиційні компанії здійснюють кредитування малих та середніх фірм, їх інвестиційні програми розраховані, як правило, на недовготривалий період і здійснюються у невеликих масштабах.

Фінансові компанії здійснюють кредитування клієнтів шляхом купівлі їх боргових зобов'язань.

Особливо багаточисельною групою є ощадні установи.

Ощадні каси – це державні установи, які належать місцевим органам влади або створені при державних поштових установах. Вони залучають вклади дрібних вкладників, купуючи на них облігації державних позик.

Ощадно-збережні асоціації продають сертифікати своїм клієнтам. Вони приймають на свої рахунки ощадні вклади та інші чекові депозити і видають позики під заставу нерухомості.

Кредитні спілки є різновидом кооперативів, створюваних окремими групами населення з метою об'єднання коштів для вирішення практичних проблем. Кредитні спілки утворюються на паях для короткострокового кредитування їх учасників (для будівництва або ремонту будинку, купівлі автомобіля тощо).

8. Грошово-кредитна політика держави

Монетарна (грошово-кредитна) політика є одним із головних інструментів державного регулювання економіки. Державне регулювання ринку грошей здійснюється центральним банком за допомогою монетарної (грошово-кредитної) політики.

Мета монетарної політики – досягнення на національному ринку рівноваги, що характеризується повною зайнятістю та відсутністю інфляції. Суть цієї політики полягає у регулюванні обсягів грошової пропозиції для стабілізації економіки. Грошово-кредитна політика виконує функції регулювання економічного циклу, попередження і спаду виробництва. Вона впливає на обсяг національного виробництва через сукупний попит, що змінюється під впливом пропозиції грошей, інвестицій та споживання.

"Інструменти монетарної політики:

1. Операції на відкритому ринку – купівля-продаж Національним банком урядових цінних паперів на відкритому ринку. Якщо Національний банк продає урядові цінні папери, то вони зосереджуються у комерційних банках та населення, а у Національному банку – гроші. Внаслідок цього скорочуються резерви у комерційних банків – відсоток за кредит збільшується.

2. Зміна норми обов'язкових резервів – це резерви, які комерційні банки в обов'язковому порядку зберігають у національному банку.

3. Зміна облікової ставки – це відсоток, під який Національний банк надає кредити комерційним банкам.

4. Регулювання імпорту та експорту капіталу.

5. Регулювання валютної політики.

6. Розрізняють два напрями монетарної політики: це політика "дешевих" та "дорогих" грошей.

Політика "дешевих" грошей

Головна мета цієї політики – подолання спаду та безробіття.

Здійснюється:

- Національний банк купує облігації;
- знижує норму обов'язкових резервів;
- знижує облікову ставку.

Внаслідок чого:

- зменшується відсоткова ставка;
- збільшується грошова пропозиція;
- збільшуються інвестиції;
- зростає реальний обсяг ВВП;
- зменшується безробіття.

Політика "дорогих" грошей

Головна мета цієї політики – боротьба з інфляцією.

Здійснюється:

- Національний банк продає облігації;
- збільшує норму обов'язкових резервів;
- збільшує облікову ставку.

Внаслідок цього:

- збільшується відсоткова ставка;
- зменшується грошова пропозиція;
- скорочуються інвестиції;
- зменшується реальний обсяг ВВП;
- зменшується інфляція.

Попит на інвестиційні гроші залежить від співвідношення очікуваної норми чистого прибутку і реальної ставки відсотка. Через грошово-кредитну політику, політику дорогих і дешевих грошей держава може впливати як на попит, так і на пропозицію інвестиційних грошей. На величину зміни вона впливає через зміну облікової ставки.

Величина пропозиції інвестиційних грошей визначається розміром надлишкових резервів комерційних банків внаслідок зміни норми обов'язкових резервів комерційних банків і купівлі або продажу державних цінних паперів на фондовому ринку.

Механізм впливу грошово-кредитної політики на обсяг виробництва у кейнсіанців складається з таких елементів, які перебувають у причинно-наслідковому зв'язку:

вплив Центрального банку на розмір надлишкових резервів комерційних банків;

зміна обсягу грошової пропозиції;

зміна рівня процентної ставки;

зміна обсягу інвестицій;

зміна ЧНП під впливом інвестиційних витрат.

Кейнсіанці розглядають тільки один варіант, коли економіка працює в умовах неповної зайнятості. В цьому випадку зміни в інвестиціях не зачіпають ціни, мультиплікативно впливають на номінальний ЧНП через зміну фізичного обсягу виробництва, що спрямовує економіку в стан повної зайнятості.

В основі монетарної теорії лежить ідея про те, що головну роль у регулюванні економіки відіграє грошово-кредитна, а не фіскальна політика. Основним інструментом регулювання економіки вважаються гроші.

Монетаристи вважають, що швидкість обертання грошей є стабільною, а активну роль відіграє грошова пропозиція.

Грошова пропозиція є єдиним фактором, який визначає рівень виробництва, зайнятості та цін.

Монетаристи вбачають вплив грошової пропозиції на сукупний попит безпосередньо, тобто без участі процентної ставки.

На їхню думку, грошова пропозиція прямо впливає на сукупний попит, причому на всі його елементи, а не тільки на інвестиційні витрати. І нарешті, зміна сукупного попиту, в свою чергу, приводить до зміни номінального ЧНП, що здійснюється переважно через зміну цін, а не завдяки зміні фізичного обсягу виробництва.

Теоретична дискусія між неокейнсіанцями та монетаристами ведеться з проблем впливу грошей на розвиток ринкового господарства.

Макроекономічна модель монетаристів відводить пріоритетну роль у регулюванні попиту грошовій політиці державі, тоді як неокейнсіанці підкреслюють важливість (поряд з грошовою) також і фіскальної політики.

Загальну рівновагу на реальному (товарному) та грошовому ринках визначають за допомогою моделі ***IS-LM***, яку розробив Дж. Хікс на базі кейнсіанської теорії. На рис. 1 зображено побудову кривої ***IS***, яка відображає можливі варіанти стану часткової рівноваги інвестиційного ринку.

На рис. 5а показано ситуацію рівноваги на грошовому ринку. ***MD***— попит на гроші. MS_A, MS_B – пропозиція грошей.

Якщо пропозиція грошей збільшилась з MS_A до MS_B, то це приводить до того, що точка рівноваги переміщається з ***A*** до ***B***, а значить процентна ставка скорочується з r_1 до r_2. Це стимулює збільшення інвестицій з I_1 до I_2 (рис. 5б). ***DD***— графік попиту на інвестиції, а A_1 і B_1 – відповідні рівні попиту при ставках процента r_1 і r_2. Підвищення інвестиційної активності (попит на інвестиції) з I_1 до I_2 приводить до збільшення сукупного попиту, сукупні витрати збільшуються з E_1 до E_2 (рис. 5в). При перетині цієї кривої з кривою структурної пропозиції визначають розміри випуску національного продукту Y_1 і Y_2, при яких завжди I=S. При цьому Y_1 відповідає процентній ставці r_1 і попиту інвестицій I_1, а $Y_2 - r_2$, I_2. Пари (Y_1, r_1) (Y_2, r_2) визначають вид прямої ***IS*** (рис. 5г).

Крива ***LM*** відображає можливі варіанти стану часткової рівноваги грошового ринку.

Крива ***LM*** відповідає таким парам точок (Y_1 r_1; Y_2, r_2) для яких попит на гроші ***(MD),*** що визначає рівень їх ліквідності, дорівнює пропозиції грошової маси ***MS.***

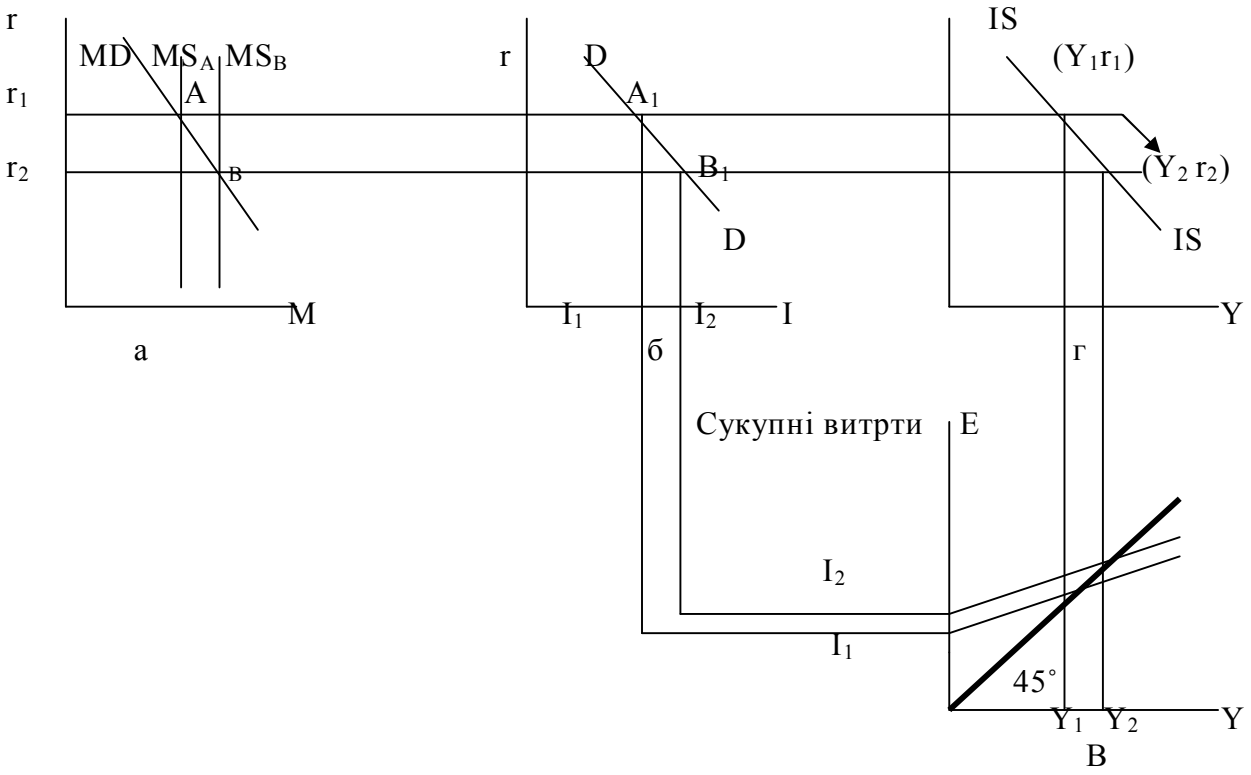

Рис. 5. Побудова кривої IS

Крива LM відповідає парам точок (Y_1, r_1; Y_2, r_2), для яких попит на гроші (MD), що визначає рівень їх ліквідності, дорівнює пропозиції грошової маси (MS).

Аналіз IS-LM базується на стані загальної економічної рівноваги на грошовому ринку.

Перетин кривих IS-LM встановлює макроекономічну рівновагу на ринках (рис. 7).

Загальна економічна рівновага на ринках товарів і грошей одержала назву "хрест Хікса". В точці ***E*** – загальна економічна рівновага, тобто немає надлишку та дефіциту грошей в обороті, а всі вільні гроші зв'язані й активно інвестуються. В точках ***A, B, C, B*** спостерігається стан часткової рівноваги, що досягається або на ринках товарів, або на грошовому ринку.

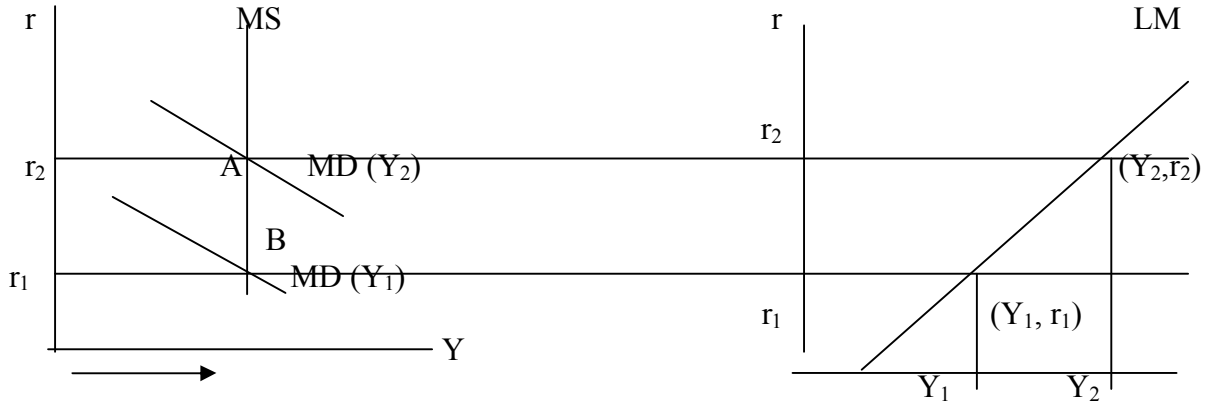

Рис. 6. Побудова кривої LM

Рівновага моделі ***IS-LM*** визначає значення ставки процента і рівня доходу, за яким витрати дорівнюють плановим (рівновага товарного ринку), і одночасно грошовий попит і грошова пропозиція (умова рівноваги на грошовому ринку).

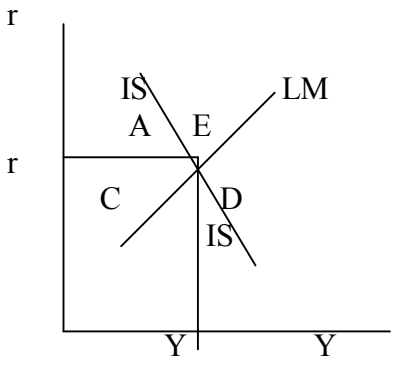

Рис. 7. "Хрест-Хікса"

Якщо ***IS*** перетинає ***LM*** у горизонтальній частині, еластичність попиту на гроші за процентом наближається до безмежності. В цій ситуації більшість господарських агентів, передбачаючи ріст процента, пред'являють спекулятивний попит на гроші. До аналогічного результату їх підводить із-за низької норми процента. В результаті грошовий ринок знаходиться в стані рівноваги будь-якому рівні доходу. А норма процента не буде змінюватися. Дана ситуація в економічній теорії отримала назву "ліквідної пастки" (рис. 8).

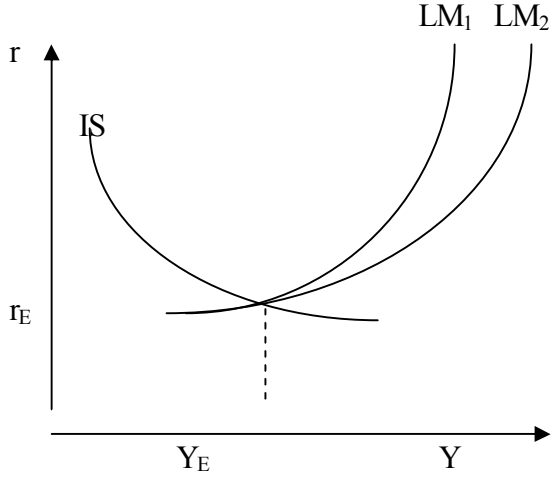

Рис. 8. "Ліквідна пастка"

Це робить неефективною монетарну політику уряду. Автоматичні регулятори ринкової економіки не діють. Єдиний вихід – фіскальна політика, яка змістить ***IS*** праворуч.

Модель Хікса можна використовувати для аналізу можливостей впливу економічної політики на обсяг виробництва в короткостроковому періоді. Фіскальна ж політика впливає через ріст державних витрат та оподаткування. Стимулююча фіскальна політика призводить до зміщення ***IS*** і росту обсягу виробництва та процентної ставки. Стимулююча монетарна політика веде до росту обсягу виробництва, тільки ставка процента знижується, стимулюючи ріст інвестиційної активності.

Загальний вплив фіскальної та монетарної політики на економіку може забезпечувати або фіскальну процентну ставку, або відповідний обсяг виробництва (рис.10).

А який загальний вплив фіскальної та монетарної політики на економіку? Можливі варіанти:

Для забезпечення фіксованої процентної ставки потрібно забезпечити відповідну грошову пропозицію, і навпаки, якщо потрібно зберегти визначений рівень грошової маси, треба, щоб процент вільно коливався, поки не встановиться на рівень, що потребує ця грошова маса. Одночасна ж підтримка рівня процента і грошової маси не можлива.

На практиці легше підтримувати фіксований рівень процента, чим визначати величину грошової маси, внаслідок таких причин:

1. Є лаг між проведенням операцій на відкритому ринку та кінцевою зміною грошової пропозиції.

2. Мультиплікатор росту грошової маси є величина не постійна. В достроковій же перспективі можна розраховувати на досягнення певної величини грошової пропозиції, тому що центральний банк може провести додаткові операції на відкритому ринку.

Якщо величина доходу відрізняється від рівноважного рівня із-за нестабільності товарних ринків, то краще забезпечити стабільність, підтримуючи грошову масу, а не процент.

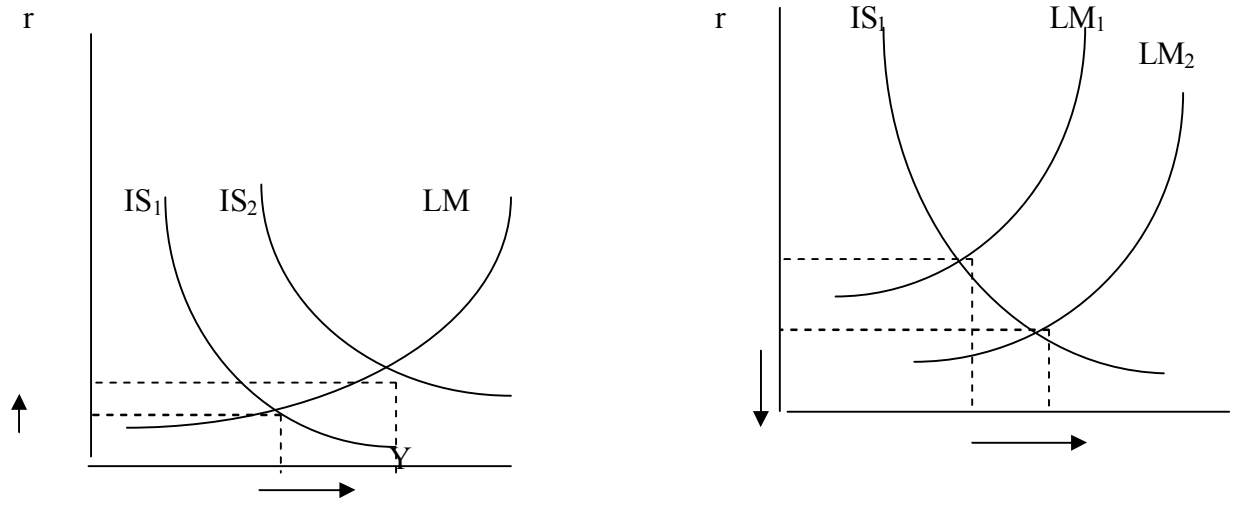

Рис. 9. Вплив фіскальної та монетарної політики на економіку

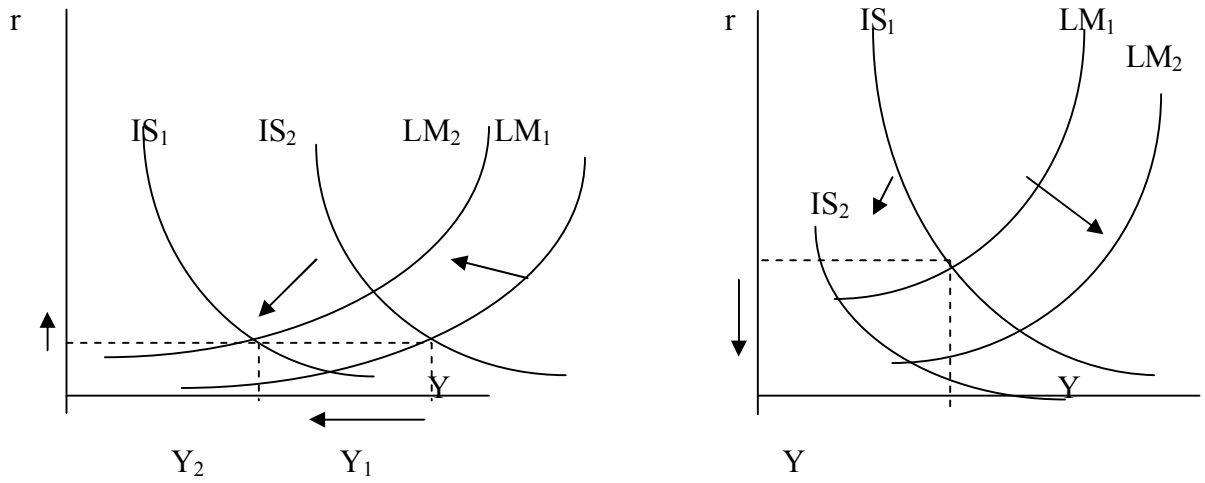

Рис. 10. Загальний вплив фіскальної та монетарної політики на економіку

Якщо нестабільним є грошовий ринок, то краще фіксувати процент. Ефективний вибір варіанта дії можливий в рамках короткострокового періоду, як правило, до одного року.

На практиці треба йти шляхом компромісу. Якщо в економіці спостерігається високий процент, то можна збільшити темпи зростання грошової маси, а коли темпи зростання грошової маси занадто високі, то слід проводити дії, що підвищують рівень процента.

Політику щодо регулювання процента і грошової маси критикують із двох боків:

По-перше, намагання центрального банку стабілізувати процент веде до інфляції.

По-друге, засоби контролю грошової маси технічно неефективні. Але банк контролює не тільки грошову масу, а й інші показники. Ці показники (процент, грошова маса) за своєю природою проміжні, на відміну від кінцевих показників досягнення (визначених величин ВНП, прибутку, темпів росту Інфляції, рівня інфляції). Кінцеві показники важко регулювати, тому їх регулюють за допомогою проміжних показників.

У проведенні монетарної політики треба враховувати лаги в реалізації будь-якої дії.

Так, за розрахунками деяких американських економістів, коли в економіці відбувається спад, то від його початку до моменту, коли його зафіксує економічна статистика, проходить два місяці, від його фіксації до врахування змін у монетарній політиці, спрямованій на зріст грошової маси, – ще три

місяці, і від зміни величини грошової маси до зміни реальної величини ВНП – ще дев'ять місяців, тобто взагалі – 14 місяців.

Проблема лагів важлива в проведенні не тільки монетарної, а й фіскальної політики. Оскільки монетарну та фіскальну політику часто розглядають як альтернативні, то й порівняльна ефективність зводиться до розгляду співвідношень лагів при проведенні кожної з них.

Лаги бувають внутрішні та зовнішні. Внутрішні лаги включають в себе час для розробки напрямків економічної політики, а зовнішні – період до реальної дії цих заходів на стан економіки.

Внутрішні лаги містять в собі періоди:

1.Між економічним збуренням і моментом, коли влада визнає, що необхідна реакція на це збурення.

2.Між усвідомленням цієї необхідності і прийняттям рішення.

3.Між прийняттям рішення та його реалізацією.

Важливо зазначити, що зовнішні лаги фіскальної політики менші, ніж зовнішні лаги монетарної політики, в той час як внутрішні лаги фіскальної політики можуть бути тривалішими, ніж внутрішні лаги монетарної політики. Це пов'язано з тим, що зміна податкової системи потребує зміни податкового законодавства, а це в свою чергу – довгих обговорень у Верховній Раді. А зміна грошової маси чи ставки процента не потребує від центрального банку ніяких погоджень. Однак при цьому результати зміни податкових ставок скоріше вплинуть на динаміку ВНП, ніж зміна грошової маси.

Всі заходи, що приймаються для стабілізації економіки, повинні прийматися тоді, коли вони можуть дати найбільший ефект. Проблема ефективності макроекономічної політики (як монетарної, так і фіскальної) має велике значення для всіх держав, в тому числі і для України. Особливості монетарної політики України пов'язані з гострою кризою неплатежів, що залежать від недостатнього обсягу грошової маси. Одним з аргументів недостатнього обсягу грошової маси вважають безперервне падіння монетаризації ВВП (коефіцієнт Маршалла) на протязі всіх років незалежності.

Падіння рівня монетаризації може бути ознакою недостатності розмірів грошової маси, однак тільки при певних обставинах. З точки зору довгострокових тенденцій економічного розвитку падіння рівня монетаризації, за інших умов, – ознака неблагополуччя в грошовій сфері. На зміну рівня монетаризації впливає не тільки політика НБУ, але й інфляція. Приймаючи антиінфляційні заходи, влада України затримує виплату заробітної плати, стипендій, пенсій, тобто хоче монетарними методами вирішити задачі, що потребують фіскальних методів. Те ж саме можна сказати про другий важіль монетарної політики – процентну ставку.

Протягом 1995-1997 рр. НБУ проводить політику зниження процентної ставки при зниженні інфляції. В 1997 р. була встановлена ставка 25% річних.

Це має оживити інвестиції. Однак цю політику слід проводити разом із реальними інфляційними тенденціями. В умовах сильних інфляційних очікувань великого бюджетного дефіциту та плаваючого курсу національної валюти зниження номінальної ставки призводить до того, що реальна ставка стає негативною, що робить невигідним надання кредитів. Тому з 24.05.1999 р. встановлена ставка 45% річних. При зниженні темпів інфляції, починаючи з 2000 року облікова ставка НБУ знову зменшується (2000 – 27%. 2001 – 12,5%)[2], але позитивного результату з точки зору суттєвого розширення кредитування національного виробництва немає. Розрив між обліковою ставкою НБУ (12,5%) і кредитними ставками комерційних банків (30-35%) залишається великим. Гнучкість відсоткової ставки щодо інфляції в українській економіці по суті не проявляється. Таким чином низькі відсоткові ставки самі по собі ще не забезпечують припливу коштів у процес виробництва. Необхідно сформувати і залучити надійні канали передавального механізму щодо цільового спрямування грошових потоків у реальну економіку.

Звідси випливає висновок, що без вирішення проблем бюджетного дефіциту монетарними методами проблему спаду економіки вирішити неможливо.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Висвітліть історію виникнення грошей.
2. Які функції грошей Ви знаєте?
3. Назвіть всі елементи грошової маси.
4. Від чого залежить величина грошового агрегату М^?
5. Що таке масштаб цін?
6. Охарактеризуйте основні елементи грошової системи.
7. Дайте визначення вартості та ліквідності грошей. Розкрийте закон грошового обігу, напишіть його формулу.
8. Які грошові агрегати використовують в Україні?
9. Що являє собою попит та пропозиція на гроші, зобразіть схематично.
10. Дайте графічну характеристику ситуації досягнення рівноваги на грошовому ринку.
11. Назвіть цілі та інструменти монетарної політики.
12. Розкрийте дію політики "дешевих" та "дорогих" грошей.
13. Які основні складові кредитної системи?
14. Що таке банківська система?
15. Банки та їх класифікація.
16. Охарактеризуйте функції центрального банку.

17. Які функції виконують комерційні банки?
18. Охарактеризуйте комерційні банки.
19. Що відносять до пасивних операцій комерційних банків?
20. Що відносять до активних операцій комерційних банків?
21. Чи існує кредитування комерційних банків центральним банком?
22. Що таке депозитний мультиплікатор?
23. Як розраховується норма обов'язкового резервування?
24. Що таке грошовий мультиплікатор?
25. Які небанківські фінансово-кредитні установи Ви знаєте?
26. Яка роль небанківських кредитно-фінансових установ?
27. Які заходи застосовує НБУ для стабілізації грошово-кредитної системи України у сучасних умовах?

ТЕМА 6

Макроекономічна нестабільність та циклічність розвитку економіки

1. Макроекономічна нестабільність
2. Циклічні коливання та їх види. Причини циклічних коливань
3. Моделі економічних коливань
4. Адаптація економічної системи до циклічних коливань

1. Макроекономічна нестабільність

Для ринкової економіка характерною є макроекономічна нестабільність. Історія економіки країн світу та сьогодення свідчить, що періоди розвитку економічних систем країн світу змінюються падінням обсягів виробництва і доходів, зростанням безробіття, інфляційними та дефляційними процесами. Ці явища відбуваються в певній логічній послідовності та періодичності, порушуючи та відновлюючи макроекономічну рівновагу.

Макроекономічна нестабільність означає, що розвиток економіки супроводжується відхиленням від нормального процесу розвитку.

Історія свідчить, що перші економічні кризи датуються у 1825-1826 рр. в Англії, та 1840 р. – Німеччині і були пов'язані з кризою надвиробництва. З того часу вони повторювалися кожні 7-12 років (1836-1837 рр., 1847-1848 рр., 1857 р. і т. ін.). А кризи XIX ст. стали в історії циклів світовими економічними кризами і датуються 1886, 1873, 1890 рр. Упродовж XX ст. відбулося 12 спадів виробництва, а отже 12 циклів. Економічна криза – це складне економічне явище, яке відбувається в логічній послідовності. Вона зумовлюється збільшенням

обсягів виробництва та підвищенням цін на товари. Згодом ціни падають, а в сфері грошово-кредитного обігу розпочинаються зміни, які закінчуються руйнацією кредиту. Явища, що відбуваються на грошовому ринку в період піднесення та спаду економіки є типовими, тому їх можна передбачити завчасно.

На думку Карла Маркса економічні кризи XIX ст. – явище не випадкове й не галузеве, а загальноекономічне, але необов'язкове для ринкової економіки. Справжня причина економічних криз капіталістичної економіки є **основною суперечністю капіталізму** – між суспільним характером виробництва й приватнокапіталістичним привласненням його результатів, яка має ряд конкретних суперечностей:

суперечність між виробництвом і споживанням;

суперечність між виробництвом і сферою обігу;

суперечність між планомірною організацією виробництва в межах окремих підприємств та стихійним розвитком економіки в цілому.

Періодичність циклічних коливань К. Маркс пов'язував із **матеріальною основою криз** – періодичністю оновлення основного капіталу, яка становила 8-10 років. На його думку основна суперечність не може бути вирішеною в капіталістичному суспільстві, адже вона пов'язана з пролетарською революцією, яка покладе край циклічним коливанням економіки.

У XX ст. спостерігалися економічні коливання досить часто, свідченням цього є кризи 1900-1903 рр., 1907-1908 рр., 1913-1914 рр., 1920-1921 рр., 1929-1933 рр., 1937-1938 рр., 1948-1949 рр., 1957-1958 рр., 1970-1971 рр., 1974- 1975 рр., 1980-1982 рр., 1990-1992 рр.

Наймаштабнішою в історії капіталістичної економіки була криза 1929-1933 рр. XX ст., що мала назву Велика депресія – рівень безробіття у найрозвиненіших капіталістичних країнах сягнув 33-40 % робочої сили. Під час Великої депресії у США обсяг виробництва скоротився на третину, на 25 % впали ціни, а економіка США відстала у економічному розвитку на 146 років. Проте українська депресія 1992-1999 рр. перевищила Велику депресію за тривалістю та за глибиною економічного спаду, адже відбулася на фоні падіння виробництва більш ніж удвічі та зростання цін. Найвище зростання цін спостерігалося у 1993 р. – де ціни на споживчі товари та послуги зросли більш ніж у 100 раз. Велика депресія засвідчила, що механізм стихійного регулювання ділової активності може не спрацювати.

На думку Дж.М. Кейнса та його однодумців держава має здійснювати антикризове регулювання економіки.

Циклічні коливання торкнулися і планової економіки. Так, падіння виробництва в період "воєнного комунізму", аграрна криза 1931-1932 рр., скорочення у промисловій продукції питомої ваги товарів групи "Б" у СРСР підтверджує нездатність планомірно організованого господарства уникнути циклічних коливань. Адже планова економічна система, яка базувалася на державній власності, централізованому тотальному регулюванні усіх зв'язків,

виявилась неефективною, оскільки ігнорувала механізм саморозвитку і самоорганізації системи.

Якщо у XIX ст. середня тривалість циклу дорівнювала 12 рокам, то нині – 8. Завдяки циклічному державному регулюванню зменшилася глибина спаду, у деяких циклах випадають фази. У сучасній економіці зазвичай вирізняють дві фази – застій і бум.

В економіці з'явилися нерегулярні кризи, спричинені зовсім іншими причинами. Вони можуть виникати між основними фазами циклу, в окремих галузях економіки (у фінансовій сфері, сільському господарстві).

2. Циклічні коливання та їх види. Причини циклічних коливань

Кожне суспільство прагне до економічного зростання. Технічний прогрес, запровадження нових технологій, збільшення виробничих потужностей та підвищення життєвого рівня людей є стратегічними напрямами динамічного розвитку економіки кожної країни. Проте довгострокове економічне зростання не завжди є рівномірним. Воно переривається періодами економічної нестабільності, коливаннями у темпах економічного зростання, структурі й ефективності відтворення. Періоди швидкого зростання економіки перериваються спадом виробництва, низьким рівнем зайнятості (безробіттям) зростанням цін (інфляцією).

Це явище було помічене давно вченими-економістами, особливо коли почастішали періодичні економічні кризи торгові, фінансово-кредитні, а потім і промислові. Спочатку вони охопили окремі найрозвинутіші країни (насамперед Англію), а згодом набули характеру світових криз. Циклічний розвиток економіки став предметом дослідження багатьох учених-економістів.

Отже, важливою особливістю ринкової економіки є її нестабільність. Чергування піднесень і спадів у економіці призводить до того, що її розвиток носить не прямолінійно зростаючий, а хвилеподібно зростаючий характер. У макроекономічній науці домінує думка, що хвилеподібні коливання в економіці відбуваються не хаотично, а формі економічних циклів.

Економічні коливання ділової активності суттєво **відрізняються** в межах однієї країни у різні проміжки **часу та у різних країнах в межах одного історичного періоду за** тривалістю, причинами, що їх породжують, та **періодичністю**. Саме тому існують різні теорії, що прагнуть пояснти причини, зміст та наслідки економічних коливань.

Економічний цикл (діловий цикл, цикл ділової активності, бізнес-цикл) – це періодичне зростанням та падінням ділової активності в умовах збереження загальної тенденції до зростання, яке проявляється у формі невідповідності попиту і пропозиції.

Економічний цикл являють собою результат коливань показників економічної активності – це періодичний підйом або спад реального ВВП на фоні загальної тенденції до зростання, загального обсягу продаж, загального рівня цін, рівня безробіття, завантаженості виробничих потужностей тощо.

Економічний цикл характеризується: самовідтворенням, безперервністю, хвилеподібним характером динаміки макроекономічних показників.

Кожний цикл являє собою певну послідовність, яка складається з альтернативних фаз, які повторюються одна за одною. Це означає, що кожна з його попередніх фаз повинна мати здатність до відтворення наступних. У підсумку економічний цикл набуває здатності до самовідтворення. Крім цього, кожному економічному циклу притаманна регулярність його проходження. Все це дає змогу відзначити принципову спільність структури економічних циклів у ринковій економіці, а також більш-менш чітко виражену послідовність фаз.

До основних індикаторів фаз циклу відносять: рівень зайнятості, рівень безробіття, обсяг випуску виробництва. Вчені-економісти поділяють цикли на чотири фази: **кризи, депресії, пожвавлення, підйом** (рис. 6.1).

Із рис. 6.1. видно, що економічні цикли проявляються через коливання ділової активності навколо зростаючого тренду. Науковці гадають, що між трендом і циклом існує відмінність, адже тренд – результат дії факторів, що зумовлюють довгострокове економічне зростання, а цикл – тимчасове відхилення від цієї тенденції.

Тривалість падіння вимірюється часом між вищою і наступною нижчою точками ділової активності, а підйом – між нижчою і наступною вищою точками ділової активності.

Економіка в процесі циклічних коливань відносно лінії тренду послідовно проходить чотири фази.

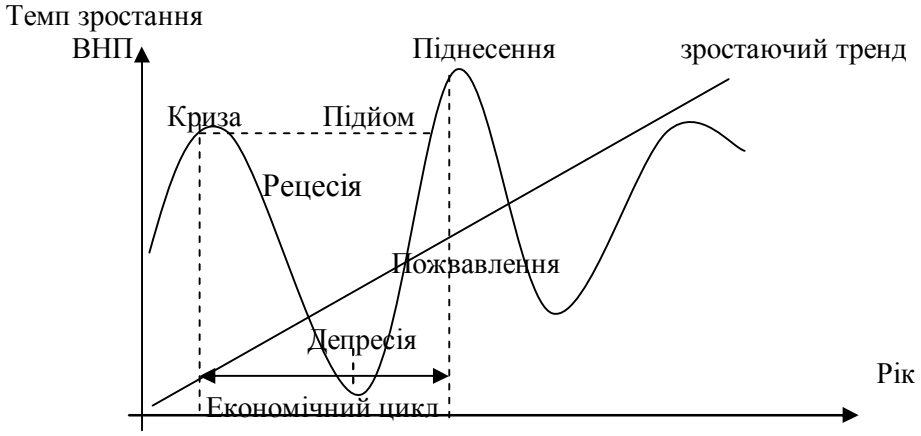

Рис. 6.1. Циклічність економічної діяльності

Криза (спад, рецесія) характеризується різким погіршенням всіх параметрів економічного розвитку: надвиробництво і подальше скорочення обсягів виробництва; різке скорочення розмірів доходу; скорочення інвестицій; затоварювання, зменшення обсягів оптової і роздрібної торгівлі; скорочення зайнятості; зменшення платоспроможного попиту на товари та послуги й робочу силу, зниження реальної заробітної плати; часткове руйнування продуктивних сил (недовантаженість виробничих потужностей, масове банкрутство, ріст безробіття, нарощування взаємних неплатежів, недостатність кредитних

ресурсів, зростання відсоткової ставки, недостатність грошової маси, масове знецінення основного капіталу, падіння курсів акцій, біржова паніка). **Рецесія** – падіння обсягу національного виробництва протягом 6 місяців і до року.

Депресія (дно, застій) – нижча точка спаду, характеризується: падінням обсягу національного виробництва, яке супроводжується скороченням попиту на робочу силу, високим рівнем безробіття і триває декілька років; низьким рівнем заробітної плати; низьким рівнем відсоткової ставки; відсутністю нових інвестиції; виробництво не росте й не падає; скорочення товарних запасів; призупиняється падіння цін.

Пожвавлення характеризується: масовим оновленням капіталу, модернізацією виробництва, відновленням інвестицій; скороченням безробіття та ростом зайнятості; ростом заробітної плати; ростом цін, аж поки не буде досягнуто повної зайнятості і виробництво не почне працювати на повну потужність; ростом відсоткової ставки; підвищенням попиту на предмети споживання.

Пожвавлення закінчиться досягненням передкризового рівня по макроекономічним показникам.

Піднесення (пік, експансія, бум) характеризується: ростом темпів економічного зростання; виробництво працює на повну потужність, розширення виробництва, перевищення його до кризового рівня; ростом інвестицій, курсів акцій та інших цінних паперів, відсоткової ставки, підвищенням рівня цін, заробітної плати, зростання прибутку; зростанням ділової активності припиняється; повною зайнятістю, відчутністю недостатності ресурсів.

Основними фазами економічного циклу є підйом та падіння, під час яких відбувається відхилення від середніх показників економічної динаміки.

Отже, економіка ніколи не перебуває у стані спокою. Піднесення змінюється спадом (кризою). Обсяги валового внутрішнього продукту, зайнятості і виробництва скорочуються. Ціни і прибутки знижуються, а безробіття зростає. За спадом виникає депресія. Зрештою досягається певна критична точка, після якої починається пожвавлення. Відновлення при цьому може бути повільним або швидким. У цьому випадку рівень виробництва підвищується, а зайнятість зростає. В міру того як пожвавлення в економіці набирає сили, зростають темпи приросту цін. Після досягнення в економіці повної зайнятості, тобто повного використання виробничих ресурсів, економіка переходить до фази піднесення. Нова смуга піднесення може означати тривалий, стійкий рівень пожвавленого попиту, збільшення кількості вільних робочих місць, підвищення життєвого рівня населення або ж швидке роздування цін і зростання спекуляції, за якими настає нова криза.

Сучасна економічна наука нараховує більше тисячі видів економічних циклів, які класифікують за відповідними ознаками.

За тривалістю розрізняють короткострокові, середньострокові та довгострокові.

1. Короткострокові цикли – тривалість 3-5 років. Одним із перших дослідників таких циклів був економіст Джозеф Кітчин (1861-1932). На його

думку, короткострокові коливання ділової активності зумовлені коливаннЯми світових запасів золота.

На думку іншого відомого економіста Уеслі Мітчелла (1874-1948), короткострокові цикли зумовлені внутрішнім механізмом економіки і є результатами порушень у сфері грошового обігу.

Сучасні науковці вважають, що причиною короткострокових циклів тривалістю від 3 років до 4 місяців є відсутність рівноваги на споживчому ринку.

2. Середньострокові цикли (промислові) іменують циклами Клемента Жугляра (1819-1908). Їх тривалість – 7-11 років. Причиною їх є порушення у кредитно-грошовій сфері. За своїм змістом середні цикли є циклами відтворювального процесу і відображають характер виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Матеріальною основою середніх циклів є оновлення капіталу.

До середньострокових циклів також належать будівельні цикли С. Кузнєца тривалістю 5-20 років. Причиною їх є зрушення у відтворювальній структурі виробництва (оновлення житлових приміщень, виробничих споруд).

3. Довгострокові цикли або довгі хвилі М. Кондратьєва тривалістю 40-60 років. Розвиток теорії довгих хвиль пов'язують з російським вченим М. Кондратьєва (1892-1938). Аналізуючи статистичні дані кінця XVIII – початку XIX ст. Великобританії, Німеччині, Франції, США виявив існування циклічних коливань тривалістю 48-55 років.

Матеріальною основою довгих хвиль є оновлення технології виробництва, яке відбувається, *еволюційно*, коли поступово поліпшуються та вдосконалюються існуючі технології та *революційно*, коли відбуваються докорінні зміни наукових знань. Причиною довгих хвиль на думку вченого є нагромадження та розсіювання капіталу, необхідного для створення нової ресурсної бази економіки.

М. Кондратьєв у великих циклах виділяв дві фази:

Перша фаза – *низхідна хвиля* (20-25 рр.), період, протягом якого відбуваються зміни технології виробництва.

Друга фаза – *висхідна хвиля* (25-30 років) є фазою тривалого падіння піднесення, пов'язаного з масовим поширенням нових технологій, зародженням та розвитком нових галузей економіки.

За сферою дії розрізняють промислові та аграрні цикли.

Аграрні цикли зумовлені коливаннями обсягів сільськогосподарського виробництва. *Аграрній кризі* притаманне різке скорочення обсягу виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції, зумовлене падінням цін сільськогосподарської продукції. Коли подібні явища спостерігаються у промисловості, мають місце промислові кризи.

За специфікою прояву в економічній теорії розрізняють нафтові, продовольчі, енергетичні, сировинні, екологічні, фінансові кризи.

За сферою розгортання розрізняють структурні та галузеві цикли. *Галузеві* цикли охоплюють певну галузь економіки та пов'язані зі змінами структури

виробництва, порушеннями усталених господарських зв'язків. *Структурні* цикли є наслідком порушення наявних пропорцій між галузями національної або світової економіки, (прискореним розвитком одних галузей та відставанням інших). У середині 70-х років спостерігалися світові сировинні та енергетичні кризи. Структурні цикли набувають форм: енергетичної, сировинної, фінансової, екологічної, продовольчої.

За просторовою ознакою розрізняють національні та світові економічні цикли.

Слід розрізняти *циклічні* та *сезонні* коливання ділової активності. Сезонні коливання спричиняє зміна пори року, (безробіття в будівельній галузі, застій у рослинництві взимку), або певні національні традиції (різке зростання обсягу роздрібного товарообігу напередодні релігійних свят). Сезонні коливання можуть тривати декілька тижнів або місяців, зачіпають окремі галузі економіки або окремі ринки і не справляють відчутного впливу на національну економіку в цілому.

Підраховано близько двохсот теорій економічного циклу, за допомогою яких описуються економічні кризи та їх циклічність. Так, англієць С. Джевонс, А. Чижевскій причину цикла пояснювали вплив на людей плям на Сонці, американець Г. Мур надавав перевагу ритмові руху Венери. В. Парето, А. Пігу причину цикла виявили у співвідношенні оптимізна та песимізма в економічній діяльності людей. Француз Афталіон причиною криз вважав нерівномірність механічного прогресу, С. Сісмонді – недостатнє споживання населення. М. І. Туган-Барановський – диспропорційність між галузями, М. Фрідмен – нестабільність грошової пропозиції, зумовлену втручанням держави в економіку, Н. Калдор – розрив у динаміці інвестицій і заощаджень. Дж. Кейнс пов'язував цикли з надмірними заощадженнями і недостатніми інвестиціями. К. Маркс вважав, що головна причина циклу – протиріччя капіталізму – між суспільним характером виробництва та приватнокапіталіс-тичною формою привласнення результатів виробництва.

Неможливо стверджувати, що всі коливання ділової активності пояснюються дією економічних циклів. Є **сезонні** коливання ділової активності, наприклад, значне підвищення купівельного попиту напередодні свят: Нового року, 8 Березня, Великодня тощо. Також до сезонних коливань схильні такі галузі, як: сільське господарство, будівництво, автомобільний транспорт тощо.

З точки зору факторів економічних циклів виділяють два основних підходи до визначення причин циклів.

Перший пов'язують з *зовнішніми факторами* – фактори, які перебувають за межами економічної системи:

- політичні й випадкові події (війни, революції, політичні збурення);
- демографічні вибухи (зміни чисельності населення, міграція);
- відкриття науки і техніки, нововведень (автомобіль, залізниці, комп'ютери);
- відкриття нових земель та родовищ корисних копалин;
- виникнення сонячних плям, які викликають неврожай сільськогосподарських культур;

• погодно-кліматичні зміни тощо.

Другий – з внутрішніми факторами, які притаманні даній економічній системі, такими як:

• нестабільність споживчих витрат;

• нестабільність інвестиційних витрат;

• зміна цін на ресурси (нафту, газ та інші види сировини) та заробітної плати;

• коливання продуктивності праці;

• діяльність держави у сфері регулювання економіки (зміни у кредитно-грошовій, податковій політиці) тощо.

Серед усієї кількості теорій економічних коливань виділимо найважливіші. Ними є: монетарній, психологічній, теорії недоспоживання, теорії перенагромадження, інноваційна теорія, теорії масового відновлення капіталу та ін.

Монетарна теорія пов'язує циклічність із нестабільними темпами грошової емісії. Прихильники даної теорії стверджують, що надлишок грошової маси може зумовити інфляційне зростання, а дефіцит – спровокувати спад виробництва.

Психологічну теорію засновано на припущені про перехід масових настроїв людей від песимізму до оптимізму, з настанням кожної з фаз циклу відбувається відповідна зміна очікувань людей, і від циклу до циклу ці зміни одні й ті самі.

Теорія недоспоживання вбачає причину криз у надмірному заощаджені доходів.

Теорія перенагромандження вважає причиною криз надмірне інвестування.

Інноваційна теорія пояснює цикли використанням у виробництві важливих нововведень, що з'являються нерегулярно і спричинюють коливання ділової активності.

Теорія масового оновлення основного капіталу доводить, що циклічність зумовлена фізичним зношенням активної частини капіталу устаткування, інструментів, машин та ін., тобто його старінням. Якщо в одній або кількох галузях розпочалося піднесення, яке спричинило різке підвищення попиту на засоби виробництва (машини й устаткування), то природно припустити, що це явище повториться через певний проміжок часу (наприклад, 10-15 років), коли устаткування буде повністю зношено.

Теорія рівноважного ділового циклу – прихильники даної теорії вважають, що циклічні коливання є помилковим сприйняттям суб'єктами економіки динаміки цін та заробітної плати, а це зумовлює помилкове прийняття рішення стосовно пропозиції робочої сили працівниками, та зміни обсягів виробництва підприємцями.

Теорія реального економічного циклу – стверджує, що пропозиція грошей та ціни не впливають на обсяг виробництва та зайнятість. Циклічні коливання за цією теорією зумовлені технологічними шоками.

За моделлю мультиплікатора-акселератора коливання виникають у результаті співвідношення між мультиплікатором та акселератором.

3. Моделі економічних коливань

У сучасній економічній науці існує чимало моделей, які досліджують вплив макроекономічних чинників на економічну динаміку. Об'єктом коливань моделей являється природний рівень виробництва або фактичні показники, які відхиляються від природних (рівноважних). Моделі економічних коливань ділять на дві групи – моделі неокласичної та кейнсіанської школи. Розглянемо їх.

Неокласичний підхід базується на тому, що економічні коливання зумовлені результатом змін природного рівня виробництва. Відхилення від природного рівня виробництва в короткому періоді, якщо й спостерігаються, то є незначними і за допомогою їх не можна пояснити природу коливань.

Неокласична модель „реального економічного циклу" виходить з існування „циклічного тренду" і коливань природного рівня виробництва, досліджує як вирішальний чинник технологічні зміни та міжчасове заміщення у пропозиції праці різною мотивацією працівників під впливом неоднакових рівнів заробітної плати та ставки відсотка.

Неокейнсіанські погляди базуються на визнанні відхилень від стану рівноваги у процесі коливань, зосереджують увагу на принципах негнучкості цін, що унеможливлює саморегулювання. Кейнсіанська модель пояснення кон'юнктурних коливань знайшла у моделі Н. Калдора і моделі мультиплікатора-акселератора.

Модель Калдора пояснює циклічні коливання і наближення до стану рівноваги різними співвідношеннями заощаджень і інвестицій за різних рівнів доходів. Досліджуючи ці співвідношення, автор моделі дійшов висновку про нестійкість рівноваги за будь-якого рівня доходів.

Модель мультиплікатора-акселератора показує модифікацію коливань із врахуванням того, що витрати впливають на обсяги виробництва за різних співвідношень показників інвестиційних витрат та граничної схильності до інвестування. Із зростанням граничної схильності до інвестування збільшується амплітуди коливань і відхилення від рівноважного стану.

Модель політичного кон'юнктурного циклу, або „виборчого" циклу запропонована В. Нордхаузом у 1975 р., досліджує теоретичний напрям, який базується на зосереджені уваги на взаємозалежності економічних і політичних змін. Основний фактор моделі – зацікавленість уряду у зміні обсягів витрати до і після виборів.

Особливою формою економічних коливань у період переходу від командної економіки до ринкової є спад. Спільною причиною такого спаду в перехідній економіці є припинення дії механізмів адміністративної економіки, а ринкові – ще не почали. У свою чергу спад зумовлений обмеженням виробничих можливостей на початку ринкових перетворень, необхідністю структурної

перебудови економіки та відсутністю механізму координації економічних дій суб'єктів.

4. Адаптація економічної системи до циклічних коливань

Антициклічне регулювання економіки – свідомі цілеспрямовані дії держави, а частково могутніх корпорацій і наднаціональних органів на промисловий цикл з метою зменшення глибини циклічних криз, стабілізації господарської кон'юнктури і темпів економічного зростання.

Важлива роль в антициклічному регулюванні належить державі. Виділяють два типи заходів держави, які направленні на подолання циклічних коливань: *політика стримування* і *політика експансії.* В залежності від того на якій стадії циклу знаходиться національна економіка, держава застосовує ту чи іншу політику. Політика стримування та політика експансії пов’язані із регулюванням сукупного попиту, із впливом на величину витрат, що здійснюють суб’єкти економіки.

Політика стримування – це діяльність держави, спрямована на обмеження сукупного попиту. Дана політика використовується під час перебування економіки у фазі піднесення. В цей період у економіці накопичується інфляційний потенціал, відбувається нарощування попиту, виробники намагаються розширити виробництво. Проте це розширення має свої границі, настає період, коли на експансію витрат виробника реагує не зростання обсягу виробництва, а підвищення цін. Тому необхідні заходи стримування, що розрядять інфляційну ситуацію. Таким заходами являються: підвищення податкової ставки, зменшення державних витрат, здороження кредитів, завдяки підвищення облікової ставки та підвищення норм обов’язкових резервів банку, продажу цінних паперів на відкритому ринку, зниження заробітної плати, скорочення державних інвестицій.

Політика стримування являється антиінфляційним засобом регулювання економіки, проте вона може викликати загострення проблеми зайнятості.

Політика експансії – це діяльність держави, спрямована на розширення сукупного попиту. До такої діяльності держава вдається під час перебування економіки у фазі кризи. Держава намагається збільшити рівень ділової активності та обсяг виробництва, зростанням витрат. Для нарощування виробництва держава намагається використовувати такі заходи, як зниження податків, збільшення витрат державного бюджету, зменшення ставок банківського відсотка, шляхом зниження відсоткової ставки, зниження норми обов’язкових резервів, купівлі цінних паперів на відкритому ринку, зростання заробітної плати, використання інвестиційних програм.

Політика експансії являється антиінфляційним засобом регулювання економічного росту і зменшення безробіття, проте вона може зумовити підвищення цін.

Інструментами антициклічного регулювання є:

фіскальне (податково-бюджетне) регулювання дозволяє здійснити вплив

на рівень ділової активності у країні, за рахунок стягування податків з підприємств і домогосподарств та здійснення зазначених бюджетних витрат.

монетарне (кредитно-грошове) регулювання досліджує вплив на рівень ділової активності національної економіки державного контролю над грошовим обігом, за рахунок зміни норми обов'язкових банківських резервів, облікової відсоткової ставки, операцій з цінними паперами;

інвестиційна активність за рахунок стимулювання житлового будівництва, політики прискореної амортизації, надання пільг.

Держава може вдається й до інших інструментів впливу таких як, зовнішньоторговельного, валютного, прямого цінового регулювання, контроль за заробітною платою, проведення приватизації й ін.

Вибір інструментів антициклічного регулювання економіки залежить від: особливостей національної економіки, економічних проблем, світогляду людей, що здійснюють державне регулювання, ступеня інтегрування національної економіки у світову економічну систему тощо.

Держава за рахунок впровадження вище зазначених заходів намагається обмежити амплітуду коливань, проте самі коливання стають значно частішими. В той же час держава з прагненням влади та її надмірним впливом на економіку зумовлює нові причини циклічних коливань. Тому держава має зрозуміти, відчути та дотримуватись міри у розвитку економіки.

Контрольні запитання

1. Що являє собою економічний цикл?
2. Охарактеризуйте основні фази циклу.
3. Назвіть теорії економічного циклу?
4. Перерахуйте причини економічних криз.
5. Які фактори класифікації видів економічних циклів Ви знаєте, охарактеризуйте їх.
6. Які фактори відносяться до внутрішніх, а які до зовнішніх?
7. Дайте визначення та характеристику фазам циклу: криза, депресія, пожвавлення, піднесення, рецесія.
8. Що розуміється під поняттям тренд?
9. Назвіть види циклів, дайте їм характеристику.
10. Опишіть цикли Кондратьєва.
11. Що розуміється під поняттям анти циклічне регулювання. Які є типи державного регулювання циклічних коливань?
12. Назвіть інструменти анти циклічного регулювання економіки.

ТЕМА 7

Фіскальна політика держави

1. Зміст, види та функції фіскальної політики
2. Бюджетна система. Державний бюджет
3. Мультиплікатори фіскальної політики
4. Стан державного бюджету. Бюджетне обмеження. Концепції балансування державного бюджету
5. Державний борг. Державний борг та його вплив на соціальну економіку

1. Зміст, види та функції фіскальної політики

Основна функція уряду полягає у стабілізації економіки завдяки законам фіскальної політики.

Фіскальна політика – це заходи уряду, спрямовані на забезпечення повної зайнятості та виробництва не інфляційного ВВП шляхом зміни державних видатків та податків.

Термін "фіскальна" латинського походження і в перекладі означає "державна казна". Досить часто вчені ототожнюють термін "фіскальна" та бюджетно-податкова політика. Однак поняття фіскальна політика ширше ніж бюджетна політика. Бюджетна політика пов'язана із формуванням та використанням бюджетів, усіх рівнів цільових загальнодержавних фондів, а фіскальна політика використовує елементи бюджетної політики для впливу на економічна та соціальне становище в країні.

Основними *функціями* фіскальної політики у перерозподілі національного доходу являються:

– вплив на стан господарської кон'юнктури;

– перерозподіл національного доходу;

– нагромадження необхідних ресурсів для фінансування соціальних програм;

– підтримки належного рівня зайнятості;

– стимулювання економічного зростання.

Заходами фіскальної політики є боротьба з інфляцією, стабілізація економіки, забезпечення економічного зростання. До інструментами фіскальної політки належать державні закупки, податки, трансфертні платежі.

Існують два види фіскальної політики: *дискреційна* та *недискреційна* (автономна*)*.

Дискреційна фіскальна політика – це цілеспрямована зміна величини державних податків, видатків і сальдо державного бюджету в результаті зміни законодавства, з метою стабілізації економіки, досягнення рівноваги в економіці, збільшення рівня зайнятості, зниження темпів інфляції. Термін "дискреційна" означає, що зміна в податках та державних видатках залежить від рішення уряду. Вона може здійснюватися лише з часом, адже пов'язана з прийняттям законодавчих рішень.

Дискреційна політика використовує три інструменти:

1. зміна ставок оподаткування;
2. скасування або запровадження нових податків або податкових пільг;
3. трансферти.

Дискреційна фіскальна політика у залежності від фази циклу може бути:

Стимулюючою (експансії) фіскальною політикою – це бюджетно-податкова політика, спрямована на збільшення державних витрат та зменшення податків з метою розширення сукупного попиту в економіці в період циклічного спаду.

Стримуюча (обмежуюча) фіскальна політика – це бюджетно-податкова політика, при якій відбувається скорочення державних видатків та збільшення податків з метою скорочення сукупного попиту в умовах надлишкового попиту при циклічному піднесенні, для обмеження інфляційного росту в економіці.

Недискреційна (автоматична) фіскальна політика базується на дії вмонтованих стабілізаторів, які забезпечують природне пристосування економіки до фаз ділової кон'юнктури і не пов'язана із зміною законів.

Автоматичні (вмонтовані) стабілізатори – це механізм, який дозволяє зменшити циклічні коливання в економіці без зміни податкового законодавства. Таким стабілізаторами є: прогресивна податкова ставка, трансфертні платежі, система участі у прибутку, допомога по безробіттю у період економічних спадів.

2. Бюджетна система. Державний бюджет

Бюджетна система – це сукупність бюджетів різних рівнів (державного, міського, районного, сільських та селищних бюджетів, бюджету АР), врегульованих нормами, що формуються на єдиних принципах під впливом державного устрою та адміністративно-територіального поділу.

Розрізняють такі види банківської системи:

дворівневу структуру для унітарних держав (складається з центрального банку та комерційних банків, така система існує в Україні);

трирівневу для федеральних держав (державний, місцевий бюджети, бюджети членів федерації).

У 1990 р. прийнято Закон "Про бюджетну систему України", відповідно до якого бюджетна система складається з Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Як економічна категорія **державний бюджет** досліджує економічні відносини між державою та економічними суб'єктами з приводу акумуляції та

централізованого використання фонду грошових ресурсів країни шліхом розподілу та перерозподілу ВВП.

Державний бюджет – це фінансовий план державних доходів і видатків за певний період (фінансовий рік) має бути затверджений у законодавчому порядку.

Формування державного бюджету здійснюється в три етапи:

На першому етапі відбувається процес складання проекту держбюджету, Кабінет Міністрів України не пізніше 15 вересня подає його на розгляд Верховній Раді України.

На другому етапі – розгляд і затвердження проекту бюджету на сесії Верховної Ради.

На третьому – виконання і складання звіту про виконання (покладено на Кабінет Міністрів України). Фактично виконання бюджету починається з 1 січня і завершується 31 грудня кожного календарного року.

Сутність держбюджету визначається соціально-економічним ладом, природою, задачами і функціями держави.

Розрізняють *фактичний, структурний і циклічний бюджети.*

Фактичний бюджет – це надходження, витрати, дефіцити за певний період.

Структурний бюджет показує, якими будуть витрати, доходи, дефіцит, якщо економіка функціонує за потенційного обсягом виробництва.

Циклічний бюджет розраховується як різниця між фактичним та структурним бюджетами.

Бюджет виконує такі функції:

розподільчу – концентрація грошових коштів у руках держави та їх використання з метою задоволення суспільних потреб;

контрольну – функція дозволяє дізнатися про своєчасність та повноту фінансових надходжень та правильний їх розподіл;

регулююча – зміни витрат і доходів держбюджету дозволять зменшити спад виробництва, знизити рівень безробіття.

За державним бюджетом закріплені доходи та видатки.

Доходи державного бюджету – це грошові відносини, які складаються між державою та юридичними й фізичними особами в процесі вилучення і акумуляції частини вартості ВВП у загальнодержавному фонді з метою подальшого використання для реалізації функцій держави.

До основних джерел *доходів* відносять: податки; платежі за використання природних ресурсів (воду, землю); неподаткові надходження (від приватизації); доходи від операцій з капіталом; офіційні трансферти; цільові фонди.

Основним джерелом доходів є податки, які забезпечують близько 90% доходів держави.

Податки – це обов’язковий внесок до бюджету відповідного рівня платниками податків у порядку та на умовах зазначених законодавством.

Податки виконують такі функції:

розподільча – є інструментом перерозподілу грошових доходів держави;

фіскальна – формування державних фондів;

регулююча – вплив податків на різні сфери життєдіяльності їхніх платників.

Податкова система має ґрунтуватися на таких принципах:

1. *Принцип обов'язковості сплати податків* передбачає встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства.
2. *Принцип рівності суб'єктів оподаткування та недопущення будь-яких виявів податкової дискримінації* забезпечується однаковим підходом до суб'єктів господарювання щодо визначення зобов'язань зі сплати податків.
3. *Принцип соціальної справедливості* означає організацію соціальної підтримки малозабезпечених верств населення запровадженням економічно обґрунтованого оподаткування, тобто встановленням неоподатковуваного мінімуму та диференційованого й прогресивного оподаткування доходів громадян.
4. *Принцип стабільності* означає незмінність податків та їх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року.
5. *Принцип наукової обґрунтованості* передбачає встановлення податків на підставі реальних показників стану та фінансових можливостей національної економіки. При цьому враховується необхідність досягнення збалансованості видатків бюджету з його доходами.

6. Принцип рівномірності сплати податків забезпечується встановленням строків сплати, виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету для фінансування видатків.

7. *Принцип компетенції* означає встановлення і скасування загальнодержавних податків, а також пільг щодо оподаткування тільки Верховною Радою України.

8. Принцип єдиного підходу передбачає забезпечення однакового підходу до розробки законів про оподаткування з обов'язковим визначенням платника податку, об'єкта оподаткування, податкової бази, строків і порядку сплати податку та підстав для надання податкових пільг.

9. Принцип доступності забезпечує відкритість норм податкового законодавства для платників податків.

Податкова система включає:

1. Механізм оподаткування, тобто визначення суб'єктів та об'єктів оподаткування.

Суб'єкти оподаткування – ті, хто сплачує податки, фізичні та юридичні особи;

Об'єкти оподаткування – прибуток підприємств, заробітна плата, вартість майна, виторг фірми, кількість землі тощо.

2. Види податків.

Перелік зборів та ставку оподаткування встановлює Верховна Рада України.

Податки поділяють на прямі та непрямі.

Прямі податки стягуються безпосередньо з індивідів та фірм.

До прямих податків відносять:

• *податки особисті на*: прибуток громадян, прибуток корпорацій, майно, спадок, приріст капіталу;

• *реальні податки*: на землю, промисловий, з капіталу (цінних паперів).

Непрямі податки – це податки, що встановлюються на товари та послуги і входять у їх ціну. Це податок на додану вартість (ПДВ), акцизи, мито, ліцензійні збори.

Акцизи – це непрямі податки, що входять у ціни товарів і стягуються в момент їх придбання. Вони поділяються на:

- індивідуальні – коли оподатковується кожна одиниця товару;
- універсальні – коли об'єктом оподаткування є обсяг продажу.

Податок на додану вартість – його ставка в Україні становить 20%, формально його платниками є виробничі й торговельні підприємства, оскільки податок надходить в бюджет від них, фактично його сплачують покупці під час купівлі товарів та послуг.

Мито – це податок на товари, які імпортуються. Мито є одним із важелів захисту національного ринку і поповнення бюджетних коштів.

Чим більш розвинута країна, тим більша частка надходжень припадає на прямі податки, і навпаки.

Розрізняють також ***загальнодержавні*** та ***місцеві податки.***

Загальнодержавними податками є: податок на прибуток; акцизи; ПДВ; прибутковий з громадян; мито; плата за землю; збір на обов'язкове страхування; відрахування у пенсійний та соціальні фонди.

Місцеві податки: податок з реклами; готельно-курортний збір; комунальний податок; за проїзд транзитного транспорту; використання символіки.

3. Податкова ставка.

Податкова ставка – це величина податку на одиницю оподаткування (одиниця виміру об'єкта оподаткування для земельного податку – гектар тощо).

• ***Гранична податкова ставка*** – це відношення приросту виплачуваних податків до приросту доходу:

$$\mathbf{T_{гр}(Y)} = \frac{\Delta T}{\Delta Y}$$

де $T_{гр}(Y)$ – гранична ставка оподаткування; ΔT – приріст податкових надходжень; ΔY – приріст доходу.

• ***Середня податкова ставка*** – це відношення обсягу податків до величини доходу, який оподатковується:

$$\mathbf{T_{сер}(Y)} = \frac{T}{Y}$$

де $T_{сер}(Y)$ – середня ставка оподаткування; T – величина податкових надходжень; Y –дохід.

• ***Нульова ставка*** передбачає звільнення від оподаткування на певний період.

• ***Пільгова ставка*** – зменшення ставки оподаткування для окремих господарюючих суб'єктів.

Податкові пільги – зменшення податкових ставок або повне звільнення від податків окремих підприємств або виробництв залежно від їхнього профілю, характеру виробленої продукції і виконаних робіт, використаної робочої сили, зони розміщення.

Залежність доходів держави від рівня податків в довгостроковому періоді описується за **кривою Лаффера**. Дана крива описує залежність обсягу податкових надходжень від середньої ставки податку та величини доходу (рис. 7.3). А. Лаффер – відомий економіст, прихильник теорії пропозиції, який вважав, що за зростанням ставки податку від 0 до 100% податкові надходження зростають від 0 до деякого максимального рівня М, а потім знижуються до 0.

Податкові надходження

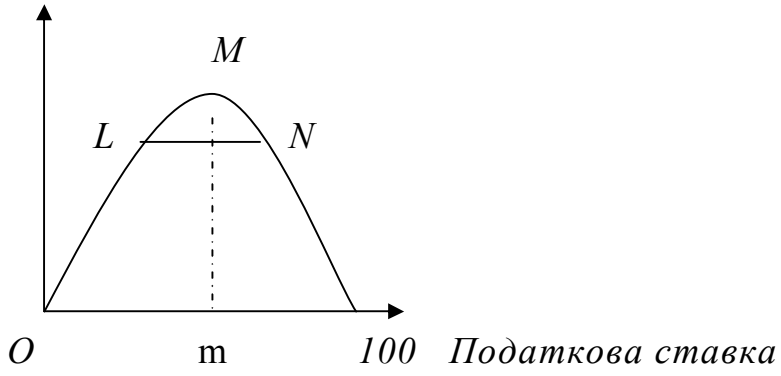

Рис. 3. Крива Лаффера

Згідно з кривою Лаффера до деякого максимального рівня М більше значення податкової ставки забезпечує більшу величину податкових надходжень. Однак наступне збільшення податкової ставки призведе до зниження стимулів виробництва і величина національного оподаткованого доходу зменшиться.

Таким чином, нижча ставка податків створить стимули до праці, заощаджень, інвестицій, інновацій, сприяючи суттєвому розширенню національного виробництва й доходу

Іншою складовою державного бюджету є *державні витрати.*

Державні витрати як економічна категорія – це грошові відносини з приводу розподілу і використання централізованих та децентралізованих фондів грошових ресурсів держави з метою фінансування загальнодержавних потреб соціально-економічного розвитку.

Класифікація державних витрат:

І. за терміном використання ватрати є **поточні, капітальні;**

Поточні витрати – це витрати бюджету на фінансування підприємств, установ, організацій, органів державного управління, заходів соціального захисту населення. Складовими поточних витрат є:

витрати на товари та послуги;

оплата праці працівників бюджетних установ;
нарахування на заробітну плату;
витрати на відрядження;
оплату послуг бюджетних установ;
трансфертні платежі органам державного управління тощо.

Капітальні видатки (витрати розвитку) – це витрати бюджету на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності держави. До них відносять:

капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення;
фінансування структурної перебудови народного господарства;
субвенції та інші витрати, пов'язані з розширеним відтворенням.

ІІ. за напрямом використання:

державні витрати на споживання;
державні інвестиції;
трансферти;
відсотки за державні позики.

Маніпулювання державними витратами призводить до зміни сукупного попиту, рівня цін, рівня зайнятості, обсягу виробництва, доходу.

3. Мультиплікатори фіскальної політики

Фіскальна політика уряду в короткому періоді може супроводжуватися ефектами мультиплікаторів державних витрат, податків і збалансованого бюджету. В кінцевому підсумку результат цієї політики відображається в прирості доходу та виробництва продукції. Тому мультиплікативні ефекти відіграють важливу роль при виборі методів фіскальної політики.

Мультиплікатор державних витрат показує, на скільки зміняться сукупні доходи ($\Delta \mathbf{Y}$) при зміні державних втрат ($\Delta \mathbf{G}$) на одиницю.

Маніпулювання державними витратами призводить до зміни сукупного попиту, рівня цін, рівня зайнятості, обсягу виробництва, доходу.

Дослідимо мультиплікатор державних витрат використовуючи модель "кейнсіанського хреста" (рис. 4).

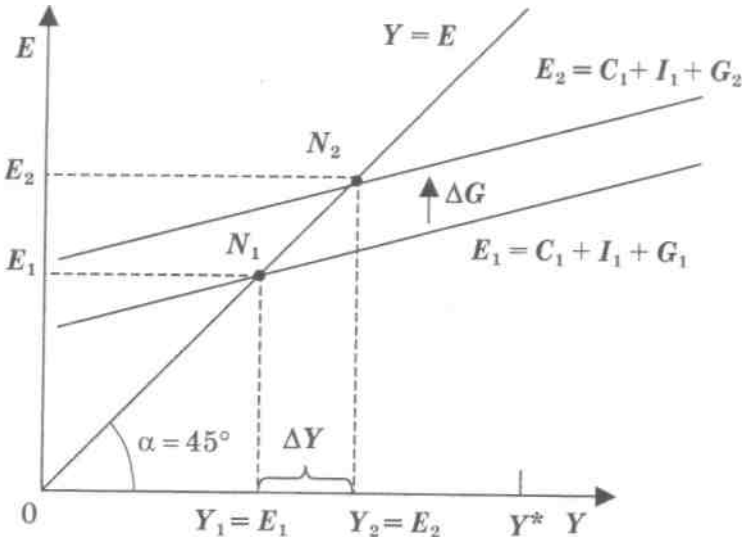

Рис. 4. Вплив зміни обсягу державних закупівель на обсяг виробництва і доходу

На рис. 4 по осі абсцис відкладено обсяг виробництва та доход, по осі ординат – сукупні витрати – ***E= C + I + G.***

Пряма ***Y = E*** – бісектриса кута, яка відображає рівність обсягу запланованих та фактичних витрат. Пряма E_1 – функція запланованих витрат, перетинає бісектрису в точці N_1, якій відповідає обсяг витрат E_1 та обсяг доходу Y_1.

Для отримання потенційного обсягу виробництва і доходу держава здійснює стимулюючу політику, збільшуючи обсяг державних закупівель на величину **ΔG.** У зв'язку з цим крива спланованих витрат $E = C_1 + I_1 + G_1$ зсувається вгору $E_2 = C_1 + I_1 + G_2$, *де* $G_2 = G_1 + \Delta G$. Точка N_2 – новоутворена рівноважна точка, якій відповідає рівноважний обсяг витрат E_2 та рівноважний обсяг виробництва і доходу Y_2, який не досяг потенційного рівня (***Y****).

Якщо державні витрати збільшуються на величину ΔG**,** крива планових витрат рухається вгору на таку ж величину (рис. 4), рівновага переміщується із точки N_1 до точки N_2, а рівноважний обсяг виробництва збільшується від Y_1 до Y_2 на величину

$$\Delta Y = \Delta G \cdot m_G,$$

де m_G – мультиплікатор державних витрат.

$$m_G = \frac{\Delta Y}{\Delta G} = \frac{1}{1 - c'},$$

де c′ – гранична схильність до споживання.

Модель мультиплікатора зміниться, якщо врахувати рівень прибуткових податків:

$$m_G = \frac{1}{1 - c'(1 - t)},$$

де $t = \frac{\Delta T}{\Delta Y}$ – гранична податкова ставка, ΔT – приріст суми прибуткового податку, ΔY – приріст доходу.

Прогресивна система оподаткування являється фактором, який ослаблює ефект мультиплікатора та стабілізацію рівня зайнятості і обсягу виробництва. Чим нижчою є ставка оподаткування, тим при інших рівних умов, більш значний ефект мультиплікатора.

Сукупний ефект від зміни мультиплікатора визначається:

$$\Delta Y = m_G \cdot \Delta G,$$

де ΔY – зміна сукупних доходів; m_G – мультиплікатор державних витрат; ΔG – зміна державних витрат;

Податковий мультиплікатор показує, що зростання податків на певну величину зменшує обсяг виробництва на більшу величину і навпаки, при зменшенні ставок оподаткування на певну величину рівноважний обсяг виробництва збільшується на більшу величину.

Зменшення податків у моделі "кейнсіанського хреста"(рис. 5) на ΔT збільшує планові витрати на $c' \Delta T$. Рівновага переміщується із точки а в точку В, а дохід збільшується із Y_1 до Y_2 на величину рівну ΔY.

$$\Delta Y = - \Delta T \cdot \frac{\tilde{n}'}{1 - \tilde{n}'},$$

де

$$m_T = \frac{\Delta Y}{\Delta T} = - \frac{\tilde{n}'}{1 - \tilde{n}'},$$

де m_T – податковий мультиплікатор; c' – гранична схильність до споживання.

Знак "мінус" означає зворотну залежність зміни обсягу виробництва і доходу від розміру податків на дохід.

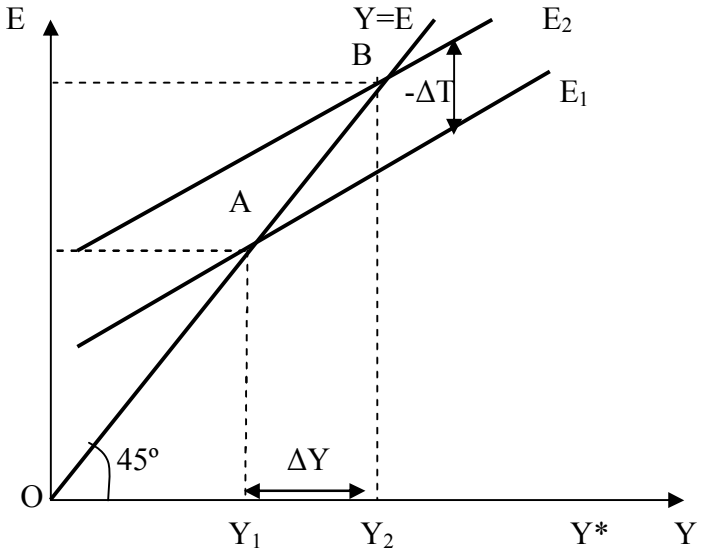

Рис. 5. Вплив податків на обсяг національного виробництва і доходу

Крім розглянутих засобів впливу, держава може впливати на макроекономічну ситуацію, використовуючи ще один інструмент – ***трансферти приватному сектору*** (соціальні трансферти).

Соціальні трансферти (**Tr)** теж породжують мультиплікативний ефект, який діє так, як і податковий, і має такий самий спосіб визначення, але зі знаком "плюс". Мультиплікатор соціальних трансфертів (**Tr)** визначається за формулою:

$$m_{Tr} = \frac{c'}{1-c'}$$

Якщо державні витрати (**G**) і податкові надходження (**T**) змінюються на одну й ту ж величину, то й обсяг виробництва змінюється на ту ж саму величину. В такому випадку мова йде про **мультиплікатор збалансованого бюджету**, який завжди менший або дорівнює 1:

$$m_b = 1$$

m_b – мультиплікатор збалансованого бюджету.

$$T_G + m_T = \frac{1}{1-c'} - \frac{c'}{1-c'} = 1$$

Ефект мультиплікатора від скорочення податків слабший, ніж від збільшення державних витрат, що є наслідком більш сильного впливу державних витрат на величину сукупного доходу і споживання, порівняно зі зміною податків:

$$T_G = \frac{1}{1-c'}, + m_T = -\frac{c'}{1-c'}, T_{G>} m_T$$

Ці відмінності визначають переваги у виборі інструментів фіскальної політики щодо подолання циклічних криз.

Якщо *фіскальна політика* спрямована на ***розширення державного сектору***, то:

під час економічної кризи збільшують державні витрати, що відповідає сильному стимулюючому ефекту;

під час буму стримуючи інфляційне піднесення збільшують податки, що являється м'яким обмежувальним заходом.

Якщо метою *фіскальна політика* являється ***скорочення державного сектору***, то:

під час економічної кризи спостерігається зниження податків, що викликає незначний стимулюючий ефект;

під час буму зменшуються витрати, а це призводить до зниження рівня інфляції.

4. Стан державного бюджету. Бюджетне обмеження. Концепції балансування державного бюджету

Залежно від співвідношення між доходами і видатками бюджет може бути:

збалансований (нормальний), коли видаткова частина держбюджету дорівнює доходній;

дефіцитний, коли витрати перевищують доходи;

*профіцитний***,** коли доходи перевищують витрати.

Сума, на яку за певний період видатки уряду перевищують його доходи становить **дефіцит бюджету.**

Причин бюджетного дефіциту є досить багато:

– спад національного виробництва;

– надмірна емісія грошей;

– необґрунтовані соціальні програми;

– значні непродуктивні витрати, крадіжки, приписи, втрати виробленої продукції та інше, що не піддається обліку;

– недосконала податкова система, що дозволяє платникам податків ухилятися від сплати податків;

– надмірний розмір державного сектору тощо.

Зниження бюджетного дефіциту можливо за рахунок таких заходів: конверсії; переходу від фінансування до кредитування; ліквідації дотацій неприбутковим підприємствам; зменшення витрат на утримання апарату управління державою; реформування системи оподаткування; підвищення ролі місцевих бюджетів.

Класифікація видів бюджетного дефіциту здійснюється за такими ознаками:

За *формою прояву* розрізняють бюджетний дефіцит відкритий і прихований.

Відкритий бюджетний дефіцит – це офіційно визначений дефіцит у законі про бюджет на певний рік.

Прихований бюджетний дефіцит виникає в результаті завищення обсягів планових доходів та включення у склад доходів джерел покриття бюджетного дефіциту.

За *причинами виникнення* бюджетний дефіцит буває вимушений і свідомий.

Вимушений бюджетний дефіцит є наслідком скорочення обсягів ВВП та обмеженості фінансових ресурсів країни. Прикладом вимушеного бюджетного дефіциту є *циклічний бюджетний дефіцит*. *Циклічний дефіцит бюджету* – це дефіцит, який є результатом циклічного падіння виробництва (скорочення національного доходу та обсягу виробництва) в наслідок кон'юнктурних коливань, що призводить до дії автоматичні фіскальні стабілізатори (скорочуються податкові надходження через зменшення ставок оподаткування при прогресивній системі оподаткування та збільшуються соціальні трансферти через зниження життєвого рівня населення).

Свідомий бюджетний дефіцит виникає внаслідок дискреційної фіскальної політики, яка передбачає цілеспрямовані зміни в розмірі державних витрат, податків і сальдо Державного бюджету. Він виникає за умов, коли для стимулювання скупного попиту в період економічного спаду уряд цілеспрямовано знижує ставки оподаткування і збільшує державні витрати. Відповідно, в період підйому цілеспрямовано створюється бюджетний надлишок.

За *напрямом дефіцитного фінансування* розрізняють активний і пасивний бюджетні дефіцити.

Активний бюджетний дефіцит характеризується спрямуванням коштів на інвестування економіки, що сприяє зростанню ВВП.

Пасивний бюджетний дефіцит характеризується спрямуванням коштів на покриття поточних видатків (соціальні трансферти, виплати зарплати у бюджетній сфері тощо).

Відповідно способи фінансування дефіциту бюджету наступні:

інфляційне джерело фінансування дефіциту державного бюджету – грошово-кредитна емісія (монетизація дефіциту – шляхом купівлі продажу центральним банком державних цінних паперів);

неінфляційний шлях покриття бюджетного дефіциту:

внутрішні та зовнішні позики держави: кредити комерційних банків, іноземних урядів, міжнародних фінансових організацій, продаж державних цінних паперів комерційним банкам, фірмами, домогосподарствами;

трансферти-фінансування у вигляді безоплатної допомоги.

Отже дефіцит державного бюджету дорівнює сумі додатково випущених в обіг грошей та сумі позик, тобто:

$$\mathbf{DEF = \Delta M + \Delta B}$$

де DEF – дефіцит державного бюджету; ΔМ – додаткова емісія грошей; ΔВ – сума приросту боргу.

Грошово-кредитна емісія використовується за умов жорсткого контролю щодо використання грошей і виправдана, якщо спрямування коштів здійснюється у інвестиції, що забезпечує зростання ВВП і викликає невисокі темпи інфляції. Використання емісійних коштів на поточні витрати (зарплата, соціальні трансферти тощо) зумовлює прискорення інфляції.

У статті 15. Бюджетного кодексу України визначено джерела фінансування дефіциту бюджету:

– державні внутрішні та зовнішні позики (с. 15-1);

– позики не використовують для забезпечення фінансовими ресурсами поточних видатків, за винятком випадків, коли це необхідно *для збереження загальної економічної рівноваги* **(**с. 15-2*)*.

За умови, якщо для фінансування дефіциту державного бюджету використовувати ***монетизацію,*** що зумовить перевищення темпів приросту грошової маси над темпами приросту реального **ВВП,** то ***спостерігається зростання рівня цін.*** Це спричиняє те, що держава отримує своєрідний (інфляційний) податок, який сплачують всі економічні суб'єкти. Податок, зумовлений надмірною емісією грошей, називають ***сеньйораж.***

Покриття дефіциту державного бюджету за рахунок інфляції зумовлює ***ефект Олівера – Танзі.*** Суть ефекту полягає в тому, що ***в умовах інфляції платник податків свідомо відстрочує сплату податків,*** для того щоб з часом здійснити розрахунки з державою знеціненими грошима. А це порушує стабільність фінансової системи.

Монетизація дефіциту може здійснюватися не лише шляхом емісії готівки, а й за допомогою розширення кредитів центральним банком уряду для підтримки останнім державних підприємств на пільгових умовах та шляхом відстрочення платежів уряду за своїми борговими зобов'язаннями. Прикладом останнього є несвоєчасна виплата працівникам державних установ заробітної плати, відстрочення платежів уряду за закуплені ним зернові тощо. Відстрочені платежі з часом нагромаджуються, збільшуючи загальний дефіцит бюджету, покривати який неінфляційним шляхом уряд уже не має змоги. Тому, незважаючи на те, що офіційно прострочені платежі не відносять до інфляційних джерел фінансування дефіциту, вони все-таки містять у собі інфляційну компоненту.

Фінансування бюджетного дефіциту за рахунок випуску державних позик може спричинити ***ефект витіснення.*** Суть якого полягає в тому, що державні позики відбуваються шляхом випуску позикових цінних паперів, які зменшують пропозицію грошей та збільшують ринкову процентну ставку, що зменшує стимули приватного сектору до інвестування, а також зменшує чистий експорт і скорочує споживчі витрати домогосподарств, що послаблює і навіть може звести нанівець ефект фіскальної політики.

Боргове фінансування бюджетного дефіциту не усуває загрози розгортання інфляції, а відстрочує її. Наприклад, облігації державної позики розподіляються серед комерційних банків й населення, що створює меншу загрозу інфляції, ніж їх розміщення у центральному банку. Якщо ж центральний банк на вторинному ринку їх скупить, це розширить межі для зростання інфляції.

При умові, якщо ***розміщення державної позики здійснюється*** у позабюджетний сектор ***примусово*** під знижені або навіть від'ємні реальні процентні ставки, то ***боргове фінансування бюджетного дефіциту*** перетворюється в ***механізм додаткового оподаткування.***

Із зазначеного вище випливає, що неінфляційних джерел фінансування дефіциту державного бюджету немає; жодне джерело фінансування бюджетного дефіциту не можна розглядати як абсолютно безпечне й таке, що має переваг перед іншими; існує межа бюджетного дефіциту, за якою це явище із позитивного і безпечного може перетворитись на негативне та небезпечне.

Тому існує бюджетне обмеження, суть якого базується на тому, що незважаючи на можливість держави здійснювати випуск додаткових боргових зобов'язань та емісію грошей, які зумовлюють збільшення витратної частину бюджету, ці засоби не є безмежними. Кожна держава має обмеження стосовно використання бюджету.

Бюджетне обмеження – це обмеження витрат величиною доходу.

Державне бюджетне обмеження – це обмеження витрат держави, зумовлене наявними фінансовими можливостями. Це можна виразити так:

$$B_m^n = B_{n-1}^g + rB_{n-1}^g + T_n - Tr_n - (C_n^g + I_n^g)$$

де B_n^g – чисті фінансові активи держави в n-му році; B_{n-1}^g – чисті фінансові активи в (n-1)-му році; r – відсотки по чистих фінансових активах B_{n-1}^g

попереднього року; T_n – податки в n-му році; Tr_n – трансферти в n-му році; C_n^g – державні споживчі витрати в n-му році; I_n^g – державні інвестиційні витрати в n-му році.

Чисті фінансові активи визначаються як різниця між валовими фінансовими активами та золотовалютними резервами.

Через чистий державний бюджет бюджетне обмеження записується так (12):

$$D_{n-1}^g = D_{n-1}^g + rD_{n-1}^g + C_n^g + I_n^g + T_n, \qquad 12$$

де D_n^g – бюджетний борг в n-му році; D_{n-1}^g – державний борг в *n*-му році, *r* – відсоток з боргу в (n-1)-му році.

Держава має збалансувати бюджет. В економічній літературі відомі три концепції збалансування державного бюджету:

1. збалансування на *щорічній основі.* Прихильники цієї концепції вважали, що державний бюджет необхідно щорічно збалансовувати, тобто державні видатки повинні дорівнювати державним доходам. У світовій практиці дана концепція не набула широкого використання, адже вступає в суперечність зі стабілізаційною функцією фіскальної політики.

2. збалансування бюджету на *циклічній основі.* За цією концепцією бюджет має балансуватися не щорічно, а в межах економічного циклу, це означає, що уряд реалізує анти циклічну програму і одночасно намагається збалансувати бюджет. В період падіння виробництва уряд, щоб стимулювати економіку, зменшує податки та збільшує державні видатки, що спрямовує бюджет до дефіциту. В період інфляційного піднесення, щоб стримати економіку, уряд збільшує податки та скорочує державні видатки, що викликає бюджетний профіцит. Бюджетні профіцити, в період інфляційного зростання, покриваються бюджетним дефіцитом під час спаду виробництва, тому в межах економічного циклу уряд має балансуватися.

3. згідно з *концепцією функціональних фінансів* головним для фіскальної політики є не збалансування бюджету, а стабілізаційний вплив на економіку, забезпечуючи цим самим здатність державних заходів своєчасно запобігати виникненню негативних явищ, зумовлених циклічними коливаннями.

5. Державний борг та його вплив на соціальну економіку

Державний борг – це загальна нагромаджена сума дефіцитів бюджету за вирахуванням надлишків, що існували в країні. Або державний борг – це загальний розмір нагромадженої заборгованості уряду власникам державних цінних паперів, що дорівнює сумі минулих бюджетів за вилученням бюджетних надлишків.

В країнах світу спостерігаються різні темпи зростання боргу. Якщо спостерігається перевищення боргу над ВВП більше як у 2,5 рази, то це вважається небезпечним для стабілізації економіки та являється загрозливим для грошового обігу.

Причинами державного боргу є: хронічний дефіцит Державного бюджету; зростання державних видатків без відповідного зростання державних доходів; зменшення податкового навантаження без скорочення державних витрат з метою стимулювання економіки; розширення економічної функції уряду; циклічні спад та автоматичні стабілізатори; залучення коштів нерезидентів з метою підтримки стабільності національної валюти; надмірне збільшення державних видатків напередодні виборів з метою завоювання популярності у виборців; мілітаризація, ведення війн тощо.

Розрізняють:

Внутрішній державний борг – це заборгованість держави домогосподарствам і фірмам даної країни, які володіють цінними паперами (тобто, коли власниками державних цінних паперів є резиденти).

Зовнішній державний борг – це, те, що держава винна іноземцям, тобто це заборгованість перед іноземними громадянами, фірмами, урядами та міжнародними організаціями. Цей борг означає чисте віднімання від ресурсів країни – дебітора.

Загальний розмір внутрішньої заборгованості уряду складається із двох частин:

монетизований борг складається з боргів, опосередкованих кредитними відносинами держави з банками.

немонетизований борг, який складається із:

а) заборгованості держави по державних замовленнях та наданнях послуг державним установам;

б) заборгованості держави по виплаті заробітної плати працівникам державних установ;

в) заборгованості по виплатам соціальних трансфертів.

Якщо в країні дуже великий зовнішній борг або внутрішній борг, їй може бути оголошений дефолт.

Дефолт – визнання країни як неплатоспроможної.

Між розмірами бюджетного дефіциту та державного боргу існує прямий зв’язок. Бюджетний дефіцит збільшує державний борг, а зростання боргу в свою чергу, потребує додаткових витрат бюджету на його обслуговування і тим самими зумовлює збільшення бюджетного дефіциту.

Влив дефіциту на державний борг може бути зменшений таким процесами в економіці, як ефект “витіснення”, та ефект чистого експорту.

Зміст **ефекту витіснення** базується на тому, що фінансування бюджетного дефіциту за допомогою випуску державних цінних паперів на відкритому ринку країни, зумовлює зростання ставки відсотка. У свою чергу зростання відсоткових ставок зумовлює зменшення приватних інвестицій і частково призводить до скорочення споживчих витрат. У результаті в економіці спостерігається падіння доходу. Отже, боргове фінансування бюджетного дефіциту послаблює ефективність стимулюючої фіскальної політики. Наслідки скорочення приватних інвестицій спостерігаються в майбутньому, але в тому випадку, якщо зайняті урядом кошти будуть використані непродуктивно, тобто

використані на поточні державні потреби (наприклад, на виплату заробітної плати державним службовцям, закордонні поїздки працівників влади, ремонт службових приміщень та ін.). Якщо ж уряд здійснюватиме інвестиційну діяльність, то вона компенсуватиме зменшення приватних інвестицій, і майбутні покоління успадкують виробничий потенціал у попередніх або збільшених масштабах.

Боргове фінансування бюджетного дефіциту негативно впливає на економіку не лише за рахунок ефекту витіснення, але й за рахунок **ефекту чистого експорту.** При зростанні внутрішніх відсоткових ставок спостерігається збільшення зовнішнього попиту на вітчизняні цінні папери. Це зумовлює підвищення попиту на іноземну валюту, необхідну для їх придбання. В результаті обмінний курс національної валюти зростає, що спричиняє зниження експорту та збільшення імпорту. Скорочення чистого експорту стримує розвиток економіки, в експортних галузях знижується виробництво і зайнятість, зростає рівень безробіття.

Економічними *наслідками державного боргу* є**:** зменшення споживання населення країни; витіснення приватного капіталу, що спричиняє обмеження зростання економіки; збільшення податків, які обслуговують державний борг, виступає антистимулом економічної активності; перерозподіл доходу на користі власників державних облігацій.

Зменшення державних дефіцитів і державного боргу може бути досягнуто *адміністративними і економічними* заходами. До **адміністративних** заходів відносимо законодавчу заборону або скорочення державних дефіцитів. До **економічних** – досягнення збалансованості бюджету, яке може бути досягнуто шляхом збільшення надходжень (податків), тобто зростання ролі держави в економіці шляхом скорочення видатків уряду, тобто обмеження державного впливу на економіку.

Зростання державного боргу вимагає ефективного використання державних, зовнішніх, позик та управління державним боргом. Обсяг залучення зовнішніх позик визначається, *по-перше,* тим, скільки іноземного капіталу країна може ефективно поглинути так, щоб прибуток від виробничого використання запозичень (інвестицій) перевищував вартість залучення капіталу; *по-друге,* тим, який обсяг боргу держава може обслуговувати без ризику виникнення проблем із зовнішніми платежами (боргової кризи).

Зменшення державного боргу залежить від: зміна курсу національної валюти щодо іноземної; зміна відсоткових ставок за користування іноземними кредитами; заборгованості, яка сплачується за плаваючою відсотковою ставкою; рівень відсотка за облігаціями внутрішньої державної позики.

Управління зовнішньою заборгованістю ділиться на *три стадії:* залучення фінансування, його розміщення (використання) та погашення боргу. Управління зовнішньою заборгованістю передбачає: аналіз можливості країни позичити кошти (кредитоспроможності); оцінка платоспроможності (здатність обслуговувати борг); контроль за рівнем та складом зовнішнього боргу.

Наявність зовнішнього боргу передбачає необхідність своєчасного його обслуговування відповідно до укладених угод. Неспроможність країни-боржника обслуговувати зовнішню заборгованість в повному обсязі означає виникнення **боргової кризи**.

Вихід з боргової кризи передбачає зменшення розмірів та зміну структури заборгованості, відстрочку сплати боргу або перегляд інших умов його повернення.

Традиційним методом зменшення боргу є **реструктуризація,** яка передбачає перегляд умов його обслуговування (відсоток, суми, строки сплати). Реструктуризація боргу відбувається в рамках "Паризького клубу". Члени клубу, надають найбіднішим країнам-боржникам один із варіантів такої допомоги: часткове анулювання боргу, подальше продовження термінів дії боргових зобов'язань, зниження відсотків по обслуговуванню боргу.

Нині загальноприйнятим методом скорочення зовнішнього боргу є **конверсія боргу** (борговий своп), яка існує таких форм: викуп боргу, капіталізація боргу, конверсія "борг-борг".

Викуп боргу – це надання країні-боржникові можливості викупити власні боргові зобов'язання на вторинному ринку боргів, термін погашення яких настав. При цьому викуп боргів здійснюється зі знижкою їх номінальної ціни за грошові кошти. Викуп боргу країною-боржником означає остаточне погашення її зобов'язань перед кредиторами.

Капіталізація боргу – це обмін зовнішнього боргу на власність країни, це надання іноземним банкам можливості обмінювати боргові зобов'язання даної країни на акції її промислових, торговельних та інших корпорацій. При цьому іноземні небанківські організації отримують можливість купувати ці боргові зобов'язання на вторинному ринку цінних паперів.

Конверсія "борг-борг" – це заміна існуючих боргових зобов'язань новими. При цьому змінюються умови боргових зобов'язань. Наприклад, номінальна вартість нових зобов'язань може бути встановлена з дисконтом до номіналу старих боргових зобов'язань, може змінитися валюта боргу, може змінитися відсоток доходу за новими цінними паперами при збереженні номінальної вартості облігацій та ін.

Контрольні запитання і завдання

1. Назвіть найзагальніші показники активності держави та розкрийте їх зміст.
2. Дайте визначення фіскальної політики та назвіть її види за різними критеріями класифікації.
3. Розкрийте зміст і структуру автоматичних стабілізаторів фіскальної політики.
4. Дайте визначення бюджетної системи та розкрийте її особливості для унітарних і федеральних держав.
5. У чому полягає зміст і структура бюджетної системи України?
6. Розкрийте зміст і структуру дискреційних стабілізаторів. Який із

дискреційних стабілізаторів використовують для боротьби зі спадом виробництва?

7. Розкрийте зміст та взаємозв'язок між фактичним, структурним і циклічним бюджетним дефіцитами.
8. Дайте визначення поняття “фіскальні доходи держави”.
9. На яких засадах ґрунтується оптимальна податкова система?
10. Назвіть використовувані фіскальною політикою методи оподаткування та розкрийте їх зміст.
11. На які макроекономічні явища впливає держава в процесі реалізації фіскальної політики через прямі податки і на які – через непрямі?
12. Побудуйте графік та поясніть механізм впливу прямих податків на обсяг виробництва і доходу в економіці.
13. Побудуйте графік та поясніть механізм впливу непрямих податків на обсяг виробництва і доходу.
14. Побудуйте криву Лаффера. Які закономірності в економіці вона відображає? Поясніть їх причину і механізм.
15. Дайте визначення категорії “державні витрати”, розкрийте структуру та економічний зміст державних витрат.
16. Розкрийте зміст мультиплікаторів фіскальної політики (державних закупок, податків та соціальних трансфертів) на обсяг виробництва і доходу.
17. Який із фіскальних мультиплікаторів справляє найсильніший вплив на економіку? Доведіть це математично.
18. Які концепції балансування державного бюджету ви знаєте? Розкрийте їх зміст. Яка концепція є панівною в сучасних умовах? Чому?
19. Назвіть причини дефіциту державного бюджету. Які заходи може запровадити уряд для зниження бюджетного дефіциту?
20. Які види бюджетного дефіциту ви знаєте?
21. Дайте визначення державного бюджетного обмеження. Який математичний та економічний зміст бюджетного обмеження?
22. Дайте визначення державного боргу. Розкрийте його причини, зміст, структуру та наслідки для економіки.
23. Як можна оцінити, чи безпечним (небезпечним) є подальше зростання державного боргу?
24. Поясніть, чому уряд повинен розробляти економічну політику з урахуванням взаємозв’язку грошово-кредитних і фіскальних методів?

ТЕМА 8

Приватні інвестиції

1. Сукупний попит на інвестиції

Інвестиції – це другий після споживання компонент сукупних витрат. *Інвестиції розподіляються на* ***три основні групи****: інвестиції в основний капітал, житлове будівництво та збільшення запасів.* У середньому 70 % всіх інвестицій – це інвестиції в машини та устаткування, 25 % – житлове будівництво і приблизно 5 % – зміни в запасах.

Інвестиції в основний капітал – це інвестиції в основні виробничі фонди: машини, устаткування, капітальне будівництво підприємств. ***Інвестиції в житлове будівництво –*** це витрати на підтримку житлового фонду і будівництво нового житла. ***Запаси –*** це резерви сировини, напівфабрикатів на стадії незавершеного виробництва або готових виробів, які належать фірмам. Інвестиції в запаси означають їх зміну за певний період, причому зростання запасів свідчить про додатні інвестиції, а їхнє скорочення – про від'ємні інвестиції.

Таким чином, і фірми, і домашні господарства інвестують. Фірми купують інвестиційні товари, аби збільшити капітал і замінити діючий капітал у процесі його вибуття. Домашні господарства купують житло, що також є інвестиціями.

Отже, інвестиції суттєво впливають на сукупний попит, обсяг національного виробництва, зайнятість. До того ж, інвестиції сприяють нагромадженню фондів підприємств і створюють основу для економічного зростання в майбутньому. Нераціональне використання інвестицій призводить до заморожування виробничих ресурсів і скорочення обсягів національного виробництва.

Загальний обсяг інвестицій визначається як ***валові інвестиції.*** *Вони розподіляються на дві групи: одна частка спрямовується на збільшення основного капіталу, інша – на відшкодування його зношення, тобто є амортизацією.* Оскільки в кожному періоді знецінюється конкретна частка капіталу, формулу валових інвестицій можна записати так:

$$ВІ = ЧІ + dК_t, \qquad (5.14)$$

де ВІ – валові інвестиції;

ЧІ – чисті інвестиції;

dК= А;

d – коефіцієнт амортизації; К – вартість об'єктів основного капіталу; t – поточний рік.

При цьому $ЧІ = К_{t+1} - К_t$ (5.15)

З формул (5.14) та (5.15) можна вивести таку залежність:

$$ВІ = К_{t+1} - (1-d)/К_t \qquad (5.16)$$

Рівняння (5.16) є базовим для визначення потреби в валових інвестиціях за умов розширеного відтворення, коли має місце нагромадження капіталу.

Майже всі інвестиції здійснюються фірмами, а не домашніми господарствами. Але домашні господарства, приймаючи рішення про споживання і заощадження, спрямовують частину своїх доходів на фінансові ринки, фірми ж звертаються на фінансові ринки за кредитами, використовуючи їх на інвестування.

Отже, інвестиції створюються заощадженнями, а фінансові ринки дають змогу домашнім господарствам перерозподіляти свої доходи в часі.

Сукупний попит на інвестиції залежить від очікуваної норми чистого прибутку (ОНЧП) і відсоткової ставки (ВС).

Сутність впливу цих факторів на інвестиційний попит полягає у слідуючому.

По-перше, фірми інвестують з метою одержання чистого прибутку. Інвестиції будуть приносити чистий прибуток лише тоді, коли на одиницю інвестиційних витрат підприємство матиме більші прибутки в кожному наступному році, тобто якщо зростає капіталовіддача. Запишемо рівняння:

$$ЧП = \Delta ВВ – (\Delta ПВ + \Delta ПП), \qquad (5.17)$$

де ЧП – чистий прибуток;

Δ ВВ – приріст валового випуску, викликаний чистими інвестиціями;

ΔПВ – приріст поточних витрат;

Δ ПП – приріст податку на прибуток.

Але інвестори спираються не на фактичний, а на очікуваний чистий прибуток (ОЧП). З урахуванням необхідності зростання капіталовіддачі можна записати формулу очікуваної норми чистого прибутку:

$$\textbf{ОНЧП} = \frac{\hat{I} \times \ddot{I}}{\times^2} \cdot 100\% \qquad (5.18)$$

Отже, з вищенаведеного можна зробити висновок, що головним фактором мотивації до інвестування є рівень очікуваної норми чистого прибутку.

По-друге *інвестиційні витрати пов'язані з джерелом їх фінансування.* Досить поширеним джерелом фінансування інвестицій с банківський кредит. Тому важливу роль у динаміці інвестицій відіграє **відсоткова ставка.** Якщо очікувана норма чистого прибутку – це мета інвестування, то відсоткова ставка – це ціна інвестицій, яку фірма повинна сплатити, щоб позичити грошовий капітал, необхідний для придбання реального капіталу. Для прийняття рішення інвестори зіставляють очікувану норму чистого прибутку і відсоткову ставку. Якщо відсоткова ставка нижча від очікуваної норми чистого прибутку, то інвестиції будуть прибутковими, на них виникає попит. Якщо, навпаки, – інвестиції будуть збитковими, попиту на них не буде.

У прийнятті інвестиційних рішень суттєву роль відіграє не номінальна, а реальна відсоткова ставка. Номінальна ставка визначається в поточних цінах,

реальна відсоткова ставка — це номінальна ставка скоригована з урахуванням інфляції.

Аби пояснити різницю між номінальною і реальною відсотковою ставками, розглянемо приклад. Припустимо, фірма приймає рішення інвестувати, для чого бере позику за умовами номінальної ставки відсотка 9 %. Це означає, що розмір боргу банку збільшується щорічно на 9 %. Але якщо ціни зростають, припустимо, на 6 % у рік, то гроші, які фірма повертає банку за кредит, щорічно втрачають 6 % своєї вартості (знецінюються). З кожним роком борг фірми в грошовому вимірі зростає на 9 %, але купівельна спроможність цих грошей на 6 % щорічно падає. Реальна ставка відсотка, таким чином, дорівнює 3 % – це різниця між номінальною відсотковою ставкою і темпом інфляції:

$$ВС_р = ВС_{н} - ТІ, \quad (5.19)$$

де $ВС_р$, $ВС_н$ —реальна і номінальна відсоткові ставки;

ТІ – темп інфляції, в %.

Розглянемо ще один приклад. Припустимо, що ставка відсотка та темп інфляції становлять однаково по 15 %. Якщо фірма бере у позику 2000 грн. сьогодні, то наступного року вона зобов'язана повернути 2300 грн. Проте внаслідок інфляції реальна вартість 2300 грн. наступного буде такою самою, як 2000 грн. сьогодні. Отже, насправді фірма повертає борг на ту саму суму реальних благ. У цьому випадку відсоткова ставка у вигляді реальних товарів (реальна ставка) дорівнює нулю, а не 15 %.

Зазначимо, що реальна відсоткова ставка вимірює дійсні витрати на одержання позики. Тому інвестиції залежать від реальної, а не від номінальної ставки відсотка.

Концепція реальної відсоткової ставки пояснює парадокс значних за обсягом інвестицій за умов високих номінальних відсоткових ставок і високих темпів інфляції: реальні ставки відсотка стають тоді низькими.

Зв'язок між реальною відсотковою ставкою і інвестиціями виражається формулою:

$$ВІ = -f(ВС_р) \quad (5.20)$$

Це рівняння показує, що інвестиції є функцією відсоткової ставки. Причому знак (-) означає, що між попитом на інвестиції і відсотковою ставкою існує обернена залежність.

Із зростанням реальної ставки відсотка попит на інвестиції скорочується тому, що вони стають дорожчими.

Графіки функції попиту на інвестиції залежно від розглянутих двох факторів – очікуваної норми чистого прибутку і реальної відсоткової ставки – зображені на рис. 5.6 і 5.7, де ІПо – сукупний попит на інвестиції.

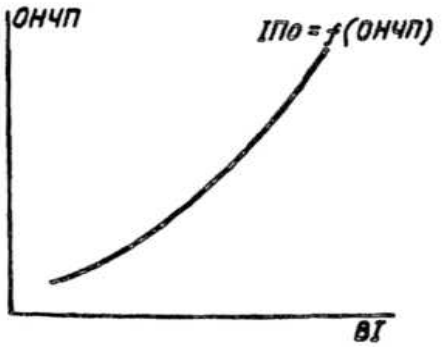

Рис. 5.6. Крива інвестиційного попиту в залежності від ОНЧП

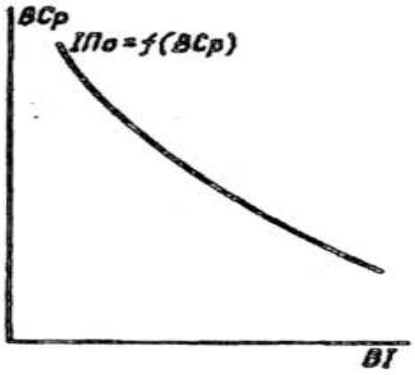

Рис. 5.7. Крива інвестиційного попиту в залежності від відсоткової ставки

Із наведених графіків видно, що між інвестиційним попитом і очікуваною нормою чистого прибутку існує пряма залежність, а між інвестиційним попитом і відсотковою ставкою – обернена.

У макроекономічному аналізі базовою моделлю інвестиційного попиту є модель, в якій інвестиції є функцією відсоткової ставки. В такій моделі відсоткова ставка є основним фактором, який визначає інвестиційний попит, а очікувана норма чистого прибутку є сталою величиною і диференціюється за окремими інвестиційними проектами. У графічній формі ця модель має такий вигляд (рис 5.8).

Як видно із рис. 5.8, на горизонтальній осі графіка інвестиційного попиту відкладена вартість інвестиційних проектів, які об’єднані в окремі групи залежно від рівня очікуваної норми чистого прибутку.

Перша – вартістю 50 грошових одиниць з ОНЧП – 10%;

Друга – вартістю 150 грошових одиниць з ОНЧП – 6%;

Третя – вартістю 200 грошових одиниць з ОНЧП – 3 %;

Сумарна вартість всіх інвестиційних проектів становить 400 грошових одиниць.

На вертикальній осі графіка відкладена реальна відсоткова ставка.

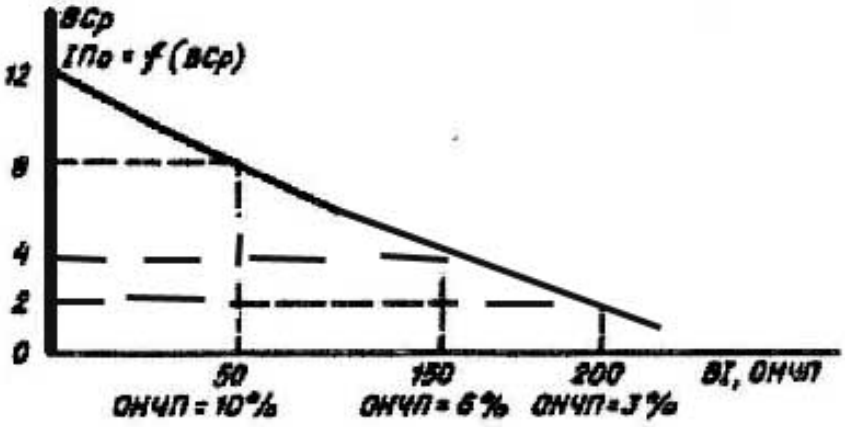

Рис. 5.8. Сукупний попит на інвестиції

Тепер розглянемо залежність інвестиційного попиту від відсоткової ставки за даної пропозиції інвестиційних проектів за умов, що очікувана норма чистого прибутку для кожної групи інвестиційних проектів не змінюється.

Якщо $ВС_р$ =12%, то інвестиційний попит відсутній. Це пояснюється тим, що серед усіх запропонованих економікою інвестиційних проектів ОНЧП < $ВС_р$.

Якщо $ВС_р$ знизиться до 8 %, то виникає інвестиційний попит вартістю 50 грошових одиниць. Це пояснюється тим, що лише серед інвестиційних проектів першої групи ОНЧП > $ВС_р$, тобто 10 % > 8 %.

Якщо $ВС_р$ знизиться до 4 %, то інвестиційний попит збільшиться до 200-т грошових одиниць. Це пояснюється тим, що ОНЧП перевищує $ВС_р$ вже по першій і другій групах інвестиційних проектів, тобто 10 % і 6 % > 4 %.

Якщо $ВС_р$ знизиться до 2 %, то інвестиційний попит збільшиться до 400-т грошових одиниць, оскільки за інвестиційними проектами всіх груп ОНЧП перевищує $ВС_р$, тобто 10 %, 6 % і 3 % > 2 %.

Отже, доцільність інвестування і інвестиційний попит виникають за умов, коли ОНЧП > $ВС_р$. При заданому рівні ОНЧП чим нижча $ВС_р$, тим більший попит на інвестиції. Тому крива інвестиційного попиту набуває вигляду негативно похилої лінії.

Крім відсоткової ставки на інвестиційний попит впливають фактори, які змінюють рівень очікуваної норми чистого прибутку за даної відсоткової ставки. Умовно назвемо ці фактори *не відсотковими.* До них належать:

Технологічні зміни. Технічний прогрес, тобто розробка нового більш продуктивного устаткування, зменшує середні витрати на виробництво продукції або підвищує її якість. Внаслідок цього зростає норма чистого прибутку від інвестування, що викликає зростання інвестиційного попиту за даної відсоткової ставки.

Рівень забезпеченості основним капіталом. Від того, якою мірою кожна галузь виробництва забезпечена основним капіталом, залежить очікувана норма чистого прибутку від додаткових інвестицій. Якщо виробничі потужності певної галузі задовольняють попит на її продукцію, то інвестування буде стримуватися. Недостатність виробничих потужностей стимулює збільшення інвестицій з метою нарощування виробництва відповідно до попиту.

Витрати на придбання, експлуатацію та обслуговування устаткування. Якщо ці витрати скорочуються, то очікувана норма чистого прибутку збільшується, а інвестиційний попит зростає. І навпаки.

Податки на підприємця. Приймаючи інвестиційні Рішення, підприємці розраховують на очікуваний прибуток після сплати податків. Тому збільшення податків депресивно впливає на інвестиції. І навпаки.

Очікування. Як уже зазначалось, метою інвестування с чистий прибуток. Інвестиції – це насамперед ризик стосовно того, що доход від них перевищить витрати на них. Якщо економічні умови в країні погіршуються, фірми утримуються від інвестицій. Навпаки, коли фірми сподіваються на пожвавлення в недалекому майбутньому, попит на інвестиції зростає. Крім того, якщо фірми очікують, що зростання виробництва товару призведе до різкого скорочення попиту на нього навіть при зниженні ціни, то немає стимулів вкладати у виробництво цього товару інвестиції. І навпаки.

Вплив не відсоткових факторів на інвестиційний попит графічно показаний на рис. 5.9.

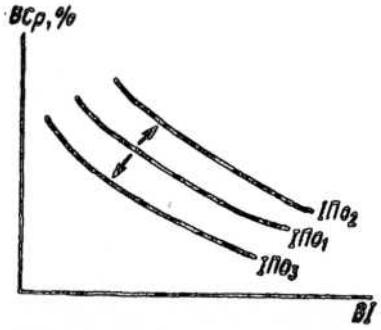

Рис. 5.9. Вплив невідсоткових факторів на інвестиції

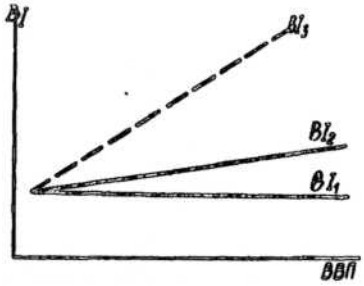

Рис. 5.10. Графік інвестицій

Невідсоткові фактори збільшують або зменшують сукупний попит на інвестиції, переміщуючи криву попиту на інвестиції вправо чи вліво. На відміну від них, відсоткова ставка викликає зміщення по самій кривій попиту на інвестиції.

Існує безпосередня пряма залежність між інвестиціями і валовим внутрішнім продуктом (ВВП). У макроекономічній теорії розглядається спрощений графік інвестицій, зображений на рис. 5.10. Лінія $ВІ_1$ свідчить, що внаслідок технічного прогресу інвестиції використовуються настільки ефективно, що навіть один і той самий їхній обсяг забезпечує зростання ВВП.

У дійсності графік інвестицій може злегка підніматися, як це показано лінією $ВІ_2$. Таке зображення інвестицій більш реально відбиває економічні процеси, коли для вростання ВВП потрібні більші обсяги інвестицій, навіть при досить високій ефективності використання основного капіталу. Це пояснюється хоча б тим, що підвищенім ефективності використання основного капіталу можливе *щ* умов упровадження прогресивних технологій,

а для цього, в свою чергу, виникає необхідність збільшення інвестиційних витрат.

При цьому, чим вища ефективність інвестиційних витрат, тим більш похилим є графік інвестицій. Наприклад, лінія BI_3 свідчить, що інвестиції використовуються менш ефективно, ніж за умов зростання їхніх обсягів (лінія BI_2).

Отже, можна зробити висновок, що, чим більш похила лінія інвестицій, тим більш ефективною є економіка країни, тим менші прирости обсягів інвестицій забезпечують більші прирости ВВП. І навпаки, чим більш круто піднімається вгору лінія інвестицій, тим більший приріст їхніх обсягів забезпечує менші прирости ВВП, а значить інвестиції витрачаються неефективно.

Інвестиції є найбільш мінливим компонентом сукупних витрат. До факторів, які впливають на мінливість інвестицій, в першу чергу належать такі:

Тривалість строку служби інвестиційних товарів. Тому закупки нових інвестиційних товарів можуть бути відкладені, що зменшить інвестиції. Оптимістичні прогнози можуть вплинути на прийняття рішення про модернізацію, нове будівництво, що призведе до зростання інвестицій.

Нерегулярність інновацій. Значні нововведення виникають нерегулярно, це, в свою чергу, впливає на мінливість інвестицій.

Поточні прибутки є дуже мінливими. Підприємства інвестують лише тоді, коли відчувають, що інвестування буде прибутковим. Між тим поточний прибуток дуже часто змінюється, тому й інвестиційні стимули мінливі. Крім того, прибуток є основним джерелом інвестицій, а значить його нестабільність посилює мінливість інвестицій.

Мінливість очікування. За умов тривалого строку служби основного капіталу прийняття інвестиційних рішень здійснюється виходячи з очікуваного чистого прибутку. Фірми прогнозують умови інвестування, переглядають Деякі події, що можуть призвести до значних змін умов підприємництва в майбутньому. Суттєво впливають па Рішення фірм про інвестування також внутрішньополітичні зміни, розробка нових джерел енергії, демографічні зміни і пов’язані з ними зміни в попиті, зміни в законодавстві, страйки, зміни державної економічної політики тощо. У зв’язку з цим на особливу увагу заслуговують фондові біржі, які є показниками загальної стабільності підприємництва. Підвищення курсу акцій на біржі надає впевненості в майбутньому і навпаки.

ТЕСТИ

1. Інвестувати доцільно, коли:

1) ОНЧП = $ВС_Р$;

2) ОНЧП > $ВС_Р$;
3) ОНЧП < $ВС_Р$.

2. Якщо в економіці має місце "ефект заощадження", то:
1) ССС – ССЗ;
2) ССС > 1;
3) ССС < 1;
4) ГСС < 1.

3. Сукупний попит на інвестиції залежить від:
1) норми чистого прибутку;
2) очікуваної норми чистого прибутку і відсоткової ставки ;
3) відсоткової ставки;
4) інвестицій в основний капітал.

4. До недоходних факторів споживання і заощадження не відносяться:
1) податки;
2) відсоткова ставка;
3) доход;
4) рівень цін.

ЗАВДАННЯ

Завдання 1.

У таблиці наведені дані про інвестиційні об’єкти. Визначте інвестиційний попит, якщо відсоткова ставка становить 11%.

Вартість інвестиційних проектів (млн грн.)	9	8	15	24	7	11	20
ОНЧП (%)	15	9	12	18	10	19	7

Завдання 2.

Безподатковий доход збільшився на 90 мли грн., а споживчі витрати – на 60 млн грн. Визначте граничну схильність до заощаджень.

2. Сукупний попит на інвестиції

Інвестиції – це другий після споживання компонент сукупних витрат. Інвестиції розподіляються на три основні групи: інвестиції в основний капітал, житлове будівництво та збільшення запасів. У середньому 70 % всіх інвестицій – це інвестиції в машини та устаткування, 25 % – житлове будівництво і приблизно 5 % – зміни в запасах.

Інвестиції в основний капітал – це інвестиції в основні виробничі фонди: машини, устаткування, капітальне будівництво підприємств. Інвестиції в житлове будівництво – це витрати на підтримку житлового фонду і будівництво нового житла. Запаси – це резерви сировини, напівфабрикатів на стадії незавершеного виробництва або готових виробів, які належать фірмам. Інвестиції в запаси означають їх зміну за певний період, причому зростання запасів свідчить про додатні інвестиції, а їхнє скорочення – про від'ємні інвестиції.

Таким чином, і фірми, і домашні господарства інвестують. Фірми купують інвестиційні товари, аби збільшити капітал і замінити діючий капітал у процесі його вибуття. Домашні господарства купують житло, що також е інвестиціями.

Отже, інвестиції суттєво впливають на сукупний попит, обсяг національного виробництва, зайнятість. До того ж, інвестиції сприяють нагромадженню фондів підприємств і створюють основу для економічного зростання в майбутньому. Нераціональне використання інвестицій призводить до заморожування виробничих ресурсів і скорочення обсягів національного виробництва.

Як зазначалося в главі 2, загальний обсяг інвестицій визначається як валові інвестиції. Вони розподіляються на дві групи: одна частка спрямовується на збільшення основного капіталу, інша – на відшкодування його зношення, тобто є амортизацією. Оскільки в кожному періоді знецінюється конкретна частка капіталу, формулу валових інвестицій можна записати так:

$$\text{ВІ} = ЧІ + dK_t$$

де ВІ – валові інвестиції;

ЧІ – чисті інвестиції;

$$dK = \text{А}$$

d – коефіцієнт амортизації;

К – вартість об'єктів основного капіталу;

t – поточний рік. При цьому

$ЧІ=К_{t+1}-К_t$

$ВІ=К_{t+1}-(1-d)/К_t$

Рівняння $ВІ=К_{t+1}-(1-d)/К_t$ є базовим для визначення потреби в валових інвестиціях за умов розширеного відтворення, коли має місце нагромадження капіталу.

Майже всі інвестиції здійснюються фірмами, а не домашніми господарствами. Але домашні господарства, приймаючи рішення про споживання і заощадження, спрямовують частину своїх доходів на фінансові

ринки, фірми ж звертаються на фінансові ринки за кредитами, використовуючи їх на інвестування.

Отже, інвестиції створюються заощадженнями, а фінансові ринки дають змогу домашнім господарствам перерозподіляти свої доходи в часі.

Сукупний попит на інвестиції залежить від очікуваної норми чистого прибутку (ОНЧП) і відсоткової ставки (ВС).

Сутність впливу цих факторів на інвестиційний попит полягає у слідуючому.

По-перше, фірми інвестують з метою одержання чистого прибутку. Інвестиції будуть приносити чистий прибуток лише тоді, коли на одиницю інвестиційних витрат підприємство матиме більші прибутки в кожному наступному році, тобто якщо зростає капіталовіддача. Запишемо рівняння:

$$ЧП = \Delta ВВ - (\Delta ПВ + \Delta ПП),$$

де чп – чистий прибуток;

ΔВВ – приріст валового випуску, викликаний чистими інвестиціями;

ΔПВ – приріст поточних витрат;

ΔПП – приріст податку на прибуток.

Але інвестори спираються не на фактичний, а на очікуваний чистий прибуток (ОЧП). З урахуванням необхідності зростання капіталовіддачі можна записати формулу очікуваної норми чистого прибутку:

$$ОНЧП = ОЧП/ЧІ*100\%$$

Отже, з вище наведеного можна зробити висновок, що головним фактором мотивації до Інвестування е рівень очікуваної норми чистого прибутку.

По-друге, інвестиційні виграти пов’язані з джерелом їх фінансування. Досить поширеним джерелом фінансування інвестицій є банківський кредит. Тому важливу роль у динаміці інвестицій відіграє відсоткова ставка. Якщо очікувана норма чистого прибутку – це мета інвестування, то відсоткова ставка – це ціна інвестицій, яку фірма повинна сплатити, щоб позичити грошовий капітал, необхідний для придбання реального капіталу. Для прийняття рішення інвестори зіставляють очікувану норму чистого прибутку і відсоткову ставку. Якщо відсоткова ставка нижча від очікуваної норми чистого прибутку, то інвестиції будуть прибутковими, на них виникає попит. Якщо, навпаки, – інвестиції будуть збитковими, попиту на них не буде.

У прийнятті інвестиційних рішень суттєву роль відіграє не номінальна, а реальна відсоткова ставка. Номінальна ставка визначається в поточних цінах, реальна відсоткова ставка — це номінальна ставка скоригована з урахуванням інфляції.

Аби пояснити різницю між номінальною і реальною відсотковою ставками, розглянемо приклад. Припустимо, фірма приймає рішення інвестувати, для чого бере позику за умови номінальної ставки відсотка 9 %.

Це означає, що розмір боргу банку збільшується щорічно на 9 %. Але якщо ціни зростають, припустимо, на б % у рік, то гроші, які фірма повертає банку за кредит, щорічно втрачають 6 % своєї вартості (знецінюються). З кожним роком борг фірми в грошовому вимірі зростає на 9 %, але купівельна спроможність цих грошей на 6 % щорічно падає. Реальна ставка відсотка, таким чином, дорівнює 3 % – це різниця між номінальною відсотковою ставкою і темпом інфляції:

$$ВС_р=ВС_н-ТІ$$

де $ВС_р$, $ВС_н$ – реальна і номінальна відсоткові ставки;

ТІ – темп інфляції, в %.

Розглянемо ще один приклад. Припустимо, що ставка відсотка та темп інфляції становлять однаково по 15 %. Якщо фірма бере у позику 2000 грн. сьогодні, то наступного року вона зобов'язана повернути 2300 грн. Проте внаслідок інфляції реальна вартість 2300 грн. Наступного року буде такою самою, як 2000 грн. сьогодні. Отже, насправді фірма повертає борг на ту саму суму реальних благ. У цьому випадку відсоткова ставка у вигляді реальних товарів (реальна ставка) дорівнює нулю, а не 15 %.

Зазначимо, що реальна відсоткова ставка вимірює дійсні виграти на одержання позики. Тому інвестиції залежать від реальної, а не від номінальної ставки відсотка. Концепція реальної відсоткової ставки пояснює парадокс значних за обсягом інвестицій за умов високих номінальних відсоткових ставок і високих темпів інфляції: реальні ставки відсотка стають тоді низькими.

Зв'язок між реальною відсотковою ставкою і інвестиціями виражається формулою:

$$ВІ = -f(ВС_р)$$

Це рівняння показує, що інвестиції є функцією відсоткової ставки. Причому знак (-) означає, що між попитом на інвестиції і відсотковою ставкою існує обернена залежність.

Із зростанням реальної ставки відсотка попит на інвестиції скорочується тому, що вони стають дорожчими.

Графіки функції попиту на інвестиції залежно від розглянутих двох факторів – очікуваної норми чистого прибутку і реальної відсоткової ставки – зображені на рис. 4.6 і 4.7, де ІПо – сукупний попит на інвестиції.

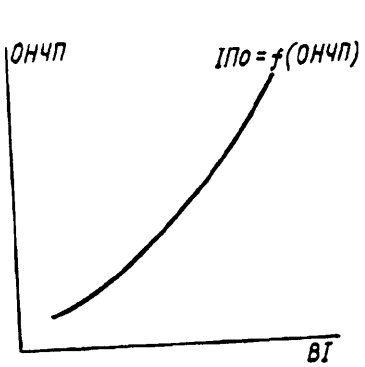

Рис. 4.6. Крива інвестиційного попиту в залежності від ОНЧП

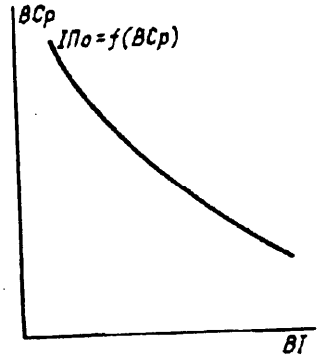

Рис. 4.7. Крива інвестиційного попиту в залежності від відсоткової ставки

Із наведених графіків видно, що між інвестиційним попитом і очікуваною нормою чистого прибутку існує пряма залежність, а між інвестиційним попитом і відсотковою ставкою – обернена.

У макроекономічному аналізі базовою моделлю інвестиційного попиту с модель, в якій інвестиції с функцією відсоткової ставки. В такій моделі відсоткова ставка є основним фактором, який визначає інвестиційний попит, а очікувана норма чистого прибутку с сталою величиною і диференціюється за окремими інвестиційними проектами. У графічній формі ця модель має такий вигляд:

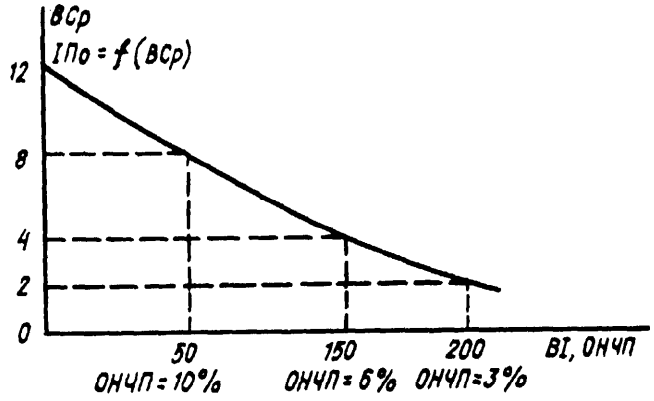

Рис. 4.8. Сукупний попит на інвестиції

Як видно із рис. 4.8, на горизонтальній осі графіка інвестиційного попиту відкладена вартість інвестиційних проектів, які об'єднані в окремі групи залежно від рівня очікуваної норми чистого прибутку.

Перша – вартістю 50 грошових одиниць з ОНЧП – 10%

Друга – вартістю 150 грошових одиниць з ОНЧП – 6%

Третя – вартістю 200 грошових одиниць з ОНЧП – 3%.

Сумарна вартість всіх інвестиційних проектів становить 400 грошових одиниць.

На вертикальній осі графіка відкладена реальна відсоткова ставка.

Тепер розглянемо залежність інвестиційного попиту від відсоткової ставки за даної пропозиції інвестиційних проектів за умов, що очікувана норма чистого прибутку для кожної групи інвестиційних проектів не змінюється.

Якщо $ВС_р$ = 12 %, то інвестиційний попит відсутній. Це пояснюється тим, що серед усіх запропонованих економікою інвестиційних проектів ОНЧП < ВС.

Якщо $ВС_р$ знизиться до 8 %, то виникає інвестиційний попит вартістю 50 грошових одиниць. Це пояснюється тим, що лише серед інвестиційних проектів першої групи ОНЧП > $ВС_р$, тобто 10 % > 8 %

Якщо $ВС_р$ знизиться до 4 %, то інвестиційний попит збільшиться до 200-т грошових одиниць. Це пояснюється тим, що ОНЧП перевищує ВС вже по першій і другій групах інвестиційних проектів, тобто 10 % і б % > 4 %.

Якщо $ВС_р$ знизиться до 2 %, то інвестиційний попит збільшиться до 400-т грошових одиниць, оскільки за інвестиційними проектами всіх груп ОНЧП перевищує $ВС_р$, тобто 10 %, 6 % і 3 % > 2 %.

Отже, доцільність інвестування і інвестиційний попит виникають за умов, коли ОНЧП > ВС При заданому рівні ОНЧП чим нижча ВСр, тим більший попит на інвестиції. Тому крива інвестиційного попиту набуває вигляду негативно похилої лінії.

Крім відсоткової ставки на інвестиційний попит впливають фактори, які змінюють рівень очікуваної норми чистого прибутку за даної відсоткової ставки. Умовно назвемо ці фактори невідсотковими. До них належать:

Технологічні зміни. Технічний прогрес, тобто розробка нового більш продуктивного устаткування, зменшує середні витрати на виробництво продукції або підвищує її якість. Внаслідок цього зростає норма чистого прибутку від інвестування, що викликає зростання інвестиційного попиту за даної відсоткової ставки.

Рівень забезпеченості основним капіталом. Від того, якою мірою кожна галузь виробництва забезпечена основним капіталом, залежить очікувана норма чистого прибутку від додаткових інвестицій. Якщо виробничі потужності певної галузі задовольняють попит на її продукцію, то інвестування буде стримуватися. Недостатність.виробничих потужностей стимулює збільшення інвестицій з метою нарощування виробництва відповідно до попиту.

Витрати на придбання, експлуатацію та обслуговування устаткування. Якщо ці витрати скорочуються, то очікувана норма чистого прибутку збільшується, а інвестиційний попит зростає. І навпаки.

Податки на підприємця. Приймаючи інвестиційні рішення, підприємці розраховують на очікуваний прибуток після сплати податків. Тому збільшення податків депресивно впливає на інвестиції. І навпаки.

Очікування. Як уже зазначалось, метою інвестування е чистий прибуток. Інвестиції – це насамперед ризик стосовно того, що доход від них перевищить витрати на них. Якщо економічні умови в країні погіршуються, фірми утримуються від інвестицій. Навпаки, коли фірми сподіваються на пожвавлення в недалекому майбутньому, попит на інвестиції зростає. Крім того, якщо фірми очікують, що зростання виробництва товару призведе до різкого скорочення попиту на нього навіть при зниженні ціни, то немає стимулів вкладати у виробництво цього товару інвестиції. І навпаки.

Вплив не відсоткових факторів на інвестиційний попит графічно показаний на рис. 4.9.

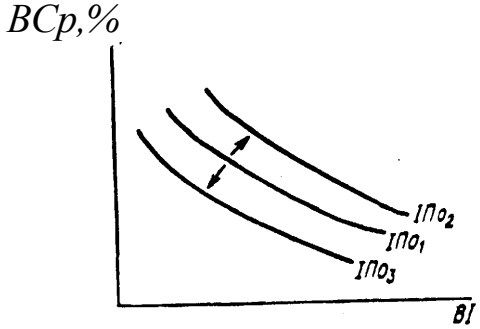

Рис. 4.9. Вплив не відсоткових факторів на інвестиції

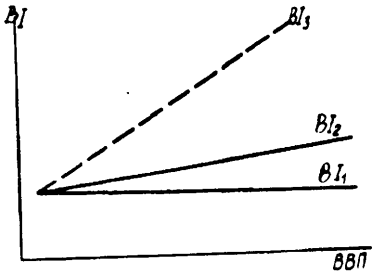

Рис. 4.10. Графік інвестицій

Невідсоткові фактори збільшують або зменшують сукупний попит на інвестиції, переміщуючи криву попиту на інвестиції вправо чи вліво. На відміну від них, відсоткова ставка викликає зміщення по самій кривій попиту на Інвестиції.

Існує безпосередня пряма залежність між інвестиціями і валовим внутрішнім продуктом (ВВП). У макроекономічній теорії розглядається спрощений графік інвестицій, зображений на рис. 4.10. Лінія $ВІ_1$ свідчить, що внаслідок технічного прогресу інвестиції використовуються настільки ефективно, що навіть один і той самий їхній обсяг забезпечує зростання ВВП.

У дійсності графік інвестицій може злегка підніматися, як це показано лінією $ВІ_2$. Таке зображення інвестицій більш реально відбиває економічні процеси, коли для зростання ВВП потрібні більші обсяги інвестицій, навіть при досить високій ефективності використання основного капіталу. Це пояснюється хоча б тим, що підвищення ефективності використання основного капіталу можливе за умов упровадження прогресивних технологій, а для цього, в свою чергу, виникає необхідність збільшення інвестиційних витрат.

При цьому, чим вища ефективність інвестиційних витрат, тим більш похилим є графік інвестицій. Наприклад, лінія Від свідчить, що інвестиції використовуються менш ефективно, ніж за умов зростання Їхніх обсягів (лінія Віз).

Отже, можна зробити висновок, що, чим більш похила лінія інвестицій, тим більш ефективною є економіка країни, тим менші прирости обсягів інвестицій забезпечують більші прирости ВВП. І навпаки, чим більш круто піднімається вгору лінія інвестицій, тим більший приріст їхніх обсягів забезпечує менші прирости ВВП, а значить інвестиції витрачаються неефективно.

Інвестиції є найбільш мінливим компонентом сукупних витрат. До факторів, які впливають на мінливість інвестицій, в першу чергу належать такі:

Тривалість строку служби інвестиційних товарів. Тому закупки нових інвестиційних товарів можуть бути відкладені, що зменшить інвестиції. Оптимістичні прогнози можуть вплинути на прийняття рішення про модернізацію, нове будівництво, що призведе до зростання інвестицій.

Нерегулярність інновацій. Значні нововведення виникають нерегулярно, це, в свою чергу, впливає на мінливість інвестицій.

Поточні прибутки є дуже мінливими. Підприємства інвестують лише тоді, коли відчувають, що інвестування буде прибутковим. Між тим поточний прибуток дуже часто змінюється, тому й інвестиційні стимули мінливі. Крім того, прибуток є основним джерелом інвестицій, а значить його нестабільність посилює мінливість інвестицій.

Мінливість очікування. За умов тривалого строку служби основного капіталу прийняття інвестиційних рішень здійснюється виходячи з очікуваного чистого прибутку. Фірми прогнозують умови інвестування, переглядають деякі події, що можуть призвести до значних змін умов підприємництва в майбутньому. Суттєво впливають на рішення фірм про інвестування також внутрішньополітичні зміни, розробка нових джерел енергії, демографічні зміни і пов’язані з ними зміни в попиті, зміни в законодавстві, страйки, зміни державної економічної політики тощо. У зв’язку з цим на особливу увагу заслуговують фондові біржі, які є показниками загальної стабільності підприємництва. Підвищення курсу акцій на біржі надає впевненості в майбутньому і навпаки.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Розкрийте зміст функції споживання за допомогою графіка.
2. Розкрийте зміст функції заощадження **за** допомогою графіка.
3. Дайте визначення середньої схильності до споживання і заощадження.
4. Дайте визначення граничної схильності до споживання та заощадження.
5. Зробіть аналіз основних факторів, які впливають на споживання і заощадження.
6. Розкрийте зміст теорії "постійний доход".

7. Розкрийте зміст гіпотези "життєвого циклу".

8. Поясніть на графіках вплив недоходних факторів на споживання та заощадження.

9. Проаналізуйте, як впливають на попит та інвестиції очікувана норма чистого прибутку і відсоткова ставка.

10. Визначте, які невідсоткові фактори впливають на інвестиційний попит.

Дайте одну правильну відповідь:

11. Інвестувати доцільно, коли:

А. ОНЧП = $ВС_р$;

Б. ОНЧП > $ВС_р$;

В. ОНЧП < $ВС_р$.

12. Якщо в економіці має місце "ефект заощадження", то:

А. ССС = ССЗ,

Б. ССС > 1;

В. ССС < 1;

Г. ГСС < 1.

13. Безподатковий доход збільшився на 90 млн грн., а споживчі виграти – на 60 млн грн. Визначте граничну схильність до заощаджень.

14. У таблиці наведені дані про інвестиційні об’єкти. Визначте інвестиційний попит, якщо відсоткова ставка становить 11%.

Вартість інвестиційних проектів (мли грн.)	9	8	15	24	7	11	20
ОНЧП (%)	15	9	12	18	10	19	7

ТЕМА 9

Сукупні витрати і ВВП

1. Структура сукупного попиту. Фактори, які впливають на споживчий попит, інвестиційний попит, попит держави та попит закордону.
2. Крива сукупного пошиту *AD*.
3. Цінові та нецінові фактори, що визначають сукупний попит.
4. Сукупна пропозиція та фактори, що її визначають. Крива сукупної пропозиції *AS*. Цінові та нецінові фактори, що визначають сукупну пропозицію.
5. Рівновага сукупного попиту та сукупної пропозиції. Три варіанти макрорівноваги.
6. Мультиплікатор у моделі *AD -AS*.

1. Структура сукупного попиту. Фактори, які впливають на споживчий попит, інвестиційний попит, попит держави та попит закордону

Національний обсяг виробництва і рівень цін визначаються взаємодією *сукупного попиту (AD)* та *сукупної пропозиції (AS)*.

Сукупний попит є основною специфічною формою прояву суспільних потреб в умовах функціонування товарно-грошових відносин.

СУКУПНИЙ ПОПИТ *(AD)* – це величина обсягу продукції, яку готові купити макроекономічні суб'єкти за кожного можливого рівня цін *(P)*.

AD – це заплановані витрати всіх макроекономічних суб'єктів.

Сукупний попит ***(AD*)** можна визначити за формулою розрахунку ВНП методом витрат:

$$AD = C+I+G+NE, \qquad (3.1)$$

де ***C – споживчий попит**:* платоспроможний попит домогосподарств на споживчі товари;

I – *інвестиційний попит:* попит підприємців на засоби виробництва для:

1)відновлення зношеного капіталу (амортизація);

2)збільшення реального капіталу.

G – попит держави на товари та послуги:

1)для виробництва суспільних благ;

2)для державних інвестицій.

NE – попит закордону, або попит на чистий експорт, за умови, що попит на імпорт входить у попередні три компоненти.

Одні компоненти сукупного попиту відносно стабільні, зокрема, споживчий попит та попит держави. Інвестиційний попит найбільш динамічна частина сукупного попиту, зміни якої пов'язані з коливаннями економічної активності. Визначимо основні фактори, які впливають на структурні компоненти сукупного попиту.

Фактори, які впливають на споживчий попит

Споживчий попит **(C)** залежить від:

- Доходу домашніх господарств від участі у виробництві.
- Податків та трансфертних платежів
- Величини багатства домашніх господарств, тобто реальних грошових залишків, які складаються з готівки, грошей на поточних рахунках та фінансових активів з фіксованими доходами (облігації тощо).
- Доходу від багатства домашніх господарств (процент, рента).
- Середньої та граничної схильності до споживання.
- Ступеня диференціації населення за доходами.
- Чисельності населення.

Дохід домашніх господарств *(Y),* як правило, складається з двох частин: ***споживання* (C) *і заощадження* (S).**

В системі національних рахунків споживання поділяють на три категорії: споживання товарів довгострокового використання, короткострокового використання та споживання послуг.

До *товарів довгострокового використання* належать ті, строк використання яких перевищує один рік (автомобілі, меблі, побутові прилади тощо).

Товари короткострокового використання споживаються протягом одного року (продукти харчування, одяг тощо).

Послуга – це компонент споживання, який не має уречевленої форми, його не можна накопичувати, бо процес виробництва і споживання у сфері послуг збігається у часі.

Дохід домашніх господарств є одним з основних факторів споживчого попиту.

На основі гіпотези абсолютного доходу, яку висунув Дж. М. Кейнс у роботі "Загальна теорія зайнятості, процента та грошей", споживання домашніх господарств залежить від абсолютної величини поточного доходу і зростає з його збільшенням, але не так швидко, як дохід ("основний психологічний закон").

Відповідно до "основного психологічного закону" функція споживання має вигляд:

$$C = C_0 + c' * Y, \qquad (3.2)$$

де Со – автономне споживання, яке не залежить від поточного доходу ("споживчий кошик" відповідної групи населення: малозабезпечених, з середнім рівнем доходу, високозабезпечених);

c' – гранична схильність до споживання;

Y – дохід домашніх господарств.

Гранична схильність до споживання **(c')** **–** це частка приросту споживання **(ΔC)** у додатковій одиниці доходу **(ΔY)**:

$$\mathbf{c'} = \frac{\Delta C}{\Delta Y} \qquad (3.3)$$

Середня схильність (норма) до споживання (c) – це частка споживання (С) у доході (Y):

$$c = \frac{C}{Y} \qquad (3.4)$$

Заощадження (S) – це неспожита частина доходу ***(Y)***. Кожній функції споживання **(C)** відповідає своя функція заощадження ***(S),*** тому що дохід домашніх господарств **(Y)**, як відмічалося раніше поділяється на споживання і заощадження.

$$\begin{aligned} &Y = C + S \Rightarrow S = Y - C \Rightarrow \\ &\Rightarrow S = Y - (C_0 + c'Y) \Rightarrow \\ &\Rightarrow S = -C_0 + (Y - c'Y) \Rightarrow \\ &\Rightarrow S = -C_0 + (1 - c')Y; \end{aligned} \qquad (3.5)$$

1 – c' = s' – гранична схильність до заощадження. (3.6)

$$\frac{C}{Y} + \frac{S}{Y} = 1 \qquad (3.7)$$

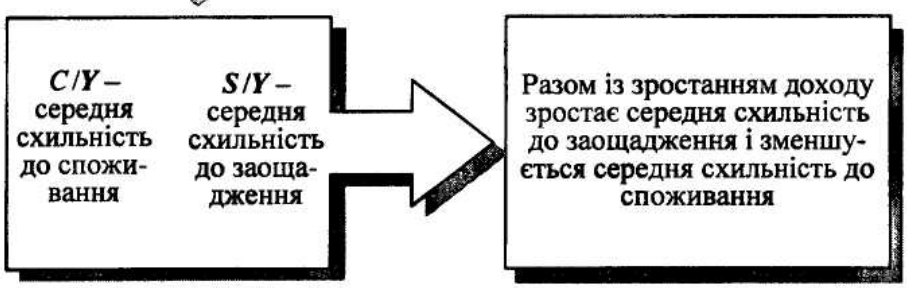

де ***Y***- дохід домашніх господарств;

C – споживання;

S – заощадження.

Із зростанням доходу *(Y)* середня норма споживання (c) знижується і наближається до граничної схильності (норми) до споживання *(c')*.

Таким чином, розширення виробництва потенційно містить у собі можливість перевиробництва, бо зменшення середньої норми споживання (c) свідчить про те, що у зростаючому валовому внутрішньому продукті зменшується частка продукції, яку готові придбати домашні господарства.

Ступінь диференціації доходів населення істотно впливає на сукупний споживчий попит: чим рівномірніше розподіляється НД між домашніми господарствами, тим більша його частка йде на споживання. При значній диференціації доходів частка споживання у НД скорочується

Зображення функцій споживання **(C)** і заощадження ***(S)*** подано на графіку 3.1.

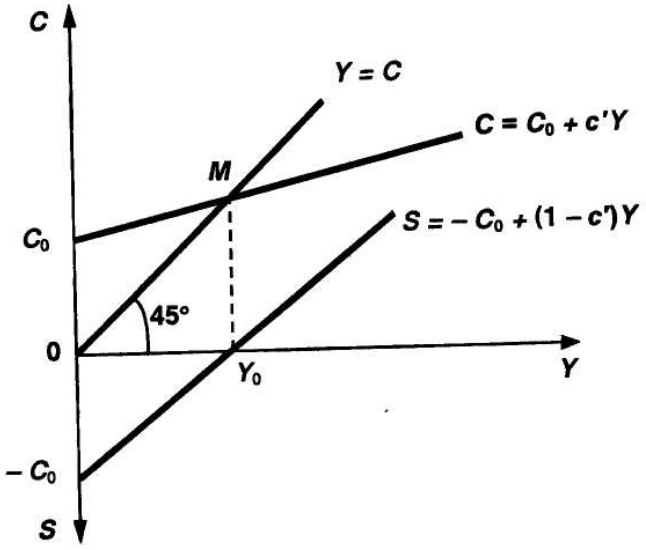

Графік 3.1. Функції споживання (C) та заощадження (S)

За класичною теорією процес формування заощаджень ***(S)*** залежить від двох основних факторів:

1. **процентного доходу** (процентної ставки, коли домашні господарства виступають у ролі кредитора або купують облігації).

Прихильники класичної теорії вважають, що чим більші розміри процентного доходу, тим більше вони будуть стимулювати домашні господарства до заощаджень;

2. **величини** доходу домашніх господарств

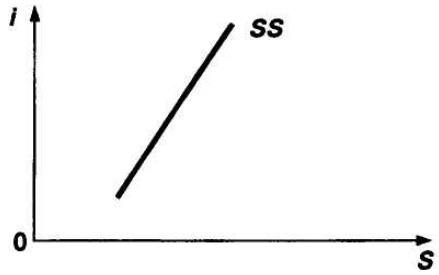

Графік. 3.2. Функція заощаджень за класичною теорією

За кейнсіанською теорією величина заощаджень **(S)** і крива заощаджень ***(SS)*** істотно не змінюються під впливом зміни процентної ставки **(i)**: "... кратковременные колебания норм процента вряд ли оказывают каким-либо путем сильное непосредственное влияние на величину расходов. Немногие люди решают изменить свой образ жизни по той причине, что норма процента упала с 5 до 4, если их совокупный доход остается таким же, как и раньше".[1]

Основним фактором, який істотно впливає на величину заощаджень **(S)**, є ***рівень реального доходу домашніх господарств (Y),*** тому крива заощаджень ***(SS)*** зовсім не еластична відносно процентної ставки ***(i)*** і має вигляд (графік 3.3):

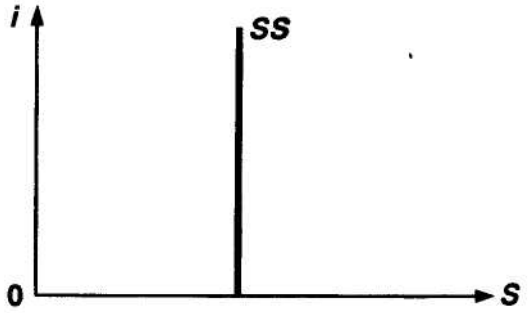

Графік 3.3. Функція заощаджень за кейнсіанською теорією

Інвестиційний попит

Інвестиції – економічні ресурси, що спрямовуються на збільшення реального капіталу суспільства, тобто на розширення і модернізацію виробничого потенціалу.

Під ***інвестиціями*** розуміють усі витрати, які безпосередньо сприяють збільшенню загальної величини капіталу в економічній системі.

Інвестиції складаються з двох основних компонентів:

1) ***інвестиції в основний капітал,*** тобто придбання новостворених капітальних благ, а саме: виробничого обладнання, будинків виробничого призначення тощо;

2) ***інвестиції в товарно-матеріальні запаси,*** які складаються з ***нагромаджених запасів сировини*** (комерційних товарно матеріальних запасів), призначених для використання у виробничому процесі, а також ***нереалізованих готових товарів***.

Комерційні товарно-матеріальні запаси прийнято вважати основною складовою частиною загальної величини запасів капіталу в економічній системі. Вони необхідні для безпосереднього процесу виробництва, як і капітал у формі обладнання і виробничих споруд.

Інвестиції в основний капітал складаються з двох частин:

=> у відновлення основного капіталу (амортизація);

=> у розширення основного капіталу (збільшення реального капіталу).

Інвестиціями за економічним змістом не є витрати, пов'язані з придбанням раніше використовуваних капітальних благ, нерухомого майна тощо. Угоди, пов'язані з придбанням раніше використовуваних капітальних благ, не збільшують загальної кількості капітальних благ в економічній системі, а є простими переказами активів з балансових рахунків одних макроекономічних суб'єктів іншим.

Підприємницький сектор постійно планує здійснення інвестицій як в основний капітал, так і в товарно-матеріальні запаси, але обсяг власних фінансових ресурсів у нього обмежений.

Здійснення інвестиційних проектів пов'язане з ***альтернативною вартістю інвестицій,*** тобто з нормою банківського процента **(i).**

Для того, щоб зробити правильний вибір, фінансові менеджери повинні оцінити потенційний прибуток від реалізації проектів та зіставити його з альтернативною вартістю одержання грошових коштів для здійснення інвестицій, тобто з нормою банківського процента **(i).**

При інших сталих умовах, чим нижча альтернативна вартість інвестицій, тим вищий рівень запланованих інвестицій.

Графік запланованих інвестицій

Будь-які зміни процентної ставки за інших сталих умов призводять до просування по кривій графіка запланованих інвестицій.

Графік 3.4 відображає ***класичну точку зору*** на функціональну залежність обсягу інвестицій **(I)** від ставки банківського процента **(i)** на рівні економічної системи в цілому.

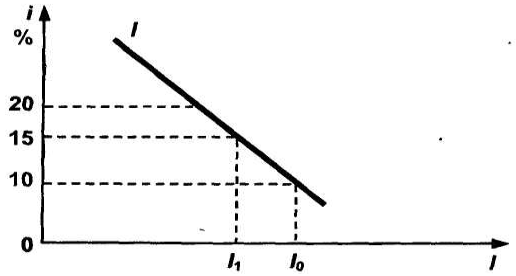

Графік 3.4. Графік запланованих інвестицій (економіка в цілому)

За кейнсіанською теорією крива запланованих інвестицій значно менш еластична відносно величини процентної ставки **(i)** (див. графік 3.5).

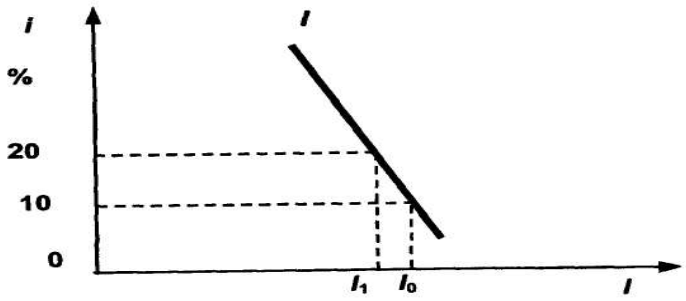

Графік 3.5. Графік запланованих інвестицій за кейнсіанською теорією

Фактори, які впливають на інвестиційний попит

Інвестиційний попит **(I)** залежить від:

- Обсягу виробництва.
- Витрат на капітал (вони визначаються податковою політикою та процентною ставкою).
- Кон'юнктурних коливань економіки.
- Стійкого зростання попиту на товари та послуги.
- Розвитку науково-технічного прогресу.
- Сподівань на майбутнє

Попит на інвестиції (I) – найбільш мінлива частина сукупного попиту*(AD)*

Залежно від того, які фактори визначають обсяг попиту на інвестиції, вони поділяються на **індуційовані та автономні.**

Інвестиції називаються ***індуційованими,*** якщо причиною їх здійснення є стійке зростання попиту на товари та послуги в результаті зростання національного доходу.

Індуційовані інвестиції є функцією від приросту національного доходу. Коефіцієнт приростної капіталоємкості називається **акселератором *(b).***

Акселератор (b) – коефіцієнт, який показує, скільки одиниць додаткового основною капіталу **(Ko)** необхідно для виробництва додаткової одиниці продукції (ΔY):

$$b = \Delta Y / \Delta K_0, \tag{3.8}$$

де K_o – зростання основного капіталу під впливом індуційованих інвестицій.

Величину індуційованих інвестицій ($I_n^{інд}$) можна визначити за формулою:

$$I_n^{інд} = b(Y_{n-1} - Y_{n-2}), \tag{3.9}$$

де $I_n^{інд}$ - індуційовані інвестиції в n-му році;

b – акселератор;

Y_{n-1} – національний дохід в *(n – 1)*-му році;

Y_{n-2} – національний дохід в *(n – 2)*-му році.

Якщо в поточному році розмір національного доходу скоротився порівняно з минулим ($Y_n < Y_{n-1}$), то індуційовані інвестиції приймають від'ємне значення. Це означає, що в результаті скорочення виробництва підприємці частково або повністю не відновлюють зношеного капіталу.

Обсяг від'ємних інвестицій не може бути більшим за розмір амортизації:

$$I_n^{інд} < -A. \tag{3.10}$$

Інвестиції називаються ***автономними (I^a)***, коли вони здійснюються при фіксованому національному доході, тобто при незмінному сукупному попиті на блага.

Автономні інвестиції здійснюються в нову техніку, сприяючи підвищенню якості продукції, і стають умовою зростання національного доходу.

Якщо в умовах економічної рівноваги автономні інвестиції зростають на ΔI^a , то для збереження рівноваги між сукупним попитом і сукупною пропозицією національний дохід (ΔY) повинен зростати на

$$\frac{1}{1-c'} \bullet \Delta I^a \tag{3.11}$$

тобто

$$\Delta Y = \frac{1}{1-c'} \bullet \Delta I^a, \tag{3.12}$$

де $\frac{1}{1-c'} = m$ – мультиплікатор;

c' – гранична схильність до споживання

ΔI^a - приріст автономних інвестицій.

$$\frac{1}{1-c'} > 1 \Rightarrow m > 1 \tag{3.13}$$

Мультиплікатор Кейнса (автономних витрат), *(m),* показує, на скільки зростає рівноважний національний дохід при зростанні автономного попиту на одиницю (графік 3.6).

$$m = \frac{1}{1-c'} \tag{3.14}$$

На графіку 3.6 подано зображення моделі мультиплікатора.

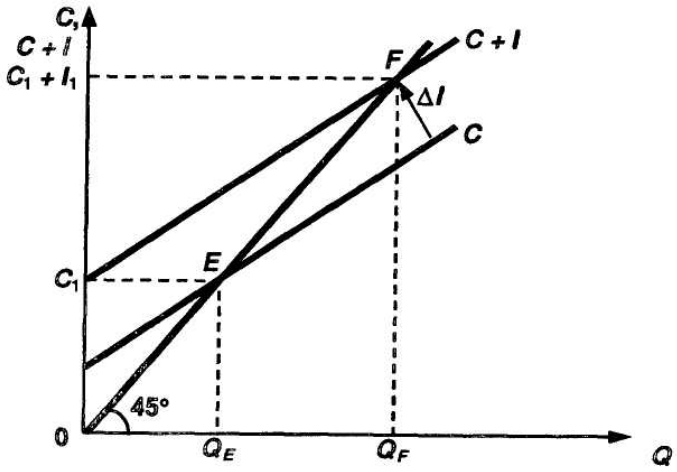

Графік 3.6. Модель мультиплікатора

де С – функція споживання;

С + І – зростання сукупного попиту під дією автономних інвестицій;

Q_E – рівноважний обсяг виробництва;

Q_F – потенційний обсяг виробництва.

$$\Delta Q = Q_F - Q_E,$$
$$\Delta Q = m \bullet \Delta I \qquad (3.15)$$

де m > 1.

З графіка 3.6 видно, що відстань між паралельними лініями *C* та *C + I,* яка дорівнює ΔІ, менша ніж різниця $Q_F - Q_E$.

Дж. М. Кейнс розробляв теорію мультиплікатора в умовах, коли суспільство перебувало в стані глибокої кризи з високим рівнем безробіття і недовикористаними виробничими потужностями. Саме за цих умов проявляється ефект мультиплікатора. Зростання інвестицій під дією мультиплікатора забезпечує більш повне використання наявних виробничих ресурсів, що приводить до зростання зайнятості та реального ВНП.

Якщо економіка перебуває в умовах високої кон'юнктури (в умовах повної зайнятості),- то результатом дії мультиплікатора буде підвищення цін та рівня інфляції, які викликані надлишковим попитом, при незмінному обсязі реального ВНП.

Попит держави

Державні видатки (G) при макроекономічному моделюванні сукупного попиту *(AD)* розглядаються як екзогенна наперед задана величина, визначена Державним бюджетом країни. Тому функція попиту держави на ринку благ має вигляд:

$$G = const. \qquad (3.16)$$

Одним з елементів державних видатків є суспільні блага.

Суспільні блага – це товари та послуги суспільного використання (національна оборона, контроль за навколишнім середовищем, контроль за правопорядком та інші). Ці блага споживаються колективно усіма членами

суспільства незалежно від того, платять вони за них чи ні, а витрати фінансуються із бюджета за рахунок податків.

Попит закордону

Попит закордону на блага певної країни залежить від співвідношення цін на вітчизняні і закордонні товари і обмінного курсу національних валют, тобто від реальних умов обміну *(Θ)*.

Реальні умови обміну *(Θ)* показують, скільки закордонних благ країна може отримати за одиницю своїх благ, і розраховуються за формулою

$$\theta = \frac{P}{eP^Z} \qquad (3.17)$$

де *P, P*^{z} – рівні цін відповідно в межах країни і за кордоном;

e – обмінний курс вітчизняної валюти. Зростання *9* означає, що реальні умови обміну поліпшуються, оскільки за одиницю вітчизняних благ можна отримати більше закордонних благ. Але для закордону це означає подорожчання товарів з даної країни, що призводить до скорочення експорту.

Функцію попиту закордону можна представити формулою

$$E=E_Q+q\,\Theta, \qquad (3.18)$$

де *Ео* – величина експорту, автономна від *q;*

q – гранична схильність до експорту, яка характеризує реакцію експорту на зміни реальних умов обміну (*Θ*).

2. Крива скупного попиту *AD*

Графічно сукупний попит зображується кривою *AD,* яка має від'ємний нахил (див. графік 3.7)

Основною причиною від'ємного нахилу кривої ***AD*** є **ефект пропозиції грошей:** зростання ціни за сталої номінальної пропозиції грошей робить гроші "дорогими" і відповідно низькими сукупні витрати.

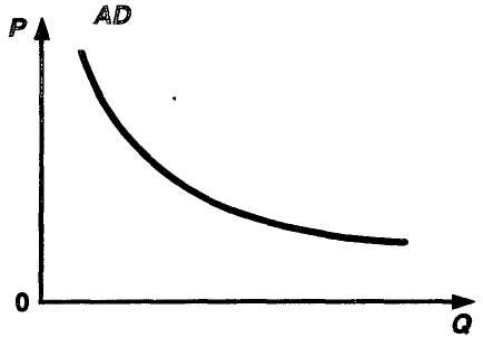

Графік 3.7. Крива сукупного попиту (AD)

де *P* – рівень цін;

Q – реальний обсяг виробництва.

Крива *AD* показує величину реальних витрат усіх макроекономічних суб'єктів для кожного рівня цін, коли інші умови не змінюються.

3. Цінові та нецінові фактори, що визначають сукупний попит

Цінові фактори, що визначають сукупний попит

- *Ефект процентної ставки.*
- *Ефект багатства, або реальних касових залишків.*
- *Ефект імпортних закупівель.*

Ефект процентної ставки

Підвищення рівня цін *(P)* спричиняє підвищення попиту на гроші, що при сталій пропозиції грошей робить їх дорожчими в кредитній системі, відповідно, ставка процента *(i)* зростає. Збільшення ставки процента (і) зменшує як інвестиційний попит, так і споживчий попит, що скорочує загальний рівень витрат в економіці.

$P \Uparrow \Rightarrow M / P \Downarrow \Rightarrow i \Uparrow \Rightarrow AD \Downarrow$

Ефект багатства, або реальних касових залишків

При високому рівні цін реальна вартість (купівельна спроможність) накопичених фінансових активів, особливо з фіксованою грошовою вартістю (строкових рахунків або облігацій), зменшується – це означає, що населення реально стає біднішим, а тому можна очікувати скорочення споживчих витрат, і навпаки.

Ефект імпортних закупівель

При зростанні внутрішніх цін (за умов стабільності цін на імпорт) попит на вітчизняні товари та послуги скорочується і, відповідно, збільшується на імпортні товари та послуги. Експорт вітчизняних товарів та послуг також скорочується через погіршення реальних умов обміну для закордонних країн (за одну одиницю національної валюти країни-експортери тепер можуть купити менше благ).

Таким чином, сукупний попит на товари внутрішнього ринку скорочується.

Під дією цінових факторів сукупний попит змінюється за кривою AD.

Нецінові фактори, що визначають сукупний попит

- *Зміни в споживчих витратах:*

а) добробут населення;

б) очікування споживача;

в) заборгованість споживача;

г) податки.

- *Зміни в інвестиційних витратах*:

а) процентні ставки, зміна яких викликана, наприклад, змінами грошової маси в країні, а не зміною цін;

б)очікувані прибутки від інвестицій;

в) податки з підприємств;

г) технологія виробництва;

д) надлишкові потужності.

• *Зміни у витратах на чистий експорт:*

а) національний дохід у закордонних країнах;

б) валютні курси.

• *ЗМІНИ в державних витратах*.

Під дією нецінових факторів крива сукупного попиту *(AD*) (графік 3.8) переміщується:

а) *вправо вгору, коли попит зростає (AD —" AD_1);*

б) *вліво вниз; коли попит зменшується (AB —" AD_2).*

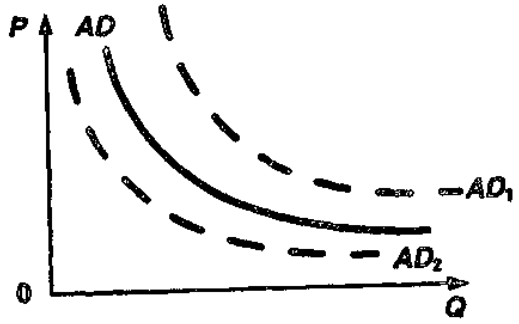

Графік 3.8. Вилив нецінових факторів на кришу сукупного попиту (AD)

4. Сукупна пропозиція та фактори, що її визначають. Крива сукупної пропозиції *AS.* Цінові та нецінові фактори, що визначають сукупну пропозицію

СУКУПНА ПРОПОЗИЦІЯ (AS) – це обсяг товарів та послуг, який фірми готові виробляти та продавати протягом року за кожного рівня цін (та інших сталих умов).

Крива сукупної пропозиції

Крива сукупної пропозиції *(AS*) показує обсяг реального національного виробництва за кожного можливого рівня цін при незмінних інших умовах (графік 3.9).

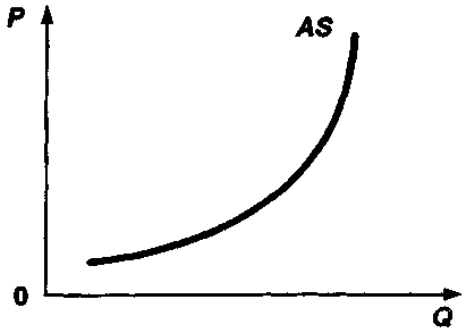

Графік 3.9. Короткострокова крива сукупної пропозиції (AS)

де *P* – рівень цін;

Q – реальний обсяг виробництва;

AS – крива сукупної пропозиції.

Крива сукупної пропозиції *(AS*) відображає динаміку витрат виробництва на одиницю продукції у зв'язку зі зміною рівня цін.

Для короткострокового періоду (декілька місяців або років) розглядаємо *короткострокову криву сукупної пропозиції* (графік 3.9).

Для довгострокового періоду (декілька років, десятиліття або більше) розглядається *довгострокова крива сукупної пропозиції,* яка зображується вертикальною лінією *AS* (див. графік ЗЛО). Це означає, що підвищення цін не викликає збільшення обсягу національного виробництва у довгостроковому періоді.

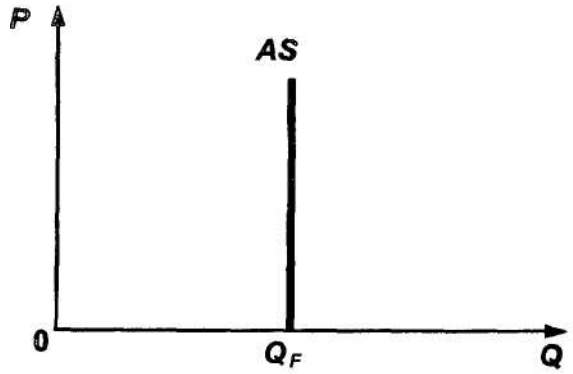

Графік 3.10. Довгострокова крива сукупної пропозиції (AS)

де *P* – рівень цін;

Q – обсяг національного виробництва;

Q_F – потенційний обсяг виробництва (за умов повної зайнятості).

Сукупна пропозиція в основному залежить від потенційного обсягу виробництва.

Потенційний ВНП – це такий реальний обсяг ВНП, який виробляється в країні за умов повної зайнятості, тобто коли фактична норма безробіття дорівнює природному рівню безробіття. Найновіші дослідження оцінюють природний рівень безробіття приблизно 6% робочої сили.

Сучасна економічна наука розглядає узагальнену криву сукупної пропозиції *(AS),* яка має три складові:

ГОРИЗОНТАЛЬНИЙ

(кейнсіанський) відрізок показує зміни в обсязі виробництва в *умовах неповної зайнятості за по стійних цін* (депресивний стан економіки);

ПРОМІЖНИЙ

(висхідний) відрізок показує зміни в обсязі виробництва в умовах, що *наближаються до повної зайнятості,* коли збільшення реального ВНП супроводжується *підвищенням рівня цін;*

ВЕРТИКАЛЬНИЙ

(класичний) відрізок показує зміни в обсязі ВНП за умов *повної зайнятості,* коли рівень фактичного безробіття дорівнює природному

безробіттю і додаткового зростання реального ВНП не відбувається, а спостерігається *інфляційне зростання цін.*

Графічне зображення узагальненої кривої сукупної пропозиції AS) подано на графіку 3.11.

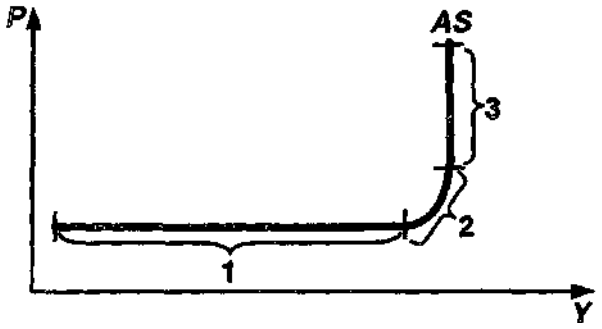

Графік 3.11. Узагальнена крива сукупної пропозиції (AS)

Цінові фактори, що визначають сукупну пропозицію

- Зміна процентної ставки.
- Зміна рівня цін.

Під дією цінових факторів зміни в сукупній пропозиції зображується рухом за кривою сукупної пропозиції *(AS).*

Нецінові фактори, що визначають сукупну пропозицію

- Зміна цій на ресурси:

а) наявність власних ресурсів;

б) ціни на імпортні ресурси;

в) співвідношення на ринку національних та імпортних ресурсів.

- Зміни економіко-правових норм:

а) податки з підприємств та субсидії;

б) державне регулювання.

- Зміни в продуктивності праці.

Під дією нецінових факторів крива сукупної пропозиції *(AS)* (графік 3.11) перемішується:

а)*вліво вгору,* коли сукупна пропозиція скорочується в результаті зростання витрат виробництва *(AS —" AS_1);*

б)*вправо вниз,* коли сукупна пропозиція зростає *(AS —" AS_2).*

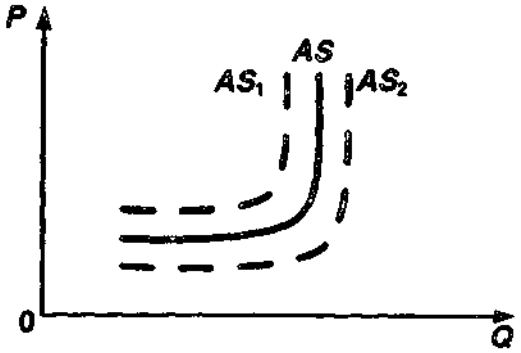

Графік 3.12. Вплив на сукупну пропозицію (AS) нецінових факторів

5. Рівновага сукупного попиту та сукупної пропозиції. Три варіанти макрорівноваги

Взаємодія та взаємозв'язок між сукупним попитом *(AD)* та сукупною пропозицією *(AS*) здійснюється через систему цін (див. графік 3.13)

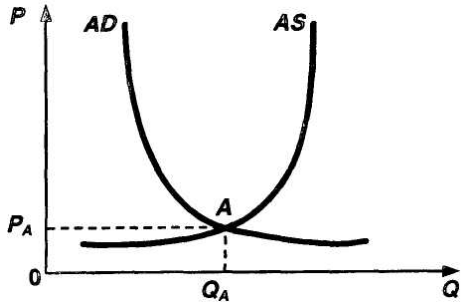

Графік 3.13. Рівновага сукупного попиту та сукупної пропозиції

Точка перетину кривої сукупного попиту *(AD*) та кривої сукупної пропозиції *(AS*) – точка рівноваги, яка визначає рівноважний рівень цін *(P_A)* та рівноважний реальний обсяг національного виробництва *(Q_A*) (графік 3.13).

Три варіанти макрорівноваги

• Якщо сукупний попит змінюється в межах ***кейнсіанського відрізка,*** то зростання попиту приводить до зростання реального обсягу національного виробництва і зайнятості при сталих цінах.

• Якщо сукупний попит зростає на ***проміжному відрізку,*** це приводить до зростання реального обсягу національного виробництва, рівня цін та зайнятості.

• Якщо сукупний попит зростає на ***класичному відрізку AS,*** це призводить до інфляційного зростання цін та номінального ВНП при незмінному обсязі реального ВНП (оскільки він не може зростати за межі рівня "повної зайнятості").

6. Мультиплікатор у моделі *AD-AS*

Рівновага за мультиплікатором дає той самий рівень обсягу виробництва *(Q),* що і рівновага за моделлю *AD – AS,* обидві ведуть до реального ВНП, що дорівнює Q_E (графік 3.14).

Вирішальне обмеження моделі мультиплікатора полягає в тому, що вона може пояснювати стан в економіці під час депресії або рецесії, однак не може застосовуватися для аналізу періоду повної зайнятості, коли реальний обсяг ВНП перевищує потенційний обсяг виробництва.

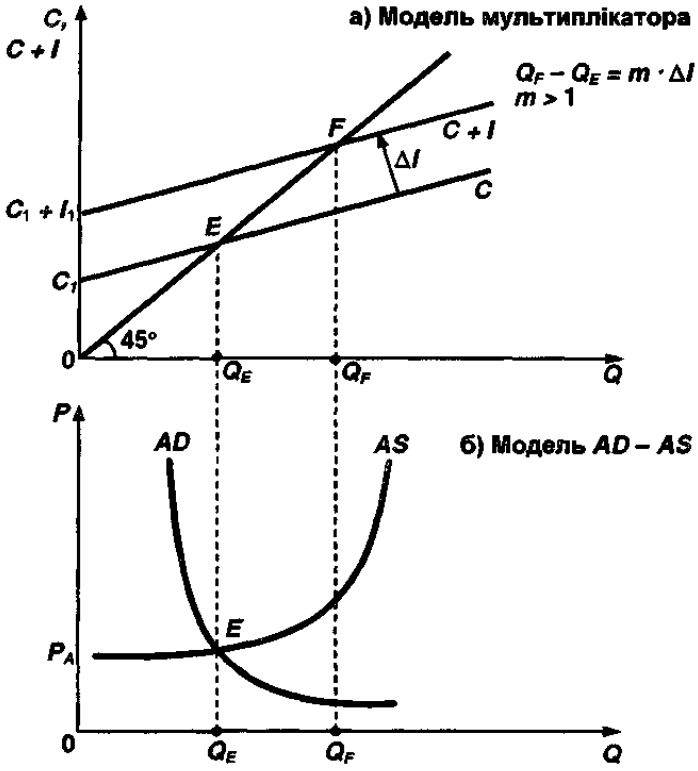

Графік 3.14. Взаємозв'язок моделей мультиплікатора та AD-AS

де С – функція споживання;

C + I – зростання сукупного попиту під дією автономних інвестицій;

Q_E – рівноважний ВНП;

E – точка рівноваги;

Q_F – ВНП в умовах повної зайнятості.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Дайте визначення сукупного попиту та сукупної пропозиції.
2. Охарактеризуйте основні складові сукупного попиту.
3. Які фактори впливають на споживчий попит?
4. Які фактори впливають на інвестиційний попит?
5. Чим відрізняються автономні та індуційовані інвестиції?
6. У чому різниця між мультиплікатором і акселератором?
7. Охарактеризуйте функцію попиту держави.
8. Які фактори впливають на попит закордону?
9. Дослідіть цінові та нецінові фактори, які впливають на сукупний попит.
10. Проаналізуйте вплив нецінових факторів на криву сукупного попиту *(AB)*.
11. Що відображає крива сукупної пропозиції *(AS*)?
12. Назвіть складові кривої сукупної пропозиції за сучасним трактуванням.
13. Які нецінові фактори впливають на сукупну пропозицію?

14. Дайте визначення рівноважного рівня цін та рівноважного обсягу виробництва.

15. Проаналізуйте три варіанти макрорівноваги.

16. Як модель мультиплікатора узгоджується з моделлю AD -AS?

ТЕСТИ

1. Які із запропонованих заходів вважали найбільш прийнятними для стимулювання заощаджень прихильники класичної теорії?

1) зниження податків на доходи;

2) збільшення процентної ставки;

3) збільшення допомоги на дітей;

4) підвищення премій на заощадження, які йдуть на будівництво.

2. Які із запропонованих варіантів, на Вашу думку, найбільш повно розкривають сутність поняття "гранична схильність до споживання"?

1) гранична величина споживчих витрат при даному рівні доходу;

2) зміна у споживчих витратах, викликана зміною доходів;

3) відношення приросту споживчих витрат на одиницю приросту доходу кінцевого використання;

4) відношення сукупного споживання до сукупного попиту.

3. Використовуючи наведені варіанти відповідей, покажіть зв'язок між граничною схильністю до споживання та граничною схильністю до заощадження.

1) сума показників граничної схильності до споживання та граничної схильності до заощадження дорівнює доходу кінцевого використання;

2) відношення між цими показниками характеризує середню схильність до споживання;

3) сума даних показників дорівнює 1;

4) точка на кривій, у якій вони урівноважуються, відповідає пороговому рівню доходу.

4. За теорією Дж. Кейнса обсяг споживчих витрат у країні залежить, перш за все, від:

1) рівня розвитку країни;

2) темпів зростання пропозиції грошей;

3) рівня доходу кінцевого використання;

4) кількості резидентів.

5. *Чи є правильним твердження, що при зменшенні доходу кінцевого використання:*

1) споживчі витрати скорочуються, а заощадження зростають;

2) споживчі витрати залишаються без змін, а заощадження скоро чуються;

3) скорочуються як споживчі витрати, так і заощадження;

4) споживчі витрати зростають, а заощадження скорочуються.

6. Виходячи із теоретичних розробок кейнсіанської теорії, дайте відповідь на запитання: що відбувається в економіці, коли обсяг доходу кінцевого використання збільшується?

1) зростають середня схильність до споживання та заощадження;

2)середня схильність до споживання та заощадження зменшується;

3) середня схильність до споживання збільшується, а до заощадження зменшується;

4) середня схильність до споживання знизиться, а до заощадження зросте.

7. Дефляційний розрив знаходить своє відображення у:

1) недостатності заощаджень;

2) дефіциті товарів;

3) недостатньому попиті;

4) недостатній пропозиції.

8. Згідно з кейнсіанською теорією, рівень виробництва визначається:

1) рівнем повної зайнятості;

2) попитом на гроші;

3) рівнем процентної ставки;

4) величиною сукупного попиту.

9. У моделі "сукупний попит – сукупна пропозиція" зростання рівня цін:

1) не впливає на дію мультиплікатора;

2) обумовлює зниження впливу мультиплікатора на дохід;

3) обумовлює зростання впливу мультиплікатора на дохід;

4) обумовлює зростання граничної схильності до споживання.

10. Розширення виробництва можливе, коли:

1) чисті інвестиції = амортизації;

2) мультиплікатор = 1;

3) фактичні (заплановані) заощадження перевищують фактичні чи планові інвестиції;

4) всі відповіді неправильні.

11. Що з переліченого входить до поняття "ін'єкції"?

1) інвестиції;

2) імпорт;

3) податки;

4) заощадження.

12. Якщо реальний ЧНП зменшиться на 50 (у. г. о.), то споживчі витрати:

1) не зміняться;

2)знизяться на 50 (у. г. о.);

3)знизяться менше, ніж на 50 (у. г. о.);

4)знизяться більше, ніж на 50 (у. г. о.).

13. Якщо припустити, що гранична схильність до споживання становить 0,5, то якого значення, на Вашу думку, досягне мультиплікатор?

1) 2; 2) 0,5; 3) 1; 4) 5.

14. Чим вища гранична схильність до споживання, тим:

1)більші валові інвестиції:

2)менший мультиплікатор;

3)більші валові інвестиції і більший мультиплікатор;

4)більший мультиплікатор.

15. Відповідно до принципу акселератора індуційовані інвестиційні витрати мають місце у випадку:

1) якщо ВНП чи споживання скорочуються;

2) якщо ВНП чи споживання знаходяться на низькому рівні;

3) якщо ВНП чи споживання знаходяться на високому рівні;

4) якщо ВНП чи споживання зростають.

16. Яка із залежностей відповідає реальному процесу економічного життя?

1) високі граничні податкові ставки на доходи корпорацій та особисті доходи сприяють інвестиціям;

2) у періоди високого безробіття не відбувається створення нових робочих місць;

3) доля інвестицій у ВНП і темпи зростання продуктивності праці перебувають у зворотній залежності;

4) існує тісний прямий зв'язок між частиною ВНП, що спрямовується на інвестиції, та темпами зростання продуктивності праці.

17. За теорією мультиплікатора приріст НД більший за приріст інвестицій тому, що:

1) гранична ефективність капіталовкладень перевищує ставку процента;

2) інвестиції збільшують виробничий потенціал господарств;

3) інвестиції більші за заощадження;

4) зростання інвестицій збільшує інші складові частини попиту.

18. Функція сукупного попиту:

1) відображає рівновагу на ринках товарів та послуг при різних рівнях цін;

2) є сумою індивідуальних функцій попиту на товари та послуги;

3) є зростаючою відносно рівня цін;

4) визначає, що сума споживчого та інвестиційного попиту є зростаючою функцією від рівня цін.

19. При зниженні реальних касових залишків внаслідок підвищення рівня цін крива сукупного попиту:

1) зсувається вліво;
2) залишається на місці;
3) зсувається вправо;
4) можливі всі варіанти.

20. Збільшення сукупного попиту приведе до зростання рівноважного реального ЧНП і рівня цін, якщо зрушення сукупного попиту відбуваються на:
1) кейнсіанському, проміжному і класичному відрізках кривої *AS;*
2) проміжному відрізку кривої AS;
3) класичному відрізку кривої *AS;*
4) кейнсіанському відрізку кривої AS.

21. У моделі "сукупний попит – сукупна пропозиція" зростання сукупного попиту приведе:
1) до зростання граничної схильності до заощаджень;
2) до зростання реального обсягу виробництва на кейнсіанському відрізку кривої *AS;*
3) до зростання реального обсягу виробництва на класичному відрізку кривої AS; до зростання цін на кейнсіанському відрізку кривої *AS.*

Задачі

1. Автономні інвестиції збільшили обсяг ЧНП на 10 млрд (у. г. о.). Розрахуйте величину цих інвестицій, якщо гранична схильність до заощадження ("') дорівнює 0,2.

2. Функція споживання домашніх господарств має вигляд:
$C = 100 + 1/2DJ,$
де *С*— споживання;
C_0 – автономне споживання;
DJ- дохід кінцевого використання.
а) За даними таблиці розрахуйте витрати домогосподарств на споживання та величину заощаджень при кожному рівні доходу.
б) Розрахуйте, при яких рівнях доходу кінцевого використання *(DJ)* виконуються такі умови:
1)C = DJ;
2)C<DJ;
3) C>DJ.
в) Знайдіть граничну схильність до заощадження *(с').*

Дохід кінцевого використання (DJ)	Споживання (С)	Заощадження *(S)*

0		
100		
200		
300		
400		
500		

3. Припустимо, що в умовній країні А є 100 домогосподарств. У першої половини домогосподарств гранична схильність до споживання (с') дорівнює 1/2, у другій половині – 3/4.

а) Наскільки зростуть сукупні витрати на споживання, якщо дохід кінцевого використання зросте на 10 000 (у. г. о.) і увесь його приріст припаде на першу половину домогосподарств?

б) Наскільки зростуть сукупні витрати на споживання, якщо увесь приріст у 10 000 (у. г. о.) припаде на другу половину домогосподарств?

4. Сукупна пропозиція характеризується даними таблиці:

Рівень цін *(P)*	**Реальний ВНП (*Y*)**
250	**2000**
225	**2000**
200	**1900**
175	**1700**
150	**1400**
125	**1000**
125	**500**
125	**300**

Визначіть*:*

а) В яких межах змінюється обсяг реального ВНП *(Y)* та рівень цін (Р) на кейнсіанському відрізку кривої сукупної пропозиції *(AS*)?

б) В яких межах змінюється рівень цін *(P)* та обсяг реального виробництва *(Y)* на класичному відрізку кривої *(AS*)?

в) В яких межах змінюється обсяг реального ВНП *(Y)* та рівень цін (*P)* на проміжному відрізку кривої *(AS*)?

5. На графіках А та Б зображені криві сукупної пропозиції *(AS)* при потенційному обсязі виробництва *(Y)* 2000 (у. г. о.).

а) Визначіть, який з графіків відображає класичну, а який кейнсіанську точку зору на конфігурацію кривої сукупної пропозиції *(AS*).

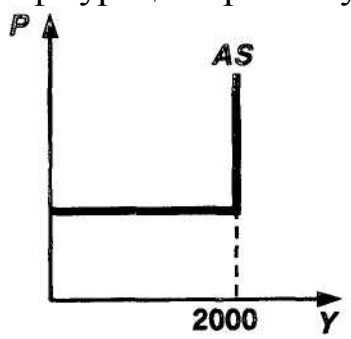

Графік А

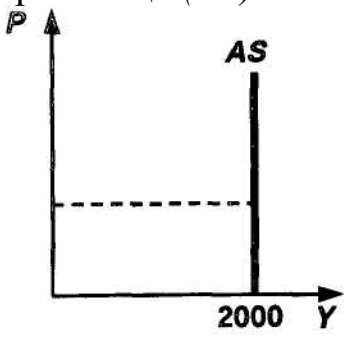

Графік В

б) За якою з концепцій – класичною чи кейнсіанською – скорочення сукупного попиту *(AD)* не впливає на обсяг ВНП *(Y),* але призводить до миттєвої зміни загального рівня цін *(P).*

7. На графіку зображені три криві сукупного попиту *(AD)* та дві криві сукупної пропозиції *(AS*).

а) Під дією яких факторів крива *AS*\ переміщується в AS_2. Що за цих умов відбувається із сукупною пропозицією *(AS*)?

б) Ціни на товари гнучкі (еластичні як у бік підвищення, так і у бік (зниження). Яким чином зсув кривої сукупної пропозиції AS_1 в AS_2 вплине на рівень цін *(P)* та реальний обсяг ВНП *(Y)* при кожному рівні сукупного попиту *(*AD_1, AD_2, AD_3)?

в) Ціни на товари не еластичні у бік зниження. Яким чином зсув кривої сукупної пропозиції AS_1 *в* AS_2 вплине на рівень цін *(P)* та реальний обсяг ВНП *(Y)* при кожному рівні сукупного попиту *(*AD_1, AD_2, AD_3*)?*

г) Якщо крива AS_2 переміщується в положення AS_1, то як зміняться:

1) сукупна пропозиція *(AS*);

2) рівень цін *(P);*

3) реальний обсяг ВНП *(Y)* при кожному рівні сукупного попи ту *(*AD_1, AD_2, AD_3*)?*

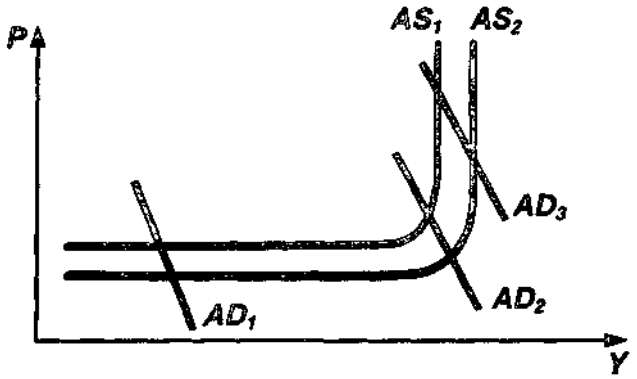

8. Назвіть та охарактеризуйте фактори, які впливають на зміщення кривої пропозиції *(AS*) ліворуч та праворуч. Проаналізуйте зміщення кривої сукупної пропозиції *(AS*) в Україні за останніх 5 років.

9. Побудуйте графіки функцій споживання (О та заощадження *(S).*

а) За рахунок чого споживання здійснюється при нульовому обсягу доходу кінцевого використання *(DJ)?*

б) Під дією яких факторів лінія *C* переміщується вгору або вниз. Що за цих умов відбувається з лінією *S* ?

10. За даною функцією споживання *C* = 50 + 0,7F знайдіть функцію заощадження *(S*) та граничну схильність до заощадження *(S')*.

11. Нехай функція споживання має вигляд: *C* = 50 + 0,85*Y*. Визначіть обсяг заощаджень *(S),* якщо дохід домашніх господарств *(Y)* дорівнює 300 (у. г. о.).

ТЕМА 10

Економічне зростання

1. Сутність економічного зростання.
2. Економічна динаміка: економічне зростання, його типи та темпи.
3. Фактори економічного зростання.
4. Моделі економічного зростання.
5. Державна політика і економічне зростання.

1. Сутність економічного зростання

Економічне зростання – це довготермінова тенденція збільшення реального ВВП.

Термін "тенденція" означає, що реальний ВВП не повинен обов'язково збільшуватися щороку, а вказується лише *напрям руху* економіки, так званий "*тренд"*. В процесі дослідження економічного зростання використовується саме *реальний ВВП* (обсяг виробництва, вартість якого скоригована на величину річного зростання цін), а не *номінальний*. Останній може показати збільшення обсягів виробництва, яке фактично не відбувається, а зростання ВВП базується на збільшенні цін.

Поняття "економічне зростання" є дуже подібним до терміну "економічний розвиток". Проте вони не є тотожними. **Економічний розвиток** – це процес збільшення обсягів виробленої продукції, який досягається шляхом виробництва як традиційних так і інноваційних товарів, послуг з використанням існувавших раніше, а також нових технологій. Він здійснюється внаслідок еволюційного переходу економічної системи від одного стану до іншого і створює передумови для збільшення обсягів виробництва. Тобто, якщо економічний розвиток, обов'язково здійснюється за умови економічного зростання, то останнє може відбуватися і без якісного оновлення суспільного виробництва. Таким чином, економічний розвиток розкриває якісні зміни в економіці та є більш широким поняттям, ніж економічне зростання, яке є його складовою частиною, кількісною характеристикою.

Розглядати рушійні сили економічного зростання слід з суперечностей – невідповідностей, які існують у будь-якому русі, є принципом всякого розвитку. Джерело економічного розвитку – внутрішні суперечності способу виробництва. В економічному зростанні можна виділити такі найбільш істотні суперечності:

- між продуктивними силами і виробничими відносинами;
- між виробництвом і споживанням;
- між усіма фазами суспільного відтворення;
- між економічним і соціальним зростанням.

Результатом економічного зростання є розширене відтворення результатів та факторів виробництва, яке відображається у вдосконаленні соціально-економічних відносин.

Важливим аспектом економічного зростання є збільшення обсягів виробництва протягом тривалого періоду за умови повної зайнятості та збільшення виробничих можливостей економіки. Зростання потенційного ВВП можна представити на кривій виробничих можливостей (рис. 1).

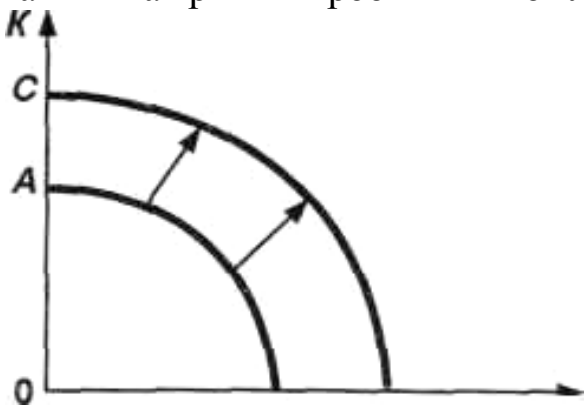

B D

Рис.1. Крива виробничих можливостей

де **К –** товари виробничого призначення;
L – товари споживчого призначення.

Оскільки суспільне виробництво здійснюється в умовах обмежених ресурсів, то в окремий період з них можна виготовити лише певну кількість товарів. Крива AD називається кривою виробничих можливостей. Усі її точки показують максимальну кількість одиниць засобів виробництва і предметів споживання, які виробляються при повному й ефективному використанні ресурсів в економіці. Усі товари, що виготовляються в економіці, поділяються на інвестиційні (виробничого призначення) та споживчі. Їх співвідношення відповідає певній точці на кривій. Кожна точка кривої виробничих можливостей відображає поєднання варіантів випуску різноманітної продукції, яка може бути виготовлена при даній кількості і якості природних, трудових ресурсів і основного капіталу за даного рівня технологічного потенціалу.

Економічне зростання визначається переміщенням кривої виробничих можливостей праворуч, тобто від AB до CD. Приріст кількості і якості ресурсів і вдосконалення технології забезпечує можливість такого переміщення. Повна зайнятість і оптимальний розподіл ресурсів мають суттєве значення для його реалізації. Моделювання економічного зростання на основі кривої виробничих можливостей не означає, що економіка в реальному житті рухається від одного стану повної зайнятості до іншого. Досвід розвитку більшості країн показує, що в довгостроковому періоді спостерігається економічне зростання. Довгострокова тенденція зростання обсягу виробництва є наслідком того, що циклічні підйоми перевищують циклічні кризи, як результат, позитивна різниця піднімає лінію тренда вище і вище.

Таким чином, економічне зростання може бути представлене як зрушення (не обов’язково паралельне) кривої виробничих можливостей.

Рух по кривій виробничих можливостей відображає зміну пропорцій у обсягах виготовлених товарів виробничого та споживчого призначення при незмінному їх загальному обсязі. Економічне зростання відбувається тоді, коли має місце рух самої кривої виробничих можливостей, її зміщення праворуч. При цьому збільшуються обсяги виробництва усіх товарів.

Приріст реального ВВП використовується для аналізу динаміки економіки певної країни. Економічне зростання забезпечує збільшення національного багатства та спрямоване на покращення добробуту населення, що досягається в результаті швидшого збільшення обсягів виготовленої продукції порівняно з одночасним приростом чисельності людей. Показник величини реального ВВП широко використовується для оцінки *рівня економічного зростання* країни, її *економічного потенціалу*. Слід мати на увазі, що це абсолютний показник, який не може точно відображати рівень життя. Проте, не доцільно порівнювати ВВП різних країн, адже цей показник відображає обсяги кінцевої продукції, виготовленої за певний період на території країни. Різні держави можуть суттєво відрізнятися одна від одної за своїми розмірами, наявними ресурсами, чисельністю населення тощо. Для співставлення економічного зростання в різних країнах використовується відносний показник, що характеризує вартість товарів і послуг, які припадають на одну особу – це величина реального ВВП на душу населення. Він дозволяє визначити рівень добробуту населення країни. Так, на сьогодні рівень реального ВВП на душу населення США приблизно в 50 раз вище, ніж у Бангладеш, у 30 раз більше, ніж в Індії. Ріст показника ВВП на душу населення означає, що на одного мешканця країни припадає все більше товарів і послуг, що благополуччя зростає.

Справа в тому, що рівень життя в великій мірі залежить від темпів приросту населення. З однієї сторони чисельність населення країни визначає чисельність робочої сили, т.б. трудових ресурсів. Не дивно, що країни з великим населенням (США, Японія) мають набагато більший ВВП, ніж Люксембург та Нідерланди. Але, з другої сторони, ріст населення зменшує показник середньодушового ВВП, т.б. призводить до зниження рівня життя. Про економічне зростання можна говорити лише, якщо відбувається зростання рівня благополуччя, т.б. якщо економічне зростання супроводжується більш швидким ростом реального ВВП порівняно з ростом населення.

Отже, економічне зростання є однією з найважливіших проблем суспільства, яка впливає на життєвий рівень населення, матеріальний достаток людей. Проте прискорення темпів розвитку людства призводить до швидшого використання природних ресурсів, нагромадження відходів виробництва. Але саме економіка, що зростає, має можливість на основі використання досягнень науково-технічного прогресу активно боротися з проблемами забруднення навколишнього середовища, розвідувати нові джерела природних ресурсів або використовувати альтернативні джерела енергії, розробляти та використовувати нові технології, вирішувати проблеми обмеженості ресурсів, розв’язувати складні соціальні програми на внутрішньому та зовнішньому рівнях.

2. Економічна динаміка: економічне зростання, його типи та темпи

На сучасному етапі суспільного розвитку існують суттєві відмінності в рівні реального ВВП та реального ВВП на душу населення в різних країнах. Значні відмінності спостерігаються і в темпах зростання як на міждержавному рівні так і в різні періоди часу на одній території. Чим зумовлені такі відмінності, як прискорити темпи економічного зростання? Для відповіді на ці запитання необхідно проаналізувати *типи і фактори економічного зростання.*

Збільшення виробничих можливостей і зростання потенційного ВВП пов'язані зі зміною або *кількості ресурсів,* або *якості ресурсів.* Відповідно виділяють *два типи економічного зростання*: екстенсивний і інтенсивний. Економічним зростанням, обумовленим *збільшенням кількості ресурсів*, простим додаванням чинників, є *екстенсивний тип* економічного зростання. Економічне зростання, пов'язане з *вдосконаленням якості ресурсів*, використанням досягнень науково-технічного прогресу – це *інтенсивний тип* зростання.

Екстенсивний тип економічного зростання супроводжується розширенням обсягів виробництва за рахунок трьох основних факторів: основного капіталу, робочої сили та матеріальних витрат (природної сировини, матеріалів тощо). Він дозволяє швидко освоювати наявні ресурси. Збільшення обсягів виготовленої продукції досягається на основі пропорційного зростання залучених ресурсів, сталих техніко-технологічних параметрах і незмінному (в кращому випадку) рівні ефективності їх використання, тобто середня продуктивність праці в суспільстві не змінюється. Це зумовлює нераціональне використання факторів виробництва та потенційні проблеми з залученням додаткових ресурсів. Тому все більшого значення з розвитком суспільства набуває другий тип економічного зростання – інтенсивний, коли збільшення національного доходу випереджає кількість зайнятих у виробництві. Саме інтенсивний тип економічного зростання є основою збільшення благополуччя населення та умовою зменшення диференціації доходів у суспільстві.

Розвиток економіки та її економічне зростання потребують дослідження факторів, які забезпечують зростання економічного потенціалу і його вплив на економічну кон'юнктуру. Економічне зростання в довготривалому періоді значною мірою залежить від можливостей виробництва. Тому при моделюванні економічного зростання в центрі уваги знаходиться реальний сектор економіки. Економічний потенціал країни збільшується за рахунок

зростання кількості виробничих ресурсів, покращення їх якості і вдосконалення способів їх застосування.

Інтенсивний тип економічного зростання характеризується збільшенням обсягів суспільного виробництва на основі покращення якісних характеристик ресурсів, що використовуються в суспільному виробництві. Його головною ознакою є підвищення ефективності виробничих факторів на основі досягнень науково-технічного прогресу. Так, до чинників, що зумовлюють екстенсивний тип економічного зростання відносять: використання більшої кількості робочої сили; будівництво нових підприємств; використання більшої кількості устаткування; залучення до господарського обороту додаткових земель; відкриття нових родовищ і збільшення видобутку корисних копалин; зовнішня торгівля, що дозволяє збільшити кількість ресурсів, і тому подібне. Проте при цьому кваліфікація робочих і продуктивність їх праці, якість устаткування і технологія не міняється. Тому віддача продукції і доходу на одиницю праці і капіталу залишається колишньою.

Чинниками інтенсивного типу економічного зростання є: зростання рівня кваліфікації і професійної підготовки робочої сили; використання досконалішого устаткування; найбільш передових технологій (в першу чергу, ресурсозберігаючих); науковій організації праці; найбільш ефективних методів державного регулювання економіки. якщо при виробництві збільшення виготовленої продукції досягається на основі використання більшої кількості працівників, сільськогосподарських угідь, то при інтенсивному – при підвищенні кваліфікації працівників, застосуванні нових форм і методів організації виробництва, нових технологій,

Основною економічною характеристикою якості ресурсів є їх *продуктивність.* Найбільш важливим чинником, що визначає рівень життя в країні, є продуктивність праці. *Продуктивність праці – це кількість товарів і послуг, що створюються працівником за одну годину робочого часу.* Чим більше товарів і послуг виготовляє кожен робітник за годину, тим вище продуктивність праці і тим більше реальний ВВП. Оскільки рівень життя визначається кількістю виготовлених в країні товарів і послуг, оскільки сукупний дохід рівний сукупному випуску (об’єму виробництва), то чим вище реальний ВВП, тим вище рівень життя, рівень добробуту.

Найбільш важливу роль серед інтенсивних чинників зростання грає науково-технічний прогрес (НТП), який заснований на накопиченні і розширенні знань, які має в своєму розпорядженні суспільство; на наукових відкриттях і винаходах, які дають нові знання; на нововведеннях, які служать формою реалізації наукових відкриттів і винаходів. Саме науково-технічний прогрес забезпечує вдосконалення якості ресурсів, що дозволяє суттєво

підвищувати продуктивність факторів виробництва та раціонально використовувати виробничий потенціал.

В практиці господарювання обидва типи економічного зростання співіснують, утворюючий тим самим змішаний тип економічного зростання, який характеризується їх поєднанням. Домінування ознак одного з типів дозволяє визначати переважно екстенсивний або переважно інтенсивний тип розвитку суспільного виробництва. Але стрімке зростання потреб людей, поступове збільшення населення планети, яке призводить до швидкого вичерпання природних запасів, спричиняють необхідність переходу до інтенсивного типу розвитку економічних систем.

Перехід до інтенсивного типу економічного зростання супроводжується активізацією структурних зрушень, що може викликати уповільнення темпів економічного зростання.

Для опису *взаємозв'язку між кількістю ресурсів*, використовуваних в економіці (витратами чинників виробництва), і *об'ємом випуску* використовується поняття *виробничої функції*, яка має вигляд:

$$Y = AF(L, K, H, N),$$

де Y – об'єм продукції, що випускається,

F (...) – функція, що визначає залежність об'єму випуску продукції від значень витрат чинників виробництва,

A – змінна, що залежна від ефективності виробничих технологій і характеризує технологічний прогрес,

L – кількість праці,

K – кількість фізичного капіталу,

H – кількість людського капіталу,

N – кількість природних ресурсів.

У макроекономічних моделях зазвичай використовуються виробничі функції, що володіють властивістю *постійної віддачі від масштабу*. Якщо виробнича функція володіє цією властивістю, то при одночасній зміні всіх чинників виробництва на одну і ту ж величину вона сама міняється на ту ж саму величину. Математично це означає, що для будь-якого позитивного числа x виконується умова:

$$xY = AF(xL, xK, xH, xN).$$

Так, якщо x=2, то це означає, що при подвоєнні всіх чинників виробництва, об'єм випуску збільшується в два рази.

За допомогою виробничої функції з постійною віддачею від масштабу можна отримати цікавий результат. Якщо припустити, що x = 1/ L, те рівняння прийме вигляд:

$$Y/L = AF\,(1, K/L, H/L, N/L).$$

Y/L відображає кількість продукції на одного робочого, тобто є показником продуктивності праці. Таким чином, отримане рівняння виражає залежність продуктивності праці від величини фізичного і людського капіталу на одного робочого (відповідно K/ L, званого капіталоозброєністю, і H/L), кількості природних ресурсів на одного робочого (N/ L) і рівня розвитку технології A, тобто від основних чотирьох чинників економічного зростання.

Темпи економічного зростання, його якість повністю визначаються факторами зростання. Інформацію про темпи економічного зростання дає такий показник:

$$\textbf{Темп зростання ВНП} = \frac{ВНП_1}{ВНП_0}100\%$$

де $ВНП_1$ – валовий національний продукт звітного року;

$ВНП_0$ – валовий національний продукт базисного року.

Розрізняють високі та низькі темпи економічного зростання. Світовий досвід свідчить, що нормальними є річні темпи на рівні 3-5%.

З одного боку високі темпи економічного зростання призводять для повнішого задоволення потреб суспільства. Проте, не менш важливим при цьому залишається питання забезпечення якості та структури виробництва. Якщо спостерігається швидший приріст товарів виробничого призначення, а частка споживчих товарів незначна, то високі темпи економічного зростання не спричиняють покращення зокрема життєвого рівня населення, а тому їх не можна вважати задовільними. Тому важливою вимогою є пропорційність та безперервність процесів економічного зростання.

Уповільнення та падіння темпів економічного зростання на протязі більш ніж півроку, нижче темпів, які було досягнуто за останні п’ять – сім років говорить про рецесію.

З часом ранжирування (співвідношення) країн за темпами економічного зростання міняється. Це відбувається через те, що в різних країнах різна *швидкість економічного росту*. Показник швидкості росту є показником *динаміки* економічного зростання, яке дозволяє визначити, яка країна розвивається швидше. Швидкість економічного росту виражається в *середньорічних темпах приросту ВВП* або *середньорічних темпах приросту ВВП на душу населення* (це точніший показник) протягом певного періоду часу. Відмінності в темпах зростання реального ВВП на душу населення дуже великі. Завдяки високим середнім темпам економічного зростання за

останніх 100 років, наприклад, Японія змогла різко вирватися вперед, тоді як із-за низьких темпів зростання Великобританія і Аргентина втратили свої позиції.

Причому, навіть невеликі відмінності в темпах зростання можуть привести до величезних відмінностей в рівні доходу і випуску між країнами після ряду років. Це відбувається завдяки *накопичуваному зростанню* (compound growth), тобто кумулятивному ефекту. Кумулятивний ефект підраховується по формулі "складного відсотка", коли враховується відсоток на раніше отриманий відсотка. Так, якщо величина ВВП в країні складає 100 млрд. долл. і середньорічний темп зростання ВВП складає 10%, то величина ВВП в кінці першого року складе 110 млрд.долл. (100+100 х 0.1=110), в кінці другого року 121 млрд. долл. (100+100 х 0.1+ (100+100 х 0.1) х 0.1=121), в кінці третього року 133.1 млрд. долл. (100+100 х 0.1+ (100+100 х 0.1) х 0.1+ [(100+100 х 0.1) х 0.1] х 0.1)=133.1) і так далі Отже, якщо відомий середньорічний темп приросту ВНП (ga – annual growth rate), то, знаючи початковий рівень ВВП (Y0) і використовуючи формулу складного відсотка, можна розрахувати величину ВВП t років (Yt):

$$Y_t = Y_o(1 + g_a)^t$$

з чого виходить, що середньорічний темп приросту ВВП рівний:

$$g_a = \sqrt{\frac{Y_t}{Y_0}} - 1$$

Отже, *середньорічний темп приросту ВВП* є середнім геометричним темпів приросту за певну кількість років.

Для полегшення розрахунків зазвичай використовується "*правило 70"*, яке стверджує, що якщо якась змінна росте темпом *х* % а рік, то її величина подвоїться приблизно через 70/х років. Якщо ВНП на душу населення щорічно росте на 1%, то його величина подвоїться через 70 років (70/1). Якщо ВВП на душу населення росте на 4% в рік, то його величина подвоїться приблизно через 17,5 років (70/4). Так, кожне покоління американців вважає своєю метою залишити після себе подвоєний ВВП для майбутнього покоління. Для цього економіка повинна мати середні темпи зростання, приблизно рівні 3% в рік.

Проте з "правила 70" витікає, що після ряду років економіка, що швидко зростає, застосовує процентну величину темпу економічного зростання до більшої первинної величини ВВП, і загальний випуск збільшується швидше в економіках, що більш поволі ростуть. Як ми бачили, економіка, яка росте з темпом 1% подвоїть свій ВВП через приблизно 70 років, а в економіці з 4%-ним темпом зростання, подвоєння ВВП відбуватиметься кожні 17,5 років. Через 70 років економіка з 4%-вим зростанням збільшить свій ВВП в 16 разів в порівнянні з початковим рівнем (24), тоді як економіка з 1%-вим

зростанням тільки подвоїть початкову величину ВВП (21). Якщо обидві економіки спочатку мають однаковий рівень ВВП, то економіка з 4%-вим темпом зростання через 70 років матиме ВВП в 8 разів більший, завдяки кумулятивному ефекту, чим економіка з 1%-вим зростанням. Це явище, коли бідніша країна починає розвиватися швидшими темпами, ніж багатша країна, оскільки вона має спочатку нижчий виробничий потенціал і рівень ВВП, отримало назву *ефекту "Швидкого старту"* ("catch-up effect").

Отже, рівень життя в країні визначається здатністю економіки виготовляти товари та послуги, а продуктивність залежить від величини фізичного і людського капіталу, природних ресурсів і технологічних знань.

3. Фактори економічного зростання

Розрізняють наступні групи факторів економічного зростання: фактори пропозиції, фактори попиту та фактори розподілу (рис.1).

Фактори пропозиції визначають фізичні можливості економічного зростання, адже збільшити обсяги продукції можна за рахунок використання ресурсів (інтенсивним або екстенсивним шляхом).

1. Кількість і якість природних ресурсів. *Природні ресурси* – це чинники, що забезпечуються природою, такі як земля річки і корисні копалини. Природні ресурси діляться на відтворювані та невідтворювані. Прикладом перших можуть служити лісові ресурси (замість вирубаних дерев можна посадити нові).

Приклади невідтворюваних ресурсів – нафта, вугілля, залізняк і ін., на утворення яких в природних умовах йдуть тисячі і навіть мільйони років. Хоча запаси природних ресурсів – дуже важливий чинників економічного процвітання, але їх наявність зовсім не є головною умовою високих темпів зростання і високої ефективності економіки. Дійсно, швидкі темпи розвитку економіки США спочатку були пов’язані з великою кількістю вільних земель, придатних для сільськогосподарського використання, а Кувейт і Саудівська Аравія стали найбагатшими державами світу завдяки величезним розвіданим запасам нафти. Проте, наприклад, Японія перетворилася на одну з провідних країн світу, володіючи вельми незначними сировинними запасами. Швидкі темпи економічного зростання в країнах Південно-східної Азії (так званих "азіатських драконах", що включають Гонконг, Тайвань, Південну Корею і Сінгапур) обумовлені зовсім не великою кількістю природних ресурсів.

Рис. 1. Фактори економічного зростання

Природні ресурси є єдиним чинником, який не виготовляється людиною. Через те, що кількість природних ресурсів обмежена, великого поширення набули ідеї про те, що існують межі зростання світової економіки. Проте проблему збільшення цих меж дозволяють вирішити технологічні досягнення. В Україні найціннішими природними ресурсами вважають орні землі. Проте, незважаючи на те, що 68% земель України родючі, вихід продукції сільського господарства з 1 га набагато нижчий, ніж в країнах Західної Європи.

2. Кількість і якість трудових ресурсів. Це пропозиція робочої сили, її кваліфікація, продуктивність праці. Трудові ресурси є найважливішим фактором економічного розвитку. Адже при наявності високотехнологічного обладнання лише висококваліфіковані фахівці зможуть його ефективно використовувати. *Людський капітал* – це знання і трудові навики, які отримують робочі в процесі навчання (у школі, коледжі, університеті, курсах професійної підготовки і підвищення кваліфікації) і в процесі трудової діяльності (так зване "learning by doing"). Відмітимо, що людський капітал, як

і фізичний капітал, також є результатом виробничих процесів і також підвищує можливості суспільства проводити нові товари і послуги.

3. Обсяг основного капіталу або основних фондів. *Фізичний капітал* (або просто капітал) – це запас устаткування, будівель і споруд, які використовуються для виробництва товарів і послуг. Відмітимо, що фізичний капітал сам є результатом процесу виробництва. Чим досконалішим і сучаснішим він є, тим більше товарів (зокрема інвестиційних, тобто нового устаткування) і послуг можна провести з його допомогою. Основний капітал – це блага, які виготовляються не для особистого, а для виробничого споживання. Тобто для виробництва основних фондів виникає необхідність відмовитися від частина потенційно можливого споживання, що створює передумови для перспективного збільшення обсягів виробництва у майбутньому.

4. Технології. Важливою складовою економічного зростання є використання досягнень науково-технічного прогресу для збільшення обсягів виробництва. При цьому відбувається удосконалення існуючих способів та методів організації виробничого процесу так і впровадження нових розробок на основі застосування *технологічних знань* тобто розуміння якнайкращих способів (методів) виробництва товарів і послуг. Відмінність технологічних знань від людського капіталу полягає в тому, що *технологічні знання* є *самою розробкою і розумінням* цих якнайкращих методів (відповідають на питання, *як* проводити), а під *людським капіталом* розуміють *ступінь оволодіння* людьми (робочою силою) цими методами, *перетворення знань на трудові навики*. Нові технології роблять працю ефективнішою і дозволяють збільшити виробництво товарів і послуг. Технологічні знання мають надзвичайно важливо, оскільки вони *дозволяють вирішити проблему обмеженості ресурсів та є головним чинником прискорення темпів економічного зростання*.

В економічно розвинутих країнах технічний прогрес (або сукупна продуктивність факторів виробництва) зумовлює зростання продуктивності праці на 70-80%.

Відповідно приріст обсягу виробництва за рік визначається таким фундаментальним рівнянням:

$$\Delta Q=\alpha\,\Delta L+(1-\alpha)\,\Delta K+T.П.$$

де Т.П. – технічний прогрес;

α,(1- α) – відносні внески кожного фактора виробництва в економічне зростання відповідно до їхніх відносних часток у НД, які можуть змінюватися з часом.

Приріст обсягу виробництва **(∆Q)** може бути досягнутий за рахунок трьох окремих джерел:

- приросту праці **(∆L);**

- приросту капіталу **(∆K);**
- технічних нововведень **(Т. Н.).**

Оптимальність економічного зростання зводиться до знаходження такого співвідношення між динамікою темпів економічного зростання та джерел зростання, яке максимально відповідає інтересам суспільного розвитку.

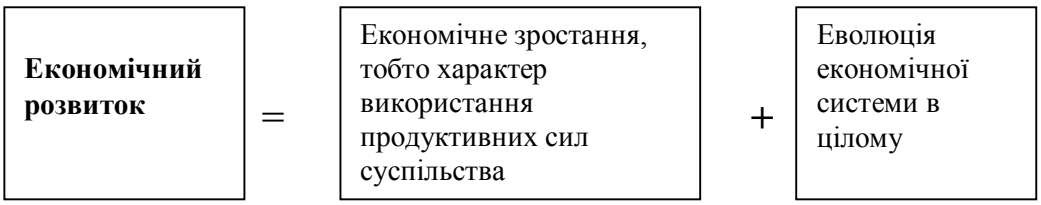

Рис. 2. Економічний розвиток

Саме вище перелічені фактори визначають спроможність до економічного зростання. Але слід розрізняти здатність до зростання і реальне зростання по суті, для чого важливим є два наступних фактори.

Фактори попиту: для реалізації зростаючого виробничого потенціалу в економіці треба забезпечити повне використання збільшених обсягів всіх ресурсів. А це потребує підвищення рівня сукупних витрат, тобто сукупного попиту.

Фактори розподілу: здатність до нарощування виробництва недостатня для розширення загального випуску продукції. Необхідним є також розподіл зростаючих обсягів ресурсів з метою отримання максимальної кількості корисної продукції.

Зауважимо, що фактори пропозиції і попиту взаємопов'язані. Наприклад, безробіття уповільнює темпи нагромадження капіталу, зменшує виграти на дослідження. І навпаки, низькі темпи впровадження нововведень та інвестицій можуть стати головною причиною безробіття.

Кожний з факторів економічного зростання вимірюється різними показниками (табл. 1).

Збільшення реального продукту і доходу можна одержати або шляхом залучення більшого обсягу виробничих ресурсів, або продуктивнішим їх використанням. У кінцевому підсумку величина реального ВВП визначається як добуток трудових витрат на продуктивність праці. Величина трудових витрат залежить від чисельності зайнятих та середньої тривалості робочого тижня. У свою чергу, кількість зайнятих залежить від загальної чисельності населення в працездатному віці та частки в ньому того населення, яке бере активну участь у суспільному виробництві. Середня тривалість робочого тижня визначається діючими в кожній країні законами про працю, колективними договорами, структурними особливостями економіки тощо.

Продуктивність праці перебуває під впливом багатьох факторів, серед яких головними є технічний прогрес, фондоозброєність, якість робочої сили.

Таблиця 1.

Показники факторів економічного зростання

Фактори зростання	**Кількісні показники фактора**	**Заходи повного використання та підвищення ефективності**	**Показник ефективності використання**
1. Природні ресурси	Показник для кожного конкретного виду	Комплексна і глибока переробка	Ресурсомісткість продукції
2. Трудові ресурси	Чисельність на – селення в працездатному віці	Підвищення рівня освіти, поліпшення здоров'я, вдосконалення організації праці	Продуктивність праці
3. Основний капітал	Вартість	Вдосконалення організації виробництва	Фондовіддача
4. Науково – технічний прогрес	Витрати на нову техніку, технології тощо	Розвиток сфери наукових досліджень та дослідницько-конструкторських розробок , впровадження їхніх результатів	Підвищення ефективності суспільного виробництва

Схематично вплив факторів пропозиції наведено на рис.3.

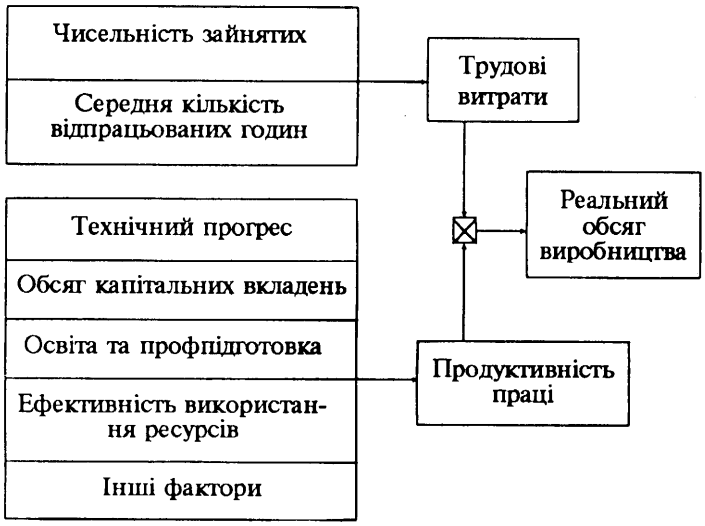

Рис. 3. Схема впливу факторів пропозиції

Теорія економічного зростання враховує також різноманітність сучасного світу і крім індустріальне розвинутих країн вона включає країни, що розвиваються.

Вважається, що коли розвинуті країни застосовують однакові технології, то можна очікувати приблизно однакових темпів їхнього зростання. Але якби країни, що розвиваються, застосували однакові високі технології, темпи зростання в них були б різними через різне сприйняття цих технологій.

Останнє є дуже важливим для України, де однаково актуальними є питання і економічного зростання, і впровадження сучасних технологій. Початковий поштовх у вигляді інвестицій і нових технологій може дати різні наслідки.

Загальне уявлення про взаємодію всіх факторів економічного зростання дає крива виробничих можливостей. На рис. 4 точки А і Г показують дві нереалістичні ситуації, коли всі економічні ресурси витрачалися б на виробництво або предметів споживання, або інвестиційних товарів. У дійсності економіка знаходить баланс у розподілі своїх ресурсів між виробництвом споживчих та інвестиційних товарів. Це показують точки Б і В на кривій виробничих можливостей.

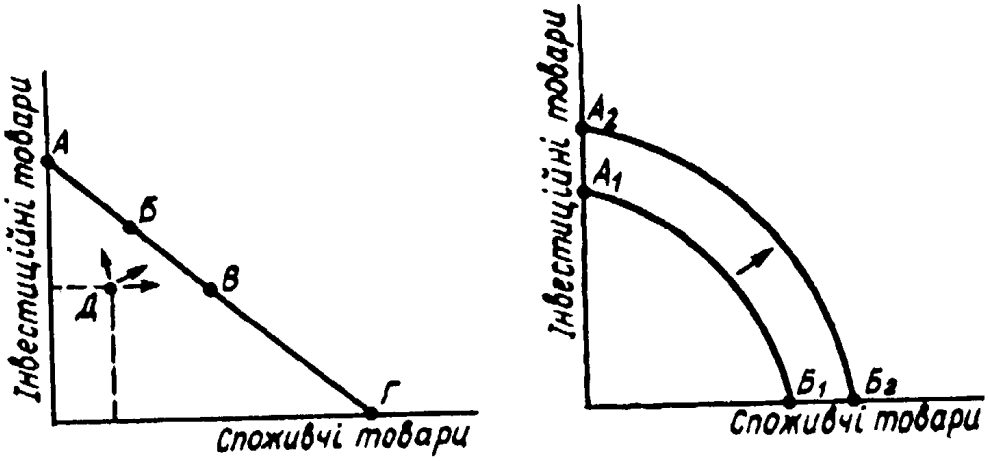

а) б)

Рис. 4. Крива виробничих можливостей

Будь-яка точка на кривій виробничих можливостей свідчить, що в економіці повністю задіяні всі ресурси, тобто економіка досягла своїх потенційних значень. Якщо економіка знаходиться в положенні точки Д, то це означає, що вона виробляє певну кількість споживчих та інвестиційних товарів, але використовує свої ресурси неефективно, її потенційні можливості далеко не вичерпані. Стрілками від точки Д на рис. 4.а показані три можливих варіанти переходу економіки до стану потенційного виробництва. Якщо в економіці відбуваються кількісні та якісні зміни в її ресурсах, тобто діють фактори економічного зростання, то це ілюструється зміщенням кривої виробничих можливостей вправо з положення $А_1Б_1$ до положення $А_2Б_2$ (рис.

4.б). Причому положення $А_2Б_2$ визначається двома моментами. По-перше, співвідношенням попиту і пропозиції товарів і послуг. По-друге, абсолютною величиною пропозиції, тобто дійсною величиною виробничих потужностей економіки. Але відмітимо, що зображене на рис. 4.б економічне зростання відбиває можливості досягнення економікою потенційних обсягів виробництва, однак не гарантує того, що економіка дійсно здатна функціонувати в такому режимі. Економіка може не зуміти реалізувати свої нові можливості.

Отже, крива виробничих можливостей може зміститися вправо, а виробництво може не здійснюватися в більшому обсязі.

За допомогою кривої виробничих можливостей можна простежити залежність між обраними в поточному періоді альтернативами і майбутніми можливостями економіки. На рис. 5.*а* і 5.*б* зображено дві ситуації: якщо суспільство обирає в поточному періоді таку структуру виробництва, яка сприяє технічному прогресу, воно забезпечує більші виробничі потужності в майбутньому, більше економічне зростання (рис. 5.а); але якщо в суспільстві

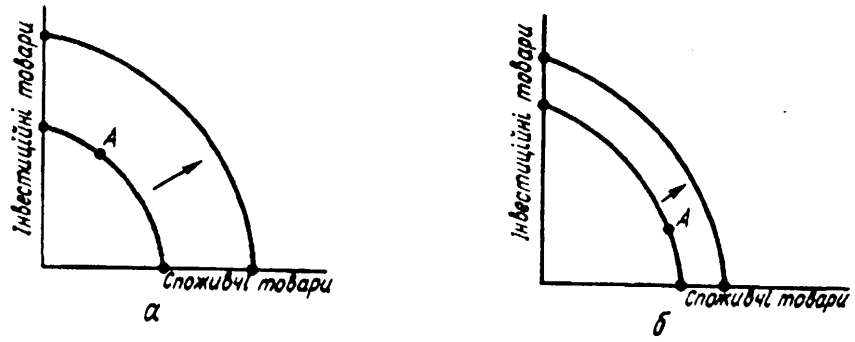

Рис. 5. Поточні альтернативи і майбутні можливості економіки
а) пріоритет інвестиційних товарів *б)* пріоритет споживчих товарів

поточні пріоритети надаються споживчим товарам, то майбутнє економічне зростання хоча і можливе, однак відбувається значно нижчими темпами, ніж за умов першої альтернативи (рис. 5.б).

Отже, крива виробничих можливостей дозволяє проаналізувати поточний стан економіки і визначити стратегічні аспекти економічної політики.

Як уже зазначалось, найбільш потужним фактором економічного зростання є технічний прогрес. Він тісно пов’язаний з інвестиційною політикою. Інвестиції по-різному можуть впливати на економіку – одні інвестиції призводять переважно до економії витрат праці та збільшення витрат в основні фонди, їх називають трудозберігаючими. Інші інвестиції, навпаки, є фондозберігаючими. Якщо перші призводять до збільшення прибутку стосовно заробітної плати, то другі – до збільшення зарплати

стосовно прибутку. В дійсності економічному зростанню сприяють інвестиції в основні фонди.

Поряд з факторами, що зумовлюють економічне зростання, існують і такі, які стримують його. До них належать: законодавча діяльність держави в галузі охорони праці, навколишнього середовища та інші. Це виражається в тому, що державне втручання в приватний бізнес з метою поліпшення охорони навколишнього середовища чи безпеки праці вимагає відповідного відволікання ресурсів не на виробничі цілі. Це, звичайно, зменшує можливості розширення інвестицій в основні фонди. Але слід зазначити, що підвищення безпеки праці, поліпшення навколишнього середовища уповільнює зростання продуктивності праці, з одного боку, а з іншого – внаслідок факторів економічного зростання підвищується продуктивність праці, що створює передумови для збільшення ресурсів на ці цілі.

Існує також ряд факторів, які мають значний вплив на темпи економічного зростання, але вони з великими труднощами піддаються кількісній оцінці. До них можна віднести забезпеченість країни різноманітними природними ресурсами, кількість та якість земельних угідь, кліматичні умови, соціальну, культурну, політичну атмосферу і навіть національні традиції. Сприяє економічному зростанню і міжнародна спеціалізація, зовнішня торгівля: країна може створювати комбінації товарів і послуг за межами своїх виробничих можливостей, але слід пам'ятати, що це призведе до нарощування торговельного дефіциту за рахунок перевищення імпорту над експортом.

Теорія економічного зростання розрізняє два підходи до пояснення впливу на цей процес різних факторів – це маржиналістський та структуралістський.

Маржиналістським називають підхід неокласичної школи, який грунтується на ідеї граничної продуктивності різних факторів виробництва. Це дає змогу визначити граничний внесок капіталу, праці, землі у валовий внутрішній продукт. Якщо за умов незмінності інших факторів один з факторів економічного зростання збільшиться на 1 %, то зміна ВВП на певний відсоток буде визначати внесок цього фактора в економічне зростання. Відома неокласична інтерпретація економічного зростання належить Едварду Денісону, який розподіляв усі фактори економічного зростання на дві групи: фізичні (праця, капітал) та всі інші, що пов'язані зі зростанням продуктивності.

Структуралістський підхід до аналізу факторів економічного зростання виник як критична реакція на інтерпретацію Денісона. Маржиналістський підхід виходить з того, що всі фактори зростання діють паралельно і в одному напрямку. Але імовірність такої дії невисока, що визнавав і сам Денісон.

Економічне зростання може бути нестабільним, що пояснюється структурою економіки. Структуралісти обгрунтували існування безпосереднього зв'язку між структурою економіки і темпами економічного зростання. Таку логіку зв'язків обгрунтував Інгмар Свеннісон, вважаючи, що зростання може бути спричинене зміною структури споживання, галузевої структури тощо.

Економічне зростання є однією з цілей макроекономічної політики. Тому його темпи залежать від ефективності заходів цієї політики.

4. Моделі економічного зростання

Найважливішими проблемами теорій економічного зростання є:

- ⇒ тенденції і джерела зростання;
- ⇒ забезпечення довготривалої стійкості;
- ⇒ наслідки обраної технологічної політики;
- ⇒ темпи оновлення та структура національного господарства;
- ⇒ вимір факторів та результатів.

В економічній науці розроблено багато моделей економічного зростання, що дозволяють аналізувати ці проблеми. Але виділяються два основні підходи до моделювання процесу зростання – це неокейнсіанський та неокласичний.

Неокейнсіанськими називають ті моделі зростання, які, як і кейнсіанська теорія взагалі, грунтуються на попиті. Один із факторів попиту – інвестиції, які мультиплікативно збільшують доход. Водночас інвестиції самі обумовлюються зростанням доходу (ефект акселератора).

Неокласична модель економічного зростання

Основною початковою умовою неокласичної концепції економічного зростання є припущення, що кожний фактор виробництва "забезпечує" відповідну частку виробленого національного продукту. Основним інструментом неокласичного аналізу економічного зростання є **виробнича функція:**

$$Y = F\left(a_1 + a_2 + \ldots + a_n\right)$$

$$Y = \left(\frac{dF}{da_1}a_1 + \frac{dF}{da_2}a_2 + \ldots + \frac{dF}{da_n}a_n\right)$$

де Y – обсяг продукту;

a_i – виробничі фактори (робоча сила, капітал, земля, підприємницькі здібності);

$\frac{d\,\mathrm{F}}{da_i}$ - граничний продукт і-го фактора.

Таким чином, відповідно до наведених формул обсяг продукту визначається сумою добутків кожного фактора на його граничний продукт.

Раціональний зміст виробничої функції відповідає спробі визначити найбільш доцільні комбінації різних факторів виробництва для досягнення максимального обсягу продукції. При взаємозамінності факторів виробництва виробнича функція може бути використана як аналітичний інструмент при плануванні темпів економічного зростання та інших важливих макроекономічних пропорцій.

Модель економічного зростання Домара-Харрода

Євсей Домар і Рой Харрод розробили свою модель у 30-х роках XX ст., тобто приблизно в той же час, коли була створена теорія Кейнса. Але якщо Кейнс досліджував економіку у короткостроковому періоді, то у моделі Домара-Харрода досліджується економіка у довгостроковому періоді.

Модель Домара. В моделі припускається, що:

1) існує тільки ринок благ і він початкове збалансований;

2) на ринку праці є надлишкова пропозиція і це забезпечує постійний рівень цін;

3) фактором зростання сукупного попиту і сукупної пропозиції є приріст інвестицій.

На відміну від Кейнса, у Домара інвестиції є не тільки фактором створення доходу, а й фактором створення капіталу (основних фондів), чого не враховував Кейнс. Динамічна збалансованість попиту і пропозиції за Дома-ром визначається динамікою інвестицій, тому що вони створюють і нові доходи, і новий капітал. Таким чином, завдання зводиться до визначення обсягів і темпів зростання інвестицій, необхідних для підтримки збалансованого довгострокового зростання. Домар запропонував систему з трьох рівнянь:

1. Рівняння сукупного попиту:

$$\Delta \mathrm{Y}_t^D = \frac{\Delta \mathrm{I}_t}{S_y}$$

де $\Delta \mathrm{Y}_t^D$ – приріст сукупного попиту в періоді *t;*

$\Delta \mathrm{I}_t$ – приріст інвестицій в періоді *1,*

S_y – гранична схильність до заощаджень.

2. Рівняння сукупної пропозиції:

$$\Delta \mathrm{Y}_t^S = b\Delta K_t$$

де $\Delta \mathrm{Y}_t^S$ – приріст сукупної пропозиції в періоді t;

ΔK_t – приріст капіталу в періоді t;

b – гранична продуктивність капіталу.

$$b = \frac{\Delta Y}{\Delta K} \text{ або } b = \frac{Y}{K}$$

де Y – створений продукт.

Остання формула пояснюється тим, що за умов відсутності технічного прогресу в довгостроковому періоді після досягнення оптимальних обсягів капіталу, які забезпечують максимум прибутків, гранична продуктивність капіталу ($\Delta Y / \Delta K$) стає постійною і дорівнює середній продуктивності капіталу *(Y/K)*.

Модель економічного зростання Роберта СОЛОУ

За розробку цієї моделі Р. Солоу була присуджена Нобелівська премія (1987).

Основні ознаки моделі:

1. За основу зростання в моделі Р. Солоу береться зростання продуктивності праці (y = Y/L), а не зростання продукту (Y).

2. Модель враховує вплив трьох чинників:

- капіталоозброєності (k = K/L);
- зростання населення (ΔL);
- технологічного прогресу (Т. П.).

3. За моделлю Р. Солоу існує стійкий рівень капіталоозброєності (k*), який визначає економічну динаміку. Цей стійкий рівень капіталоозброєності (k*) можна визначити за формулою:

$$\frac{s}{\sigma} = \frac{k^*}{f(k^*)}$$

де **s –** норма заощаджень;

σ – норма амортизації;

k* – стійкий рівень капіталоозброєності;

f(k*) – продуктивність праці за стійкого рівня капіталоозброєності.

4. Джерелами економічного зростання за Солоу є:

а) Зростання капіталоозброєності (к), яке залежить зростання норми заощаджень (s).

Але зростання норми заощаджень не може бути постій оскільки заощадження (S) обмежують споживання (C).

Солоу використовує **"золоте правило"** Е. Фелиса, виконується за умови, що граничний продукт капіталу (МРК) дорівнює його вибуттю (амортизації (σ)):

$$\text{МРК} = \sigma$$

"Золоте правило нагромадження": При визначенні норми заощаджень критерієм повинна бути **максимізація добробуту суспільства**, тобто якнайбільше споживання (С) умов сталої рівноваги економічної системи.

б) Зростання населення (**t** $_L$ – темп зростання населення) впливає на економічне зростання через динаміку капіталоозброєності:

$$\Delta K = \frac{I}{L} - (\sigma + t_L)k$$

де I/L – інвестиції на одного працюючого;

σ – норма амортизації;

t_L - темп зростання населення;

k – Капіталоозброєність.

в) Технологічний прогрес, який, за цією моделлю, на відміну від попередніх чинників є джерелом постійного зростання як продуктивності праці (y), так і загального продукту (Y).

Якщо ефективність виробництва (E) під впливом технологічного прогресу змінюється з темпом (g), то продуктивність праці змінюється з тим же темпом, а загальний обсяг виробництва зростає з темпом t_L+g:

$$Y = (t_L + g) y_0 L$$

де y_0 – базова продуктивність праці.

Модель економічного зростання Р. Солоу зображена на рис.6.

k – капіталоозброєність одиниці праці з постійною ефективністю;

k* – стійкий стан капіталоозброєності, за якого σk = I, тобто величина капіталу, що вибуває (σk), дорівнює капіталу, що інвестується (I = sf(k));

σ – норма амортизації;

t_L – темп зростання населення;

g – темп зростання ефективності виробництва під впливом технологічного прогресу.

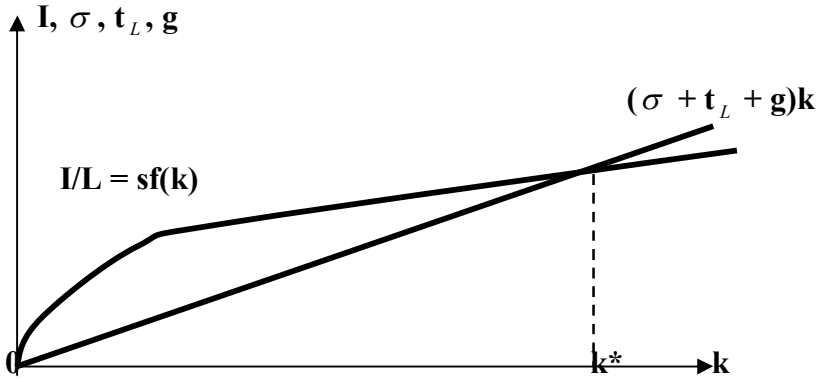

Рис. 6. Модель економічного зростання Р.Солоу

Неокейнсіанська модель мультиплікатора-акселератора

Модель взаємодії акселератора і мультиплікатора може бути представлена формулою Хікса:

$$Y_n = (1-s)Y_{n-1} + b(Y_{n-1} - Y_{n-2}) + I_n^a$$

де Y_n – національний дохід в n-му році;

s – частка заощаджень у національному доході;

(1-s) – частка споживання в НД;

b – коефіцієнт акселерації;

Y_{n-1} – національний дохід в (n-1)-му році;

Y_{n-2} – національний дохід в (n-2)-му році;

I_n^a – автономні інвестиції в n-му році.

У даній формулі відображаються обидві сторони залежності між національним доходом і інвестиціями.

Неокейнсіанські макроекономічні моделі за необхідну умову економічного зростання вважають рівність інвестицій заощадженням, тобто повну реалізацію коштів, котрі йдуть на накопичення. Нерівність цих величин розглядається як ознака порушення економічної рівноваги.

Перевищення (I) над (S) повинно означати нестачу коштів щодо інвестиційного попиту, а перевищення (S) над (I) – неповну задіяність ресурсів.

Завдання економічного регулювання полягає в досягненні повного використання національного доходу як джерела ефективного попиту, за умови, що сума $\frac{\Delta C}{\Delta Y} + \frac{\Delta S}{\Delta Y}$ дорівнює одиниці.

5. Державна політика і економічне зростання

На зростання продуктивності праці і рівня життя населення істотну дію надає *економічна політика держави*. Перш за все за допомогою економічної політики держава може впливати на величину фізичного і людського капіталу. Якщо росте запас капіталу в економіці, то збільшується економічний потенціал країни, і економіка може проводити в майбутньому більшу кількість товарів і послуг. Тому, якщо уряд хоче збільшити продуктивність, прискорити економічне зростання і підвищити рівень життя своїх громадян, воно повинне проводити наступну політику:

- *Стимулювати внутрішні інвестиції і заощадження.* Зростання запасу капіталу (DK) у економіці відбувається за допомогою інвестицій (I = D ДО). Чим вище частка інвестицій в економіку (наприклад, в Японії, Південній Кореї), тим вище темпи економічного зростання. Оскільки зростання запасу капіталу безпосередньо впливає на зростання продуктивності праці, то

основна умова економічного зростання – збільшення інвестицій. Основу інвестицій складають заощадження. Якщо суспільство споживає менше, а зберігає більше, воно має більше ресурсів для інвестування.

- *Стимулювати інвестиції з-за кордону*, знімаючи обмеження на отримання в

власність капіталу країни. Очевидно, що збільшення капіталу може відбуватися не тільки за рахунок внутрішніх, але і за рахунок іноземних інвестицій. Розрізняють два види іноземних інвестицій: прямі і портфельні. *Прямі іноземні інвестиції* – це інвестиції в капітал, якими володіють і розпоряджаються (управляють) іноземці. *Портфельні іноземні інвестиції* – це інвестиції в капітал, які фінансуються за допомогою іноземців, наприклад, дохід від продажу іноземцям акцій і облігацій фірм даної країни, але які знаходяться під управлінням виробників (резидентів) даної країни. Іноземні інвестиції забезпечують зростання економіки країни. Не дивлячись на те, що частина доходів фірм, створених за участю іноземного капіталу, йде за кордон (прибуток іноземних фірм від прямих інвестицій і отримані дивіденди і відсотки по цінних паперах від портфельних інвестицій), зарубіжні джерела фінансування збільшують економічний потенціал країни, підвищують рівень продуктивності і оплати праці. Крім того, іноземні інвестиції дозволяють країнам, що розвиваються, освоїти самі передові технології, що розробляються і використовувані в розвинених країнах.

- *Стимулювати освіту*. Освіта – це інвестиції в людський капітал. У США, за даними статистики, щороку, витрачений на навчання, підвищує зарплату працівника в середньому на 10%. Освіта не тільки підвищує продуктивність реципієнта (тобто людини, яка його отримав), воно може забезпечити позитивний *зовнішній ефект (экстерналию). Зовнішній ефект* відбувається тоді, коли дія однієї людини позначається на добробуті іншої людини або інших людей. Освічена людина може висувати ідеї, які стають корисними для інших, загальним надбанням, ними має можливість користуватися кожен, що потрапив в сферу дії позитивного зовнішнього ефекту освіти. Це аргумент на користь державної освіти. В зв'язку з цим особливо негативними наслідками володіє явище, що отримало назву "*Витоки розумів",* тобто еміграції найбільш освічених і кваліфікованих фахівців з бідних країн і країн з перехідною економікою в багаті країни, що мають високий рівень життя.

- *Стимулювати дослідження і розробки*. Велика частина зростання рівня життя відбувається завдяки зростанню технологічних знань, які йдуть з досліджень і розробок. З часом знання стають суспільним *благом, так, що* ми всі можемо використовувати їх одночасно, не зменшуючи виграшу (добробут) інших. Дослідження і розробки можуть бути простимулировані

грантами, зниженням податків і патентами для встановлення тимчасових прав власності на винаходи.

- *Захищати права власності і забезпечувати політичну стабільність.*

Під правом власності розуміється можливість людей вільно розпоряджатися ресурсами, що належать ним. Щоб люди бажали працювати, зберігати, інвестувати, торгувати, винаходити, вони повинні бути упевнені, що результати їх праці і власність, що належить ним, не будуть вкрадені, і що всі угоди будуть виконані. Навіть щонайменша можливість політичної нестабільності створює невизначеність відносно прав власності, тому що революційний уряд може конфіскувати власність, особливо капітал. Це напрям політики важливий:

1)як *інституційна основа* для *збільшення внутрішніх інвестицій* і особливо для *залучення іноземних інвестицій*;

2) для *захисту інтелектуальної власності*, що є стимулом зростання технологічного прогресу.

- *Стимулювати вільну торгівлю.* Вільна торгівля подібна до технологічного досягнення. Вона дозволяє країні не виготовляти всю продукцію самій, а купувати у інших країн ті види продукції, які вони виробляють ефективніше. Часто для країн, що розвиваються, звучить аргумент про необхідність захисту галузей промисловості від іноземної конкуренції і проведення тому протекціоністської політики, що обмежує або навіть забороняє міжнародну торгівлю. Цей аргумент неспроможний, оскільки розширення торгівлі з розвиненими країнами не тільки дозволяє країнам, що розвиваються, економити на витратах і не випускати продукцію, виробництво якої неефективно, але і користуватися новітніми світовими технічними і технологічними досягненнями.

- *Контролювати зростання населення.* Для забезпечення зростання добробуту темпи зростання виробництва повинні бути вище за темпи зростання населення. Тим часом, високі темпи зростання населення робить решта чинників виробництва "тоншими" (тобто з розрахунку на одного робочого) і зменшують можливості для зростання економіки. Так, швидке зростання населення знижує капіталоозброєність, тобто кількість капіталу, що доводиться на одного робочого, що веде до зниження продуктивності праці і рівня добробуту. Особливо гостро проблема темпів зростання населення виявляється при аналізі змін людського капіталу. Високі темпи зростання населення, тобто збільшення частки дітей і молоді, створюють серйозні труднощі для системи освіти, особливо в країнах, що розвиваються.

Основні поняття та терміни

Економічне зростання.

Економічний розвиток.

Екстенсивний тип економічного зростання.
Інтенсивний тип економічного зростання.
Фактори економічного зростання.
Фактори попиту.
Фактори пропозиції.
Фактори розподілу.
Темпи економічного зростання.
Моделі економічного зростання.

ТЕСТИ

1. Стійке зростання обсягів виробництва у розрахунку на одного зайнятого у моделі Р. Солоу пояснюється:

1. збільшенням чисельності населення;
2. зростанням норми заощаджень;
3. технологічним прогресом;
4. правильні відповіді 1 та 3.

2. Основним інструментом неокласичного аналізу економічні зростання є:

1. ex ante аналіз;
2. виробнича функція;
3. ex post аналіз;
4. податкова ставка.

3. За основу зростання в моделі Р. Солоу приймається:

1. зростання продуктивності праці;
2. зростання продукту;
3. зростання рівня цін;
4. зростання зайнятості.

4. Неокейнсіанська модель економічного зростання базується:

1. на моделі AD – AS;
2. на моделі взаємодії мультиплікатора і акселератора;
3. на моделі IS – LM;
4. усі відповіді неправильні.

5. Найбільш суттєва причина економічного зростання у розвинутих країнах – це:

1. зростання кваліфікації робочої сили;
2. збільшення обсягу капіталу, що застосовується;
3. технологічні зміни у виробництві;
4. реалізація грошово-кредитної та фіскальної політики, яка сприяє економічному зростанню.

6. Дані про зростання реального обсягу ВНП на душу населення і реального обсягу ВНП:

1. занижують економічне зростання, тому що вони не беруть до уваги фактор забруднення навколишнього середовища;
2. занижують економічне зростання, тому що вони не беруть до уваги скорочення робочого часу, що має місце;
3. свідчать, що реальний обсяг ВНП на душу населення завжди зростає швидше, ніж сумарний реальний обсяг ВНП;
4. перебільшують економічне зростання, тому що вони не беруть до уваги поліпшення життя.

7. Економічне зростання може бути проілюстровано:

1. рухом точки по кривій виробничих можливостей;
2. зрушенням вліво кривої виробничих можливостей;
3. зрушенням вправо кривої виробничих можливостей;
4. рухом від однієї точки до іншої за межами кривої виробничих можливостей.

8. В економіці, яка характеризується повною зайнятістю, високі темпи економічного зростання вимагають:

1. зниження норми заощаджень та інвестицій;
2. високої норми заощаджень і високої норми інвестицій;
3. низької норми заощаджень та високої норми інвестицій;
4. високої норми заощаджень і низької норми інвестицій.

9. Статистика більшості економічно розвинених країн свідчить:

1. у періоді буму зростає кількість нових робочих місць;
2. доля інвестицій у ВНП і темпи зростання продуктивності праці знаходяться у зворотній залежності;
3. скорочення чисельності зайнятих робітників призводить до зниження середньої продуктивності праці;
4. існує тісний прямий зв'язок між частиною ВНП, що спрямовується на інвестиції, та темпами зростання продуктивності праці.

10. Якщо виробнича функція має зростаючу віддачу від масштабу, це відповідає:

1. інтенсивному типу зростання;
2. екстенсивному типу зростання;
3. змішаному типу зростання;
4. правильних відповідей немає.

11. Якщо виробнича функція має спадку віддачу гід масштабу, це відповідає:

1. екстенсивному типу зростання;

2. інтенсивному типу зростання;
3. падінню виробництва;
4. змішаному типу зростання.

12. В моделі Р. Солоу стійке зростання обсягу виробництві розрахунку на одного зайнятого пояснюється:
1. технічним прогресом;
2. зростанням норми заощаджень;
3. приростом населення;
4. технічним прогресом і приростом населення.

13. В неокласичних моделях акцент робиться на:
1. працю як фактор зростання;
2. капітал як фактор зростання;
3. економію факторів виробництва і покращення організації виробництва;
4. усі відповіді правильні.

Задачі

1. Визначте фактори економічного зростання, які відносяться до попиту або до пропозиції:
а) зростання обсягів і якості основного капіталу;
б) збільшення чисельності та якості трудових ресурсів;
в) зменшення податкового тиску на фізичних осіб;
г) зменшення податкового тиску на юридичних осіб;
д) схильність населення до заощадження.
Поясніть свою відповідь.

2. Розмежуйте інтенсивні та екстенсивні фактори економічного зростання:
а) зростання кількості робочої сили;
б) зростання інвестицій;
в) удосконалення організації та управління виробництвом;
г) зростання автономних інвестицій;
д) удосконалення технології;
е) зростання продуктивності праці;
ж) підвищення рівня освіти населення.

3. Побудуйте в одній координатній площині графіки середніх, великих циклів та тренду економічного зростання. Зробіть ґрунтовний аналіз їх взаємозв'язків. Дослідіть, яка точка отриманого графіка відповідає стану економіки України.

4. У моделі закритої економіки без втручання держави обсяг заощаджень в n-му році (S) визначається за формулою $S_n = 0{,}3Y_{n-1}$ щорічні автономні інвестиції I_n^a

дорівнюють 400 (у. г. о.). За цих умов встановлюється динамічна рівновага при $Y_{n-1}=1600$ (у. г. о.).

а) Знайдіть рівноважний НД в (n-1)-му році.

б) Визначить темп зростання (t) НД.

в)Знайдіть НД в n-му році, якщо темп зростання (t) не змінюється.

5. В умовній економіці зайнято 100 працівників, кожний з яких відпрацьовує 25000 годин на рік. Продуктивність праці становить 20 (у. г. о.) на годину. Визначить обсяг валового продукту. Яким буде валовий продукт, якщо кожний працівник буде працювати 30000 годин на рік. Який тип економічного зростання відповідає цій ситуації. Чому?

ТЕМА 11

Державне регулювання ринкової економіки

1. Економічна роль держави
2. Теоретичні основи державного регулювання ринкової економіки
3. Основні форми і засоби макроекономічного регулювання в сучасній ринковій економіці

1. Економічна роль держави

В усі часи держава впливала на розвиток суспільного виробництва. Її регулююча роль особливо посилюється в умовах ринкової економіки. Сучасне ринкове господарство характеризується стійкою участю держави в економічних та соціальних процесах, у формуванні напрямків руху фінансових ресурсів та перерозподілу доходів. Забезпечення гарантій соціально-економічних прав людини, включаючи право на працю і право на життя в умовах здорового навколишнього середовища, є найважливішим завданням державної політики. Не дивлячись на широкомасштабні процеси регулювання, які відбуваються в індустріально розвинених країнах, держава і нині залишається головним суб"єктом регулювання ринкової економіки. Це викликано багатьма причинами, головною з них є нездатність ринку, його об’єктивного механізму саморегулювання господарства вирішувати усі питання соціально-економічного розвитку країни, забезпечувати потреби людей, стабільність і соціальну справедливість.

Без участі держави неможливо досягти високої ефективності виробництва, суспільного прогресу в цілому. Крім того, необхідність державного втручання в економіку визначається рядом інших причин, серед яких, в першу чергу, слід зазначити наступні: необхідність задоволення зростаючих суспільних потреб, які не забезпечує ринок (екологія, охорона здоров’я, освіта і т. ін.); необхідність узгодження інтересів і вирішення суперечностей між суб’єктами господарювання, особливо з появою монополій; необхідність соціального захисту населення, яке цього потребує (бідні, інваліди, безробітні та ін.); зростання суспільного характеру продуктивних сил, які потребують державного управління ними в умовах НТП; необхідність стабілізації економіки в умовах її циклічного розвитку; необхідність захисту національних інтересів у міжнародних відносинах;забруднення довкілля і потребою його захисту; необхідність

поліпшення організації та управління національною економікою; негативні наслідки ринкової форми господарювання (банкрутство, безробіття, бідність, циклічність розвитку тощо).

В умовах сучасної ринкової економіки держава стає виробником організатором і координатором виробництва, арбітром і захисником. Посилюється державне регулювання суспільного виробництва, зростає роль держави в остаточному визначенні індивідуальних доходів. Отже, держава впливає на відтворювальні процеси в економіці за допомогою прямого інвестування, правових та економічних результатів з метою орієнтації господарських суб'єктів і окремих громадян на досягнення цілей і пріоритетів державної соціально-економічної політики. Таким чином, **державне регулювання економіки (ДРЕ)** – це управління соціально-економічним розвитком країни, тобто сукупність заходів державного впливу на об'єкти і процеси з метою певного спрямування господарської діяльності суб'єктів національної економіки, узгодження їхніх інтересів і дій для реалізації конкретних цілей. Держава здійснює підтримуючу, компенсаційну та регулюючу політику заради створення нормальних умов ефективного функціонування ринку і вирішення складних соціально-економічних проблем розвитку національної економіки й усього суспільства.

Економічна політика передбачає ряд теоретичних засад, методів і заходів держави для впливу на економічні процеси у країні в цілому, спрямованих на задоволення певних інтересів та досягнення поставлених цілей. Економічна політика держави є похідною від державного устрою та економічної системи. Проте, незалежно від того, які фактори впливають на формування економічної політики держави, уряди всіх сучасних держав в економічній сфері стикаються з однаковим проблемами.

Основними цілями економічної політики держави є: загальне економічне зростання, високий рівень зайнятості й соціального захисту, стабільний рівень цін, економічна свобода, економічна ефективність, справедливий розподіл доходів. Досягти всіх економічних цілей одночасно неможливо. Тому перед урядом завжди стоїть проблема: яких цілей слід досягати, а якими нехтувати.

Поєднання ефективно працюючого ринкового механізму та державного регулювання дозволяє успішно вирішувати основні соціально-економічні проблеми сучасного суспільства. У ринковому господарстві держава виконує такі основні **функції:**

По-перше, держава втручається в економічне життя з метою нейтралізації недосконалостей ринкового механізму як автоматичного регулятора господарських процесів. Ринок в чистому вигляді є досить жорсткою системою в тому розумінні, що ця система не може сама по собі позбутися

об’єктивно властивих їй вад та недосконалостей, розвиток яких веде до порушення нормально функціонування економіки.

По-друге, ринкові ціни не відображають в повній мірі всі видатки та економічні результати певних видів господарської діяльності. Внаслідок цього виникає спотворення пропорцій розподілу економічних ресурсів та матеріальних цінностей. Тому держава покликана в певних межах регулювати процес ціноутворення.

По-третє, держава повинна забезпечити населення так званими суспільними благами, які по своїй природі не мають ринкового характеру і надаються споживачам на неринковій основі. Мова йде про товари та послуги, що споживаються всіма громадянами без винятку (національна оборона, охорона громадського порядку, державне управління, єдина енергетична система, національні мережі комунікацій та ін.)

По-четверте, ринкова економіка не має природного імунітету проти монополізму. Це зумовлює необхідність проведення державою антимонопольного регулювання, всебічної підтримки конкуренції, створення сприятливих умов для розвитку малого бізнесу.

І, з рештою, важливим завданням держави є забезпечення збалансованого і стабільного розвитку економіки, задля чого уряд здійснює прямий чи опосередкований перерозподіл прибутків**.**

Таким чином, економічні функції держави передбачають як прямий вплив держави – через фінансування розвитку державного сектора, науки, культури, освіти, соціального захисту населення, так і непрямий вплив держави – через систему правових та економічних регуляторів, надаючи їм здатність орієнтувати діяльність господарських суб’єктів і окремих громадян на досягнення цілей і пріоритетів соціально-економічної політики.

В умовах ринку держава визначає стратегічні цілі розвитку економіки, необхідні ресурси, ефективність їх використання; контролює реалізацію постанов про мінімальну заробітну плату, виконання законів про рівне право на працю і соціальне забезпечення, встановлення мінімуму та максимуму цін; захищає конкуренцію від монопольного впливу; здійснює перерозподіл доходів, спрямований на усунення значних відмінностей у їх рівні; передбачає державну розробку фінансових програм соціальної допомоги малозабезпеченим верствам населення; фінансує соціальні блага і послуги, які є неподільними; здійснює регулювання зовнішньоторговельних і валютних відносин.

2. Теоретичні основи державного регулювання ринкової економіки

Історичні особливості й різноманітність практики господарювання зумовили існування різних поглядів щодо ролі держави у вирішенні

соціально-економічного розвитку країни. Ці підходи знайшли своє відображення в основних економічних теоріях сучасності. Останні є науковою базою формування економічної політики держави, виконання нею своїх функцій.

Починаючи з 30-х рр. XX ст. і до середини 70-х років XX ст. державне регулювання економіки в країнах з розвинутими ринковими системами базувалось на теоретичних постулатах **кейнсіанства.** Наукові основи державного регулювання ринкового господарства були закладені відомим англійським економістом Дж.М.Кейнсом. Центральна ідея кейнсіанства полягала в тому, що ринкова система неспроможна забезпечити стабільність економічного росту та вирішення соціальних проблем. Оскільки ринковий механізм не встановлює стійкої відповідності між сукупним попитом та сукупною пропозицією, необхідне державне регулювання на макроекономічному рівні. Використовуючи бюджетні та грошово-кредитні важелі, держава повинна впливати на сукупний попит /споживання, інвестиції та державні витрати/. Максимально можливу зайнятість і економічне зростання може забезпечити лише активне втручання держави в економіку. Об'єктивна необхідність державного регулювання економічної активності передбачає заохочення інвестиційної діяльності, державні замовлення, закупівлі, підвищення рівня зайнятості тощо.

Кейнсіанська модель державного регулювання економіки базувалась на фіскальній політиці, найважливішим об'єктом якої є ресурси інвестицій і відсоткові ставки. Д.М.Кейнс зосереджує увагу на таких аспектах макроекономіки: заощадження і інвестиції, співвідношення зарплати і безробіття, сукупного попиту і сукупної пропозиції, фіскальна політика; грошово-кредитна політика.

Основними елементами кейнсіанської моделі регулювання були такі: центральний об'єкт регулюючого впливу з боку держави – сукупний попит; перехід від стимулюючого до обмеженого регулювання і, навпаки, в залежності від стану кон'юнктури – найважливіший засіб антициклічного та антиінфляційного впливу на економічний розвиток; зростання витрат державного бюджету – один з вирішальних важелів активізації всього господарського життя; податкова політика – основний інструмент державного впливу на економічну кон'юнктуру ; збільшуючи пропозицію грошей, держава сприяє зниженню відсоткових ставок, а через них – стимулює інвестиції, виробництво та зайнятість; політика доходів, що ґрунтується на принципах "національної згоди", – головний інструмент вирішення проблем зайнятості; активна міжнародна координація економічної політики – визначальний фактор її ефективності.

Суть політики управління попиту полягає у тому, щоб обмежувати його зростання у фазі піднесення і тим стимулювати зростання цін та, навпаки,

розширювати його в стадії економічного спаду. Концепція управління ефективним попитом стала основою політики антициклічного регулювання майже у всіх розвинутих країнах світу. За своїм змістом антициклічне регулювання є короткостроковим. Воно направлене на зменшення глибини циклічних спадів та пом"якшення їх соціальних наслідків, на стабілізацію господарської кон'юнктури і темпів економічного розвитку. Довгострокове регулювання передбачає стратегічні цілі та використовує частково інші засоби і методи. У системі довгострокового регулювання центральне місце займає вплив держави на обсяг і структуру капіталовкладень, рівень заощаджень в економіці.

Послідовники доктрини Дж.М.Кейнса / Е.Хансен, Д.Хікс, Р.Харрод, Д.Домар, С.Вайнтрауб / обґрунтовували необхідність розробки довгострокової стратегії регулювання на базі планування економіки / так було у 60 -70-х рр. XX ст./, різноманітних форм індустріальної політики / 90-і рр. XX ст. /. Глибокі структурні зрушення в економіці, вирішення цілого ряду глобальних проблем людства можливо, на їх погляд, не на основі ринкових стимулів, а тільки за допомогою державного програмування.

Концепції та програми державного регулювання економіки, які розробляються в рамках сучасного посткейнсіанства, неоднорідні. Теоретичні пропозиції його центристських прихильників / Д.Тобін, Ф.Модільяні, У.Хеллер / наближаються до позицій помірного консерватизму. Більш радикальну програму регулювання економіки формулюють прихильники реформістського напряму посткейнсіанства / Дж.Робінсон, П.Сраффа, Л.Пазнетті/.

Разом з тим, представників обох напрямків посткейнсіанства об'єднує єдина основоположна ідея про те, що політика стимулювання тісно пов'язана з політикою доходів. Саме в політиці доходів, яка б стала підсумком добровільної угоди всіх зацікавлених сторін /корпорацій, профспілок, держави/ про темпи збільшення своєї частки доходів, представники посткейнсіанства бачать можливість одночасного вирішення проблеми зайнятості та інфляції. Традиційні методи фіскальної та кредитно-грошової політики не можуть забезпечити взаємоузгодженого вирішення цих проблем. Названі методи призначені вирішувати проблеми або інфляції, або проблеми зайнятості.

У 70-х роках XX ст. у соціально-економічних умовах розвитку постіндустріального суспільства відбулись глибокі зміни. На основі кейнсіанських рецептів регулювання не вдалось вирішити проблеми інфляції та зайнятості. Процес суспільного відтворення практично у всіх розвинутих країнах прийняв стагфляційну форму.

У 80-ті роки XX ст. у багатьох промислово розвинутих країнах світу регулювання економіки стало здійснюватись у відповідності до неоконсер-

вативних позицій. Найбільш масштабне практичне втілення економічний **неоконсерватизм** одержав у США, Великобританії та ФРН. Політика економічного консерватизму здійснювалась також і в ряді країн, що розвиваються, – Аргентині, Уругваї, Чилі.

Економічний консерватизм представляє собою комплекс економічних теорій, які зорієнтовані на обмеження економічних функцій держави та розширення дії ринкових мотивацій, стимулів і регуляторів. Теоретичний фундамент консерватизму утворюють неокласичні та неоліберальні економічні концепції. До їх числа відносяться монетаризм /М.Фрідмен, К.Бруннер, А.Мельцер, Д.Лейдлер/, теорія економіки пропозиції /А.Лаффер, Дж.Гілдер, І.Крістол/, теорія раціональних очікувань / Р.І.Лукас, Т.Дж.Сарджент, Н.Уоллес/, теорія регулювання / Дж.Стіглер, С.Пельцман, Г.Демзац /, теорія державного вибору / Дж.Бьюккенен / та ін.

Вихідні теоретичні постулати **неоконсерватизму** наступні: ринковий механізм і вільне ціноутворення – основні інструменти регулювання економіки; пряме державне втручання у процеси відтворення спотворює дію ринкових регуляторів і повинно бути максимально скороченим; необхідна стратегічна переорієнтація всієї економічної діяльності держави із спроб замінити, обмежити або витіснити ринок на створення умов, які сприятимуть функціонуванню конкурентного ринкового механізму та підвищують його здатність до саморегулювання.

Неоконсервативна доктрина регулювання ринкової економіки на сучасному етапі розвитку передбачає:

– перенос центру ваги у державному регулюванні з короткострокових на довгострокові цілі;

– обмеження політики держави по регулюванню попиту на користь регулювання пропозиції;

– підвищення ролі грошово-кредитних рестрикцій у системі державного впливу на реальні / "немонетарні" / фактори відтворення;

– скорочення масштабів адміністративно-правового регулювання підприємницькою діяльністю, проведення політики дерегулювання;

– зменшення державних витрат з метою подолання дефіцитності держбюджету;

– здійснення жорсткої соціальної політики.

Виникнення неоконсервативної концепції регулювання стало своєрідною реакцією на довгий період панування кейнсіанства в теорії та практиці державного втручання в економіку. Перехід до консервативної моделі регулювання з її орієнтацією на вирішення довгострокових завдань щодо оздоровлення економіки не означає повну відмову від застосування кейнсіанських методів кон'юнктурного регулювання у господарській практиці розвинутих країн. Мова йде про те, що наприкінці XX ст. відбулась

зміна стратегії регулювання на консервативній основі при збереженні в певних межах традиційних кейнсіанських інструментів, сформувалась нова модель втручання в економіку, яка синтезувала принципи кейнсіанства та неоконсерватизму.

Монетаристська модель державного регулювання економіки передбачала, що ринкова економіка здатна до автоматичного саморегулювання. Другим постулатом монетарної доктрини виступає необхідність обмеження державного втручання в економіку, скорочення частки ВНП, яка іде на потреби держави, мінімізація державного втручання в економіку (регулювання грошового обігу, скорочення прибуткового податку, соціальних витрат тощо). Наступний постулат монетаризму полягає в переносі центру тяжіння досліджень і практичних рекомендацій у сферу кредитно-грошових відносин. Гроші, на думку М.Фрідмена та його послідовників, виступають єдиним найважливішим фактором, який визначає рівень виробництва, зайнятості і цін. З точки зору монетаристів, економічна нестабільність породжується не внутрішньою неврівноваженістю економіки, а неправильним кредитно-грошовим регулюванням. М.Фрідмен докладно дослідив монетарну історію США до і після створення Федеральної резервної системи в 1913 році. На основі цього він робить висновок, що саме дискреційні зміни кількості грошей в обігу спричинили дестабілізуючий вплив на економіку.

Саме тому керівні кредитно-грошові установи країни, вважають монетаристи, повинні проводити не дискреційну політику, а стабілізувати темп збільшення пропозиції грошей. М. Фрідмен виступає за законодавче встановлення монетарного правила, згідно якого кількість грошей повинна збільшуватися щорічно в тому ж обсязі, як і темп зростання реального ВНП, тобто стійко зростати на 3-5% в рік. Таким чином, дискреційна грошова політика повинна бути замінена правилом стійкого росту грошової маси.

Монетаризм як специфічний різновид кількісної теорії грошей ґрунтується на тому, що на ринку встановлюється автоматична відповідність заощаджень та інвестицій, отже, відсоткова ставка приходить у рівновагу без допомоги держави. Економіка сама досягає стану рівноваги завдяки "вмонтованим стабілізаторам", до яких належать механізм конкурентної боротьби, ринковий механізм ціноутворення і грошового обігу. Втручання держави в економіку повинно бути мінімальним або обмеженим (у вигляді регулювання кредитно-грошового ринку і підтримання інфляції на мінімальному рівні). Державне регулювання кредитно-грошового ринку починається з організації грошового обігу, основне завдання – забезпечити необхідну кількість грошей відповідно до формули, запропонованої М. Фрідменом:

$$D_L = f(Y_{const}) = S_{L,}$$

де D_L – попит на гроші;

$f(Y_{const})$ – функція від доходу;

S_L – пропозиція грошей державою.

Попит на гроші прямо пропорційний стійкому зростанню національного доходу, і всі диспропорції в економіці пов'язані з невідповідністю пропозиції грошей і попиту на них. Щоб правильно регулювати кредитно-грошовий обіг, держава повинна виконувати певні правила, тобто відмовитися від політики дефіцитного фінансування економіки та дискретного принципу в регулюванні грошового обігу. На практиці ця операція одержала назву "таргетування". Теорія інфляції монетаристів є логічним продовженням їх теорії грошей. Вони урізноманітнили форми інфляції та запропонували однофакторну модель інфляції: посилення інфляційних процесів пов'язане лише з помилками держави в регулюванні грошового обігу. Тому, скорочення інфляції є ще одним з найважливіших завдань економічної політики держави.

Отже, концепція М. Фрідмена і монетаризму загалом – це доктрина "акселераційної" інфляції. Монетаризм виступав з ідеєю "вимушеного" безробіття як наслідку штучної підтримки державою робочих місць, виконання соціальних програм. Крім того, монетаристи вважали, що кейнсіанська політика штучного зростання попиту не має довгострокових результатів тому, що діє ефект витіснення приватних інвестицій державними, оскільки залучаються значні фінансові ресурси у сферу економічної діяльності держави.

Теорія раціональних очікувань з'явилася в 60-х роках ХХст. в США. На думку її авторів / Р.І.Лукаса, Т.Дж.Сарджента та Н.Уоллеса/, економічні агенти формують свої сподівання на основі інформації, яка є в розпорядженні політиків і тому діють так, що це нейтралізує будь-яку спробу систематичного втручання держави в економіку.

Теорія раціональних очікувань поділяє загальновизнане в економічній теорії переконання, що люди ведуть себе раціонально. Ринкові суб'єкти збирають та осмислюють інформацію при формуванні очікувань відносно речей, які представляють для них грошовий інтерес. Інакше кажучи, "раціональні" люди використовують всю наявну інформацію, в тому числі і інформацію про те, як функціонує економіка і як держава проводить економічну політику. Це дозволяє їм передбачити наслідки змін в економіці – та відповідним чином приймати рішення, котрі максимізують їх добробут.

Теорія раціональних очікувань виходить з того, що всі ринки є високо конкурентними, рівноважні ціни швидко пристосовуються до нових ситуацій, зарплата і ціни можуть як підвищуватись, так і знижуватись. Коли люди реагують на очікувані результати стабілізаційної політики, то і ефективність останньої зводиться до нуля. Автори теорії раціональних очікувань

дотримувалися думки, що одержуючи інформацію про несподіване зростання цін на готову продукцію, викликане зростанням маси грошей в обігу, господарюючі суб'єкти збільшать виробництво товарів, отже, зросте попит на робочу силу і знизиться безробіття. Проте тривала й очікувана суб'єктами інфляція спричинить тільки зростання цін, оскільки у довгостроковому періоді зростання маси грошей в обігу призведе до того, що фірми пристосуються до інфляційних процесів: гроші з реального сектору економіки перемістяться у фінансовий, у результаті чого рівень безробіття не зменшиться, а інфляція посилиться. Отже, держава повинна періодично викликати неочікувану інфляцію, що змінюватиме рівень зайнятості, ціни та обсяги виробництва.

Таким чином, дискреційна політика держави неефективна, тому що вона нівелюється поведінкою агентів та саме через раціональні очікування породжує результати, протилежні бажаним. На думку теоретиків, державна політика повинна проводитися через правила прийняття стабільних довгострокових рішень.

Найбільш відомими представниками теорії економіки пропозиції виступили А.Лаффер, П.К.Робертс, Н.Тур та інші. На першому місці в цій теорії знаходяться фактори, що збільшують зростання потенційного обсягу виробництва, зокрема таких, як збільшення заощаджень та інвестицій, реформа державного регулювання, зменшення оподаткування. Макроекономічна політика має зосереджуватися головним чином на збільшенні економічного зростання у довгостроковому періоді, а не на короткостроковій економічній стабілізації.

Другою складовою економіки пропозиції виступає провідна роль стимулів, які впливають відповідно на працю, заощадження й підприємництво. Коли ставки оподаткування стають надмірно високими, це приводить до втрати стимулів. Аналіз зв'язку між податковою політикою і загальною активністю дозволив зробити висновок, що зниження податкових ставок підвищує післяподаткові доходи на працю чи капітал, а вищі післяподаткові доходи спричиняють більшу пропозицію праці і капіталу водночас з вищими темпами інновацій та продуктивності праці; збільшення кількості факторів виробництва та інновацій збільшує зростання потенційного обсягу виробництва. Результатом аналізу причинно-наслідкового зв'язку між фіскальною політикою та сукупною пропозицію стала модель (крива) Лаффера.

Крива Лаффера ілюструє, якщо податковий прес переходить оптимальну межу, то надходження до бюджету спочатку зростають, а згодом починають спадати. Причиною цього є зниження прибутковості виробництва, що призводить до спаду ділової активності, скорочуються обсяги інвестування, фізично зменшується об'єкт оподаткування. Крім цього, збільшується сфера

нелегального бізнесу. Прагнення держави мати стабільний рівень надходжень примушує її в такій ситуації надалі збільшувати ставки податків до того часу, коли вже ніхто не працюватиме і не сплачуватиме їх.

Отже, основним у теорії "економіки пропозиції" було заперечення маніпулятивної фіскальної політики та існуючої системи прогресивного оподаткування, що негативно впливає на ділову активність. Зниження ставки податку в короткому проміжку часу призведе до зменшення надходжень, але стимулюватиме виробничу активність, що, зрештою, позначиться на їх обсязі. Лаффер вказав на необхідність визначення оптимальної ставки податку, яка, на його думку, залежить від економічної ситуації, розмірів та структури виробничої сфери, національних, культурних, психологічних та інших чинників.

Теоретичною основою змішаної системи державного регулювання економіки виступає неокласичний синтез. Він поєднує інструментарій кейнсіанської теорії бюджетного, податкового, фінансово-кредитного державного регулювання економіки з точнішим врахуванням і широким використанням ринкових умов (конкуренції, динаміки цін та ін.).

Сучасний етап у розвитку неокласичного синтезу характеризується відходом, як це спостерігається у П.Самуельсона, від позицій кейнсіанства і злиттям з неокласичним напрямом. Послідовники неокласичного синтезу відмічають, що дослідження факторів економічного зростання не можна обмежувати лише пошуком їх комбінацій. Необхідно також вивчати умови, за яких вони реалізуються, а темпи економічного зростання не повинні досягатися будь-якою ціною. Загальне економічне зростання не повинно викликати соціальних потрясінь.

Стосовно грошової теорії, прихильники неокласичного синтезу поділяють точку зору монетаристів відносно залежності цін від грошової маси, але доповнюють її аналізом взаємовпливу факторів, що приводяться в дію попитом на гроші. Наприклад, Калдор пропонує модель економіки, де функціонують лише реальні кредитні гроші, оскільки на його думку, лише вони є внутрішньою силою розвитку економіки. Емісія грошей повинна залежати лише від попиту на них господарюючих суб’єктів та від обсягу депозитів.

Вони не погоджуються з монетаристами в частині ідеї постійної рівноваги між інфляцією та безробіттям. Разом з тим, вони використовують для обґрунтування соціальних програм теорію "природного рівня безробіття" Фрідмена.

На думку представників неокласичного синтезу, світова економічна система вже сформована незалежно від спрямованості національних політичних курсів. Вона функціонує за законами ринкової економіки, які відображають зіткнення економічних інтересів. Тому необхідною умовою її

успішного розвитку є досягнення ринкової рівноваги при мінімальному міждержавному регулюванні. Валютний курс, на їх думку, залежить від ситуації на міжнародному ринку капіталів. Попит та пропозиція на цінні папери визначають норму відсотка.

На основі теоретичних засад практики господарювання у розвинутих країнах світу та з урахуванням специфіки кожної з них, можна виділити різні підходи щодо формування моделей державного регулювання економіки. Серед національних моделей виділяють:

американську – лібералізована система управління національною економікою, в якій основний акцент переноситься на ринкові регулятори економічних процесів; державне регулювання зводиться до використання правових і опосередкованих методів з метою створення "правил гри" і сприятливих умов для розвитку бізнесу;

японську – централізоване регулювання соціально-економічного розвитку країни з боку держави на основі використання переважно економічних, опосередкованих та неформальних методів державного регулювання економіки. Домінує психологія колективізму, солідарності, підпорядкування особистих інтересів колективним і державним інтересам;

шведську – управління соціально-економічним розвитком країни на основі активного втручання держави у процес розподілу і перерозподілу доходів, створення сильної системи соціального захисту населення, домінування ідей рівності й солідарності.

німецьку – система управління національною економікою з активним використанням ринкових регуляторів (насамперед конкуренції) і створенням на державному рівні ефективної системи соціального захисту громадян країни;

східно-азійську – державне управління та координація соціально-економічного розвитку країни відбувається шляхом активних комплексних заходів з метою надання потужних імпульсів промисловому зростанню; державне втручання в ринкові відносини підпорядковане інтересам конкуренції на внутрішніх і зовнішніх ринках.

Слід підкреслити, що представлені теорії і моделі макроекономічного регулювання значно поглиблюють наші уявлення про складний механізм функціонування сучасної ринкової економіки. Поєднання ефективно працюючого ринкового механізму та державного регулювання дозволяє успішно вирішувати основні соціально-економічні проблеми сучасного суспільства.

3. Основні форми і засоби макроекономічного регулювання в сучасній ринковій економіці

Між системами державного регулювання економіки в окремих країнах, як підкреслювалось вище, є суттєві відмінності, які зумовлені специфікою історичного розвитку, структурою економіки, формами державного устрою, особливостями фінансово-кредитного і монетарного механізму. Разом з тим, практично у всіх індустріально розвинутих країнах державне регулювання господарства базується на використанні бюджетно-податкових та кредитно-грошових важелів, адміністративних інструментів, а також на програмуванні економіки.

Об'єктами державного регулювання економіки виступають сфери, галузі, регіони, а також явища, ситуації та умови соціально-економічного життя країни, де виникли або можуть виникати проблеми, які не вирішуються автоматично або терміново, як того вимагають умови нормального функціонування економіки і підтримання соціальної стабільності.

Конкретними об'єктами ДРЕ є: економічний цикл; структура економіки; умови нагромадження й інвестиційна діяльність; науково-технічний прогрес та інноваційні процеси; грошовий обіг, інфляція; ціни; платіжний баланс; блок соціальних проблем (зайнятість і доходи населення, підготовка й перепідготовка кадрів, соціальний захист тощо); умови конкуренції; навколишнє середовище (екологічні проблеми); регіони тощо.

Державне регулювання економіки здійснюється у відповідних формах: індикативного планування (програмування); бюджетно-податкової політики, кредитно-грошового регулювання, адміністративно-економічної діяльності, цінової політики (регулювання цін переважно в сільському господарстві), в рамках державного сектора економіки застосування планового контракту, а у приватному секторі – держзамовлення; стимулювання науково-технічного прогресу, регулювання зайнятості населення та ін.

Бюджетно-податкова політика – це "найдавніший" інструмент державного втручання у ринкову економіку. Державна політика реалізується через визначення оптимального співвідношення між доходами і видатками держави. Бюджетно-податкове регулювання пов'язане з функціонуванням державних фінансів, формуванням державного бюджету та державними витратами і спрямоване на реалізацію цілей соціально-економічного розвитку країни.

Регулюючи систему оподаткування, держава переслідує дві головні цілі: збільшення стабільних податкових надходжень і стимулювання ділової активності. Державі потрібна не висока норма податку, а зростаючі обсяги податкових надходжень, що зумовлені ростом виробництва. Збільшення податкових ставок на перших порах поповнює бюджетні ресурси. В подальшому таке зростання неминуче веде до скорочення доходів бюджету. І це природно, бо непомірний податковий прес сприяє спаду ділової

активності, викликає загострення виробництва та, як наслідок, обертається підривом фінансової бази оподаткування.

За допомогою важелів податкової політики (маніпулювання рівнем ставкою вирахування із податкової бази, скидки із суми зобов'язань, прискорені методи амортизації устаткування та ін.), держава впливає на стан господарської кон'юнктури. Податкові інструменти, в першу чергу, скидки на різноманітні пільги, активно використовуються для стимулювання НТП, структурних зрушень в економіці, піднесення економічно відсталих районів. Так, у США держава фінансує близько 50% усіх витрат на НДЕКР.

Другою важливою функцією фіскальної політики є перерозподільна. В теперішній час через податковий механізм в бюджет мобілізується у Швеції 50,6% ВНП, Франції – 45,6%, Італії – 40,2%, Великобританії – 38,6%, ФРН – 38,0%, Швейцарії – 32,0%. Відповідно по каналах державного бюджету перерозподіляється від 30 до 50% ВНП.

Третя функція податкової політики – нагромадження необхідних ресурсів для фінансування навчальних програм через бюджетні надходження; зростає значення внесків на тотальне страхування, які за своєю економічною природою близькі до податків. Ці внески мають строго цільовий характер, поступають у спеціальні бюджетні фонди та можуть бути використані тільки лише на виплати пенсій та допомоги. У промислово розвинутих країнах доля видатків на соціальне забезпечення складає від 26% до 37% сукупних доходів центральних урядів.

Найважливіший принцип побудови податкових систем країн з розвинутою ринковою економікою – розмежування загальнонаціональних (федеральних у США, Канаді, ФРН), регіональних (в межах американського штату, канадської провінції, землі у ФРН і т.п.) та місцевих (головним чином муніципальних) податків. Таке розмежування зумовлене автономним функціонуванням бюджетів різних рівнів, зміцнення в останні роки фінансової та економічної самостійності регіональних і місцевих органів влади.

Провідна роль надходжень центрального бюджету належить податку на прибуток корпорацій. Крім того, у державну казну надходять внески на соціальне страхування та податок на додану вартість. Головним джерелом надходжень до регіональних та місцевих бюджетів є податок на майно та податок з обороту.

Податок на додану вартість застосовується у більшості розвинутих країн, що входять в Організацію економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Означений податок не ввели тільки Австрія, Канада, США та Швейцарія. В цих країнах нараховується і стягується податок з обороту. Рівень податку з обороту, як правило, становить від 2 до 10%, в той час як величина податку на додану вартість коливається від 19% до 24%. У першому випадку об'єктом

оподаткування є вся валова виручка від реалізації товарів і послуг, у другому – різниця між цією виручкою і сумою витрат на сировину, напівфабрикати та послуги, які одержані від постачальників.

Напротязі 80-х років XX ст. в індустріально розвинутих країнах були проведені радикальні податкові реформи. При всій специфіці податкових заходів в окремих країнах, їх об'єднує схожість цілей та спільність характерних ознак. До останніх відносяться: зниження ролі перерозподільчої функції податків; введення більш рівномірного оподаткування однакових за величиною прибутків; зменшення податку на прибуток корпорацій; зниження рівня прогресивності оподаткування; збільшення непрямих податків при одночасному зниженні прямих; ліквідація окремих податкових пільг.

Кредитно-грошове регулювання – діяльність держави, спрямована на забезпечення економіки повноцінною і стабільною національною валютою та регулювання грошового обігу відповідно до потреб економіки. Це заходи центрального банку, спрямовані на зміну грошової маси в обігу, обсягу кредиту, рівня відсоткових ставок та інших показників, за допомогою яких держава набуває здатності впливати на економічну кон'юнктуру. Зазначений вплив здійснюється у двох формах: кредитної експансії або кредитних обмежень (рестрикції).

Об"єктами кредитно-грошового регулювання є грошова маса в обігу та ставка позичкового відсотка. Держава, змінюючи обсяг грошової і кредитної маси, впливає на сукупний попит, а через нього – на темпи і пропорції процесу відтворення.

До 90-х років XX ст. кредитно-грошовими засобам регулювання відводилася роль допоміжного елемента по відношенню до бюджетно-податкової політики. Кредитно-грошові важелі використовувалися переважно як інструмент кон'юнктурного регулювання, короткострокового впливу на рівень господарської активності. У 90-і роки XX ст. відбувалась істотна модифікація кредитно-грошової політики, яка виявилась в її переорієнтації на досягнення довгострокових завдань в сфері боротьби з інфляцією шляхом встановлення меж зростання грошової маси та підтримання високого рівня позичкового відсотка.

Головне завдання центрального банку при здійсненні грошового регулювання – досягнення цільового орієнтира і приросту маси грошей в обігу. Цей орієнтир встановлюється на рік вперед, у випадку необхідності він може коригуватися. При визначенні цільового орієнтира центральний банк виходить з трьох основних показників: росту валового національного продукту (ВНП) в реальному вираженні напротязі періоду, що прогнозується; розрахункової швидкості обігу грошей (відношення номінальної величини річного ВНП до середньорічного обсягу грошової маси); максимально

допустимого рівня інфляції (зміни дефлятора ВНП) протягом періоду, що прогнозується.

Кредитно-грошове регулювання включає такі основні елементи:

– операції на відкритому ринку цінних паперів, тобто акти купівлі-продажу державних цінних паперів (казначейських векселів, облігацій та ін.), які відбуваються між центральним банком та комерційними банками;

– маніпулювання обліковою ставкою центрального банку, тобто зміна величини відсотка, який стягується емісійним банком при купівлі комерційних векселів у приватних банків (так, у липні 1992 р. з метою стимулювання ділової активності облікова ставка Федеральної системи США була знижена з 3,5 до 3% – самого низького рівня за останні 20 років);

– зміна норми мінімальних резервів, тобто відсоткового відношення грошових фондів, які приватні банки повинні в обов'язковому порядку тримати в центральному банку, до величини їх поточних, довгострокових та ощадних депозитів (вкладів).

Операції на відкритому ринку цінних паперів є домінуючим інструментом контролю та регулювання грошово-кредитних відносин. Їх гнучкість і зваженість перевершують аналогічні параметри зміни облікових ставок та рівня обов'язкових резервів. Необхідно також врахувати, що зміна банківських ставок є досить невизначеним за своїми наслідками для функціонування фінансово-економічної системи.

Здешевлення кредиту в період спадів недостатньо стимулює приватний інвестиційний попит, оскільки воно не забезпечує стійких перспектив для збуту продукції. В період же піднесення, не дивлячись на кредитні рестрикції держави, корпорації беруть кредити навіть під високі відсотки: зростання цін внаслідок перевищення попиту над пропозицією забезпечує достатньо високі прибутки для погашення "дорогих" позичкових ресурсів. В результаті кон'юнктура і в цій фазі цикла може вийти з-під контролю держави.

Зміна рівня обов'язкових резервів, котра сама по собі є могутнім інструментом регулювання грошово-кредитних відносин, в останні роки практично не застосовувалась в реальній економічній діяльності держави. Справа в тому, що збільшення вимог до обов'язкового резервного покриття може створити складності у забезпеченні ліквідності для банківської сфери, а їх зменшення здатне небажано ініціювати зростання депозитів та банківського кредиту.

В кінці 90-х років XX ст. число різноманітних типів депозитів, що потребують забезпечення обов'язковими резервами, було значно скорочено. Наявність обов'язкового резервного покриття для інших типів вкладів було розповсюджено на всі депозитні установи.

Основними складовими валютної політики є: по-перше, механізм становлення валютного курсу грошової одиниці, по-друге, система

валютного контролю. Велику роль у забезпеченні макроекономічної стабілізації відіграє політика валютного курсу. Цю політику можна розглядати як реакцію уряду на знецінення національної валюти та як певну дію з метою ліквідації дефіциту платіжного балансу. В цілому держава може використовувати різноманітні форми регулювання валютного курсу. Зокрема: 1) фінансування загального дефіциту платіжного балансу без коригування валютного курсу. Якщо дисбаланс має тимчасовий характер, країна може використати наявні валютні резерви, поповнивши їх тоді, коли сальдо платіжного балансу стане позитивним. У цьому випадку кількість національної валюти в обігу не зміниться; 2) введення жорсткого валютного регулювання, суть якого полягає у державному регулюванні всіх валютних операцій за участю резидентів; 3) введення плаваючого валютного курсу, якщо держава для розв'язання своїх валютно-фінансових труднощів вирішує використати можливості валютного ризику. При цьому валюта знецінюється до тих пір, доки не відновиться рівновага попиту та пропозиції; 4) застосування постійно фіксованих валютних курсів. Якщо дефіцит продовжує нагромаджуватись, а нерезиденти намагаються позбутися національної валюти, то тоді з метою стабілізації положення уряд може вдатися до використання національних валютних резервів і, разом з тим, обмежити грошову емісію, провести дефляцію, тощо. Зазначимо, що такі дії являють собою класичний спосіб усунення платіжного дисбалансу; 5) політика валютного компромісу полягає в тому, що держава комбінує елементи третього та четвертого варіантів, вирішуючи шляхом коригування валютного курсу обмежене коло завдань.

По-перше, введення регулювального фіксованого курсу. Суть такого підходу – підтримка фіксованого валютного курсу, як це передбачається попереднім варіантом, до того часу доки незначні корективи внутрішньої економічної політики здатні давати бажаний результат. Якщо ж підтримка фіксованого курсу вимагає значних змін у внутрішніх господарських зв'язках, то тоді валюта девальвується і встановлюється новий валютний курс.

По-друге, кероване плавання валютного курсу. В цьому випадку держава поступово змінює валютний курс до тих пір, доки не буде досягнуто рівноваги. Таке коригування може здійснюватись шляхом девальвації валюти на певну попередньо визначену і оголошену кількість відсотків кожного дня (система "ковзаючого інтервалу"), або при проведенні девальвації за певним графіком, тобто шляхом зміни валютного курсу в заздалегідь встановлені та оголошені строки (система "повзучої підтримки"). Такі системи в практиці валютних операцій називаються "чистим плаванням". Разом з тим можливий і варіант так званого "брудного плавання", коли валютний курс довільно змінюється кожний день.

Валютний контроль являє собою певну систему правил, які регулюють операції з іноземною валютою. Метою такого контролю є обмеження або повна заборона використання валюти в господарському обігу. Держава може визначати порядок прямих та портфельних вкладень іноземного капіталу в національну економіку, правила переказу за кордон прибутків та дивідендів, відсотків на вкладений капітал, ліцензійних виплат тощо. Важливою складовою системи валютного контролю є також порядок репатріації капіталу та вимого до документального оформлення і реєстрації валютних операцій.

Адміністративно-економічне регулювання передбачає заходи адміністративного та економічного характеру, спрямовані на створення умов для функціонування ринкової системи і реалізації соціальних цілей суспільства (демонополізація, роздержавлення, приватизація, макроекономічне планування і програмування, формування системи економічних, екологічних та соціальних стандартів і нормативів, регламентування зовнішньоекономічної діяльності).

Цінове регулювання забезпечує вплив держави на ринкове ціноутворення шляхом законодавчих, адміністративних чи судових заходів з метою проведення кон'юнктурної та структурної політики, приборкання інфляції, стимулювання виробництва, його модернізації, посилення конкурентоздатності національної економіки, пом'якшення соціальної напруги тощо.

Під структурною політикою розуміється обґрунтування цілей і характеру структурної перебудови економіки, вирішення пріоритетних ланок суспільного виробництва і оптимального співвідношення між ними. Ключовими напрямками структурної політики є створення розвинутого споживчого сектора, подолання технічної відсталості, згортання неефективних сфер використання інвестиційних ресурсів, конверсії, зниження залежності від імпорту ресурсів.

Антимонопольна політика може проявлятися різними способами, а саме через обмеження впливу монополії на конкуренцію; прийняття низки антимонопольних законів; недопущення державою недобросовісної конкуренції; визначення того, що розуміється під монопольним становищем.

Важливе значення у розвитку сучасної економіки належить методам регулювання – сукупності способів, прийомів та засобів державного впливу на соціально-економічний розвиток країни. Прямі методи – це методи, за допомогою яких держава безпосередньо втручається в економічні процеси (держконтракти і замовлення, субсидії, субвенції, дотації, прямі витрати уряду, встановлення фіксованих цін, ліцензування, запровадження державних стандартів і нормативів, затвердження мінімальної заробітної плати, пенсій тощо). Непрямі методи зводяться до сукупності опосередкованих засобів

державного впливу на діяльність господарюючих суб'єктів – системи правових актів і законів, що регламентують діяльність на ринку, створення державою фінансових чи матеріальних стимулів для ефективного підприємництва (ставка податків, облік і аудит, митний тариф, норма амортизації тощо), заходи державної влади – заборони, дозвіл або примус, контроль за виконанням законів, указів, постанов, розпоряджень і т.п., санкції за порушення. Тобто, регулююча роль держави в економіці поєднує прямі і непрямі методи, економічні та адміністративні і т.д. Специфічним інструментом регулювання національного господарства і ринку є державний сектор економіки. За його допомогою гарантується державна безпека і цілісність економіки, її збалансований і стабільний розвиток, соціалізація виробництва, підвищення конкурентоспроможності виробництва.

Система державного регулювання економіки в Україні перебуває в процесі реформування, зазнаючи впливу різних факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру. Специфічні умови формування сучасної системи державного регулювання економіки України проявляються у залишках адміністративно-командної системи управління, незбалансованості народного господарства, значному зовнішньому та внутрішньому боргу, слабкій мотивації стратегічної діяльності, домінуванні тактичного управління, відсутності ефективних стимулів до високопродуктивної праці та інтересу до виробничого нагромадження тощо.

На етапі трансформації в Україні основні економічні функції держави пов'язані зі створенням умов для становлення і розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки. Головними з них виступають: макроекономічна стабілізація і зростання; впровадження ринкового законодавства; кардинальна структурна перебудова; інституціональні перетворення і формування конкурентного середовища; створення ефективної системи соціального захисту населення; становлення національного конкурентоздатного виробництва і забезпечення раціонального входження у світову економіку.

Основні економічні категорії і поняття

- Державне регулювання економіки.
- Функції держави у ринковій економіці.
- Методи прямого впливу.
- Методи опосередкованого впливу.
- Адміністративні методи.
- Економічні методи.
- Індикативні методи.
- Кейнсіанська теорія. Монетаризм.
- Теорія економіки пропозиції.

- Теорія раціональних очікувань.
- Державний сектор.
- Макропланування.
- Мікропланування.
- Територіальне планування.
- Прогнозування.
- Соціальна політика.

Економічний тренінг
Проблемні (дискусійні) питання

1. Яким чином держава може регулювати економічну активність?
2. Порівняйте сучасні моделі державного регулювання. У чому їх особливості та відмінності?
3. Як треба змінити оподаткування, якщо зменшилась частка інвестицій та збільшилась частка споживання у національному доході?
4. Якими проблемами ринкової економіки повинна займатися держава?
5. Які проблеми вирішує держава, підвищуючи ставку позичкового відсотка для комерційних банків?
6. Чим викликана еволюція теорії і практики регулювання національної економіки?
7. Яку проблему вирішує прискорення амортизації у системі державного регулювання?
8. Які, з перерахованих нижче благ, повинні, на вашу думку, отримуватись за допомогою ринку, а які – забезпечуватись державою:

– продукти харчування;
– освіта;
– житло;
– медичне обслуговування;
– доставка пошти.

Обґрунтуйте свій вибір.

Завдання для самостійної роботи

1. На основі вивчення праці А.Сміта "Дослідження про природу і причини багатства народів" поясніть основні принципи механізму ринкового саморегулювання "природного порядку", які дістали назву "невидимої руки".
2. Критики державного регулювання часто намагаються довести переваги "вільного ринку". Чи можуть бути ринки абсолютно вільними?
3. Складіть перелік товарів і послуг, ціни на які, на вашу думку, має встановлювати або регулювати держава.

4. Поясніть, як політика "дорогих грошей" може вплинути на курс національної валюти, експортні можливості держави.

Задачі

1. Податок на прибуток корпорації визначено у обсязі 35 тис. дол. Оподаткований прибуток становив 125 тис. дол. Якою була ставка оподаткування**?**

2. Проаналізуйте зовнішні ефекти у сільському господарстві або будівництві. Які вони, на вашу думку?

3. Ринок постійно формує попит на певний товар обсягом 100 одиниць. Відбулось зниження цін з 70 грн. до 50 грн. за одиницю. Витрати виробництва становлять 50 грн. на одиницю продукту. Як у цьому випадку поводитиметься виробник, якщо:

а) він є монополістом у цій галузі;

б) він не є монополістом у галузі**.**

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Чим визначається необхідність державного регулювання економіки?
2. У чому полягають економічні функції держави?
3. Як оцінював роль держави в ринковій економіці А. Сміт?
4. Чим відрізняються неокласичні і неоконсервативні доктрини? Що ви розумієте під неокласичним синтезом?
5. Які сучасні моделі державного регулювання ви знаєте? У чому їх особливості?
6. Охарактеризуйте основні форми і методи макроекономічного регулювання економіки.
7. Як ви розумієте планування, прогнозування і програмування економіки?
8. Яке місце бюджетної, податкової та кредитно-грошової політики держави у регулюванні економіки?
9. Проаналізуйте значення соціальної політики.
10. Як відбувається процес формування системи державного регулювання економіки України?
11. Чи здатний ринковий господарський механізм запобігти економічним кризам і безробіттю?
12. Чи помітили ви елементи вільного ринкового господарського механізму в діяльності малого і середнього бізнесу в місті Києві або інших регіонів України? Чи є тут конкуренція і вільні ціни?
13. Чому в сучасному ринковому господарстві існують тіньові відносини і зв’язки?

ТЕСТИ

1. Збільшення грошової маси в країні шляхом емісії нових грошей, надання грошових кредитів прийнято характеризувати як:

а) жорстку грошову політику;

б) політику "дорогих грошей";

в) політику "дешевих грошей";

г) фіскальну політику.

2. До основних цілей державного регулювання економіки відносяться:

а) ефективне функціонування підприємств;

б) випуск якісних товарів і надання послуг населенню;

в) досягнення макроекономічної ефективності;

г) проведення економічної реформи;

д) розвиток зовнішньоекономічних зв'язків.

3. Що належить до кейнсіанської, а що до неоконсервативної моделі державного регулювання:

а) обмеження економічних функцій держави;

б) головного регулюючого впливу з боку держави зазнає сукупний попит;

в) зростання витрат державного бюджету;

г) збільшення пропозиції грошей, зниження відсоткових ставок і стимулювання інвестицій;

д) вільне ціноутворення;

е) активна міжнародна координація економічної політики;

є) здійснення жорсткої соціальної політики.

4. Переважаючим інструментом державного регулювання грошово-кредитних відносин є:

а) операції на відкритому ринку цінних паперів;

б) маніпулювання обліковою ставкою центрального банку;

в) зміна норми мінімальних резервів;

г) регулювання грошового обігу в країні.

5. Показником, що найповніше розкриває процес розширення економічних функцій держави, є:

а) зростання прибутковості підприємств;

б) посилення процесу одержавлення продуктивних сил;

в) зростання питомої ваги одержавлення національного доходу;

г) посилення ролі держави у розвитку науки;

д) зростання ролі держави у вирішенні соціальних питань.

6. Які економічні функції виконує держава в умовах ринкової економіки:

а) функцію первісного нагромадження капіталу;

б) створює єдиний центр управління економікою;

в) затвердження правових основ економіки;

г) реалізація соціальних цінностей;
д) захист конкуренції та антимонопольна діяльність;
є) забезпечує національну оборону.

7. Державне регулювання здійснюється через:
а) правові регулятори;
б) грошові регулятори;
в) адміністративні регулятори;
г) економічні регулятори.

8. Найголовнішими об'єктами державного регулювання економіки із наведених нижче є:
а) асортимент товарів та послуг на мікрорівні;
б) зайнятість працездатного населення;
в) економічний цикл;
г) тривалість робочого дня;
д) дотримання норм міжнародного права;
е) структура господарства;
є) умови нагромадження капіталу;
ж) грошовий обіг і ціни;
з) соціальні гарантії для населення;
і) зовнішньоекономічні зв'язки;
ї) заробітна плата найманих робітників.

9. Роль держави в країнах з перехідною економікою:
а) зростає;
б) зменшується;
в) залишається незмінною;
г) всі відповіді неправильні.

10. Необхідність державного регулювання економіки обґрунтовується представниками таких напрямів економічної теорії як:
а) класичний;
б) неокласичний;
в) кейнсіанський;
г) всі відповіді правильні.

11. Антициклічне регулювання економіки направлено на:
а) скорочення кризового падіння виробництва;
б) прискорення економічного зростання;
в) стабілізацію економічного розвитку;
г) зменшення безробіття.

12. Антикризове регулювання держави є ефективним, якщо держава:

а) обґрунтовано регулює макроекономічний процес;
б) здійснює заходи щодо соціального захисту населення;
в) сприяє розширенню інвестиційних можливостей підприємців;
г) всі відповіді правильні.

Література

1. Аналітична економія: Макроекономіка і мікроекономіка: Навч. посіб.: У 2 кн. – Кн.1: Вступ до аналітичної економії. Макроекономіка / За ред. С.Панчишина і П.Островерха. – 4-те вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2006. – 723с.
2. Базилевич В.Д., Базидевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д.Базилевича. – 4-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 743 с.
3. Бутко М., Подоляк Л. Державне регулювання як інструмент підвищення конкурентоспроможності регіонів. // Економіка України. – 2007. - №6. – С.36-40.
4. Диба М., Ягодка А., Дзюбенко Л. Теоретико-методологічні основи господарського регулювання в сучасній економічній системі. // Економіка України. – 2005. – №10. – с. 42-48.
5. Економічна теорія: Політекономія: Підручник /За ред. В.Д.Базилевича. – 6-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2007.- 719с.
6. Каракай Ю. Роль держави у стимулюванні інноваційної діяльності. // Економіка України. – 2007. – №5. – С.14-18.
7. Круш П.В., Тульчинська С.О. Макроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 400с.
8. Савченко А. Стратегічні цілі монетарної політики: проблеми теорії та методології. // Економіка України. – 2007. – №5. – С.4-8.
9. Симоненко В. Держава і ринок: шляхи партнерства. // Економіка України. – 2007. – №1. – С.71.
10. Соколовська А. Економічна функція держави та особливості її виконання в Україні. // Економіка України. – 2008. – №3. – С.20-24.
11. Стеченко Д.М. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. – 3-тє вид., випр.- К.: Знання, 2006. – 262с.
12. Чухно А. Господарський механізм та шляхи його удосконалення на сучасному етапі. // Економіка України. – 2007. – №1. – С.36-42.
13. Швайка Л.А. Державне регулювання економіки: Навч.посіб. – К.: Знання, 2006. – 435с.

ТЕМА 12

Закономірності формування та сутність світового господарства

1. Об’єктивні передумови виникнення світового господарства
2. Суть та основні риси світового господарства
3. Система міжнародних економічних відносин

1. Об’єктивні передумови виникнення світового господарства

Загальною характеристикою сучасного світу є його багатогранність, динамічність, суперечливість і разом з тим взаємопов’язаність. Глобальна взаємозалежність країн зумовлена посиленням інтернаціоналізації продуктивних сил, всеохоплюючим характером науково-технічного прогресу, принципово новою роллю засобів інформації та комунікації, станом природних ресурсів, загостренням загальносвітової економічної кризи.

Подальший прогрес людської цивілізації можливий тільки за умови включення в світовий суспільно-економічний процес всіх сил, течій, країн і народів, примноження їх зусиль для вирішення суперечностей, пов’язаних з науково-технічною революцією, соціальною неоднорідністю та нерівномірністю розвитку сучасного світу.

З новою силою проявляється на нинішньому етапі об’єктивна тенденція до інтернаціоналізації господарського життя, зближення і взаємодоповнення національних економік на основі поглиблення міжнародного поділу праці, розвитку спеціалізації і кооперації.

Жодна країна не в змозі всебічно використати свій економічний, науково-технічний та ресурсний потенціал, не будучи включеною в світове співтовариство, не шукаючи ефективних форм інтегрування в нього.

Історично світове господарство сформувалось у кінці XIX на початку XX століття. Найважливішою його рисою є взаємопов’язаність та взаємо обумовленість процесу відтворення капіталу в межах єдиного світового господарства, єдність національних господарств. Неминучість госпо-

дарського зближення окремих країн, прорив національної замкненості зумовлені процесами інтернаціоналізації, що лежать в основі становлення та формування світового господарства.

Об'єктивними передумовами виникнення світового господарства є: розвиток світового ринку, міжнародний поділ праці, інтернаціоналізація господарського життя.

В сучасних умовах, коли окремі країни стали ланками всесвітнього господарства, їх економіка як ніколи залежить від зовнішнього ринку. Ця залежність стану економіки від міжнародної торгівлі, світового ринку відображає об'єктивну тенденцію до господарського зближення країн світового співтовариства.

Сучасний світовий ринок, як сукупність національних ринків, пов'язаних один з одним різноманітними торгово-економічними відносинами, під впливом науково-технічного прогресу набуває суттєвих змін. Це знаходить своє вираження не тільки в розширенні меж світового ринку, але й у зростанні потреб, зміні їх структури, складу тих виробників, які задовольняють основну частку світового попиту на продукцію та послуги.

Оновлення номенклатури продукції, представленої на світовому ринку, відбувається сьогодні значно швидше, ніж раніше. В цей практично нескінчений процес включається все більше і більше країн, які або створили новий товар, або мають перевагу у витратах виробництва. Крім того, і це одна з суттєвих рис світового ринку, в сучасних умовах жодна країна не в змозі довго залишатися монополістом у галузі передової технології. Рано чи пізно досягнення науково-технічного прогресу, в тому числі найновіші і найпередовіші, стають надбанням багатьох.

Про роль зовнішнього ринку в економіці окремих країн свідчать дані про питому вагу експорту у валовому національному продукті. При цьому слід відзначити, що, чим менша забезпеченість ресурсами і місткість внутрішнього ринку тієї чи іншої країни, тим більша потреба у виході на світовий ринок, тим більша частка експорту у ВНП, і навпаки. Для таких країн експорт виступає способом отримання бажаних товарів і тому може досягти 25-35% і більше від їх валового національного продукту.

Так, частка товарного експорту у валовому національному продукті Голландії становить 45%, Німеччини – 27%, Великобританії – 23%, Нової Зеландії – 22%, Італії – 16%, Франції – 17%, Японії – 11%. США, Росія і Китай, які мають багату і широко диверсифіковану ресурсну базу та ємкий внутрішній ринок, менш залежні від міжнародної торгівлі. Частка їх експорту у ВНП складає 10-12%. У пошуках ринків збуту продукції, джерел сировини товаровиробники виходять за межі національних ринків, зумовлюючи подальший розвиток світового ринку.

З утворенням світового ринку суспільно необхідний час для виготовлення будь-якого товару визначається не середнім рівнем умілості та інтенсивності праці будь-якого національного господарства, а діючими умовами світового виробництва, що є нормальними при даному рівні розвитку світових продуктивних сил.

Тобто внаслідок дії закону вартості на світовому ринку відбувається зведення національних вартостей товарів різних країн до інтернаціональної. І тоді країна, національна вартість товарів якої нижча від інтернаціональної, при обміні одержує додатковий прибуток у зовнішній торгівлі. І, навпаки, країни, де національна вартість товарів виявляється вищою, ніж інтернаціональна вартість, втрачають прибутки і мають збитки.

Як наслідок, відбувається вимивання з національної економіки тих товарів і, відповідно, галузей, які не в змозі успішно конкурувати на світовому ринку, що, в свою чергу, веде до поглиблення міжнародного поділу праці та підвищення ефективності національного виробництва. Слід відзначити, що вирішальна роль при визначенні профілю спеціалізації країни на виробництві певних товарів має не абсолютний рівень національної вартості, а її відносний рівень, тобто в порівнянні з іншими країнами-виробниками аналогічної продукції.

В сучасних умовах відбувається певна модифікація системи співвідношення національної та інтернаціональної вартості під впливом процесу інтернаціоналізації виробництва. Формуючи раціональну народногосподарську структуру, звільняючи економіку від безперспективних галузей, країни все більше орієнтуються на інтернаціональні вартісні критерії.

Саме тому для багатьох країн в сучасних умовах відпадає необхідність розробляти весь технологічний процес виробництва якого-небудь товару, оскільки економічно вигідніше придбати його в обмін на свій товар у країні, де вже є добре налагоджене виробництво, або купити за кордоном ліцензію на його виробництво. Це дає змогу використати власні природні, фінансові, трудові ресурси для розвитку тих галузей чи видів виробництва, де може бути досягнута найвища продуктивність та якість продукції.

Чим глибша спеціалізація окремих країн на виробництві товарів, для яких склалися найбільш сприятливі умови, тим більша потреба у кооперуванні, взаємному обміні технологіями та науково-дослідними розробками, в інтернаціоналізації розміщення виробництва. Важливу роль у поглибленні цілісності світового господарства, прискоренні процесів інтернаціоналізації відіграє науково-технічна революція.

Основою і фактором розвитку світового господарства є міжнародний поділ праці (МПП). Участь економіки країни в міжнародному поділі праці

спричиняє її спеціалізацію, яка підвищує продуктивність праці, ефективність виробництва і, в підсумку, життєвий рівень населення.

Міжнародний поділ праці є закономірним наслідком суспільного поділу праці всередині країни. Як економічна категорія він являє собою зумовлену певним рівнем розвитку продуктивних сил специфічну форму поділу суспільної праці, що переросла національні межі і зумовлює спеціалізацію окремих країн і господарських структур на виробництві певної продукції та взаємному обміну.

У країнах, які широко використовують можливість брати участь в МПП, як правило, вищі темпи економічного розвитку. Яскравим прикладом є розвиток Японії, Німеччини, "нових індустріальних країн" – Гонконгу, Тайваню, Сінгапуру та Південної Кореї. І навпаки, в країнах, які не зуміли зайняти своє місце у МПП, – нижчі темпи розвитку або спостерігається спад виробництва. Кожна з держав підтримує розвиток, як правило, тих галузей, у яких воно має вищу продуктивність праці і нижчі втрати на виробництво продукції. Це дає їй певні переваги на світовому ринку.

Міжнародний поділ праці – складна, багаторівнева система світо-господарських зв’язків, що постійно розвивається, наповнюючись на кожному історичному етапі суспільного прогресу новим змістом. Він зумовлений, в першу чергу, відмінностями грунтово-кліматичних умов у різних країнах, що породжує особливості їх рослинного і тваринного світу. не менш важливим чинником є також відмінності у розміщенні на земній кулі природних ресурсів.

Спочатку міжнародний поділ праці склався виключно під впливом природних факторів. Країни відрізняються між собою за запасами корисних копалин, родючістю землі, природнокліматичними умовами тощо. Тому одні надавали перевагу сільськогосподарському виробництву (Канада, європейські країни), інші – видобутку корисних копалин (ПАР, ОАЕ, Конго), решта розвивали промислове виробництво із використанням наукомістких технологій, фінансовий та туристичний бізнес (Японія, Гонконг, Південна Корея, Швейцарія тощо). Така "природна" спеціалізація збереглася і дотепер. Проте під впливом науково-технічного прогресу та економічних факторів міжнародний поділ праці поступово звільняється від залежності від природних умов. Головними чинниками у формуванні міжнародного поділу праці нині стають науково-технічні досягнення країн, їх спеціалізація у розробці певних наукових напрямів та наукомістких технологій.

Формуючись на основі технічного і технологічного поділу праці, під дією не тільки економічних, а й політичних сил, міжнародний поділ праці відображає рівень інтернаціоналізації продуктивних сил суспільства, ступінь розвитку робочої сили, її функціональної розгалуженості та дієздатності. Безпосереднім його наслідком є розвиток міжнародної спеціалізації та

кооперування виробництва, що зумовлюють всебічний розвиток міждержавного обміну, а також структурні перетворення більш високого порядку – інтернаціоналізацію світогосподарських зв'язків у рамках усього відтворювального циклу – виробництва, розподілу і споживання матеріальних благ.

Поглиблення економічних зв'язків на світовому ринку безпосередньо визначається рівнем розвитку загального, часткового і одиничного поділу праці та формування на цій основі міжнародної предметної, по детальної та повузлової (технологічної) спеціалізації та кооперування виробництва. Ці процеси прямо пов'язані з розвитком машинної індустрії, велико серійних виробничих структур.

У міжнародному поділі праці виділяють три основні види:

– **загальний**, що означає поділ праці між країнами світу на рівні сфер суспільного виробництва (наприклад, промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту, зв'язку тощо);

– **частковий**, тобто поділ праці між країнами світу в одній сфері суспільного виробництва, наприклад, у промисловості за такими напрямами, як добувна, металургійна, хімічна, легка, машинобудування тощо;

– **одиничний**, означає поділ праці між суб'єктами світового господарства на мікрорівні, наприклад, на спільному підприємстві, на якому один партнер виконує управлінські функції, другий – виробничі, третій – збуту і постачання і т. ін.

Спочатку у сфері світового ринку переважав загальний поділ праці. Це зумовлювало розвиток переважно міжгалузевих зв'язків – міжнародний обмін сировинними ресурсами і продуктами сільського господарства. Пізніше ця сфера світогосподарських зв'язків була доповнена обміном готовими виробами промисловості.

Інтенсивний розвиток часткового та одиничного поділу праці й істотне зростання на його основі рівня інтернаціоналізації виробництва почали здійснюватися на сучасному етапі машинного виробництва. Важлива роль в цьому належала науково-технічній революції, поступовому оновленню на її основі технологічної бази виробничого процесу. Основними носіями часткового і одиничного поділу праці стали транснаціональні компанії. В результаті, у міжнародній торгівлі стала зростати частка внутрішньофірмового обміну. У США вона становить 2/5, а державах Західної Європи – майже 1/3 всього зовнішньоторговельного обороту.

Основними формами міжнародного поділу праці є міжнародна спеціалізація і міжнародне кооперування праці. Міжнародна спеціалізація полягає у поділі національних виробництв, виділенні у самостійні технологічні процеси, що займаються виготовленням лише певних продуктів праці як для внутрішніх потреб, так і на експорт.

Розрізняють два основних види спеціалізації виробництва: міжгалузеву та внутрішньогалузеву. Міжгалузева полягає у виготовленні різними країнами окремих видів промислової продукції. Так, наприклад, Японія і Південна Корея спеціалізуються на випуску автомобілів, аудіо- та відеотехніки, Німеччина – автомобілів, Швейцарія – годинників. Продукція, що виготовляється ними, має великий попит і реалізується в різних частинах світу. З виникненням транснаціональних компаній і ускладненням технологічних процесів випуску продукції виникає внутрішньогалузевий поділ праці як новий етап міжгалузевого. Його суть полягає у випуску різними країнами окремих видів продукції певної галузі або вузлів, комплектуючих деталей до неї. До внутрішньогалузевої спеціалізації належать:

– **предметна** (виробництво окремих товарів). Японія, Південна Корея спеціалізуються на випуску побутової електроніки;

– **подетальна** (виробництво окремих вузлів, комплектуючих чи частин продукції, виробництво окремих деталей для машин та обладнання);

– **технологічна** (спеціалізацію на окремих технологічних процесах – складанні, фарбуванні, зварюванні, штампуванні). Велика частина операцій по складанню електронної апаратури виконується на заводах Гонконгу, Сінгапуру, Китаю.

Розвиток міжнародної спеціалізації формує умови для міжнародного кооперування. Міжнародна кооперація – це процес формування стійких виробничих зв'язків між підприємствами різних країн, у результаті якого здійснюється спільна діяльність по створенню елементів готової продукції. Основними напрямками при налагодженні коопераційних зв'язків є: здійснення спільних програм; спеціалізація за договорами; створення спільних підприємств.

Глибокі якісні зміни у розвитку міжнародного поділу праці сталися у 80-90-ті роки XX ст. Вони зумовлені новим етапом науково-технічної революції, подальшими процесами глобалізації суспільного виробництва. Цьому активно сприяють формування постіндустріальних структур виробництва, удосконалення системи транспорту, телезв'язку, комп'ютеризації, посилення міграції промислового капіталу, створення спільних підприємств, широке залучення до міжнародного бізнесу невеликих і середніх фірм, частка яких сьогодні становить майже 40% зовнішньоторговельних операцій. Принципово нові аспекти у розвитку міжнародного поділу праці з'явилися у зв'язку із процесом інтеграції в структурах світового господарства країн, що входили до складу колишнього СРСР, а також Китаю, країн Центральної та Східної Європи.

У кінцевому підсумку, загальний зміст нових процесів у міжнародному поділу праці, що набули розвитку протягом останнього десятиріччя і

спричиняють суттєві зміни у світовому господарстві, зводиться до наступного:

по-перше, пріоритетного значення набули спеціалізація і кооперування виробництва наукоємної продукції, прогресивної технології, виробництво нових матеріалів. Внаслідок цього в промислово розвинутих країнах відбувається скорочення частки базових галузей і відповідно до цього намітилася тенденція до зменшення попиту на сировинні ресурси на світовому ринку. Запровадження у промислово розвинутих країнах енергозберігаючих технологій призвело до скорочення у них споживання нафти на одиницю валового національного продукту;

по-друге, фундаментальні зміни в міжнародному поділі праці пов'язані із всебічним розвитком процесу спеціалізації у сфері науково-технічних знань та інформації. Нині жодна країна неспроможна здійснювати дослідження у всіх галузях науки і техніки. Це спричинило утворення та інтенсивний розвиток ринку науково-технічних знань – міжнародної торгівлі ліцензіями, науковою інформацією, "ноу-хау", науково-технічними консультаціями, програмами-моделями, науковими та іншими видами інтелектуальної власності;

по-третє, важливим структурним елементом міжнародного поділу праці стала інтернаціоналізація сфери послуг. Продаж послуг все тісніше переплітається з виробництвом і збутом товарів, експортом капіталу, інтелектуальним обміном. Провідна роль у процесі інтернаціоналізації сфери послуг належить транснаціональним корпораціям. Лідерами тут є монополії США, де послуги становлять 1/3 експорту. В цій сфері особливе місце належить торгівлі фінансовими послугами (кредити, прийом депозитів, оплата чеків, лізинг, емісія кредитних карток тощо);

по-четверте, зростає об'єктивна необхідність в докорінній перебудові міжнародного поділу праці. З другої половини XX ст. інтернаціоналізація виробництва охопила практично все світове господарство, всі його галузі.

Інтернаціоналізація виробництва, що складає основу формування світового господарства, у вузькому значенні – розвиток міжнародних зв'язків у процесі функціонування продуктивних сил, у більш широкому – інтернаціоналізація всього економічного життя, продуктивних сил та виробничих відносин.

Інтернаціоналізація виробництва здійснюється різними шляхами: **по-перше**, через обмін засобами виробництва, а також у формі міжнародної спеціалізації і кооперації; **по-друге**, шляхом виробничого співробітництва, міжнародної міграції виробничих ресурсів; **по-третє**, через формування глобальної матеріальної, інформаційної, організаційно-економічної інфраструктури, що забезпечує здійснення міжнародного обміну, переміщення людей, співробітництво, тобто комплекс таких галузей господарства, як

транспортна система, зв'язок, енергетичне господарство, а також інформаційний комплекс.

З часом форми інтернаціоналізації ускладнюються, стають більш різноманітними. Серед них, зокрема, слід виділити такі:

– міжнародна торгівля;
– міжнародна спеціалізація та кооперація;
– міжнародне переміщення фінансових та виробничих ресурсів;
– зарубіжна інвестиційна діяльність;
– надання міжнародних послуг;
– міжнародний обмін науковими та технологічними знаннями;
– створення міжнародних інформаційних центрів;
– створення міжнародних виробничих та науково-виробничих об'єднань;
– міжнародна міграція робочої сили;
– міжнародне співробітництво у вирішенні глобальних проблем.

Про досягнутий рівень інтернаціоналізації свідчать такі показники, як доля експорту у валовому національному продукті або випередження зростання світового експорту в порівнянні з темпами збільшення сукупного валового внутрішнього продукту. Співставлення рівня інтернаціоналізації різних країн дає уяву про нерівномірність цього процесу, свідченням якого є спеціалізація індустріально розвинутих країн на виготовленні найновішого обладнання, наданні ділових послуг, міжнародного кредиту, вивезенні капіталу. В той же час велика кількість країн виконує роль постачальників сировини та споживчих товарів. Таке положення сприяє прискореному розвитку невеликої групи країн за рахунок більшої групи країн, поглибленню розриву та загостренню конфліктів між ними.

Разом з тим треба мати на увазі, що посилення процесів інтернаціоналізації господарського життя країн породило проблему екологічної безпеки. Проблеми, пов'язані з нею, мають двоїсту природу. З одного боку, вони мають універсальний, глобальний характер, а з другого – становлять значний інтерес для кожної країни.

Таке значення проблем економічної безпеки зумовлене глибинними процесами інтернаціоналізації господарського життя, що спричинили значну відкритість національних економік, загострившись їх чутливість до впливу екзогенних (зовнішніх) факторів економічного розвитку. Ця небезпека особливо зростає тоді, коли зовнішньоекономічні зв'язки є мало диверсифікованими, обмежуються невеликою групою країн. І хоча держави, як правило, дотримуються певних норм поведінки, кожна з них зберігає за собою право розірвати підписані угоди, якщо реальною стане загроза національній економічній безпеці. Проте це не може зробити зовнішньоекономічні зв'язки абсолютно безпечними для країни. Розрив угод веде до розриву виробничо-економічних зв'язків між підприємствами.

Переорієнтування їх на виробничу кооперацію з іншими підприємствами вимагає часу і коштів.

В міжнародних економічних відносинах для жодної країни не можна створити умови абсолютної безпеки. Мова йде лише про відносну безпеку. Відносна економічна безпека передбачає обмеження залежності від партнерів щодо життєво важливих економічних параметрів, тобто таких, які у випадку їх порушення впливають на свободу вибору політичних рішень партнерів або є неприйнятними з комерційної точки зору.

Що стосується економіки України, то навіть ключові галузі не працюють в режимі забезпечення її економічної безпеки. Коефіцієнт залежності України від імпорту становить 41%, тоді як Японії – 14%, США – 9,5%, Франції – 20,5%. Майже половина найменувань найрізноманітнішої продукції (навіть досить простої) мають розімкнені, тобто такі, що залежать від імпорту, цикли виробництва.

Посилення впливу екзогенних факторів на національну безпеку неминуче викликає необхідність встановлення взаємозалежності між державами, зростання якої тягне за собою зміни у формуванні принципів світової політики, обмежуючи можливість критичного впливу одного з партнерів. Взаємозамінність є ключовим моментом, що стабілізує національну безпеку, а за певних умов може піднести і рівень світової безпеки. Взаємозалежність зумовлює динамічний характер залежності, яка в свою чергу, виникає як наслідок міжнародних, політичних і економічних процесів. Під залежністю розуміють такі причинні зв'язки, при яких процес контролюється силами ззовні, тобто екзогенний фактор спричиняє життєво важливий вплив на ситуацію.

Взаємозалежність виникає при наявності залежності партнерів по зв'язках, які забезпечують позитивне вирішення проблеми. А залежність існує тоді, коли розв'язання будь-якої проблеми вимагає відповідних змін у вигляді пристосування одного з партнерів до вимог іншого. Останній диктує свою волю. Кожна країна, вступаючи в економічні зв'язки з іншими країнами, виходить, насамперед, з власних інтересів, інтересів підвищення ефективності функціонування економіки, більш повного задоволення своїх потреб.

В останню чверть XX ст. у світовому господарстві виник новий процес – глобалізація.

Глобалізація – це результат розвитку продуктивних сил та інтернаціоналізації всіх сфер суспільного життя, встановлення сталих зв'язків між суб'єктами різних країн, внаслідок чого виробничий процес в одній країні стає складовою частиною процесу, який відбувається в інтернаціональному або світовому масштабах.

Характерними ознаками глобалізації є: розширення торгівлі та її лібералізація; глибокі зміни у фінансовій сфері і утворення міжнародних

фінансових інститутів; інтернаціоналізація обороту капіталу та усунення перешкод для його руху; розгортання діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК) та їх зростаюча експансія; переважаюча орієнтація попиту на світовий ринок.

2. Суть та основні риси світового господарства

Світове господарство склалося наприкінці XIX – початку XX ст. в результаті тривалого історичного процесу поглиблення міжнародного поділу праці, включення національних економік в систему міжнародних зв'язків. Це стало наслідком розвитку інтернаціоналізації виробництва, закріплення територій світу за певними державами.

Історичний досвід переконливо свідчить, що ті країни, які пішли шляхом розширення міжнародних господарських зв'язків, досягли найбільших успіхів в економічному розвитку. Саме зовнішньо-економічна діяльність створює спочатку взаємозалежність національних економік, а згодом – глобальну економіку, зв'язану міжнародним поділом праці та обміном економічною діяльністю. Ця глобальна взаємозалежність знаходить своє відображення у категорії світового господарства.

Світове господарство – багатогранне явище, його можна розглядати з різних точок зору. так, світове господарство – це сукупність економік країн світу. На сучасному етапі на земній кулі існує близько 260 держав, у яких проживає понад 5,5 млрд. населення, що розмовляє 2796 мовами, налічується понад 300 найменувань національних грошей. Проте, якщо мова йде про світове господарства, то до уваги беруть лише країни – члени Організації Об'єднаних Націй (ООН). До складу ООН на початку 2000 р. входило 190 країн.

Світове господарство можна розглядати і як систему міжнародних економічних відносин, яка складається між суб'єктами світового господарства щодо суспільного виробництва матеріальних благ і послуг. Світове господарство – це і сукупність національних господарств та економічних зв'язків між ними.

Кожне з цих визначень правильне, але по-своєму акцентує увагу на тій чи іншій сфері функціонування світового господарства.

В цілому слід відзначити, що **світове господарство – це цілісна економічна система взаємодіючих, взаємопов'язаних національних господарств, зв'язаних між собою технологічними, економічними і соціально-економічними відносинами.**

Які ж основні риси притаманні сучасному світовому господарству?

По-перше, його цілісність, що спирається на загальносвітовий характер продуктивних сил.

По-друге, нерівномірність розвитку, що проявляється через нерівномірність втягування окремих країн у процес інтернаціоналізації, відсутність чітко окресленої спеціалізації.

По-третє, суперечливість світового господарства, що проявляється, насамперед, між його основними центрами, такими як США, країни Західної Європи, Японія.

По-четверте, зростання економічної взаємозалежності між національними господарствами.

По-п'яте, стан навколишнього середовища, загроза екологічної катастрофи зумовлює постійну потребу переходу від стихійного до скоординованого використання продуктивних сил.

По-шосте, у всесвітньому господарстві діють загальні економічні закони, зокрема, закон вартості, внаслідок якого формується інтернаціональна вартість.

Історично першими формами міжнародних економічних відносин були світова торгівля, міграція робочої сили, валютно-кредитні відносини, які існували ще за рабовласницького ладу. Середина XIX століття характеризувалася новими ознаками у формуванні світового ринку, що пов'язано з можливістю і необхідністю вивозу капіталу, а також утворенням монополістичних об'єднань наприкінці століття.

Розвиток науково-технічного прогресу та науково-технічної революції, зростання ролі держави сприяли появі у другій половині XX століття нових тенденцій у формуванні світового господарства. В першу чергу, це стосується послаблення митних та адміністративних бар'єрів на шляху переміщення товарів, капіталів і робочої сили, посилення інтеграційних тенденцій у всіх регіонах світу, розширення масштабів та сфер діяльності транснаціональних корпорацій, підвищення ролі міжнародних фінансових, кредитних і торгівельних організацій тощо.

Основними етапами розвитку світового господарства є такі:

I – друга половина XIX-го ст. – початок XX-го ст. – етап формування сучасного світового господарства: наявність колоніальної системи; суперечності між державами, що призвели до світових та локальних війн; експорт капіталу як наслідок монополізації виробництва.

II – 20-30-і рр. XX ст. – до 80-х рр. XX ст. – світове господарство поділено на дві системи: світове капіталістичне та світове соціалістичне господарство. Внаслідок ліквідації колоніальної системи в 60-і роки відбулося входження у світову економіку великої групи країн, що розвиваються. З середини 50-х рр. починають розвиватися інтеграційні процеси в різних регіонах світу.

III – 80-90-і рр. XX ст. – дотепер – світове господарство характеризується цілісністю світової економіки на ринкових засадах, нерівномірністю економічного розвитку, глобалізацією економічних процесів і явищ.

Разом з тим характерними ознаками світового господарства в сучасних умовах є динамізм економічного розвитку, стабільні темпи економічного зростання, посилення диференціації економічного розвитку країн, що розвиваються, поглиблення інтеграційних процесів в країнах світу.

Держави, що існують на планеті, різняться між собою за рівнем економічного розвитку, належністю до певних соціальних, політичних систем, різних регіональних організацій. Структура світового господарства досить розгалужена і базується на певних принципах.

1. **Згідно з економічним принципом** (за рівнем економічного розвитку) світове господарство можна представити у вигляді трьох груп країн:

– економічно розвинені країни світу, які об'єднані в організацію ОЕСР (Організація економічного розвитку та співробітництва) і утворюють центр світового господарства;

– нові індустріальні країни. Це такі держави як Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Філіппіни, Малайзія, Індонезія, Таїланд, що інтенсивно використовують сучасні досягнення науки і техніки з метою стабілізації економіки та зростання національного господарства. Ці країни утворюють напівпериферію світової системи господарства;

– країни, що розвиваються. Це переважна більшість країн Азії, Африки та Латинської Америки. За класифікацією ООН, в сучасних умовах налічується понад 150 країн, що розвиваються.

2. **У відповідності з принципом рівня розвитку ринкових відносин** виділяють:

– країни з розвиненою ринковою економікою. До них належать промислово розвинені країни світу. За класифікацією ООН, в сучасних умовах існує близько 40 таких держав;

– країни з ринковою економікою. До них належать більшість країн, що розвиваються (нові індустріальні країни, середньо розвинені країни, малорозвинені країни);

– країни з перехідною до ринку економікою (постсоціалістичні країни). За класифікацією ООН, нині налічується 26 таких держав;

– країни з командною централізовано керованою економікою, до яких належать країни соціалістичної орієнтації (Куба, КНДР та ін.).

3. **За організаційним принципом** виокремлюють міжнародні інтеграційні об'єднання, окремі групи країн:

– Європейський Союз – це інтеграційне об'єднання, членами якого є 15 країн Західної Європи, у 2004 р. їх буде 25.

– СНД;

– Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі, яка об'єднує країни Латинської Америка;

– Організація економічного співробітництва і розвитку, до якої належать США, країни Західної Європи;

– інші міжнародні інтеграційні об'єднання або групи країн.

4. **За рівнем доходу на душу населення** виокремлюють:

– країни, де на душу населення припадає понад 12 тис. дол. на рік. До таких держав належать Швеція, Норвегія, Фінляндія, Австрія, Швейцарія, Кувейт, ОАЕ та ін.;

– країни, де даний показник становить 10-12 тис. дол. на рік. Це більшість економічно розвинених держав;

– країни, де на душу населення припадає менше 7 тис. дол. на рік, зокрема нові індустріальні країни;

– країни, де на душу населення припадає 2 тис. дол. на рік, до них належать окремі країни, що розвиваються;

– країни, де зазначений показник становить 700 дол. на рік. Ця група держав представлена більшістю країн з перехідною економікою та слаборозвиненими країнами світу.

Як бачимо, на перший план при класифікації суб'єктів світового господарства висуваються не соціально-політичні, як це було в недалекому минулому, а чисто економічні фактори.

Що стосується країн СНД та країн Східної Європи, то їх місце в структурі світового господарства на сьогодні чітко не визначене. А з певністю можна сказати, що відбувається їх диференціація, відповідно до якої вони нині через довготривалу глибоку економічну кризу відкинуті на периферію або напівпериферію.

Незважаючи на те, що світове господарство належить до найбільш складних економічних систем, можна виділити ряд загальних закономірностей у його розвитку, котрі визначають як теперішній стан світової економіки, так і перспективи її подальшого розвитку:

1)розширення сфери дії принципів ринкової економіки як магістрального напрямку розвитку сучасного світового господарства;

2) включення в орбіту всесвітньогосподарського процесу абсолютної більшості країн планети, посилення в розвитку кожної з них зовнішнього фактора;

3)тенденція до координації дій суб'єктів світового господарства, формування єдиної економічної стратегії з урахуванням інтересів всіх країн;

4)складається нова система міжнародного поділу праці, для якої характерне перетворення групи високо розвинутих країн в центр науково-технічного прогресу, носіїв передової технології.

5)вирівнювання рівнів економічного розвитку національних господарств, що проявляються в процесі зближення кількісних показників, які

характеризують економічний розвиток країн світу (наприклад, обсяг експорту, імпорту, виробництво продукції на душу населення).

Поряд із особливостями розвитку світового господарства слід зазначити і певні структурні зміни, що відбуваються у процесі його функціонування. До них належать: зменшення питомої ваги сільськогосподарського виробництва; скорочення питомої ваги сировинних товарів і збільшення частки машин і устаткування у світовому товарообороті; зменшення обсягу виробництва продукції у матеріальній сфері; високі темпи розвитку сфери послуг і збільшення кількості зайнятих у ній; швидкий науково-технічний прогрес транспортної та інформаційно-комунікаційних систем; зміна аграрно-сировинної спрямованості країн, що розвиваються.

Значну роль у розвитку процесів інтернаціоналізації відіграють транснаціональні корпорації (ТНК). Це найбільші компанії, які мають щорічний оборот не менше 100 млн. дол., частку активів за кордоном – не менше 25%, а також філії не менше, ніж у 6 країнах.

В кінці 90-х років у світі функціонувало 50 тис. ТНК. За межами своїх країн вони контролюють до 250 тис. дочірніх підприємств. Основна частка ТНК функціює в США, країнах Європейського Союзу та Японії. В 2000 р. першу п’ятірку найбільших ТНК складали General Motors, Wal-Mart Stores, Exxon Mobil, Ford Motors, General Electric.

ТНК контролюють до 40% промислового виробництва в світі, половину міжнародної торгівлі. На них працює кожний десятий зайнятий у світі, включаючи сільське господарство.

Діяльність ТНК всебічно сприяє поглибленню міжнародного поділу праці, зміцненню міжнародних господарських зв’язків і створює умови для виникнення інтеграційних об’єднань.

Економічна інтеграція є якісно новим етапом інтернаціоналізації господарського життя, оскільки передбачає зближення і взаємопроникнення національних економік, проведення узгодженої державної економічної політики.

Для розвитку інтеграційних процесів необхідні певні умови: соціально-економічна однорідність національних господарств, що об’єднуються; близькі рівні економічного розвитку країн, що інтегруються; розвиток науково-технічної революції; тривалий період і досвід взаємного економічного співробітництва групи країн; цілеспрямована діяльність держави щодо інтеграційних процесів.

Міжнародна економічна інтеграція почала розвиватися в рамках світового господарства із середини 50-х років XX ст. Це пов’язано зі створенням ЄЕС (Римський договір, 1957 р.).

У своєму розвитку міжнародна економічна інтеграція проходить ряд етапів: 1) зона вільної торгівлі; 2) митний союз; 3) спільний ринок; 4) економічний союз; 5) повна інтеграція.

Зона вільної торгівлі передбачає зниження цін та відміну митних бар'єрів у взаємній торгівлі. Прикладом зони вільної торгівлі є:

– зона вільної торгівлі між США, Канадою і Мексикою;

– Європейська Асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ);

– Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі, яка існувала до 1980 р.

Митний союз – це інтеграційне об'єднання, в якому вільне переміщення товарів та послуг доповнюється встановленням єдиного мита по відношенню до третіх країн. Прикладами митного союзу можуть бути такі угрупування як Центральноамериканський спільний ринок (ЦАСР), Співтовариство і спільний ринок країн Карибського басейну (КАРІКОМ), Андська група (Болівія, Чилі, Колумбія, Еквадор та ін.).

Спільний ринок – передбачає вільний рух товарів, послуг, капіталу і робочої сили, господарську координацію і взаємодію між країнами у виробничій сфері. Прикладом спільного ринку є Європейський Союз (ЄС).

Економічний союз – інтеграційне об'єднання, в якому вже досягнуті перелічені заходи доповнюються узгодженням соціально-економічної політики країн-учасниць.

В рамках ЄС з 1999 р. була запроваджена єдина грошова одиниця – євро, що передбачало здійснення єдиної грошової політики.

Повна інтеграція – це узгодження та проведення спільної валютної, фіскальної, кредитної, соціальної політики тощо.

Сьогодні в світі нараховується більше трьох десятків регіональних інтеграційних угрупувань. Серед них можна виділити: в Західній Європі – Європейський Союз (ЄС); у Північній Америці – Північноамериканську угоду про вільну торгівлю (НАФТА) і в Азіатському регіоні – Азіатсько-тихоокеанське економічне співтовариство (АТЕС).

Найбільшого поширення інтеграційні процеси набули у Західній Європі. Провідним інтеграційним об'єднанням є Європейський Союз, який утворився в 1967 р. на базі злиття органів трьох регіональних організацій, створених шістьма провідними європейськими країнами – ФРН, Францією, Італією, Нідерландами, Бельгією і Люксембургом: 1) Європейського об'єднання вугілля і сталі (угода укладена в 1951 р.); 2) Європейського економічного співтовариства (Римська угода про створення ЄЕС укладена в 1957 р.); 3) Європейського співтовариства з атомної енергії (угода набула чинності в 1958 р.).

Розвиток інтеграції в рамках ЄС пройшов всі етапи: від зони вільної торгівлі до економічного і валютного союзу. Членами ЄС є 15 європейських

держав: у 1995 р. до засновників приєдналися Великобританія, Ірландія, Іспанія, Португалія, Греція, Австрія, Данія, Фінляндія та Швеція.

ЄС досягнув значних успіхів в реалізації проголошених завдань: проводиться єдина торговельна і аграрна політика; уніфіковані національні фінансові системи і створена Європейська валютна система; сформовано єдиний внутрішній ринок, відмінені обмеження щодо ряду товарів, послуг, капіталів; здійснюються спільні науково-технічні програми, введені єдині стандарти на багато видів продукції тощо.

Зросла роль ЄС у світовому господарстві. На його долю припадає 37,3% світової торгівлі. З 1 січня 1993 р. в країнах – членах ЄС було введено вільне пересування капіталів, робочої сили та послуг; з 1999 р. відповідно до Маастрихтських угод створено валютний союз і в 2002 р. в готівковий обіг введено єдину європейську валюту – євро. На території країн членів ЄС був сформований єдиний економічний простір.

Перспективи розвитку інтеграції в світі пов'язують із функціонуванням таких об'єднань як НАФТА та АТЕС. Членами НАФТА є США, Канада і Мексика. Договір між цими країнами (1994 р.) передбачає зняття митних бар'єрів на рух товарів, лібералізацію режиму іноземного інвестування та міграції робочої сили. До складу АТЕС входять 21 держава Азії, Північної та Південної Америки. Об'єднання носить міжрегіональний характер і охоплює країни з різними рівнем економічного розвитку, різними соціально-економічними системами. Частка країн даного утворення становить 55% світового ВВП, 55% світового експорту, 64% експорту технологій, 40% населення та 31% території. Членами даного об'єднання є такі держави як Китай, Японія, Росія та США. Планами АТЕС передбачено створити до 2020 р. найбільшу в світі зону вільної торгівлі.

Інтеграційні процеси активізуються на всіх континентах. Серед найбільш відомих об'єднань є торговий пакт МЕРКОСУР – Аргентина, Бразилія, Уругвай, Парагвай, на його долю припадає 1,5% світової торгівлі; АЕАН (Асоціація держав Південно-Східної Азії – 6,8% міжнародної торгівлі – Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, Бруней, В'єтнам, Лаос, М'янма, Камбоджа; СЕФТА (Центральноєвропейська асоціація вільної торгівлі) – Польща, Угорщина, Чехія, Словенія, Румунія, Болгарія.

Посилюється міждержавна інтеграція в країнах, що розвиваються. Проте в цьому регіоні вона йде значно повільніше і має ряж характерних особливостей, які пов'язані з низьким рівнем розвитку продуктивних сил, дефіцитом фінансових ресурсів, діяльність ТНК, політичною нестабільністю та ін.

Подальший розвиток світового господарства пов'язаний з інтенсифікацією міжнародних економічних відносин, поглибленням міжнародного

поділу праці, появою різноманітних форм міжнародних економічних відносин.

3. Система міжнародних економічних відносин

Світове господарство як система взаємопов'язаних національних економік в той же час є і системою міжнародних економічних відносин, що склалися на основі міжнародного поділу праці та високого рівня інтернаціоналізації продуктивних сил. В цю систему входять такі форми міжнародних економічних відносин: міжнародна торгівля, валютно-фінансові відносини, вивіз капіталу і міжнародна інвестиційна діяльність, міжнародна міграція робочої сили, науково-технічне співробітництво; валютно-фінансові відносини, вільні економічні зони.

Історично першою формою, яка власне і започаткувала систему міжнародних економічних відносин, була міжнародна торгівля. Розвиток тенденції до інтернаціоналізації знайшов своє відображення в інтенсивному зростанні світової торгівлі, темпи якого в період з кінця XIX до початку XX ст. випереджали темпи росту світового промислового виробництва. До речі, ця тенденція зберігається і нині. Так, у першій половині 90-х років темпи зростання реального товарообороту світової торгівлі склали 4,7%, в той час як темпи зростання промислового виробництва – 1,8%. У сферу світової торгівлі щороку надходить 1/5 усього, що видобувається, вирощується і виробляється на планеті. При цьому у світовій торгівлі дедалі збільшується питома вага не сировини та енергоносіїв, як це було раніше, а продукції обробної промисловості, яка нині становить 3/4 усієї торгівлі, а частка машин і обладнання досягла 1/3.

В сучасних умовах жодна з країн не в змозі існувати без зовнішньої торгівлі та зовнішніх ринків, і саме ця залежність відбиває зростаючу тенденцію до господарського зближення різних країн. Про масштаби зовнішньої торгівлі та тенденції розвитку свідчать такі дані: якщо в 1970 році об'єм міжнародної торгівлі складав 645,4 млрд. дол., то в 1990 році – 6398 млрд. дол., а у 1992 році – 7145,0 млрд. дол., що в 1,8 раза більше, ніж у 1980 році.

Зовнішньоторговий оборот складається з експорту, або вивозу товарів, та імпорту, або ввозу товарів. Співвідношення вартості експорту та імпорту за певний проміжок часу знаходить своє відображення у торговельному балансі, який буває: 1) активним, коли вартість експорту перевищує вартість імпорту; 2) пасивним, коли вартість імпорту перевищує вартість експорту.

Слід відзначити, що розвинуті індустріальні країни мають, в основному, активне сальдо торгового балансу, що обумовлюється особливостями

структури їх експорту – переважанням частки готової продукції в порівнянні з сировинними товарами.

Відставання платоспроможного попиту від темпів та масштабів виробництва, обмеженість у зв'язку з цим внутрішнього національного ринку примушує уряди різних країн шукати різноманітні шляхи стимулювання зовнішньоекономічної діяльності виробників товарів. До основних типів зовнішньоторгової політики відносяться: 1) **лібералізація,** фритредерство, тобто політика вільної торгівлі, невтручання держави в господарську діяльність; 2) **протекціонізм,** тобто політика сприяння розвитку національної промисловості, сільського господарства та послуг.

В сучасних умовах, коли на світовому ринку пропозиція перевищує попит, коли ведеться гостра конкурентна боротьба за споживача, кожна з розвинених країн здійснює зовнішньоекономічну експансію. Сучасні тенденції розвитку світової торгівлі свідчать, що найбільш поширеною є політика лібералізації: зменшення митних зборів, скорочення використання валютних і кількісних обмежень, розвиток інтеграційних процесів, посилення відкритості національних економік. разом з цим поряд із політикою вільної торгівлі діє і протекціонізм. Він включає: 1) встановлення високого мита на іноземні товари; 2) кількісні обмеження імпорту; 3) валютні обмеження; 4) заохочення експорту товарів шляхом видачі субсидій, податкових пільг тощо.

Науково-технічна революція, інтернаціоналізація виробництва, міжнародні усуспільнення, економічна інтеграція суттєво вплинули на якісні та кількісні зрушення в міжнародній торгівлі:

– зміна товарної структури світової торгівлі. Якщо в XIX ст. у світовій торгівлі переважали сировина, продовольство, текстильні вироби, то в сучасний період – промислове обладнання, машини тощо. Ефективність торгівлі продукції машинобудування в 3,5 рази вища, ніж торгівля напівфабрикатами та сировинними ресурсами. Частка готових виробів зараз складає 70%;

– зростання темпів експорту послуг у порівнянні з експортом товарів (у 3 рази);

– зміна географічної структури світової торгівлі. Її центри із США переміщуються в країни Європейського Союзу (Німеччина, Франція), Японію та Південно-Східну Азію (Китай, Таїланд, Південна Корея, Сінгапур);

– зростання частки країн, що розвиваються, у структурі світової торгівлі;

– зростання в структурі зовнішньої торгівлі частки деталей, вузлів, комплектуючих виробів, послуг в межах поставок усередині корпорації різними підрозділами, розташованими у різних країнах, що пов'язано з діяльністю ТНК і відбивається на характері ціноутворення;

– розширюються масштаби торгівлі науковоємними товарами: ресурсозбері-гаючими технологіями, ліцензіями, ноу-хау тощо. Різко зріс обмін науково-технічними, фінансово-кредитними послугами, зокрема: лізинг, консалтинг, інжиніринг і т. д.;

– високий ступінь монополізації ринків окремих товарів. Наприклад, на ринку автомобілів панівне становище займають 3 американські монополії, 3 японські та 6 західноєвропейських.

Кожна країна, яка бере участь у міжнародній торгівлі, одержує кошти за експортовані товари і розраховується з іншими за імпортовані, вступаючи, таким чином, у валютні відносини. Отже, **міжнародні валютні відносини – це сукупність економічних відносин, що складаються при функціонуванні валюти у світовому господарстві та обслуговують взаємний обмін результатами діяльності національних господарств**. Розвиток цих відносин зумовлений розвитком продуктивних сил, створенням світового ринку, поглибленням міжнародного поділу праці, інтернаціоналізацією господарських зв'язків. Об'єктивною основою валютної системи є товарне виробництво, міжнародна торгівля, рух капіталів та послуг.

Складовими частинами валютної системи є:

1) визначення основних міжнародних платіжних засобів;

2) режим валютних паритетів та курсів;

3) умови конвертування обігу достатньою кількістю платіжних засобів, які користуються довірою;

4) уніфікація основних форм міжнародних розрахунків;

5) статус міждержавних інститутів, які регулюють валютні відносини;

6) режим міжнародних валютних ринків, ринків золота тощо.

Міжнародна валютна система органічно поєднує такі елементи, як світовий грошовий товар, міжнародну ліквідність, валютні курси та валютні ринки, міжнародні валютно-фінансові організації. Носієм міжнародних валютно-грошових відносин є світовий грошовий товар, у ролі якого вперше з'явилось золото, а пізніше – кредитні гроші (векселі, банкноти, чеки та депозити).

В 70-і роки XX ст. з'являються спеціально створені міжнародні (СДР – спеціальні права запозичення) та регіональні (ЕКЮ – європейська валютна одиниця, нині замінена на євро) платіжні одиниці, – так звані композитні гроші. Сукупність усіх платіжних інструментів, які використовуються в міжнародних розрахунках, називається міжнародною ліквідністю і включає в себе золото, вільно конвертовані валютні запаси держав та міжнародні гроші. Нині в економічних взаємовідносинах використовуються різні національні валюти, які у певних співвідношеннях обмінюються одна на одну на валютних ринках**. Ціна валюти даної країни, виражена в одиницях**

валюти іншої країни, називається валютним курсом. Розрізняють фіксовані (тверді) та плаваючі (гнучкі) валютні курси. Перший встановлюється державою на основі стану платіжного балансу, рівня інфляції та інших факторів, а другий визначається за підсумками торгів на міжбанківській валютній біржі (тобто визначається співвідношенням попиту і пропозиції). На валютний курс впливає ряд факторів, зокрема, стан зовнішньоторговельного балансу, попит населення на товари іншої держави, відносні зміни в доходах, цінах, реальних процентних ставках, спекуляція тощо.

Валютні ринки – це особлива сфера економічних відносин, пов'язана із здійсненням операцій (купівля, продаж, обмін) з іноземною валютою та платіжними документами в іноземних валютах (чеки, векселі, телеграфні та поштові перекази, акредитиви тощо). Найпершим таким ринком був ринок золота як грошового товару, де воно продавалось на основі ціни, закріпленої міжнародним договором.

Офіційна ціна золота за 1 тройську унцію (31, 1035 г) дорівнювала 20,67 дол. в 1837-1944 рр., 35 дол. у 1944-1969 рр., у 1968 – 38 дол., а остання офіційна ціна дорівнювала 42,22 дол. Цей ринок проіснував до серпня 1971 р., і з тих пір ціна на золото залежить від співвідношення попиту та пропозиції.

У вересні 1992 р. ціна за 1 тройську унцію зросла до 352 дол., у 2000 р. – до 400 дол., а на початку 2007 р. – до 900 дол.

На сьогодні більшість розрахункових операцій на міжнародному валютному ринку здійснюються у національних валютах промислово розвинених країн, причому 2/3 операцій – у доларах США. Щодо золота, то воно є особливим ліквідним активом і джерелом формування національних резервів.

Міжнародна (або світова) валютна система пройшла певний шлях свого розвитку. Перша міжнародна грошова система була введена наприкінці XIX ст. і відома в історії під назвою "золотого стандарту". Юридично вона була оформлена на Міжнародній конференції в Парижі в 1867 р. Конференція визнала золото єдиною формою світових грошей. Більшість країн почали визначати курс і вартість своїх валют кількісним вмістом золота. Основні валюти обмінювалися на золото за фіксованими золотими стандартами. Така практика проіснувала до 1944 р., хоча вже в кінці 20-х років виникла необхідність її заміни, що було викликано активним впровадженням кредитних грошей. В ряді провідних країн, зокрема Англії, США, Франції на базі національних валют почали складатися валютні зони – стерлінгова зона, зона долара, зона франка.

В 1944 р. була створена міжнародна валютна система, яка була названа Бреттон-Вудською (м. Бреттон-Вудс, США). Вона базувалась на наступних принципах:

1)основними інструментами міжнародних розрахунків було золото і так звані резервні валюти (прирівняні до золота) – долар та англійський фунт стерлінгів;

2)всі учасники договору повинні були виразити свої паритети, встановивши фіксований валютний курс відносно долара або безпосередньо, або через фунт стерлінгів;

3)регулювання міжнародних валютних відносин через спеціально створений Міжнародний валютний фонд.

Ця система поставила долар у привілейоване становище, і він почав переважати в міжнародних розрахунках.

З квітня 1979 р. вступила в дію Ямайська валютна система, оскільки попередня система вичерпала свої можливості. Основні принципи Ямайської валютної системи такі:

1) демонетизація золота;

2) перехід до використання національних валют у міжнародних розрахунках;

3) прийняття системи плаваючих курсів;

4) надання статусу головного резервного засобу міжнародної валютної системи так званим спеціальним правам запозичення (СДР).

Вперше валютна система почала базуватись не на золоті, а на інтернаціональних розрахункових одиницях – СДР. Саме МВФ і є творцем колективної міжнародної грошової одиниці – СДР. Згідно з угодами у Кінгстоні, ця одиниця перетворюється у головний резервний актив і міжнародний розрахунковий і платіжний засіб. Використовувати СДР можуть лише центральні банки держав. Розподіляють їх відповідно до квоти у МВФ.

Поглиблення процесів західноєвропейської інтеграції призвело до створення Європейської валютної системи (ЄВС), яка представляє собою регіональну валютну систему та одночасно є елементом світової валютної системи.

ЄВС була створена в 1979 р., до її складу увійшли: ФРН, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Данія, Ірландія, Великобританія, Іспанія, пізніше – Ісландія, Португалія, Греція. Основним елементом ЄВС був механізм спеціальної європейської валютної одиниці – ЕКЮ, яка була заснована на "кошику" з 10 валют країн Західної Європи. Квота національних валют в структурі ЕКЮ визначалась економічним потенціалом країн (їх часткою у сукупному ВНП та товарообігу ЄС) з переглядом через п’ять років.

В рамках ЄВС здійснюється міждержавне валютне регулювання через Європейський фонд валютного співробітництва. Він надає кредитну і фінансову допомогу центральним банкам і урядам для покриття дефіциту платіжних балансів і розрахунків, пов'язаних з валютною інтервенцією.

З 1 січня 1999 р. було введено в безготівковий обіг нову колективну валюту в 11 з 15 країн ЄС: Бельгії, Німеччині, Іспанії, Франції, Ірландії, Італії, Люксембурзі, Нідерландах, Австрії, Португалії і Фінляндії. Утримались від вступу в Європейський економічний і валютний союз (ЄВС) Великобританія, Данія та Швеція, а Греція не пройшла за макроекономічними показниками.

З 1 січня 2002 р. у всіх країнах-членах валютного союзу національні валюти замінено на готівкові євро. Завершено тривалий процес створення нової грошової одиниці для Європи, що об'єднується. Валютна інтеграція була однією з головних цілей, поставлених при створенні Європейського співтовариства у Римському договорі 1957 р., а безпосередній процес підготовки та введення євро тривав із 1969 по 2002 рік, понад 20 років.

Найважливішим наслідком запровадження євро повинно стати створення єдиного спільного економічного простору, де буде запроваджено єдиний масштаб цін, зменшаться витрати на обмін валют, зросте конкуренція. Очікується, що євро стане однією з потужних валют світу, яка сприятиме економічному зростанню країн ЄС та фінансовій стабільності в усьому світі.

Сучасна валютна система – це багато валютний ринковий стандарт. На сьогодні існує декілька режимів плаваючих валютних курсів (незалежне, кероване та спільне плавання).

1. Незалежне "плавання", за якого курс встановлюється на основі попиту і пропозиції на національні валюти з мінімальним втручанням центральних банків. Цей режим використовують США, Японія, Великобританія, Австрія, Аргентина та ін.

2. Кероване "плавання" передбачає більший вплив центральних банків. Такий режим мають Китай, Південна Корея, Індія, Туреччина та ін.

3. Спільне "плавання" використовують країни-члени ЄС. Вони мають два валютні режими: один – для операцій всередині співтовариства, а інший – для відносин з партнерами.

Існує кілька видів "прив'язаних" валютних курсів: ординарні валютні курси, прив'язані до долара (Ангола, Гаїті, Гондурас, Панама та ін.); ординарні валютні курси, прив'язані до інших валют: індійські рупії – Бутан; ренда ПАР – Лесото та Свазіленд; австралійського долара – Тонга; валюти, прив'язані до кошикових валютних курсів (Алжир, Австрія, Кувейт, Мальта та ін.). Крім того, існує валютний курс за системою ковзаю чого паритету (Бразилія, Чилі, Колумбія, Мадагаскар). Особливий валютний режим мають деякі країни-члени ОПЕК – Саудівська Аравія, ОАЕ, Катар, Бахрейн.

Однією з важливих форм міжнародних економічних відносин є **вивіз капіталу**, тобто розміщення його за кордоном з метою систематичного привласнення доходу, що створюється в країні-імпортері капіталу, або з метою одержання інших економічних та політичних вигод. Звідси витікає і важлива відмінність між вивозом товарів та вивозом капіталу: зовнішня торгівля є засобом одержання доходу у сфері товарного обміну, а міжнародна міграція капіталу – у сфері виробництва. Отже, **вивіз капіталу** – це **вилучення частини капіталу** з **процесу національного обороту і включення** у **виробничий процес в різних формах і інших країнах**.

Мета вивозу капіталу – отримати в іншій країні більш високу норму прибутку за рахунок переваг, які пов'язані з використанням інтернаціонального фактора виробництва у порівнянні з національними умовами господарювання.

Причин вивозу капіталу кілька: відносний надлишок вільного капіталу в країнах-експортерах; неможливість вигідного застосування капіталу в межах національного господарства; зростання попиту на вільний капітал з боку країн, що не мають в достатній кількості джерел нагромадження; можливість одержання додаткових прибутків за рахунок дешевої сировини, робочої сили, використання готової інфраструктури, проникнення на нові ринки збуту тощо.

Переважна більшість країн використовують зарубіжні інвестиції для модернізації, підвищення наукомісткості виробництва та зайнятості населення. Країни-експортери капіталу за рахунок цього збільшують свою економічну могутність.

Внаслідок нерівномірності розвитку окремих структурних ланок світового господарства попит і пропозиція капіталу, як правило, не співпадають. Тому країни, зацікавлені в залученні капіталу для вирішення економічних та соціальних проблем, прагнуть заохотити експортерів капіталу шляхом підвищення банківського процента та дивідендів, забезпечення правової захищеності закордонних інвесторів та гарантій одержання прибутку.

Вивіз капіталу здійснюється у певних **формах. Залежно від характеру власності розрізняють**: 1) вивіз приватного капіталу корпораціями, окремими підприємцями, власниками значних грошових сум; 2) вивіз капіталу міжнародними фінансовими організаціями; 3) державні зарубіжні інвестиції за рахунок держбюджету.

Щодо способу застосування іноземних інвестицій, існують також **дві форми**: 1) вивіз підприємницького, або функціонуючого капіталу; 2) вивіз позичкового, або грошового капіталу.

Підприємницький капітал являє собою вкладення в торгівлю, створення промислових та сільськогосподарських підприємств, банків, і, в

свою чергу, існує також у двох формах: прямі та портфельні інвестиції. **Прямі інвестиції** – це вкладення капіталу у виробничий процес із участю в управлінні підприємством. **Портфельні інвестиції** – вкладення капіталу в цінні папери (акції, облігації).

Вивіз підприємницького капіталу здійснюється різноманітними шляхами: 1) за рахунок будівництва за кордоном власних (або на паях) підприємств; 2) через придбання контрольного пакету акцій або частини акцій діючих підприємств; 3) через відкриття за кордоном власних філій або договірних компаній.

Прямі інвестиції вкладаються переважно в акції промислових, торговельних та банківських підприємств, що забезпечує володіння або певний контроль над діяльністю цих підприємств. За міжнародною статистикою до контрольного пакету відноситься володіння не менше ніж 25% акцій. За статистикою промислово розвинених країн (США, Японія, Німеччина) до контрольного пакету відноситься 10% акцій. Перевагою прямих інвестицій є те, що експортер капіталу повністю розпоряджається своїм капіталом упродовж всього періоду функціонування цих вкладень, тоді як позичковий капітал на весь строк надання позички знаходиться у розпорядженні імпортера.

Більша частина прямих інвестицій припадає на промислово розвинені країни, решта – на країни, що розвиваються. Так, в структурі експорту капіталу частка розвинених країн складає більше 90%, країн, що розвиваються – 8%, постсоціалістичних країн – до 1%. Щодо структури імпорту прямих інвестицій, то на долю промислових країн припадає більше 70%, країн, що розвиваються – близько 25%, постсоціалістичних країн – до 2%. Середньорічні темпи росту прямих закордонних інвестицій у розвинутих країнах перевищують темпи росту ВНП в товарного експорту. У сучасних умовах у Франції і Великобританії за рахунок іноземних інвестицій виробляється одна п’ята продукції обробної промисловості, в Італії – чверть, у ФРН – близько однієї третини. Лідером як серед експортерів прямих інвестицій, так і серед імпортерів, є США та країни ЄС.

Слід також відзначити, що основна частка прямих іноземних інвестицій іде в новітні галузі – хімічну промисловість, машинобудування, автомобілебудування, приладобудування, інформаційно-комунікаційну техніку.

Утворення підконтрольних філіалів за кордоном дозволяє власникам капіталу задовольняти потребу у тих видах сировини або продуктах харчування, які відсутні в країні. Зокрема, у США таким чином одержують переважну частину імпортованої нафти та нафтопродуктів, хромової, нікелевої, марганцевої руд, свинцю, цинку, кави, какао, чаю, бананів тощо.

Портфельні інвестиції мають місце тоді, коли кількість придбаних експортером капіталу акцій іноземного підприємства не забезпечує над ним повного контролю або коли власники капіталу прагнуть розмістити його в різних галузях. Ця форма капіталовкладень здійснюється також у тому разі, якщо прямі інвестиції вигідні внаслідок дії законодавства країни-імпортера. У сучасних умовах американські інвестори тримають понад 90% свого капіталу в американських цінних паперах. Щодо Японії, Великобританії і Німеччини, то цей показник становить близько 85%. За оцінками експертів, не більше 5-10% портфельних інвестицій реально вивозяться за національні кордони і вкладаються і іноземні цінні папери.

Різновидністю портфельних інвестицій є участь іноземного капіталу у спільних підприємствах. У цьому випадку контрольний пакет акцій належить або державі-імпортеру, або національним фірмам. Перевагами спільних підприємств є те, що вони, не сприяючи посиленню економічної залежності від іноземного капіталу, в той же час дають змогу ефективно використовувати нові технологічні, фінансові ресурси, марки, рекламу, досвід та знання, що несе іноземний капітал.

Вивіз позичкового капіталу здійснюється шляхом надання позичок державам, споживачам (хаусхолд), сфері бізнесу. Формою руху позичкового капіталу є кредит. На відміну від підприємницького капіталу, коли його власник зберігає право власності та можливість контролю, власник позичкового капіталу зберігає тільки право власності на відданий в позику капітал, а право його використання переходить до імпортера капіталу.

При експорті підприємницького капіталу цінні папери – акції приносять дивіденд, а при вивозі позичкового капіталу (облігації) – процент. Експорт позичкового капіталу, що становить основу сучасної міжнародної системи, дозволяє вирішити країнам-імпортерам цілий ряд складних та капіталоємких проблем, дає можливість застосовувати тимчасово вільний грошовий капітал там, де він найбільш потрібний.

Але попри всі переваги експорту позичкового капіталу, зворотною стороною його є те, що досить часто кредити надаються країнам, які у силу нерозвинутості економіки нездатні повернути борг або хоч сплачувати процент. Це стосується переважно країн, що розвиваються, зовнішній борг яких перевищує 1 трл. дол.

Міжнародний кредит можна розглядати і класифікувати за різними ознаками: **за цільовим призначенням** – комерційні (безпосередньо пов’язані з зовнішньою торгівлею і послугами); інвестиційні (надаються для будівництва та розширення діючих об’єктів); **за формами надання**: товарні (надаються у формі товарів і матеріальних цінностей); фінансові (на прямі капіталовкладення, придбання цінних паперів, погашення зовнішньої заборгованості); валютні (надані банками в грошовій формі); **за строками**:

довгострокові (до 10 років); середньострокові (1-5 років); короткострокові (від 3-6 місяців до 1 року).

Наслідки вивозу капіталу для країни, що імпортує капітал, неоднозначні. З одного боку, він сприяє розвитку економіки. З іншого, іноземний капітал підтримує вигідний для себе, однобокий, в основному сировинний розвиток національної економіки.

На базі вивозу капіталу і створення підприємств в інших країнах відбувається інтернаціоналізація капіталу, створення транснаціональних корпорацій (ТНК), які суттєво змінюють структуру всієї світової торгівлі, підпорядковуючи її своїм інтересам.

Важливою тенденцією розвитку сучасного міжнародного кредиту є підвищення ролі банківського капіталу, його активізація в проведенні міжнародних операцій. Провідне місце у цьому процесі займають транснаціональні банки (ТНБ), зокрема Японії та США.

На світовому ринку позичкових капіталів функціонує ряд міжнародних фінансових центрів: Нью-Йорк, Лондон, Токіо, Париж, Гонконг та ін. Саме вони акумулюють і розподіляють фінансові ресурси через багаточисленні фінансово-кредитні організації і установи, які обслуговують міжнародну міграцію капіталу.

Отже, різноманітні форми вивозу капіталу – прямі інвестиції, державні позики, кредити міжнародних фінансових організацій – є найважливішою рушійною силою, що розвиває і поглиблює світогосподарські зв'язки. Разом з тим, вивіз капіталу в сучасних умовах має ряд особливостей: а) зростання масштабів експорту виробничого капіталу; б) зміна галузевої структури вивозу капіталу – зростання темпів прямих іноземних інвестицій у новітні технології та обслуговування; в) вивіз капіталу здійснюється переважно між промислово розвиненими країнами; г) зростання ролі країн, що розвиваються, як експортерів капіталу (Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Мексика, Венесуела, нові індустріальні країни та ін.); д) зміна характеру, форм та напрямків міграції капіталу (зросла роль держави у вивозу капіталу, посилюється міграція приватного капіталу, на міжнародному ринку капіталів переважають портфельні інвестиції); е) велика роль транснаціональних банків (ТНБ) і транснаціональних корпорацій (ТНК) в міжнародному русі капіталів.

З вивозом капіталу тісно пов'язана і така класична форма міжнародних економічних відносин, як міжнародна міграція робочої сили.

Міжнародна міграція робочої сили являє собою процес її стихійного або організованого переміщення в межах міжнародного ринку праці і включає в себе:

1) еміграцію, тобто переміщення частини трудових ресурсів з однієї країни в іншу;

2) імміграцію, тобто приплив робочої сили з-за кордону.

В сучасних умовах у цей процес втягнута абсолютна більшість країн світу. Серед них можна виділити 5 основних центрів, що визначають сучасні напрямки міжнародної міграції робочої сили: Північно- та Південно-Американський регіон, Західноєвропейський регіон, Південно-Східна та Західна Азія, Африканський регіон. Своєрідними центрами за останні роки стали Ізраїль, Південно-Африканська республіка, Австралія та Нова Зеландія, серед колишніх республік СРСР – Росія. Серед традиційних постачальників робочої сили на міжнародний ринок праці – Туреччина, Греція, Італія, Португалія, Мексика, Пуерто-Рико, Пакистан, Марокко, Туніс, найбідніші країни Центральної Африки та інші.

До особливостей сучасних міграційних процесів можна віднести: зростання масштабів міграції; розширення еміграції з країн Східної Європи та країн СНД; зростання нелегальної імміграції; посилення "відпливу інтелекту"; ротаційний характер міграції.

На початок 90-х років XX ст. у світі нараховувалося понад 25 млн. працівників-мігрантів, що становило близько 1% усіх трудових ресурсів.

Головною причиною міжнародної міграції робочої сили є економічні умови життя трудящих: матеріальна незабезпеченість, зубожіння, безробіття. На міждержавне переміщення робочої сили впливає також різниця у рівнях заробітної плати. Причинами міграції також можуть бути національні, релігійні, політичні та інші чинники. Чим же приваблює підприємців іноземна робоча сила, в той час як свої національні ринки праці вщерть переповнені безробітними?

Перш за все тим, що робочі-мігранти змушені погоджуватись на будь-яку найтяжчу, найбруднішу, непрестижну роботу і на значно нижчу, ніж у місцевих робітників, заробітну плату.

По-друге, використовуючи іноземну робочу силу, підприємці в значній мірі звільняються від витрат на її відтворення (освіту, медичне обслуговування, професійну підготовку, пенсії по старості та інвалідності, допомогу по безробіттю тощо).

По-третє, іноземна робоча сила використовується в найбільш продуктивному віці, а в разі втрати працездатності повертається на батьківщину, і підприємці країн імміграції не несуть ніяких витрат на неї.

По-четверте, за рахунок вищої заробітної плати країни імміграції заохочують приплив кваліфікованої робочої сили та спеціалістів найвищої кваліфікації.

Поряд з цим існує ряд економічних переваг, що спонукають шукати роботу в інших країнах: можливість зменшити напругу на національних ринках праці і зменшити кількість безробітних за рахунок емігрантів,

створити собі фонд життєвих засобів за рахунок країни перебування, переведення частини заробітку на батьківщину.

Водночас еміграція завдає шкоди країнам, оскільки національна економіка втрачає наймобільнішу, найкращу частину трудових ресурсів. Це веде до старіння структури трудових ресурсів. негативні наслідки для країн еміграції має відплив висококваліфікованих спеціалістів та вчених.

Таким чином, міжнародна міграція робочої сили є нормальною практикою міжнародних економічних відносин, складовою частиною всесвітнього господарства.

В умовах науково-технічної революції виникає цілий ряд наукових проблем, вирішення яких можливе тільки за умови об'єднання зусиль всіх або більшості країн. Це стосується електронізації, автоматизації і роботизації виробничих процесів; біотехнології, генної та клітинної інженерії; освоєння космічного простору, створення промислових термоядерних реакторів, вивчення атмосфери, земного клімату, морів, океанів, боротьба з небезпечними хворобами.

Важливе місце в інтернаціоналізації науки займають міжнародні науково-дослідні програми в межах ООН, такі як "Людина і біосфера", "Технологія для людства", "Програма вивчення перспектив використання сонячної енергії" тощо.

В сучасних умовах все більше поширюється міжнародне науково-технічне співробітництво. Головними причинами такого розвитку є нерівномірність економічного розвитку окремих країн, монополізація НТП великими корпораціями, загострення конкурентної боротьби на світовому ринку. Про зростання значення науково-технічної інформації і технологій свідчать такі дані: конкурентоспроможність 2/3 вироблюваної в наш час промислової продукції і 53% робочих місць в Західній Європі залежить від технологічного рівня розвитку.

Ефективними формами науково-технічного співробітництва є спільні науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи (НДДКР); науково-виробнича кооперація; діяльність фірм щодо надання різноманітних послуг виробничого, комерційного і науково-технічного характеру (міжнародний інжиніринг); обмін загальною науково-технічною інформацією; спільна розробка і використання науково-технічних нормативів, вимог і стандартів.

Важливою формою науково-технічного співробітництва є також продаж (передання) права на використання винаходу (патента, ліцензії). Угода про передачу прав на використання ліцензій передбачає надання ноу-хау, супутніх науково-технічних (інженерних) послуг і відповідні поставки обладнання, вихідної сировини тощо.

Особливу роль у розвитку науково-технічного співробітництва здійснюють такі міжнародні організації як Міжнародний комітет з питань науки і

техніки в цілях розвитку, Консультативний комітет з питань науки і техніки в цілях розвитку, ЮНЕСКО та ін.

Таким чином, міжнародне науково-технічне співробітництво – важливий фактор розвитку національних економік.

Розвиток економічного співробітництва, валютних, фінансових, кредитних відносин між державами сприяє появі міжнародних фінансово-економічних організацій, які здійснюють їх регулювання. Провідне місце серед них займають Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, регіональні банки та валютно-кредитні організації ЄС – Європейський інвестиційний банк, Європейський фонд валютного співробітництва, Європейський банк реконструкції та розвитку.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) – спеціалізована, наднаціональна валютно-кредитна установа ООН. Створений на Міжнародній валютно-фінансовій конференції 1944 р., почав функціонувати з березня 1947 р. Нині членами Фонду є понад 180 держав.

МВФ – це організація акціонерного типу. Його ресурси формуються за рахунок внесків країн-учасниць відповідно до встановленої для кожної країни квоти. Розмір квоти залежить від рівня економічного розвитку країни та її ролі в світовій економіці й міжнародній торгівлі. Квота переглядається кожні 5 років. Квота України у 1992 р. становила 0,7% (для порівняння: Росії – 3%, США – 19,6%, Німеччини та Японії – по 6,1%, Франції та Великобританії – по 5,48%). Виходячи з розмірів квот розподіляються голоси між країнами в керівних органах МВФ. Кожна держава має 250 голосів, плюс один голос на кожні 100 тис. СДР її квоти, 46% усіх голосів належить США і країнам ЄС, 34% – країнам, що розвиваються.

Основними напрямами діяльності МВФ є: сприяння розвитку міжнародного валютно-фінансового співробітництва шляхом встановлення норм регулювання валютних курсів та контролю за їх дотриманням; надання країнам-членам валютних коштів для фінансування дефіцитів платіжних балансів; запровадження багатосторонньої системи платежів та ліквідація валютних обмежень.

МВФ відіграє велику роль у міждержавному регулюванні валютно-кредитних відносин. МВФ забезпечував функціонування Бреттон-Вудської валютної системи, яка існувала до початку 70-х років XX ст., обґрунтував основні принципи нової валютної системи, яка була прийнята у Кінгстоні на Ямайці (січень 1976 р.).

МВФ надає кредити декількох видів:

1. Звичайний кредит ("Стендбай") – для стабілізації платіжного балансу в межах року, надається траншами.

2. Компенсаційний кредит – для компенсації скорочення експортного виторгу за незалежними від країни-позичальника причинами (3-5 років).

3. Стабілізаційний кредит – для фінансування запасів сировини у зв'язку з несприятливою кон'юнктурою на світових ринках (3-5 років).

4. Розширене фінансування – для проведення структурних реформ у країнах з перехідною економікою.

Країни-члени МВФ зобов'язані надавати йому інформацію про офіційні золоті запаси і валютні резерви, стан економіки, платіжного балансу, грошового обігу, закордонні інвестиції та ін.

МВФ підтримує тісні зв'язки зі Світовим банком, ГАТТ/СОТ, Європейським банком реконструкції та розвитку, іншими міжнародними фінансово-кредитними організаціями. Слід відзначити, що членство країни в МВФ є обов'язковою умовою при її вступі в Міжнародний банк реконструкції і розвитку.

Світовий банк – це багатостороння неурядова фінансово-кредитна установа, яка об'єднує чотири фінансові установи: Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародну асоціацію розвитку (МАР), Міжнародну фінансову корпорацію (МФК) та Багатостороннє агентство гарантій і інвестицій (БАГІ).

Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР) був заснований на валютно-фінансовій Бреттон-Вудській конференції в липні 1944 р. Свою діяльність розпочав 25 червня 1946 р., місце перебування – Вашингтон. Членами МБРР можуть бути країни-члени МВФ. Основна частина позик МБРР – це довгострокові кредити, які спрямовуються на структурні зміни в економіці певних країн з метою посилення її стабільності, результативності та орієнтації на ринок.

Мета МБРР – сприяння економічному прогресу найбідніших верств населення в країнах, що розвиваються, і фінансування інвестицій, які сприятимуть економічному зростанню. Інвестиції спрямовуються на розвиток виробничої інфраструктури і сільського господарства. Банк фінансує пріоритетні державні програми в галузі енергетики, імпорту обладнання для розвитку гірничої промисловості, модернізацію підприємств тощо. Світовий банк надає технічну і фінансову допомогу понад 100 країнам. За весь час свого існування МБРР надав кредитів на суму 340 млрд. дол., що дало можливість профінансувати більше як 6 тис. проектів.

Міжнародна асоціація розвитку (МАР) була заснована в 1950 р. з метою надання пільгових кредитів країнам, що розвиваються (на термін до 50 років зі сплатою 0,75% річних). У рік МАР видає кредитів на суму до 5 млрд. дол.

Міжнародна фінансова корпорація (МФК) створена з метою фінансування приватного підприємництва. Кредити видаються на термін до 15 років у розмірі до 20% вартості проекту.

Багатостороннє агентство гарантій і інвестицій (БАГІ) створене в 1988 р., здійснює страхування капіталовкладень від політичного ризику на випадок

експропріації, війни, зриву контрактів, надаючи інформаційні і консультативні послуги країнам-членам щодо залучення прямих іноземних інвестицій.

Для сприяння економічному співробітництву та інтеграції країн в різних регіонах в 1950-90-х рр. були створені регіональні банки розвитку: в 1949 р. – міжамериканський банк розвитку (53 країни); у 1964 р. – Африканський банк розвитку (75 країн); у 1966 р. – Азіатський банк розвитку (14 країн).

До регіональних європейських валютно-кредитних організацій належать: Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), Європейський фонд валютного співробітництва (ЄФВС), Європейський банк реконструкції та розвитку.

Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) був створений у 1958 р. для надання довгострокових кредитів виробничого призначення (терміном від 20 до 25 років), здійснення міждержавних проектів країн ЄС і асоційованих з ними країн.

Європейський фонд валютного співробітництва (ЄФВС) створений у 1973 р. у рамках Європейської валютної системи (ЄВС). Він надає кредити для покриття дефіциту платіжного балансу країн-членів ЄВС і підтримки валютних курсів.

Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР) – міжнародний фінансово-кредитний заклад, був утворений у 1990 р. для сприяння економічним реформам у країнах Центральної і Східної Європи. У кредитуванні віддає перевагу недержавним структурам господарювання. 60% його ресурсів спрямовано на розвиток приватного сектору у цих країнах, а 40% – на розвиток інфраструктури.

Завданням ЄБРР є створення в постсоціалістичних країнах конкуренто-спроможної промисловості, розвиток взаємовигідних зв'язків між західноєвропейськими і східноєвропейськими фірмами, надання кредитів під великі проекти в галузях енергетики, транспорту, зв'язку, охорони довкілля тощо. ЄБРР розпочав свою діяльність у квітні 1991 р. Його основний капітал – приблизно 12 млрд. дол. розподіляється таким чином: 50% належить Комісії європейських співтовариств і 12% – країнам ЄС; 11,3% – іншим європейським країнам; 24% – неєвропейським державам, у тому числі: США – 10% капіталу, Японії – 8,52%, країнам Східної і Центральної Європи – 13,7%.

Надаючи кредити, банк сприяє формуванню в східноєвропейських країнах ринкових структур, переходу до економічної стабільності, введення конвертованості валют тощо.

Таким чином, міжнародні фінансово-економічні організації сприяють зміцненню інтеграції і розвитку світової економіки.

В 1947 р. була заснована міжнародна економічна організація під назвою Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ), яка функціонувала на основі

багатостороннього договору. В цьому документі були визначені основні принципи, норми і правила, на яких засновані торгові відносини його учасників.

ГАТТ передбачала ведення торгівлі без дискримінації, використання переважно тарифних засобів захисту національних ринків, зниження митних тарифів, надання преференцій в торгівлі з країнами, що розвиваються і т.д.

З 1995 р. ГАТТ перетворилась у Світову організацію торгівлі (СОТ), членами якої сьогодні є 140 держав. Крім принципів ГАТТ, СОТ включає в себе Угоду з торгівлі послугами (ГАТС), Угоду з торгівельних аспектів інтелектуальної власності і контролює захист інвестицій. Україна стала членом СОТ у травні 2008 р.

Крім згаданих, існує ще багато міжнародних економічних організацій, діяльність яких спрямована на поліпшення і поглиблення міжнародних економічних зв'язків.

Сучасною формою міжнародних економічних зв'язків виступають вільні економічні зони (ВЕЗ). Перша вільна економічна зона з'явилась у 1959 р. в Ірландії. Особливо інтенсивно ВЕЗ почали створюватись у країнах Європи та Америки в 70-і роки. Нині у світі налічується понад 800 ВЕЗ, через які здійснюється 8-10% світової торгівлі зі щорічним обсягом експорту в 20 млрд. дол. Великого поширення ВЕЗ набули у США, країнах Тихоокеанського регіону: Південній Кореї, Тайваня, Сінгапура, Гонконга. ВЕЗ успішно функціонують в Китаї, Мексиці, ОАЄ та ін. Домінуюче положення у ВЕЗ займають японські ТНК, США і Західна Європа.

Вільна економічна зона – це спеціальна економічна зона, обмежена частина суверенної території країни, на якій діють особливі пільгові економічні умови для іноземних і національних підприємців (пільги митного, валютного, трудового режиму), що створює умови для розвитку промисловості і інвестування іноземного капіталу. Такі зони створюються для вирішення зовнішньоторгових, загальноекономічних, соціальних і науково-технічних проблем. Для забезпечення сприятливих умов використовуються: спеціальні (пільгові) митні і торгові режими; податкові знижки; особливий валютний режим; заохочення інвестування (державні субсидії, пільгові кредити, гарантії від націоналізації тощо).

Головними цілями організації ВЕЗ можна назвати: прискорення соціально-економічного розвитку даного регіону; оволодіння світовим досвідом; розширення зовнішньоекономічних зв'язків; експериментальна перевірка нових методів виробництва, господарювання, управління бізнесом і регіоном. ВЕЗ допомагають розв'язати проблеми розвитку зовнішньої торгівлі, формування раціональної інфраструктури, забезпечення зайнятості, підвищення рівня життя тощо.

В залежності від конкретних цілей ВЕЗ можуть бути різних видів:

а) **вільні торговельні зони** – базуються на скасуванні або пом'якшенні мита; сюди входять вільні порти, безмитні склади, транзитні зони та ін.;

б) **експертні промислові зони** – передбачають застосування пільгового митного і податкового режиму, в т. ч. для іноземного капіталу;

в) **банківські та страхові зони** – засновані на пільговому режимі здійснення цих операцій;

г) **технологічні зони** (технополіси, технологічні парки) – забезпечують на основі застосування пільг розробку і впровадження сучасної технології;

д) **комплексні зони** (вільні міста, особливі зони) – мають широке коло завдань і використовують елементи різних видів зон.

Всі ці зони розглядаються як фактор економічного розвитку із залученням іноземного капіталу, наданням різноманітних пільг (звільнення від податків строком, як правило, на 10 років; прямі державні субсидії; здача земель в оренду за низьку плату та ін.).

Проте створення ВЕЗ – процес досить складний і капіталомісткий. Тому і очевидно, що багато з подібних зон функціонують не досить успішно. Прикладом ефективної діяльності може бути відкрита зона навколо аеропорта "Шеннон" (Ірландія).

Таким чином, для сучасного періоду розвитку світового господарства характерні не просто активні господарські зв'язки між країнами, а принципово нові і прогресивні явища: інтернаціоналізація господарського життя, становлення економічної цілісності світу, глобалізація сучасної світової економіки. Сьогодні людство іде по шляху формування єдиної світової економіки, в якій всі національні господарства взаємопов'язані різноманітними міжнародними відносинами. Серед них важливе місце займають міжнародна торгівля товарами і послугами, валютні відносини, міжнародна міграція капіталу, міжнародні науково-технічні зв'язки, міжнародна міграція трудових ресурсів, вільні економічні зони.

Основні економічні категорії і поняття

- Міжнародні економічні відносини.
- Світова торгівля.
- Світове господарство.
- Міжнародний поділ праці.
- Міжнародна економічна інтеграція.
- Міжнародний рух капіталу.
- Міграція трудових ресурсів.
- Науково-технічне і виробниче співробітництво.
- Прямі інвестиції.
- Портфельні інвестиції.

- Фритредерство.
- Протекціонізм.
- Міжнародна валютна система.
- Міжнародні економічні організації.
- Міжнародні валютні відносини.

Економічний тренінг
Проблемні (дискусійні) питання

1. Чи тотожні категорії "світова економіка" та "світове господарство"? Відповідь обґрунтуйте.

2. Які фактори зумовлюють цілісність сучасного світу, а які є відцентрованими силами, та які наслідки цих процесів? Наведіть приклади.

3. Як складається сучасне співвідношення сил на світовому ринку товарів і послуг між США, Західною Європою та Японією?

4. Чим відрізняється економічна інтеграція від економічного співробітництва між країнами?

5. Аргументуйте, коли для приймаючої сторони є більш бажаними прямі, а коли портфельні інвестиції.

6. У чому полягають переваги та недоліки різних способів організації світової валютної системи та які сучасні тенденції розвитку останньої?

7. Поясніть суперечність: з одного боку, країни є конкурентами на світовому ринку, з іншого – вони інтегруються. Чому це їм вигідно?

8. Чи існує зв’язок між включенням України в систему світового господарства і трансформацією національної економіки у ринкову?

9. Що мала б враховувати країна, яка вирішує, чи позичати за кордоном, щоб профінансувати дефіцит зовнішньої торгівлі, чи змінити свою економічну політику, щоб урівноважити зовнішньоторговельний баланс?

10. Інтеграція сприяє свободі торгівлі чи вона ставить серйозні перешкоди для торгівлі?

Завдання для самостійної роботи

1. Яку зовнішньо-економічну політику, на вашу думку, слід проводити Україні – ліберальну чи протекціоністську? Наведіть конкретні факти для обґрунтування своєї точки зору.

2. Проаналізуйте за даними друкованих видань, як пов’язані курси гривні, долара, євро. Чому курс валют може різко змінюватись? Відповідь обґрунтуйте.

3. Продумайте, інтеграція сприяє свободі торгівлі чи вона ставить серйозні перешкоди для торгівлі? Наведіть конкретні приклади.

4. Система міжнародних економічних відносин (МЕВ) ґрунтується на міжнародному поділі праці. Розшифруйте це положення за кожним напрямом

МЕВ: а) міжнародне виробниче та науково-технічне співробітництво; б) вивіз капіталу; в) світова торгівля; г) міграція робочої сили; д) міжнародні валютні відносини.

ТЕСТИ

1. Об'єктивними передумовами виникнення світового господарства є:

а) міжнародний поділ праці: спеціалізація і кооперація виробництва ;

б) світовий ринок;

в) стабільний розвиток економіки;

г) інтернаціоналізація господарського життя.

2. Що таке світове господарство:

а) це процес відносин між незалежними країнами;

б) це територіальний поділ світу;

в) це сукупність національних господарств, пов'язаних між собою системою міжнародних економічних відносин;

г) це сукупність економічних зв'язків між раціональними державами.

3. Основними трьома етапами формування світового господарства виступають:

а) міжнародні іноземні інвестиції;

б) світове капіталістичне господарство;

в) співіснування двох світових систем;

г) становлення цілісного світового господарства на ринкових засадах.

4. Структура сучасного світового господарства представлена такими трьома основними соціально-економічними підсистемами:

а) країнами Європейського Союзу;

б) індустріально-розвиненими країнами;

в) країнами з перехідною економікою;

г) економічно відсталими країнами.

5. Структура світового господарства за сферами економічних відносин включає:

а) світовий ринок товарів і послуг;

б) світовий ринок капіталів і робочої сили;

в) міжнародну валютну і кредитно-фінансову системи;

г) соціально орієнтоване ринкове господарство.

6. Основними чинниками міжнародного поділу праці є:

а) статево-вікові відмінності населення країн світу;

б) соціально-географічні чинники;

в) природно-кліматичні чинники;

г) техніко-економічні чинники і науково-технічний прогрес.

7. За теорією абсолютних переваг А.Сміта, країна має можливість експортувати ті товари:

а) витрати на виробництво яких нижчі, ніж за кордоном;

б) витрати на виробництво яких вищі, ніж за кордоном;

в) витрати на виробництво яких однакові із закордонними;

г) усі відповіді неправильні.

8. За теорією порівняльних переваг Д.Рікардо, країни обмінюються товарами, коли:

а) вони виготовляють дешевші товари, ніж їх торговий партнер;

б) вони виготовляють дорожчі товари, ніж їх торговий партнер;

в) вони виготовляють товари з меншими альтернативними витратами виробництва;

г) усі відповіді неправильні.

9. Двома основними типами торгової політики є:

а) фритредерство – політика вільної торгівлі;

б) протекціонізм – політика захисту вітчизняних товаровиробників від іноземних конкурентів;

в) демпінг;

г) режим найбільшого сприяння.

10. До форм регулювання державою зовнішньої торгівлі не належать:

а) мито;

б) квоти і ліцензії;

в) субсидії виробникам відповідних товарів;

г) кредитно-грошова політика, направлена на обмеження грошової маси в обігу.

11. Міжнародний рух (міграція) капіталу – це:

а) вивіз (експорт) капіталу, коли останній розміщується за кордоном даної країни;

б) ввезення (імпорт) капіталу, коли в економіку даної країни вкладаються інвестиції з-за кордону;

в) переміщення капіталів між країнами з метою вигіднішого їх використання;

г) усі відповіді неправильні.

12. Основними причинами міжнародного руху капіталу є:

а) перенагромадження капіталу;

б) можливість найбільш вигіднішого застосування капіталу в межах національного господарства;

в) різниця в нормах прибутку в різних країнах;

г) посилення технологічної конкуренції і прагнення домінування на ринку

13. Основними формами міжнародного руху капіталу є:

а) експорт підприємницького капіталу – прямі та портфельні інвестиції;

б) позичковий капітал;

в) рух капіталу у сфері товарного обміну;

г) міжнародна економічна допомога.

14. У процесі свого історичного розвитку міжнародна валютна система функціонувала на основі:

а) паперових грошей, що з"явилися в Китаї (ХП ст.);

б) золотого стандарту – Англія (1816);

в) золотодоларового стандарту – Бреттон-Вудська конференція США (1944);

г) керованих плаваючих курсів – Кінгстон (Ямайка) (1976).

15.Чим визначається курс валюти в системі плаваючих курсів:

а) розміром золотого запасу країни;

б) рівнем національного доходу;

в) величиною офіційних резервів іноземної валюти;

г) попитом і пропозицією на ринку валют.

16. Провідними міжнародними валютно-фінансовими організаціями є:

а) МВФ;

б) ЮНЕСКО;

в) Світовий банк, МБРР;

г) ЄБРР.

17. Головною ланкою сучасної міжнародної валютної системи є такі світові гроші:

а) СДР (Special Drawing Rights);

б) ЕКЮ (European currency unit ECU);

в) ЄВРО;

г) долар та інші резервні валюти найбільш розвинених країн світу.

18. Міжнародна економічна інтеграція – це:

а) розвиток міжнародних виробничих зв"язків;

б) розвиток взаємовигідної зовнішньої торгівлі;

в) процес міжнародного поділу праці;

г) широке міждержавне об"єднання, яке діє відповідно до спеціальних угод і має певну організаційну структуру.

19. Основними формами міжнародних інтеграційних об"єднань є:

а) зона вільної торгівлі;

б) мікро- і макроінтеграція;

в) митний союз і спільний ринок;

г) економічний союз – політичний союз.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Що таке світове господарство та які риси йому притаманні ?
2. У чому суть міжнародного поділу праці, які його форми?
3. Які основні тенденції характеризують розвиток міжнародного поділу праці в сучасних умовах?
4. Що таке інтернаціоналізація господарського життя?
5. Назвіть основні закономірності розвитку світового господарства.
6. На які групи поділяються країни, що утворюють світову спільноту?
7. Які є засоби регулювання зовнішньої торгівлі?
8. Охарактеризуйте основні етапи формування та розвитку світового господарства.
9. У чому полягає сутність міжнародних економічних відносин?
10. Охарактеризуйте сучасні особливості вивозу капіталу та міжнародної інвестиційної діяльності.
11. Які причини та наслідки міжнародної міграції робочої сили?
12. Розкрийте основні прояви міжнародних науково-технічних зв'язків.
13. Які етапи становлення міжнародної валютної системи?
14. Які основні переваги та недоліки різних способів організації світової валютної системи?
15. Що таке міжнародна економічна інтеграція?
16. Дайте характеристику основних міжнародних економічних об'єднань.

Література

1. Білик Ю., Файчук О. Оцінка порівняльних переваг в умовах міжнародної економічної інтеграції. // Економіка України. – 2007.- №6. – С.69-72.
2. Власов В. Глобалізаційний вплив – стратегічна основа розвитку міжнародної торгівлі. // Економіка України. – 2008. – №4. – С.63-67.
3. Гайдуцький А.П. Міграційний капітал в країнах, що розвиваються. – К.: "УкрІНТЕІ", 2008. – 296с.
4. Зазимко А.З. Політична економія: Структурно-логічний навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2005. – 358с.
5. Козик В.В. Міжнародні економічні відносини: Навчальний посібник / В.В.Козик, Л.А.Панкова, Н.Б.Даниленко. – 4 вид., доп. – К: Знання-Прес, 2005. – 407с.
6. Масловська Л. До питання оцінки передумов інтеграції України в ЄС. // Економіка України. – 2008. – №6. – С.72-75.
7. Міжнародні економічні відносини. / Керівник авт. кол. Філіпенко А.С. – К.: Либідь, 2003. – 237с.
8. Мельник Т.М. Міжнародна торгівля товарами в умовах глобальної конкуренції. – К.: КНТЕУ, 2007. – 396с.

9. Саблук П., Пріб К. Проблеми міжнародного руху капіталів та участь у них України. // Економіка України. – 2008. – №8. – С.56-60.

10. Статистичний щорічник України за 2007 рік / Державний комітет статистики України; За ред.. О.Г.Осауленка. – К.: Вид-во "Консультант", 2008. – 572с.

11. Старостіна А., Каніщенко О. Суперечливі шляхи економічної глобалізації. // Економіка України. – 2008. – №5. – С.58-60.

12. Основи економічної теорії: Підручник / За науковою ред. проф.Федоренка В.Г. – К: Алерта, 2005. – 511с.

13. ФедуловаЛ., Балакірєва О. Проблеми і перспективи виробничої та науково-технологічної кооперації підприємств України й Російської Федерації: експертна оцінка. // Економіка України. – 2009. №10. – С.56-67.

14. Чистилін Д. Прогноз структури світової економіки на основі чисельного експерименту. // Економіка України. – 2009. – №9. – С.98-107.

15. http:www.wto.org.; http:/www.inf.org.; http:/www.bank.gov.ua.

ТЕМА 13

Фіскальна політика

1. Поняття, види та завдання фіскальної політики
2. Бюджетна система. Державний бюджет. Вплив засобів фіскальної політики
3. Стан державного бюджету. Бюджетне обмеження. Концепції балансування державного бюджету.
4. Державний борг та його вплив на соціальну економіку

1. Поняття, види та завдання фіскальної політики

Фіскальна політика є головною складовою фінансової політики та дуже важливою ланкою економічної політики. Термін "фіскальна" походить від латинського *fiscus,* що в перекладі означає "державна казна".

Фіскальна політика являє собою міри, які використовує уряд з метою стабілізації економіки із допомогою зміни величини доходів або витрат державного бюджету.

Фіскальна політика **–** це урядовий вплив на економіку через оподаткування, формування обсягу і структури державних витрат з метою

забезпечення належного рівня зайнятості, запобігання й обмеження інфляції та згубного впливу циклічних коливань.

Цілями фіскальної політики як і будь-якої іншої стабілізаційної політики, направленої на згладжування стабілізаційних коливань економіки, є забезпечення: 1) стабільного економічного росту; 2) повної зайнятості ресурсів (перш за все вирішення проблеми циклічного безробіття); 3) стабільного рівня цін (вирішення проблеми інфляції).

У зв'язку з цим **фіскальну** політику також називають ***бюджетно-податковою політикою*** – це вид державного впливу на економіку шляхом формування доходів держбюджету та понесення ***витрат*** у формі ***державних закупівель, видатків у формі трансфертних виплат та процентних виплат за борговими зобов'язаннями.*** Сказане потребує певного пояснення у зв'язку з тим, що у вітчизняній літературі терміни "витрати" і "видатки" або ототожнюються, або розмежовуються, але для державного бюджету використовують термін "видатки", а для приватного сектору – "витрати". І, зрештою, для мікроекономічного рівня використовують поняття "витрати", а для макрорівня – "видатки". Ми виходимо з того, що дійсно поняття "видатки" і "витрати" не тотожні. Поняття "витрати" ширше, воно включає і поняття "видатки", тобто видатки є формою витрат. ***Витрати*** передбачають ***еквівалентність через операції купівлі-продажу. Видатки здійснюються на безеквівалентній та безповоротній основі.*** Тому, здійснюючи купівлю товарів і послуг, держава несе витрати, а виплачуючи трансферти – здійснює видатки, які водночас є і її витратами (але в особливий спосіб).

Таким чином використання терміну "видатки" для фіскальної політики може вважатись прийнятним з огляду на те, що значна частка витрат державного бюджету набуває форми трансфертів (власне видатків), хоча, приміром, придбання для органів державного управління будівель, меблів, комп'ютерів, канцтоварів, оплата послуг зв'язку, охорони, освітлення, опалення тощо, – це витрати, а не видатки. ***Отже, податки, державні закупівлі та трансферти є головними засобами впливу (інструментами)*** фіскальної політики.

Ступінь державного втручання в економіку визначається функціями держави у реалізації цілей суспільного розвитку. Найзагальнішим показником активності держави є частка національного доходу, що перерозподіляється через державний бюджет. Наприклад, в умовах централізованої планової економіки через держбюджет перерозподілялось до 75% національного доходу, в сучасних розвинених ринкових економіках ця частка становить 30-50 %. В Україні в другій половині 90-х рр. XX ст. цей показник наближався до 45 %, а зараз становить ~30 %. Для зіставлення зазначимо, що на початку XX ст. частка національного доходу, що перерозподілялася через державний бюджет, не перевищувала 10 %. Збільшення участі держави в

перерозподілі національного доходу виявляє, з одного боку, посилення ***соціальної спрямованості*** сучасних економічних систем, а з іншого – зменшує інвестиційний потенціал останніх у зв'язку з перерозподілом грошових засобів з приватного сектору в державний.

Податкове навантаження за галузевою структурою в Україні розподіляється досить нерівномірно. Максимальний податковий тягар несуть промисловість, транспорт та зв'язок.

Залежно від економічної кон'юнктури фіскальна політика як складова стабілізаційної політики спрямовується на ***стимулювання сукупного попиту*** шляхом збільшення державних витрат на закупівлю товарів та послуг (Q*)* або зменшення податків (Т) в період кризи або ***обмежує сукупний попит*** шляхом зменшення державних витрат та/або збільшення податків в умовах піднесення та зростання. Фіскальну політику здійснює уряд.

Інструментами фіскальної політки є: 1) державні закупки; 2) податки, 3) трансферти.

Основні *завдання фіскальної політики* полягають у перерозподілі національного доходу з метою:

– впливу на стан господарської кон'юнктури;

– нагромадження необхідних ресурсів для фінансування соціальних програм;

– підтримки належного рівня зайнятості;

– стимулювання економічного зростання.

Види фіскальної політики

Залежно від фази ділового циклу, фіскальна політика виявляється як стимулююча або обмежувальна.

Стимулюючу фіскальну політику називають ***фіскальною експансією.*** У *короткостроковому* періоді вона спрямовується на подолання кризи в економіці, а у *довгостроковому* політика послаблення податкового тиску може спричинити розширення пропозиції факторів виробництва і зростання економічного потенціалу. Її інструментами є: а) збільшення державних закупівель;б) зниження податків; в) збільшення трансфертів.

Обмежувальну (стримуючу) фіскальну політику називають ***фіскальною рестрикцією.*** В *короткостроковому* періоді заходи ***стримуючої фіскальної політики*** дають змогу уповільнити темпи інфляції $(\hat{P})$ ціною зростання рівня безробіття (**Q**) і скорочення обсягу виробництва **().** В *довгостроковому* періоді збільшення податкового тиску може викликати стійке скорочення сукупної пропозиції (***AS)*** й активізацію елементів механізму ***стагфляції,*** особливо за умов пропорційного скорочення державних витрат за всіма статтями бюджету, що призводить до значного скорочення державних інвестицій в інфраструктуру ринку праці. Її

інструмент є: а) скорочення державних закупівель; б) збільшення податків; в) скорочення трансфертів.

Крім того, розрізняють фіскальну політику: 1) дискреційну; 2) автоматичну (не дискреційну).

Дискреційна фіскальна політика являє собою офіційну зміну урядом велич закупівель, податків, трансфертів і сальдо державного бюджету із ціллю стабілізації економіки, досягнення рівноваги в економіці, збільшення рівня зайнятості, зниження темпів інфляції.

До інструментів дискреційної фіскальної політики відносять:

– зміна ставок оподаткування;

– скасування або запровадження нових податків чи податкових пільг;

– трансферти, обсяги, яких нейтральні щодо розмірів.

Дискреційна фіскальна політика в часі пролонгована, бо зміни структури державних витрат або ставок оподаткування вимагають тривалих дебатів з цього приводу у вищому законодавчому органі.

Дискреційна політика з метою стимулювання сукупного попиту ***(AD)*** в період кризи передбачає цілеспрямоване свідоме зниження ставок оподаткування, збільшення державних витрат та зведення державного бюджету з дефіцитом.

Автоматична фіскальна політика базується на дії вмонтованих стабілізаторів, які забезпечують природне пристосування економіки до фаз ділової кон'юнктури. Автоматичні (вмонтовані) стабілізатори собою інструменти, величина яких не змінюється, але сама наявність яких автоматично стабілізує економіку, дозволяє зменшити циклічні коливання в економіці без зміни податкового законодавства. Таким стабілізаторами є: 1) податок на прибуток; 2) ПДВ; 3) допомога по безробіттю; 4) допомога бідним.

Цій політиці властиві такі функції:

– вплив на стан господарської кон'юнктури;

– перерозподіл національного доходу;

– нагромадження необхідних ресурсів для фінансування соціальних програм;

– стимулювання економічного зростання;

– підтримка високого рівня зайнятості тощо.

Заходи фіскальної політики визначаються поставленою метою (боротьба з інфляцією, стабілізація економіки, забезпечення економічного зростання). Держава регулює сукупний попит і реальний національний доход за допомогою державних витрат, трансфертних виплат та оподаткування Основним елементом фінансової системи є державний бюджет.

2. Бюджетна система. Державний бюджет.

Вплив засобів фіскальної політики

Бюджетна система – це сукупність бюджетів різних рівнів, врегульованих нормами, що формуються на єдиних принципах під впливом державного устрою та адміністративно-територіального поділу.

Розрізняють дворівневу структуру для **унітарних держав** (*державний* та *місцевий бюджети*) та **трирівневу** для **федеральних держав** (*державний, місцевий бюджети, бюджети членів федерації*).

Бюджетну систему України утворюють: **державний бюджет** і **місцеві бюджети.**

Як економічна категорія **державний бюджет** досліджує економічні відносини між державою та економічними суб'єктами з приводу акумуляції та централізованого використання фонду грошових ресурсів країни шліхом розподілу та перерозподілу ВВП.

Державний бюджет – це фінансовий план видатків держави та джерел їх покриття (за рік).

Держбюджет як список державних доходів і видатків за певний період (фінансовий рік) має бути затверджений у законодавчому порядку.

Через державний бюджет розподіляється близько 70% національного доходу країни. Сутність держбюджету визначається соціально-економічним ладом, природою, задачами і функціями держави.

На першому етапі відбувається процес складання проекту держбюджету, Кабінет Міністрів України не пізніше 15 вересня подає його на розгляд Верховній Раді України.

На другому етапі – розгляд і затвердження проекту бюджету на сесії Верховної Ради.

На третьому – виконання і складання звіту про виконання (покладено на Кабінет Міністрів України). Фактично виконання бюджету починається з 1 січня і завершується 31 грудня кожного календарного року.

Місцевими бюджетами визначаються бюджет АР Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування, до складу, яких відносять бюджети територіальних громад, сіл, селищ, міст та ін.

Розрізняють *фактичний, структурний і циклічний бюджети.*

Фактичний бюджет – це надходження, витрати, дефіцити за певний період.

Структурний бюджет показує, якими будуть витрати, доходи, дефіцит, якщо економіка функціонує за потенційного обсягом виробництва.

Циклічний бюджет розраховується як різниця між фактичним та структурним бюджетами.

За державним бюджетом закріплені доходи та видатки.

Доходи державного бюджету – це грошові відносини, які складаються між державою та юридичними й фізичними особами в процесі вилучення і акумуляції частини вартості ВВП у загальнодержавному фонді з метою подальшого використання для реалізації функцій держави.

Основними джерелами доходів є:

1) податки;

2) платежі за використання природних ресурсів (воду, землю);

3) неподаткові надходження (від приватизації);

4) доходи від операцій з капіталом;

5) офіційні трансферти;

6) цільові фонди.

У сучасних умовах при управлінні податковою системою великого значення набуває об'єктивна оцінка і критичне узагальнення світового й вітчизняного досвіду проведення податкової політики.

Податкова політика є частиною загальної фінансової політики держави на середньострокову та довгострокову перспективу.

Податкова політика – система дій, які проводяться державою у галузі податків і оподаткування. Вона знаходить своє відображення у видах податків, розмірах податкових ставок, визначенні кола платників податків і об'єктів оподаткування, у податкових пільгах.

Існує такий вислів "у цьому світі неможливо бути впевненим ні в чому, окрім смерті та податків" (Б. Франклін).

Податкова система – сукупність податкових зборів та платежів, що законодавчо закріплені в даній державі; принципів, форм та методів їх визначення, зміни або скасування; дій, що забезпечують їх сплату, контроль та відповідальність за порушення податкового законодавства.

Податки забезпечують близько 90% доходів держави.

Податки – це обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня платниками податків у порядку та на умовах зазначених законодавством.

Податки виконують такі функції:

розподільча – є інструментом перерозподілу грошових доходів держави;

фіскальна – формування державних фондів;

регулююча – вплив податків на різні сфери життєдіяльності їхніх платників.

Податкова система має ґрунтуватися на таких принципах:

1. Принцип обов'язковості сплати податків передбачає встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства.

6. Принцип рівності суб'єктів оподаткування та недопущення будь-яких виявів податкової дискримінації забезпечується однаковим підходом до суб'єктів господарювання щодо визначення зобов'язань зі сплати податків.

7. Принцип соціальної справедливості означає організацію соціальної підтримки малозабезпечених верств населення запровадженням економічно обґрунтованого оподаткування, тобто встановленням неоподатковуваного мінімуму та диференційованого й прогресивного оподаткування доходів громадян.

8. Принцип стабільності означає незмінність податків та їх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року.

9. Принцип наукової обґрунтованості передбачає встановлення податків на підставі реальних показників стану та фінансових можливостей національної економіки. При цьому враховується необхідність досягнення збалансованості видатків бюджету з його доходами.

6.Принцип рівномірності сплати податків забезпечується встановленням строків сплати, виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету для фінансування видатків.

8. *Принцип компетенції* означає встановлення і скасування загальнодержавних податків, а також пільг щодо оподаткування тільки Верховною Радою України.

8. Принцип єдиного підходу передбачає забезпечення однакового підходу до розробки законів про оподаткування з обов'язковим визначенням платника податку, об'єкта оподаткування, податкової бази, строків і порядку сплати податку та підстав для надання податкових пільг.

9. Принцип доступності забезпечує відкритість норм податкового законодавства для платників податків.

Податкова система включає:

1. Механізм оподаткування, тобто визначення суб'єктів та об'єктів оподаткування.

Суб'єкти оподаткування – ті, хто сплачує податки, фізичні та юридичні особи;

Об'єкти оподаткування – прибуток підприємств, заробітна плата, вартість майна, виторг фірми, кількість землі тощо.

2. Види податків.

Перелік зборів та ставку оподаткування встановлює Верховна Рада України.

Податки поділяють на прямі та непрямі.

Прямі податки стягуються безпосередньо з індивідів та фірм.

До прямих податків відносять:

• *податки особисті на*: прибуток громадян, прибуток корпорацій, майно, спадок, приріст капіталу;

• *реальні податки*: на землю, промисловий, з капіталу (цінних паперів).

Непрямі податки – це податки, що встановлюються на товари та послуги і входять у їх ціну. Це податок на додану вартість (ПДВ), акцизи, мито, ліцензійні збори.

Вплив прямих податків на макроекономічну ситуацію

Розглянемо спрощену модель оподаткування пропорційним податком заробітної плати. Модель впливу пропорційного прямого оподаткування на рівноважний стан ринку праці зображено на рис. 1.

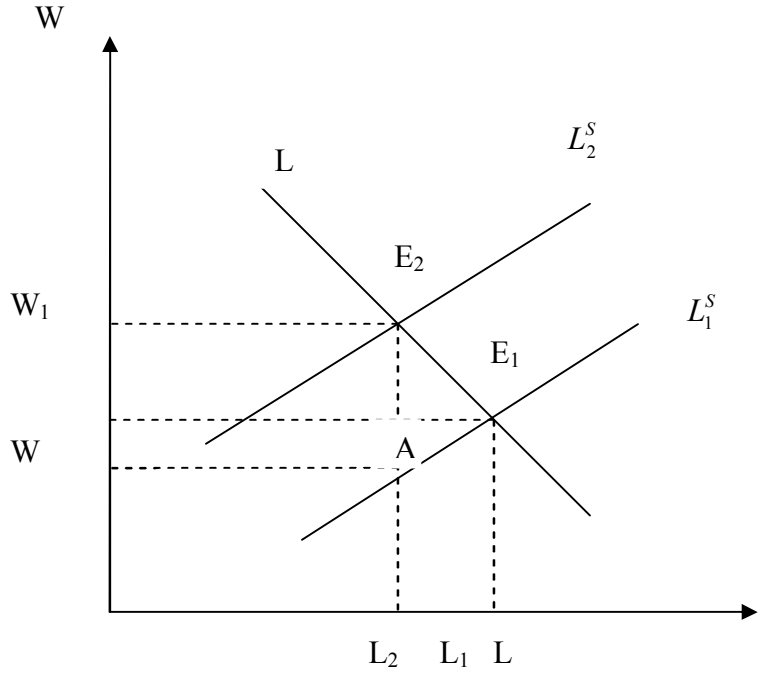

Рис. 1. Вплив податку на розмір заробітну плату й обсяг виконання робіт

На графіку відображено:

а) криву попиту на працю L^D;

б) криву пропозиції праці (L_1^S) до оподаткування заробітної плати;

в) рівновага ринку праці до оподаткування заробітної плати (E_1), якій відповідає заробітна плата (W) та кількість зайнятих (L_1);

г) криву пропозиції праці після оподаткування заробітної плати (L_2^S)$

д) рівновагу на ринку праці після оподаткування в точці E_2, якій відповідає заробітна плата (W_1) та кількість зайнятих (L_2);

є) відрізок E_2A – величина податку на заробітну плату;

є) W_1 – заробітної плата після запровадження податку;

ж) W_2 – заробітна плата після сплати податку;

з) W – заробітна плата до оподаткування;

и) площа чотирикутника W_1 E_2,AW_2 – величина податкових надходжень до бюджету за умови, що всі L_2 осіб сплачують по E_2A одиниць податку на заробітну плату.

Дослідимо це на прикладі, умовно середня заробітна плата дорівнювала 630 грн до запровадження оподаткування цього виду доходу. Оподаткування номінальної заробітної плати в 20 %, зумовить виконання такого ж обсягу праці працівниками за умови, що їхня номінальна заробітна плата (W) підвищиться на 20 %, тоді реальна заробітної плата буде незмінною. Отже, пропозиція праці L^S залишиться незмінною за умови, що номінальна заробітна плата підвищиться до 756 грн. Сплативши 126 грн податків (Т), дохід після оподаткування залишиться на рівні 630 грн, тобто лишиться на рівні до оподаткування. Виплата заробітної плати в розмірі 756 грн зумовлює зменшення залучення такої кількісті працівників підприємцями, яка була при номінальній заробітній платі 630 грн. У зв'язку із цим рівновага буде в точці E_2, якій відповідає заробітна плата в розмірі $W_1 > W$ для підприємців та $W_2 < W$– для працівників. Це свідчить про те, що розмір суми оподаткування із заробітної плати розподіляється між підприємцями та працівниками.

Площа ΔE_2E_1A – розмір загальних втрат пов'язаних із впровадженням оподаткування заробітної плати. Що розподіляються порівну між підприємцями та працівниками.

Вплив непрямих податків на макроекономічну ситуацію

Вплив непрямих податків на зміну рівноважного обсягу виробництво проілюстровано на рис. 2.

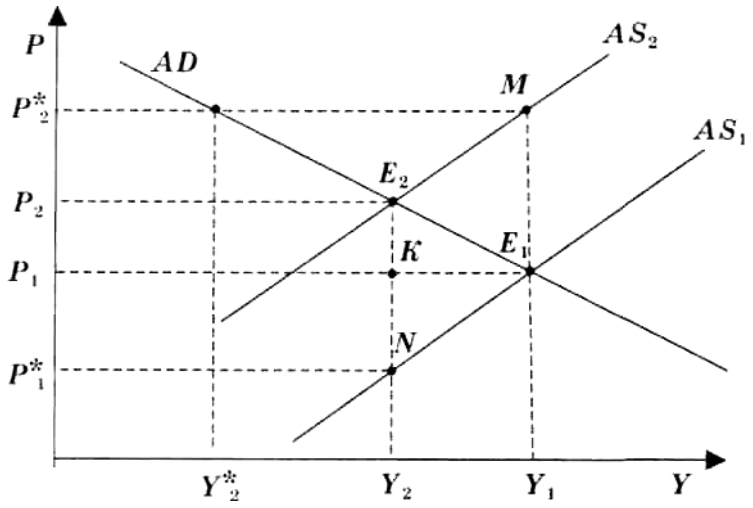

Рис. 2. Зміна обсягу випуску і доходу з причин запровадження непрямих податків

На рисунку показано:

f) на осі абсцис – обсяг випуску, на осі ординат – рівень цін;

б) рівновага до введення ПДВ відповідає точці E_1, що є точкою перетину кривих сукупного попиту (AD) і сукупної пропозиції (до введення ПДВ) (AS_1);

в) точці E_1 відповідає рівноважний рівень цін (P_1) та рівноважний обсяг виробництва (Y_1);

г) після впровадження ПДВ рівень цін зріс до рівня P_2 у зв'язку зі зростанням сукупної пропозиції до AS_2 за незмінного рівня сукупного попиту AD, а рівновага змістилася з точки E_1, в точку E_2. Цій точці рівноваги відповідає обсяг випуску Y_2, який менший за Y_2;

д) відрізок E_2N – розмір ПДВ;

є) P_2^* – рівень цін, який був би необхідний для того, щоб обсяг виробництва і продажу залишався на незмінному рівні P_2^* при запровадженні ПДВ;

є) Y_2^* – обсяг попиту за рівня цін Р%;

ж) P_1^* – рівень цін, за яким виробники реалізують свою продукцію після запровадження ПДВ;

з) площа чотирикутника P_2E_2 NP_1^* – надходження ПДВ до бюджету;

и) площа ΔE_2E_1N – загальні втрати від запровадження ПДВ;

і) площа ΔE_2ER– втрати від запровадження ПДВ, які несуть покупці;

ї) площа ΔE_1KN – втрати від запровадження ПДВ, які несуть продавці.

На прикладі дослідимо вплив ПДВ на поведінку покупців і продавців. Так, до запровадження ПДВ ціна умовної одиниці товару дорівнювала 20 грн, із ПДВ 20 % – 24 грн. Даній ситуації відповідає точка М, за якої обсяг продажу залишився б на незмінному рівні (Y_1). При умові зростання цін P_2^* = 24 грн споживачі обмежили б попит, який би зменшився до Y_2^*.

Щоб уникнути зменшення обсягів продажу, продавці та покупці мусять розділити між собою втрати, пов'язані із запровадженням ПДВ: 2 грн ПДВ – продавцю, 2 грн – на покупцю. Тоді ціна на товар при запровадженні ПДВ в 20 % буде дорівнювати не 24 грн, а 22 грн. Ціна в 22 грн вміщує в собі 4 грн ПДВ.

Втрата покупців від запровадження ПДВ становитиме 2 грн (22 – 20) і втрати продавців становитимуть теж 2 грн (20 – (22 – 4)), де (22 грн – 4 грн = 18 грн) – виручка продавця від реалізації товару після впровадження ПДВ.

Акцизи – це непрямі податки, що входять у ціни товарів і стягуються в момент їх придбання. Акцизи поділяються на:

- індивідуальні – коли оподатковується кожна одиниця товару;
- універсальні – коли об'єктом оподаткування є обсяг продажу.

Податок на додану вартість – його ставка в Україні становить 20%, формально його платниками є виробничі й торговельні підприємства, оскільки податок надходить в бюджет від них, фактично його сплачують покупці під час купівлі товарів та послуг.

Мито – це податок на товари, які імпортуються. Мито є одним із важелів захисту національного ринку і поповнення бюджетних коштів.

Чим більш розвинута країна, тим більша частка надходжень припадає на прямі податки, і навпаки.

3. Податкова ставка.

Податкова ставка – це величина податку на одиницю оподаткування (одиниця виміру об'єкта оподаткування для земельного податку – гектар тощо).

• ***Гранична податкова ставка*** – це відношення приросту виплачуваних податків до приросту доходу (1):

$$\mathbf{T_{гр}(Y)} = \frac{\Delta T}{\Delta Y} \qquad 1$$

де $T_{гр}(Y)$ – гранична ставка оподаткування;

ΔT – приріст податкових надходжень;

ΔY – приріст доходу.

• ***Середня податкова ставка*** – це відношення обсягу податків до величини доходу, який оподатковується (2):

$$\mathbf{T_{сер}(Y)} = \frac{T}{Y} \qquad 2$$

де $T_{сер}(Y)$ – середня ставка оподаткування;

T – величина податкових надходжень;

Y –дохід.

• ***Нульова ставка*** передбачає звільнення від оподаткування на певний період.

• ***Пільгова ставка*** – зменшення ставки оподаткування для окремих господарюючих суб'єктів.

Податкові пільги – зменшення податкових ставок або повне звільнення від податків окремих підприємств або виробництв залежно від їхнього профілю, характеру виробленої продукції і виконаних робіт, використаної робочої сили, зони розміщення.

Пільги в силу їхнього різноманітного характеру здатні охоплювати значну кількість платників податків, що призводить до дуже відчутного зниження реальної ставки оподаткування порівняно з номінальною.

Податкова ставка, що визначається як відсоток, поділяється на такі види:

– пропорційна, коли ставка оподаткування є однаковою і не залежить від розмірів доходу;

– прогресивна, коли ставки оподаткування зі збільшенням доходу зростають;

– регресивна, коли податкова ставка зі збільшенням доходу знижується.

За законодавством України податки поділяються на загальнодержавні та місцеві.

Загальнодержавними податками є: податок на прибуток; акцизи; ПДВ; прибутковий з громадян; мито; плата за землю; збір на обов'язкове страхування; відрахування у пенсійний та соціальні фонди.

Місцеві податки: податок з реклами; готельно-курортний збір; комунальний податок; за проїзд транзитного транспорту; використання символіки.

Зв'язок між податковою ставкою та обсягом податкових надходжень, виявляє податкову ставку (від 0 до 100%), за якої податкові надходження досягають максимуму що відображає **Крива Лаффера** (рис. 3).

А. Лаффер – відомий економіст, прихильник теорії пропозиції, який вважав, що за зростанням ставки податку від 0 до 100% податкові надходження зростають від 0 до деякого максимального рівня М, а потім знижуються до 0.

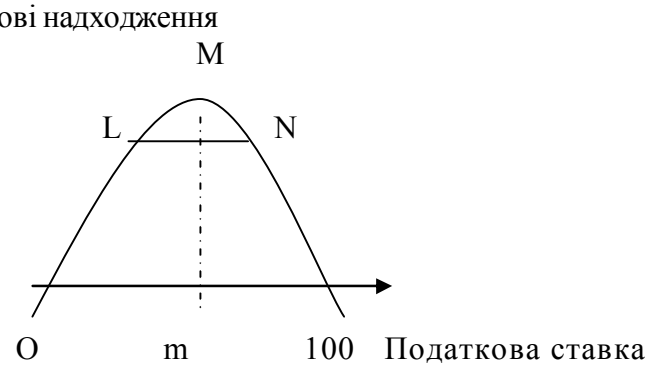

Рис. 3. Крива Лаффера

Згідно з кривою Лаффера до деякого максимального рівня М більше значення податкової ставки забезпечує більшу величину податкових надходжень. Однак наступне збільшення податкової ставки призведе до зниження стимулів виробництва і величина національного оподаткованого доходу зменшиться.

Таким чином, нижча ставка податків створить стимули до праці, заощаджень, інвестицій, інновацій, сприяючи суттєвому розширенню національного виробництва й доходу

Державні видатки як економічна категорія – це грошові відносини з приводу розподілу і використання централізованих та децентралізованих фондів грошових ресурсів держави з метою фінансування загальнодержавних потреб соціально-економічного розвитку.

Класифікація державних витрат:

І. за терміном використання ватрати є **поточні, капітальні;**

Поточні витрати – це витрати бюджету на фінансування підприємств, установ, організацій, органів державного управління, заходів соціального захисту населення. Складовими поточних витрат є:

- витрати на товари та послуги;

- оплата праці працівників бюджетних установ;
- нарахування на заробітну плату;
- витрати на відрядження;
- оплату послуг бюджетних установ;
- трансфертні платежі органам державного управління тощо.

Капітальні видатки (витрати розвитку) – це витрати бюджету на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності держави. До них відносять:

- капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення;
- фінансування структурної перебудови народного господарства;
- субвенції та інші витрати, пов'язані з розширеним відтворенням.

ІІ. за напрямом використання:

- державні витрати на споживання;
- державні інвестиції;
- трансферти;
- відсотки за державні позики.

Маніпулювання державними витратами призводить до зміни сукупного попиту, рівня цін, рівня зайнятості, обсягу виробництва, доходу.

Ця зміна досліджувалася при вивчені моделі "кейнсіанського хреста" (рис. 4).

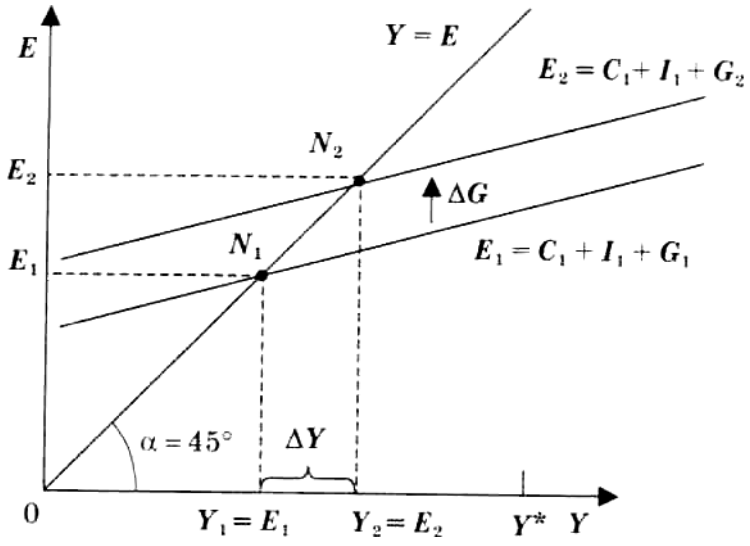

Рис. 4. Вплив зміни обсягу державних закупівель на обсяг виробництва і доходу

На рис. 1 по осі абсцис відкладено обсяг виробництва та доход, по осі ординат – сукупні витрати – ***E= C + I + G.***

Пряма ***Y = E***– бісектриса кута, яка відображає рівність обсягу запланованих та фактичних витрат. Пряма E_1 – функція запланованих витрат,

перетинає бісектрису в точці N_1, якій відповідає обсяг витрат E_1 та обсяг доходу Y_1.

Для отримання потенційного обсягу виробництва і доходу держава здійснює стимулюючу політику, збільшуючи обсяг державних закупівель на величину ***ΔG.*** У зв'язку з цим крива спланованих витрат $E = C_1 + I_1 + G_1$ зсувається вгору $E_2 = C_1 + I_1 + G_2$, *де* $G_2 = G_1 + \Delta G$. Точка N_2 – новоутворена рівноважна точка, якій відповідає рівноважний обсяг витрат E_2 та рівноважний обсяг виробництва і доходу Y_2, який не досяг потенційного рівня (***Y****).

Перевищення приросту доходу над приростом державних витрат пояснюється мультиплікатором державних витрат.

Мультиплікатор, державних витрат (m_G)розраховується за формулою (3):

$$T_G = \frac{1}{1 - c'} \qquad 3$$

де с' – частина приросту доходу, яка справляється на споживання.

Якщо планові витрати враховують вплив податкових надходжень, мультиплікатор державних витрат відображає залежність між податкових вилучень від зміни ВВП і має вигляд (4):

$$T_G = \frac{1}{1 - c'(1 - t)} \qquad 4$$

де с' – гранична схильність до споживання;

t – частка податків у сукупних доходах.

Мультиплікатор державних витрат показує, на скільки зміняться сукупні доходи (**Y**) при зміні державних втрат (**G**) на одиницю.

Мультиплікативний вплив державних закупівель пояснюється тим, що приріст доходу на величину **ΔG** збільшує дохід економічних суб'єктів, в яких уряд закупив товари та послуги. Загально відомо, що частину такого доходу суб'єкти споживуть, а частину – заощадять. Суб'єкти, у яких куплені товари і послуги, отримають дохід, який теж розподілиться на споживання та заощадження. Із зазначеного вище впливає, що збільшення державних закупівель збільшує обсяг споживання і доходу з мультиплікативним уповільнюючи ефектом.

Стимулювання сукупного попиту (сукупних витрат) знаходиться під впливом державних ***податків.*** Вплив податків на рівноважний обсяг виробництва і доходу досліджено на рис. 2.

На рис. 2 проілюстровано ситуацію, за якої крива сукупних витрат $\mathbf{E_1}$ відображає їх рівень до скорочення податків, а крива $\mathbf{E_2}$ – після скорочення податків. Із графіка видно, що зменшення податків зміщує криву сукупних витрат вгору, що призводить до зростання обсягу виробництва і доходу з Y_1 до Y_2.

Залежність між зміною податків (**Т**) та загальним випуском (*Y*) визначається **мультиплікатором податків (m_T) (5):**

$$m_T = -\frac{c'}{1-c'} \qquad 5$$

Знак "мінус" означає зворотну залежність зміни обсягу виробництва і доходу від розміру податків на дохід.

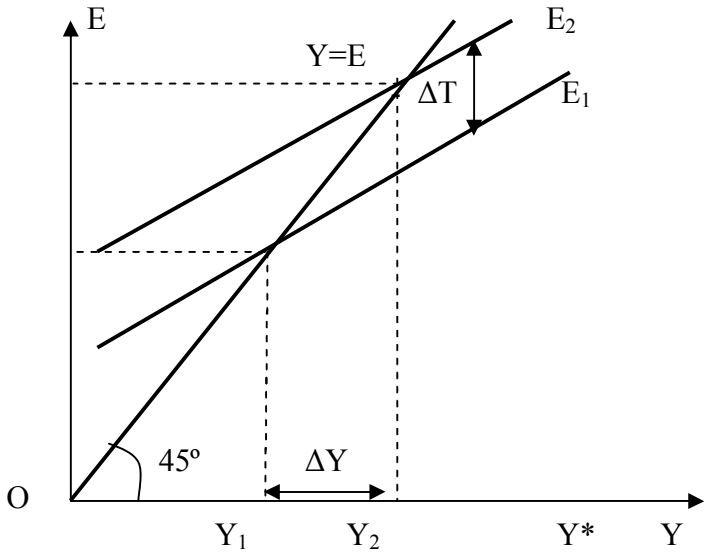

Рис. 5. Вплив податків на обсяг національного виробництва і доходу

Податковий мультиплікатор показує, що зростання податків на певну величину зменшує обсяг виробництва на більшу величину і навпаки, при зменшенні ставок оподаткування на певну величину рівноважний обсяг виробництва збільшується на більшу величину.

Крім розглянутих засобів впливу, держава може впливати на макроекономічну ситуацію, використовуючи ще один інструмент – ***трансферти приватному сектору*** (соціальні трансферти).

Соціальні трансферти (**Tr)** теж породжують мультиплікативний ефект, який діє так, як і податковий, і має такий самий спосіб визначення, але зі знаком "плюс". Мультиплікатор соціальних трансфертів (**Tr)** визначається за формулою (6):

$$m_{Tr} = \frac{c'}{1 - c'} \qquad 6$$

Ми дослідили вплив інструментів фіскальної політики на приріст обсягу виробництва. Проаналізуємо вплив вище зазначених інструментів на рівень інфляції рис. 3.

На рис. 3. спостерігається, що бісектриса кута α, яка відображає рівність сукупних витрат та обсягу виробництва (**E=Y)**, сукупні витрати – крива $\mathbf{E_1}$**,** якій відповідає рівноважний обсяг виробництва ($\mathbf{Y_1}$) менший потенційного (**Y*).** Збільшуючи сукупні витрати на величину **G** держава проводить стимулюючу політику, що зумовлює переміщення кривої сукупних витрат вгору до $\mathbf{E_2 = C + I + G.}$ Рівноважний обсяг виробництва переміщується вправо до точки $\mathbf{Y_2}$ і вищий потенційного рівня (**Y***) на величину ($\mathbf{Y_2 – Y^*}$). Зростання державних витрат призводить до інфляційного розриву (відрізок **NM**), подолати який можна зменшенням державних витрат на величину **NM**.

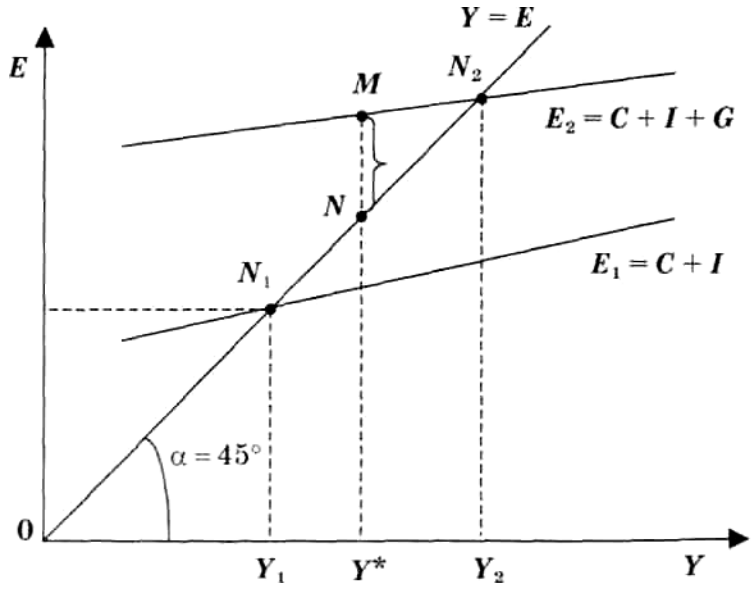

Рис. 6. Вплив зростання державних витрат на інфляційний розрив економіки

Якщо державні витрати (**G**) і податкові надходження (**T**) змінюються на одну й ту ж величину, то й обсяг виробництва змінюється на ту ж саму величину. У цьому випадку мова йде про **мультиплікатор збалансованого бюджету**, який завжди менший або дорівнює 1 (7).

$$m_b=1 \qquad 7$$

m_b – мультиплікатор збалансованого бюджету (8).

$$T_G + m_T = \frac{1}{1-c'} - \frac{c'}{1-c'} = 1 \qquad 8$$

Ефект мультиплікатора від скорочення податків слабший, ніж від збільшення державних витрат, що є наслідком більш сильного впливу державних витрат на величину сукупного доходу і споживання, порівняно зі зміною податків (9):

$$T_G = \frac{1}{1-c'}, + m_T = -\frac{c'}{1-c'}, T_{G>} m_T \qquad 9$$

Ці відмінності визначають переваги у виборі інструментів фіскальної політики щодо подолання циклічних криз.

Якщо *фіскальна політика* спрямована на ***розширення державного сектору***, то:

під час економічної кризи збільшують державні витрати, що відповідає сильному стимулюючому ефекту;

під час буму стримуючи інфляційне піднесення збільшують податки, що являється м'яким обмежувальним заходом.

Якщо метою *фіскальна політика* являється ***скорочення державного сектору***, то:

під час економічної кризи спостерігається зниження податків, що викликає незначний стимулюючий ефект;

під час буму зменшуються витрати, а це призводить до зниження рівеня інфляції.

3. Стан державного бюджету. Бюджетне обмеження. Концепції балансування державного бюджету

Залежно від співвідношення між доходами і видатками бюджет може бути:

збалансований (нормальний), коли видаткова частина держбюджету дорівнює доходній.

дефіцитний, коли витрати перевищують доходи.

профіцитний, коли доходи перевищують витрати.

Різниця між державними доходами і витратами становить **бюджетний дефіцит.**

Причинами бюджетного дефіциту є:

– падіння доходів в умовах кризового стану економіки;
– зменшення приросту національного доходу;
– збільшення бюджетних витрат;
– непослідовна фінансово-економічна політика;
– надмірний розмір державного сектору;
– домінуюча політика державного патерналізму.

Заходи щодо зниження бюджетного дефіциту

– конверсія;
– перехід від фінансування до кредитування;
– ліквідація дотацій збитковим підприємствам;
– скорочення витрат на управління державою;
– реформування системи оподаткування;
– підвищення ролі місцевих бюджетів.

Класифікація видів бюджетного дефіциту здійснюється за такими ознаками:

За **формою прояву** бюджетний дефіцит поділяється на ***відкритий і прихований.***

Відкритий бюджетний дефіцит – це офіційно визначений дефіцит у законі про бюджет на відповідний рік.

Прихований бюджетний дефіцит виникає в результаті завищення обсягів планових доходів та включення у склад доходів джерел покриття бюджетного дефіциту.

За ***причинами виникнення*** бюджетний дефіцит буває ***вимушений*** **і** ***свідомий***.

Вимушений бюджетний дефіцит є наслідком скорочення обсягів ВВП і відповідно обмеженості фінансових ресурсів країни. Прикладом вимушеного бюджетного дефіциту є ***циклічний бюджетний дефіцит***. *Циклічний*

дефіцит бюджету – це дефіцит, який є результатом циклічного падіння виробництва (скорочення національного доходу та обсягу виробництва) в наслідок кон'юнктурних коливань, що призводить до дії автоматичні фіскальні стабілізатори (скорочуються податкові надходження через зменшення ставок оподаткування при прогресивній системі оподаткування та збільшуються соціальні трансферти через зниження життєвого рівня населення).

Свідомий бюджетний дефіцит виникає внаслідок дискреційної фіскальної політики, яка передбачає цілеспрямовані зміни в розмірі державних витрат, податків і сальдо Державного бюджету. Свідомий бюджетний дефіцит виникає за умов, коли для стимулювання скупного попиту в період економічного спаду уряд цілеспрямовано знижує ставки оподаткування і збільшує державні витрати. Відповідно, в період підйому цілеспрямовано створюється бюджетний надлишок.

За **напрямом дефіцитного фінансування** розрізняють ***активний* і *пасивний бюджетні дефіцити.***

Активний бюджетний дефіцит характеризується спрямуванням коштів на інвестування економіки, що сприяє зростанню ВВП.

Пасивний бюджетний дефіцит характеризується спрямуванням коштів на покриття поточних видатків (соціальні трансферти, виплати зарплати у бюджетній сфері тощо).

Джерелами фінансування дефіциту бюджету можуть виступати:

- позики держави (неінфляційний шлях покриття бюджетного дефіциту);
- грошово-кредитна емісія (інфляційний шлях покриття бюджетного дефіциту).

Державні позики використовуються за умов:

- наявності тимчасово вільних коштів у кредиторів;
- довіри кредиторів до держави;
- зацікавленість кредиторів (за рахунок процентної політики і високих гарантій повернення боргу).

Отже дефіцит державного бюджету дорівнює сумі додатково випущених в обіг грошей та сумі позик, тобто (10):

$$\mathbf{DEF = \Delta M + \Delta B} \qquad \mathbf{10}$$

де DEF – дефіцит державного бюджету;

ΔM – додаткова емісія грошей;

ΔB – сума приросту боргу.

Грошово-кредитна емісія використовується за умов жорсткого контролю щодо використання грошей і виправдана, якщо спрямування коштів здійснюється у інвестиції, що сприяє зростання ВВП і викликає невисокі темпи інфляції. Використання емісійних коштів на поточні витрати (зарплата, соціальні трансферти тощо) зумовлює прискорення інфляції.

У статті 15. Бюджетного кодексу України джерела фінансування дефіциту бюджету визначені таки чинники:

– джередами фінасування дефіциту бюджетів є державні внутрішні та зовнішні запозичення (с. 15-1);

– запозичення не використовують для забезпечення фінансовими ресурсами поточних видатків, за винятком випадків, коли це **необхідно для збереження загальної економічної рівноваги (**с. 15-2*)*.

Причинами бюджетного дефіциту в Україні в сучасних умовах є:

– зростання виплат по державному боргу.

– значний обсяг соціальних трансфертних платежів, через низький рівень доходів населення.

– ухилення від сплати податків через високий податковий тиск та низьку фінансову дисципліну, що призводить до зниження податкових надходжень.

– значні витрати на управління тощо.

Якщо для фінансування дефіциту державного бюджету застосовують ***монетизацію,*** яка призводить до перевищення темпів приросту грошової маси над темпами приросту реального **ВВП,** то ***спостерігається зростання рівня цін.*** Це зумовлює те, що держава отримує своєрідний (інфляційний) податок, який сплачують всі економічні агенти. Цей податок, зумовлений надмірною емісією грошей, називають ***сеньйораж.***

Інфляційне покриття дефіциту державного бюджету породжує ***ефект Олівера – Танзі.*** Зміст цього ефекту полягає в тому, що ***в умовах інфляції платник податків свідомо відстрочує сплату податків,*** щоб **з** часом розрахуватись із державою знеціненими грошима. Це порушує стабільність фінансової системи.

Монетизація дефіциту не обов'язково здійснюється шляхом емісії готівки. Вона може здійснюватись за допомогою розширення кредитів, що надаються центральним банком уряду для підтримки останнім державних підприємств на пільгових умовах та шляхом відстрочення платежів уряду за своїми борговими зобов'язаннями. Прикладом останнього є несвоєчасна виплата працівникам бюджетного сектору заробітної плати, відстрочення платежів уряду за закуплені ним зернові тощо. Ці відстрочені платежі з часом нагромаджуються, збільшуючи загальний дефіцит бюджету, покривати який неінфляційним шляхом уряд уже не може. Тому, незважаючи на те, що офіційно прострочені платежі не відносять до інфляційних джерел фінансування дефіциту, вони все-таки містять у собі інфляційну компоненту.

Фінансування бюджетного дефіциту шляхом випуску державних позик може зумовити ***ефект витіснення.***

Зміст цього ефекту полягає в тому, що здійснення державних запозичень шляхом випуску позикових цінних паперів зменшує пропозицію грошей і, за інших однакових умов, збільшує ринкову процентну ставку, що зменшує

стимули приватного сектору до інвестування, а також зменшує чистий експорт та скорочує споживчі витрати домогосподарств, що послаблює і навіть може звести нанівець ефект фіскальної політики.

Стосовно ***боргового фінансування бюджетного дефіциту*** слід зауважити, що воно не усуває загрози розгортання інфляції, а відстрочує її.

Якщо, наприклад, облігації державної позики розподіляються серед комерційних банків та серед населення, це створює меншу загрозу інфляції, ніж безпосереднє їх розміщення у центральному банку. Якщо ж центральний банк на вторинному ринку їх скупить, це знову ж таки розширить межі для зростання інфляції.

Якщо ж ***розміщення державної позики здійснюється*** у позабюджетний сектор ***примусово*** під знижені або навіть від'ємні реальні процентні ставки, то *боргове* ***фінансування бюджетного дефіциту*** по суті перетворюється в ***механізм додаткового оподаткування.***

Із сказаного випливає, що, ***по-перше,*** абсолютно не-інфляційних джерел фінансування дефіциту державного бюджету немає; ***по-друге,*** жодне джерело фінансування бюджетного дефіциту не можна розглядати як абсолютно безпечне й таке, що має переваги перед іншими; ***по-третє,*** є межа бюджетного дефіциту, за якою це явище із позитивного і безпечного може перетворитись на негативне та небезпечне.

Саме тому існує так зване бюджетне обмеження, зміст якого полягає в тому, що незважаючи на можливість держави здійснювати випуск додаткових боргових зобов'язань та друкувати гроші, що розширює її можливості збільшувати витратну частину бюджету, ці засоби не є безмежними. Кожна держава, як і кожна родина, має обмеження щодо використання бюджету.

Бюджетне обмеження – це обмеження витрат величиною доходу.

Державне бюджетне обмеження – це обмеження витрат держави, зумовлене гаявгими фінансовими можливостями. Це можна виразити так (11):

$$B_m^n = B_{n-1}^g + rB_{n-1}^g + T_n - Tr_n - (C_n^g + I_n^g) \qquad 11$$

де B_n^g – чисті фінансові активи держави в n-му році;

B_{n-1}^g – чисті фінансові активи в (n-1)-му році;

r – проценти по чистих фінансових активах B_{n-1}^g попереднього року;

T_n – податки в n-му році;

Tr_n – трансферти в n-му році;

C_n^g – державні споживчі витрати в n-му році;

I_n^g – державні інвестиційні витрати в n-му році.

Чисті фінансові активи дорівнюють різниці між валовими фінансовими активами і золотовалютними резервами.

Через чистий державний бюджет бюджетне обмеження записується так (12):

$$D^g_{n-1} = D^g_{n-1} + rD^g_{n-1} + C^g_n + I^g_n + T_n, \qquad 12$$

де D^g_n – бюджетний борг в n-му році;

D^g_{n-1} – державний борг в *n*-му році.

r – процент з боргу в (n-1)-му році.

Американські підручники з макроекономіки описують закон Гремма – Радмена – Холлінга (ГРХ), який носить ім'я трьох авторів, які ініціювали його прийняття Конгресом США у другій половині 80-х рр. XX ст.

Зміст закону ГРХ полягає в необхідності збалансованості державного бюджету та здійсненні надзвичайного контролю за його дефіцитом. Причиною прийняття цього закону було те, що президент США Р. Рейган з початку 80-х рр. проводив політику лібералізації оподаткування, зміст якої полягав у зменшенні ставок оподаткування. У 1985 р. він наполягав на подальшому зниженні цих ставок. Це, звісно, зменшувало податкові надходження до бюджету. Щоб збалансувати бюджет, необхідно було зменшувати витрати (за виключенням витрат на розвиток ВПК). Домогтися цього можна було тільки шляхом скорочення витрат на вирішення соціальних проблем. Конгрес не погоджувався з такою політикою президента. Відмова від скорочення соціальних трансфертів призвела б до зростання бюджетного дефіциту та державного боргу.

Згідно з законом ГРХ бюджетний дефіцит мав з часом скорочуватись і зникнути до 1993 р. На кінець 1994 р. бюджет мав стати збалансованим. Цей закон вимагав скорочення усіх видів витрат (за виключенням ситуації, коли економіка перебуває у фазі рецесії), якщо дефіцит виходитиме за межі визначених законом контрольних цифр. Якщо прогнози показують, що дефіцит бюджету буде перевищувати запланований обсяг, то необхідно зменшувати витрати. Половина суми, на яку вони (витрати) мають скоротитися, забезпечується за рахунок витрат на оборону (за винятком ситуації, коли президент приймає рішення цих витрат не змінювати), а друга половина – за рахунок скорочення витрат за іншими статтями, окрім тих, що звільняються від скорочення (витрати на соцстрах, процентні платежі, деякі програми допомоги найбільш вразливим верствам населення).

Якщо обсяг бюджетного дефіциту настільки значний, що його покриття вимагає скорочення витрат для реалізації низки програм, то вірогідна політична криза. Щоб її уникнути, Конгрес і президент намагаються погодити бюджет. У такому випадку вдаються до продажу активів, які стають важливою статтею поповнення бюджету.

В науковій економічній літературі відомі такі концепції балансування державного бюджету:

– щорічне збалансування;

– циклічне збалансування;

– функціональних фінансів.

Концепція збалансування бюджету на щорічній основі. Ця концепція була панівною протягом тривалого періоду до Великої депресії 30-х років 20 ст. і відповідала постулатам класичної теорії. Прихильники концепції вважали, що метою державних фінансів є щорічно збалансований бюджет. Проте у разі поглибленого розгляду цієї концепції стає очевидним, що такий підхід до регулювання бюджету вступає у суперечність з фіскальною політикою, зорієнтованою на виконання стабілізаційної функції.

Для ілюстрації наведеного висновку припустимо, що економіка ввійшла у фазу спаду виробництва. Тому скорочується ВВП, що автоматично зменшує чисті податки і спрямовує бюджет до дефіциту. Тепер поставимо мету збалансувати бюджет на щорічній основі. Для цього потрібно дискреційно збільшити чисті податки та/або скоротити державні закупівлі. Всі ці заходи для економіки є стримуювальними. Вони поглиблюють падіння виробництва, тоді як необхідно його збільшувати. Отже, щорічно збалансований бюджет працює сам на себе і не є інструментом антициклічної фіскальної політики.

Концепція збалансування бюджету на циклічній основі. Згідно з цією концепцією бюджет має балансуватися не щорічно, а протягом економічного циклу, в межах якого виникають як бюджетні дефіцити, так і бюджетні профіцити. Логіка цієї концепції виглядає так. У роки падіння виробництва держава, щоб стимулювати економіку, дискреційно зменшує чисті податки та/або збільшує державні закупівлі, що спрямовує бюджет до дефіциту. В роки інфляційного зростання, щоб стримати економіку, держа ва дискреційно збільшує чисті податки та/або скорочує державні закупівлі, що викликає бюджетний профіцит.

Бюджетні профіцити в період інфляційного зростання мають покривати бюджетні дефіцити під час спадання виробництва. Завдяки цьому в межах економічного циклу бюджет має балансуватися. Але практика показує, що зростання та спадання виробництва можуть бути нееквівалентні між собою за глибиною і тривалістю. Наприклад, глибоке і тривале падіння, за яким настає незначне і короткострокове піднесення, означатиме виникнення значного дефіциту у фазі спаду і невеликого профіциту у фазі піднесення. Отже, в межах економічного циклу гармонія між бюджетними дефіцитами і профіцитами, яка має збалансовувати бюджет, не є об’єктивно зумовленою.

Аналіз наведених концепцій регулювання державного бюджету показує, що одночасне виконання стабілізаційної функції і підтримання бюджету в збалансованому стані для фіскальної політики є неможливим. Тому вона має вибирати, тобто вирішувати, що для неї є пріоритетнішим – стабілізація економіки чи збалансування бюджету. Світовий досвід, нагромаджений після Великої депресії, показує, що у вирішенні цієї альтернативи перевага

віддається стабілізаційній функції. Ця ідея лежить в основі концепції функціональних фінансів.

Згідно з ***концепцією функціональних фінансів бюджетна функція*** фіскальної політики має підпорядковуватися стабілізаційній функції. Це означає, що фіскальна політика має за мету підтримання макроекономічної стабільності, а державний бюджет призначений виконувати роль інструмента для її досягнення. Спираючись на концепцію функціональних фінансів, сучасна фіскальна політика припускає можливість застосування незбалансованого бюджету, і зокрема дефіцитного бюджету. Якщо бюджетний дефіцит є необхідною передумовою для стабілізації економіки, то держава, з одного боку, свідомо йде на його утворення, з іншого – передбачає певні джерела його фінансування.

4. Державний борг та його вплив на соціальну економіку

Державним (або урядовим) боргом називається нагромаджена сума позичених урядом коштів для фінансування дефіцитів.

Збільшення державного боргу протягом певного року дорівнює дефіциту бюджету.

Державний борг – це сума заборгованості держави перед кредиторами.

Головними причинами створення і збільшення державного боргу є:

- хронічний дефіцит Державного бюджету;
- перевищення темпів зростання державних видатків над темпами зростання державних доходів;
- дискреційна фіскальна політика направлена на зменшення податкового навантаження без відповідного скорочення державних витрат;
- розширення економічної функції держави;
- дія автоматичних стабілізаторів (циклічне зменшення податкових надходжень та збільшення соціальних трансфертів під час економічної кризи);
- залучення коштів нерезидентів з метою підтримки стабільності національної валюти;
- вплив політичних бізнес-циклів (надмірне збільшення державних видатків напередодні виборів з метою завоювання популярності у виборців);
- мілітаризація, ведення війн тощо.

Державний борг існує різних форм:

1. Залежно від суб'єктів кредитних відносин розрізняють:

– заборгованості по випущених і непогашених внутрішніх державних позик – ***внутрішній державний борг***;

– фінансових зобов'язань країни по відношенню до іноземних кредиторів на певну дату – ***зовнішній державний борг***.

2. **Загальний обсяг внутрішньої заборгованості держави** може бути поділений на дві частини:

– ***монетизований борг*****,** який складається з боргів опосередкованих кредитними стосунками держави з банками.

– ***немонетизований борг***, який складається:

а) забогованість держави з державних замовлень та надання послуг державним установам;

б) заборгованість держави із виплат по заробітній плати бюджетному сектору економіки;

в) заборгованість по виплатам соціальних трансфертів.

3. Фінансових зобов'язань країни по відношенню до іноземних країн на певну дату– **зовнішній державний борг.**

Зовнішній борг складається із зобов'язань держави перед нерезидентами, які виникають внаслідок міжнародних позик або продажу фінансових активів за кордон.

Темпи зростання зовнішнього боргу залежать від:

- частки зовнішніх запозичень у загальному обсязі наявного боргу;
- процентної ставки (підвищення ставки процента, потребує збільшення зовнішніх позик).

Ступінь впливу державної заборгованості на внутрішній сукупний попит та сукупну пропозицію, зовнішньоекономічну рівновагу повною мірою визначається структурою державних доходів і видатків. Залежно від характеру наслідків впливу боргу на економіку, їх поділяють на ***короткострокові*** та ***довгострокові***.

Короткострокові наслідки бюджетного дефіциту і відповідно бюджетного боргу, існують як ***проблема "витіснення".***

Довгострокові економічні наслідки державного боргу, відомі як "тягар" боргу.

У короткостроковому періоді ***витіснення*** виникає, коли ефективність фіскальної політики в наслідок реакції ринку грошей зменшується. Збільшення структурного дефіциту через зниження податків чи збільшення урядових видатків може призвести до підвищення процентних ставок і відповідно до зменшення інвестицій. Тому ВНП, можливо, і не зросте, а більший структурний дефіцит ***витіснить інвестиції*** із сфери виробництва.

Довгострокові наслідки державного боргу пов'язані з його впливом на нагромадження капіталу та споживання майбутніх поколінь, тобто на довгострокове економічне зростання. Зростання боргу зменшує виробничі потужності, призначені майбутньому поколінню, отже воно матиме нижчий рівень доходу.

Економічні наслідки державного боргу є:

1. Скорочення споживання населення країни.

2. Витіснення приватного капіталу, що обмежує подальше: зростання економіки.

3. Збільшення податків душ обслуговування державного боргу виступає антистимулом економічної активності.

4. Перерозподіл доходу на користі власників державних облігацій.

Сукупність заходів держави, пов'язаних з вивченням кон'юнктури на ринку позичкових капіталів, випуском нових позик, з виплатою процентів по займам, проведенням конверсій (зміни умов доходності) та консолідація (зміна строків) займів, визначених ставок процентів по державному кредиту, а також погашенням раніше випущених позик, строк дії яких скінчився – у***правління держанням боргом.***

Випуск та розміщення нових борових зобов'язань для того, щоб розрахуватися за борги називають р***ефінансуванням борг.***

Для оцінки безпеки зростання державного боргу слід знати:

а) спрямування запозичених коштів;

б) співвідношення реальної процентної ставки на обслуговування боргу і приріст обсягу реального ВВП від цих запозичень.

На погашення державного боргу впливає:

– зміна курсу національної валюти до іноземної;

– зміна відсоткових ставок за користування іноземними кредитами;

– частина суми заборгованості, яка сплачується за плаваючою відсотковою ставкою;

– рівень процента за облігаціями внутрішньої державної позики.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Основні економічні категорії та поняття

Автоматичні (вмонтовані) стабілізатори. Бюджетна система: дво- і трирівнева. Види бюджетного дефіциту: відкритий і прихований, вимушений і свідомий, активний і пасивний. Види фіскальної політики. Витрати на споживання в державному секторі. Державне бюджетне обмеження. Державний борг: внутрішній і зовнішній, монетизований і немонетизований. Державний бюджет: фактичний, структурний, циклічний. Державні витрати: поточні і капітальні. Державні закупівлі товарів та послуг. Державні інвестиції. Державні позики. Джерела фінансування бюджетного дефіциту. Джерела фіскальних доходів. Джерело оподаткування. Дискреційна фіскальна політика. Ефект витіснення. Закон Гремма – Радмена – Холлінга (ГРХ). Концепції балансування державного бюджету: щорічного, циклічного, функціональних фінансів. Крива Лаф-фера. Маніпулювання бюджетом. Маніпулювання податками. Методи оподаткування: прогресивне, пропорційне, регресивне. Мультиплікатор державних витрат. Мультиплікатор податків. Мультиплікатор соціальних трансфертів.

Недискриційна (автоматична) фіскальна політика. Непрямі податки. Об’єкт оподаткування. Обмежувальна (стримуюча) фіскальна політика (фіскальна рестрикція). Податки. Податкова ставка: середня, гранична, нульова, пільгова. Принципи побудови оптимальної податкової системи. Проценти за держав- ними боргами. Прямі податки. Рефінансування боргу. Стан державного бюджету: збалансований, дефіцитний, профіцитний. Стимулююча фіскальна політика (фіскальна експансія). Теорія "економіки пропозиції". Трансферти приватному сектору. Управління державним боргом. Фіскальна політика. Фіскальні доходи. Функції податків.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

10. Назвіть найзагальніші показники активності держави та розкрийте їх зміст.
11. Дайте визначення фіскальної політики та назвіть її види за різними критеріями класифікації.
12. Розкрийте зміст і структуру автоматичних стабілізаторів фіскальної політики.
13. Дайте визначення бюджетної системи та розкрийте її особливості для унітарних і федеральних держав.
14. У чому полягає зміст і структура бюджетної системи України?
15. Розкрийте зміст і структуру дискреційних стабілізаторів. Який із дискреційних стабілізаторів використовують для боротьби зі спадом виробництва?
16. Розкрийте зміст та взаємозв’язок між фактичним, структурним і циклічним бюджетним дефіцитами.
17. Дайте визначення поняття "фіскальні доходи держави".
18. На яких засадах ґрунтується оптимальна податкова система?
25. Назвіть використовувані фіскальною політикою методи оподатку- вання та розкрийте їх зміст.
26. На які макроекономічні явища впливає держава в процесі реалізації фіскальної політики через прямі податки і на які – через непрямі?
27. Побудуйте графік та поясніть механізм впливу прямих податків на обсяг виробництва і доходу в економіці.
28. Побудуйте графік та поясніть механізм впливу непрямих податків на обсяг виробництва і доходу.
29. Побудуйте криву Лаффера. Які закономірності в економіці вона відображає? Поясніть їх причину і механізм.
30. Дайте визначення категорії "державні витрати", розкрийте структуру та економічний зміст державних витрат.
31. Побудуйте графік і поясніть механізм впливу державних закупок на обсяг виробництва і доходу.

32. Розкрийте зміст мультиплікаторів фіскальної політики (державних закупок, податків та соціальних трансфертів) на обсяг виробництва і доходу.

33. Який із фіскальних мультиплікаторів справляє найсильніший вплив на економіку? Доведіть це математично.

34. Які концепції балансування державного бюджету ви знаєте? Розкрийте їх зміст. Яка концепція є панівною в сучасних умовах? Чому?

35. Назвіть причини дефіциту державного бюджету. Які заходи може запровадити уряд для зниження бюджетного дефіциту?

36. Які види бюджетного дефіциту ви знаєте?

37. Дайте визначення державного бюджетного обмеження. Який математичний та економічний зміст бюджетного обмеження?

38. Розкрийте зміст закону Гремма – Радмена – Холлінга (ГРХ).

39. Дайте визначення державного боргу. Розкрийте його причини, зміст, структуру та наслідки для економіки.

40. Як можна оцінити, чи безпечним (небезпечним) є подальше зростання державного боргу?

41. Поясніть, чому уряд повинен розробляти економічну політику з урахуванням взаємозв'язку грошово-кредитних і фіскальних методів?

Питання для дискусії

1. Охарактеризуйте проблеми практичної реалізації фіскальної політики в Україні.

2. Поясніть причини виникнення державного боргу, види і методи керування їм, а також його вплив на макроекономіку.

3. У чому сутність мультиплікаторів фіскальної політики?

4. Поясніть як працюють вмонтовані стабілізатори.

5. Який спосіб фінансування дефіциту бюджету краще використовувати в інфляційній економіці? З якими проблемами стикається економіка в даному випадку?

ТЕСТИ

1. Якщо уряд щороку буде прагнути до збалансованого бюджету, то такий бюджет:

а) буде зменшувати коливання у межах економічного циклу;
б) буде посилювати коливання **в** межах економічного циклу;
в) не буде впливати на обсяг виробництва і рівень зайнятості;
г) буде сприяти послабленню інфляції;
д) буде стимулювати сукупний попит.

2. Державний бюджет, збалансований па циклічній основі, був би наслідком:

а) зростання державних видатків і зниження податків у період економічного спаду;

б) скорочення державних видатків і зниження податків у період економічного спаду;

в) зростання державних видатків і зниження податків у період інфляційного піднесення;

г) зростання державних видатків за незмінних ставках податків в період інфляційного піднесення;

д) скорочення державних видатків і зниження податків у період економічного спаду.

3. Дефіцит державного бюджету виникає тоді, коли:

а) сума активів держави перевищує розмір її зобов'язань;

б) сума видатків держави перевищує суму податкових надходжень;

в) видатки держави зменшуються;

г) сума податкових надходжень скорочується;

д) зобов'язання держави перевищують її активи.

4. Ефект витіснення, пов'язаний з державним боргом, який виник внаслідок державних видатків:

б) призводить до зростання ставки процента;

в) призводить до скорочення виробничого потенціалу в майбутньому;

г) всі попередні відповіді вірні;

д) всі попередні відповіді невірні.

5. **Державний борг – це сума попередніх:**

а) державних видатків;

б) державних дефіцитів;

в) державних дефіцитів за винятком бюджетних надлишків;

г) бюджетних надлишків за винятком державних дефіцитів;

д) видатків на оборону.

6. Державний борг не може призвести до банкрутства держави тому, що вона:

а) не обов'язково повинна погашати борг;

б) може рефінансувати борги;

в) може збільшити кількість грошей в обігу;

г) всі попередні відповіді вірні;

д) всі попередні відповіді невірні.

7. Маніпуляції з державними видатками і податками для досягнення бажаного рівноважного рівня доходів і виробництва належать до:

а) кредитної політики;

б) політики, що заснована на кейнсіанській функції споживання;

в) політики, яка орієнтується на дефляційний розрив;
г) кейнсіанської фіскальної політики;
д) всі попередні відповіді вірні.

8. Яке із наведених тверджень вірне:

а) інфляція збільшує реальну вартість номінального державного боргу;
б) величина державного боргу являє собою суму усіх дефіцитів державного боргу мінус бюджетні надлишки;
в) ефект витіснення зсуває криву інвестицій вліво;
г) зовнішній борг не може бути тягарем, який лягає на національну економіку;
д) внутрішній борг не призводить до перерозподілу доходів.

10. Яке з **наступних тверджень вірне:**

а) дефіцит державного бюджету виникає, якщо доходи держави зростають;
б) інфляція зменшує реальну вартість номінального державного боргу;
в) фінансуючи зростаючі видатки за рахунок збільшення індивідуальних податків, держава накладає тягар на майбутні покоління;
г) ефект витіснення призводить до зменшення державних видатків;
д) всі попередні відповіді вірні.

Задачі

1. Припустимо, що державний борг на початку поточного року становив 2000 грошових одиниць, а номінальний бюджетний дефіцит, створений протягом цього року – 400 грошових одиниць. Рівень інфляції в країні складає 5%. Тоді операційний дефіцит становитиме:

а) 100; б) 200;
в) 300; г) 400 грошових одиниць.

2. Фактичний обсяг ВВП склав 170 млрд грн. ВВП в умовах повної зайнятості склав 210 млрд. грн. Середня ставка податку склала 10% величини фактичного ВВП. Державні видатки склали 19 млрд грн. Визначити:

1) величину сальдо державного бюджету;
1) як зміниться сальдо державного бюджету, якщо економіка досягне стану повної зайнятості?

3.Реальний ВВП в наслідок падіння виробництва зменшився на 1000 млн. грн. MPC=0,75, а MCT=0,24. На яку суму потрібно збільшити державні видатки або знизити чисті податки, щоб нейтралізувати падіння виробництва.

4.Уряд отримав позику від іноземних банків в розмірі 1,2 млрд дол. за річної ставки 8,5%. Ці кошти інвестуються в реалізацію проектів, які дають змогу збільшити ВВП країни протягом наступних років на 350 млн. дол. Визначте:

1) на яку величину зросте сума державного боргу;
2) чи збільшується фінансовий тягар на громадян даної країни?

6. Уряд отримав позику на суму 160 млн дол. терміном на 1 рік за ставки 4%. Визначте:

1)яку суму боргу уряд повинен виплатити в кінці року;

2)яка буде сума боргу і величина відсотку з урахуванням того, що Річний темп інфляції становить 3%.

Література

1. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макрозкономика: Учебник. – М.: МГУ: Изд-во "Дело и Сервис", 2000. – С. 110 – 123.

2.Базилевич ВД., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Навч. посіб. – К.: Атіка, 2002. – С. 170-196.

3.Економічна теорія. Макро- і мікроекономіка / За ред. З. Ватаманюка і С. Панчишина. – К.: Альтернативи, 2001. – С. 327-343.

4.Ивашковский С.Н. Макрозкономика: Учебник. – М.: Дело, 2000. – С. 188-203.

Ь.Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Макроекономіка. – Львів: Просвіта, 1999. – С. 290-312; 451-468.

6.Макрозкономика: Учебник / Общ. ред. Л.С. Тарасевича. – СПб.: Зкон. шк., 1994. – С. 250-259.

7.Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник / За заг. ред. С. Будаговської. – К.: Основи, 1998. – С. 305– 320.

8.Панчишин С. Макроекономіка. – К.: Либідь, 2001. –С. 402-434.

9.Перехідна економіка: Підручник / В.М. Гаєць, Є.Г. Панченко, Е.М. Лібановата ін.; За ред. В.М. Гейця. – К.: Вища шк., 2003. – Р. 21, 23.

10.Радіонова І.Ф. Макроекономіка та економічна політика. – К.: Таксон, 1996. – С. 159-175.

11.Савченко А.І’., Пухтаєвич Г.О., Тітьонко ОМ. Макроекономіка: Підручник. – К.: Либідь, 1999. – С. 169-192.

12.СаксДжД., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальний подход: Пер. с англ. – М.: Дело, 1996. – С. 254-325; 364-383;405-412.

13.Самуельсон П.Л., Нордгауз В.Д. Макроекономіка: Пер. з англ. – К.: Основи, 1995. – С. 213-231; 387-412.

ТЕМА 14

Моделі макроекономічної рівноваги

1. Макроекономічні моделі, їх види і показники.
2. Фінансовий ринок в неокласичній моделі.
3. Грошовий ринок.
4. 2.Ринок цінних паперів.
5. Модель IS-LM і її значення.
6. 3 Крива IS.
7. 3 Крива LM.
8. 3Спільна рівновага товарного і грошового ринків.

1. Макроекономічні моделі, їх види і показники

Схема кругообігу є прикладом макроекономічної моделі. Моделювання і абстрагування є основним методом макроекономічного аналізу. Всі макроекономічні процеси вивчаються на основі побудови моделей. Макроекономічні моделі є формалізованим (графічне або алгебричне) описом економічних процесів і явищ з метою виявлення основних взаємозв'язків між ними. Для побудови моделі необхідно виділити істотні, найбільш важливі характеристики для кожного досліджуваного явища і відвернутися (абстрагуватися) від неістотних явищ і чинників. Таким чином, *моделлю є* деяке спрощене віддзеркалення дійсності, що дозволяє виявити основні закономірності розвитку економічних процесів і розробити варіанти вирішення складних макроекономічних проблем, таких як економічне зростання, інфляція, безробіття тощо.

Макроекономічні моделі можуть виступати у вигляді: функцій, графіків, схем і таблиць, що дозволяє зрозуміти взаємозалежності між макроекономічними величинами, причинно-наслідкові зв'язки між економічними явищами.

У макроекономіці виділяють різні види функцій:

а) поведінкові, що характеризують поведінку економічних агентів (наприклад, функція споживання:

$$\mathbf{C = Co + mpcYd,}$$

де Со – автономне споживання, не залежне від рівня доходу;

Yd – дохід, що розташовується;

mpc – поведінковий коефіцієнт, який називається граничною схильністю до споживання і показує, як зміниться величина споживання при зміні величини доходу, що розташовується, на одиницю);

б) технологічні, що описують технологію виробництва (наприклад, виробнича функція:

$$\mathbf{Y = F\ (K, L),}$$

де Y – величина сукупного випуску, яка визначається запасом капіталу (К) і запасом праці (L), тобто кількістю основних економічних ресурсів;

в) інституційні, що показують дію інституційних чинників (параметрів державного управління) на макроекономічні величини (наприклад, функція податків:

$$\mathbf{T = \underline{T} + tY,}$$

де Т – величина податкових надходжень;

Т – автономні (акордні) податки, не залежні від рівня доходу;

t – ставка податку;

Y – рівень сукупного доходу (випуску).

г) дефініційні, що відображають визначення тієї або іншої макроекономічної величини (наприклад, функція сукупного попиту, який за визначенням є сумою попитів всіх макроекономічних агентів і має вигляд:

$$\mathbf{AD = C + I + G + Xn,}$$

де С – попит домогосподарств (споживчі витрати);

I – попит фірм (інвестиційні витрати);

G – попит держави (державні закупівлі товарів і послуг);

Xn – попит іноземного сектора (чистий експорт).

Всі ці функції можна представити у вигляді графіків і таблиць.

Моделі включають два види показників: екзогенні і ендогенні.

Екзогенні величини – це показники, що задаються ззовні, моделі, що формуються зовні. Екзогенні величини є автономними (незалежними). *Ендогенні величини* – це показники моделі, що формуються всередині.

Рисунок 1

Модель дозволяє показати, як зміна екзогенних величин (зовнішній імпульс) впливає на зміну ендогенних (рис. 1). Наприклад, якщо функція споживання має вигляд: C = C (Yd, W), де C – величина сукупних споживчих витрат, Yd – доход кінцевого використання і W – багатство, Yd і W є екзогенними величинами, а C – ендогенною. Ця модель дозволяє досліджувати, як зміна доходу кінцевого використання і/або багатства змінює величину споживчих витрат. Споживання, таким чином, виступає як залежна величина (функція), а доход кінцевого використання і величина багатства – як незалежні величини (аргумент функції). У різних моделях одна і та ж величина може бути і екзогенною, і ендогенною. Так, в моделі споживання споживчі витрати (C) виступають як ендогенна (залежною) величина, а в моделі сукупного попиту: AD = C + I + G + Xn споживчі витрати (C) є екзогенними (незалежною) величиною, тобто змінною, що визначає величину сукупного випуску і сукупного доходу. Виняток становлять змінні державного управління, які, як правило, є екзогенними, такі як державні закупівлі товарів і послуг, акордні податки, податкові ставки, величина трансфертів, облікова ставка відсотка, норма обов'язкових резервів, грошова база.

Окрім змінних, моделі включають параметри і константи. До них відносяться всі поведінкові коефіцієнти, такі як гранична схильність до споживання, гранична схильність до заощадження, норма депонування, норма надмірних резервів, а також показники еластичності (чутливості), такі як чутливість інвестицій до зміни ставки відсотка, чутливість попиту на гроші до зміни доходу, ступінь мобільності капіталу тощо.

Важлива особливість макроекономічних змінних полягає в тому, що вони діляться на дві групи: показники потоків і показники запасів. *Потік* (flow) – це кількість за певний період часу. У макроекономіці, як правило, одиницею часу є рік. До показників потоків відносяться: сукупний випуск, сукупний доход, споживання, інвестиції, дефіцит (профіцит) державного бюджету, кількість безробітних, експорт, імпорт тощо, оскільки всі вони розраховуються щороку, тобто з розрахунку на один рік. Всі показники, відображені в схемі кругообігу, є потоками. (Не випадково ця схема називається моделлю кругових потоків – model of circular flows). *Запас* (stock) – це кількість на певний момент часу, тобто на певну дату (наприклад, 1 січня 2009 року). До показників запасів відносяться національне багатство, особисте багатство, запас капіталу, кількість безробітних, виробничий потенціал, державний борг тощо.

Макроекономічні показники можуть бути поділені також на: абсолютні і відносні. Абсолютні показники вимірюються в грошовому (вартісному) виразі (виняток становлять показники чисельності зайнятих і чисельності безробітних, які вимірюються в кількості чоловік), а відносні – у відсотках або відносних величинах. До відносних показників відносяться такі, як рівень

безробіття, дефлятор (загальний рівень цін), темп інфляції, темп економічного зростання, ставка відсотка, ставка податку тощо.

Стійка рівновага Нестійка рівновага Нейтральна рівновага

Рисунок 2. Види рівноваги

Важливе значення в макроекономіці має вивчення рівноважних станів. При цьому розрізняють три види рівноваги: стійка, нестійка і нейтральна (рис. 2). Рівновага в системі вважається стійкою, якщо, будучи виведеною з рівноважного стану, система самостійно повертається в неї; нестійким, якщо не повертається, і нейтральним, якщо неможливо, безумовно, сказати, чи повернеться система в початковий стан чи ні.

У макроекономічних моделях велике значення має чинник часу. Залежно від того, як цей чинник враховується в аналізі, розрізняють три види макроекономічних моделей: статичні, порівняльної статики і динамічні (при цьому дослідження можуть проводитися як в дискретному, так і в безперервному часі). *Статичні моделі* описують економічну ситуацію на певний момент часу. Моделі *порівняльної статики* показують результат переходу економічної системи з одного рівноважного стану до іншого, але не досліджують, як відбувається цей перехід. Механізм цього процесу переходу вивчається в динамічних моделях.

У *динамічних моделях* важливу роль відіграє принцип дисконтування, тобто приведення вартості майбутніх доходів до поточного періоду (present value – PV). Метод дисконтування використовується при визначенні ефективності вкладень засобів у фінансування інвестиційних проектів (фінансування інвестиційного проекту має сенс, якщо сума майбутніх доходів, приведених до поточного періоду, буде не менше величини витрат на його фінансування), при покупці цінних паперів (що доцільно лише в тому випадку, якщо приведений сумарний доход від цього цінного паперу буде не менше суми, витраченої на її покупку), при міжчасовому виборі споживання (при ухваленні рішення про віддання перевазі майбутнього споживання над поточним). Дисконтована вартість розраховується за формулою:

$$PV = \frac{x_1}{1+i} + \frac{x_2}{(1+i)^2} + ... + \frac{x_n}{(1+i)^n}$$

де x_1, x_2, …, xn – доходи, які економічний агент припускає отримати в кожному з майбутніх періодів (від першого до n-ого);

r – норма дисконту, яка в макроекономічних моделях, як правило, вважається рівній ставці відсотка.

Макроекономічний сенс ставки відсотка полягає в тому, що вона є альтернативними витратами використання грошей іншим чином.

2. Фінансовий ринок в неокласичній моделі

Фінансовий ринок складається з двох секторів: ринку цінних паперів і грошового ринку.

2.1. Грошовий ринок.

Гроші – це фінансові активи, що виконують наступні функції:

1. засобу платежу;
2. міри вартості;
3. засобу заощадження накопичення.

Розуміння неокласиками грошей продовжує традиції класичної школи, хоча і має деякі відмінності. Так неокласики, також як і класики, припускають наявність в економіці так званої "дихотомії": існування двох секторів, що не впливають один на одного, з якої витікає нейтральність грошей в економіці, тобто, відсутність впливу грошей на визначення рівноважних реальних величин.

Можна вивести умову, при якій виконується нейтральність грошей в економіці, отже, не відбувається зміна купівельній спроможності грошей.

Позначимо купівельну спроможність грошей як $m = \frac{M}{P}$, тоді умовою того, що купівельна спроможність грошей буде незмінною, тобто, m = const, буде виконання рівності:

$$\dot{m} = 0$$

Оскільки,

$$\dot{m} = (\frac{\dot{M}}{P}) = \frac{\dot{M}}{P} - \frac{M\dot{P}}{P^2} = \frac{\dot{M}}{M} \times \frac{M}{P} - \frac{M}{P} \times \frac{\dot{P}}{P} = m(\mu - \pi),$$

то, $\dot{m} = 0$ коли

$$m(\mu - \pi) = 0, \qquad (1)$$

де μ - темп зростання номінальної грошової маси.

З (1) випливає правило нейтральності грошей: реальна вартість грошей не змінюється, коли темп зростання номінальної грошової маси дорівнює рівню інфляції.

Крім того, на відміну від класиків неокласики визнавали, що попит на гроші визначається не тільки необхідністю спрощення процесу обміну.

Дійсно, для більшості економічних суб'єктів гроші корисні тим, що дозволяють здійснювати операції (трансакції). Але оскільки гроші не

приносять відсотка, та більшість людей вважають за краще зберігати не всі свої фінансові активи в цій формі, що також є чинником, що визначає попит на гроші. Але все-таки, на думку неокласиків, ведучу роль у визначенні попиту на гроші грає трансакційний мотив, і саме трансакційний попит на гроші негативно залежить від ставки відсотка.

Теорії попиту на гроші, які вважають, що основна роль грошей виявляється в обслуговуванні трансакцій, що накопичення грошей відбувається лише з метою здійснення покупок, прийнято називати *трансакційними теоріями попиту на гроші*. Кожна з цих теорій по-своєму представляє процеси отримання грошей і здійснення операцій, а також вибір, який здійснює індивідума, вирішуючи питання про те, яку частину фінансових активів він триматиме у вигляді грошей, а яку ні. Для того, щоб уявити собі, як трактується попит на гроші з погляду таких теорій, розглянемо широко відому просту запасову модель Баумоля-Тобіна.

Модель Баумоля-Тобіна.

Модель була розроблена Уїльямом Баумолем (1952) і Джеймсом Тобіном (1956). Ця модель показує, як індивідума формує свій попит на готівку, враховуючи всі переваги і недоліки володіння готівкою.

Модель Баумоля-Тобіна будується на наступних передумовах:

1. деякий індивідума отримує номінальний доход (Y) дискретним чином і в безготівковій формі;
2. індивідума переводить гроші в готівку однаковими порціями за n-ну кількість відвідувань банку;
3. витрати, щодо відвідування банку існують і не дорівнюють 0;
4. витрачання грошей відбувається рівномірно і безперервно;
5. ціни, а, отже, реальні витрати протягом року не змінюються.

При таких передумовах індивідум від володіння деякої суми готівки несе втрати двох видів. По-перше, він втрачає частину свого багатства, яку міг би мати, якби зберігав дану суму в активах, що приносять відсоток. По-друге, він при кожному відвідуванні банку несе трансакційні витрати.

Припустимо, що індивідум за рік n разів відвідує банк. Тоді сума грошей, яку він знімає кожного разу, може бути визначена як:

$$M^* = \frac{Y}{n},$$

а середня кількість грошей на руках у індивідума протягом кожного періоду і, відповідно, в середньому за рік, як:

$$\frac{M^*}{2} = \frac{Y}{2n}$$

Отже, альтернативні витрати, які нестиме індивідум протягом року від зберігання активів в наявній формі, будуть дорівнювати величині:

$$\mathrm{i}_{\mathrm{n}} \times \frac{Y}{2n},$$

де $\mathrm{i}_{\mathrm{n}} \approx \mathrm{i} + \pi$ – номінальна ставка відсотка, яка характеризує альтернативну вартість однієї грошової одиниці. Причому реальна ставка відсотка відображає упущений реальний доход, а рівень інфляції характеризує втрати, пов'язані з інфляцією.

З іншого боку, при кожному відвідуванні банку індивідум несе трансакційні витрати. Якщо реальна вартість витрат від одного відвідування банку дорівнює b, то загальні трансакційні витрати від всіх відвідувань в номінальному виразі будуть дорівнювати $n \times Pb$.

Оскільки обидва види витрат залежать від числа відвідувань індивідумом банку, то вирішуючи задачу мінімізації витрат, індивідум може вибрати оптимізуюче його поведінку число відвідувань банку і суму, яку він повинен знімати за кожне відвідування банку, тобто:

$$\min_{n}\left(TC = \mathrm{i}_{\mathrm{n}} \times \frac{Y}{2n} + n \times Pb\right) \qquad (2)$$

З (2) випливає, що в цьому випадку оптимальне число відвідування визначається наступним виразом:

$$n = \sqrt{\frac{\mathrm{i}_{\mathrm{n}} Y}{2Pb}},$$

а сума грошей, що знімається з рахунку за одне відвідування, дорівнює:

$$M^* = \frac{Y}{n} = \sqrt{\frac{2PbY}{\mathrm{i}_{\mathrm{n}}}}$$

Таким чином, оптимальний протягом року середній касовий залишок, на якого індивідуума пред'являтиме попит, може бути визначений як:

$$\left(\frac{M}{P}\right)^d = \frac{Y}{P \cdot 2n} = \sqrt{\frac{bY}{2\mathrm{i}_{\mathrm{n}}}} \qquad (3)$$

Отже, згідно моделі Баумоля-Тобіна, на основі виразу (3), ми можемо зробити висновок, що згідно трансакційними теоріям попиту, попит на гроші є позитивною функцією від рівня реального доходу, негативною функцією від номінальної ставки відсотка, позитивною функцією від реальної вартості трансакційних витрат.

Пропозиція грошей.

Пропозиція грошей визначається тим, яким агрегатом вимірюється грошова маса і яку політику проводить Центральний банк (ЦБ) на грошовому ринку.

Якщо грошова маса (М) вимірюється агрегатом М1, то грошова пропозиція змінюється в результаті як грошової, так і кредитної емісії, оскільки в грошову базу (Н) в цьому випадку входять не тільки готівка (Ch),

але і резерви (RR). Вплив грошової бази на пропозицію грошей в цьому випадку виражається грошовим мультиплікатором (m_m):

$$M = m_m \bullet H$$

$$m_m = \frac{1 + cr}{cr + er + ur}, \quad (4)$$

де cr – схильність населення зберігати активи в грошовій формі;

ur – норма обов'язкового резервування;

er – норма надмірних резервів.

Вираз (4) показує, як Центральний банк може за рахунок мультиплікатора вплинути на грошову пропозицію. Вплив Центрального банку на три параметри, що визначають значення мультиплікатора, буде різним. На перший з трьох параметрів (схильність населення зберігати гроші в наявній формі) Центральний банк може впливати тільки побічно, причому, контроль над цим параметром важкий. Другий параметр (обов'язкову норму резервування) він сам визначає, і, отже, повністю контролює. Третій параметр (надмірна норма резервування) встановлюється суб'єктивним чином кожним банком на основі кон'юнктурних змін ринку кредитів, але оскільки Центральний банк володіє інструментом, яким може впливати на ринок кредитів (ставка рефінансування), то він може регулювати цю норму.

На грошову базу Центральний банк, окрім прямої емісії грошей, може вплинути проводячи операції на відкритому ринку: продаючи і купуючи у населення державні цінні папери.

Так само, як було сказано раніше, пропозиція грошей визначається політикою Центрального банку на грошовому ринку. Якщо Центральний банк проводить політику, направлену на підтримку ставки відсотка на постійному рівні, то пропозиція грошей буде змінюватися так, щоб процентна ставка з часом залишалася постійною. Тобто, в координатах (i) крива пропозиції реальних грошей матиме вид горизонтальної прямої. Якщо Центральний банк проводить політику, направлену на підтримку реальної маси грошей на постійному рівні, то пропозиція грошей незалежно від зміни ставки відсотка буде постійна. Тобто, в координатах (i, m) крива пропозиції реальних грошей матиме вид вертикальної прямої. Якщо ЦБ у відповідь на підвищення ставки відсотка буде збільшувати пропозицію реальних грошей, то в координатах (i, m) крива пропозиції реальних грошей матиме позитивний нахил.

Зазвичай в моделях приймають передумову про те, що завданням ЦБ є підтримка реальної грошової маси на постійному рівні. В цьому випадку можна вважати, що пропозиція грошей величина екзогенна задана і регульована державою, незалежна від ставки відсотка.

Рівноважне перебування на грошовому ринку встановлюється, коли попит на реальні гроші дорівнює реальній пропозиції грошей.

Припустимо, що відбулося порушення рівноваги на грошовому ринку за рахунок збільшення грошової пропозиції. Пропозиція зміни реальних грошей – величина, яка задається державою екзогенно, оскільки:

$$\dot{m}^s = \frac{dM^s}{dt} \times \frac{1}{P},$$

а зміна грошової маси екзогенно визначається державою.

Дефіцит реального попиту на гроші, який виниклий в цій ситуації, вирішуватиметься ринком шляхом збільшення додаткового попиту на реальні гроші, який можна представити таким чином:

$$\dot{m}^d = \xi\left[\left(\frac{M}{P}\right)^d (Y^*, i) - \frac{M}{P}\right],$$

де ξ – швидкість подолання реальним попитом на гроші дефіциту, який виник. Якщо швидкість подолання реальним попитом на гроші дефіциту, який виник, величина постійна і екзогенно задана, то величина додаткового попиту на реальні гроші буде залежати від рівня доходу, ставки відсотка і колишнього реального запасу грошей в економіці, тобто:

$$\dot{m}^d = \dot{m}^d(\underset{+}{Y^*}, \underset{-}{i}, \underset{-}{(M/P)})$$

Нова ситуація рівноваги встановиться тоді, коли додатковий попит на реальні гроші зросте до рівня, який дорівнює додатковій пропозиції реальних грошей. Тобто ситуацію рівноваги на грошовому ринку в цьому випадку можна записати таким чином:

$$\dot{m}^d(Y^*, i, \frac{M}{P}) = \dot{m}^s,$$

що графічно представлено на рисунку 3.

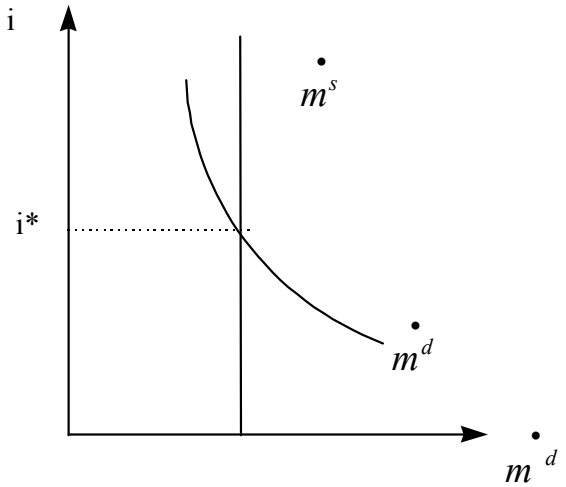

Рисунок 3

Якщо процентна ставка в економіці встановиться вище за рівноважну, і > і*, то на ринку грошей виникає ситуація дефіциту додаткового попиту на гроші. Велика ставка відсотка привертає увагу більшості покупців цінних паперів. Попит на цінні папери перевищує пропозиції, поточна вартість цінних паперів починає зростати, а ставка відсотка починає падати, поки не знизиться до рівноважного рівня і*, і грошовий ринок не прийде до стану рівноваги.

Якщо процентна ставка в економіці встановиться нижче за рівноважну, і < і*, то на ринку грошей виникає ситуація надлишку додаткового попиту на гроші. Менша ставка відсотка збільшує число продавців цінних паперів, пропозиція цінних паперів перевищує попит, поточна вартість цінних паперів починає падати, ставка відсотка починає зростати, поки не підніметься до рівноважного рівня r*, а грошовий ринок не прийде до стану рівноваги.

2.2. Ринок цінних паперів.

Для спрощення макроекономічні моделі розглядають тільки два види цінних паперів: акції і облігації.

Акція – це безповоротний цінний папір, що дає право володіння і управління акціонерним підприємством.

Облігація – це поворотний цінний папір з фіксованим терміном повернення і з фіксованим доходом.

Причому передбачається, що акції може випускати тільки фірма, а облігації – тільки держава.

Поточна вартість акції. Доход від акцій не є заздалегідь встановленою гарантованою величиною, він визначається загальними зборами акціонерів.

Припустимо, що прибуток корпорації постійна величина РП, кількість акцій (Е) незмінна, і ставка відсотка незмінна. Тоді поточна вартість акції для дискретного випадку можна визначити таким чином:

$$P_e = \frac{РП}{E \times (1+i)} + \frac{РП}{E \times (1+i)^2} + \cdots + \frac{РП}{E \times (1+i)^T} =$$

$$= \frac{РП\ /(1+i)}{E * (1 - \frac{1}{1+i})} = \frac{РП}{iE}$$

Поточна вартість акції для безперервного випадку буде наступною:

$$P_e = \int_0^{\infty} \frac{РП}{E} e^{-rt} dt = \frac{РП}{E \times i}$$

Поточну ціну купонної облігації Pb можна визначити, продисконтував потік передбачуваних доходів, тобто:

$$P_b = V_0 + \frac{V_1}{(1+i)} + \frac{V_2}{(1+i)^2} + \cdots + \frac{V_T}{(1+i)^T} + \frac{B_0}{(1+i)^T} =$$

$$= \sum_{n=0}^{T} \frac{V_n}{(1+i)^n} + \frac{B_0}{(1+i)^T}$$

Пропозиція облігацій визначається державою, яка за рахунок облігаційної позики фінансує свої зростаючі витрати.

Пропозиція акцій визначається фірмами, які за рахунок акцій фінансують нові капіталовкладення, тобто інвестиції.

Попит на цінні папери пред'являє домашнє господарство, яке таким чином відкладає поточне споживання на майбутнє.

Обсяг попиту на цінні папери домогосподарство визначає, виходячи з ресурсів, які у нього є, тобто засобів, які воно має намір зберегти. Доход кінцевого використання, отримується як зароблений і незароблений доход (в даному випадку доход від державних облігацій) за вирахуванням особистих податків, витрачається на споживання і заощадження:

$$Z = \overline{Y} - \tau = C\ (Z) + S\ ,\ \overline{Y} = Y + ib$$

Заощадження йдуть на покупку цінних паперів і на підтримку минулої купівельної спроможності грошей у випадки зміни грошової пропозиції:

$$S = Z - C(Z) = \dot{f}^d + \dot{m}^d$$

Звідси,

$$Z - C(Z) - \dot{m}^d = \dot{f}^d$$

Таким чином,

$$\dot{f}^d = \dot{f}^d(\underset{+}{Z}, \underset{-}{Y^*}, i, \underset{+}{\frac{M}{P}})$$

Пропозиція цінних паперів складається з пропозиції акцій і пропозиції облігацій:

$$\dot{f}^s = \dot{E}^s + \dot{B}^s$$

Отже,

$$\dot{f}^s = \dot{f}^s(\underset{-}{i})$$

Умову рівноваги на ринку цінних паперів можна записати в наступному вигляді:

$$\dot{f}^d(Z, Y^*, Y, \frac{M}{P}) = \dot{f}^s(i)$$

А графічно умова рівноваги ринку цінних паперів зображена на рисунку 4.

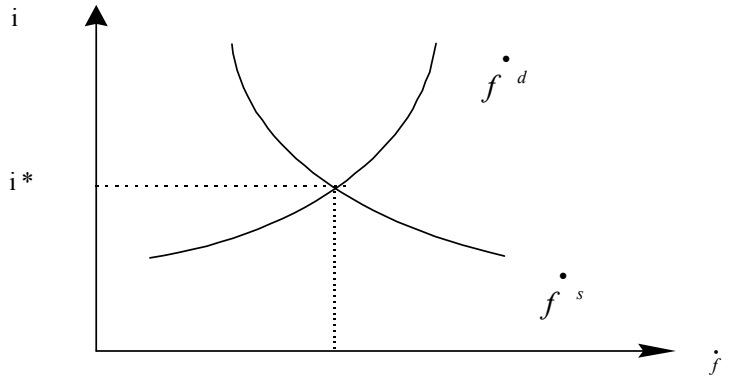

Рисунок 4

Якщо процентна ставка в економіці встановиться нижче, за рівноважну, і > і*, то на ринку цінних паперів виникає ситуація дефіциту додаткового попиту на цінні папери. Менша ставка відсотка збільшує число продавців цінних паперів. Попит на цінні папери стає меншим ніж пропозиція, поточна вартість цінних паперів починає падати. Ставка відсотка починає зростати, поки не досягне рівноважного рівня і*, і ринок цінних паперів не прийде до стану рівноваги.

Якщо процентна ставка в економіці встановиться вище, за рівноважну, і < і*, то на ринку цінних паперів виникає ситуація надлишку додаткового попиту. Велика ставка відсотка привертає увагу більшості покупців цінних паперів. Попит на цінні папери перевищує пропозицію. Поточна вартість цінних паперів починає зростати, ставка відсотка починає падати, поки не знизиться до рівноважного рівня і*, і ринок не прийде до стану рівноваги.

3. Модель IS-LM і її значення

Моделлю IS-LM є модель сумісної рівноваги товарного і грошового ринків. Вона є моделлю кейнсіанського типу (demand-side), описує економіку в короткостроковому періоді і служить основою сучасної теорії сукупного попиту.

Модель IS-LM була розроблена англійським економістом Джоном Хіксом в 1937 р. в статті "Кейнс і неокласики" і набула широкого поширення після виходу в 1949 р. книги американського економіста Елвіна Хансена "Монетарна теорія і фіскальна політика" (тому модель іноді називають моделлю Хікса-Хансена).

Крива IS (інвестиції-заощадження) описує рівновагу товарного ринку і відображає взаємовідношення між ринковою ставкою відсотка і та рівнем доходу Y, які виникають на ринку товарів і послуг. Крива IS виводиться з

простої кейнсіанської моделі (моделі рівноваги сукупних витрат або моделі кейнсіанського хреста), але відрізняється тим, що частина сукупних витрат і, перш за все, інвестиційні витрати тепер залежать від ставки відсотка. Ставка відсотка перестає бути екзогенною змінною і стає ендогенною величиною, яка визначає ситуацією на грошовому ринку, тобто всередині самої моделі. Залежність частини сукупних витрат від ставки відсотка має за результат те, що для кожної ставки відсотка існує точне значення величини рівноважного доходу і тому може бути побудована крива рівноважного доходу для товарного ринку – крива IS. В усіх точках цієї кривої дотримується рівність інвестицій і заощаджень (а в ширшому сенсі рівність суми ін'єкцій сумі вилучень), що пояснює назву кривою (Investment = Savings).

Крива LM (ліквідність-гроші) характеризує рівновагу на грошовому ринку, яка існує, коли попит на гроші (перш за все обумовлений властивістю абсолютної ліквідності готівки) дорівнює пропозиції грошей. Оскільки попит на гроші залежить від ставки відсотка, то існує крива рівноваги грошового ринку – крива LM (Liquidity preference = Money supply), кожна точка якої є комбінацією величин доходу і ставки відсотка, що забезпечує монетарну рівновагу.

Перетин кривих рівноваги товарного (IS) і грошового (LM) ринків дає єдині значення величини ставки відсотка і (рівноважна ставка відсотка) і рівня доходу Y (рівноважний рівень доходу), що забезпечують одночасну рівновагу на цих двох ринках.

Модель IS-LM дозволяє:

1) показати взаємозв'язок і взаємозалежність товарного і грошового ринків;

2) виявити чинники, що впливають на встановлення рівноваги як на кожному з цих ринків окремо, так і умови їх одночасної рівноваги;

3) розглянути дію зміни рівноваги на цих ринках на економіку;

4) проаналізувати ефективність фіскальної і монетарної політики;

5) вивести функцію сукупного попиту і визначити чинники, що впливають на сукупний попит;

6) проаналізувати варіанти стабілізаційної політики на різних фазах економічного циклу.

Модель IS-LM зберігає всі передумови простій кейнсіанської моделі:

1) рівень цін фіксований (P = const) і є екзогенною величиною, тому номінальні і реальні значення всіх змінних співпадають;

2) сукупна пропозиція (обсяг випуску) досконала еластична і здатна задовольнити будь-який обсяг сукупного попиту;

3) доход (Y), споживання (C), інвестиції (I), чистий експорт (NE) є ендогенними змінними і визначаються всередині моделі;

4) державні витрати (G), пропозиція грошей (M^S), податкова ставка (t) є величинами екзогенними і формуються поза моделлю (задаються ззовні).

5) ВНП = ЧНП = НД, оскільки податки платять тільки домогосподарства, а непрямі податки на бізнес відсутні.

Виняток становить передумова про постійність ставки відсотка. Якщо в моделі "Кейнсіанського хреста" ставка відсотка фіксована і виступає екзогенним параметром, то в моделі IS-LM вона ендогенна і формується всередині моделі; її рівень змінюється і визначається зміною ситуації (рівноваги) на грошовому ринку. Плановані автономні витрати залежать тепер від ставки відсотка.

3.1. Крива IS.

Основою для побудови кривої IS є:

1) модель сукупних витрат (модель хреста "Кейнсіанського"), яка показує, що визначає доход в економіці при даному рівні планованих витрат (тобто виходить з передумови, що рівень планованих автономних витрат фіксований);

2) функція залежності автономних планованих витрат від ставки відсотка.

Оскільки в модель включена нова ендогенна змінна – ставка відсотка – розглянемо її детальніше.

Ставка відсотка і автономні витрати. Для заощадників ставка відсотка виступає як винагорода за те, що утримується від споживання в сьогоденні за рахунок очікуваного споживання в майбутньому. Для позичальників ставка відсотка є ціною позичкових засобів, використовуваних інвесторами для покупки інвестиційних товарів, а домогосподарствами для покупки споживчих товарів тривалого користування. В економіці існує безліч конкретних видів процентних ставок, такі як процентні ставки, що виплачуються:

- банками по чекових, ощадних і строкових рахунках;
- по засобах, займаним урядом (відсотки по державних облігаціях);
- бізнесом (відсотки по комерційним цінним паперам і облігаціям корпорацій);
- комерційними банками Центральному банку (облікова ставка відсотка);
- домогосподарствами (відсотки по заставам, іпотечному і споживчому кредиту).

У економічній теорії, що виявляє основні, принципові взаємозв'язки і взаємозалежності в економіці, відмінності між різними видами процентних ставок вважаються неістотними і під ринковою ставкою відсотка розуміється середня зі всіх різних ставок.

Співвідношення між автономними плановаными витратами і ставкою відсотка. Зміна ставки відсотка впливає на наступні компоненти автономних витрат:

Інвестиційні витрати. Займаючи засоби на покупку інвестиційних товарів, фірми намагаються отримати прибуток. Тому вони інвестують засоби в устаткування і промислові споруди (набувають реального капіталу) до тих пір, поки норма віддачі від додаткової одиниці капіталу перевищить вартість позичкових засобів на покупку цієї додаткової одиниці, тобто ставку відсотка. Будь-яке підвищення ставки відсотка знижує ефективність інвестиційних проектів. Тому, якщо ставка відсотка настільки висока (кредитні засоби дороги), що очікувана норма прибутку нижча за цю ставку, фірма відмовиться від реалізації такого інвестиційного проекту і величина інвестиційних витрат скоротиться. Отже, залежність між величиною інвестиційних витрат і ставкою відсотка зворотна. Чим вище ставка відсотка, тим менше у фірм бажання інвестувати. Функція інвестицій може бути записана:

$$\mathbf{I = I\ (\underline{i})}$$

або, якщо залежність лінійна:

$$\mathbf{I = \underline{I -} di,}$$

де I – автономні інвестиції;

i – ставка відсотка;

d – коефіцієнт, що відображає чутливість інвестиційних витрат до ставки відсотка і показує, наскільки зміниться величина інвестиційних витрат при зміні ставки відсотка на один процентний пункт. Коефіцієнт $d > 0$, а оскільки перед ним у формулі є знак "мінус", крива має від'ємний нахил.

Крива сукупного інвестиційного попиту (рисунок 5 (а)) відображає цю зворотну залежність величини попиту на інвестиції від ставки відсотка.

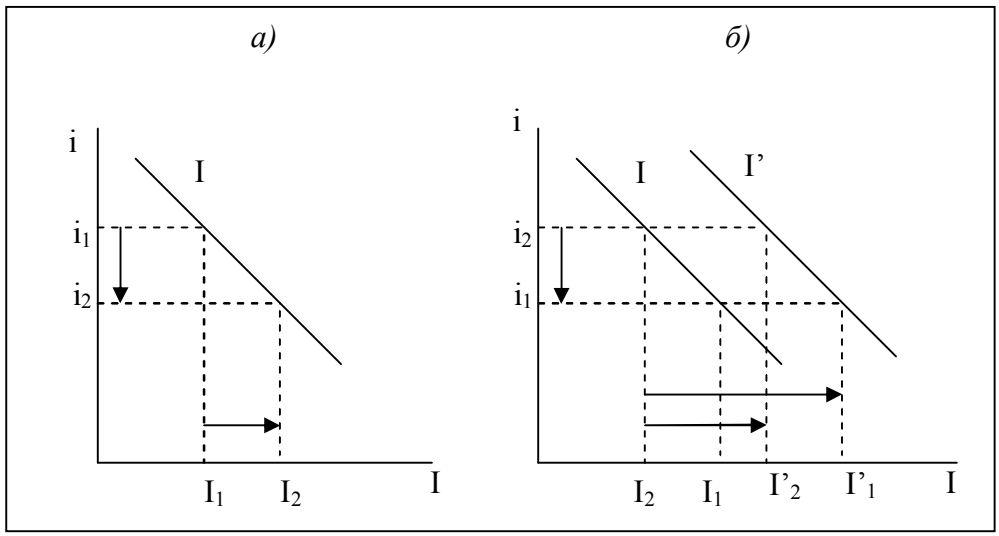

Рисунок 5. Крива сукупного інвестиційного попиту

Зрушення кривої сукупних інвестиційних витрат відбувається при зміні величини автономних інвестицій (I): їх збільшення переміщує криву вправо, а їх скорочення – вліво. Ці зміни, як правило, представники кейнсіанського напряму пов'язують з настроєм інвесторів, песимістичною або оптимістичною оцінкою очікуваної прибутковості інвестиційних витрат. Наслідок збільшення рівня автономних інвестицій показано на рисунку 5 (б) зрушенням кривої I вправо до I'.

Нахил кривої сукупних інвестиційних витрат обумовлений величиною коефіцієнта d; чим він вищий, тобто чим чутливіші інвестиції до зміни ставки відсотка, тим крива I пологіша: навіть незначні зміни ставки відсотка ведуть до істотних змін величини інвестиційного попиту

Споживчі витрати. Аналогічно інвесторам, домогосподарства також використовують позикові засоби, особливо при покупці споживчих товарів тривалого користування. Споживачі порівнюють процентні виплати по боргу (споживчому кредиту) з бажанням придбати товар (наприклад, автомобіль або посудомийну машину) якомога раніше. Високі процентні ставки примушують деяких споживачів відкласти покупку до кращих часів і автономні споживчі витрати скорочуються. Таким чином, залежність між сукупними автономними споживчими витратами і ставкою відсотка зворотна і всі міркування і висновки аналогічні тим, які зроблені щодо інвестиційних витрат (не випадково, деякі економісти пропонують розглядати витрати на споживчі товари тривалого користування як інвестиційні витрати домогосподарств).

Таким чином, споживчі витрати залежать не тільки від рівня доходу кінцевого використання, але і від ставки відсотка, і споживча функція може бути представлена формулою:

$$\mathbf{C = C\ (Y, \underline{T}, \underline{t}, i)}$$

або при лінійній залежності:

$$\mathbf{C = C + mpc\ (Y - T - tY) - \alpha i,}$$

де C – автономні споживчі витрати;
Y – доход;
T- автономні чисті податки (податки Tx мінус трансферти Tr);

mpc – гранична схильність до споживання (0 < mpc < 1), що показує, наскільки змінюються споживчі витрати при зміні доходу на одиницю (mpc = ΔC / ΔYd);

t – гранична податкова ставка (t = ΔT / ΔY), яка показує зміну величини податкових надходжень при зміні величини сукупного доходу на одиницю;

α – чутливість автономних споживчих витрат до ставки відсотка (α > 0), що показує зміну споживчих витрат при зміні ставки відсотка на один процентний пункт (α =ΔC / Δi).

Витрати на чистий експорт. Зміна ставки відсотка надає вплив і на величину чистого експорту. Зростання процентної ставки в країні підвищує прибутковість капіталу, що вкладається, і обумовлює приплив капіталу з-за кордону. В результаті попит на національну валюту даної країни на валютних ринках зростає, і національна валюта дорожчає. Це веде до того, що товари даної країни стають відносно дорожчими, а імпортні товари відносно дешевшими. Попит на національні товари з боку іноземців падає, скорочуючи експорт, а попит на іноземні товари зростає, збільшуючи імпорт. Чистий експорт скорочується, зменшуючи сукупні витрати. Отже, і між чистим експортом і ставкою відсотка існує зворотна залежність.

Тому формула експорту може бути представлена як:

$$\mathbf{NE = NE (\underline{Y}, \underline{e})}$$

або при лінійній залежності:

$$\mathbf{NE = \underline{Ex} - (\underline{Im} + mpm\ Y) - ei = \underline{NE} - mpm\ Y - ei,}$$

де Ex – автономний експорт;

Im – автономний імпорт;

NE – автономний чистий експорт;

mpm – гранична схильність до імпорту (0 < mpm < 1), яка показує, як змінюється величина витрат на покупку імпортних товарів при зміні доходу на одиницю (mpm = ΔIm / ΔY);

e – чутливість чистого експорту до ставки відсотка (e > 0), що показує зміну величини чистого експорту, якщо ставка відсотка змінюється на один процентний пункт (ΔXn / Δi).

Побудова кривої IS.

Оскільки величина планованих автономних витрат залежить від ставки відсотка, а загальний рівень реального випуску і реального доходу залежить від величини автономних планованих витрат, тоді якщо об'єднати разом ці залежності, можна зробити висновок, що реальний доход повинен залежати

від ставки відсотка. Зобразивши це співвідношення графічно, ми отримаємо криву IS. Виведемо графік кривої IS двома способами.

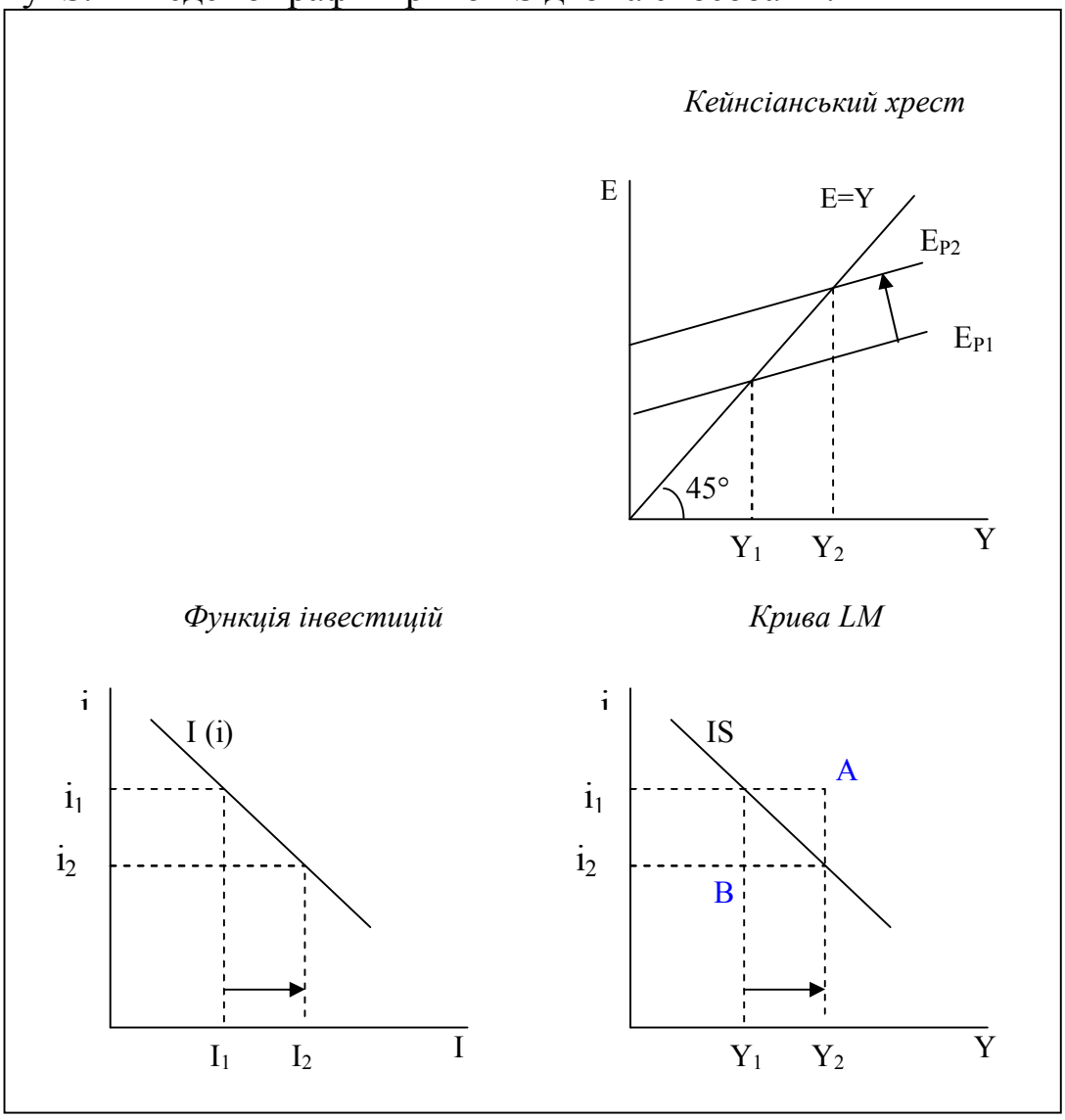

Рисунок 6 (а). Побудова кривої IS

На рисунку 6 (а) крива IS виведена з "Кейнсіанського хреста" і функції інвестицій. При ставці відсотка i_1 величина інвестиційних витрат дорівнює I_1, що відповідає величині планованих витрат Ep_1, при якій величина сукупного доходу (випуску) дорівнює Y_1. Коли ставка відсотка знижується до i_2, величина інвестиційних витрат зростає до I_2, тому на графіку Кейнсіанського хреста крива планованих витрат зрушується вгору до Ep_2, що відповідає величині сукупного доходу (випуску) Y_2. Таким чином, вищій ставці відсотка i_1 відповідає нижчий рівень сукупного випуску Y_1, а нижчій ставці відсотка i_2 відповідає вищий рівень випуску Y_2. Причому і в тому, і в іншому випадку товарний ринок знаходиться в рівновазі, тобто витрати рівні доходу ($Ep_1 = Y_1$ і $Ep_2 = Y_2$). Це і відображає крива IS, кожна точка якої показує парні поєднання ставки відсотка і рівня доходу, при яких товарний ринок знаходиться в рівновазі.

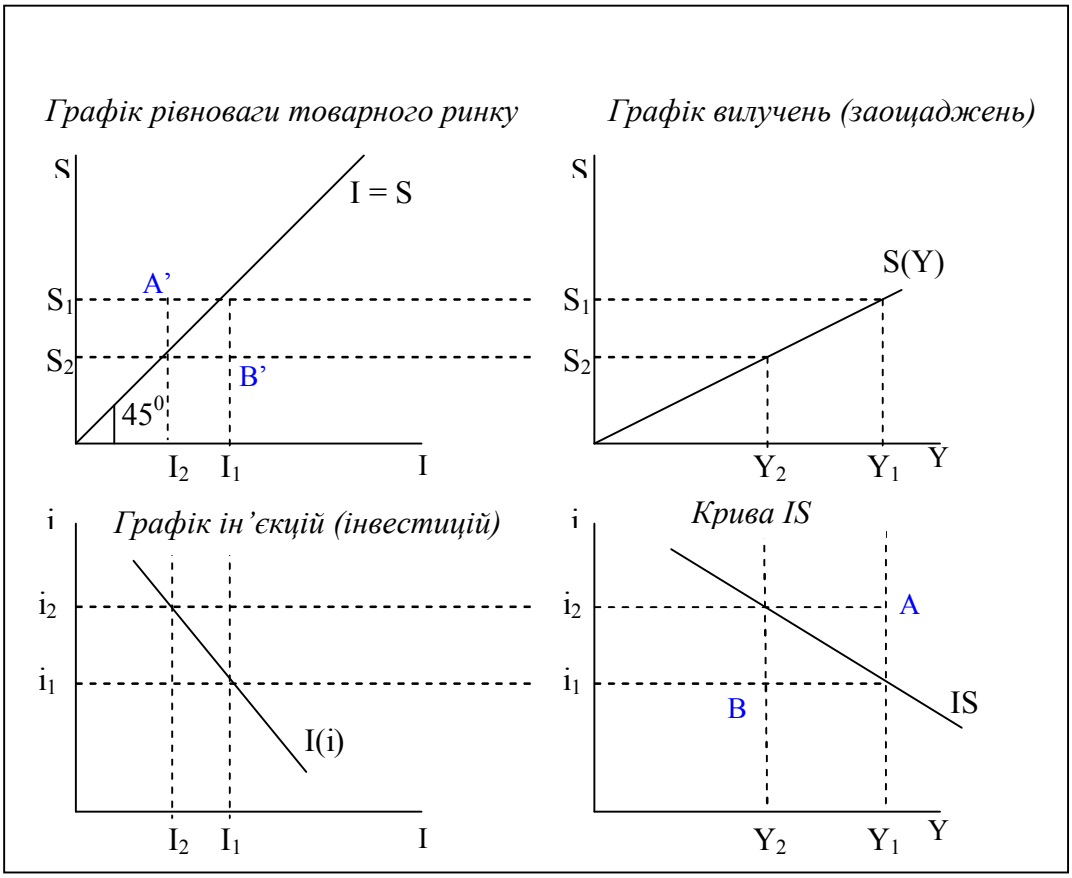

Рисунок 6 (б). Побудова кривої IS

На рисунку 6 (б) крива IS виводиться з принципу рівності ін'єкцій (інвестицій) і вилучень (заощаджень) (що є умовою рівноваги товарного ринку), який виходить з основної макроекономічної тотожності:

$$\mathbf{C + I + G + Ex = C + S + T + Im}$$

Віднімемо з обох частин рівності споживчі витрати С, отримаємо:

$$\mathbf{I + G + Ex = S + T + Im}$$

У правій частині рівність – ін'єкції (injections) – витрати, які збільшують потік доходів, а в лівій частині – вилучення (leakages) – змінні, які скорочують доходи. У рівноважній економіці витрати рівні доходам, а ін'єкції рівні вилученням.

Ін'єкції негативно залежать від ставки відсотка, а вилучення позитивно залежать від рівня доходу. З урахуванням цих залежностей можна записати:

$$\mathbf{I\,(i) + G + Ex\,(i) = S\,(Y) + T\,(Y) + Im\,(Y)}$$
$$\mathbf{- - + + +}$$

На рисунку 6 (б) зображено 4 графіки. На I графіку зображена умова рівноваги товарного ринку – рівність ін'єкцій (представлених інвестиціями) і вилучень (представлених заощадженнями), що графічно відображає бісектриса кута (лінія під кутом 45^0). На II графіку представлений графік прямої залежності вилучень від доходу. На III графіку показана зворотна залежність ін'єкцій від ставки відсотка. В результаті на IV графіку отримуємо криву IS. При ставці відсотка i_1 величина ін'єкцій складає I_1, що відповідає величині вилучень S_1, а така їх величина буде при рівні доходу Y_1. Аналогічно, при ставці відсотка i_2 величина ін'єкцій буде дорівнюватиме I_2, при якій величина вилучень складе S_2, що відповідає рівню доходу Y_2. З'єднавши отримані на IV графіку точки прямою лінією, отримаємо криву IS.

Крива IS показує всі можливі комбінації рівнів ставки відсотка (i) і реального доходу (Y), при яких товарний ринок знаходиться в рівновазі, тобто попит на товари і послуги рівний їх пропозиції, що відбувається лише у разі, коли доход дорівнює планованим витратам, а ін'єкції дорівнюватиме вилученням.

Точки зовні кривої IS.

У будь-якій точці, що знаходиться зовні кривої IS, економіка знаходиться в нерівновазі. Наприклад, в т. А (рис. 6 (б)), яка знаходиться вище за криву IS, величина доходу рівна Y_2, що відповідає величині вилучень S_2, а ставка відсотка складає i_1, при якій величина ін'єкцій рівна I_1. В цьому випадку вилучення перевищують ін'єкції ($S_2 > I_1$), що означає, що на товарному ринку доход (випуск) перевищує витрати, тобто пропозицію товарів перевищує попит на товари. Отже, в усіх точках, що знаходяться вище за криву IS, існує надмірна пропозиція товарів (excess supply of goods – ESG).

В т. В, що знаходиться нижче за криву IS, величина доходу рівна Y_1, що відповідає величині вилучень S_1, а ставка відсотка рівна i_2, що відповідає величині ін'єкцій I_2. Оскільки $I_2 > S_1$, це означає, що ін'єкції більші за вилучення, тобто витрати перевищують доход (випуск), отже, попит більший за пропозицію. Таким чином, в усіх точках, що знаходяться нижче за криву IS, спостерігається надмірний попит на товари (excess demand for goods – EDG).

Нахил кривої IS.

Крива IS має негативний нахил, оскільки вищий рівень ставки відсотка викликає зменшення інвестиційних, споживчих витрат і витрат на чистий експорт, і, отже, сукупного попиту (сукупних витрат), що веде до нижчого рівня рівноважного доходу. І навпаки, нижча ставка відсотка збільшує автономні плановані витрати, а вищий рівень автономних витрат збільшує дохід в k_A разів, де k_A – це повний мультиплікатор (або супермультиплікатор) витрат.

Якнайповніше уявлення про взаємозв'язки між рівнем доходу (Y) ставкою відсотка (i) і особливостях кривої IS дає її алгебричний аналіз.

Алгебричний аналіз кривої IS.

Пригадаємо, що рівноважний рівень доходу встановлюється тоді, коли обсяг випуску (Y) рівний сукупним планованим витратам (E = C + I + G + NE). Ми припускаємо, що функція споживання, функція інвестицій і функція чистого експорту лінійні і залежать від ставки відсотка:

$$\mathbf{C = \underline{C} + mpc\,(Y - T - tY) - \alpha i}$$

$$\mathbf{I = I - di}$$

$$\mathbf{NE = \underline{Ex} - (\underline{Im} + mpmY) - ei = \underline{NE} - mpmY - ei}$$

Рівноважний доход дорівнює:

$$\mathbf{Y = (C - mpcT + I + G + NE - bi)/(1 - mpc\,(1 - t) + mpm),}$$

де b = (α +d+e) і є коефіцієнтом чутливості автономних витрат до ставки відсотка, показуючи, наскільки зміняться автономні витрати при зміні процентної ставки на один процентний пункт.

Оскільки C – mpcT + I + G + NE = A (сума автономних витрат) і [1/(1 – mpc (1 – t)+ mpm)] = m_A (повний мультиплікатор витрат), то рівняння кривої IS може бути представлене:

$$\mathbf{Y = m_A\,(A - bi)}$$

або для ставки відсотка як:

$$\mathbf{i = A/b - (1 / m_A b)\,Y}$$

Оскільки коефіцієнт b > 0 і має перед собою знак "мінус", то крива IS має негативний нахил.

Зрушення кривої IS.

Зрушення кривої IS обумовлені змінами будь-якого з компонентів автономних витрат (C, I, G або NE) і автономних чистих податків (Tx або Tr). Все, що збільшує автономні витрати (оптимізм підприємців і споживачів, що підсилює їх бажання збільшувати витрати при будь-якій ставці відсотка, що веде до зростання споживчих і інвестиційних витрат; зростання державних витрат; зниження автономних (акордних) податків; збільшення трансфертних виплат; зростання чистого експорту), переміщує криву IS вправо. Якщо ж

автономні витрати з якоїсь причини знижуються, крива IS переміщується вліво. Переміщення кривої і в тому, і в іншому випадку паралельне і відбувається на відстань, яка дорівнює $m_A\Delta A$, (оскільки $\Delta Y = m_A\Delta A$), тобто відстань переміщення при незмінній ставці відсотка визначається величиною зміни автономних витрат і величиною мультиплікатора витрат. Чим більша величина зміни автономних витрат і/або чим більша величина мультиплікатора, тим на більшу відстань переміщується крива.

Нахил кривої IS.

Нахил кривої IS дорівнює:

$1/(m_A b)$ або MLR/b,

де MLR – гранична норма вилучень (пригадаємо, що MLR = 1 – mpc (1 – t) + mpm = mps (1 – t) + t + mpm, тобто гранична норма вилучень – це величина, зворотна мультиплікатору витрат, $MLR = 1/m_A$).

Таким чином, нахил кривої IS визначається:

1) чутливістю автономних витрат до ставки відсотка (b);

2) величиною мультиплікатора (m_A), яка залежить від граничної схильності до споживання (mpc), податкової ставки (t) і граничної схильності до імпорту (mpm).

Нахил кривої IS зменшується (вона повертається за годинниковою стрілкою і стає більш пологою). Крива IS буде більш пологою:

- чутливість автономних витрат до ставки відсотка (b) велика, що означає, що навіть незначна зміна ставки відсотка веде до істотної зміни автономних витрат і, отже, доходу;
- мультиплікатор витрат (m_A) великий, а гранична норма вилучень (MLR) мала, що можливо, якщо: а) гранична схильність до споживання велика; б) гранична податкова ставка мала; у) гранична схильність до імпорту мала. Якщо мультиплікатор великий, то це означає, що навіть неістотна зміна автономних витрат призведе до великої мультиплікативної зміни доходу. (Відмітимо, що величина мультиплікатора обумовлює і нахил, і величину переміщення кривої IS).

Таким чином, зростання b і mpc і зниження t і mpm зменшують нахил IS.

Нахил кривої IS збільшується (вона повертається проти годинникової стрілки і стає крутішою), коли величина b і/або m_A зменшуються.

Крива IS проте не визначає ні конкретного значення рівня доходу Y, ні єдиного значення рівноважної ставки відсотка і, вона лише відображає всі можливі комбінації Y та і, при яких ринок товарів і послуг знаходиться в рівновазі. Тому, щоб визначити їх значення, необхідно ще одне рівняння з цими ж змінними. Для цього слід звернутися до грошового ринку.

3.2. Крива LM.

Рівновагу на грошовому ринку визначає крива LM (liquidity preference – money supply), яка показує всі можливі співвідношення Y і i, при яких попит на гроші рівний пропозиції грошей. Під грошима при цьому, як правило, розуміють грошовий агрегат М1, що включає готівку і засоби на поточних рахівницях (demand deposits – чекових рахунках або рахунках до запитання), які у будь-який момент можна легко перетворити на готівку.

У основі побудови кривої LM лежить кейнсіанська теорія переваги ліквідності, що пояснює, як співвідношення попиту і пропозиції реальних запасів грошових коштів (real money balances) визначають ставу відсотка. Реальними запасами грошових коштів є номінальні запаси, скореговані на зміну рівня цін і дорівнюють M/P.

Відповідно до теорії переваги ліквідності, пропозиція реальних грошових коштів $(M/P)^S$ фіксована і визначається Центральним банком, який контролює величину готівки С і резервів і, тобто грошову базу (H – high powered money; H = C + i). Оскільки пропозиція грошей є екзогенною величиною і не залежить від ставки відсотка, графічно вона може бути представлена вертикальною кривою.

Попит на реальні грошові запаси $(M/P)^D$ включає всі види попиту на гроші, а саме:

1) трансакційний попит на гроші, що є попитом на гроші для покупки товарів і послуг (попит на гроші для здійснення операцій, тобто для трансакцій), виходячи з функції грошей як засобу звернення і їх властивості абсолютної ліквідності і позитивно залежний від рівня доходу $(M/P)^D_T = (M/P)^D(Y)$;

2) попит на гроші з мотиву обережності, також позитивно залежний від рівня доходу;

3) спекулятивний попит на гроші, що виникає з функції грошей як запасу цінності, тобто як фінансового активу і негативно залежний від ставки відсотка, яка в кейнсіанській моделі є альтернативними витратами зберігання готівки, показуючи втрату людиною доходу у випадку, якщо всі свої фінансові активи він зберігає у вигляді готівки, відмовляючись від покупки прибуткових (що приносять процентний доход) цінних паперів (облігацій): $(M/P)^D_A = (M/P)^D(i)$.

Чим вища ставка відсотка, тим менше грошей доцільно мати у вигляді готівки. Чим ставка відсотка нижча, тим більше привабливою стає властивість ліквідності, і люди починають продавати облігації, збільшуючи суму готівки. (Не випадково теорія грошей Кейнса носить назву "Теорії переваги ліквідності"). Таким чином, людина вважає за краще мати так званий "портфель" фінансових коштів, в який входять і готівка, і цінні папери. Структура портфеля, тобто співвідношення в ньому грошових і не грошових фінансових активів, змінюється залежно від динаміки ставки

відсотка. Вона буде оптимальною в тому випадку, якщо дає максимальний доход при мінімальному ризику.

В результаті, якщо функції попиту на гроші лінійні, загальний попит на гроші можна записати як функцію:

$$\mathbf{(M/P)^D = (M/P)^D_T + (M/P)^D_A = kY - hi,}$$

де $(M/P)^D_T$ – реальний трансакційний попит на гроші;

$(M/P)^D_A$ – реальний спекулятивний попит на гроші;

Y – реальний доход;

k – чутливість попиту на гроші до доходу або коефіцієнт ліквідності, тобто позитивний коефіцієнт, що показує, наскільки змінюється реальний попит на гроші при зміні рівня доходу на одиницю;

i – ставка відсотка;

h – чутливість попиту на гроші до ставки відсотка або позитивний коефіцієнт, що показує, як зміниться реальний попит на гроші при зміні ставки відсотка на один процентний пункт; знак "мінус" перед h означає зворотну залежність (збільшення ставки відсотка скорочує попит на гроші і навпаки).

В результаті крива загального попиту на гроші має негативний нахил, обумовлений зворотною залежністю від ставки відсотка.

Оскільки пропозицію грошей (M^S) визначає Центральний банк, то це величина екзогенна і фіксована і графічно є вертикальною кривою.

Рівновага на грошовому ринку встановлюється в точці перетину кривої попиту на гроші і кривої пропозиції грошей. Економічний механізм встановлення цієї рівноваги також пояснює кейнсіанська теорія переваги ліквідності, яка заснована на положенні про негативну залежність між ставкою відсотка і ціною облігації.

Рух ставки відсотка до рівноваги відбувається тому, що люди починають змінювати структуру портфеля своїх активів. (При рівноважній ставці відсотка співвідношення грошових і не грошових активів в портфелі є оптимальним). До зміни ставки відсотка веде як зміна попиту на гроші, так і зміна пропозиції грошей. Якщо попит на гроші збільшується, а пропозиція залишається без зміни, ставка відсотка підвищується, оскільки люди продаватимуть облігації. На ринку облігацій пропозиція починає перевищувати попит, і ціна облігацій падає. А оскільки ціна облігації знаходиться в зворотній залежності із ставкою відсотка, то ставка зростає.

Ставка відсотка збільшується і у тому випадку, коли Центральний банк знижує пропозицію грошей. Зменшення грошової маси примушує людей продавати облігації, що матиме результат, аналогічний вказаному вище. І навпаки. Якщо попит на гроші зменшується, або Центральний банк збільшує пропозицію грошей, ставка відсотка падає.

Проте не тільки величина процентної ставки (i) робить вплив на величину попиту на реальні грошові запаси, впливаючи на рівновагу грошового ринку. Рівень доходу Y також впливає на попит на гроші. Коли доход високий, витрати великі, люди вступають в більшу кількість операцій, купуючи більшу кількість товарів і послуг і збільшуючи трансакційний попит на гроші.

Використовуючи ці залежності, можна побудувати криву рівноваги грошового ринку – криву LM, що показує зв'язок між ставкою відсотка (i) і рівнем доходу (Y).

Побудова кривої LM.

Крива LM показує всі комбінації рівня доходу Y і ставки відсотка (i), при яких грошовий ринок знаходиться в рівновазі, тобто при яких реальний попит на гроші рівний реальній пропозиції грошей:

$$\mathbf{(M/P)^D = (M/P)^S}$$

Побудуємо криву LM двома способами.

Грошовий ринок Крива LM

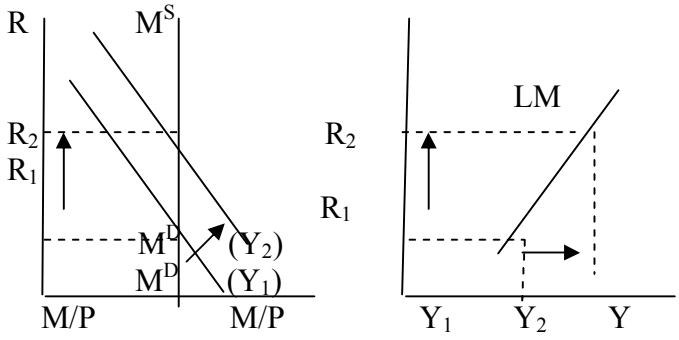

Рисунок 7 (а). Побудова кривої LM (перший спосіб)

На рисунку 7 (а) крива LM будується на основі графіка рівноваги грошового ринку (переваги ліквідності, що виводиться з кейнсіанської теорії). Зростання рівня доходу (від Y_1 до Y_2) збільшує попит на гроші, переміщуючи криву M^D вправо, що збільшує ставку відсотка від i_1 до i_2. Це дозволяє побудувати криву LM, що показує, що для забезпечення рівноваги грошового ринку вищому рівню доходу відповідатиме вища ставка відсотка. Тому нахил кривої LM позитивний.

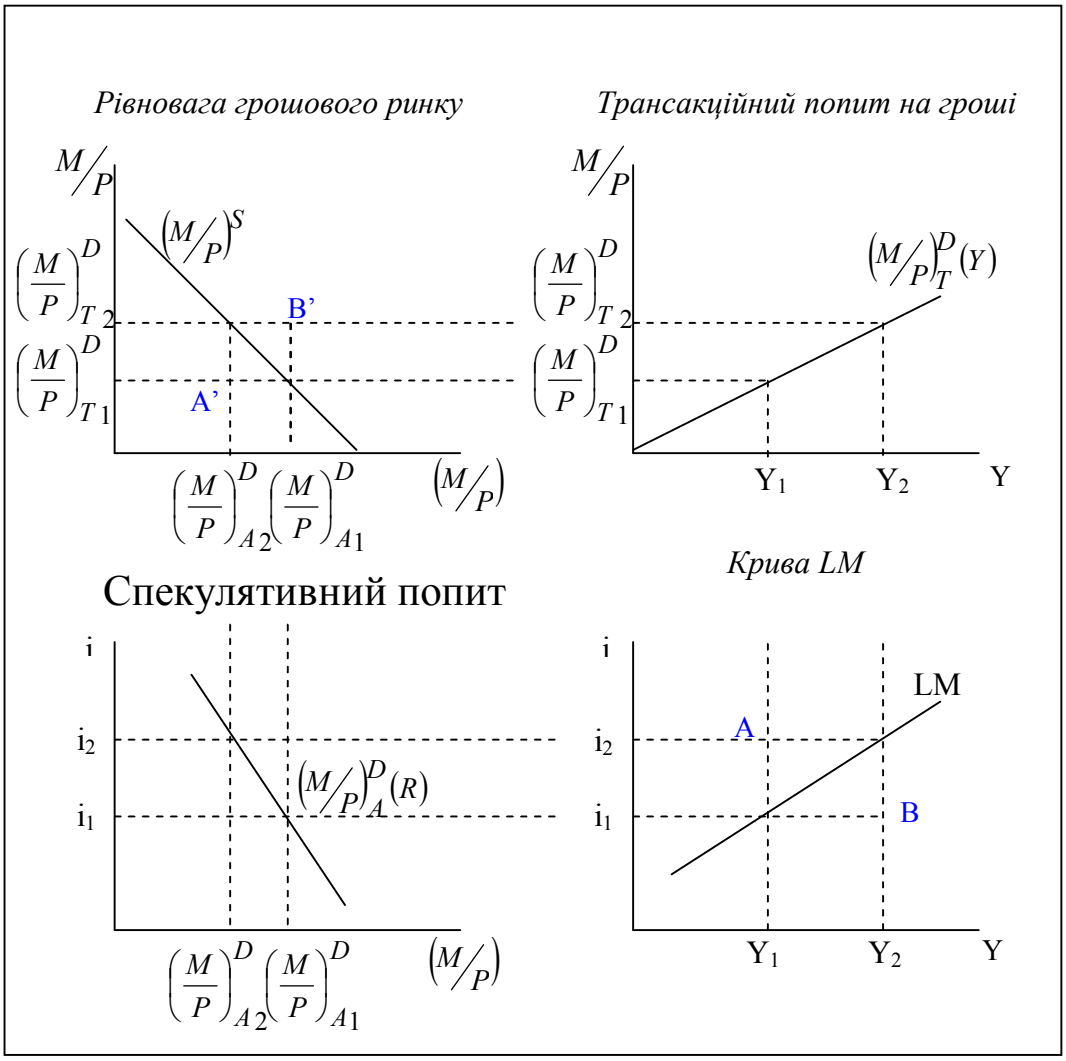

Рисунок 7 (б) Побудова кривої LM (другий спосіб)

На рисунку 7 (б) крива LM (IV графік) виводиться з принципу рівності загального попиту на гроші, що включає: 1) трансакційний попит на гроші, залежний від доходу і представлений кривою $(M/P)^D_T$ на II графіку, і 2) спекулятивний попит на гроші, залежний від ставки відсотка і зображений кривою $(M/P)^D_A$ на III графіку пропозиції грошей (крива $(M/P)^S$, представлена на I графіку в III квадраті, де показано бюджетне обмеження, що накладається фіксованою кількістю грошей в економіці. При рівні доходу Y_1 трансакційний попит на гроші рівний $[(M/P)^D_T]_1$, то при величині пропозиції грошей, що існує в економіці, спекулятивний попит на гроші складе $[(M/P)^D_A]_1$, що відповідає ставці відсотка i_1. Якщо рівень доходу зросте до Y_2, трансакційний попит на гроші складе $[(M/P)^D_T]_2$, при якому спекулятивний попит на гроші рівний $[(M/P)^D_A]_2$, що відповідає ставці відсотка i_2. Таким чином, вищому рівню доходу відповідає вища ставка відсотка.

Точки зовні кривої LM.

Всі крапки, що знаходяться зовні кривою LM, відповідають нерівновазі грошового ринку. Розглянемо точку А, яка знаходиться вище за криву LM. У цій точці рівень доходу рівний Y_1, що відповідає величині трансакційного попиту на гроші $[(M/P)^D_т]_1$, а ставка відсотка складає i_2, що відповідає величині спекулятивного попиту на гроші $(M^D_A)_2$. Сума цих величин попитів на гроші відповідає величині пропозиції грошей, що характеризується точкою А', яка знаходиться на кривій, де пропозиція грошей менша, ніж наявне в економіці (крива $(M/P)_S$). Таким чином, в усіх точках, які знаходяться вище за криву LM, пропозицію грошей перевищує загальний попит на гроші, що означає надмірну пропозицію грошей (excess supply of money – ESM). В точці В, яка знаходиться нижче за криву LM трансакційний попит на гроші складе $[(M/P)^D_T]_2$, оскільки рівень доходу рівний Y_2, а спекулятивний попит на гроші рівний $[(M/P)^D_A]_1$, оскільки ставка відсотка рівна i_1. Сума попитів на гроші відповідає величині пропозиції грошей в точці В', де вона менше, ніж є в економіці. Таким чином, в цьому випадку попит на гроші виявляється вищим за пропозицію грошей. Отже, в усіх точках, що знаходяться нижче за криву LM, має місце надмірний попит на гроші (excess demand for money – ESM). Щоб в цих точках встановилась рівновага, необхідно, щоб змінився рівень доходу або величина ставки відсотка, або і те, і інше. Якщо знижується ставка відсотка, то попит на гроші збільшується, а якщо знижується рівень доходу, попит на гроші падає.

Алгебричний аналіз кривої LM. Вважаючи, що функція попиту на гроші лінійна, можна отримати вираз алгебричної кривої LM:

$$\mathbf{(M/P)^S = kY - hi,}$$

де $(M/P)^S$ – пропозиція грошей;

kY – трансакційний попит на гроші;

hi – спекулятивний попит на гроші.

З цього рівняння набуваємо значення рівня рівноважного доходу:

$$\mathbf{Y = (1/k)(M/P)^S + (h/k)i} \qquad (3)$$

і значення рівноважної ставки відсотка:

$$\mathbf{i = (k/h)Y - (1/h)(M/P)^S} \qquad (4)$$

Рівняння рівноважного доходу дає величину доходу, яка забезпечує рівновагу грошового ринку при будь-якому значенні ставки відсотка і величини реальної пропозиції грошей. Аналогічно, рівняння рівноважної ставки відсотка показує величину ставки, яка дає рівновагу на ринку грошей при будь-якому значенні доходу і величини реальної пропозиції грошей. Упродовж кривої LM величина реальної пропозиції грошей фіксована.

Оскільки коефіцієнт при Y в рівнянні (4) позитивний ($k/h > 0$, оскільки до $k > 0$ і $h > 0$), крива LM має позитивний нахил і відображає пряму залежність

між рівнем доходу і ставкою відсотка. Вищий дохід зумовлює вищий попит на гроші, що веде до вищої ставки відсотка.

Зрушення кривої LM.

Зрушення кривої LM обумовлені зміною номінальної пропозиції грошей (M^S). Оскільки рівень цін фіксований (P = const), зміна Центральним банком кількості грошей в обігу, змінює реальну пропозицію грошей $(M/P)^S$. Оскільки коефіцієнт при $(M/P)^S$ в рівнянні (3) позитивний, то зростання пропозиції грошей веде до переміщення кривої вправо на відстань ΔM (1/k), тоді як його скорочення переміщує криву на таку ж відстань вліво.

Нахил кривої LM.

Нахил кривої LM дорівнює (k/h) – коефіцієнту, що стоїть перед Y в рівнянні (2), і залежить від двох параметрів: 1) чутливості попиту на гроші до рівня доходу (k) і 2) чутливості попиту на гроші до ставки відсотка (h).

Зменшення h збільшує нахил кривої LM (вона стає крутішою) і при h = 0 крива стає вертикальною. При зростанні h крива LM стає пологою. При зменшенні h крива LM буде пологою, а при його збільшенні – крутіше.

Таким чином, крива LM буде пологою, якщо:

- чутливість попиту на гроші до зміни ставки відсотка (h) велика (попит на гроші чутливий до зміни ставки відсотка). Це означає, що навіть незначна зміна ставки відсотка веде до істотної зміни попиту на гроші;
- чутливість попиту на гроші до зміни доходу (k) невелика (попит на гроші нечутливий до зміни доходу). Істотну зміну доходу викликає незначна зміна попиту на гроші.

3.3. Спільна рівновага товарного і грошового ринків.

Ні крива IS, ні крива LM не визначають самі по собі величину рівноважного доходу Y_e і рівноважної ставки відсотка i_e. Рівновага в економіці визначається спільно кривими IS і LM в точці їх перетину (рис. 8 (а)).

Одночасна рівновага на грошовому і товарному ринках існує лише при єдиних значеннях рівня доходу (Y_e) і ставки відсотка (i_e) (рис. 8 (а)) Інші величини ставки відсотка і рівня доходу означають нерівновагу на одному або обох ринках. Наприклад, при ставці відсотка i_1 рівновага на грошовому ринку встановиться при рівні доходу Y_1 (перетин лінії i_1 з кривою LM), але на товарному ринку при такій ставці відсотка рівновага існує при рівні доходу Y_2 (перетин лінії i_1 з кривою IS).

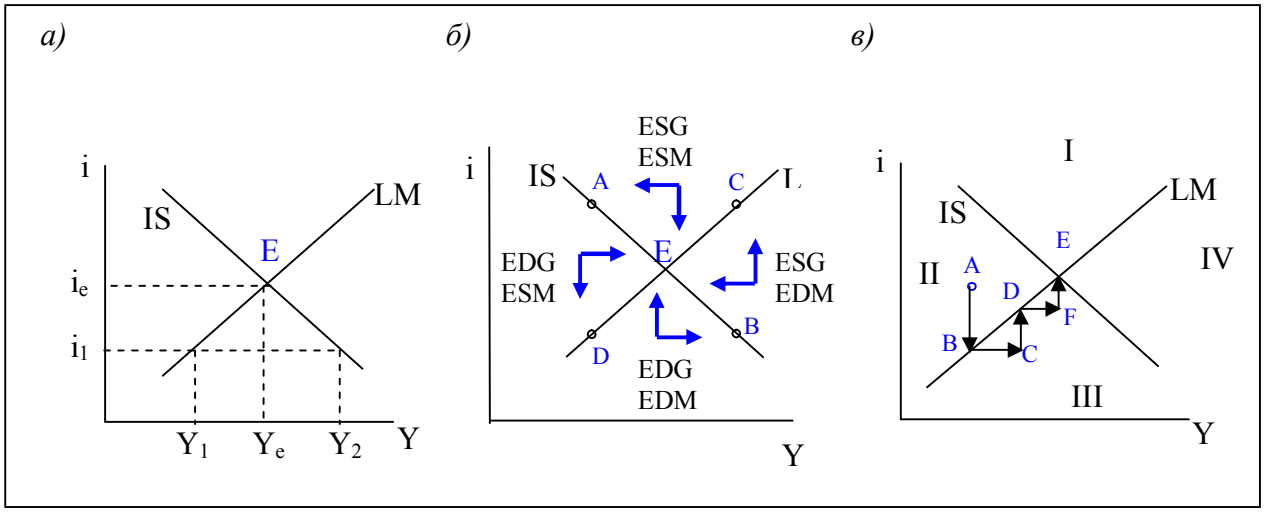

Рисунок 8. Спільна рівновага товарного і грошового ринків

Рівноважне положення обох ринків може бути визначене сумісним вирішенням рівнянь кривих IS і LM. Наприклад, на рисунку 8 (б), у точках A і B існує рівновага на товарному ринку (попит на товари = пропозиції товарів), оскільки вони знаходяться на кривій IS, а в точках C і D – нерівновагу. Навпаки, точки C і D відповідають рівновазі на грошовому ринку (попит на гроші = пропозиції грошей), оскільки вони знаходяться на кривій LM, а точки A і B – нерівновазі. Загальна рівновага – це ситуація одночасної рівноваги на товарному і грошовому ринках в економіці, яка існує в точці E (рис. 8 (а) і 8 (б)). Величину рівноважного доходу Y_e (рис. 8 (а)), відповідну одночасній рівновазі товарного і грошового ринків (а, отже, і ринку цінних паперів, тобто фінансового ринку в цілому) Кейнс назвав "величиною ефективного попиту".

Як система приходить до загальної рівноваги, якщо вона знаходиться в нерівновазі? Якщо ринок товарів і послуг знаходиться в нерівновазі, то відбувається непередбачена зміна запасів, і фірми або скорочують, або збільшують обсяг виробництва, рухаючи економіку в точку E. Якщо грошовий ринок в нерівновазі, відбудеться тиск на ставку відсотка, і вона буде зростати при надмірному попиті на гроші, оскільки люди почнуть продавати облігації, якщо вони не зможуть задовольнити свій попит на гроші іншим шляхом, або купувати облігації, якщо пропозицію грошей перевищує попит на них, і економіка почне переміщуватись в точку E.

Перетин кривих IS і LM ділить площину на 4 частини (рис. 8 (б)), в кожній з яких має місце нерівновага. В частинах I і II спостерігається надмірна пропозиція грошей, оскільки вони знаходяться вище за криву LM, а в частинах III і IV, які знаходяться нижче за криву LM – надмірний попит на гроші. При цьому частини I і IV відповідають надмірній пропозиції товарів і послуг, оскільки знаходяться вище за криву IS, тоді як в частинах II і III має

місце надмірний попит на товари і послуги. Напрями пристосування економіки і руху її до рівноваги зображені стрілками. Якщо на товарному ринку існує надмірна пропозиція товарів, запаси фірм збільшуватимуться, а величина випуску (доходу) Y зменшуватися (горизонтальні стрілки вліво в частинах I і IV за напрямом до кривої IS). При надмірному попиті на товари запаси фірм скорочуються, а випуск збільшується (горизонтальні стрілки вправо в частинах II і III за напрямом до кривої IS). Коли на грошовому ринку спостерігається надмірна пропозиція грошей, люди купують облігації, попит на яких зростає і тому ціна їх підвищується, що веде (через зворотну залежність між ціною облігації і ставкою відсотка відповідно до теорії переваги ліквідності) до зниження ставки відсотка (вертикальні стрілки вниз за напрямом до кривої LM в частинах I і II). При надмірному попиті на гроші, навпаки, люди почнуть продавати облігації, щоб отримати в обмін готівку в умовах їх недостачі, що призведе до зростання пропозиції облігацій, зниженню їх ціни і відповідно до зростання ставки відсотка (вертикальні стрілки вниз за напрямом до кривої LM в частинах III і IV). Слід мати на увазі, щоб швидше відбулося відновлення рівноваги на грошовому ринку, для цього досить змінити структуру портфеля активів, що не вимагає значних витрат часу, тоді як для зміни величини випуску потрібний достатньо тривалий час.

З урахуванням цієї обставини розглянемо економічний механізм досягнення рівноваги, якщо економіка знаходиться в нерівновазі, наприклад, в точці A (рис. 8 (в)). Ця точка знаходиться в частині II, де має місце надмірна пропозиція грошей і надмірний попит на товари і послуги. Перевищення пропозиції грошей над попитом на гроші викличе зниження ставки відсотка в результаті прагнення людей перетворити "зайві" гроші на цінні папери і у зв’язку з цим зростанням попиту на облігації і підвищенням їх цін. На грошовому ринку встановиться рівновага в точці B на кривій LM. Але надмірний попит, що існує в цій області, на товари і послуги призведе до зниження запасів у фірм і зростання випуску (доходу), що зумовить нерівновагу грошового ринку і перемістить економіку в частину III (точка C), відповідну надмірному попиту на гроші, що приведе до зростання ставки відсотка і повернення на криву LM. Надмірний попит, що проте зберігається, на товарному ринку, не дивлячись на можливе скорочення інвестиційного попиту, викликане зростанням процентної ставки, забезпечить подальше скорочення запасів і збільшення виробництва. Грошовий ринок опиниться в нерівновазі (з’явиться надмірний попиту на гроші внаслідок зростання доходу), що зумовить зростання ставки відсотка і поверне економіку на криву LM в точку D, яка знаходиться нижче за криву IS і відповідає все ще надмірному попиту на товари і послуги. В результаті подальшого скорочення запасів і зростання виробництва економіка переміститься в точку F, знов порушивши рівновагу грошового ринку і так далі, поки не прийде в

рівноважну точку Е. Таким чином, економіка рухатиметься як би по сходах (по сходинках), поки не опиниться в точці одночасної рівноваги товарного і грошового ринків – точці перетину кривих IS і LM.

Основні поняття і категорії

- Автономне споживання
- Автономний експорт
- Автономний імпорт
- Автономний чистий експорт
- Автономні (акордні) податки
- Автономні інвестиції
- Автономні споживчі витрати
- Автономні чисті податки
- Акселератор
- Акції
- Багатство
- Бюджетне обмеження
- Валові інвестиції
- Готівка
- Гранична норма
- Гранична податкова ставка
- Гранична схильність до імпорту
- Гранична схильність до споживання
- Гроші
- Грошова база
- Грошова маса
- Грошова пропозиція
- Грошовий мультиплікатор
- Дисконт
- Доход
- Екзогенна величина
- Експорт
- Ендогенна величина
- Економіка робінзона Крузо
- Ефект доходу
- Ефект заміщення
- Загадка Кузнєца
- Запас
- Запас капіталу

- Заощадження
- Заробітна плата
- Імпорт
- Інвестиційні витрати
- Інфляційний податок
- Кейнсіанська макроекономічна модель
- Коефіцієнт ліквідності
- Крива байдужості
- Крива Лаффера
- Крива Філіпса
- Крива IS (інвестиції-заощадження)
- Крива LM (ліквідність-гроші)
- Критика Лукаса
- Модель
- Модель Барро-Гордона
- Модель Баумоля-Тобіна
- Модель Кейгена
- Модель Кідленда-Преськотта
- Модель міжчасового вибору Ірвінга Фішера
- Модель Мілтона Фрідмана
- Модель IS-LM
- моделлю Хікса-Хансена
- Мультиплікатор
- Неокласичний підхід
- Номінальна пропозиція грошей
- Норма амортизації
- Норма надмірних резервів
- Норма обов’язкового резервування
- Облігації
- Податок
- Попит держави
- Попиту на гроші
- Попит на працю
- Потік
- Поточна вартість акцій,
- Поточна вартість облігацій,
- Пропозиція грошей
- Пропозиція праці
- Реальний спекулятивний попит на гроші

- Реальний трансакційний попит на гроші
- Резерви
- Рівновага
- Рівень інфляції
- Рівень цін
- Ринок позичкових засобів
- Ринок праці
- Ринок товарів
- Сеньйораж
- Спекулятивний попит на гроші
- Споживання
- Споживчі витрати
- Ставка відсотка
- Ставка податку
- Теорія життєвого циклу
- Теорія постійного дохода
- Теорія Модільяні-Міллера
- Теорія q-Тобіна
- Трансакційний попит на гроші
- Функція корисності
- Функція Лагранжа
- Чисті інвестиції
- Чистий експорт
- Ex ante

ТЕСТИ

1. Головна причина, що дозволила кейнсіанській теорії потіснити класичну, полягає у тому, що:

1) кейнсіанська теорія пояснила поведінку економіки у довгостроковому періоді;
2) кейнсіанська теорія не пов'язувала свої основні положення з кількістю грошей, які знаходяться в обігу;
3) кейнсіанська теорія пояснила поведінку економіки у короткостроковому періоді;
4) Немає правильної відповіді.

2. Саморегулююча ринкова система гарантує:

1) можливість стійкого та довготривалого дефіциту товарів;
2) дефіцити та надлишки товарної маси, що швидко зникають внаслідок дії цінового механізму;
3) відсутність дефіциту товарів;

4) неможливість надлишку товарів.

3. Колим в економіці відсутня рівновага, то збереження дорівнюють:

1) фактичним інвестиціям;
2) запланованим інвестиціям;
3) незапланованим інвестиціям;
4) всі відповіді вірні.

4. Попит на працю:

1) визначається попитом на продукт, який виробляється цієк працею;
2) безпосередньо пов'язаний з рівнем заробітної плати;
3) безпосередньо пов'язаний з пропозицією продукту, виробленого цією працею;
4) визначається попитом на засоби виробництва.

5. Якщо люди стають менш бережливими, то при інших незмінних умовах:

1) буде зростати попит на кредит,
2) ціна кредиту буде знижуватись;
3) величина заощаджень буде зростати при кожному даному рівні процентної ставки;
4) крива заощаджень зрушиться вліво.

6. Рівень виробництва при повній зайнятості та повному використанні всіх ресурсів не залежить від готівкової грошової маси та рівня цін за:

1) теорією раціональних очікувань:
2) класичною теорією;
3) кейнсіанською теорією;
4) кількісною теорією грошей.

7. Які з перерахованих концепцій класичної макроекономічної теорії критикував Дж, Кейнс?

1) Закон Сея;
2) кількісну теорію грошей;
3) теорію ринкового саморегулювання економіки;
4) всі відповіді правильні.

8. Згідно з теорією Дж. Кейнса заощадження можуть перевищувати інвестиції, якщо:

1) рівень процентної ставки знижується;
2) перевиробництво і безробіття неможливі у даній економіці;
3) протягом тривалого часу в економіці існує перевиробництво та безробіття;
4) рівень процентної ставки зростає.

9. Згідно з кейнсіанською теорією споживчих витрат:

1) якщо доход кінцевого використання зростає, то знижується гранична схильність до заощадження;

2) якщо доход кінцевого використання зростає, споживчі витрати знижуються;

3) споживчі витрати не мають безпосереднього відношення до доходу кінцевого використання;

4) якщо доход кінцевого використання зростає, то гранична схильність до споживання знижується.

10. Згідно з кейнсіанською теорією рівень виробництва визначається величиною сукупного попиту. Це означає, що:

1) попит на гроші змушує підприємців виробляти товари та послуги;

2) підприємці намагаються розширити виробництво до рівня повної зайнятості;

3) обсяг продукції, який підприємці вирішать виробляти, буде визначатися попитом на неї;

4) виробництво доходу створює попит на цей доход.

Задачі

1. Побудуйте графік моделі IS-LM.

а) Як на цьому графіку відобразиться приріст державних витрат, які фінансуються за рахунок:

1) продажу облігацій населенню;

2) збільшення заборгованості Центральному банку?

б) Як зміниться розташування лінії LM, якщо швидкість обігу грошей знизиться вдвічі при тому ж реальному доході?

2. Початковий стан економіки характеризується перетином ліній LM та IS на проміжному відрізку LM. Внаслідок збільшення автономних інвестицій лінія IS зсунулась вправо на певну відстань, – це означає, що і крива сукупного попиту (AD) теж повинна переміститися. Чи буде зсув кривої AD дорівнювати (або менший чи більший) зсуву лінії IS? Обґрунтуйте відповідь.

3. В економіці встановилася рівновага на ринку благ та фінансовому. Як вплинуть на рівновагу такі події (при незмінних інших умовах):

а) підвищиться гранична схильність до споживання (c’);

б) при кожній ставці процента (i) обсяг інвестицій (I) зменшиться;

в) зросте швидкість обігу грошей (Y);

г) зросте пропозиція грошей (M*);

д) знизиться попит на гроші як майно (M°(i));

е) знизиться гранична схильність до заощадження (s’);

є) зросте попит на інвестиції (I);

ж) зростуть державні витрати за рахунок зростання податків (T).

Відповіді занесіть у таблицю:

Подія	На стан якого ринку впливає	Графік якої функції зміниться	Що відбувається на графіку IS-LM моделі	Напрямок зміни Y	Напрямок зміни (i)
1	2	3	4	5	6

4. Дослідіть результати зростання автономних витрат при різних значеннях рівноважної ставки процента (i) (див. графік).

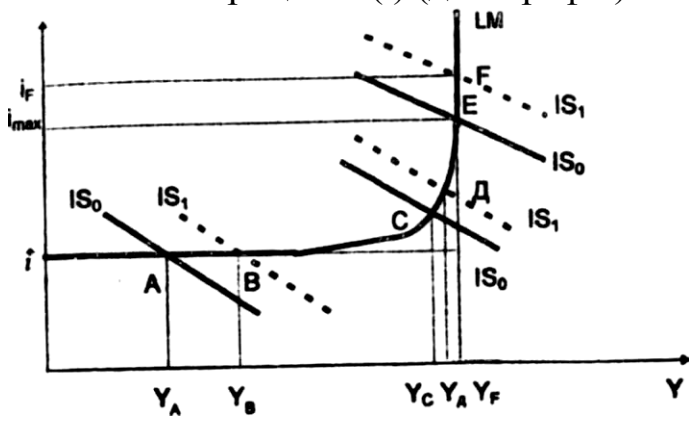

а) Зсув лінії IS відбувається на кейнсіанському відрізку кривої LM.

б) Зсув лінії IS відбувається на проміжному відрізку кривої LM.

в) Зсув лінії IS відбувається на класичному відрізку кривої LM.

5. За яких умов виникає "ліквідна пастка"? Покажіть на графіку моделі IS-LM цю ситуацію.

6. Проаналізуйте ситуацію, подану на графіку:

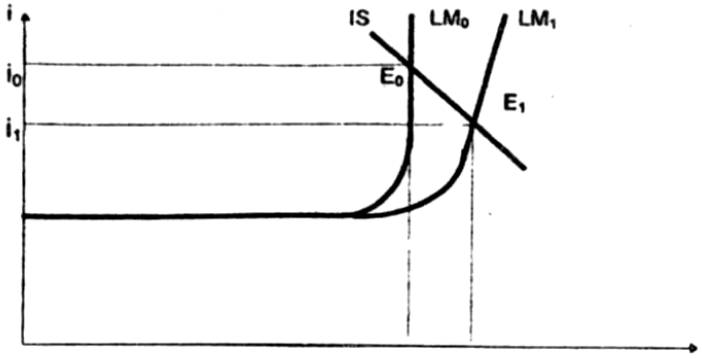

Під дією яких факторів крива LM_0 переміститься в LM1? Як змінюється ефективний попит на блага?

7. В економіці встановилася рівновага на ринках благ, грошей та цінних паперів, але виникла ситуація, коли попит на інвестиції став нееластичним відносно ставки процента (i). Побудуйте графік ситуації та прослідкуйте процес адаптації реального національного доходу (Y).

8. Опишіть ситуацію, яка проілюстрована графіком:
Як зміняться рівноважні значення P та V, якщо:
а) зросте пропозиція грошей;
б) зросте автономний попит на блага?

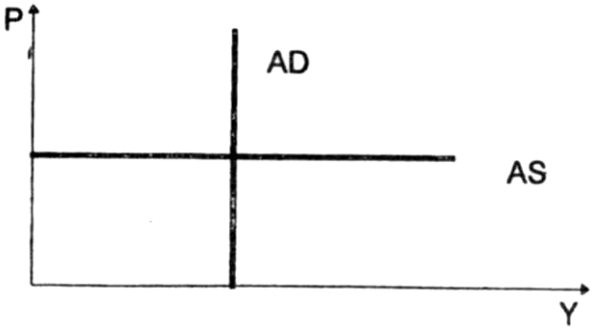

9. Прослідкуйте процес адаптації обсягу виробництва (V) попиту на гроші ставки процента (i) у короткостроковому періоді під впливом фіскальної політики. Розгляньте два випадки:
а) зниження податків;
б) підвищення податків.

10. Уряд запланував за допомогою грошово-кредитної політики стимулювати інвестиційний процес. Прослідкуйте послідовність дій уряду та визначить їх вплив на рівновагу товарного і грошового ринків. Побудуйте графік ситуації.

Література

1. Савицкая И.Л., Шараев Ю.В. "Макроэкономика – 2". М.: ВШЭ, 1999, (тема 1-2).
2. Бурда М., Виплош Ч. "Макроэкономика: европейский текст". С-Пб.: Судостроение, 1998. (гл.6).
3. Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б. "Макроэкономика. Глобальный подход". М.: Дело,1996. (гл.3).
4. Туманова Е.А., Шагас Н.Л. "Макроэкономика-2: краткосрочный аспект". – М.: ТЕИС, 1998.

ТЕМА 15

Циклічний розвиток економіки

1. Сутність та класифікація економічних циклів. Структура циклу.
2. Моделі економічних циклів.
3. Зміна макроекономічних показників відносно їхніх циклічних властивостей. Теорії циклів.
4. Державне регулювання циклічних коливань в економіці.

1. Сутність та класифікація економічних циклів. Структура циклу

Економічний цикл досліджують вчені різних сучасних напрямів економічної думки. Серед представників неокейнсіанського напрямку такі видатні вчені як Е. Хансен, Дж. Хікс, Р. Харрод, П. Семюельсон. Засновник цього напрямку видатний англійський економіст Джон Мейнард Кейнс (1883-1946) в своїй праці "Загальна теорія зайнятості, процента і грошей" досліджував переважно кризу, причиною якої вважав скорочення очікуваної норми прибутку (граничної ефективності капіталу), що є результатом спадної віддачі капіталовкладень в умовах зростання маси функціонуючого капіталу. Вплив також мають психологічні чинники такі як оптимістичні та песимістичні настрої тощо. Серед інших робіт монографія Р.Харрода "Торгівельний цикл" (1936р.), стаття П. Самюельсона "Взаємозалежність між мультиплікатором та принципом акселерації" (1939р.), праця Дж. Хікса "Розвиток теорії торгового циклу" (1950 р.) та робота Е.Хансена "Економічні цикли та національний дохід" (1958 р.)

Методологічними особливостями неокейнсіанської теорії циклу вважають:

- дослідження всіх складових елементів циклу;
- дослідження поширюються на всі макроекономічні суб'єкти господарювання;
- зосередження уваги на дослідженнях заходів та методів анти циклічного регулювання;
- соціальна орієнтація в процесі формування сукупного попиту;
- перехід до аналізу відкритої економіки.

Неокейнсіанський напрям сформував розширену інтерпретацію складових сукупного попиту, до якого ввійшли сектор "держава" та "закордон". Так,

$$\mathbf{AD = C+I+G+NE},$$

де AD – сукупний попит;
C – споживання домогосподарств;
I – попит підприємницького сектора;
G – витрати держави;
NE – чистий експорт (експорт – імпорт).

Вчені неокейнсіанського напрямку пов'язували теорію циклу з теорією довгострокового тренду економічного розвитку. При цьому циклічність відображена відхиленнями короткострокових коливань від тренду. Дослідники важливого значення надають аналізу відхилень між потенційним та фактичним обсягом суспільного виробництва. Результатом таких відхилень є інфляційний та рецесійний розриви, які вимірюються динамікою показників ВВП та ВНП. В результаті цих досліджень сформовано практичні механізми реалізації державної антициклічної політики. До основних заходів неокейнсіанської антициклічної політики відносять заходи щодо формування інвестиційного попиту, споживчого попиту та взаємодії мультиплікатора і акселератора.

Неокейнсіанська теорія циклу досліджує фазу підйому як результат взаємодії мультиплікатора і акселератора. Акселератор – це макроекономічний показник, який є оберненим до мультиплікатора і відображає співвідношення приросту інвестицій до приросту національного доходу. Кумулятивний процес взаємодії мультиплікатора-акселератора полягає в тому, що збільшення інвестицій призводить до зростання національного доходу та зайнятості, а ріст зайнятості, доходу й ефективного попиту викликає подальше зростання інвестицій.

Вчені інституціоналізму досліджував економічні цикли з використанням економетрики. Зокрема, Веслі Клер Мітчелл розраховував та прогнозував "малі" та "великі" цикли, розробляючи моделі без кризового розвитку економіки шляхом передбачення відхилень у динаміці показників. Відомими роботами з цієї проблеми є "Ділові цикли" (1913р.), "Вимірювання ділових циклів" (1946р.), "Що відбувається під час економічних циклів" (1951р.) В економічному циклі В. Мітчелл визначав чотири фази – депресію, пожвавлення, розквіт та рецесію. Сутність економічного циклу він пояснював як комплекс коливальних рухів, які виникають у якійсь сфері економіки і поширюються на економіку в цілому. Розробку теорії циклів вчений проводив за допомогою таких методів як кореляційний аналіз, побудова вільних індексів та ін. Серед економічних процесів, що відбуваються в межах

ділового циклу В.Мітчелл звертав увагу на диспропорції між витратами і цінами. Виявлення шляхів запобіганню перевиробництва та циклічних спадів виробництва на основі регулювання з боку держави можливе за допомогою не директивного, а рекомендаційного планування та прогнозування. Важливість та необхідність соціального контролю над економікою були об'єктивно підтверджені в період економічного спаду економіки в 1929 році.

Вчення про економічну систему тісно пов'язане з поняттям "рівновага". Методично поняття рівноваги близьке до природно-наукового розуміння і характеризує рівновагу як тимчасове досягнення спокою, стан інерційності. Економічна система знаходиться у стані рівноваги тоді, коли ендогенні змінні (при стабільних екзогенних змінних) залишаються незмінними продовж певного часу. В теоретичному розумінні процес встановлення рівноваги означає стан "нерівноваги", коли економіка прямує до рівноважного стану. Розрізняють також нормативне поняття рівноваги, яке часто ототожнюється з бажаним станом рівноваги (наприклад, рівновага з неповною зайнятістю). Таким чином, необхідність досягнення економічної рівноваги обумовлена забезпеченням стабілізації рівня цін, підвищенням рівня зайнятості, досягненням зовнішньоекономічної рівноваги та досягненням економічного зростання.

Проте, стан економічної рівноваги на практиці є випадковим явищем, що стає результатом динамічного розвитку економіки. За періодами економічного зростання зазвичай наступають періоди спаду і депресій. Закономірністю розвитку суспільного виробництва є рух від однієї економічної рівноваги до іншої через порушення першої і формування нової. Отже, економічний розвиток має циклічний характер.

Циклічність економічного розвитку є складною економічною проблемою. Слово "цикл" (від грецького kuklos – круг) означає сукупність процесів, робіт, операцій, які утворюють закінчену кругову послідовність. **Економічний цикл** (діловий цикл або бізнес-цикл) – це періодичні коливання рівня ділової активності, що відображено в змінах показника реального ВВП. Ідея економічних циклів належить французькому вченому Клементу Вугляру і датується серединою XIX ст. до цього вчені також досліджували проблему економічної кризи, але не цикли.

Класична схема ділового циклу складається з чотирьох фаз: криза, депресія, пожвавлення, піднесення (рис.1). Кожна фаза має свої характерні особливості. Так, економічна криза з'являється тоді, як значно зменшується сукупний попит і відповідно відбувається скорочення обсягів суспільного виробництва. За таких умов знижуються ціни, зростає безробіття, в результаті зменшення прибутків скорочується кількість підприємств і кількість робочих місць відповідно. Поглиблення цих процесів призводить до депресивного стану економіки і застою виробництва. З часом відбувається ліквідація

товарного надлишку і економічний закон зростання потреб автоматично включає механізм пожвавлення економічної активності. Починають з'являтись нові підприємства і види підприємництва, збільшується прибуток господарюючих суб'єктів, зростають заробітні плати і відповідно розширюється сукупний попит. Можливим стає поступове розширення суспільного виробництва. Тоді як обсяги реального ВВП досягли до кризового рівня, наступає фаза піднесення. Ця фаза триває до тих пір, поки розширена пропозиція знову не перевищить сукупний попит і з'являться умови для нової кризи. Отже, економічний цикл – це період від початку однієї кризи до настання наступної.

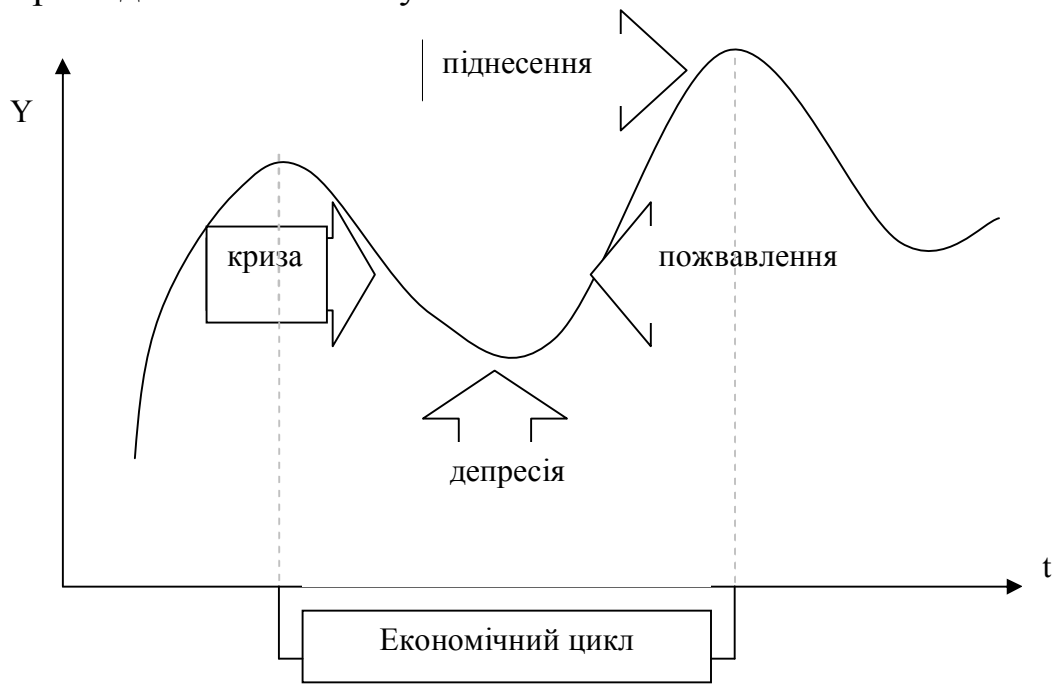

Рис.1. Класична схема економічного циклу

Довгостроковий період розвитку економіки характеризується поняттям "тренд" (рис. 2). Дослідження макроекономічних показників розвитку країни за тривалий період часу виявляє чітку тенденцію до постійного процесу економічного розвитку. Для розуміння цього явища зобразимо на графіку точки реального ВВП. Точка А початку періоду дослідження з координатами Y_1 (на потенційному рівні) і t_1, точка В відповідно з координатами Y_n реальний ВВП кінця періоду дослідження і t_n. З'єднавши відповідно точки А і В прямою лінією ми одержимо **лінію тренду** (trend – тенденція) реального ВВП. Разом з циклічними коливаннями відбувається вирівнювання цих коливань в довгостроковому періоді і хвилеподібна лінія *с* зображує коливання ділової активності біля лінії тренду. Лінія *с* є графічним відображенням циклічних коливань ділової активності.

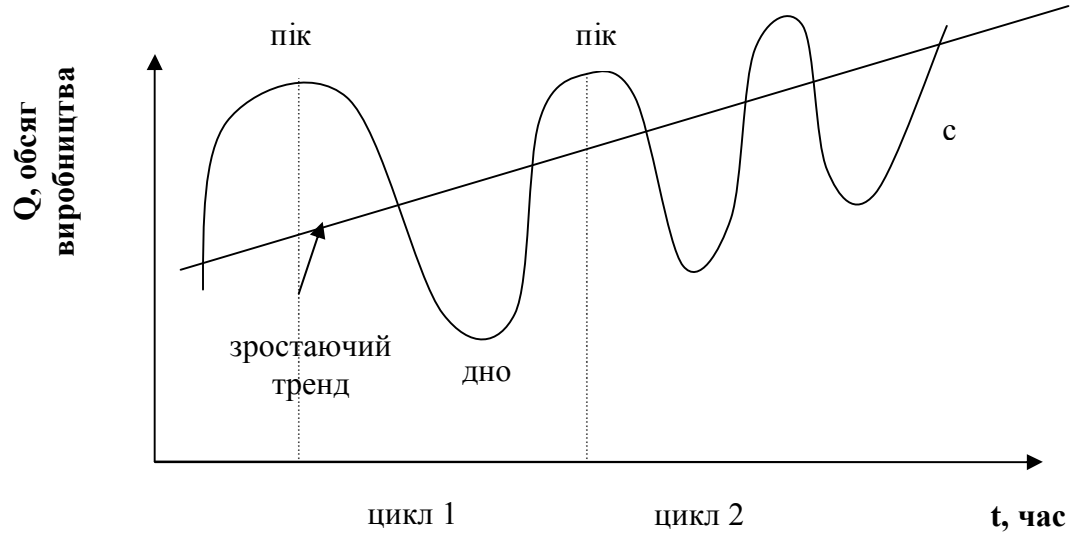

Рис. 2. Графічне відображення сучасного економічного циклу

Сучасний бізнес цикл має крайню верхню точку (пік, бум) і крайню нижню точку (спад, дно) економічного циклу. Період часу від верхньої точки (піка) до нижньої (дна) відображає спад ділової активності і називається *рецесія (спад)*, а відрізок від нижньої точки (дна) до найвищої (піка) в межах одного економічного циклу є *експансією(розширенням, підйомом)*. Функціонування сучасного змішаного типу економічної системи в розвинутих країнах світу зумовлює те, що в сучасних економічних циклах практично відсутня фаза депресії як обов'язкова. Якщо ж спад тривалий, то фазу рецесії називають депресією. Фази пожвавлення і піднесення прийнято об'єднувати у фазу *експансії.* Тривалість економічного циклу визначається відстанню між двома сусідніми найвищими або найвищими точками. Відстань від найвищої або найвищої точки до лінії тренду по вертикалі показує амплітуду циклічних коливань.

Особливості інвестиційного процесу в аграрному виробництві України обумовлює також циклічність економічного розвитку. Теорії неокейнсіанського напрямку пов'язують теорію циклу з теорією довгострокового тренду економічного розвитку, а циклічність відображають відхиленнями короткострокових коливань від тренду (рис.1).

Рис 1. Зміна обсягів інвестування та обсягів ВВП в Україні за 2001-2008 рр.

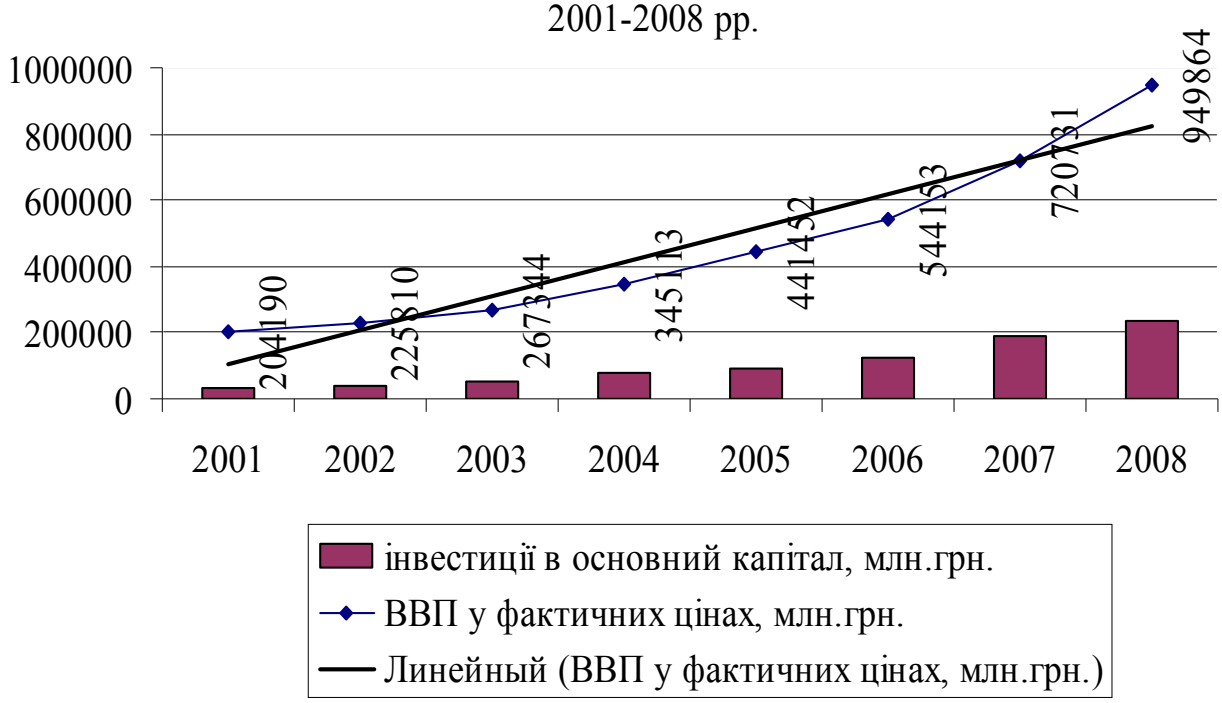

З економічної точки зору існують об'єктивні основи циклічності, що формуються в розвитку матеріальних умов виробництва, у взаємодії еволюційних і революційних форм прогресу продуктивних сил суспільства. Загальні принципи циклічності регулюються конкретними історичними умовами. В залежності від цих умов, циклічність економічного розвитку набуває різних форм і періодичності. Цикли відрізняються один від одного тривалістю та інтенсивністю, причинами виникнення а також соціально-економічними наслідками (таблиця 1).

Таблиця 1

Класифікація економічних циклів за тривалістю

N п/п	Назва циклу	Тривалість, років	Рушійні сили
1	цикли Кондратьєва або "довгі хвилі"	40-60	радикальні зміни в технологіях, структурна перебудова економіки
2	цикли Кузнєца	20	зрушення у відтворювальній структурі
3	цикли Жаглера	7-11	грошово-кредитні фактори
4	цикли Кітчина	3-5	зміна запасів товаро-матеріальних цінностей
5	приватні господарські цикли	1-2	коливання інвестиційної активності

За тривалістю розрізняють короткі (малі) коливання ділової активності – 3-4 роки, середні – 7-11 років і великі (довгі хвилі) – 40-60 років. Так, американські вчені Веслі Мітчелл (1874 – 1948) і Джозеф Кітчин (1861-1932) вважали, що тривалість циклів складає близько 3-4 років та пояснюється коливаннями в обсягах товарно-матеріальних запасів. Саме ім'ям Дж. Кітчина прийнято називати короткотермінові економічні цикли, тобто цикли Кітчина. Частіше вчені розглядають період економічного циклу, що дорівнює 8-10 років. Одним з перших дослідив такий цикл французький економіст Клемент Вугляр (1819-1905) і тому середньострокові цикли називають циклами Вугляра. Причиною виникнення такого циклу вважали оновлення активної частини основного капіталу. Продовжуючи вчення К.Жугляра, Карл Маркс дослідив промисловий цикл, тривалість якого також становила 8-10 років. Український вчений М.Туган-Барановський доповнив вчення про причини і наслідки середніх циклічних коливань. Наступною стала теорія економічних циклів, тривалістю 48-55 років, автором якої став російський вчений Микола Дмитрович Кондратьєв (1892-1938). Ця теорія з'явилась в середині 20-х років XX ст. В її основі лежить дослідження статистичного матеріалу показників обсягів виробництва, середнього рівня товарних цін, заробітної плати, процента на капітал країн Англії, Франції, Німеччини, США. Матеріальну основу довгих хвиль в економіці вчений пов'язував з періодичними змінами у базових технологіях, поколіннях машин, джерелах енергії та з оновленням об'єктів інфраструктури. Так, "довгі хвилі" або довготермінові цикли в економічній літературі називають циклами Кондратьєва. Дослідження походження "довгих хвиль" в економіці австро-американський економіст Йозеф Шумпетер пов'язує з інноваціями. Слід зазначити, що всі названі цикли існують в економіці постійно та тісно взаємопов'язані між собою.

2. Моделі економічних циклів

Поширеним специфічним методом наукового дослідження науки "Макроекономіка" є процес економіко-математичного моделювання. Сутність цього методу полягає у відображенні макроекономічних явищ і процесів у формалізованому вигляді за допомогою математичних функцій для подальшого дослідження та прогнозування. Так, в моделях економічних циклів відображено механізм поширення циклічних коливань. Зазвичай, в макроекономічному дослідженні використовують два основних підходи: некласичний, в основі якого ринковий механізм господарювання, і кейнсіанський, що базується на державному регулюванні економіки. Такий поділ характерний і для моделей економічних циклів.

Економісти широко використовують **модель мультиплікатора-акселератора**, яку також називають **моделлю Самуельсона-Хікса**. Ці моделі є базовими кейнсіанськими моделями циклічності економічного розвитку. Модель мультиплікатора-акселератора показує вплив зміни величини автономного попиту на циклічні коливання економіки. Економісти розглядають інвестиції як найбільш нестабільну складову сукупного попиту. Які ж наслідки непостійності інвестиційних витрат? Відбувається взаємний причинно-наслідковий зв'язок між обсягом виробничих інвестицій та обсягом реального ВВП: як інвестиції впливають на рівень виробництва, так і рівень виробництва визначає можливі інвестиції.

Спочатку розглянемо **ефект акселератора**, який відображає зв'язок між змінами реального ВВП та виробничими інвестиціями. Одним з перших, хто виявив такий зв'язок був американський економіст Джон Моріс Кларк (1884-1963). Він вважав, що збільшення попиту на предмети споживання сприяє збільшенню попиту на обладнання і машини. Така закономірність була визначена як "принцип акселерації" або "ефект акселератора". Для розуміння ефекту акселератора введемо поняття коефіцієнт капіталомісткості (капітальний коефіцієнт). На макроекономічному рівні коефіцієнт капіталомісткості є співвідношенням $\frac{капітал}{доход}$ або $\frac{K}{Y}$. Відомо, що різні галузі відрізняються рівнем капітального коефіцієнта. Наприклад, в галузі літакобудування цей показник значно вищий ніж у легкій промисловості.

Розробкою теорії акселератора займались економісти П.Самуельсон, Дж.Хікс, Е.Хансен та ін. Так, Е.Хансен довів, що попит на чистий приріст основного капіталу залежить від темпів зростання попиту на споживчі товари, а не від його рівня.

Змінність інвестицій є важливим фактором в поясненні змін обсягів валового виробництва протягом довгострокового періоду. Чому ж інвестиції в устаткування і обладнання змінюються так сильно в різних фазах бізнес-циклу? Спробуємо пояснити це на прикладі. Уявімо, що фірма з виробництва жіночого взуття потребує 1 станок для виробництва 50 тисяч пар за рік. Оскільки такий станок (обладнання і засоби обслуговування) коштує $2 млн. і кожна пара взуття коштує $20, необхідно витратити $2 на обладнання, щоб випустити продукції на $1. Вважаємо, що на початку виробництва кількість обладнання дорівнювала вартості випущеної продукції цієї фірми (табл.2). іншими словами всі потужності були зайняті у виробництві, обсяги реалізації становили $10 млн. і фактична вартість капіталу становила $20 млн. Обсяги реалізації цієї фірми в наступні роки наведено в таблиці 2.

Дані таблиці показують зміни обсягів реалізації продукції, а також суми, які фірма повинна інвестувати кожний рік для забезпечення виробництва продукції, обсяги реалізації якої зростають. Почнемо з другого року. Для

виробництва продукції на суму $12 млн. фірма повинна мати капітал, вартістю $24 млн. Це означає, що фірма повинна збільшити капітал, що був у першому році ($20млн.) до рівня $24 млн., тобто на $4 млн. ця різниця визначатиме обсяги чистих інвестицій у другому році. Проте, вартість чистих інвестицій і вартість валових інвестицій буде різнитись на величину фонду заміщення спожитої частини основного капіталу (амортизації). Вважатимемо, що норма амортизації становить 5%, тоді амортизація становить $1 млн. в рік. Відомо, що $I_g = I_n + d$, де I_g – валові інвестиції, I_n – чисті інвестиції, d – амортизація Тоді валові інвестиції за другий рік повинні становити суму чистих інвестицій ($4 млн.) і амортизації ($1млн.), тобто $5 млн.

Таблиця 2

Взаємозв'язок між темпами і обсягами реалізації та інвестиціями

Роки	Обсяг реалізації, млн. дол.	Темпи приросту	Вартість необхід-них виробни-чих потужно-стей, млн. дол.	Вартість наявних виробни-чих потужно-стей, млн. дол.	Заміщення зносу основного капіталу, млн. дол.	Чисті інвестиції, млн. дол.	Валові інвестиції, млн. дол.	Темпи приросту, %
1	10	-	20	20	1	0	1	-
2	12	+20	24	24	1	4	5	+400
3	14	+17	28	28	1	4	5	0
4	15	+7	30	30	1	2	3	-40
5	16	+7	32	32	1	2	3	0
6	16	0	32	32	1	0	1	-67
7	15	-6	30	31	0	-1	0	-100
8	15	0	30	30	0	-1	0	0
9	15	0	30	30	1	0	1	0
10	17	+13	34	34	1	4	5	+400

За даними дослідження можна зробити декілька висновків. По-перше, темпи зміни в обсягах реалізації можуть привести до більшого темпу змін в обсягах інвестицій. Так, за другий рік реалізація збільшилась на 20%, в той час як валові інвестиції збільшились у чотири рази, за останній рік обсяги продажу зросли на 13%, а валові інвестиції на 400%. Ефект зменшення реалізації продукції сприяє зниженню чистих інвестицій до нуля або від'ємного значення (наприклад, сьомий рік). Проте, в масштабах національної економіки валові інвестиції не можуть бути від'ємною величиною: граничним рівнем, якого можуть досягти від'ємні чисті

інвестиції є величина амортизації. По-друге, сума валових інвестицій залежить від приросту обсягів реалізації. важливо також те, що валові інвестиції скорочуються коли обсяги реалізації починають зростати меншими темпами.

Отже, ефект впливу зміни в обсягах реалізації або величині попиту на валові інвестиції називається **принципом акселерації**. Коефіцієнт, що показує у скільки разів зростуть нові інвестиції в результаті зміни в обсягах виробництва, називають **коефіцієнтом акселерації**. Його можна записати як співвідношення інвестицій періоду tдо змін споживчого попиту або національного доходу за попередні роки: $b = \frac{I_t}{Y_t - Y_{t-1}}$ (1),

де – b – акселератор,

I – чисті інвестиції в період t-року;

Y – споживчий попит, доход або реальний ВВП;

t – базовий рік;

t-1 – попередній рік.

Модель акселератора (1) є дещо спрощеною, бо не враховує норму амортизації. За таких умов коефіцієнт акселерації визначається коефіцієнтом капіталоємкості. Якщо позначити інвестиції для заміни зношеного основного капіталу через β, то модель акселератора запишемо так: $I_t = b(Y_t - Y_{t-1}) + \beta$. В складніших моделях акселератора враховується також вплив вартості придбання і використання капіталу та часовий лаг, властивий інвестиційним проектам. Іншими словами, підприємці в своїх інвестиційних проектах виходять з фактичних статистичних даних за минулий період і враховує прогнозні величини попередніх періодів, які можуть варіювати у реальному житті.

Модель мультиплікатора-акселератора показує вплив зміни величини автономного попиту на циклічні коливання економіки. Розглянемо ефект акселератора для кількісної оцінки причинно-наслідкового зв’язку між обсягом інвестицій та обсягом ВВП в Україні (табл.2). Методологія розрахунків базується на показниках капітальних інвестицій в основний капітал, валового внутрішнього продукту (ВВП) на стадії виробництва, вартості наявних основних засобів, заміщення зносу основного капіталу (за нормою амортизації в структурі витрат) у фактичних цінах, млн. грн. Валові інвестиції розраховані як сума чистих інвестицій та вартості заміщення вже функціонуючих засобів виробництва.

Таблиця 2

Взаємозв'язок між змінами ВВП та обсягами інвестицій в сільське господарство, мисливство і лісове господарство України за 2001-2007рр.[1]

Роки	Обсяг ВВП у фактичних цінах, млн. грн.	Приріст ВВП (+/-), млн. грн.	Темпи приросту, %	Вартість основних засобів у факт. цінах, млн. грн.	Капіталомісткість, млн. грн	Замішення зносу основного капіталу, млн. грн.	Інвестиції в основний капітал, млн. грн.	Валові інвестиції, млн. грн.	Темпи приросту валових інвестицій, %	Коефіцієнт акселерації
2001	29421	x	x	93392	3,17	4669,9	1617	6287	x	x
2002	29418	-3	-0,01	86192	2,93	4309,6	1930	6240	-1	643
2003	29059	-359	-1,22	77979	2,68	3898,9	2141	6040	-3,2	6
2004	37258	8199	28,22	75447	2,02	3772,4	3381	7153	18,4	0,41
2005	40542	3284	8,81	76034	1,88	3801,7	5016	8818	23,3	1,53
2006	41006	464	1,14	75511	1,84	3775,6	7309	11085	25,7	15,8
2007	47417	6411	15,6	69749	1,47	3487,5	9519	13007	17,3	2,03

За досліджуваний період спостерігається скорочення капіталомісткості аграрного виробництва з 3,17 у 2001 р. до 1,47 млн. грн. у 2007 р. така тенденція могла би бути позитивною в умовах покращення технологічної та відтворювальної структури основного капіталу. Проте, реальна ситуація дещо інша. Галузі сільськогосподарського виробництва є техніко та технологічно відсталими, використовують переважно застарілі ресурсо- та енергомісткі технології, ступінь зносу основного капіталу галузі становить майже 50%. В порівнянні з країнами ЄС вітчизняне сільське господарство відстає за рівнем технічної оснащеності у 8-10 разів. Спостерігається також скорочення амортизаційного фонду, що також уповільнює інвестиційний процес в аграрному виробництві.

В результаті дослідження ми отримали модель акселератора для сільського господарства, мисливства і лісового господарства, яка має вигляд: $I_t = 5{,}136(Y_t - Y_{t-1}) + 4074$. Слід зауважити, що ми розрахували модель за показниками у фактичних цінах і не враховує інфляційних процесів. Тому

[1] Джерело: Статистичний щорічник України за 2007 р. Державний комітет статистики України / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Видавництво "Консультант", 2008. – 572 с. та власні розрахунки.

отриманий результат треба скорегувати на рівень інфляції: $Ireal = \frac{It \circ \hat{P}}{100}$, де $\hat{P}$ - темп інфляції.

Економісти – лауреати Нобелівської премії Поль Самуельсон і Джон Хікс – довели, що принцип акселерації в поєднанні з мультиплікатором можуть спричинити бізнес-цикли. Ефект мультиплікатора-акселератора відображає механізм циклічних коливань економічної системи. Уявімо, що обсяги національного виробництва зростають і економіка наближається до стану повної зайнятості ресурсів. Обсяги реалізації зростають прискореним темпом. Виходячи з принципу акселерації пожвавлення торгівлі формує високий рівень інвестицій. Завдяки мультиплікатору високий рівень інвестицій формує наступне збільшення національного продукту. Таким чином акселератор і мультиплікатор підсилюють один одного, що проявляється в стійкому збільшенні валового національного виробництва. Економіка зростає до певної межі, яка обумовлена обмеженими ресурсами. Обсяги реалізації не можуть зростати такими високими темпами постійно. Як ми вже знаємо, скорочення темпів реалізації товарів і послуг формує зменшення інвестицій. Таким чином, скорочення інвестицій поступово зменшує бум шляхом скорочення обсягів сукупного суспільного продукту. Економіка переходить в стан рецесії. Як правило, фірми скорочують свій основний капітал до точки рівноваги з обсягами реалізації. досягти такого балансу можна шляхом заміни зношених основних засобів, що означає зростання валових інвестицій. Через мультиплікатор, таке зростання в інвестиціях сприяє зростання національного продукту, що веде до збільшення обсягів реалізації. Завдяки принципу акселерації таке збільшення в обсягах торгівлі формує зростання інвестицій і відповідне розширення суспільного виробництва. Економіка відновлюється.

Теорія акселератора-мультиплікатора дає відповіді на декілька питань про сутність коливань бізнес-циклу. Відповідно до цієї теорії початком виникнення циклічних коливань в економічній активності є зміна однієї із складових сукупного попиту. Така зміна формує мультиплікативний ефект, в результаті дії якого кінцевий приріст національного доходу перевищує початкову зміну сукупного попиту на величину мультиплікатора. В той час, коли наявних виробничих потужностей для забезпечення зростаючого сукупного попиту недостатньо, виникає необхідність індуційованих інвестицій. Результатом є ефект взаємодії акселератора і мультиплікатора.

Математично залежність між приростом доходу та дією мультиплікатора і акселератора можна записати через функції споживання та інвестицій.

$$C_t = C_0 + MPC \cdot Y_{t-1}, \quad (2)$$

де C_t – обсяги споживання за період часу t;

C_0 – автономне споживання;

MPC – гранична схильність до споживання;
Y_{t-1} – виробництво і доходи в період, що передує часу t.

$$I_t = I_0 + b(Y_{t-1} - Y_{t-2}), \quad (3)$$

де I_t – обсяги інвестицій за період t;
I_0 – автономні інвестиції;
b – коефіцієнт акселерації;
$(Y_{t-1} - Y_{t-2})$ – зміна доходів за попередній період.

Виходячи з того, що модель Самуельсона-Хікса досліджує закриту приватну економіку, то сукупне споживання складається лише з двох секторів: сектор домогосподарств та підприємницький сектор. Відповідно, Y = C + I. Запишемо цю рівність через функції (2) і (3): $Y_t = C_0 + MPC \cdot Y_{t-1} + I_0 + b(Y_{t-1} - Y_{t-2})$. Якщо вважати, що $C_0+I_0=A_0$, то

$$Y_t = A_0 + MPC \cdot Y_{t-1} + b(Y_{t-1} - Y_{t-2}) \quad (4)$$

Отже, формула (4) є математичним виразом ефекту акселератора-мультиплікатора. Таке співвідношення принципів акселератора і мультиплікатора пояснюють механізм середньо термінових коливань ділової активності.

Спробуємо проаналізувати можливі варіанти циклічних коливань виходячи з можливих комбінацій коефіцієнтів MPC та b. Економічна система може відчувати циклічні коливання або монотонну зміну випуску. Розглянемо коливання економічної системи.

Якщо MPC x b < 1, то система зустрінеться з коливаннями, що зменшуються. Якщо MPC x b > 1, тоді система знаходиться у коливаннях Y, що віддаляються від рівноваги. Якщо b=1, то за будь-якого рівня MPC коливання матимуть однакову амплітуду. Вважається, що найбільш типовим є другий варіант економічного розвитку. Проте, обсяги виробництва і доходів обмежені наявними ресурсами. Так, реальні доходи або ВВП обмежена потенційним рівнем (Y^*), що визначає верхню межу коливання ділової активності. Нижня межа таких коливань визначається від'ємними чистими інвестиціями, що дорівнюють амортизації основних засобів в економіці. Верхня межа коливання визначається потенційною сукупною пропозицією, а нижня відповідно сукупним попитом.

Ефект акселератора-мультиплікатора досліджували вчені різних напрямків і течій в економічній науці. Ця модель має деякі протиріччя, проте залишається придатною для аналізу механізму поширення імпульсів, тобто зовнішніх поштовхів економіки.

Модель економічного циклу Н. Калдора – це модель економічного циклу, за допомогою якої пояснюється циклічність коливань ділової активності впливом ендогенних факторів на економічну систему. Наприклад,

співвідношення між заощадженнями та інвестиціями в доходах основних макроекономічних секторів економіки: підприємницького та домогосподарств. Модель відноситься до кейнсіанських. Н.Калдор вважав, що обсяг заощаджень і відповідний інвестиційний попит не є лінійно залежними функціями від доходу, але описуються так званими логістичними кривими. За цією моделлю, розмір інвестицій і заощаджень змінюється в залежності від економічної кон'юнктури – загальних коливань економічної активності, виміряні певними індикаторами. Еластичність інвестиційного попиту до зміни національного доходу визначається на різних фазах економічного циклу. Спад економічної активності формує нееластичний попит через наявність незайнятих виробничих потужностей. У період підйому еластичність попиту зростає по мірі скорочення вільних виробничих потужностей. Така ситуація триває до моменту повної зайнятості потенціальних виробничих можливостей, після чого еластичність інвестування до отриманого доходу знову зменшується.

Аналізуючи зміну рівня заощаджень у різних фазах економічного циклу, вчений дійшов висновку, що заощадження також коливаються в умовах циклічності. Такі зміни обумовлені зміною граничної схильності до заощаджень в умовах різної доходності. Якщо зобразити графічно функцію заощаджень і функцію інвестицій, то одержимо графічне відображення дії механізму циклічних коливань до моделі циклічності Н.Калдора (рис.3).

Як відомо, джерелом інвестицій в економічній системі є заощадження. Тому рівновага на ринку встановлюється за умови рівності заощаджень та інвестицій, тобто коли S=I. На графіку ситуація короткострокової рівноваги спостерігається в точках А, В, С. При цьому, в точках А, С рівновага вважається стійкою, в точці В – нестійкою. Нестійкість пояснюється тим, що будь-яке відхилення доходу (Y) вправо або вліво від рівноважного рівня Y_B сприяє відповідно утворенню дефіциту і розширенню виробництва або подальшому скороченню обсягів національного виробництва.

Розглянуті вище моделі циклічності економічного розвитку відносять до кейнсіанських. Існують також моделі класично-неокласичного напрямку. До них відносять модель реального економічного циклу та стохастичну модель.

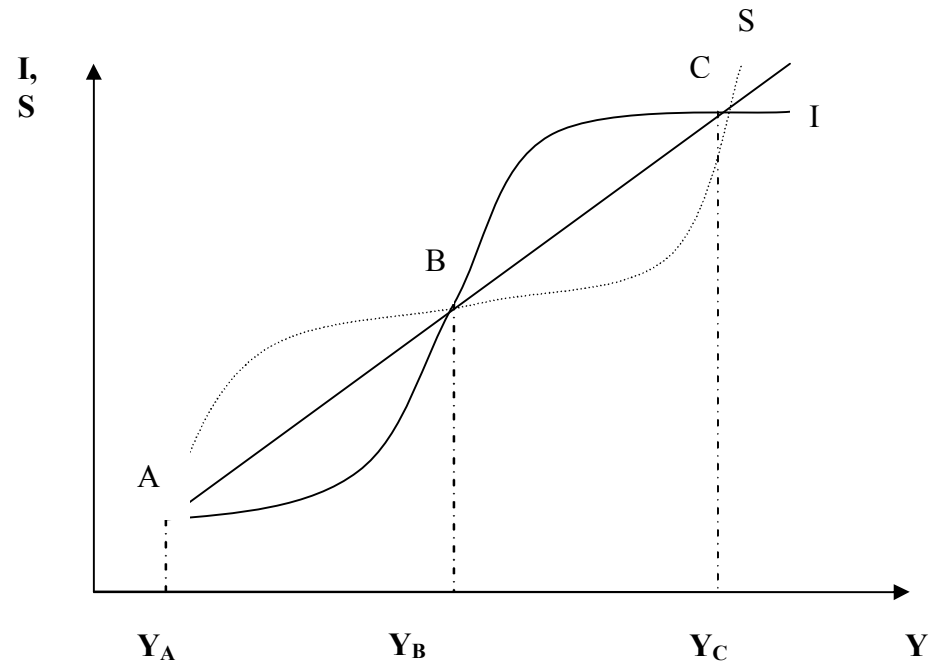

Рис. 3. Модель економічного циклу Н.Калдора

Модель реального економічного циклу вважається екзогенною і належить до групи екстернальних. Виникла вона в кінці XX століття. В порівнянні з кейнсіанськими, дана модель враховує реальні умови циклічності розвитку економіки країни. Прихильники цієї моделі вважають, що циклічні коливання економіки зумовлюють два основних фактора: відхилення обсягів національного виробництва від потенційного рівня і коливаннями самого потенційного рівня виробництва. Основними характеристиками моделі реального економічного циклу є:

- гнучкість цін як у коротко- так і у довгостроковому періодах;
- нейтральність грошей є причиною того, що рівень цін не впливає на фактичний обсяг суспільного виробництва;
- заробітна плата не регулюється державою, а вільно встановлюється на ринку праці і рівень безробіття збільшується тоді, коли рівень зарплати значно скорочується і пропозиція праці зменшується;
- потенційний рівень суспільного виробництва не є сталою величиною.

Причиною циклічних коливань вважається зміна умов виробництва, які є об'єктивними і неминучими. Коливання обсягів суспільного виробництва проявляються в результаті зміни рівня зайнятості ресурсів. Так, пропозиція праці автоматично скорочується коли зменшується середній рівень заробітної плати на ринку праці, попит на кредитні ресурси зростає коли ціна грошей у формі банківського відсотку знижується тощо. Ринок є само регульованим і визначає рівновагу співвідношення сукупного попиту і сукупної рівноваги. В

умовах циклічності розвитку економіки відбувається зміна рівня цін на фактори виробництва, що й визначає кон'юнктуру ринку. Графічне відображення моделі реального економічного циклу на основі зміни ставки банківського відсотку зображено на рис.4.

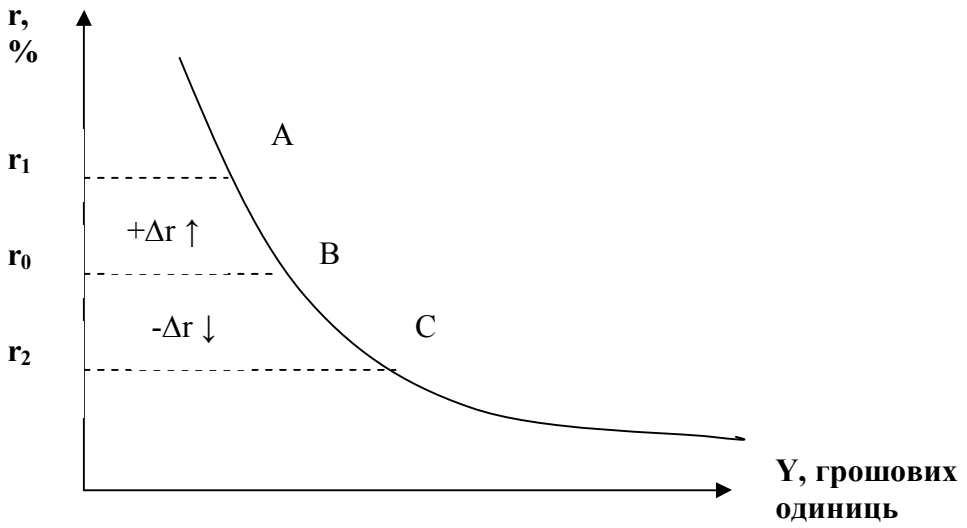

Рис. 4 Неокласична модель впливу зміни банківського відсотку на реальний економічний цикл

Класики економічної думки відстоювали вплив банківського відсотку на обсяги інвестицій, які в свою чергу зумовлюють сукупний попит, сукупну пропозицію та рівень суспільного виробництва. Так, банківський відсоток буде зменшуватись в період рецесії через скорочення доходів і зменшення заощаджень, стимулюючи підприємців скористатись кредитом для придбання техніки і обладнання. Крім впливу зміни банківського відсотку, класики і неокласики називають важливими факторами зміни обсягів виробництва в країні також динаміку цін та рівня заробітної плати. Сучасна економічна думка піддає критиці деякі положення моделі реального економічного циклу. Так, сумнівним є твердження про нейтральність грошей в сучасній економіці, практично неможливим є абсолютна гнучкість цін і заробітної плати в сучасних змішаних економіках, а також можливість зміни технології в короткостроковому періоді.

Різновидом моделей циклічності економічного розвитку є також **стохастичні моделі**, що відображають випадковий стан системи: той, що важко передбачити. Стохастичну теорію циклічних коливань називають ще теорією біфуркації і хаосу. Ці теорії наближені за своєю сутністю до синергетичних теорій. За цим підходом розвиток суспільного виробництва відбувається шляхом розвитку та взаємодії окремих складових цієї системи. Економічна система є досить стійкою та високоорганізованою зміна певних макроекономічних параметрів веде до активізації стабілізуючих механізмів

ринкового механізму. І лише тоді, коли зміна економічних параметрів перевищує можливості саморегулювання, система через ситуацію нерівноваги переходить до нового якісного стану. Говорять, що наступає точка біфуркації, що означає появу багатоваріантного розвитку (революційна фаза). Найкращою для системи є така ситуація, коли вектор свідомого вибору напрямку руху суб'єктів господарювання співпадає з напрямом вектору руху самої системи. Економіка може вибрати як прогресивний шлях розвитку, так і регресивний. Тоді, коли вектор розвитку економічної системи (аттрактор) визначено, система починає адаптацію до нового стану. Нові якісні характеристики набувають продуктивні сили, виробничі відносини та механізм господарювання.

3. Зміна макроекономічних показників відносно їхніх циклічних властивостей. Теорії циклів.

З точки зору циклічності економічного розвитку всі макроекономічні показники поділяються на такі:

- Випереджаючі – показники, які випереджають, тобто змінюються до настання певної фази економічного циклу;
- Запізнілі, тобто ті, які змінюються після настання відповідної фази циклу;
- Збіжні – ті показники, які змінюються разом зі зміною фази циклу;
- Проциклічні – показники, які збільшуються при піднесенні економіки і знижуються при спаді (наприклад, обсяг виробництва реального ВВП, рівень цін, рівень зайнятості, прибуток, кількість підприємств, швидкість обертання грошей);
- Антициклічні – показники, які збільшуються при спаді і знижуються при піднесенні економіки (наприклад, рівень безробіття, товарно-матеріальні запаси, рівень інфляції, кількість банкрутств тощо);
- Ациклічні – це ті показники, які не залежать від підйомів або спадів економіки.

Різноманітність економічних вчень про причини циклічності знайшли своє відображення в наукових теоріях циклів. Теорії, що пояснюють циклічні коливання зовнішніми причинами, називають екстернальними теоріями. Зовнішніми факторами для циклічності економіки можуть бути: війни, зміни політичного та суспільного устрою, відкриття нових видів ресурсів, науково-технічні відкриття та нововведення. На відміну від них, інтернальні теорії пояснюють причини коливань ділової активності в середині самої економічної системи. Розглянемо найбільш поширені теорії економічних циклів. Наприклад, внутрішньою причиною економічного циклу можна вважати періодичність оновлення основного капіталу. Таким чином,

синергетична дія зовнішніх і внутрішніх чинників економічних коливань визначає частоту і амплітуду циклічності розвитку економічної системи.

Найбільш поширеною вважають **теорію нововведень (інновацій)**, започатковану Йозефом Шумпетером. Він вважав, що є дві фази циклу, які віддаляють економіку від стану рівноваги: піднесення і депресія, а також дві фази циклу, які повертають економіку до рівноваги: криза та пожвавлення. Кожне нововведення порушує рівновагу. Досягнення в наукових дослідженнях, теоретичні та конструкторські розробки починають використовувати окремі підприємці. В результаті нових технологій відбувається економія затрат праці та фінансово-матеріальних ресурсів. Такі підприємці отримують більші прибутки в результаті дії закону вартості. За ними інші підприємці також намагаються використовувати нововведення, що збільшує обсяги капіталовкладень. З часом відбувається масове розширення виробництва, підвищуються ціни, розширюється кредит. З часом канали обігу переповнюються і виникають умови для кризи. Економіка знову повертається в стан, що близький до економічної рівноваги, тому що реалізовані нововведення знижують витрати і ціни.

Грошова теорія економічного циклу причину вбачає в зміні кредиту. Так, Ральф Хутрі називає причиною криз штучне звуження грошової пропозиції емісійними банками, які підвищують облікову ставку процента для захисту касової готівки або з метою підтримки курсу національної валюти. Фрідріх Хайєк вважає, що зміна кредиту сприяє змінам у рівні цін. При цьому ціни на предмети споживання зростають швидше, ніж на засоби виробництва. Саме тому зменшення попиту на споживчі товари сприяє скороченню обсягів інвестицій і є причиною кризових явищ.

Теорія недоспоживання причиною циклічності називає тенденцію до збільшення заощаджень в структурі сукупних доходів населення. Відтак, заощаджена частина доходів не використовується на споживання, скорочуючи тим самим сукупний попит. Такі теорії циклічності відстоюють Джон Гобсон, Еріх Прайзер та ін.

Теорії нерівномірного розвитку різних сфер досліджували Альберт Афталіон, Джон М.Кларк, Уеслі К.Мітчел, М.І. Туган-Барановський та інші. Причиною криз на думку цих економістів став "принцип акселерації". Так, на початку фази піднесення ціни на засоби виробництва зростають швидше, ніж на предмети споживання. В результаті нагромадження засобів виробництва створюється надлишок предметів споживання, що веде до зниження їхньої граничної корисності та ціни. Криза в галузі, де відбулось перенагромадження поступово поширюється на інші галузі, які взаємопов’язані в процесі суспільного відтворення.

Теорія диспропорційності М.І.Туган-Барановського пояснює цикліч-ність невідповідністю (асинхронністю) у розвитку різних сфер виробництва,

зокрема диспропорцією між рухом заощаджень та інвестицій у галузях,що виробляють засоби виробництва. Така нерівномірність виникає в результаті недосконалості дії ринкового механізму. Проблема економічних циклів досліджувалась вченим в роботі "Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь" (1894) та інших працях.

Теорія основної суперечності капіталізму належить Карлу Марксу. За цією теорією основною причиною економічних криз є суперечність між суспільним характером виробництва і приватною капіталістичною формою привласнення. Так виникає диспропорція між заощадженнями та інвестиціями, між виробництвом і споживанням, плановим характером виробництва на окремому підприємстві і стихійним характером всього суспільного виробництва.

Економічна наука має різні підходи до класифікації теорій циклічності. Так, М.І. Туган-Барановський теорії економічних криз згрупував у три групи:

- Теорії суспільного виробництва;
- Теорії сфери суспільного обміну;
- Теорії суспільного розподілу.

Представниками **теорії суспільного виробництва** вважаються Ж.Б. Сей, Д.Рікардо, Д.Вільсон, К.Маркс, Ф.Енгельс. вони визначали причини промислових криз у способі організації суспільного виробництва. Так, Ж.Б.Сей пояснював виникнення промислових криз неможливістю збуту одних товарів через недостатнє виробництво товарів у інших галузях промисловості. Д.Рікардо, як і Ж.Б.Сей вважав причиною промислових криз порушення пропорційності розподілу суспільного виробництва. Таке порушення мало випадковий характер і ліквідовувалось шляхом переливання капіталів із галузей з надлишковою пропозицією товарів у галузі з недостатньою пропозицією. Ж.Б.Сей дійшов висновку, щодо неможливості криз перевиробництва. Так, сформульовано **закон Сея**: сукупний попит завжди дорівнює сукупній пропозиції. Відхилення сукупного попиту від сукупної пропозиції носять частковий і тимчасовий характер.

Закон Сея діє за умови, що гроші нейтральні, тобто вони не є елементом багатства і ніхто не прагне нагромаджувати їх. Нульовий надлишковий попит на гроші стає умовою рівноваги сукупного попиту (AD) і сукупної пропозиції (AS). Механізм досягнення такої рівноваги відбувається шляхом скорочення цін і позичкового процента до повної ліквідації надлишкового попиту на гроші. Така умова є дещо обмеженою для реальної економіки і причиною є функція грошей як засіб нагромадження і частина сукупного доходу завжди буде заощадженою.

Англійський економіст Джеймс Вільсон вважав, що причиною повторюваності промислових криз, тобто циклічності, є особливості землеробської галузі. Інший англійський економіст Стенлі Джевонс пов’язав

періодичність промислових криз з періодичністю збільшення плям на сонячному диску. Цією теоріє користають і сьогодні, прагнучи пояснити не тільки економічні цикли, але й інші суспільно-політичні явища.

К.Маркс і Ф.Енгельс пов'язували циклічність з основною суперечністю капіталістичного способу виробництва: між суспільним характером виробництвав і приватнокапіталістичною формою привласнення. Криза визначалась ними як стан економіки, коли форма виробництва суперечить формі обміну, продуктивні сили суперечать формі виробництва. І ці суперечності може вирішити лише зміна суспільної форми організації виробництва. Комунізм вирішує такі протиріччя шляхом планування та узгодження суспільного виробництва з суспільною формою власності. Матеріальною основою криз та їхню періодичність ці вчені пов'язували з оновленням основного капіталу.

Представниками **теорії обміну** вважаються М. Аванс, М. Вірт, С.Жугляр та ін. причиною циклічних коливань ці економісти вважали неправильну організацію кредиту. Економічна думка розділилась на два напрямки: концепція противників монополізму і концепція прихильників економічної свободи у банківській справі. Прихильники першої концепції пояснюють штучне зниження дисконтної ставки у період пожвавлення економіки впливом банківських монополій з великим капіталом. Процвітає спекуляція на грошовому ринку і в період настання кризи банки-монополісти підвищують дисконтну ставку з метою власного збагачення. Друга концепція пояснює причину циклічності як випуск незабезпечених нічим банківських білетів (фіктивне багатство). Проте, не перша ні друга концепція не можуть дати повне і ґрунтовне пояснення причинам коливання ділової активності.

Французький економіст К.Жугляр визначає головною причиною циклічних коливань періодичне коливання товарних цін. Фаза кризи в економічному циклі формується в умовах фази пожвавлення. Саме тоді, на думку вченого, відбувається зростання товарних цін, що скорочує попит на них і сприяє нагромадженню товарів. В умовах відкритої економіки торговельний баланс країни стає менш сприятливим. Ціни на імпортні товари значно менші в порівнянні з національними і, як результат, починається відтік золотого запасу за кордон. Посилюються дисконтні операції банків і як результат зростаючих боргів настає банкрутство як банків так і господарюючих суб'єктів. Результатом є промислова криза, яка тягне за собою зниження товарних цін.

Важливим етапом суспільного відтворення є сфера розподілу. Представниками **теорії розподілу** є Томас Мальтус, Симон де Сисмонді, Карл Родбертус-Ягецов, Д.С.Мілль, М.І. Туган-Барановський. Так, англійський священик і економіст Т.Мальтус у своїй праці "Досвід про закон народонаселення у зв'язку з майбутнім удосконаленням" (1798) доводить, що

причину бідності слід шукати не в соціальній сфері, а в обмеженості економічних ресурсів. Він стверджував, що кількість населення зростає в геометричній прогресії, а засоби існування – у арифметичній. Т.Мальтус вважав вирішення проблеми незабезпеченого сукупного попиту для реалізації річного продукту шляхом політики обмеження нагромадження продуктивного капіталу шляхом посилення податкового тиску та стимулювання споживання багатої частини населення, тобто землевласників.

Швейцарський економіст Симон де Сисмонді доводив, що швидке розширення виробництва веде до скорочення попиту на товари першої необхідності і відповідне збільшення попиту на предмети розкоші. Ця тенденція спостерігається незалежно від того як змінюється рівень заробітної плати та співвідношенні частки найманих працівників і національного продукту. Отже, розширення виробництва змінює структуру споживання і зумовлює нагромадження споживчих товарів першої необхідності. Зменшення частки найманих працівників у національному продукті вважає причиною промислових криз також Карл Родбертус-Ягецов. Відмінну думку доводить Д.С. Міль. Він, зокрема, вважав, що причиною кризи є збільшення частки працівників у продукті праці і зменшення частки капіталістів і підприємців.

Важливі висновки зроблено економістом М.І. Туган-Барановським, який вважав причиною промислових криз диспропорції між рухом заощаджень та інвестицій у галузях, що виробляють засоби виробництва, а також між організацією виробництва на окремому підприємстві чи синдикаті і неорганізованістю суспільного виробництва. Економіст стверджує, що виробництво саме створює для себе ринок. І якби ринок був повністю поінформований про наявний попит і пропозицію, міг би пропорційно розподіляти виробництво, вільно переміщувати працю і капітал між галузями, то пропозиція товарів не могла б перевищити попит. І саме нагромадження капіталу при анархії на товарному ринку неминуче сприяє кризам.

Економічна думка містить ще одну сучасну класифікацію теорії циклів.

1. Теорії, які базуються на дії ефектів мультиплікатора і акселератора, що зумовлюють циклічні коливання реального ВВП.

2. Теорії політичного ділового циклу, що пояснюють циклічні коливання діями уряду в кредитно-грошовій та податково-бюджетній політиці. Дії політиків спрямовані на завоювання симпатій електорату. Так, в період перед виборами зазвичай проводять жорстку кредитно-грошову і податкову політику. Це може призвести до спаду та вимагає пом’якшення популістської макроекономічної політики (збільшення державних видатків, зниження податків тощо) якраз перед наступними виборами. Таким чином,

прихильники цієї теорії зазначають періодичність таких циклів біля п’яти років.

3. Теорії рівноважного економічного циклу, згідно з якими циклічність пояснюється не коливаннями випуску продукції навколо тренду потенційного ВВП, а зміщенням самого тренду в короткостроковому (!) періоді часу.

4. Теорія реального ділового циклу, згідно якої причиною макроекономічних коливань можуть стати шокові зміни продуктивності в одному або декількох секторах економіки, зокрема зміни в технологіях. Прикладом є теорія циклів "імпульс-розповсюдження", витоки якої знаходимо в працях російського економіста Євгенія Слуцького (1880-1948) і лауреата Нобелевської премії 1969 р. норвежського економіста Рагнара Фріша (1895-1973). Імпуьсно-поширювальний підхід дозволяє в певній мірі поєднати інтернальні та екстернальні теорії циклу. Екзогенні фактори – шоки сукупного попиту або сукупної пропозиції – дають поштовх циклічним коливанням, а ендогенні фактори (взаємодія мультиплікатора і акселератора) визначають механізм поширення циклічних коливань. Розрізняють три типи шоків: шоки пропозиції (коливання світових цін на сировину і відкриття нових джерел сировини, технологічні зрушення тощо), політичні шоки (зміни пропозиції грошей, фіскальної політики), шоки в попиті приватного сектора (зміни інвестиційних або споживчих витрат).

Наведемо ще одну класифікацію сучасних концепцій економічних циклів:

- Теорія нагромадження капіталу М.І. Туган-Барановського. Причиною циклічності є зміни в нагромадженнях основного капіталу.
- Теорія диспропорційності між виробництвом предметів споживання і нагромадженням залежно від життєвого циклу основних фондів А.Афталіона.
- Теорія Й.Шумпетера, в основу якої покладено розвиток науково-технічного прогресу та вплив інновацій на циклічність економічного зростання.
- Теорія циклу Дж.Кейнса пов’язує рух національного доходу, споживання і нагромадження основного капіталу. Так, циклічність обумовлена зміною ефективного попиту і формується в результаті взаємодії функцій споживання та інвестицій.
- Монетарна теорія циклу М.Фрідмена виходить з того, що основну роль в змінах національного доходу і відповідного циклу відіграє нестабільність грошової пропозиції, надлишок якої формує економічна політика самої держави.

Отже, дослідження названих теорій і концепцій циклічності дає підстави стверджувати, що однозначної думки про причини, тривалість та періодичність циклічних коливань ділової активності в економічній думці не

існує. Натомість, різноманітність думок підтверджує глибину і складність наукової проблеми циклічності економічного розвитку.

4. Державне регулювання циклічних коливань в економіці

Макроекономічна рівновага забезпечує оптимальний рівень основних цілей: зайнятості і цін. Така рівновага не є постійною і крива сукупного попиту і крива сукупної пропозиції постійно зазнають коливань в залежності від економічної поведінки покупців і продавців. Можливі зміни сукупного попиту і сукупної пропозиції є причиною настання фази рецесії або експансії. Скорочення сукупної пропозиції сприяє скороченню реального ВНП і зростанню рівня цін. Рівноважний обсяг виробництва є меншим від рівня потенційного ВНП і означає період рецесії. Така ситуація можлива за умов підвищення цін імпорту, зміни політики оподаткування або іншими факторами. Якщо в економіці відбувається скорочення сукупного попиту, то це також сприяє скороченню випуску продукції та рівня цін. Отже, рецесія обумовлюється переміщення кривої сукупного попиту AD вліво, оскільки обсяги національного виробництва зменшуються. Згодом експансія (пожвавлення, піднесення) настає в той час, коли крива сукупного попиту AD зміщується вправо, розширюючи обсяги національного виробництва. Зміщення кривої AS також сприяє зростанню або рецесії.

Сучасна економічна політика антициклічного регулювання передбачає використання таких інструментів як фіскальна та грошово-кредитна політика. Державне регулювання циклічних коливань має свої витоки в розвитку теорії Дж.М.Кейнса. Вихід з тривалої кризи в економіці Сполучених Штатів Америки став можливий лише завдяки впровадженню механізму антициклічного державного регулювання. Основними важелями цього механізму стали банківський відсоток, заробітна плата і грошовий обіг, детально досліджені в роботі "Загальна теорія зайнятості, відсотку і грошей" (1936 р.). Невідповідність між запланованими інвестиціями і очікуваним випуском продукції сприяють економічній нестабільності. Зміна макроекономічних показників відбувається в залежності від того яка саме нерівновага виникає в економічній системі: інфляційний чи прецесійний розриви. Чим скоріше закрити ці розриви, тим менше негативних тенденцій відбувається в економіці і в суспільстві в цілому. Рецесійний розрив виникає в економічній системі тоді як витрати в економіці менші, ніж обсяги виробництва в умовах повної зайнятості. Підприємці мають зростаючі запаси товарно-матеріальних цінностей. Таке перевиробництво сприяє скороченню обсягів виробництва в наступному виробничому циклі, відповідному скороченню інвестицій, скороченню рівня заробітної плати та зменшення прибутку. В результаті наступає фаза економічного циклу рецесія або навіть

депресія. По-суті, сукупні заощадження перевищили сукупні інвестиції. Для досягнення економічної рівноваги слід збільшити сукупний попит за рахунок хоча б однієї із складових: AD = C+I+G+NE, тобто C – споживання домогосподарств, I – попит підприємницького сектора, G – витрати держави або NE – чистий експорт (експорт – імпорт). Зауважимо, що загальні зміни сукупного попиту залежатимуть від початкових витрат та дії мультиплікаційного процесу. Результат зміни сукупного попиту формується під впливом значення мультиплікатора державних витрат, мультиплікатора автономних витрат, податкового мультиплікаторів. Якщо вважати, що випуск продукції або сукупна пропозиція не зростає в період рецесії, тоді графічно збільшення сукупного попиту до рівня потенційно можливого випуску можна зобразити за допомогою функції сукупного попиту та довгострокової функції сукупної пропозиції (рис. 5).

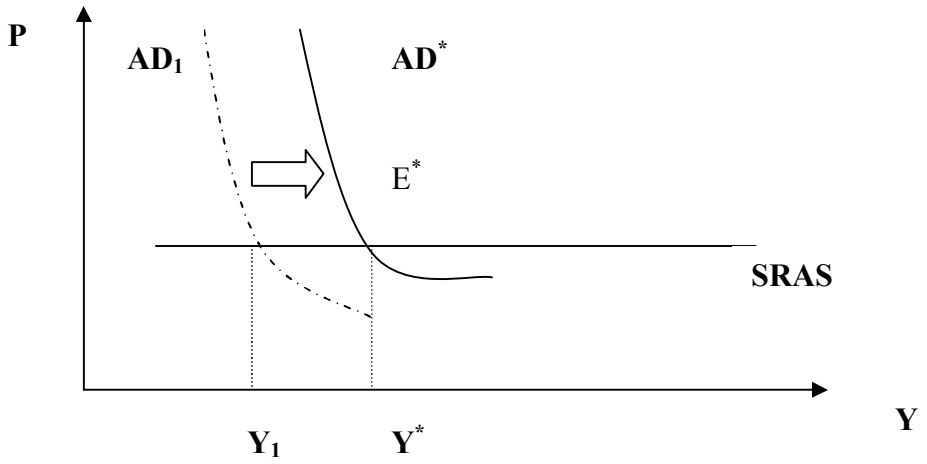

Рис.5. Досягнення економічної рівноваги в умовах рецесії (стимулююча політика держави)

Політика держави, що базується на стимулюванні сукупного попиту в умовах перевиробництва товарів і послуг, називається стимулюючою. Прикладом є стимулююча фіскальна політика держави шляхом зростання державних витрат або зниження податків. Розширення сукупних витрат секторами макроекономічного середовища відображено зсувом кривої AD_1 до стану рівноваги AD^* (рис.5). Розширення виробництва можливе тоді, коли всі товарно-матеріальні залишки будуть реалізовані або спожиті.

Інша ситуація нерівноваги виникає за умов перевищення сукупного попиту над сукупною пропозицією в умовах повної зайнятості ресурсів. Така ситуація має назву інфляційний розрив. Досягнення рівноваги відбувається шляхом зменшення сукупних витрат до рівня потенційного обсягу виробництва або розширення виробничих можливостей даної економічної системи. Графічно така ситуація зображена на рис. 6.

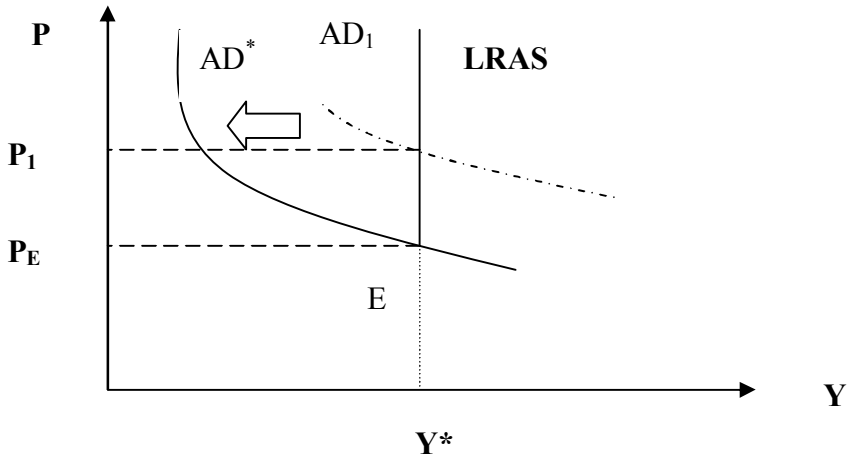

Рис. 6. Дія антиінфляційного механізму (стримуюча політика держави)

Політика держави, що базується на обмеженні сукупного попиту і скороченні витрат, називається стримуючою. Прикладом є стримуюча фіскальна політика держави по збільшенню податків або зменшенню державних витрат. Такий механізм дає можливість знизити середній рівень цін і "охолодити" економіку в період циклічного підйому.

Державний вплив на циклічні коливання економіки можливий шляхом скорочення або розширення інвестиційної активності (прискорена або уповільнена амортизація), а також грошово-кредитної (монетарної) політики. Розглянемо випадок інвестиційної пастки в економічній системі. Психологія інвесторів в умовах економічного спаду сприяє скороченню обсягів інвестицій і викликає ще більший спад виробництва. Ідея антициклічної фіскальної політики в тому, що держава проводить експансивну бюджетну політику у фазі спаду. І навпаки, політика стримування сприяє зменшенню ділової активності. Податкові надходження при цьому перевищують витрати і утворюється резервний фонд. Тоді як наступає спад в економічному циклі, держава використовує цей фонд для стимулювання додаткового попиту через механізм мультиплікатора і тим самим зменшує спад і глибину депресії. Для антициклічної фіскальної політики характерними є вирівнювання циклічних коливань та виключення проблеми державного боргу в зв’язку з постійним формуванням і використанням резервного фонду. Дії держави, що враховують цикли, називаються паралельною політикою. За кейнсіанською теорією політика постійного бюджетного вирівнювання є єдино правильною в умовах регулювання циклічності.

Теорія антициклічної фіскальної політики має світове значення, а в Німеччині проводиться у формі закону по стабілізації і зростанню. Проте, є ряд недоліків цієї теорії. По-перше, кейнсіанська теорія є спрощеною і її

умови не відповідають реальності. По-друге, ця теорія пояснює кон'юнктуру і неповну зайнятість ефективним попитом, хоча значно більший вплив на неї має структура виробництва і розміщення продуктивних сил. По-третє, невизначеним залишається момент впливу або проведення анти циклічних заходів у часі. Як правило, вони відбуваються із запізненням і проблемою стає також визначення обсягів впливу на економічний розвиток держави. По-четверте, складним завданням для політиків залишається дотримання фіскальної дисципліни. Як тільки наповнюється резервний фонд, завжди можна знайти підстави для його дострокового використання, забуваючи при цьому про наступні коливання ділової активності.

Грошова політика держави є важливим інструментом регулювання економіки. За *класичною та неокласичною моделлю* наслідки зміни грошової маси призведуть до збільшення цін в результаті експансивної грошової політики. Ціни будуть зростати до тих пір, поки реальна каса господарюючих суб'єктів не поменшає до первинного рівня. Цю залежність називають кембріджським ефектом: збільшення кількості грошей (касова готівка) → підвищення товарного попиту при незмінній пропозиції товарів → підвищення цін → зниження реальної кількості грошей. Єдиним наслідком експансивної грошової політики є інфляція, а на реальні змінні економічної моделі вона не може впливати ніяким чином. З класичної та неокласичної теорії задача грошової політики базується на збереженні вартості грошей, а саме: зовнішньої вартості грошей (забезпечення валютного паритету) і внутрішньої вартості грошей (стабілізації рівня цін).

У відповідності до *кейнсіанської моделі* грошова політика також не може надавати реального впливу. Збільшення кількості грошей відбувається за умов більш високого попиту на гроші при підвищенні реального прибутку або зменшенні процента. Зростає інвестиційний попит, збільшується пропозиція товарів і послуг і виникає перевищення попиту над пропозицією. В результаті дії економічних законів підвищується рівень цін. При цьому зростає процент і зменшується інвестиційний попит. Підвищення банківського процента триває до тих пір, поки встановиться нова рівновага на ринку, яка відрізняється від попереднього стану рівноваги більшою масою грошей, більш високим рівнем цін і більшою номінальною (грошовою) заробітною платою. Реальна кількість грошей $\left(\frac{M}{P}\right)$ і реальна заробітна плата $\left(\frac{W}{P}\right)$ відповідають первинним значенням.

Вчені доводять, що результати класичної (неокласичної) моделі з одного боку та загальної кейнсіанської моделі – з іншого – аналогічні. В обох випадках подвоєння грошової маси веде до подвоєння цін, різними є лише передавальні механізми. У першій моделі спрацьовує кембріджський ефект з

прямим впливом на товарний попит, а у другому – ефект Кейнса, який встановлює опосередкований процентом вплив реальної каси на товарний попит. Теорія Дж.М.Кейнса визначає фіскальну політику більш важливою та впливовою в порівнянні з грошовою політикою держави.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Поясніть особливості методології дослідження неокейнсіанської теорії циклів.
2. Охарактеризуйте Неокейнсіанський напрям теорії циклів.
3. В чому особливість інституціонального підходу до теорій циклічності?
4. Поясніть механізм циклічності через поняття "рівновага" і "нерівновага".
5. Що означає категорія "економічний цикл"?
6. Які фази класичного ділового циклу Ви знаєте?
7. В чому особливість сучасних бізнес-циклів?
8. Що означає поняття "тренд" в довгостроковому періоді розвитку економіки? Зобразіть графічно.
9. Яка тривалість економічного циклу?
10. Назвіть моделі економічних циклів.
11. Яка модель є відображенням впливу зміни величини автономного попиту на циклічні коливання економіки?
12. Поясніть взаємозв’язок між "ефектом акселерації", "принципом акселерації" та "коефіцієнтом акселерації".
13. Чому виникає мультиплікаційний ефект в циклічності коливань економічної активності?
14. На яких факторах базується модель економічного циклу Н.Калдора?
15. Які моделі відносяться до неокласичного напряму? Обґрунтуйте свою відповідь.
16. Поясніть класифікацію макроекономічних показників відносно їхніх циклічних властивостей.
17. Різноманітність наукових теорій циклів представлена існуванням теорії нововведень, грошовою теорією, теорією недоспоживання, теорією нерівномірного розвитку різних сфер, теорією диспропорційностів, теорією основної суперечності капіталізму, теорією суспільного виробництва та іншими. Поясніть кожну з цих теорій.
18. В чому полягає об’єктивна необхідність державного регулювання циклічних коливань в економіці?
19. Коли і для чого застосовують стимулюючу політику держави?
20. За яких умов виникає необхідність використання стримуючої (обмежувальної) політики держави? Яким чином вона відбувається?

ТЕСТИ І ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Циклічність розвитку економіки графічно може бути відображена відхиленням короткострокових коливань від _____. Доповніть відповідь.

Завдання 2. Джон Мейнард Кейнс у своїй праці "Занальна теорія зайнятості, процента і грошей" називає причинами кризи:

1. державне регулювання економіки
2. збільшення кількості населення
3. скорочення граничної ефективності капіталу
4. спадна віддача капіталовкладень
5. оптимістичні чи песимістичні очікування

Завдання 3. Встановіть відповідність між позначеннями складових елементів сукупного попиту (AD) і їхніми значеннями:

1	C	А	Валові інвестиції підприємницького сектору
2	I	Б	Витрати держави
3	G	В	Чистий експорт (експорт-імпорт)
4	NE	Г	Споживання домогосподарств

Завдання 4. Вкажіть основну причину інфляції:

1. знецінення грошей
2. підвищення цін на товари і послуги
3. переповнення каналів грошового обігу грошима
4. зниження купівельної спроможності населення

Завдання 5. Основними заходами державної анти циклічної політики за неокласиками є:

1. формування цін на товари і послуги
2. формування інвестиційного попиту
3. регулювання споживчого попиту
4. механізм дії акселератора і мультиплікатора

Завдання 6. Необхідність досягнення макроекономічної рівноваги обумовлена:

1. забезпеченням стабілізації рівня цін
2. підвищення рівня зайнятості
3. досягненням зовнішньо-економічної рівноваги
4. досягненням економічного зростання

Завдання 7. Ідея "економічного циклу", а не економічної кризи належить:

1. Клементу Жугляру
2. Полю Самуельсону
3. Альфреду Маршаллу
4. Джону Мейнарду Кейнсу

Завдання 8. Класична схема ділового циклу складається з таких фаз:

1. активна
2. пасивна
3. криза
4. депресія
5. підприємництво
6. пожвавлення
7. піднесення

Завдання 9. Встановіть відповідність між назвами циклів та їх рушійними силами:

1	цикли Кондратьєва або "довгі хвилі"	А	грошово-кредитні фактори
2	цикли Кузнєца	Б	зміна запасів товаро-матеріальних цінностей
3	цикли Жаглера	В	коливання інвестиційної активності
4	цикли Кітчина	Г	зрушення у відтворювальній структурі
5	приватні господарські цикли	Д	радикальні зміни в технологіях, структурна перебудова економіки

Завдання 10. Модель акселератора-мультиплікатора (Модель Самуєльсона-Хікса) показує:

1. ефективність використання всіх природних ресурсів
2. вплив зміни величини автономного попиту на циклічні коливання економіки
3. як інвестиції впливають на рівень виробництва
4. особливості продуктивності праці в промислових підприємствах

Завдання 11. Ефект мультиплікатора-акселератора відображає механізм циклічних коливань економічної системи. "Так" чи "Ні"?

Завдання 12. Серед названих факторів назвіть ті, які відносять до стимулюючої політики:

1. зростання державних витрат
2. зниження ставки податків

3. обмеження сукупного попиту
4. скорочення державних витрат

Завдання 13. За даними, наведеними нижче, побудуйте графік циклічності розвитку економіки України: 2001 р. – 204190 млн.грн.; 2002 р. – 225810 млн.грн.; 2003 р. – 267344 млн.грн.; 2004 р. – 345113 млн.грн.; 2005 – 441452 млн.грн.; 2006 р. – 544153 млн.грн.; 2007 р. – 720731 млн.грн.; 2008 р. – 949864 млн.грн.

Завдання 14. Графічно відобразіть ситуацію макроекономічної нерівноваги "інфляційний розрив". Покажіть графічно та поясніть механізм антициклічного регулювання.

Завдання 15. Графічно відобразіть ситуацію макроекономічної нерівноваги "рецесійний розрив". Покажіть графічно та поясніть механізм антициклічного регулювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Dornbusch, Rudiger, Fischer, Stanley Macroeconomics, fourth edition.- New York, 1987.
2. John Hicks A Contribution to the Theory of the Trade Cycle, Oxford: Oxford University Press, 1950.
3. Mansfield, Edvin Principles of macroeconomics, third edition. – New York, 1980.
4. Paul A.Samuelson The Interaction between the Multiplier Analysis and the Acceleration Principle. Review of Economics and Statistics, 1939.
5. Harrod R.F. The Trade Cycle, Oxford: Oxford University Press, 1936.
6. Базилевич В.Д., Базидевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д.Базилевича. – 4-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 743 с.
7. Історія економічних учень: Підручник: У 2 ч. – Ч.2 / За ред. В.Д. Базилевича. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2006. – 575 с.
8. Курс экономической теории: учебник – 6-е исправленное, дополненное и переработанное издание. – Киров: "АСА", 2007. – 848 с.
9. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика.- М.: Республика, 1992. – Т.1
10. Мікроекономіка і макроекономіка: Підруч. Для студентів екон. спец. закл. освіти: У 2 ч. / С.Будаговська, О.Кілієвич, І.Луніна та ін.; За заг. ред. С.Будаговської.- К.: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2001. – 517 с.
11. Мэнкью Н.Г. Макроэкономика. – М.: Изд-во МГУ, 1994. (Пер. с англ.)

12. Небава М.І. Теорія макроекономіки. Навчальний посібник. – К.: Видавничий дім "Слово", 2003. -536 с.

13. Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный поход. – М.: Дело, 1996. (Пер. с англ.)

14. Самюельсон П., Нордгауз В. Макроекономіка. – К.: Основи, 1995. (Пер. с англ.)

15. Фельдерер Бернард, Хомбург Штефан Макроекономіка і нова макроекономіка: Підручник / Пер. з нім. О.Буровнікової, А.Степаненка, К.Валєєва. – К.: Либідь-Нічлава, 1998. – 464 с.

ТЕМА 16

Валютна система і механізми її регулювання

1. Валютна система та її елементи. Конвертованість валюти.
2. Валютний курс та фактори, які впливають на його зміну
3. Міжнародна валютно-кредитна система
4. Валютний ринок
5. Міжнародні фінансово-валютні організації

1. Валютна система та її елементи. Конвертованість валюти

Розрізняють поняття "валютні відносини" і "валютна система". Економічні, політичні, культурні та інші зв'язки між країнами породжують грошові відносини між ними, пов'язані з оплатою отриманих товарів та послуг. Державно-правова форма організації міжнародних валютних (грошових) відносин країн представляє собою валютну систему. Таким чином, ***валютна система*** представляє собою сукупність двох елементів: ***валютного механізму та валютних відносин***. ***Під валютним*** **механізмом** мають на увазі правові норми та інститути, які діють на національному та міжнародному рівнях. Від ефективності валютного механізму, рівня втручання державних та міжнародних валютно-фінансових організацій в діяльність валютних, грошових та золотих ринків багато в чому залежить економічний розвиток, зовнішньоекономічна стратегія промислово розвинутих країн. ***Валютними відносинами*** називають відносини, що виникають у процесі функціонування грошей у міжнародному платіжному обороті.

Характерними особливостями ***валютних відносин*** є такі:

— вони складаються між економічними суб'єктами різних країн, які мусять дотримуватися вимог національного законодавства цих країн;

— реалізуються в складі відповідних сегментів світового ринку і тому зазнають впливу традицій, нормативних вимог, правил, передбачених міжнародними угодами та іншими регулятивними документами міжнародного характеру;

— оскільки вони обслуговуються кількома валютами (нерідко трьома – національною валютою імпортера, валютою міжнародного платежу і

національною валютою експортера), то істотний вплив на них справляють чинники, пов'язані з валютними ризиками;

— у них переплітаються і вступають у суперечність економічні інтереси різних держав. Нерідко ці суперечності зачіпають національні інтереси в цілому, що надає валютним відносинам особливого значення в економічних системах відповідних країн.

Отже, за своїм економічним змістом ***валютні відносини*** – це сукупність економічних відносин, які виникають у процесі взаємного обміну результатами діяльності національних господарств і обслуговуються валютою.

Залежно від економічного призначення валютних платежів у валютних відносинах можна виділити такі складові:

– міжнародні розрахунки за зовнішньоторговельними операціями;

– одержання і погашення різних видів міжнародних позичок;

– переміщення валюти при здійсненні зовнішніх інвестицій;

– переміщення валюти при наданні економічної і технічної допомоги;

– операції з купівлі-продажу валюти на внутрішньому і зовнішніх валютних ринках.

В умовах поглиблення інтеграції економік різних країн валютна система відіграє все більш важливу та самостійну роль в світо господарських зв'язках. Вона здійснює безпосередній вплив на економічне становище країни: темпи зростання виробництва та міжнародного обміну, на ціни, заробітну плату тощо.

Валютна система – це організаційно-правова форма реалізації валютних відносин у межах певного економічного простору. Розрізняють *національні, міжнародні (регіональні) і світову* валютні системи.

Національна валютна система – це державно-правова форма організації валютних відносин на території певної країни. Вона встановлює певний порядок валютних розрахунків і правила роботи з валютою інших країн. Функціонування національної валютної системи регулюється з врахуванням норм міжнародного права та національного законодавства країни.

До складу національних валютних систем входять відповідні інфраструктурні ланки: банківські та кредитно-фінансові установи, біржі, спеціальні органи валютного контролю, а також інші державні та приватно-комерційні інститути, що беруть участь у валютних відносинах.

Як організаційно-правове явище ***національна валютна система*** складається з цілого ряду елементів, основними з яких є:

1. *Національна валютна одиниця та характер її емісії.* В Україні національна валюта називається гривнею.

2. *Умови конвертованості національної валюти*. Українська національна валюта гривня є частково вільно конвертованою. Верховна Рада України ратифікувала угоду про приєднання до VIII статті Статуту МВФ, якою передбачено вільну конвертованість національної валюти в іноземну з операцій за поточними платежами.

3. *Режим курсу національної валюти*. Режим валютного курсу поступово змінювався від жорсткої фіксації до регульованого плавання (у межах "валютного коридору") і до вільного плавання, що було введене в 2000 р.

4. *Режим формування і використання державних золотовалютних резервів*. Він установлюється для забезпечення стабільності національних грошей і може проявлятися двояко:

– у формі жорсткої прив'язки національної валюти до певної іноземної (національної чи колективної) з установленням фіксованого курсу її до цієї валюти. За такого режиму іноземна валюта перетворюється в забезпечення національних грошей, тобто державні запаси її повинні на 100% забезпечувати наявну в обороті масу національних грошей. Емісія останніх здійснюється тільки через купівлю цієї валюти на внутрішньому ринку, а вилучення з обороту – через її продаж. За такого режиму курс національної валюти "плаває" разом з курсом базової іноземної валюти, а центральний банк країни втрачає окремі свої функції, зокрема функцію кредитора, певною мірою втрачає свій статус органу монетарної політики;

– у формі використання валютних запасів для підтримання рівноваги на національному валютному ринку з метою стабілізації зовнішньої і внутрішньої вартості грошей при збереженні незалежності центрального банку в проведенні національної монетарної політики та виконанні ним усіх традиційних функцій. Україна використовує цей режим використання золотовалютних резервів.

5. *Режим валютних обмежень, які вводяться чи скасовуються законодавчим органом залежно від економічної ситуації в країні*. Якщо економіка розбалансована, національна грошова одиниця не стабільна, в країні вводяться певні заборони, обмеження, лімітування тощо на операції з іноземною валютою. Так, в Україні в період загострення економічної і фінансової кризи було введено обмеження на відкриття юридичними особами рахунків в іноземних банках і заборонено переведення на них інвалюти; експортерам заборонялося вільно розпоряджатися своєю валютною виручкою, і вони зобов'язані були повністю чи частково продавати її на валютному ринку тощо. У міру поліпшення економічної ситуації подібні обмеження послаблювалися чи зовсім скасовувалися. Розвинуті країни в останні десятиліття взагалі скасували валютні обмеження.

6. *Регламентація внутрішнього валютного ринку і ринку дорогоцінних металів*. Нормативними актами визначається в Україні порядок

функціонування біржового ринку, міжбанківського валютного ринку; центральний банк здійснює ліцензування діяльності комерційних банків з валютних операцій, видає дозволи юридичним особам-резидентам на відкриття рахунків в іноземних банках, контролює надходження виручки експортерів у країну. Регламентується режим поточних і строкових вкладів в іноземній валюті. До 1998 р. в Україні не дозволялось здійснювати на ринку операції з дорогоцінними металами.

7. *Регламентація міжнародних розрахунків та міжнародних кредитних відносин*. Нормативними актами України чітко регламентується: порядок відкриття в наших банках кореспондентських рахунків іноземних банків, і навпаки; порядок здійснення платежів за окремими видами комерційних операцій та форм розрахунків; порядок переказування іноземної валюти за кордон фізичними особами тощо.

8. *Державні установи (органи), що здійснюють валютне регулювання.* Такими органами в Україні є:

– Кабінет Міністрів України;

– Національний банк України;

– Державна податкова адміністрація (Органи Державної податкової адміністрації здійснюють контроль за валютними операціями, що проводяться на території України резидентами та нерезидентами);

– Державний митний комітет (Органи Державного митного комітету контролюють додержання правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України);

– Міністерство зв'язку України (Органи Міністерства зв'язку контролюють додержання правил поштових переказів та пересилання валютних цінностей через державний кордон).

Світова валютна система – це форма організації валютних відносин, що обумовлюються розвитком міжнародної економіки як цілісної системи і закріплюються міждержавними угодами. Світову валютну систему характеризують такі основні елементи:

– механізм валютних паритетів та курсів;

– умови взаємної конвертованості валют;

– обсяги валютних обмежень;

– форми міжнародних розрахунків;

– режим міжнародних валютних ринків та ринків золота;

– міждержавні валютно-кредитні організації, що регулюють валютні відносини у світовому господарстві;

– резервні національні валюти.

У своєму розвитку світова валютна система пройшла три основні етапи. **Перший етап** – система золотого стандарту (початок XIX ст. – 20-30-ті роки XX ст.). **Другий етап** – система золотовалютного (доларового) стандарту (40-

50-ті роки XX ст. – середина 70-х рр.). **Третій етап** – система паперово-валютного (девізного) стандарту (функціонує з 1976 року).

Цілісна структура міжнародних валютних відносин представляє собою активну взаємодію регіональних валютних систем.

Регіональна валютна система являє собою договірно-правову форму організації валютних відносин між групою країн. Основними елементами регіональної валютної системи є:

– регіональна міжнародна розрахункова одиниця;

– спеціальний режим регулювання валютних курсів;

– загальні валютні фонди і регіональні кредитно-розрахункові установи.

Для подальшого аналізу еволюції валютної системи важливе значення мають поняття валюта та конвертованість валют.

Слово "валюта" походить від італійського "valuta", що означає – ціна, вартість.

Валютою називають грошову одиницю, яку використовують для виміру вартості товару. Поняття "валюта" використовується в трьох значеннях:

1) грошова одиниця певної країни;

2) грошові знаки іноземних держав, а також кредитні та платіжні засоби, виражені в іноземних грошових одиницях та використовуються в міжнародних розрахунках, іноземна валюта;

3) умовна міжнародна (регіональна) грошова розрахункова одиниця або платіжний засіб

Валюта це будь-які грошові кошти, валютні цінності (платіжні документи (чеки, векселі, сертифікати, акредитиви тощо), фондові цінності (акції, облігації) та інші фінансові інструменти іноземного походження, а також національного походження), формування та використання яких прямо чи опосередковано пов’язано із зовнішньоекономічними відносинами.

Зовнішньоекономічні зв’язки між країнами обумовлюють необхідність у обміні їхніх національних валют.

Національна валюта – грошова одиниця даної країни, яка використовується в міжнародних розрахунках з іншими країнами.

Резервна валюта – національні грошово-кредитні кошти провідних країн, які використовуються для розрахунків зовнішньоекономічних операцій, іноземних інвестицій, при визначенні цін.

Замкнута валюта – національна валюта, яка функціонує тільки в межах однієї країни і не обмінюється на іноземні валюти.

Валюта класифікується за кількома критеріями. Основним з них є емітентська належність валюти. За цим критерієм виділяють:

– *національну валюту*, яка виражена в грошах, що емітуються національною банківською системою. Для України це будуть кошти, номіновані в гривні, для Росії – в рублях, для ФРН – у марках тощо;

– ***іноземну валюту*****,** виражену в грошах, що емітуються банківськими системами інших країн. Для України це будуть кошти, номіновані в усіх національних грошових одиницях, крім гривні;

– ***колективну валюту*****,** виражену в особливих міжнародних грошових одиницях, що емітуються міжнародними фінансово-кредитними установами і функціонують за міждержавними угодами. Зараз найбільш відомі дві такі валюти – СДР, запроваджена в міжнародний оборот МВФ, та євро, що запроваджена в міжнародний оборот 11 країнами Західної Європи

За режимом використання валюти поділяються на:

– конвертовані;

– неконвертовані.

Конвертованими є валюти, які вільно обмінюються на валюти інших країн, за курсом, що формується у встановленому порядку, і вільно вивозяться і ввозяться через кордон.

Неконвертованими є валюти, які неможливо вільно обміняти на іноземні валюти за ринковим курсом, їх ввіз та вивіз жорстко обмежується.

Конвертованість валюти забезпечується державою шляхом досягнення товарно-грошової збалансованості, розвиток вільних товарних і валютних ринків, запровадження організаційно-правових основ валютного регулювання тощо.

Передумови запровадження конвертованості валюти:

— зниження інфляції;

— формування ринкового механізму ціноутворення, за якого ціни будуть вільно реагувати на зміни в попиті і пропозиції;

— лібералізація зовнішньоекономічних відносин;

— створення рівних конкурентних умов на ринку для всіх економічних суб’єктів.

За ступенем конвертованості розрізняють валюти: вільно конвертовані (резервні); частково конвертовані; замкнуті (неконвертовані).

Вільно конвертована валюта – валюта, яка вільно і необмежено обмінюється на іноземні валюти.

Частково конвертована валюта – національна валюта країн, в яких застосовуються валютні обмеження для резидентів та за окремими видами обмінних операцій. Розрізняють такі основні сфери валютних обмежень: поточні операції платіжного балансу (торгові та неторгові угоди); обмежений продаж іноземної валюти, заборона продажу товарів за кордоном за національну валюту, регулювання строку платежів, експорту та імпорту. Основна причина валютних обмежень – нестача валюти, тиск зовнішньої заборгованості, розлад платіжних балансів.

Замкнута (неконвертована) валюта – національна валюта, яка функціонує тільки в межах однієї країни і не обмінюється на інші іноземні валюти.

Конвертованість валюти – спроможність національної грошової одиниці вільно використовуватись в міжнародному платіжному обігу для здійснення різних міжнародних розрахунків.

Конвертованість валюти поділяється на:

- *повну конвертованість* – відсутність будь-яких валютних обмежень для фізичних і юридичних осіб (вітчизняних і іноземних) і вільне використання валюти в усіх видах міжнародних операцій;
- *обмежену конвертованість*:

– *зовнішня* – вільне використання валюти лише іноземними фізичними особами тільки в поточних або в зовнішньоторговельних розрахунках;

– *внутрішня* – достатньо вільна купівля-продаж іноземної валюти для юридичних і фізичних осіб даної держави.

2. Валютний курс та фактори, які впливають на його зміну

Обмін валют і розрахунки між державами здійснюються на підставі *валютного курсу*.

Валютний курс відображає ціну грошової одиниці певної країни у валюті інших країн чи в міжнародних валютних одиницях. Установлення валютного курсу – це визначення співвідношення цінності грошей різних країн, які є інструментом фінансових відносин, у тому числі й міжнародних.

Установлення курсу називається *котируванням валюти*. Якщо валютний курс відображає ціну одиниці іноземної валюти через національну валюту, то має місце пряме котирування (наприклад, 1 дол. США = 4 грн.). Вираження ціни одиниці національної валюти в іноземних грошових одиницях означає зворотне котирування (наприклад, 1 грн. = 0,25 дол. США). Між курсами національної та іноземної валют існує обернено пропорційна залежність, тобто якщо курс іноземної валюти падає, то в такій же пропорції зростає курс національної валюти. При котируванні валют визначається курс продажу – вищий і курс покупки – нижчий. Різниця між ними формує доход продавців валюти.

Валютний курс порівнює національні вартості через їх відносну купівельну спроможність. Це забезпечує наявність вартісних критеріїв при проведенні міжнародних розрахунків, дає змогу вимірювати ефективність зовнішньоекономічних операцій.

Валютний паритет – законодавче встановлене відношення між двома валютами, яке є основою валютного курсу.

Паритет купівельної спроможності – співвідношення купівельної спроможності двох чи більше валют відносно певного набору ("кошика") товарів і послуг.

В основі валютного курсу лежить **паритет купівельної спроможності** окремих валют. При зіставленні купівельної спроможності окремих валют до уваги приймається ринковий кошик, тобто набір загальнодоступних і найбільш вживаних товарів та послуг, які знаходяться в міжнародному товарообороті. Згідно з паритетом купівельної спроможності курс національної валюти у прямій котировці можна визначити за формулою:

$$e = P_n / P_i,$$

де P_i, P_n – ціни окремих товарів в іноземній та національній валютах, або ціни ринкового кошика у відповідних валютах.

Звідси, згідно з ППП, єдина ціна товару на національному ринку визначається за формулою:

$$P_n = P_i \cdot e,$$

де e – валютний курс у прямому котируванні.

Теорія паритету купівельної спроможності була сформульована шведським економістом Г. Касселем. Паритет купівельної спроможності було прийнято як основу при встановленні офіційних валютних курсів у Європі після Першої світової війни. В сучасній практиці *на основі цього паритету здійснюються міжнародні економічні зіставлення.* На базі паритету купівельної спроможності працюють МВФ, Світовий банк та інші міжнародні фінансові організації.

Оскільки паритет купівельної спроможності обчислюється через ціни, то це свідчить про те, що курс національної валюти залежить від співвідношення цін на товари ринкового кошика у відповідних країнах. Це означає також, що динаміка курсу національної валюти залежить від співвідношення темпів інфляції в окремих країнах.

Але паритет купівельної спроможності визначає валютний курс лише в тенденції, тобто в довгостроковому періоді. В короткостроковому періоді він відхиляється від цього паритету. **Особливо значні відхилення відбуваються в умовах застосування валютного курсу, який коливається під впливом попиту і пропозиції на валютному ринку.** Як будь-яка ціна, так і ціна валюти знаходиться в прямій залежності від попиту і в оберненій – від пропозиції на валютному ринку.

У першу чергу *попит на національну валюту визначається попитом на вітчизняний експорт, а її пропозиція – попитом на вітчизняний імпорт товарів та послуг.* Якщо вітчизняний експорт збільшується, то іноземні покупці збільшують попит на гривню, а якщо зростає наш імпорт, то вітчизняні покупці збільшують пропозицію гривні. **Отже, ті фактори, від яких залежить експорт та імпорт товарів і послуг, є одночасно і**

факторами валютного курсу. Основні з них – якість товарів і послуг, їхня ціна та динаміка доходів іноземних покупців.

Крім факторів стосовно експорту та імпорту товарів і послуг, на валютний курс впливають і інші, зокрема співвідношення між відсотковими ставками окремих країн. Якщо відсоткова ставка в нашій країні зростає порівняно зі світовою, то це збільшує попит на наші фінансові активи (акції, облігації), а значить і попит на вітчизняну валюту. Важливим фактором валютного курсу є інфляційні очікування. Якщо в нашій країні намітилася тенденція до зростання інфляції, що в перспективі викличе обезцінювання національної валюти, то власники гривні будуть намагатися конвертувати її в більш стійку (тверду) валюту, наприклад в американські долари. Внаслідок цього курс американського долара підвищиться, а курс гривні впаде.

Усі **фактори, від яких залежить валютний курс,** знаходять своє інтегральне відображення через **стан платіжного балансу**. Особливо це стосується торговельного балансу.

Між торговельним балансом і валютним курсом існує обернений зв'язок. Якщо, наприклад, торговельний баланс погіршується (збільшується від'ємне сальдо), то це слугує ознакою того, що країна більше витрачає грошей за кордоном, ніж отримує їх від продажу своїх товарів. У цьому випадку на валютному ринку з боку учасників торгових операцій збільшується пропозиція національної валюти і зростає попит на іноземну валюту, що спрямовує курс національної валюти до зниження. Навпаки, при позитивному сальдо торговельного балансу виникає тенденція до підвищення курсу національної валюти.

Звичайно, падіння курсу національної валюти стимулює вітчизняних експортерів і робить менш вигідним імпорт. Наприклад, при падінні курсу гривні з 1,8 до 1,89 гривні за один американський долар експортери отримають в гривнях виручку на 5 % більшу, ніж раніше, а імпортери будуть змушені платити в гривнях на 5 % більше для оплати імпорту. Внаслідок такого зниження курсу гривні з'являється тенденція до збільшення експорту і скорочення імпорту, тобто до зниження від'ємного або збільшення позитивного сальдо торговельного балансу.

Зі зростанням курсу національної валюти все відбувається в протилежному напрямі. Одночасно слід враховувати, що обернений зв'язок між торговельним балансом і валютним курсом не є прямо пропорційним. Він залежить від еластичності цін стосовно експорту та імпорту. Але незалежно від цінової еластичності в довгостроковій перспективі зміни валютного курсу є важливим чинником регулювання торговельного балансу.

Валютний курс виконує низку важливих **економічних функцій**:

– подолання національних обмежень грошової одиниці;

– здійснює співвідношення умов та результатів виробництва національного господарства;

– виступає засобом інтернаціоналізації грошових відносин;

– сприяє утворенню цілісної світової системи грошей.

Валютний курс необхідний для

— обміну валютами при торгівлі товарами, послугами, при русі капіталів та кредитів;

— порівняння цін світових та національних ринків, а також вартісних показників різних країн, виражених у національних або іноземних валютах;

— періодичної переоцінки рахунків в іноземній валюті фірм та банків.

Залежно від режиму формування валютного курсу (*е*) розрізняють три основних його види: *вільний плаваючий, фіксований.*

Плаваючі курси (floating rate) це обмінний курс, який залежить тільки від попиту та пропозиції на ринку. Розрізняють плаваючі курси, які змінюються в залежності від попиту та пропозиції на ринку та курси, які змінюються в залежності від попиту і пропозиції на ринку, але корегуються валютними інтервенціями центральних банків. В разі використання плаваючого валютного курсу рух іноземної валюти не впливає на грошову базу, і центральний банк може проводити свою грошово-кредитну політику, передбачаючи, що це не вплине значною мірою на стан платіжного балансу.

Фіксований валютний курс (fixed rate) – валютний курс, що фіксується до однієї валюти або "кошика". В основу фіксованого валютного курсу покладено монетний паритет (ваговий вміст золота в національних грошових одиницях).

Фіксований валютний курс офіційно встановлюється центральним банком з врахуванням співвідношення цін у даній країні з цінами країн головних партнерів, рівня валютних резервів, стану торговельного балансу. Фіксований валютний курс найбільш доцільний за умов внутрішніх кризових ситуацій в нестабільній економіці, тому що забезпечує нижчі темпи інфляції, стабільні умови для зовнішньоекономічної діяльності, створює можливість прогнозувати розвиток ситуації в країні. Одним з головних питань встановлення валютного курсу є пошук певного міжнародного стандарту, на який буде зорієнтована вартість національної грошової одиниці. Як правило курси національних валют, у тому числі і української гривні, перебувають у жорсткій відповідності з курсом долару США. Вперше режим фіксованих валютних курсів був введений після Другої світової війни. Після краху Бретон-Вудської системи в середині 70-х років XX ст. більшість країн перейшли до плаваючих валютних курсів.

Залежно від кількості іноземних валют, за допомогою яких вимірюється курс національної валюти, слід розрізняти односторонній та багатосторонній валютний курс.

Односторонній валютний курс – це ціна національної валюти, яка вимірюється через певну кількість однієї іноземної валюти, наприклад: 1 дол. США = 4 грн. Багатосторонній (ефективний) валютний курс обчислюється як середньозважений індекс $(\bar{I}_e)$ на базі двосторонніх курсів національної валюти відносно валют основних торгових партнерів країни (I_e^i). При цьому частка кожного торгового партнера у валютному кошику визначається часткою його у зовнішній торгівлі з даною країною (W_i):

$$\bar{I}_e = \Sigma I_e^i \cdot W_i, \quad \Sigma W_i = 1.$$

Залежно від урахування співвідношення національних та іноземних цін на предмет зовнішньої торгівлі валютний курс ділиться на два види: номінальний і реальний.

Номінальний курс (*e*) – це курс, який обчислюється через фактичну кількість іноземної валюти, наприклад: 1 дол. США = 4 грн.

Реальний курс (e_r) обчислюється як добуток номінального курсу на співвідношення між національною ціною товару (P_n) та його іноземною ціною (P_i) за формулою:

$$e_r = e\frac{P_n}{P_i}.$$

Реальний обмінний курс між двома валютами обчислюють на підставі номінального обмінного курсу і рівня цін у двох країнах. Якщо реальний обмінний курс високий іноземні товари відносно дешеві, а вітчизняні товари відносно дорогі. Якщо реальний курс низький, іноземні товари відносно дорогі, а вітчизняні товари відносно дешеві.

Виходячи з розглянутої залежності між реальним і номінальним обмінними курсами у вигляді:

$$e_r = e\frac{P_n}{P_i}.$$

Номінальний обмінний курс можна записати як:

$$e = e_r \frac{Pi}{Pn}.$$

Це рівняння показує, що номінальний обмінний курс залежить від реального обмінного курсу і рівня цін у двох країнах. За даного значення реального обмінного курсу зростання рівня цін *P* в країні спричиняє зниження номінального курсу її валюти *e*.

Розглянемо чинники, що визначають номінальний обмінний курс.

Особливим варіантом визначення номінального валютного курсу є концепція паритету купівельної спроможності (ППП) (графік 1). В її основі лежить закон єдиної ціни, за яким ціна певного товару на всіх національних ринках має бути однаковою, оскільки різниця між ними усувається валютними курсами. Чим вища національна ціна, тим нижчий курс національної валюти. І навпаки.

Враховуючи, що на валютний курс впливає не лише співвідношення цін, то ППП визначає валютний курс лише в довгостроковому періоді. У короткостроковому періоді він коливається під впливом попиту і пропозиції на валютному ринку. Всі чинники, що впливають на валютний курс через попит і пропозицію на валютному ринку, відображаються через зміни в платіжному балансі. Передусім це стосується торговельного балансу. Так, збільшення експорту підвищує попит на вітчизняну валюту, а збільшення імпорту – підвищує її пропозицію, що відповідним чином впливає на валютний курс. На валютний курс впливають також зміни в рахунку капітальних операцій. Так, за збільшення попиту на вітчизняні активи зростає попит на національну валюту, що викликає підвищення валютного курсу.

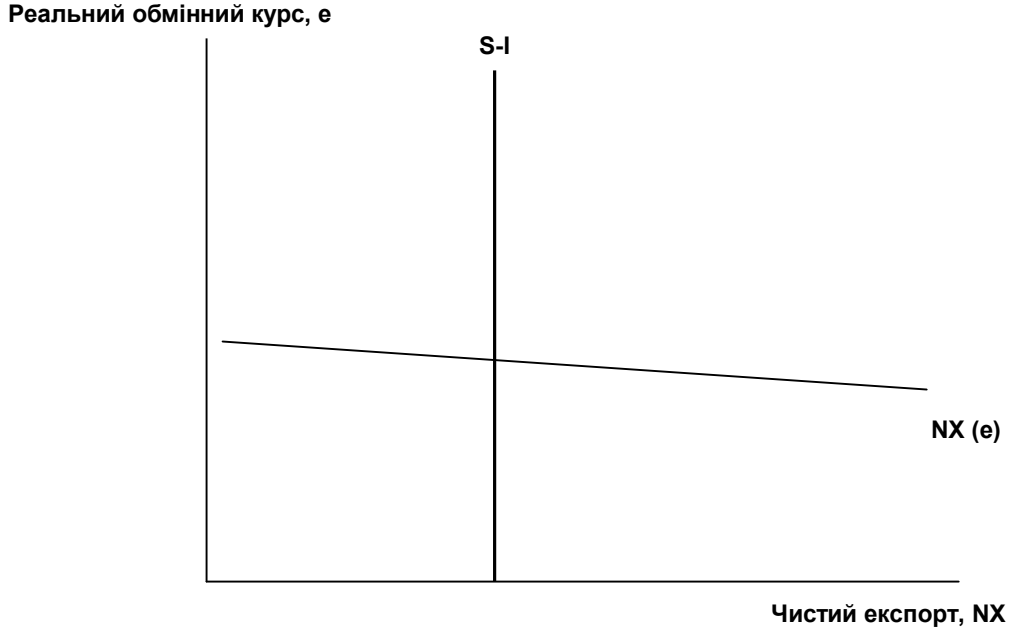

Графік 1. Паритет купівельної спроможності

На графіку відображена крива чистого експорту, яка є дуже пологою за реального обмінного курсу, що зрівнює купівельну спроможність валюти різних країн: будь-яка незначна зміна реального обмінного курсу спричиняє значні зміни у чистому експорті.

Проаналізуємо зміни обмінного курсу з перебігом часу. Рівняння валютного курсу можна записати:

$$\%\text{ зміни } e = \%\text{ зміни } e_r + \%\text{ зміни } Pi - \%\text{ зміни } Pn.$$

Відсоток зміни e_r – зміна реального обмінного курсу. Відсоток зміни Pn – це рівень інфляції π в країні, а відсоток зміни Pi – це рівень інфляції π_i в іншій країні. Отже, відсоток зміни номінального обмінного курсу є:

$$\%\text{ зміни } e = \%\text{ зміни } e_r + (\pi_i - \pi)$$

відсоток зміни = відсоток зміни + різниця у темпах
номінального обмінного курсу реального обмінного курсу інфляції

З цього рівняння випливає, що відсоток зміни номінального обмінного курсу валют двох країн дорівнює сумі відсотка зміни реального обмінного курсу та різниці темпів інфляції у цих країнах.

Якщо темп інфляції у першій країні вищий, ніж у другій, то з перебігом часу на валюту другої країни можна буде купити дедалі більше валюти першої країни. Якщо темп інфляції в Україні нижчий, ніж в іншій країні, то з перебігом часу на валюту України можна буде придбати дедалі більше валюти цієї іншої країни.

Аналіз показує, як монетарна політика впливає на номінальний обмінний курс. Відомо, що значне збільшення пропозиції грошей спричиняє високі темпи інфляції. Одним із наслідків високої інфляції в країні є знецінення її валюти: високий рівень цін означає зниження *е.* Інакше кажучи, зростання кількості грошей в країні підвищує ціни товарів у грошовому виразі, водночас це зростання підвищує ціну іноземної валюти, що виражена у національній валюті цієї країни.

Чинники, що визначають реальний обмінний курс.

Розглянемо зв'язок між реальним обмінним курсом і чистим експортом як: NX = NX (e).

На графіку показана залежність між реальним обмінним курсом і чистим експортом: чим нижчий реальний обмінний курс, тим дешевші товари вітчизняного виробника порівняно з імпортними і тим більше величина нашого чистого експорту

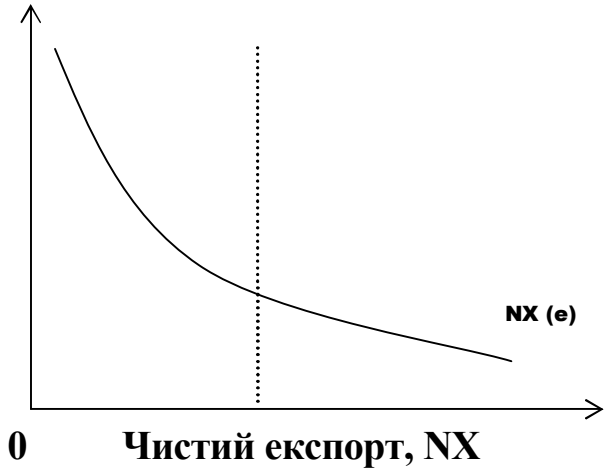

Графік 2. Чистий експорт і реальний обмінний курс

Можна зробити наступні висновки:

– реальний обмінний курс пов'язаний із чистим експортом. Якщо реальний валютний курс є нижчим, то вітчизняні товари порівняно з іноземними товарами дешевшають і чистий експорт зростає.

– торговельний баланс (чистий експорт) повинен дорівнювати чистим іноземним інвестиціям, які в свою чергу, дорівнюють різниці між заощадженнями та інвестиціями. Заощадження визначають функція споживання і фіскальна політика. Інвестиції визначають інвестиційна функція споживання і світова процентна ставка.

Вплив торговельного балансу на реальний обмінний курс.

У випадку низького реального обмінного курсу, вітчизняні товари відносно дешеві, і резиденти країни потребують мало імпортних товарів. И навпаки, коли реальний обмінний курс високий вітчизняні товари відносно дорожчі порівняно з іноземними. Резиденти не купуватимуть більше імпортних товарів, а іноземці купуватимуть мало товарів цієї країни. Тоді величина попиту на чистий експорт країни буде низькою. На графіку 3 показані ці дві залежності.

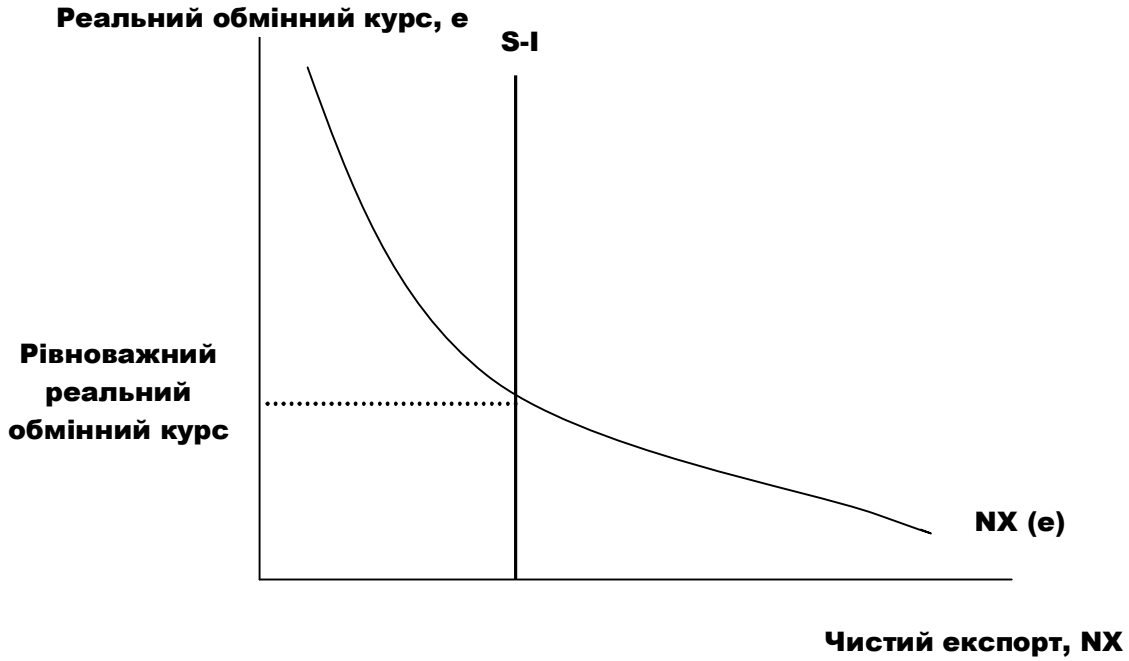

Графік 3. Чинники, що визначають реальний обмінний курс

Розглянемо вплив змін в економічній політиці на реальний обмінний курс.

Фіскальна політика в середині країни.

На графіку 4. показано, як рівноважний обмінний курс змінюється, спричиняючи зменшення NX. Зміна економічної політики переміщує вертикальну лінію S-I вліво, зменшуючи пропозицію національної валюти

для зарубіжних інвестицій. Менша пропозиція національної валюти спричиняє зростання рівноважного реального обмінного курсу від e_1 до e_2. Внаслідок зростання вартості національної валют вітчизняні вироби порівняно з іноземними дорожчають, що спричиняє скорочення експорту та збільшення імпорту. Зміна експорту і зміна імпорту одночасно діють у напрямі скорочення чистого експорту.

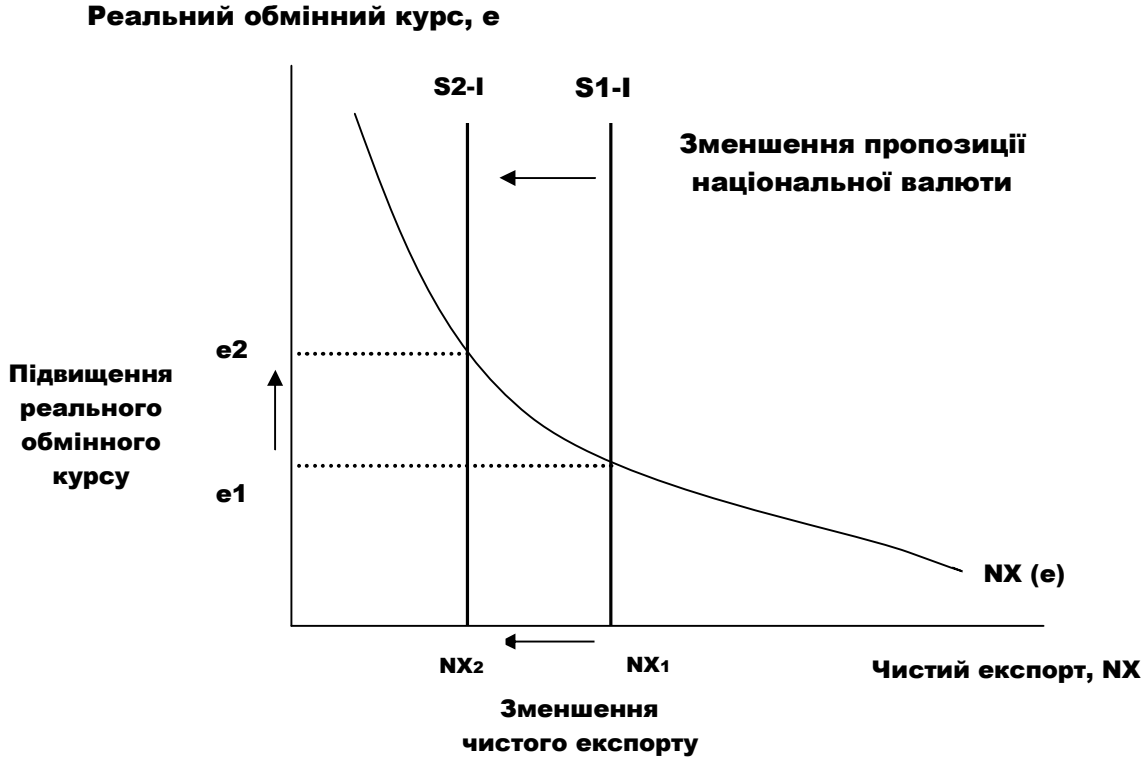

Графік 4. Вплив стимульованої фіскальної політики на реальний обмінний курс

Фіскальна політика за кордоном

Зміна фіскальної політики за кордоном зменшить ріст світових заощаджень і збільшить світову процентну ставку. Підвищення світової процентної ставки зменшить внутрішні інвестиції I, що збільшить S-I, і відповідно NX. Отже, підвищення світової процентної ставки спричинить надлишок торговельного балансу. На графіку 5. показано, як така зміна політики перемістить вертикальну S-I вправо, збільшуючи пропозицію національної валюти для інвестування за кордоном. Тому рівноважний реальний обмінний курс знижується, тобто національна валюта і вітчизняні товари порівняно з іноземними дешевшають. Стимульована фіскальна політика в інших країнах знижує рівень світових заощаджень і підвищує світову процентну ставку від r_1 до r_2. підвищення світової процентної ставки зменшує обсяг інвестицій у цій країні, яка відповідно збільшує пропозицію

національної валюти для обміну на іноземні валюти. В результаті рівноважний реальний обмінний курс знижується від e_1 до e_2.

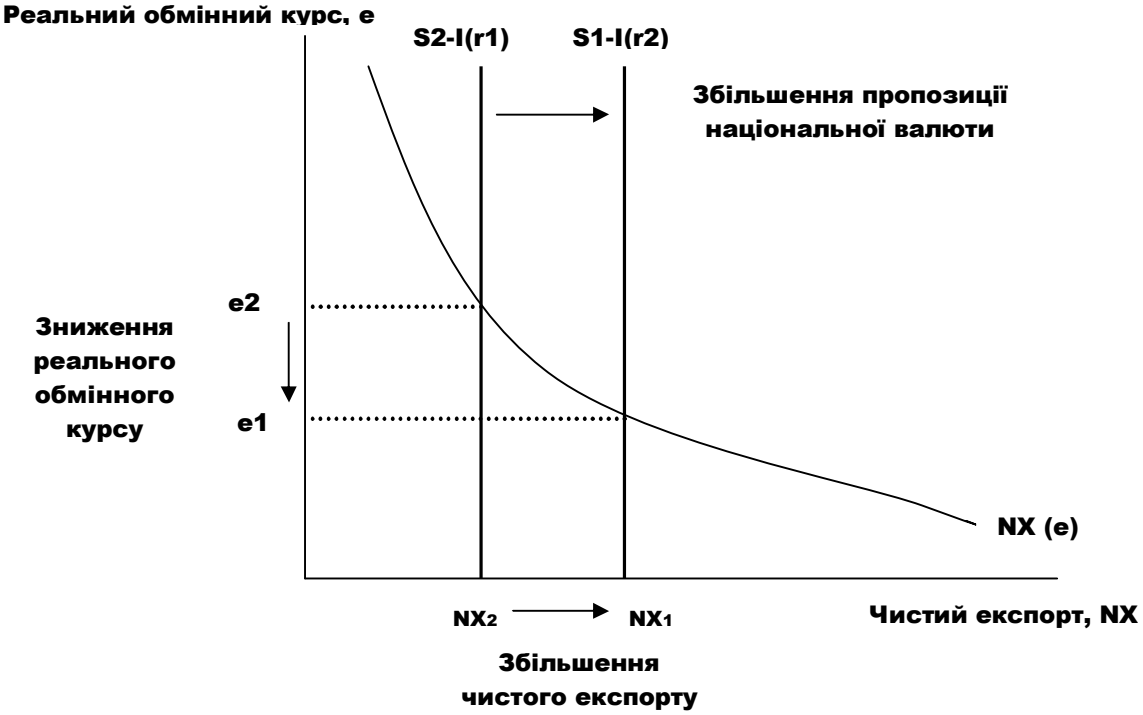

Графік 5. Вплив стимульованої фіскальної політики за кордоном на реальний обмінний курс

Вплив зміни інвестиційного попиту.

Збільшення інвестиційного попиту збільшує обсяг інвестицій, та зумовлює дефіцит торговельного балансу. На графіку 6. показано,що збільшення інвестиційного попиту переміщує вертикальну лінію S-I вліво, зменшуючи пропозицію національної валюти для інвестування за кордоном. Тому рівноважний реальний обмінний курс зростає.

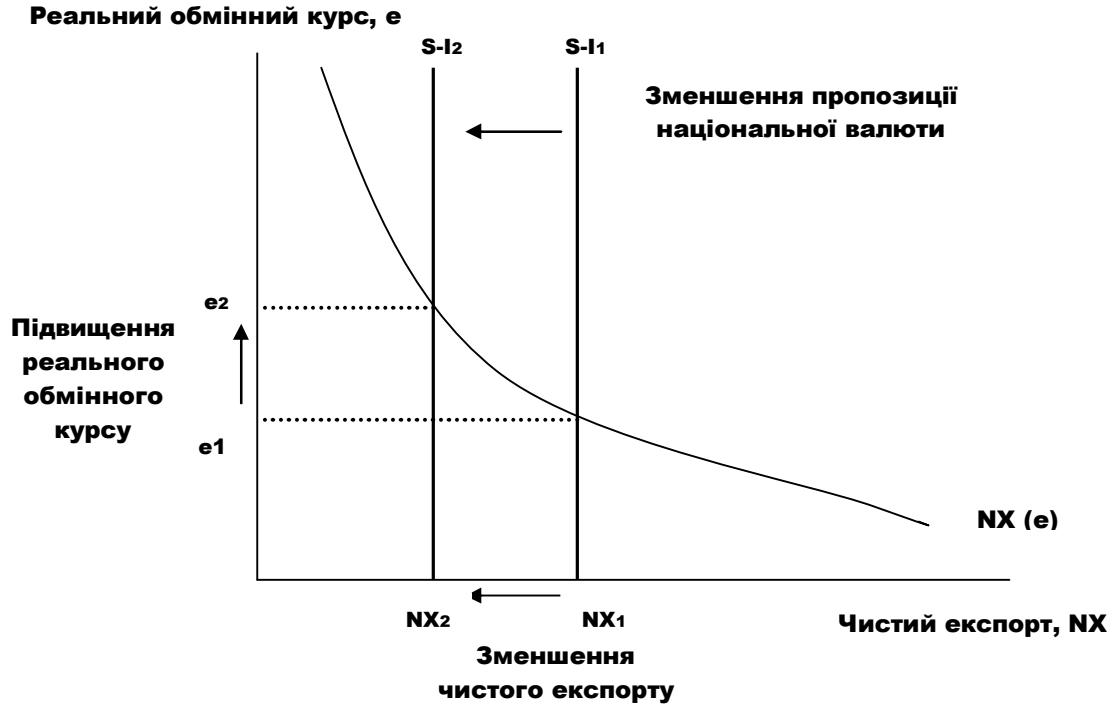

Графік 6. Вплив збільшення інвестиційного попиту на реальний обмінний курс

Вплив зовнішньоторговельної політики.

Загалом зовнішньоторговельна політика спрямована на захист вітчизняної економіки від конкуренції іноземних товарів, або через запровадження податку на імпортні товари (мито), або через введення кількісних обмежень на імпорт товарів і послуг (квота).

Для виявлення наслідків протекціоністської торговельної політики з'ясуймо, що станеться, якщо уряд заборонить імпорт іноземних автомобілів.

За будь-якого реального обмінного курсу імпорт зменшуватиметься, що означатиме збільшення чистого експорту (експорт мінус імпорт). Отже, крива чистого експорту переміщуватиметься вправо, що показано на графіку 7. Для розуміння наслідків цієї політики порівняймо попередній і новий стан рівноваги. У новій точці рівноваги реальний обмінний курс є вищим, а величина чистого експорту не змінилася. Незважаючи на переміщення кривої чистого експорту, рівноважний рівень чистого експорту залишається той самий, бо протекціоністська політика не впливає ні на заощадження, ні на інвестиції.

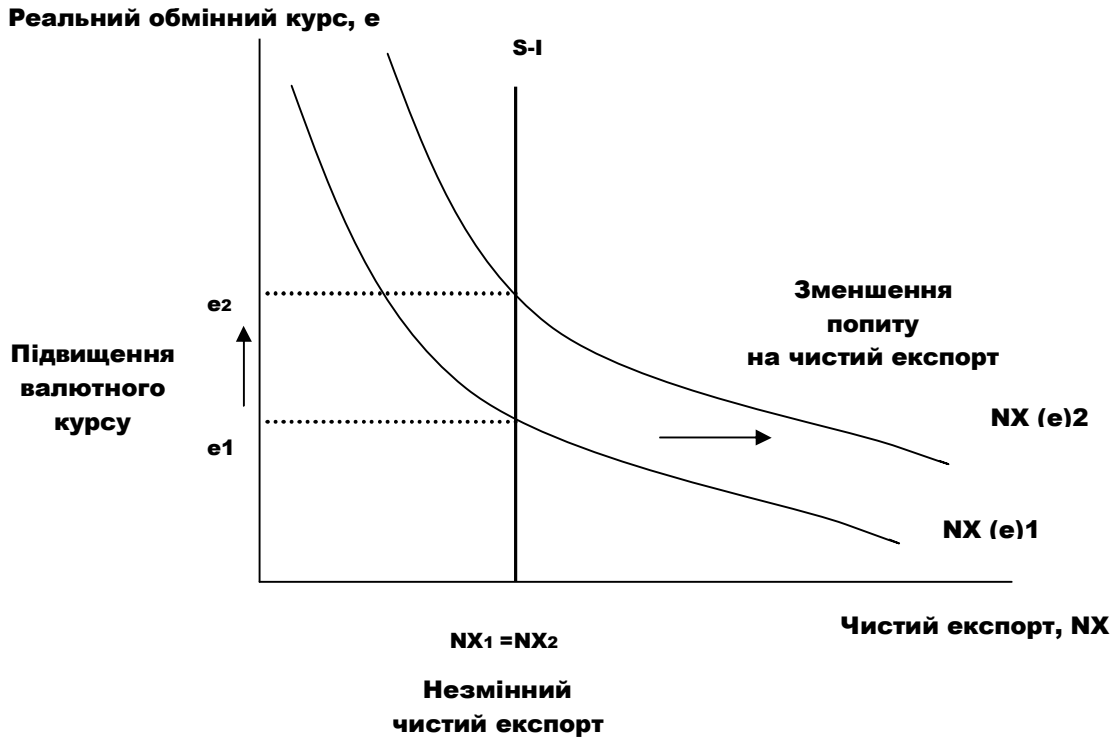

Графік 7. Вплив політики протекціонізму на реальний обмінний курс

Проведений аналіз свідчить, що протекціоністська торговельна політика не впливає на стан торговельного балансу. Оскільки дефіцит торговельного балансу означає надлишок імпорту над експортом, то можна припустити, що зменшення імпорту – наприклад, заборона імпорту автомобілів – мало б скоротити цей дефіцит. Проте наша модель показує, що політика протекціонізму веде лише до підвищення реального обмінного курсу. Подорожчання вітчизняних виробів порівняно з іноземними знижує чистий експорт, бо стимулює імпорт і стримує експорт. Отже, подорожчання національної валюти зводить нанівець збільшення чистого експорту, яке прямо передбачалося протекціоністськими заходами.

Хоча протекціоністська торговельна політика не впливає на стан торговельного балансу, вона впливає на обсяг зовнішньої торгівлі. Як уже зазначалося, підвищення реального обмінного курсу означає, що вітчизняні товари і послуги дорожчають порівняно з іноземними. Отже, в новій точці рівноваги обсяг нашого експорту буде меншим. А оскільки чистий експорт не змінюється, нам також доведеться менше імпортувати. (Підвищення обмінного курсу до певної міри стимулює імпорт, але це лише частково нейтралізує зменшення імпорту внаслідок протекціоністських обмежень). Отже, політика протекціонізму зменшує обсяги як імпорту, так і експорту.

Фактори, які визначають валютний курс:

***Економічні події*:**

- зміна попиту;
- зміна продуктивності;
- державна, фінансова і грошова політики.

Ціни, процентні ставки.

Різниця процентних ставок у різних країнах. Вплив цього фактора на валютний курс зумовлюється двома основними обставинами. По-перше, зміна процентних ставок у країні впливає за інших рівних умов на міжнародний рух капіталів, насамперед короткострокових. Підвищення процентної ставки стимулює приплив іноземних капіталів, а її зниження заохочує відплив капіталів, у тому числі і національних, за кордон. По-друге, процентні ставки впливають на операції валютних ринків та ринків позичкових капіталів.

Політичні і психологічні фактори, очікування.

Ступінь довіри до валюти на національному та світовому ринках. Вона визначається станом економіки та політичною обстановкою в країні, а також розглянутими вище чинниками, які впливають на валютний курс, причому враховуються не лише темпи економічного зростання, інфляції, рівень купівельної спроможності валюти, співвідношення попиту та пропозиції валюти, а й перспективи їх динаміки.

Попит і пропозиція іноземних валют.

Установлення вихідного курсу валют на основі споживчого чи валютного кошика є тільки основою курсоутворення. На діючий курс валют, крім економічних, істотно впливають фінансові та політичні чинники.

До ***фінансових*** належать стан національної фінансової системи (дефіцит бюджету, державний борг, рівень інфляції, стабільність банківської системи, активність на фінансовому ринку) та міжнародних фінансових відносин (торговельний та платіжний баланс). Розглянемо деякі з них.

– *Зростання національного доходу.* Цей чинник зумовлює підвищений попит на іноземні товари, водночас товарний імпорт може збільшувати відплив іноземної валюти.

– *Темпи інфляції.* Співвідношення валют за їх купівельною спроможністю (паритет купівельної спроможності) є осново утворюючим чинником валютного курсу, тому на валютний курс впливають темпи інфляції. Чим вищі темпи інфляції в країні, тим нижчий курс її валюти, якщо не протидіють інші фактори. Таку тенденцію звичайно можна простежити в середньо- та довгостроковому плані.

– *Стан платіжного балансу.* Активний платіжний баланс сприяє підвищенню курсу національної валюти, тому що, при цьому збільшується попит на неї з боку зовнішніх боржників. Пасивний платіжний баланс породжує тенденцію до зниження курсу національної валюти, тому що

боржники продають її на іноземну валюту для погашення своїх зовнішніх зобов'язань.

Політичні чинники пов'язані зі стабільністю політичної системи у країні та стабільністю її законодавства. Нестабільність політичної і фінансової ситуації в тій чи іншій країні веде до певного зниження обмінного курсу її національної валюти порівняно з реальним співвідношенням. Ця різниця являє собою своєрідну плату за вказані ризики, страхування на випадок можливого зниження курсу цієї валюти, ймовірність чого досить висока.

Регулювання валютних курсів.

Головними методами регулювання валютного курсу є валютна інтервенція та дисконтна політика.

Валютна інтервенція – це пряме втручання центрального банку або казначейства у валютний ринок. Вона зводиться до купівлі та продажу центральним банком або казначейством іноземної валюти. Центральний банк купує іноземну валюту, коли її пропозиція надмірна та курс низький, і продає, коли курс іноземної валюти високий. Таким способом обмежуються коливання курсу національної валюти.

Здійснення валютної інтервенції можливе за умови, що неврівноваженість платіжного балансу є незначною та характеризується поступовою зміною пасивного сальдо на активне, і навпаки. Адже резерви іноземної валюти для інтервенції обмежені, і продаж повинен поєднуватися з купівлею.

Часто валютна інтервенція використовується для підтримання курсу національної валюти на зниженому рівні для здійснення *валютного демпінгу* – знецінювання національної валюти з метою нарощування експорту товарів за цінами, нижчими за світові. Валютний демпінг слугує засобом боротьби за ринки збуту. Головною умовою тут є зниження курсу національної валюти у більших розмірах, ніж падіння її купівельної спроможності на внутрішньому ринку.

Суть ***дисконтної політики*** зводиться до підвищення або зниження дисконтної ставки центрального емісійного банку з метою вплинути на рух зарубіжних короткострокових капіталів. Підвищуючи дисконтну ставку у періоди погіршення стану платіжного балансу, центральний банк стимулює приплив капіталів з країн, де дисконтна ставка нижча, тобто сприяє поліпшенню стану платіжного балансу.

Методами валютного регулювання, що використовуються традиційно, є ***девальвація*** та ***ревальвація*** – зниження та підвищення валютного курсу. Причинами їх є інфляція та неврівноваженість платіжного балансу, розрив між купівельною спроможністю грошових одиниць.

Девальвація – цілеспрямовані дії уряду на зниження обмінного курсу валюти своєї країни.

Ревальвація – дії уряду, спрямовані на підвищення обмінного курсу національної валюти.

Девальвація означає, що товари країни стають на міжнародному ринку дешевшими, оскільки інші країни платять за них менше валюти. Товари, куплені за кордоном, стають дорожчими, що веде до зниження імпорту (зниження внутрішнього попиту на імпортні товари).

3. Міжнародна валютно-кредитна система

Як результат еволюції світового господарства та інтернаціоналізації господарських зв'язків на базі національних валютних систем формуються механізми міждержавного регулювання валютних відносин – світова та міжнародні (регіональні) валютні системи.

Світова валютна система – це спільно розроблена державами та закріплена міжнародними угодами форма реалізації валютних відносин.

Складовими світової валютної системи є:

- форми міжнародних засобів платежу (золото, національні валюти, міжнародні валютні одиниці – СДР, ЕКЮ, євро);
- уніфікований режим валютних паритетів та курсів;
- умови взаємної конвертованості валют;
- уніфікація правил міжнародних розрахунків;
- режим валютних ринків та ринків золота;
- міжнародні валютно-фінансові організації;
- міжнародне регулювання валютних обмежень.

Світова валютна система у своєму розвитку пройшла етапи (табл. 1), які обумовлені ступенем розвитку світового ринку, міжнародними зв'язками, типами національних грошових систем.

Першою в історії ***світовою валютною системою*** була система, заснована на ***золотому стандарті***. Вона сформувалася стихійно наприкінці XIX – на початку XX ст. як сукупність національних валютних систем. Така система не потребувала ніяких міжнародних норм, що регулювали валютні відносини. Платіжний оборот обслуговувався переважно золотом. Основу валютних курсів у цей період становив валютний золотий паритет. Згідно з цією системою кожна національна грошова одиниця мала певний золотий вміст, тобто була забезпечена певною ваговою кількістю золота. Тому курс національних валют визначався на основі золотого паритету. Так, якщо золотий вміст англійського фунта стерлінга складав 1/4 унції золота, а долара США – 1/20, то це значить, що 1 фунт стерлінг = 5 доларам США.

Обмін національної валюти на іноземну не обмежувався, існував вільний вивіз та ввіз золота з країни в країну, що сприяло стабільності валютних курсів. Відхилення валютних курсів від валютних паритетів обмежувалося вартістю витрат на пересилання золота. Ця система відповідала умовам

швидкого розвитку продуктивних сил та встановленню панування капіталістичних виробничих відносин в епоху вільної конкуренції.

Система *золотого стандарту*, при якій базою забезпечення грошової маси були золоті резерви (запаси), пройшла три основні етапи розвитку – *золотовалютний, золотозливковий та золотодевізний* стандарти. Система ***золотомонетного*** стандарту була юридично оформлена в 1867 р. на Міжнародній конференції в Парижі. Вона передбачала вільний обмін паперових грошей на золоті монети (курс і вартість валют визначались зафіксованим державою кількісним вмістом золота у національній грошовій одиниці). Механізм золотомонетного стандарту був, по суті, майже ідеальним, оскільки відображав реальне співвідношення купівельної спроможності двох валют. **З*олотозливковий*** стандарт – характеризувався тим, що обмін банкнот здійснювався не на золоті монети (їх вільне карбування було призупинене), а на золоті злитки. Розвиток грошових систем при золотозливковому стандарті супроводжувався поступовим зниженням обсягів золотих резервів відносно маси паперових грошей, що перебували в обігу. При цьому далеко не всі країни мали можливість формувати і підтримувати достатні золоті резерви. У зв'язку з цим заявлений вміст золота у тій чи іншій валюті досить часто не відповідав економічним реаліям, що вело до порушення рівноваги у світовій торгівлі, підриваючи основи еквівалентного обміну.

У зв'язку з цим у 1922 р. на Міжнародній економічній конференції в Генуї була ухвалена система ***золотодевізного*** стандарту, згідно з якою стабільність національної грошової одиниці забезпечувалась, крім золотих запасів, накопиченням валютних резервів (іноземна валюта найсильніших країн світу). *Золотодевізний стандарт* – передбачав обмін банківських білетів на золото або валюти країн із золотим стандартом. Останній проіснував до Великої світової кризи 30-х років. У кінці 70-х років згідно з Ямайською угодою відбулася демонетизація золота і втрата ним ролі світових грошей. У період світової економічної кризи 1929-1933 рр. з крахом золотодевізного стандарту єдина світова валютна система перестала існувати.

Другий етап отримав назву ***"Бреттон-Вудська валютна система"***, яка була започаткована на міжнародній валютно-фінансовій конференції країн антигітлерівської коаліції, що відбулася у липні 1944 р. у м. Бреттон-Вудсі (США). Була запроваджена система *фіксованих* валютних курсів, що могли піддаватись тільки незначним коливанням. В її основі лежав золотовалютний стандарт, згідно з яким функція світових грошей була закріплена за американським доларом, що обмінювався на золото.

Ця угода почала діяти з грудня 1945 р. після підписання її 35 країнами.

Передумови Бреттон-вудської системи були сформовані в 30-х роках унаслідок розпаду механізму міжнародних розрахунків, заснованого на золотодевізному стандарті. Основою Бреттон-вудської системи стала система

золотовалютного стандарту, яка згодом трансформувалася у систему золотодоларового стандарту.

Основні характерні риси Бреттон-вудської валютної системи:

- поряд із золотом як світові резервні та розрахункові валюти використовуються дві національні валюти – долар США та (у значно меншому обсязі) англійський фунт стерлінгів;
- підтримання США розміну паперового долара на золото за офіційною ціною: 35 дол. США за одну тройську унцію (31,103 г) золота, але тільки для центральних банків та урядових установ інших країн;
- створення Міжнародного валютного фонду (МВФ), що надає його членам кредитну допомогу для здійснення валютної інтервенції, і Банку реконструкції та розвитку (МБРР, або Світового банку);
- офіційні курси валют установлювалися через визначення їхнього золотого вмісту (масштабу цін) і відповідно до цього твердо фіксувалися відносно долара США. Вони могли відхилятися не більш як на 1% в обидві сторони без погодження з МВФ. Девальвації понад 10% відбувалися лише за згодою МВФ. Щоб забезпечити відповідність меж коливанням курсів валют, центральні банки були зобов'язані здійснювати валютну інтервенцію в доларах;
- міждержавне регулювання валютних відносин здійснювалося головним чином через посередництво МВФ;
- через обмін по централізованих каналах золота на валюту (у разі надмірного зменшення запасів останньої) або, навпаки, валюти на золото державні органи мали можливість здійснювати розрахунки з іншими країнами за платіжними балансами.

Бреттон-вудська система протягом 50–60-х років сприяла розвиткові міжнародних економічних зв'язків. Водночас вона містила глибокі внутрішні суперечності. Розмін паперового долара на золото за офіційною ціною можливий лише в умовах стабільності його купівельної спроможності. Проте забезпечити це в умовах паперово-грошового обігу виявилося неможливим.

З кінця 60-х років вибухнула криза Бреттон-вудської валютної системи, що привела до її розпаду. У нових умовах "доларовий стандарт" перестав відповідати існуючому співвідношенню сил, яке характеризувалося значним зростанням питомої ваги у світовій економіці країн "спільного ринку" та Японії. Крім того, великий дефіцит платіжного балансу США, нагромаджені доларові запаси в іноземних центральних банках, зменшення золотого запасу – все це свідчило про те, що Бреттон-вудська система ставала дедалі обтяжливішою і для США.

До 1970 р. короткостроковий зовнішній борг США у 6 разів перевищив золотий запас. Коли б власники доларових зобов'язань пред'явили їх одночасно для обміну, США були б змушені оголосити себе банкрутом. Почалася масова гонитва за золотом як стійкішим грошовим активом і

відповідна відмова від долара. Утворилася подвійна ціна на золото: офіційна – 35 дол. за унцію та ринкова, що в кілька разів перевищувала офіційну.

Однією з підпор Бреттон-вудської системи, що руйнувалася, стала ідея Дж. Кейнса про створення "регульованої валюти". США були заінтересовані саме у такій валюті, щоб обмежити роль золота у міжнародній валютній системі, зберігаючи за доларом роль головної резервної валюти. Саме такою валютою стала СДР.

СДР – спеціальні права запозичення у Міжнародному валютному фонді (Special Drawing Rights) – штучно створені міжнародні резервні засоби для регулювання сальдо платіжних балансів, поповнення офіційних резервів та розрахунків з МВФ.

Випуск СДР розпочався з 1 січня 1970 р. У цій одиниці виражаються курси національних валют, оцінюються валютні резерви. Технічно випуск СДР забезпечувався у вигляді спеціального запису на рахунках країн-членів МВФ. Спочатку ця одиниця мала золотий вміст, що становив 0,888671 г, і прирівнювалася до долара США. Після девальвації долара в 1971 і 1973 рр. курс одиниці СДР підвищився до 1,2 дол. З переходом до "плаваючих" курсів вартість СДР визначається на основі середньозваженої величини – "валютного кошика" – через ринкові курси валют, які мають найбільшу питому вагу у міжнародній торгівлі.

З 1 січня 1999 р. до складу стандартного "кошика" входять чотири валюти з питомою вагою: долар США – 39%, євро – 32% (замість німецької марки – з 21% та французького франка із 11%), єна – 18% та фунт стерлінгів – 11%. Протягом 1971–1973 рр. з припиненням розміну долара на золото розвалювалася Бреттон-вудська система.

Причини розпаду Бреттон-вудської системи:

– Нестійкість та протиріччя економіки.

– Посилення інфляції негативно вплинуло на світові ціни та конкурентну здатність фірм, заохочувало спекулятивні переміщення "гарячих" грошей.

– Нестабільність платіжних балансів.

– Невідповідність принципів Бреттон-Вудської валютної системи зміненому співвідношенню сил на світовій арені.

– Активізація ринку євродолара.

– Дезорганізуюча роль транснаціональних корпорацій (ТНК).

Третій етап започаткований в січні 1976 р.у м. Кінгстоні на Ямайці отримав назву ***"Ямайська валютна система".*** В основі цієї системи – плаваючий валютний курс. Ця система набула чинності 1 квітня 1978 р. Формування Ямайської валютної системи, яка юридично закріплювала демонетизацію золота, розпочалося з кризою Бреттон-вудської валютної системи.

Сутність її полягає у застосуванні ринкового методу визначення валютних курсів: курс установлювався і змінювався під впливом попиту і пропозиції. При цьому було скасовано золотий стандарт і золото перестало

виконувати функції забезпечення грошової одиниці. Це означає, що ціна національної валюти залежить від стану національної економіки та її конкурентоспроможності на світовому ринку. Сучасна світова валютна система має характер паперово-валютної (девізної) системи.

Її визначальними рисами є:

— визнання міжнародними резервними та розрахунковими валютами поряд із доларом США валют інших країн та СДР. Як резервні валюти використовуються німецька марка, швейцарський франк, а з 1975 р. уперше в цій ролі почала використовуватися японська єна, після чого питома вага американського долара у валютних резервах центральних банків значно скоротилася. Базою Ямайської валютної системи було проголошено СДР – спеціальні права запозичення у МВФ. Ця міжнародна розрахункова одиниця мала стати основою валютних паритетів та курсів, провідним міжнародним платіжно-розрахунковим засобом. СДР отримала статус альтернативи не лише золота, а й долара як міжнародних грошей. Проте фактично зберігається доларовий стандарт, бо ця валюта продовжує займати важливе місце у міжнародних розрахунках (2/3 усіх розрахунків), офіційних валютних резервах, у валютному "кошику" СДР (39%);

— витіснення золота з міжнародних розрахунків скасуванням золотих паритетів валют та офіційної ціни на золото. МВФ було доручено повернути країнам-членам 1/6 частину золотого запасу, яку було внесено раніше у вигляді оплати квот, та реалізувати через аукціони частину золотих запасів. МВФ припинив приймати золото як оплату квот та як проценти за кредит. Це означало повну демонетизацію золота у сфері міжнародних валютних відносин. Відповідно до цього у Нью-Йорку, Чикаго, Токіо та інших центрах світової торгівлі сформувалися міжнародні ринки золота. Водночас золото залишається у складі офіційних золотовалютних резервів країн як високоліквідний товар;

— офіційне визнання "плаваючих" валютних курсів, тобто тих, які встановлюються на валютному ринку залежно від попиту та пропозиції. Це не означає відсутності будь-якого втручання держав у валютний ринок. Центральні банки через валютну інтервенцію обмежують коливання курсів своїх валют, але не навколо раніше фіксованих паритетів, а навколо ринкових курсів, що стихійно складаються.

Крім індивідуальних валют міжнародні розрахунки спираються і на колективні валюти. Так, у 1970 р. МВФ започаткував міжнародну розрахункову одиницю – спеціальні права запозичення (СПЗ), яка частіше визначається за англійською абревіатурою СДР (special drawing rights). Ця колективна валюта не існує у вигляді готівкових грошей. Вона використовується лише для здійснення записів на спеціальних рахунках співучасників МВФ.

Курс СДР обчислюється на базі "валютної корзини" як середня вартість валют п’яти головних країн світу: СЛІА, ФРГ, Франції, Англії, Японії. За даними 1995 р. 1 СДР = 1,3 дол. СЛІА.

У 1979 р. країни-члени Європейського економічного союзу утворили Європейську валютну систему і відповідно розрахункову одиницю, яка називається ЕКЮ. Курс ЕКЮ визначається на базі корзини національних валют країн, які входять в Європейський економічний союз. При цьому частка кожного учасника в цій корзині залежить від ваги країни в європейському валовому продукті і взаємній торгівлі. Так, квота німецької марки складає 30,53 *%,* французького франка – 19,43 % і т. д.

На основі валютної корзини визначається центральний курс ЕКЮ по відношенню до американського долара. Він знаходиться у такому співвідношенні: 1 ЕКЮ = 1,2 долара СЛІА. Окремі національні валюти зв’язані між собою попарно і можуть відхилятися від узгодженого курсу в межах ± 2,25 %. Якщо ця межа порушується, то Центральні банки відповідних країн здійснюють певні регулюючі заходи.

Новим етапом у розвитку Європейської валютної системи стало підписання у 1992 р. Маастріхтських угод, згідно з якими буде здійснено перехід від ЕКЮ до ЄВРО. З цією метою до кінця XX ст. буде створено Центральний Європейський банк, який дістане право на емісію євро-банкнот та чеків. Національні центральні банки стануть його філіалами. Передбачається, що грошові знаки всіх країн Європейської валютної системи найближчим часом будуть замінені на ЄВРО.

Таблиця 1

Етапи розвитку валютно-кредитної системи

Основні риси	Переваги	Недоліки	Причини розпаду
Золотий стандарт (існував з 1821 р.)			
Фіксовані валютні курси на основі золотого паритету для кожної країни. Вільне карбування монет. Вільний ввіз та вивіз золота.	1. Збереження стійких валютних курсів. 2. Забезпечення стабільності зовнішньої і внутрішньої економічної політики. 3. Сприятливі умови для розвитку міжнародної торгівлі. 4. Стабільність внутрішніх цін.	1. Залежність грошової маси в обігу у світі від видобування і виробництва золота. 2. Неможливість проведення незалежної національної грошово-кредитної політики.	Загострення соціально-економічних протиріч в різних країнах, зокрема за ринки збуту, що вимагає більш активного втручання держави в активне економічне життя країни. Перша світова війна, економічна криза 1929-33 рр.
Бреттон-Вудська валютна система (існувала з 1944 р.)			
Фіксація обмінних курсів на основі валютних паритетів. На золото обмінювались тільки американський долар, що пов'язано з золотим вмістом золота (1,888 гр.).	1. Спроба збільшити гнучкість регулювання валютних курсів шляхом зменшення ролі золота. 2. Обмеження відхилень валютних курсів від офіційних паритетів за допомогою валютних інтервенцій. 3. Створення Міжнародного валютного фонду, який відіграє важливу роль у міжнародних фінансах до теперішнього часу.	1. Практика добровільного корегування валютних курсів. 2. Незаінтересо-ваність урядових органів у своєчасному корегуванні валютних курсів. 3. Неможливість забезпечення необхідного рівня міжнародної ліквідності. Жорстка прив'язка до американського долара, а значить і до економіки США.	Посилення інтернаціоналізації господарських зв'язків, зокрема, ріст зовнішньої торгівлі, поява транснаціональних об'єднань. Зміна співвідношення сил на світових ринках в на користь конкурентів США.

Продовження таблиці 1

Ямайська валютна система (існує з 1976 р. до теперішнього часу)			
Система плаваючих курсів. Базується не на золоті, а на паперово-кредитних грошах та відбулася остаточне демонетизація золота.	1. Система дозволяє забезпечити довгострокову гнучкість валютним курсам, необхідну для вирівнювання платіжних балансів, і короткострокову стабільність для стимулювання міжнародної торгівлі і фінансів.	1. Відмова від фіксованих валютних курсів означає відмову від механізмів стримування інформації. 2. Непостійність і різка мінливість валютних курсів при введенні режимів "вільного плавання", що спричиняє непередбаченість поведінки економічних суб'єктів на світовому ринку.	–

Особливості валютного режиму в Україні в перехідний період:

– Високі темпи інфляції збільшують попит на іноземну валюту та знижують курс національної валюти.

– Скорочення експорту скорочує можливі нагромадження іноземної валюти.

– Великий державний борг, дефіцит платіжного балансу, грошова емісія знижують попит на національну валюту.

– Неефективна структура економіки, експорту та імпорту зменшують надходження іноземної валюти.

– Нестабільність економічного і політичного стану викликає відтік валюти в іноземні банки, що зменшує її пропозицію на внутрішньому ринку України і відповідно веде до зниження курсу національної валюти.

Необхідні умови забезпечення конвертованості національної валюти:

Припинення кредитної емісії паперових грошей, не забезпечених товарами та послугами.

Максимальне скорочення військових витрат, неефективного капітального будівництва, відмова від фінансових ін'єкцій на підтримку збиткових підприємств.

Обмеження соціальних програм, не забезпечених грошовими та іншими ресурсами.

Стимулювання виробництва товарної маси і послуг, спроможних протистояти зростаючій грошовій масі, в обігу.

Послідовне проведення лінії на стабілізацію і укріплення Національним банком валютного курсу гривні за допомогою твердої кредитно-грошової політики, введення заходів режиму обмежено конвертованості гривні, мобілізації внутрішніх і зовнішніх валютних ресурсів, інтервенції на валютному ринку.

Отримання на пільгових умовах допомоги від МВФ і великих банків "сімки" високорозвинених держав.

Широке залучення іноземного капіталу в економіку України.

4. Валютний ринок

Обмін валют відбувається на валютному ринку. ***Валютний ринок*** – це ринок, на якому визначаються попит і пропозиція іноземних валют, що оцінюються в національній валюті. Інакше кажучи, це місце здійснення валютних операцій.

За своїм економічним змістом ***валютний ринок*** – *це сектор грошового ринку, на якому урівноважуються попит і пропозиція на такий специфічний товар, як валюта.*

За своїм призначенням і організаційною формою ***валютний ринок*** – це сукупність спеціальних інститутів та механізмів, які у взаємодії забезпечують можливість вільно продати-купити національну та іноземну валюту на основі попиту та пропозиції.

Об'єктом купівлі-продажу на цьому ринку є валютні цінності.

Суб'єктами валютного ринку можуть бути будь-які економічні агенти (юридичні та фізичні особи, резиденти і нерезиденти) та посередники, насамперед банки, брокерські компанії, валютні біржі, які "зводять" продавців і покупців валюти та організаційно забезпечують операції купівлі-продажу.

За характером виконуваних операцій і ступенем їх ризику суб'єктами валютного ринку є:

— підприємці, які купують і продають валюту для забезпечення своєї комерційної діяльності (імпортери, експортери);

— інвестори, які вкладають свій чи позичений капітал у валютні цінності з метою одержання процентного доходу;

— спекулянти, які постійно купують-продають валюту задля одержання доходу від різниці в її курсі; професійними спекулянтами є валютні дилери. Ними можуть бути юридичні та фізичні особи;

— хеджери, які здійснюють операції на валютному ринку для захисту від несприятливої зміни валютного курсу;

— посередники: банки, брокерські контори, біржі тощо.

Ціною на валютному ринку є валютний курс. Він являє собою ціну грошової одиниці даної валюти в грошових одиницях іншої валюти. Валютний ринок має ***власну інфраструктуру*** і ***широко розвинуту систему сучасних комунікацій***, що забезпечують оперативний зв'язок між усіма суб'єктами ринку не тільки в межах окремих країн, а й у світовому масштабі.

Залежно від організації торгівлі валютний ринок поділяється на ***біржовий*** і ***позабіржовий***. На біржовому ринку торгівля валютою здійснюється організовано – на валютній біржі.

Валютний ринок має свою структуру, яка включає *національні (місцеві) ринки, міжнародні ринки та світовий ринок*. Вони розрізняються за масштабами і характером валютних операцій, кількістю валют, що продаються-купуються, рівнем правового регулювання тощо.

Національні валютні ринки існують у більшості країн світу, вони обмежуються економічним простором конкретної країни і регулюються її національним валютним законодавством.

Міжнародні валютні ринки сформувалися у країнах, в яких до мінімуму зведені обмеження на валютні операції (валютні обмеження). Такі ринки регулюються скоріше за все міждержавними угодами, домовленостями самих учасників цих ринків, традиціями. Розміщуються вони переважно у містах із вдалим географічним положенням та з великою концентрацією транснаціональних банків, небанківських фінансових структур, комерційних компаній, яким потрібно здійснювати платежі на широких просторах світового ринку. Це, зокрема, Лондон, Нью-Йорк, Париж, Цюріх, Франкфурт-на-Майні, Сан-Франциско, Торонто, Токіо, Сінгапур, Гонконг та ін.

Розвиток новітніх засобів телекомунікацій та інформаційних технологій дає можливість поєднати окремі міжнародні ринки в єдиний ***світовий валютний ринок***, який здатний функціонувати практично цілодобово. Це забезпечується географічним розміщенням окремих ринків: з початком доби відкриваються азіатські ринки Токіо, Гонконгу, Сінгапура, після їх закриття починають працювати ринки європейські – Франкфурта, Парижа, Лондона, а під кінець їх роботи відкриваються ринки американського континенту – Нью-Йорка, Лос-Анджелеса тощо. Завдяки цьому будь-який суб'єкт валютного ринку може в будь-який час доби купити-продати валюту, оперативно зв'язавшись з відповідним міжнародним центром валютної торгівлі. Щоденні обороти світового валютного ринку перевищують декілька трильйонів доларів США і швидко збільшуються, що свідчить про величезні розмахи валютних потоків на світовому ринку.

На регіональних і національних ринках здійснюються торги з обмеженого переліку найважливіших валют. За характером торгівлі валютний ринок поділяється на організований, який забезпечується через торгівлю на

валютних біржах, та міжбанківський, який функціонує на основі укладення угод між комерційними банками, що є основними суб'єктами валютного ринку. Нині у світі переважає міжбанківський валютний ринок.

Установлення співвідношення грошових одиниць різних країн на валютних, як і на будь-яких інших, ринках відбувається під впливом двох основних чинників – попиту і пропозиції. Особливістю валютного ринку є те, що як товаром, так і платіжним засобом, є гроші. Тому зазначені чинники фактично подвоюються: попит і пропозиція відповідної іноземної валюти та національної валюти.

Валютний ринок, як правило, регульований. Національний ринок регулюється центральними банками. При цьому можуть використовуватись два способи. Перший – установлення валютного коридору, тобто мінімального й максимального рівня обмінного курсу, є, по суті, на пів адміністративним. Другий – участь центрального банку в торгах. При необхідності підтримання курсу національної валюти центральний банк може проводити *валютні інтервенції*, тобто виставляти на торги додаткову масу іноземної валюти, а при необхідності утримання курсу певної іноземної валюти, навпаки, скуповувати її. Крім того, центральний банк як емісійний центр країни може впливати на обмінні курси через регулювання грошової маси національної валюти. Обмеження обсягу національної валюти зменшує її пропозицію в обміні на іноземну й тим самим сприяє утриманню курсу. Навпаки, емісія грошей веде до розширення пропозиції національної валюти і таким чином до зниження її курсу.

Валютний ринок можна класифікувати і за іншими критеріями:

— за характером операцій: ринок конверсійних операцій; ринок депозитно-кредитних операцій;

— за територіальним розміщенням: європейський, північноамериканський, азіатський та ін.;

— за видами конверсійних операцій: ринок ф'ючерсів, ринок опціонів тощо;

— за формою валюти, якою торгують: ринок безготівкових операцій, ринок готівки.

Ринок конверсійних операцій є найтиповішим для валютного ринку взагалі, його ключовим елементом. На цьому ринку купівля-продаж здійснюється в традиційній формі, переважно на еквівалентних засадах шляхом обміну рівновеликих цінностей, представлених різними валютами. Якраз на цьому ринку складаються умови для формування зовнішньої ціни грошей – їх валютного курсу.

Ринок депозитно-кредитних операцій – це досить специфічний сектор валютного ринку, на якому купівля-продаж валюти має умовний характер, що проявляється в залученні банками інвалюти на депозитні вклади на

узгоджені строки та в наданні банками інвалютних позичок на різні строки. На відміну від ринку конверсійних операцій на цьому ринку ціна валюти формується у вигляді процента.

Функції та операції валютного ринку. Валютний ринок виконує певні функції, в яких виявляється його призначення й економічна роль. Основними його функціями є:

— забезпечення умов та механізмів для реалізації валютної політики держави;

— створення суб'єктам валютних відносин передумов для своєчасного здійснення міжнародних платежів за поточними і капітальними розрахунками та сприяння завдяки цьому розвитку зовнішньої торгівлі;

— забезпечення прибутку учасникам валютних відносин;

— формування та урівноваження попиту і пропозиції валюти і регулювання валютного курсу;

— страхування валютних ризиків;

— диверсифікація валютних резервів.

Названі функції реалізуються через виконання суб'єктами ринку широкого кола валютних операцій. Під ***валютними операціями*** звичайно розуміють будь-які платежі, пов'язані з переміщенням валютних цінностей між суб'єктами валютного ринку.

Ці операції класифікуються за кількома критеріями.

1. За терміном здійснення платежу з купівлі-продажу валюти:

— касові, або операції з негайною поставкою;

— строкові.

2. За механізмом здійснення операцій:

— операції ***спот***;

— ***форвардні*** операції;

— ***ф'ючерсні*** операції;

— ***опціонні*** операції.

3. За цільовим призначенням:

— операції з метою одержання валюти для здійснення платежів за міжнародними розрахунками;

— операції з метою страхування від валютних ризиків (операції хеджування);

— операції з метою одержання прибутку або спекулятивні операції.

4. За формою здійснення:

— безготівкові;

— готівкові.

5. За масштабами операцій:

— оптові (здійснюються між банками);

— роздрібні (здійснюються між банками та їх клієнтами).

5. Основні міжнародні валютно-фінансові організації

Розвиток економічного співробітництва, валютних і фінансових відносин між окремими державами зумовив появу міжнародних валютно-фінансових і кредитних організацій. Такі міжнародні організації – це інститути, створені за міждержавними угодами для регулювання міжнародних економічних відносин. Провідними з них є Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк (СБ), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР).

Міжнародний валютний фонд (МВФ) – це міжнародна валютно-кредитна організація, яку було створено на міжнародній валютно-фінансовій конференції в Бреттон-Вудсі в 1944 р. Почав функціонувати з 1945 р. Нині до МВФ входить понад 160 держав світу. Згідно зі Статутом МВФ його *основними цілями* є: сприяння розвитку торгівлі та валютного співробітництва; надання країнам-членам коштів в іноземній валюті для вирівнювання платіжних балансів.

Капітал МВФ формується за рахунок внесків держав-членів відповідно до встановленої для кожної з них квоти, величина якої залежить від рівня економічного розвитку країни та її ролі у світовій економіці й міжнародній торгівлі. Так, на початок 90-х років квота США становила 19,62 %, далі Німеччина і Японія (по 6,1), Франція і Великобританія (по 5,48 %) та ін. Квоту для Росії встановили на рівні 3 %, для України – 0,7 %.

Кількість голосів кожної країни у Фонді визначається у такий спосіб: 250 голосів незалежно від розмірів квоти плюс один голос на кожні 100 тис. SDR квоти. При цьому Статут МВФ передбачає періодичний (не менше одного разу на п’ять років) загальний перегляд квот, що пов’язано зі зміною як рівня розвитку окремих країн, так і їх місце у світовій торгівлі.

За необхідності, крім власного капіталу, МВФ може використовувати позичкові кошти. За статутом він може отримувати кошти в будь-якій валюті як від офіційних органів, так і на приватному ринку позичкових капіталів.

Важливим напрямом діяльності МВФ є *кредитування* країн для врегулювання платіжних балансів і зовнішньої заборгованості. Кредити МВФ поділяються на:

– звичайні кредити фонду, які надаються для подолання тимчасових труднощів платіжного балансу в рамках одного року (з перспективою подовження до 4–5 років);

– компенсаційні кредити, що їх надають для компенсації зменшення експортної виручки, яке сталося з причин, незалежних від країни-позичальника, терміном на 3–5 років;

– стабілізаційні кредити терміном до 3–5 років, які надаються для фінансування створення запасів сировини, що добувається в країні у разі несприятливої кон'юнктури на світових ринках.

МВФ здійснює і так зване розширене фінансування, що має цільове призначення – здійснювати структурну перебудову зовнішніх рахунків у разі серйозних порушень платіжного балансу. Погашення може відбуватися протягом 4–10 років.

При цьому кредитні операції здійснюються тільки з офіційними органами країн-членів МВФ: національними банками, казначействами, валютними стабілізаційними фондами.

Однією з форм міждержавного кредитного регулювання є створення спеціальних фондів запозичення ресурсів. Роль МВФ полягає у посередництві між країнами, які потребують коштів, і країнами-кредиторами та встановлення контролю над валютно-фінансовою політикою держави-позичальника.

З кінця 70-х років МВФ переорієнтував свою діяльність на вирівнювання платіжних балансів країн, що розвиваються, а з початку 80-х – на регулювання їх зовнішньої заборгованості. Відбулося підвищення ролі МВФ як координатора міжнародних кредитів і гаранта платоспроможності країн-боржників.

Слід зауважити, що МВФ пов'язує надання кредитів країнам-членам з умовами проведення ними відповідних змін в економічній політиці. Відмова країни виконувати умови МВФ практично закриває їй доступ до світового ринку капіталів. У той же час невелика позичка фонду надає країні можливість отримати більший кредит у банках.

З 1992 р. членом МВФ є й Україна, якій у 90-х роках надано фінансову допомогу для підтримка курсу національної валюти і фінансування дефіциту платіжного балансу України.

Міжнародний валютний фонд є координуючою всесвітньою фінансовою інституцією. Його діяльність сприяє стабільності національних та світової валютних систем і забезпеченню на цій основі сталого економічного розвитку та надійності міжнародних економічних відносин.

Поряд з МВФ в регулюванні міжнародних валютно-фінансових відносин важливу роль відіграє й інша організація, зв'язана бреттон-вудськими угодами 1944 і 1945 рр. – ***Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР)***. Цей банк разом зі своїми двома філіями – Міжнародною фінансовою корпорацією (МФК) та Міжнародною асоціацією розвитку (МАР) – входить до структури Світового банку. До нього також належить Агентство з гарантування багатосторонніх інвестицій.

Щодо МБРР, це міжурядова фінансова організація, членами якої є понад 180 країн. Головну роль в організації відіграють розвинуті країни – США,

Японія, Німеччина, Франція, Італія та Канада. Членами МБРР можуть бути тільки країни-члени МВФ.

Основна мета діяльності МБРР – сприяння країнам-членам у розвитку їх економіки через надання довгострокових позичок і кредитів, націлених на реалізацію програм, що сприяють структурній перебудові країн-позичальниць, а також сприяння розвитку міжнародної торгівлі та підтримці платіжних балансів. Позички надаються як державним, так і приватним підприємствам, але за наявності гарантій урядів відповідних країн. При цьому банк вимагає обов'язкового надання інформації про фінансовий стан країни-позичальника, об'єктів, що кредитуються, а представники МБРР періодично обстежують ці об'єкти. Найбільша частина його кредитів спрямовується у галузі інфраструктури: енергетику, транспорт, зв'язок. Банк надає позички приблизно на 15 млрд дол. щорічно, процент за користування береться на рівні ставок фінансового ринку.

У 1990 р. було створено ***Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР)***, метою якого є сприяння ринковим реформам у країнах Центральної та Східної Європи. Засновниками банку виступили 40 країн, а також дві міжнародні організації – *Європейське економічне співробітництво* і *Європейський інвестиційний банк*. ЄБРР має відігравати роль стимулятора для залучення капіталу в галузі інфраструктури країн Європи з перехідною економікою. Надаючи кредити, банк допомагає західним промисловцям зважитися на необхідний ризик освоєння ринків у цьому регіоні, в т. ч. на пострадянському просторі.

Основні терміни та поняття

Валютна система. Валютні відносини. Валюта. Конвертованість валют. Валютний курс. Золотий стандарт. Золотомонетний стандарт. Золото-злитковий стандарт. Золотодевізний стандарт. Фіксовані валютні курси. Плаваючі валютні курси. Валютний кошик. Валютні резерви. Міжнародна грошова одиниця. Валютний ринок. Валютне регулювання. Валютні інтервенції. Девальвація. Ревальвація. Купівельна спроможність. Міжнародний валютний фонд. Міжнародний банк реконструкції і розвитку. Чистий експорт. Торговельний баланс. Номінальний обмінний курс. Реальний обмінний курс. Паритет купівельної спроможності. Міжнародний валютний фонд. Міжнародний банк реконструкції та розвитку.

ГЛОСАРІЙ

Валюта (від італ. valuta – ціна, вартість, лат. valere – мати силу, коштувати) – грошова одиниця, що використовується для вимірювання величини вартості товару.

Валюта конвертована – національна грошова одиниця, яка має здатність вільно обмінюватися на іноземні валюти.

Валюта вільно конвертована – валюта, яка вільно і необмежено обмінюється на іноземні валюти.

Валюта частково конвертована – національна валюта країн, в яких застосовуються валютні обмеження для резидентів та за окремими видами обмінних операцій.

Валюта замкнута (неконвертована) – національна валюта, яка функціонує тільки в межах однієї країни і не обмінюється на інші іноземні валюти.

Валютні відносини – це сукупність економічних відносин, які виникають у процесі взаємного обміну результатами діяльності національних господарств і обслуговуються валютою.

Валютна система – це організаційно-правова форма реалізації валютних відносин у межах певного економічного простору.

Валютна інтервенція – це пряме втручання центрального банку або казначейства у валютний ринок. Вона зводиться до купівлі та продажу центральним банком або казначейством іноземної валюти.

Валютний кошик – фіксований набір валют, що використовується для вимірювання середньозваженого курсу окремих валют.

Валютний курс – ціна грошової одиниці однієї країни, виражена у грошових одиницях інших країн.

Вільний плаваючий валютний курс *(floating rate)* – валютний курс, який формується лише під впливом попиту і пропозиції на валютному ринку.

Валютні резерви (*monetary reserves*) – платіжні засоби, які має у своєму розпорядженні Центральний банк для покриття дефіциту платіжного балансу, у вигляді вільно конвертованих валют, золота.

Девальвація – цілеспрямовані дії уряду на зниження обмінного курсу валюти своєї країни.

Доларова зона (*dollar zone*) – валютна територіальна зона, що охоплює країни, в яких без обмежень використовується долар США в іноземних розрахунках.

Євро – єдина валюта держав-членів ЄС, введена згідно Маастрихтською угодою (1991 р.).

Золотий стандарт (*gold standard*) – грошова система, в якій золото слугує як гроші, а всі інші види грошей розмінні на золото.

Конвертованість валюти – ступень ліквідності валюти відносно грошових одиниць інших країн.

Керовано плаваючий валютний курс – валютний курс, зміна якого регулюється державою завдяки цілеспрямованому впливу на кон'юнктуру валютного ринку.

Купівельна спроможність – виражається як сума товарів та послуг які можна придбати за певну грошову одиницю і визначається у порівнянні з базовим періодом.

Маастрихтська угода (*Maastricht treaty*) – договір про створення конфедеративного об'єднання – Європейського союзу, підписаний 7 лютого 1992 р. 12 європейськими державами. Чинний з 1 листопада 1993 р.

Міжнародний банк реконструкції та розвитку, МБРР (*International Bank for Reconstruction and Development, IBRD*) – спеціалізований кредитний заклад ООН, заснований у 1944 р. згідно з рішенням Бреттон-Вудської конференції з метою сприяння та допомоги в реконструкції та розвитку економік країн-членів МБРР шляхом надання кредитів та гарантій. Функціонує з 1945 р. його членами можуть бути тільки країни, що вступили до МВФ.

Міжнародний валютний фонд, МВФ (*International Monetary Fund, IMF*) – спеціалізований кредитний заклад ООН, заснований у 1944 р. згідно з рішенням Бреттон-Вудської конференції. Функціонує з 1946 р. як міжурядова валютно-кредитна організація, діяльність якої спрямована на сприяння розвитку міжнародних економічних відносин. Особливими функціями МВФ є: вироблення правил регулювання валютних курсів і контроль за їхнім виконанням та надання країнам-членам МВФ кредитів для вирівнювання платіжних балансів і підтримки національних валют.

Номінальний обмінний курс (*nominal exchange rate*) – співвідношення, в якому валюта однієї країни обмінюється на валюту іншої.

Паритет купівельної спроможності (*purchasing-power parity*) – принцип визначення валютного курсу на основі співвідношення іноземних та національних цін

Ревальвація – дії уряду, спрямовані на підвищення обмінного курсу національної валюти.

Реальний обмінний курс (*real exchange rate*) – співвідношення, в якому товари однієї країни обмінюються на товари іншої.

Ринок валютний – це сектор грошового ринку, на якому урівноважуються попит і пропозиція на такий специфічний товар, як валюта.

Торговельний баланс (*trade balance*) – різниця між експортом товарів і послуг та їх імпортом.

Фіксований валютний курс (*fixed rate)* – валютний курс, що фіксується до однієї валюти або "кошика". В основу фіксованого валютного курсу покладено монетний паритет (ваговий вміст золота в національних грошових одиницях).

Фіскальна політика (*fiscal policy*) – політика держави щодо рівня податків і державних видатків.

Навчальний тренінг

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Чим поняття "валюта" відрізняється від поняття "гроші"?
2. Чи правомірно валюту ототожнювати з грошима у функції світових грошей? Обґрунтуйте свою відповідь.
3. Які види валют Ви можете назвати?
4. Визначте поняття та економічну сутність валютного курсу.
5. Як визначався валютний курс за умов золотого стандарту?
6. Які ви знаєте сучасні типи режимів валютних курсів?
7. Що таке валютний курс, які види валютних курсів Ви знаєте?
8. Які характерні ознаки Бреттон-Вудської валютної системи?
9. Що таке Ямайська валютна система? Поясніть механізм її функціонування.
10. Визначте поняття та основні елементи світової та міжнародної валютних систем.
11. Чим відрізняються Бреттон-вудська та Ямайська валютні системи?
12. Які причини розпаду Бреттон-вудської валютної системи?
13. Що таке валютне регулювання?
14. Що таке "валютна система", "валютна політика", "валютне регулювання"?
15. Поясніть поняття "валютні відносини" і назвіть їх учасників (суб'єктів). Чи обмежуються валютні відносини тільки зовнішньоекономічними відносинами?
16. Що таке конвертованість валюти, які види конвертованості валюти Ви знаєте?
17. Яке економічне значення має вільна конвертованість валюти? У чому вона проявляється?
18. Чи потрібні якісь економічні передумови для вільної конвертованості валюти чи для її введення достатньо прийняти відповідний законодавчий акт?
19. Що таке паритет купівельних спроможностей валют і чи має він зв'язок з курсом?
20. Які чинники впливають на величину валютного курсу та викликають його коливання?
21. Що таке валютний ринок, які види валютних ринків Ви знаєте?
22. Назвіть органи валютної політики і валютного регулювання в Україні.
23. Назвіть основні інструменти валютної політики. Чому серед них є інструменти грошово-кредитної політики?

Теми для рефератів

1. Розвиток валютної системи України.
2. Еволюція валютних систем.
3. Формування валютного курсу: принципи та методи.
4. Формування та розвиток валютного ринку України.

ТЕСТИ

1. Крива попиту на англійські фунти зрушиться вправо, якщо(порівняно з іншими країнами):

1) і реальні ставки процента, і рівень інфляції у Англії виявляться відносно вищими;

2) реальні ставки процента в Англії виявляться відносно вищими, а рівень інфляції відносно нижчим;

3) реальні ставки процента в Англії виявляться відносно нижчими, а рівень інфляції відносно вищим;

4) і реальні ставки процента, і рівень інфляції в Англії виявляться відносно нижчими.

2. Якщо кажуть, що країна девальвувала свою валюту, то мається на увазі, що:

1) країна відмовилась від золотого стандарту;

2) у країні дефіцит торговельного балансу;

3) внутрішня купівельна спроможність одиниці валюти знизилась;

4) уряд підвищив ціну, за якою він буде купувати золото.

3. Як може вплинути на фізичний обсяг експорту та імпорту України помітне зниження ціни гривні в іноземних валютах?

1) експорт та імпорт зростуть;

2) експорт знизиться, імпорт зросте;

3) експорт та імпорт знизяться;

4) експорт зросте, імпорт знизиться.

4. Припустимо, що між США та Україною встановлений режим вільно плаваючих валютних курсів. Це означає, що при зростанні попиту на гривні:

1) пропозиція гривень знизиться;

2) ціна гривні у валюті США знизиться;

3) ціна долара США у гривнях знизиться;

4) пропозиція долара США зменшиться.

5. Якщо ВНП України знижується, то при системі вільно плаваючих валютних курсів:

1) імпорт і ціна гривні будуть знижуватись;

2) імпорт і ціна гривні зростатимуть;

3) імпорт буде зростати, а ціна гривні знижуватись;
4) імпорт буде знижуватись, а ціна гривні зростати.

6. Чим обумовлюється курс валюти в системі плаваючих валютних курсів?

1) розміром золотого запасу країни;
2) рівнем національного доходу;
3) попитом і пропозицією іноземних валют;
4) усі відповіді правильні.

7. Реальний валютний курс відображає відношення між:

1) Кількістю валют, які обмінюються.
2) Кількістю товарів, які обмінюються.
3) Номінальними валютними курсами торгових партнерів.

8. Згідно з паритетом купівельної спроможності номінальний валютний курс відображає відношення між:

1) Кількістю валют, які обмінюються.
2) Іноземними та національними цінами.
3) Кількістю товарів, які обмінюються.

9. В основі Ямайської валютної системи лежить:

1) Вільний плаваючий курс.
2) Фіксований курс.
3) Золотий стандарт.
4) Золотовалютний стандарт.

10. В основі Бреттон-Вудської валютної системи лежить:

1) Вільний плаваючий курс.
2) Фіксований курс.
3) Золотий стандарт.
4) Золотовалютний стандарт.

11. Діє система золотого стандарту. Країна А суттєво збільшила експорт товару в країну Б. У цій ситуації:

1) рівень цін у країні А знизиться, а в країні Б зросте;
2) рівень цін у країні А зросте, а в країні Б знизиться;
3) рівень цін у країні А знизиться, а в країні Б можливо, зміниться, можливо – ні;
4) рівень цін у країні А знизиться, можливо, зміниться, можливо – ні, а в країні Б знизиться.

12. Як може вплинути на фізичний обсяг експорту та імпорту України помітне зниження ціни грошей в іноземних валютах?

1) експорт та імпорт зростуть;
2) експорт знизиться, імпорт зросте;
3) експорт та імпорт знизяться;
4) експорт зросте, імпорт знизиться.

Література

1. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика: учебник. – М.: МГУ. – Изд-во "Дело и Сервис", 2000. – С. 222-245.
2. Базилевич В.Д. Макроекономіка: Навч. посібник. – К.: Київ. держ.торг.-екон.ун-т. 1995. – С. 29-36.
3. Базилевич В.Д., Баластрик Л.О. Макроекономіка. Навчальний посібник. – К.: Атака, 2002. – 368 с.
4. Бєляєв О. О., Бебело А. С. Політична економія: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – 328 с.
5. Гроші та кредит: Підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. М. І. Савлука. – К.: КНЕУ, 2001. – 602 с.
6. Економічна теорія: Підручник / За ред. В.М. Тарасевича. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 784 с.
7. Економічна теорія. Політекономія: підручник / За ред. В.Д.Базилевича. – К.: Знання-Прес, 2001. – 376 с.
8. Ивашковский С.Н. Макроэкономика. Учеб. – М.: Дело. 2000. – С. 83-96.
9. Манків Грегорі Н. Макроекономіка / Пер. З англ.; наук ред. пер. С. Панчишина. К.: Основи, 2000. – 588 с.
10. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 240 с.

ТЕМА 17

Соціальна політика держави

1. Соціальна роль ринку та держави
2. Доходи населення та нерівність їх розподілу
3. Рівень життя населення та його показники
4. Державна політика перерозподілу доходів та соціального захисту населення
5. Проблема поєднання соціальної справедливості та економічної ефективності

1. Соціальна роль ринку та держави

Сучасна концепція соціального ринкового господарства у вирішенні багатьох соціально-економічних проблем, які пов'язані з життям, добробутом і взаємовідносинами людей в суспільстві, значну роль відводить як ринку, так і державі. Вона визначає соціально-ринкове господарство як синтез економічної свободи, економічної справедливості, а також соціальної захищеності, яка забезпечується своїм громадянам державою.

Соціальність ринку полягає в тому, що він справедливо розподіляє доходи по кінцевим результатам праці, підвищуючи ефективність економіки в цілому, створює матеріальну базу для зростання добробуту всього суспільства та примушує товаровиробників працювати на максимальне задоволення різноманітних потреб населення, орієнтуючись на їх попит.

Крім того, соціальний характер ринкової економіки передбачає господарську свободу споживачів купувати потрібні продукти споживання, товаровиробників виробляти необхідні товари, власників ресурсів раціонально використовувати свою власність, а також усіх членів суспільства вибирати вид своєї діяльності, місце проживання тощо. Вона надає усім членам суспільства можливість визначати власний добробут в межах правових та моральних норм суспільства. Ринкова система базується на принципах досягнення максимального результату при мінімальних затратах, що через пофакторний розподіл доходів стимулює раціональне використання ресурсів, нарощування людського капіталу, підвищення кваліфікації та освітнього рівня людини. В умовах ринкової економіки формується прогресивний тип економічної свідомості, що охоплює підприємливість, ініціативність та відповідальність.

Однак соціальна функція ринкової економіки обмежена. Вона не може гарантувати соціальні стандарти життя для усіх членів суспільства. Ринок деформує принцип соціальної справедливості, який передбачає забезпечення роботою кожного працездатного, отримання кожним гідної заробітної плати, соціальні гарантії інвалідам та дітям-сиротам, вільний доступ громадян до освіти, охорони здоров'я, культури, спорту тощо. Він не забезпечує принцип соціальної рівності, тобто створення відносно рівних умов для всебічного розвитку кожної людини і її здатності до праці, підтримку гранично допустимої різниці в доходах населення, а часто – рівну відповідальність всіх громадян перед законом країни, незалежно від особистого багатства та посади. Можливості реалізації принципів соціальної справедливості та соціальної рівності визначаються в кожній країні на певному етапі її розвитку фактичним станом економіки та рівнем реалізації соціальної політики держави.

Під соціальною політикою держави розуміють сукупність заходів, які спрямовані на задоволення державою соціальних потреб населення, підтримки достатнього в межах країни рівня життя, корегування різниці в доходах та споживанні населенням соціальних послуг, забезпечення конституційних соціальних гарантій. Метою соціальної політики держави є регулювання соціально-економічних умов життя суспільства, турбота про добробут усіх його громадян.

Основними принципами соціальної політики держави є соціальна справедливість як визнання однакових можливостей для всіх членів суспільства; ресурсне забезпечення соціальної політики при оптимальному співвідношенні мети соціальної політики та засобів її реалізації; гнучкість системи соціальних гарантій та соціальна безпека як можливість передбачуваності певних життєвих ризиків.

Функції соціальної політики проявляються в сприянні розвитку відносин рівності і справедливості в суспільстві, створенні умов для зростання добробуту усіх членів суспільства, системи соціального захисту населення, регулюванні доходів та зайнятості працездатного населення.

Значення соціальної політики в структурі соціально-економічних відносин суспільства полягає в тому, що вона є елементом життєздатності та консолідації суспільства, стабілізації та його розвитку.

Соціальна політика держави передбачає реалізацію двох загальних напрямків:

– створення умов та мотивації до праці і підприємництва усім працездатним з метою отримання ними максимально високих доходів шляхом будь-якої законної діяльності;

– забезпечення певних соціальних гарантій для непрацездатних, малозабезпечених та безробітних.

Кожен з цих напрямів вимагає створення конкретних механізмів реалізації принципів соціально орієнтованої економіки, підвищення ефективності соціальної політики на основі раціонального використання наявних фінансових і матеріальних ресурсів.

В Україні основними напрямами соціальної політики проголошено створення умов для підвищення працівником свого добробуту за рахунок особистого внеску та ділової активності підприємства; проведення широкомасштабної пенсійної реформи та створення справедливої системи пенсійних виплат з урахуванням трудового внеску кожного до фонду накопичення; надання адресної допомоги у зв'язку з підвищенням тарифної плати за житло та комунальні послуги; створення умов для підприємницької діяльності та високопродуктивної праці економічно активного населення; створення умов для регулювання демографічних процесів в Україні, демографічного відтворення населення; розробка відповідної правової бази щодо раціонального природокористування та охорони довкілля; проведення активної молодіжної політики підтримки сім'ї, материнства та дитинства, а також здійснення заходів щодо соціальної адаптації молоді до умов ринкової економіки; стимулювання розвитку освіти, культури та мистецтва в найбільш великих містах та обласних центрах і в малих містах; розвиток охорони здоров'я і фізичної культури; соціальний захист і соціальне забезпечення населення.

Соціальна політика взаємозв'язана і взаємообумовлена рівнем економічного розвитку суспільства. Ефективність соціальної політики, масштабність завдань та фінансові можливості їх реалізації визначаються в основному ефективністю розвитку економіки. Адже кінцевою метою функціонування національної економіки має бути створення умов для нормальної життєдіяльності людини та досягнення певного рівня її життя. Разом з тим і соціальна політика має значний вплив на ефективність розвитку економіки.

Однак дієвість соціальної політики залежить не лише від економічного стану країни, але й від самої держави як основного суб'єкта, що визначає і реалізує цю політику. Так, здійснюючи політику доходів, держава має скоротити розрив в доходах різних категорій населення, не підриваючи при цьому зацікавленості в праці, включаючи підприємницьку діяльність. Іншою важливою складовою діяльності держави в соціальній сфері є підтримка на рівні хоча б прожиткового мінімуму тих, хто не в змозі забезпечити себе достойним рівнем життя, а також скорочення числа осіб, які живуть за межею бідності. В протилежному випадку, ріст чисельності бідняків може викликати соціальний вибух і нестабільність в житті суспільства. Скорочення бідності – одна з основних завдань соціальної політики держави.

Важливою складовою соціальної діяльності держави є гармонізація відносин між учасниками ринкової економіки у формі соціального партнерства, що передбачає узгодження дій уряду, підприємців та профспілок, які виражають інтереси найманих працівників, в питаннях динаміки оплати праці та деяких соціальних виплат. Політика соціального партнерства націлена на реалізацію принципів рівності та соціальної справедливості на ринку праці. Вона спрямована на створення нормальних умов трудової діяльності найманих працівників, що охоплює тривалість робочого тижня, відпусток, охорону праці, оплату праці, права та обов'язки працівників, а також забезпечення умов підприємницької діяльності, а саме: недоторканість приватної власності, свободу підприємництва та розпорядження отриманими доходами.

2. Доходи населення та нерівність їх розподілу

Однією з важливих проблем ринкової економіки є розподіл доходів. Від рівня нерівномірності розподілу доходів залежить не лише добробут кожної людини, але й політична стабільність всього суспільства. Доходи визначають можливості задоволення матеріальних та духовних потреб кожного.

Доходи населення – це сума грошових надходжень, яке отримує населення з різних джерел за певний період часу, як правило, за рік. Вони використовуються на особисте споживання товарів і послуг та приріст заощаджень.

Доходи бувають номінальні і реальні. Номінальні доходи – це загальна сума отриманих за певний період грошових доходів. Реальні доходи характеризують рівень життя, ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини. Вони визначаються кількістю матеріальних благ, які можуть бути придбані на грошові доходи, та обсягом платних і безплатних послуг. Величина реальних доходів залежить прямо пропорційно від величини номінального доходу і обернено пропорційно від рівня цін. Із зростанням доходів при стабільних цінах на товари народного споживання добробут сім'ї буде збільшуватися. Інфляційне зростання цін знижує рівень життя населення, якщо не здійснюється відповідна індексація, тобто підвищення заробітної плати та інших виплат у відповідності із зростанням цін.

В сучасній економічній науці визначають такі основні джерела доходів:

- доходи від трудової діяльності і підприємництва (заробітна плата, прибуток);
- доходи від власності (рента, процент, дивіденди);
- трансфертні доходи (допомоги по безробіттю, пенсії, стипендії тощо).

Ринковий розподіл доходів базується на принципі, що доходи всіх власників факторів виробництва формуються на основі законів попиту та

пропозиції, а також граничної продуктивності факторів. До останніх належать праця, капітал, земля (природні ресурси) і підприємливість. У ринковій економіці кожен економічний суб'єкт володіє певним економічним ресурсом і використовує його для одержання доходу як засобу існування. При цьому сукупний доход суспільства розподіляється у відповідності з функцією фактора виробництва, яким володіє той, хто отримує доход. При такому розподілі заробітна плата виплачується власнику робочої сили; рента і процент – за фактори виробництва (земля і капітал), які знаходяться у власності; прибуток отримує підприємець, як винагороду за ефективне використання виробничих ресурсів.

Справедливість ринкового розподілу доходів забезпечує конкуренція, яка дозволяє досягати найкращих економічних результатів, і виступає механізмом відбору найкращих рішень та тих осіб, що їх найефективніше реалізують, розподіляючи тим самим доходи за внеском кожного фактора у суспільне виробництво. В процесі такого розподілу кожний отримує різний за величиною дохід залежно від господарської корисності та продуктивності свого фактора. За таких умов власники робочої сили, у яких низька кваліфікація будуть отримувати значно менший дохід, ніж люди з освітою і досвідом роботи. Адже розмір доходів кожного працівника залежить від конкретної ринкової оцінки рівня вагомості даного виду праці, а також від її кінцевих результатів. Таким чином, ринковий механізм розподілу доходів не надає гарантованого рівня добробуту для кожного.

Крім того, в суспільстві є ті, що не володіють факторами виробництва, або не можуть в певний період часу прикласти свою працю. До таких відносяться непрацездатні – діти, люди похилого віку, інваліди, незаможні та інші, а також безробітні. Проходячи через сімейний бюджет, обсяги особистих доходів змінюються залежно від розмірів сім'ї, кількості працюючих членів сім'ї, стану їх здоров'я тощо. Разом з тим, величина доходів залежить від інфляції, економічних криз та інших економічних потрясінь, які призводять до безробіття, зниження рівня життя тощо. Ось чому розподіл доходів в суспільстві здійснюється не лише в результаті дії ринкового механізму розподілу доходів, але й на основі державного регулювання різних потоків доходів шляхом їх перерозподілу.

Однією з основних рис ринкової економіки є нерівність членів суспільства за доходами. Відмінності в рівні доходів на душу населення або на одного зайнятого називається диференціацією доходів. Нерівність доходів характерна для всіх економічних систем. В умовах ринку вона є об'єктивною, бо ринкова система – це безпристрастний і жорсткий механізм, який винагороджує людей лише за кінцевою ефективністю їх діяльності і не займається доброчинністю. Однак люди значно відрізняються один від одного за фізичними та інтелектуальними здібностями, рівнем освітн та

професійними навичками, продуктивністю праці тощо. Тому вони не можуть працювати і жити однаково, а ринок через свою систему диференційованої винагороди об'єктивно оцінює кожного і надає можливість отримати рівно стільки, скільки кожен заслуговує. Величину доходів встановлює конкуренція на ринку товарів і робочої сили

Нерівність в розподілі пов'язана не лише з різною ефективністю використання факторів у процесі виробництва, але і з нерівністю в розподілі на основі приватної власності на засоби виробництва та правовими нормами, які закріплюють передачу доходів від власності у спадщину, що є відображенням історичних тенденцій формування права власності в кожній країні та впливу соціальних відносин у суспільстві. Існує не просто нерівність доходів, а майнова нерівність. При цьому, як стверджують науковці, хоча в різних країнах співвідношення між рівнем диференціації доходів і диференціацією багатства (майнова диференціація) різні, однак тенденція одна – якщо диференціація в доходах за останні роки майже не змінилась, то майнова нерівність в світі зростає. Більшість економістів сходяться на думці, що сучасна нерівність в розподілі доходів є надмірною, а випереджаюче зростання частки доходів від власності в більшості є результатом інфляційного перерозподілу.

На грунті нерівності в доходах в будь-якій економічній системі первинний розподіл доходів доповнюється їх перерозподілом. Об'єктивними передумовами перерозподілу є зростання витрат держави, необхідність забезпечення суспільних витрат (освіта, охорона здоров'я, житлово-комунальне господарство, будинки інвалідів і людей похилого віку, дитячі будинки тощо) та нерівність доходів, яка при неконтрольованості може призвести до економічних диспропорцій і підриву стимулів до праці, значного соціального розшарування та напруги в суспільстві. Перерозподіл доходів здійснюється по таким основним каналам: податкова система і державний бюджет (через останній проходить приблизно 60% національного доходу); соціальне страхування; цінова політика відносно цін на фактори виробництва та товари і послуги; добровільні внески до громадських, доброчинних фондів і організацій тощо.

Для визначення рівня нерівності в суспільстві використовують два взаємопов'язаних показника: криву Лоренца (рис. 1) та коефіцієнт Джині.

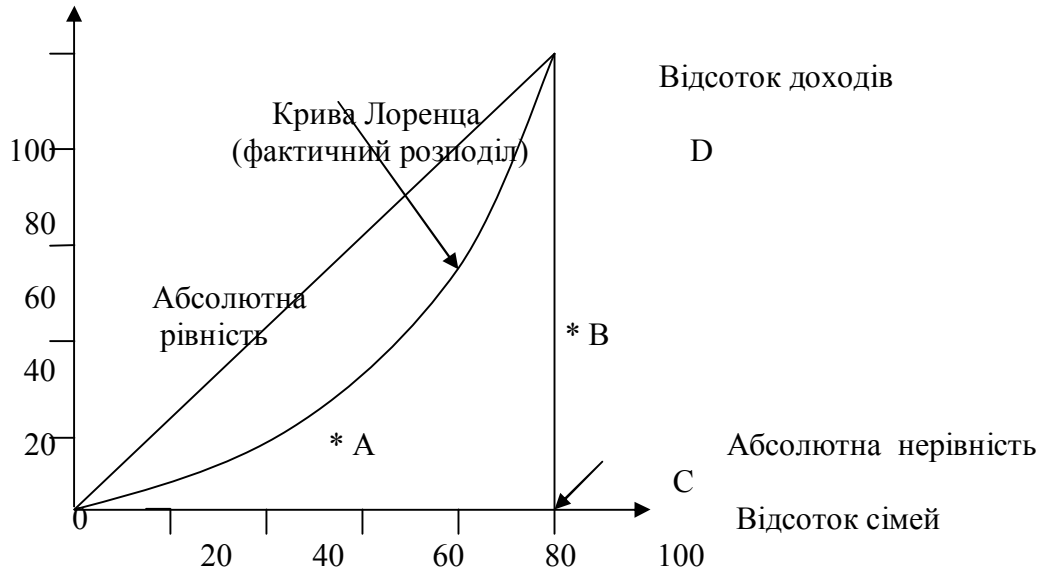

Рис. 1. Крива Лоренца

Крива Лоренца (англ. *Lorenz curve*) характеризує нерівномірність розподілу і показує частку в національному доході, яку займає кожна група населення. Щоб побудувати криву по горизонтальній осі відкладають частку всіх сімей, які мають певній рівень доходів, а по вертикальній – частку сукупного доходу, що припадає на відповідну частину сімей. Теоретично можлива абсолютна рівність доходів представлена бісектрисою. Вона вказує на те, що даний процент сімей отримує такий же процент доходів. Це значить, що якщо 20% усіх сімей отримують 20% від усіх доходів, 40% – 40%, а 60% – 60% і т.д., то відповідні точки будуть розміщені на бісектрисі. В реальній дійсності доходи розподіляються нерівномірно і, як правило, меншій частці населення належить більша частина доходів країни. Фактичний розподіл доходів показує крива Лоренца, яка відхиляється вправо від лінії абсолютної рівності. Чим більша нерівність в доходах, тим крутіше вигин кривої і тим більше вона відходить від прямої абсолютної рівності.

Крива Лоренца за звичай використовується при дослідженні поточних грошових витрат. Однак, якщо її застосувати до розподілу багатства (власності), то результати покажуть більш значну нерівність.

Рівень цієї нерівності можна показати і чисельно через індекс Джині (англ. *Gini coefficient*). Він розраховується як відношення площі фігури між кривою Лоренца (OABD), яка описує реальний розподіл доходів, і прямою абсолютної рівності до площі трикутника ODC, що лежить під лінією абсолютної рівності. Він приймає значення від 0 до 1 (0 у випадку абсолютної рівності в розподілі доходів, 1 – у випадку абсолютної нерівності, що означає отримання всього доходу однією людиною). Збільшення значення індексу Джині вказує на зростання нерівності.

Для прикладу приведемо конкретні показники, розраховані в різних країнах. За даними 2002-2007 рр. індекс Джині відповідно складав: Швеція – 0,23, Данія – 0,24, Фінляндія – 0,26, Білорусь – 0,30, Росія – 0,41, США – 0,45, Намібія – 0,71%. В Україні в 2007 році цей показник становив 0,31.

Для оцінки диференціації доходів використовують також децильний коефіцієнт нерівності доходів. Цей показник показує співвідношення між середніми доходами 10% найбільш забезпечених членів суспільства і середніми доходами 10% найбіднішого населення.

Криву Лоренца та індекс Джині використовують для всебічного аналізу розподілу доходів в країні, порівнюючи його до і після виплати податків, до і після виплати трансфертів, а також в порівнянні з розподілом доходів в різних країнах світу, в різні періоди часу. Це дає можливість визначити, наскільки результативні заходи держави по зменшенню нерівності в суспільстві.

3. Рівень життя населення та його показники

Доходи, обсяг і структура споживання характеризують рівень добробуту і межу бідності населення. Рівень життя характеризує забезпеченість населення матеріальними благами та послугами. Він охоплює умови праці, побуту і відпочинку, здоров'я населення і його освіту тощо.

Найчастіше виділяють такі чотири рівня життя населення: достаток, коли людина користується благами, що забезпечують її всебічний розвиток; нормальний рівень, коли раціональне споживання по науково обгрунтованим нормам забезпечує людині відтворення її фізичних та інтелектуальних сил; бідність, коли людина споживає блага на рівні збереження працездатності як нижньої межі відтворення робочої сили; злидні, коли мінімально допустимий по біологічним критеріям набір матеріальних благ і послуг дозволяє підтримувати лише життєдіяльність людини.

В міжнародній статистиці ООН використовується така система показників рівня життя: народжуваність, смертність та інші демографічні характеристики населення; санітарно-гігієнічні умови життя; споживання продовольчих товарів; житлові умови; освіта і культура; умови праці і зайнятості; доходи і витрати населення; вартість життя і споживчі ціни; організація відпочинку; транспортні засоби; соціальне забезпечення; свобода особи.

Система показників рівня життя має в різних країнах світу свої специфічні властивості. Однак найчастіше використовуються такі показники, як прожитковий мінімум, споживчий бюджет, споживання основних продуктів на душу населення (сім'ю); споживчий кошик.

Передбачається що, сукупний дохід людини не повинен бути нижчим за прожитковий мінімум, тобто менший за вартість набору товарів і послуг, розрахована за нормами і нормативами споживання і забезпеченості першочерговими життєвими засобами. Прожитковий мінімум використовується для встановлення мінімального рівня доходів сімей. Соціально-фізіологічний прожитковий мінімум включає як мінімальні норми задоволення фізичних потреб, так і витрати на мінімальні духовні і соціальні запити При цьому фізіологічний прожитковий мінімум задовольняються лише основні найелементарніші фізичні потреби і послуги..

Здійснюючи принцип соціальної справедливості, держава гарантує своїм громадянам достатній рівень життя, не допускаючи його нижче межі бідності. З цією метою законодавчо встановлюється рівень мінімальної заробітної плати, пенсії, допомоги, які визначають гарантований прожитковий мінімум, який не повинен бути нижчим за фізіологічний прожитковий мінімум, і не може перевищувати вартісну величину мінімального споживчого бюджету. В Україні прожитковий мінімум у 2009 р. визначений в розмірі 669 грн.

Мінімальний споживчий бюджет – це комплексний показник, який виражає в грошовій і натуральній формах той обсяг споживання, який забезпечує задоволення потреб в їжі, одежі, предметах господарського вжитку, культурних запитах на рівні мінімально допустимих фізіологічних норм, достатніх для фізичного і розумового розвитку людини, забезпечення простого відтворення її життя і працездатності. На відповідному рівні має визначатись рівень пенсій, виплат інвалідам, малозабезпеченим і громадянам, що втратили робоче місце.

Визначаючи мінімальний споживчий бюджет, використовують розрахунок мінімального "споживчого кошика". Набори продовольчих і непродовольчих товарів і послуг при цьому визначають за нормативами, що їх розраховують наукові заклади для статево-вікових груп населення на душу населення в середньому по країні. Вважається, що розрахований на певний період прожитковий мінімум, забезпечує можливість придбання відповідних товарів і послуг в цей час. За умов інфляції, спаду виробництва "споживчий кошик", як і мінімальний бюджет вимагають постійного коригування у відповідності зі змінами, в першу чергу вартісних показників.

Раціональний споживчий бюджет відображає величину і структуру споживання матеріальних і духовних благ, які забезпечують оптимальне задоволення потреб людини при даному рівні розвитку продуктивних сил. Цей бюджет є важливим критерієм оцінки фактичного рівня і структури споживання, ступеня задоволення потреб населення, вибору найбільш ефективних шляхів його підвищення.

Для виявлення кола сімей, які потребують соціальної допомоги на основі оцінки реального стану їх життєвої спроможності, визначається так звана межа бідності. Бідною вважається сім'я, доходи якої не дозволяють її членам задовольнити свої найнеобхідніші потреби – потреби в продуктах харчування, одязі, житлі тощо.

Виділяють абсолютну та відносну бідність. Абсолютна межа бідності – це мінімальний рівень життя, який визначається на базі фізіологічних потреб людини в продуктах харчування, одязі, житлі. Відносна межа бідності характеризується рівнем, нижче якого люди знаходяться за межею бідності.

Загалом, бідність характеризується наступними показниками:

- число бідних – коливається залежно від визначеної в країні межі бідності;
- коефіцієнт глибини бідності – характеризує середнє відхилення доходів сімей, які обстежують, від величини прожиткового мінімуму;
- коефіцієнт гостроти бідності – це середньозважене відхилення доходів сімей, які обстежують, від величини прожиткового мінімуму.

Стан бідності пов'язаний з нерівністю розподілу доходів та майна. Вона не піддається точному визначенню, так само як щастя або благополуччя. Проблема виміру бідності базується на тому обсязі потреб, задоволення яких визнається в даний час суспільною необхідністю.

Ще в середині 19 ст. німецький економіст Е. Енгель визначив закономірність, яка названа законом Енгеля**:** чим більший доход сім'ї, тим меншу частку приросту доходу вона витрачає на харчування. Сучасна практика повністю підтверджує справедливість висновків Енгеля, які дозволяють стверджувати, що із зростанням доходів сім'ї частка її витрат на продовольчі товари зменшується, на промислові залишається незмінною, а на соціальні, духовні і культурні запити зростає.

Показник рівня затрат на харчування лежить в основі диференціації на бідні і багаті не лише сімей, але й країн. Бідними вважаються ті країни, де витрати на харчування становлять більше двох третин сімейного бюджету. В найбільш розвинутих країнах на харчування витрачається не більше 20% загальних доходів сім'ї, у Великобританії і Німеччині – біля 12%, у США – 10%.

Межу бідності у США розраховують, базуючись на результатах багаторічного вивчення сімейних бюджетів, які показують, що у найбідніших сім'ях на харчування витрачається більше третини грошей. При розрахунках визначається мінімальна вартість харчування для сім'ї з чотирьох чоловік, яка перемножується на три. Таку ж закономірність виявили і в Японії, де бідною вважається сім'я, де частка витрат на харчування перевищує 35%, а сім'я з часткою витрат менше 20% характеризується високим рівнем життя. Прожитковий мінімум в цій країні не включає витрати на відпочинок, освіту,

харчування за межами дому тощо. Цей показник перевищує межу бідності на 20-40%.

У країнах Єврпейської Співдружності використовується показник малозабезпеченності, що становить 60% прийнятого у суспільстві рівня середнього достатку. Якщо цей показник знижується до 40%, то це класифікується як бідність.

Згідно даних ООН бідність визначається доходом 2 дол. в день на людину, злидні – в 1 долар в день. Нині на земній кулі 1 млд. 200 млн. населення живуть за межею злиденності, тобто витрачають на 1 людину в день менше 1 долара.

Крім того, для визначення рівня і якості життя у 1990 р. ООН запропонувало використовувати інтегровані показники:

- індекс людського розвитку характеризує рівень життя населення, тобто ступінь задоволення матеріальних, духовних та соціальних потреб людей. Він розраховується за трьома складовими: тривалість життя населення, рівень освіти і обсяг ВВП на душу населення;
- індекс якості життя конкретизує попередній показних, характеризуючи рівень освіти, медичне обслуговування тривалість життя, ступінь зайнятості населення, його платоспроможність, доступ до політичного життя тощо.

Ці показники характеризують здатність держави створювати економічні та соціальні можливості для розвитку індивідуума, а також формувати у суспільній свідомості розуміння відповідальності людини перед суспільством.

Україна за показником індексу людського розвитку в 2007 році зайняла 76-е місце серед 177 країн світу. За більшості показників, на основі яких розраховується індекс людського розвитку, Україна істотно відстає від країн Євросоюзу, зокрема, від найближчих своїх сусідів: Угорщини (займає 36-е місце), Польщі (37-е місце), Словаччини (42-е місце), Болгарії (53-е місце) і Румунії (60-е місце), а також від Росії (67-е місце) та Білорусі (64-е місце)..

4. Державна політика перерозподілу доходів та соціального захисту населення

Ринковий розподіл доходів є несправедливим в тому сенсі, що він не гарантує кожній людині дохід, який забезпечує їй достойне життя не залежно від результатів економічної діяльності. Виникає необхідність втручання держави в процес перерозподілу доходів з метою забезпечення прав людини на відповідний рівень життя.

Державна діяльність по перерозподілу доходів охоплює податкову систему і державні трансферти, систему соціального забезпечення і страхування тощо. Дана політика передбачає перерозподіл доходів через

держбюджет шляхом диференційованого оподаткування різних груп населення. При цьому значна частка національного доходу переходить від прошарків населення з високими доходами до населення з низькими доходами.

Нині усі розвинуті країни створили систему захисту населення. Особливу роль в системі соціальної підтримки малозабезпечених відводиться трансфертам. Соціальні трансферти – це така система грошових чи натуральних виплат населенню, яка не пов'язана з їх економічною діяльністю. Трансфертні доходи є виплатами із соціальних фондів (допомоги по безробіттю, пенсії, стипендії тощо), а також допомоги, яка надається найбіднішим верствам населення громадськими благодійними організаціями.

Таким чином, разом із заробітною платою і доходами від економічної діяльності існує форма розподілу доходів, яка гарантує задоволення ряду найважливіших соціальних потреб населення. Це особлива форма розподілу життєвих благ у формі соціальних програм. Соціальні програми – це щорічно розроблювані урядом заходи з метою соціального захисту тих категорій населення, які з різних причин в умовах ринкової економіки не можуть заробити кошти в обсягах, достатніх для підтримання певного рівня життя, нормативи якого визначаються даними програмами. Кошти, передбачені соціальними програмами, формуються за рахунок державного бюджету, відрахувань підприємств усіх форм власності та господарювання, організацій, установ і окремих працівників. Розподіляються ці кошти серед малозабезпечених верств населення безоплатно або на пільгових умовах.

Такий перерозподіл доходів є результатом соціальної політики держави, метою якої є створення системи соціального захисту населення, тобто реальних умов для підвищення добробуту населення. В розвинутих країнах на соціальний захист витрачається 25-27% державного бюджету. Метою соціальної політики держави є пом'якшення нерівності людей за доходами, щоб не допустити надмірного соціального розшарування і напруги в суспільстві.

Формуючи та реалізуючи соціальні програми, держава бере на себе частину витрат на дошкільне виховання, отримання початкової, середньої, спеціальної та вищої освіти, так як сучасне виробництво вимагає від працівників певного рівня освіти і професійної підготовки. Крім того члени суспільства повинні мати доступ до медичної допомоги, користуватися послугами бібліотек, будинків культури. Додаткових затрат вимагає від батьків наявність і виховання дітей. Робітник при захворюванні втрачає право на заробітну плату, однак він повинен мати засоби для свого існування і утримання непрацездатних членів сім'ї. Люди похилого віку, які вже не можуть повноцінно працювати, повинні отримувати засоби для існування. Таким чином, за допомогою цих фондів забезпечується (повністю або

частково) задоволення потреб в освіті й культурі, охороні здоров'я і житла, утримання непрацездатних членів суспільства.

Способи розподілу суспільних фондів споживання розрізняються таким чином:

- залежно від праці (оплачувані відпустки, пенсії по інвалідності і старості, виплати по соціальному страхуванню, виплати за час непрацездатності);

- незалежно від праці (виплати на допомогу багатодітним та одиноким матерям, санітарно-курортне лікування, дотація держави на дотримання дітей у дитячих дошкільних закладах, у школах інтернатах тощо);

- залежно від потреби і в міру останньої через відповідні заклади невиробничої сфери, мають "незримий" характер, тобто не фіксуються в бюджеті сім'ї (послуги освіти, медицини, фізичної культури тощо). Послугами учбових закладів більше користується, у кого в сім'ї дітей шкільного віку, медичну допомогу отримує більше той, хто хворіє тощо.

В Україні соціальні програми можна поділити на два види: програми спільного задоволення потреб і програми для непрацездатних.

До складу соціальних програм спільного задоволення потреб слід віднести: безкоштовні послуги освіти, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства, культурно-освітніх закладів. Головною їх метою є розвиток і підтримання здібностей населення, створення сприятливих економічних умов для розширеного відтворення народонаселення і робочої сили. Основними ознаками соціальних програм спільного задоволення потреб є незалежність одержання благ від тривалості трудової участі, стажу роботи і величини заробітної плати.

Іншим видом соціальних програм є програми для непрацездатних. Їх метою є зменшення соціальної нерівності і гарантування певної соціальної захищеності населення. Вони спрямовуються на надання послуг людям похилого віку, або тим, хто втратив працездатність, студентам, які навчаються стаціонарно в навчальних закладах, учням середніх спеціальних та інших закладів тощо. Їх отримують у вигляді пенсій, допомоги по тимчасовій непрацездатності, оплати відпусток по вагітності та пологах, стипендії студентам, допомоги дітям тощо. Основними ознаками програм для непрацездатних є надання благ у грошовій формі і зв'язок з трудовою діяльністю (тепер чи у минулому), в деяких випадках розмір коштів залежить від трудового стажу і величини заробітної плати. Пенсії по інвалідності обумовлені тільки станом здоров'я, неможливістю чи обмеженою можливістю людини здійснювати трудову діяльність.

Донині в Україні діяла солідарна пенсійна система, коли у працюючих відраховували процент від заробітку у пенсійний фонд, який в свою чергу розподіляв отримані кошти серед пенсіонерів. Пенсійна реформа, що

здійснюється в Україні нині, передбачає перехід від системи пенсійного забезпечення до системи пенсійного страхування. Структура побудови пенсійної системи має охоплювати два рівні:

1) виплата пенсій за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника із солідарної системи;

2) здійснення пенсійних виплат із накопичувальних пенсійних рахунків, що є власністю застрахованої особи і використовується виключно на пенсійні виплати.

За сучасних умов суми коштів, які держава виділяє на фінансування заходів, що стосуються соціальних програм безперервно зменшуються, тому актуальним є адресне надання допомоги малозабезпеченим. Диференціація розподілу суспільних фондів споживання (соціальних програм) повинна визначатися в основному обсягом споживання життєвих засобів окремими громадянами, сім'ями, соціальними групами. Допомогу повинні отримувати ті, хто має низькі доходи, а, отже, потребує допомоги з боку суспільства у вигляді субсидій для оплати житла, комунальних послуг, пільгових умов придбання інших життєвих засобів. До соціально уразливих прошарків населення мають відноситься особи, що не можуть власними зусиллями покращувати свій добробут, підтримувати мінімально необхідні умови існування.

Можливості держави в перерозподілі доходів обмежені бюджетними надходженнями. Нарощування соціальних витрат понад податкові надходження призводить до зростання бюджетного дефіциту та інфляції. Завищені соціальні витрати з державного бюджету вимагають підвищення ставок податків, що може підірвати стимули до підприємництва. Важливо також, щоб між головними статтями доходів більшості населення (заробітною платою і трансфертними платежами), було встановлено оптимальне співвідношення, бо це впливає на економічну поведінку людей. Якщо в структурі доходів переважають доходи від трудової діяльності, то це стимулює активність людини до праці, її ініціативу, діловитість. Надмірне підвищення ролі трансфертів призводить до пасивності по відношенню до виробничої діяльності. Тому напрями і розміри державної соціальної допомоги повинні бути продуманими, виваженими і адресними.

6. Проблема поєднання соціальної справедливості та економічної ефективності

Підвищення матеріального добробуту людей і на цій основі забезпечення більшої справедливості у розподілі доходів грунтуються на перспективах динамічного росту і загального підвищення ефективності суспільного виробництва. Однак існує протиріччя між економічною ефективністю та соціальною справедливістю, що є однією з центральних соцекономічних

проблем суспільства. Головним її питанням є намагання зробити ринкові відносини ефективними і одночасно справедливими і гідними людини.

Сучасна концепція співвідношення рівності доходів та ефективності в економіці стверджує, що зменшення нерівності доходів супроводжується зниженням ефективності, чи, навпаки, підвищення економічної ефективності вимагає нерівності доходів, тобто намагання досягти рівності в доходах як втілення соціальної справедливості завжди пов'язане зі зниженням економічної ефективності, тому виникає проблема вибору між ефективністю та справедливістю. В ринковій економіці діє принцип: "Справедливість – через податки, ефективність – через ринок".

Існують різні підходи у висвітленні цієї проблеми. Одні висловлюють думки, що занадто глибока нерівність в доходах є головною проблемою суспільства, яка підриває його стабільність, тому необхідно мінімізувати цю нерівність, незалежно від того, як це буде впливати на ефективність. Інші вважають, що економічна ефективність є центральною проблемою.і умовою стабільного економічного зростання. Ще інші стверджують, що величина доходів залежить як від зростання суспільного продукту, так і від способів його розподілу.

Основний аргумент на користь зрівняльного розподілу доходів полягає в тому, що рівність доходів необхідна для максимізації задоволення потреб споживача, підвищення граничної корисності. Економічна ефективність та економічне зростання за рахунок занадто глибокої нерівності у доходах не може бути самоціллю. Вони необхідні для підвищення якості життя та розвитку людини, і в першу чергу для подолання бідності та значної нерівності у розподілі доходів, навіть ціною деякого уповільнення показників зростання та ефективності.

Вчені, які надають перевагу ефективності, стверджують, що зрівнялівка у доходах підриває стимул до праці та підприємництва, а значить знижує ефективність. В таких умовах немає потреби ефективно працювати ні бідному, бо держава все одно забезпечить його достатнім для життя доходом, ні багатому, так як все одно суспільство відбере частину отриманого доходу. Звичайно, ринковий розподіл доходів несправедливий, однак він здатний компенсувати цю несправедливість економічною ефективністю виробництва, збільшення якої призводить до зростання величини національного доходу. Чим більший обсяг сукупного продукту, тим більші можливості для підтримки малозабезпечених у вигляді трансфертних платежів та великих соціальних програм, які характерні для соціально-ринкової економіки. Диференціація доходів (і відповідно матеріальна нерівність) в ринковій економіці є свого роду соціальною "платою" за підвищення ефективності виробництва. Таким чином, вибір між рівністю і нерівністю в доходах

перетворюється в питання вибору між "соціальною справедливістю" та "економічною ефективністю ".

В основі дискусії про рівність доходів лежить питання поєднати певним чином принцип рівності в доходах та збереження високої ефективності суспільного виробництва. Здійснюючи заходи по перерозподілу доходів від багатих до бідних, держава може викликати значне зниження економічної ефективності і зменшити обсяги тієї частини національного доходу, який призначений для перерозподілу. Якщо держава перерозподіляє дохід, запроваджуючи високі податки для самих багатих громадян, їх затрати праці можуть зменшиться, вони не будуть вкладати інвестиції в розширення виробництва. З іншого боку, і гарантована допомога малозабезпеченим може обумовити зниження інтенсивності їх праці. Всі ці фактори призведуть до зниження реального національного доходу. Однак, з іншого боку, якщо рівність є суспільним благом, за нього необхідно платити.

Заходи по перерозподілу доходів, такі як прогресивний податок на прибуток, провокує зниження обсягів виробництва, знизивши стимули до праці і накопичень. Коли держава формує свою політику розподілу доходів, вона має порівнювати вигоди від більшої рівності в доходах із втратами, які виникають в зв’язку зі зниженням національного доходу, тобто, так звані, економічні втрати перерозподілу.

Дане твердження можна проілюструвати за допомогою кривої розподілу (рис. 2), де прослідковуються зміни доходів різних груп населення при дії державної програми перерозподілу.

В точці F населення живе на свої ринкові доходи, тобто до початку процесу перерозподілу доходів, коли немає ні податків, ні трансфертних платежів. В умовах конкурентної економіки точка F є ефективною і не вимагає ніякого перерозподілу доходів для того, щоб максимізувати національний дохід. Однак, в точці F заможна частина населення отримує значно більші грошові доходи, ніж бідна. Держава має намагатися вирівняти доходи за допомогою введення податків та трансфертних програм, сподіваючись наблизитися до точки В, в якій доходи рівні. Якщо подібні заходи можуть бути прийняті без втрат для національного виробництва, економіка буде просуватися по прямій лінії від точки F до точки В. Кут нахилу прямої FB дорівнює 45^0. Це є відображенням теоретичного припущення про те, що кожний долар, взятий у багатого населення, збільшує доход бідних рівно на один долар. Уподовж всієї прямої з нахилом 45^0 загальний національний доход є постійним, а значить на нього не впливають програми перерозподілу доходів.

Реальний дохід
бідної частини

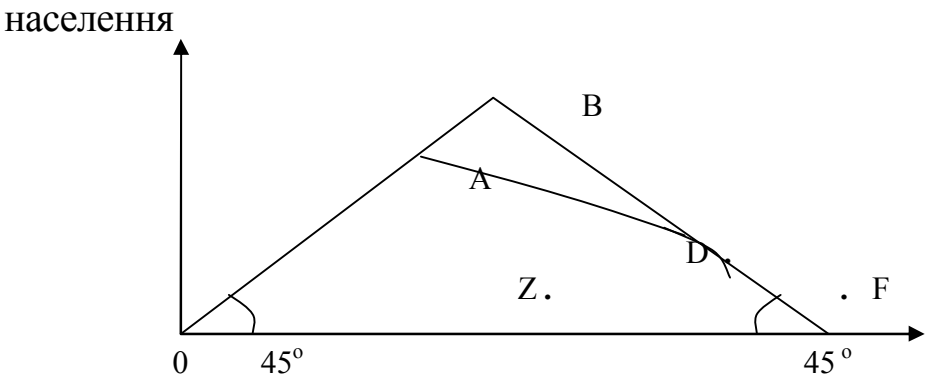

Рис. 2. Крива перерозподілу доходу різних груп населення

Однак, розглядаючи цю проблему, американський економіст А.Оукен перерозподіл доходів від багатих до бідних порівнював з "дірявим відром", через яке відбуваються втрати, через зменшення економічної ефективності. Величина таких втрат визначаються тим, в якій мірі підвищення податків та зростання соціальних трансфертів зменшують обсяги пропозиції на ринку праці. У випадку, якщо еластичність пропозиції праці по заробітній праці висока, підвищення податків з метою збільшення соціальних трансфертів призводить до значного скорочення запропонованої праці в легальному секторі економіки і перетікання її в тіньовий сектор, де оплата праці не обкладається податками.

Графічно неефективність перерозподілу показана за допомогою кривої FDA. Тут гіпотетично межа реального доходу відхиляється від лінії з нахилом 45^0, бо податки та трансферти викликають значне зниження ефективності.

Досвід показує, що в деяких випадках викривлення, викликані державним втручанням, можуть бути настільки великими, що намагання допомогти одним за рахунок інших може призвести до нанесення збитків усім. Або, в протилежному випадку, дії, які здаються вигідними на перший погляд лише багатим, в дійсності можуть принести користь усім, і багатим, і бідним. В дійсності часто буває, що чим вищі доходи найбільш забезпеченої частини населення, тим повніше можуть вирішуватись проблеми соціального захисту малозабезпечених.

Загалом, не існує універсальних підходів до вирішення конфлікту між ефективністю і рівністю в доходах. Сучасна економічна наука не має підходів, щоб однозначно вирішити проблему соціальної справедливості.

В той же час тенденція до вирівнювання доходів стає реальністю в країнах з соціальною ринковою економікою, де існують сильні демократичні традиції, де формується значний за обсягом фонд життєвих засобів – предметів споживання і послуг, де економічна доцільність перерозподілу забезпечується за допомогою намагання органічно поєднати два розподільних принципи: принципу ефективності та принципу соціальної

справедливості. Навпаки, в тих країнах, де проблема матеріальних ресурсів і фонду споживання стоїть гостро, закономірною є тенденція до більшої диференціації доходів, до збільшення розриву між бідними та багатими. Саме така тенденція характерна для сучасної України.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. У чому полягає сутність соціальної політики держави в умовах ринкової економіки?
2. Назвіть основні принципами соціальної політики держави.
3. Які основні джерела та форми доходів?
4. У чому причина нерівності доходів у ринковій економіці?
5. Назвіть показники рівня життя.
6. Що таке бідність і які показники для неї характерні?
7. У чому полягає державна політика перерозподілу доходів?
8. Перелічіть способи розподілу суспільних фондів споживання.
9. Що таке соціальне партнерство?
10. У чому полягає проблема поєднання соціальної справедливості та економічної ефективності?

Основні категорії та поняття

Соціальна політики держави. Соціальне партнерство. Доходи населення. Номінальні доходи. Реальні доходи. Джерела доходів. Трансферти. Диференціація доходів. Крива Лоренца. Індекс Джині. Рівень життя. Прожитковий мінімум. Споживчий бюджет. Споживчий кошик. Бідність. Абсолютна бідність. Відносна бідність. Коефіцієнт глибини бідності. Коефіцієнт гостроти бідності. Індекс людського розвитку. Індекс якості життя. Соціальні програми. Суспільні фонди споживання.

ТЕСТИ ТА ЗАДАЧІ

1. На основі даних таблиці **побудуйте криву Лоренца**:

% сімей	20	40	60	80	100
% доходів	5	15	30	50	100

Які заходи соціальної політики держави могли б наблизити криву Лоренцо до лінії абсолютної рівності? До лінії абсолютної нерівності?

2. **Визначте коефіцієнт Джині**, якщо середні доходи найбільш високооплачуваних громадян в країні становлять 3000 у.е., а середні доходи найменш забезпечених – 500 у.е.

3. **Назвіть доходи населення від реалізації соціальних програм:**

а) пенсії;
б) заробітна плата;
в) доходи від власності;
г) доходи від спадщини.

4. **З метою соціального захисту населення, яке об'єктивно не може заробити в умовах ринку для забезпечення нормального життя, держава реалізує:**

а) економічну політику на підтримку підприємництва;
б) програми зайнятості працездатного населення;
в) соціальні програми за рахунок держбюджету та ін. джерел;
г) структурну та антикризову політику в економіці.

5. **Залежно від праці розподіляється така частина суспільних фондів споживання:**

а) оплата відпусток, лікарняних листків;
б) допомога при народженні дитини, багатодітним сім'ям;
в) пенсії по інвалідності з дитинства;
г) правильної відповіді немає.

6. **Соціальними партнерами є:**

а) держава;
б) профспілки;
в) підприємці;
г) всі відповіді вірні.

7. **Крива Лоренца використовується для визначення:**

а) рівня нерівності в доходах;
б) частки доходів, що отримуються на той чи інший фактор;
в) величини реальних доходів;
г) податкового тягаря.

8. **Величина реальних доходів залежить від:**

а) рівня заробітної плати;
б) податкової політики;
в) інфляції;
г) всі відповіді вірні.

9. **Співвідношення між середніми доходами 10% найбільш високооплачуваних членів суспільства і середніми доходами 10% найбіднішого населення визначає:**

а) індекс Джині;
б) децільний коефіцієнт;
в) крива Лоренца;
г) закон Енгеля.

10. **Розмір грошових доходів, що задовольняє мінімальні потреби людини, – це:**

а) прожитковий мінімум;
б) рівень життя;
в) споживчий кошик;

г) споживчий бюджет.

СЛОВНИК ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Абсолютна перевага	здатність країни виробляти товари чи послуги ефективніше (більший обсяг продукції з одиниці фактора виробництва) за інші країни Див. порівняльна перевага
Абстракція	вилучення з економічного аналізу економічних і позаекономічних фактів, що не стосуються певного процесу.
Автаркія	повне економічне самозабезпечення країни; ізольованість її економіки від економіки інших країн.
Автоматичні стабілізатори	економічні інструменти, що зменшують амплітуду економічних коливань самостійно, без здійснення спеціальних заходів економічної політики.
Авторитарний капіталізм	економічна система, в якій матеріальні ресурси перебувають у приватній власності, а уряд у широких масштабах регулює і контролює економіку
Агрегування	поєднання окремих одиниць або даних в одну або декілька одиниць. Наприклад, усі ціни індивідуальних товарів і послуг об'єднують у загальний рівень цін або всі одиниці продукції об'єднують у реальний валовий внутрішній продукт
Адаптивні сподівання	підхід, згідно з яким люди формують свої сподівання щодо поведінки певної економічної змінної на підставі динаміки цієї змінної у найближчому минулому
Адміністративні ціни	різновид цін, які держава встановлює та утримує протягом певного часу.
Адміністративно-командна система (АКС)	спосіб економічної організації суспільства, за якого усі питання вирішують державні органи. Головні ознаки АКС: державна власність на ресурси, бюрократизація та монополізація економіки, адміністративне ціноутворення, зрівняльний розподіл життєвих благ, панування номенклатури.
Ажіо	надвишка над ціною облігації, яка виникає внаслідок того, що облігація погашається не за номінальним, а за вищим курсом.
"Азійські тигри"	нові індустріальні країни Азії – Сінгапур, Республіка Корея і Тайвань, що демонструють високі темпи економічного зростання.
Активи	все, що має грошову вартість і є власністю фірми або особи.
Акцизний збір	непрямий податок, що накладають на певний продукт.

Акціонерне товариство	ділова одиниця, статутний капітал якої поділено на певну кількість акцій. Акціонери не несуть відповідальності своїм майном за зобов'язання акціонерного товариства і наражаються на ризик збитків лише в межах вартості акцій, які їм належать. Акціонерне товариство буває відкритим і закритим. *Відкритим* визнається акціонерне товариство, учасники якого можуть відчужувати акції, які їм належать, без згоди інших акціонерів(вільний продаж акцій). *Закритим* є акціонерне товариство, акції якого розподіляються лише серед його засновників або іншого заздалегідь обумовленого кола осіб.
Акція	цінний папір, який свідчить про внесення паю в акціонерне товариство і дає право на отримання доходу у вигляді дивіденду.
Альтернативна вартість	кількість інших продуктів, від яких потрібно відмовитися (пожертвувати), щоб виробити одиницю певного продукту.
Амортизація	відшкодування у грошовій формі вартості капітальних благ, яке відповідає їхньому зношенню (фізичному – внаслідок використання у виробництві – і моральному – внаслідок здешевлення наявних машин і механізмів або виникнення їхніх продуктивніших аналогів
Аналіз витрат і вигід	порівняння витрат і вивід при ухваленні рішень про те,чи варто скеровувати ресурси і в якій кількості для реалізації проекту або програми (на виробництво товару чи послуги).
Аналітична економія	мислене відображення економіки, її взаємозв'язків і закономірностей; вивчає поведінку людей у процесі виробництва, розподілу і споживання матеріальних благ і послуг в умовах обмежених ресурсів; є наукою про вибір суспільством раціональних способів використання ресурсів для задоволення своїх потреб у сучасному і майбутньому. Інша назва – *економічна теорія*
Антитрестівське законодавство	сукупність нормативно-правових актів країни, які забороняють таємні угоди між фірмами, монополізацію ринків, що дає змогу підвищувати ціни і обмежувати конкуренцію
Асиметрична інформація	ситуація, коли продавець (покупець) володіє більшим обсягом інформації про товар або послугу, ніж покупець (продавець).
Асоціація країн Південно-Східної Азії	торговельне об'єднання країн, яке виникло в 1967 р. Об'єднує нині Індонезію, Малайзію, Філіппіни, Сінга-

(АСЕАН	пур, Таїланд, Бруней.
Ациклічний	той, що змінюється у напрямі, який не збігається з ходом ділового циклу.
Багатство (майно)	чиста вартість матеріальних і фінансових засобів (усі активи мінус пасиви), якими володіє нація, особа чи фірма у певний проміжок часу.
Базовий рік	рік, який при обчисленні індексів цін беруть за основу для порівняння з цінам:[1] минулих років.
Баланс	бухгалтерська відомість, у якій показано активи і пасиви.
Баланс поточного рахунку	обсяг експорту товарів і послуг країни мінус обсяг імпорту її товарів та послуг плюс її чистий дохід від інвестицій і плюс чисті трансфери.
Балансовий звіт	баланс фінансового стану фірми на певну дату; відображає активи в одному підрозділі, пасиви – у другому.
Банки	ділові одиниці, які надають грошові позики іншим діловим одиницям – головно за рахунок тих грошових коштів, які вони отримали у вигляді вкладів.
Банківські операції	операції, які забезпечують функціонування і прибутковість банків. Розрізняють *пасивні* (залучення депозитів) і *активні* (надання кредитів) операції
Банкрутство	неспроможність фірм, установ, фізичних осіб здійснювати платежі за борговими зобов'язаннями, яку засвідчує судова інстанція.
Бартер	безпосередній (без використання грошей) обмін одного товару на інший,
Безготівкові гроші	записи на рахунках у банках.
Безмежні потреби	невситиме бажання споживачів мати товари і послуги, які приносять їм задоволення або користь,
Безробіття	ситуація у сфері зайнятості, коли працівники, які погодилися би працювати за наявну заробітну плату, не можуть знайти роботу. Основні види безробіття: *фрикційне, структурне, циклічне.* Структурне та циклічне безробіття разом становлять вимушене безробіття
Безстроковий вклад	вклад у комерційному банку або ощадній установі, на який можна виписувати чеки; поточний рахунок або гроші на поточному рахунку.
"Бики"	біржовики, які грають на підвищенні курсу цінних паперів.
Бідність	становище, за якого особа не може задовольнити свої елементарні потреби.

Біженці	особи, які залишають країну або територію всередині країни з причин політичної, економічної або етнічної дискримінації, а також унаслідок війни чи стихійного лиха.
Білонні гроші	монети, номінальна вартість яких вища за внутрішню реальну вартість металу.
Біржа праці	установа, яка надає спеціалізовані послуги із працевлаштування громадян на ринку робочої сили
Біржові індекси	різні способи визначення тенденцій зміни цін на різні цінні папери (індекс Доу-Джонса у США, "Нікей" у Японії, ДАКС у Німеччині і т.д.).
Благо громадського вжитку	товар або послуга, до яких принцип виключення не застосовується і які забезпечує держава за умови, що вони приносять істотні вигоди для суспільства
Благо Індивідуального вжитку	товар або послуга, до яких можна застосувати принцип виключення і які приватні фірми постачають та надають тим, хто готовий платити.
Бретон-Вудська система	створена після Другої світової війни міжнародна валютна система, в якій регулювалися валютні курси. Міжнародний валютний фонд сприяв стабілізації валютних курсів, а золото і долар використовувалися як міжнародні валютні резерви.
Бухгалтерський прибуток	різниця між виторгом і витратами фірми
Бюджет за повної зайнятості	показує рівень державних видатків і надходжень, надлишку або дефіциту бюджету за умови, що упродовж року національна економіка функціонувала за повної зайнятості.
Бюджетна пряма	лінія, яка показує комбінації двох продуктів, котрі споживач може купити за свій грошовий дохід.
Бюджетне обмеження	межа, якою розмір доходу споживача (а також рівень цін на товари і послуги) визначає його спроможність купувати товари і послуги; обмеження видатків величиною доходу.
Бюджетний надлишок	перевищення надходжень до державного бюджету над його видатками.
Валовий внутрішній продукт (ВВП)	вартість річного обсягу кінцевих товарів і послуг, вироблених у країні з ресурсів, що належать як резидентам країни, так і іноземцям.
Валовий національний продукт (ВНП)	вартість річного обсягу кінцевих товарів і послуг, вироблених із ресурсів, що належать резидентам країни, незалежно від того, де ці ресурси застосовують

	– у національній економіці чи за кордоном.
Валові внутрішні інвестиції	видатки на заново вироблені капітальні блага – машини, устаткування, будівлі й споруди та на приріст запасів.
Валюта	грошова одиниця країни. Розрізняють *вільно конвертовану валюту* (обмінюється без перешкод на інші валюти), *частково конвертовану* (обмінюється з певними обмеженнями) та *замкнену* (обмін на інші валюти блокований).
Валютний арбітраж	операції з метою вилучення прибутку з різниці валютних курсів однієї і тієї самої грошової одиниці на різних валютних ринках *(просторовий арбітраж)* або з різниці в динаміці курсу *(часовий арбітраж).*
Валютний кошик	Фінансовий набір валют, для вимірювання середньозваженого курсу окремих валют.
Валютний кукс	ціна грошової одиниці однієї країни, виражена у грошовій одиниці іншої. Розрізняють *європейське* та *британське числення валютного курсу.*
Валютний ринок	ринок, на якому гроші однієї країни використовують для купівлі валюти іншої країни.
Валютний союз	група країн, які запровадили у своїх національних економіках спільну грошову одиницю і, отже, проводять спільну монетарну політику.
Валютні ресурси	частина золотовалютних резервів країни у вигляді валют інших країн і спеціальних прав запозичення, які країна використовує у міжнародних розрахунках, стикаючись із труднощами платіжного балансу.
Вартість грошей	кількість товарів і послуг, які можна обміняти на одиницю грошей; купівельна спроможність одиниці грошей; величина, обернена до рівня цін
Ваучер	державний цінний папір, який забезпечує право громадянина на участь у приватизації державного майна
Ваучерна приватизація	приватизація державного майна за широкої участі населення, яке наділене ваучерами.
ВВП-розрив	природний реальний валовий внутрішній продукт мінус фактичний реальний валовий внутрішній продукт
Вексель простий	боргове зобов'язання, яке видає позичальник грошей на ім'я кредитора; містить дані про місце і час видачі, суму зобов'язання, місце і час платежу.
"Велика сімка"	група із семи розвинутих країн (США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія і Канада), лідери яких регулярно зустрічаються для обговорення

	спільних економічних проблем і намагаються узгоджувати свою економічну політику.
Велика фірма	ділове підприємство, яке або виробляє істотний відсоток загального обсягу продукції галузі, або вважається великим за розміром (за чисельністю зайнятих чи акціонерів, обсягом продажу, розміром активів чи прибутків), або володіє обома ознаками.
Величина попиту	кількість певного товару або послуги, яку покупці бажають купити за конкретну ціну впродовж певного проміжку часу.
Вертикальне злиття	злиття в єдину фірму двох або декількох фірм, що здійснюють різні стадії виробництва продукту.
Вертикальний відрізок	вертикальна частина кривої короткострокової сукупної пропозиції, до якої в економіці залучені всі наявні ресурси (повне використання виробничих потужностей).
Взаємодоповнювані товари і послуги	товари або послуги, які споживаються разом (скажімо, тенісні м'ячі та ракетки), коли ціна на один із товарів знижується (зростає), попит на другий збільшується (зменшується).
Взаємозамінювані продукти	товари або послуги, які задовольняють одну і ту саму потребу (чай і кава, масло і маргарин та ін.). Для цих продуктів існує пряма залежність між ціною на один із них і попитом на другий, тобто коли ціна одного продукту знижується (зростає), попит на інший продукт зменшується (збільшується).
Вибір між справедливістю та ефективністю	припущення про те, що для підвищення економічної ефективності потрібне посилення нерівності в доходах; зниження економічної ефективності може супроводжуватися зменшенням нерівності в
Вигода переливу, побічна вигода	вигоди, які отримують від виробництва або споживання не виробники і споживачі, а безкоштовно – третя сторона. Приклад: власник пасіки отримує вигоду, коли фермер-сусід вирощує конюшину
Видатковий підхід	метод вимірювання валового внутрішнього продукту додаванням усіх видатків покупців на кінцеві товари і послуги.
"Викачування умів"	еміграція із країни високоосвічених спеціалістів і висококваліфікованих робітників
Використовуваний дохід	особистий дохід за вирахуванням особистих податків; дохід, що наявний для видатків на особисте споживання і для заощадження.
Вимірювання	система рахунків, за допомогою яких визначають

національного продукту	обсяг виробництва країни за певний проміжок часу.
Випадок закриття	обставини, за яких фірма зазнає збитків, що перевищують її загальні постійні витрати за будь-якого обсягу виробництва; ситуація, за якої фірма припиняє своє виробництво, оскільки ціна на її продукцію нижча за рівень середніх змінних витрат.
Випадок максимізації прибутку	обставини, за яких фірма має економічний прибуток, виробляючи такий обсяг продукції, коли прибуток максимальний; ситуація, коли ціна, за якою фірма може продавати свій продукт, вища за середні загальні витрати його виробництва..
Випадок мінімізації збитків	обставини, за яких збитки фірми менші, ніж її загальні постійні витрати; виникає тоді, коли ціна, за якою фірма може продавати свій продукт, менша за середні загальні витрати, але більша за середні змінні витрати.
Виробники	підприємства, які використовують власні та залучені виробничі ресурси для виготовлення товарів і послуг.
Виробнича ефективність	виробництво певного блага з найнижчими витратами; досягається тоді, коли виробляється обсяг продукції, за якого середні загальні змінні витрати мінімальні, а граничний продукт на грошову одиницю затрат кожного вхідного фактора однаковий.
Виробнича функція	математична функція, яка визначає можливий обсяг виробництва в межах
Виробнича функція Коба-Дугласа	виробнича функція у такій формі: $P(K,Ь) = AK^{ai\ a}$, де *К* – капітал, *Ь* – праця, *A i a* – параметри
Виробничі ресурси	сукупність ресурсів, що використовують для виготовлення товарів і послуг: земля, праця, капітал і підприємницькі здібності.
Витікання	потенційні видатки, вилучені з потоку "доходи—видатки": заощадження, податкові платежі та імпорт; вилучення засобів, яке зменшує потенціал комерційної банківської системи.
"Витрати меню"	витрати, пов’язані зі зміною ціни.
Витрати на капітал	сумарні витрати на використання одиниці капіталу за певний період включно із процентом, амортизацією і вигодами або витратами від зміни ціни капіталу
Витрати переливу	витрати на виробництво або споживання, які несуть не виробники і споживачі, а третя сторона без будь-якого відшкодування. Приклад: виробник скидає токсичні хімікати в річку, і внаслідок цього гине риба, яку ловлять рибалки.

Від'ємні заощадження	видатки на споживчі товари і послуги понад використовуваний дохід; сума, на яку видатки на особисте споживання перевищують використовуваний дохід.
Відкрита економіка	економіка країни, що пов'язана з іншими країнами інтенсивним рухом товарів і капіталів, тобто економіка, яка експортує та імпортує товари та послуги. Для *закритої економіки* характерна відсутність зовнішньоекономічних зв'язків.
Відкритий цех	система найму, за якої підприємець може найняти або членів трудової спілки, або працівників, що не належать до неї (і не бажають належати).
Відокремлення власності від управління	відособлення тих, хто володіє корпорацією (акціонерів), від тих, хто керує нею (директори та посадові особи), і відособлення їхніх інтересів.
Відплив капіталу	сума видатків резидентів країни на купівлю речового і фінансового капіталу в резидентів інших країн.
Відрядна форма оплати праці	оплата праці, яка прямо залежить від кількості виробленої продукції.
Відсутність мобільності	неспроможність або неготовність працівника до переміщення з одного географічного району чи професії в інші або з низькооплачуваного на високооплачуване робоче місце.
Війна цін	тривале зниження цін на продукцію фірм олігопольної галузі, завдяки якому фірми сподіваються збільшити обсяги продажу і доходів; рідко приносить фірмам вигоду.
Віковий тренд	підвищення і зниження рівня ділової активності за тривалі періоди часу.
Вільна економічна зона	територія, де іноземні та вітчизняні фірми користуються податковими пільгами.
Вільна торгівля (фритредерство	зовнішньоекономічна політика, за якої держава не втручається у торговельні відносини з іншими країнами; відсутність штучних (створених урядом) бар'єрів на шляху торгівлі між окремими особами і фірмами різних країн.
Вільне плавання валютних курсів	курси валюти, які визначаються попитом на валюту та її пропозицією, отже, можуть знижуватися і зростати
Власний капітал	загальний обсяг активів мінус загальний обсяг пасивів фірми або окремої особи.
"Вмонтовані стабілізатори"	вплив на національну економіку не дискреційної фіскальної політики; зміна прямих податків, що

	перебувають у прямій залежності від зміни валового внутрішнього продукту.
Внутрішнє нагромадження капіталу	збільшення обсягу капіталу країни завдяки заощадженню та інвестуванню частини виробленої в цій країні продукції.
Внутрішній державний борг	заборгованість держави своїм громадянам, фірмам та інституціям (тобто власниками державних цінних паперів є резиденти).
Внутрішня вартість	ринкова вартість металу в монеті.
"Втеча капіталу"	відплив капіталу з країни внаслідок економічної та політичної нестабільності, високих податків, через відмивання незаконно отриманих доходів і т.д.
Галузева спілка	трудова спілка, членами якої можуть бути всі працівники певної галузі (або окремої фірми).
Галузева структура Національної економіки	частка продукції галузей національної економіки у ВВП країни.
Галузь	група фірм, які виробляють однакові або подібні продукти
Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ)	міжнародна угода, досягнута у 1947 р. між 23 державами, згідно з якою кожна з них погодилася забезпечити іншим рівний і недискримінаційний режим торгівлі, скорочувати ставки мита на основі багатосторонніх домовленостей, з часом усунути імпортні квоти. Нині її підписали 124 держави.
Гіперінфляція	дуже високі темпи зростання рівня цін (понад 50% за місяць).
Гіпотеза життєвого циклу	теорія споживання, яка наголошує на ролі заощаджень і позик у переміщенні ресурсів між різними періодами життя особи для зрівноваження обсягу її споживання
Гіпотеза постійного доходу	теорія споживання, згідно з якою обсяг споживання залежить від постійного доходу, а для вирівнювання споживання за тимчасових коливань доходу використовують заощадження і позики.
Глобалізація господарського життя	формування цілісного світового господарства на основі розвитку обшир них економічних зв'язків між фірмами, країнами і регіонами.
Гнучкий валютний курс	курс валюти, який визначається в ході взаємодії попиту й пропозиції на національну валюту на валютних ринках
Гнучкість цін і заробітної плати	здатність цін та заробітної плати підвищуватися і знижуватися під впливом змін у попиті або пропозиції
Горизонтальний	горизонтальна частина кривої короткострокової

відрізок	сукупної пропозиції, на якій рівень цін постійний, коли реальний обсяг виробництва змінюється.
Готівка	сума випущених в обіг паперових і металевих грошей
Граду алістський перехід до ринкової економіки	система заходів економічної політики, результатом яких є поступова заміна директивних механізмів керування національною економікою ринковими
Гранична корисність	додаткова корисність, яку отримує споживач із додаткової одиниці товару або послуги,
Гранична схильність до заощадження	частка заощаджень у будь-якій зміні використовуваного доходу домогосподарства; дорівнює зміні заощадження, поділеній на зміну використовуваного доходу.
Гранична схильність до споживання	частка видатків на споживання у будь-якій зміні використовуваного доходу; показує, наскільки збільшується споживання, якщо використовуваний дохід зростає на одиницю.
Гранична теорія розподілу	теорія розподілу доходів (розвинута Дж. Б. Кларком), згідно з якою кожен фактор оплачується відповідно
Граничний виторг	зміна загального виторгу фірми, що походить із продажу однієї додаткової одиниці її продукту; дорівнює зміні загального виторгу, поділеній на зміну кількості проданого продукту.
Граничний коефіцієнт заміщення	виражений коефіцієнтом ступінь готовності споживача замінити один товар або послугу іншим товаром або послугою і при цьому отримати однакову корисність (однакова загальна корисність); дорівнює нахилу кривої байдужості.
Граничний продукт	додатковий обсяг продукції, отриманий від застосування додаткової одиниці ресурсу (кількість інших ресурсів незмінна).
Граничний продукт капіталу	додатковий обсяг продукції від збільшення затрат капіталу на одну одиницю (решта факторів не змінюється).
Граничний продукт праці	додатковий обсяг продукції від збільшення затрат праці на одну одиницю (решта факторів не змінюється).
Граничний продукт у грошовому вираженні (виторг від граничного продукту)	зміна загального виторгу фірми при використанні однієї додаткової одиниці ресурсу (кількість інших ресурсів незмінна); дорівнює зміні загального виторгу, поділеній на зміну кількості використовуваного ресурсу.
Граничні витрати	приріст витрат на виробництво додаткової одиниці продукції (або зменшення витрат, коли виробництво скорочується на одиницю продукції).

Гроші	будь-який предмет, який звичайно приймають продавці за свої товари і послуги. Гроші виконують три функції: *міра вартості, засіб обміну, засіб нагромадження.*
Грошова база	показник, який містить готівку та банківські резерви. Інша назва – *монетарна база.*
Грошова заробітна плата	сума грошей, яку отримує найманий працівник за одиницю часу (годину, день тощо); номінальна заробітна плата.
Грошова маса	сукупний обсяг готівки (паперових грошей та монет) і поточних чекових рахунків. Частка готівки становить до 30 %.
Грошова система	спосіб організації грошового обігу, закріплений законом; охоплює найменування грошової одиниці; види державних паперових знаків і монет, які мають законну платіжну силу; порядок безготівкових розрахунків; державні органи, що регулюють грошовий обіг держави
Грошовий мультиплікатор	частина надлишкових резервів, яку система комерційних банків може використати для збільшення кількості грошей в обігу; дорівнює одиниці, поділеній на норму обов'язкових резервів.
Грошові доходи	доходи, отримані у вигляді оплати праці, пенсій, стипендій, доходів від підприємницької діяльності, від власності, доходів від продажу нерухомого майна, продукції сільського господарства, доходів від надання різних послуг
Девальвація	встановлення центральним банком нижчого курсу національної валюти за фіксованого обмінного курсу.
Дедукція	хід міркування від загальних положень до висновків; метод дослідження, згідно з яким правильність гіпотези (припущення) перевіряється через порівняння висновків, які випливають з неї, з фактами дійсності.
Дезінфляція	зниження високого темпу інфляції. Так, стримувальна фіскальна та монетарна політика в Україні у 1996 р. спричинила спад інфляції порівняно з 1992—1995 рр.
Демографічний вибух	. високі темпи зростання населення; настає тоді, коли коефіцієнт природного приросту населення перевищує 15.
Демографічний перехід	зниження коефіцієнтів народжуваності та смертності у процесі економічного розвитку.
Демпінг	продаж товарів нижче витрат на міжнародних ринках
Депозит	сума грошей, яку клієнт вносить на зберігання у банк.

Депресія	глибокий затяжний спад, що триває декілька років. У роки депресії простежуються високе безробіття, недовантаження виробничих потужностей, низькі обсяги виробництва та інвестицій. Неглибокий спад називають *рецесією.*
Державне регулювання економіки	система заходів законодавчого, виконавчого і контрольного характеру в умовах ринкової економіки, які здійснюються відповідними державними установами задля стабілізації та пристосування економічної системи до змінних умов.
Державний борг	загальна сума заборгованості уряду власникам державних цінних паперів, що дорівнює сумі його минулих бюджетних дефіцитів мінус бюджетні надлишки
Державний бюджет	баланс доходів і видатків держави за певний проміжок часу (як правило, за рік).
Державний сектор	частина національної економіки країни, що її повністю контролює держава.
Державні закупівлі товарів та послуг	грошові видатки уряду на придбання вироблених у певному році товарів і послуг.
Державні заощадження	різниця між надходженнями і видатками державного бюджету; надлишок у державному бюджеті.
Дефіцит бюджету	надлишок видатків державного бюджету над надходженнями до нього; звичайно фінансується шляхом позик (інший шлях – емісія грошей); рівень дефіцитності бюджету обчислюють як відношення дефіциту до ВВП, виражене у відсотках.
Дефіцит поточного рахунку	від'ємне сальдо поточного рахунку платіжного балансу
Дефілювання	виявлення реального валового внутрішнього продукту через зменшення вартості номінального ВВП, виробленого в році, в якому ціни були вищі, ніж у базовому (дефлектор ВВП перевищує одиницю).
Дефлектор ВВП	індекс цін, який використовують для визначення реального ВВП; визначається як відношення вартості кошика товарів і послуг, які виробляють у поточному році, до вартості кошика у базовому році
Дефляція	падіння загального рівня цін у національній економіці
Децильнний коефіцієнт	показник диференціації доходів, який виражає співвідношення між середніми доходами 10% населення з найвищими доходами та середніми доходами 10% найбіднішого населення
Джентльменська угода	неофіційна домовленість між фірмами в олігополій

	галузі стосовно запроваджуваних цін.
Дивіденд	величина виплат за акції, яка залежить від прибутку, вказаного в балансі акціонерного товариства.
Дилема стабілізаційної політики	полягає в тому, що здійснення заходів макроекономічної політики з метою зниження рівня безробіття підвищує темпи інфляції, а проведення макроекономічної політики з метою зниження темпів інфляції збільшує рівень безробіття.
Дисконтування	вираження майбутнього доходу в поточній
Дискреційна фіскальна політика	зміни в оподаткуванні (податкових ставках) і держав-них видатках, здійснювані законодавчим органом країни задля досягнення обсягу національного виробництва за повної зайнятості
Дискримінація	різниця у заробітках, яка не залежить від ступеня ефективності виконання роботи, а є наслідком належності людини до іншої раси, статі або соціальної групи
Диференціація доходів	різниця в рівні доходів на душу населення.
Диференційована олігополія	олігополія, в якій фірми виробляють диференційна ний продукт.
Диференційований продукт	продукт, який відрізняється за фізичними або іншими параметрами від аналогічних продуктів, вироблених іншими фірмами; продукт, купуючи який, покупці віддають перевагу певному продавцеві, незважаючи на те, що ціни в усіх продавців однакові.
Діловий цикл	періодичне коливання рівня ділової активності – обсягу національного виробництва, доходу, зайнятості то що. Звичайно триває кілька або кільканадцять років. Діловий цикл містить чотири фази: *спад* (реальний ВВП зменшується); *дно* (найнижча точка спаду); *піднесення* (реальний ВВП зростає); *вершина* (найвища точка піднесення).
Добровільне обмеження експорту	обмеження фірмами обсягів свого експорту в певні країни, щоб попередити створення цими країнами інших торговельних бар'єрів.
Добровільні орієнтири для заробітної плати	прохання уряду, щоб річні темпи зростання заробітної плати в усіх галузях національної економіки не перевищували темпів зростання середнього виробітку на працівника.
Довгостроковий період	достатньо тривалий період часу, впродовж якого виробники продукту можуть змінити кількість усіх використовуваних ними ресурсів; період, у якому всі ресурси і витрати є змінними.

Додана вартість	різниця між вартістю вироблених фірмою товарів і послуг та вартістю матеріалів та сировини, які куплені у постачальників.
Додаткова вартість	термін марксистської політекономії; вартість, яка створена найманими працівниками понад вартість їхньої робочої сили і безплатно привласнена капіталістами
Домогосподарство	економічна одиниця, що складається з однієї або більше осіб; постачає економіку ресурсами і використовує отримані гроші для купівлі товарів та послуг, які задовольняють матеріальні потреби людини.
Досконала конкуренція	структура ринку з великою кількістю продавців і покупців; пропоновані товари на такому ринку однорідні та жодна фірма не може впливати на ринкову ціну
Дотична	точка, в якій пряма лінія торкається кривої, але не перетинає її.
Дохід	потік зарплати, процентів, дивідендів та інших грошових надходжень, які отримує особа чи країна протягом певного часу (звичайно року).
Дохід власників	чистий дохід власників некорпоративних фірм (одноосібна власність і партнерство).
Дохідний підхід	метод вимірювання валового внутрішнього продукту додаванням усіх доходів, створених у виробництві товарів і послуг.
Екзогенна змінна	змінна, яка є заздалегідь даною для певної моделі; змінна, значення якої не залежить від розв'язку моделі.
Економетрика	галузь економічної науки, яка застосовує методи статистики для вимірювання та оцінки кількісних економічних зв'язків.
Економічна ефективність	відношення між витратами обмежених ресурсів і виробленими у результаті їх використання товарами та послугами; виробництво обсягу продукції певної вартості за найменших загальних видатків на ресурси; отримання найбільшого обсягу виробництва товару або послуги із застосуванням ресурсів певної вартості
Економічна інтеграція	співпраця між національними господарствами різних країн і повна або часткова їх уніфікація; ліквідація бар'єрів у торгівлі між цими країнами; зближення ринків цих країн з метою утворення одного великого (спільного) ринку.
Економічна модєль	виведення закономірностей розвитку економіки із

	відповідних економічних фактів
Економічна рента	плата за використання землі та інших природних ресурсів, пропозиція яких є незмінною (тобто абсолютно нееластичною).
Економічна система	спосіб організації національної економіки
Економічне благо	благо, кількість якого менша, ніж та, котру потребують. Тому воно звичайно розподіляється через встановлення ціни.
Економічне зростання	збільшення реального обсягу продукції (ВВП) у країні.
Економічиий прибуток	загальний виторг фірми за вирахуванням її економічних витрат.
Економічний принцип	узагальнення мотивів і реальної економічної поведінки інституцій та індивідів.
Економічний союз	форма міждержавної економічної інтеграції, яка поєднує принципи митного союзу з проведенням єдиної економічної політики.
Економічні (матеріальні) потреби	бажання, які можна задовольнити через споживання товару чи послуги.
Економічні суб'єкти (учасники ринкового процесу)	ті, хто самостійно ухвалює рішення, планує і реалізує у сфері господарської діяльності практичні заходи. Є три основні учасники ринкового процесу: *домогосподарства, ділові підприємства (фірми) і держава.*
Економічні витрати	платежі, потрібні для отримання і використання ресурсів.
Економічні ресурси	всі види ресурсів, які використовуються у процесі виробництва товарів і послуг.
Економічні стимули	чинники (ціни, прибутки, збитки), які мотивують та впливають на поведінку окремих індивідів, фірм, установ
Економічні функції держави	сукупність напрямів державного регулювання економіки: правове регулювання економіки; сприяння конкуренції та пом'якшення наслідків від недоліків і слабин ринку; організація виробництва благ громадського вжитку; коригування побічних наслідків (переливів); перерозподіл доходів; здійснення макроекономічної політики.
Експорт	товари й послуги, вироблені у країні та продані покупцям інших країн.
Експортна золота мітка	за міжнародного золотого стандарту – курс іноземної валюти, вище якого її не купували, а натомість для здійснення платежів надсилали в цю країну золото

Експортні операції	продаж товарів або послуг, що збільшують кількість іноземних грошей на руках громадян, фірм або уряду певної країни.
Екстенсивний тип економічного зростання	зростання, що базується на кількісному збільшенні трудових і матеріальних ресурсів, які залучаються у виробництво.
Еластична пропозиція	пропозиція, для якої коефіцієнт еластичності більший за одиницю, тобто відсоток зміни величини пропозиції більший, ніж відсоток зміни ціни.
Еластичний попит	попит, для якого коефіцієнт еластичності більший за одиницю, тобто відсоток зміни величини попиту більший, ніж відсоток зміни ціни.
Еластичність	поняття, яке застосовує аналітична економія для позначення реагування однієї змінної на зміну іншої (на приклад, величини попиту на зміну ціни тощо); відсоток, на який змінюється одна змінна у відповідь на один відсоток зміни іншої змінної.
Еластичність попиту за доходом	відношення відсотка зміни величини попиту на товар до відсотка зміни доходу; вимірює ступінь реагування закупівель споживача на зміни в доході
Еластичність попиту за ціною	відношення відсотка зміни величини попиту на продукт до відсотка зміни його ціни; реагування величини попиту на продукт на зміну ціни продукту
Еластичність пропозиції за ціною	відношення відсотка зміни величини пропозиції продукту до відсотка зміни його ціни; реагування величини пропозиції продукту на зміну ціни продукту
Еміграція	виїзд із країни на постійне місце проживання в іншій країні.
Ендогенна змінна	змінна, котру пояснює конкретна модель; змінна, значення якої отримують у ході розв’язання моделі.
Ефект "третіх осіб" (ефект переливу	ситуація в економіці,.дали частина вигід або витрат, пов’язаних з виробництвом або споживанням продукту, впливає на тих, хто не є його виробником або споживачем.
Ефект витіснення	зменшення запланованих інвестиційних видатків у національній економіці внаслідок зростання процентних ставок, яке спричинюється збільшенням узятих урядом позик на грошовому ринку.
Ефект доходу	вплив зміни ціни продукту на реальний дохід споживача (купівельну спроможність) і, отже, на кількість продукту, яку споживач купить.
Ефект заміщення	вплив, який зміна ціни споживчого блага може справити на кількість продукту, котру споживач купить за умови, що його дохід не змінюється.

Ефект масштабу	підвищення продуктивності, тобто зниження середніх витрат виробництва внаслідок зростання в однаковій пропорції усіх факторів виробництва.
Ефект мультиплікатора	вплив зміни сукупних видатків на рівноважний валовий внутрішній продукт (вплив, викликаний змінами у споживанні, інвестиціях, державних видатках або чистому експорті).
Ефект Пігу	збільшення домогосподарствами видатків на споживання, що зумовлене зростанням добробуту споживачів унаслідок зниження цін. Див. *Ефект реальних касових залишків.*
Ефект реальних касових залишків	зростання (зниження) рівня цін має здатність знижувати (підвищувати) реальну вартість (або купівельну спроможність) фінансових активів із фіксованою грошовою вартістю і в результаті зменшувати (збільшувати) сукупні видатки в економіці.
Ефект храповика	тенденція рівня цін до зростання зі збільшенням сукупного попиту (але рівень цін не знижується зі зменшенням сукупного попиту).
Ефективний розподіл ресурсів	розподіл ресурсів в економіці між виробництвом різних товарів і послуг, який максимізує задоволення потреб споживачів.
Європейський Союз (ЄС)	асоціація європейських держав, утворена у 1957 р. (раніше – Європейське економічне співтовариство) з метою поступової ліквідації мита та імпортних квот у торгівлі між країнами-членами, запровадження спільного мита на імпорт товарів із третіх країн, вільного переміщення робочої сили та капіталів у межах країн – членів асоціації та узгодження економічної політики в інших сферах.
За інших рівних умов	прийом дослідження, за якого усі чинники, за винятком одного, вважають сталими.
Загальна корисність	загальна величина задоволення, що отримують від споживання певної кількості блага.
Загальна рівновага	стан економіки, за якого рівень цін на товари і послуги забезпечує рівновагу на всіх ринках, що не спонукає суб'єктів змінювати свою поведінку; рівночасна рівновага на всіх ринках у національній економіці.
Загальний виторг	кількість грошей, отриманих фірмою; дорівнює кількості проданого продукту, помноженій на ціну, за яку він проданий.
Загальний попит на гроші	сума попиту на гроші для операцій та попиту на гроші як активи; залежність між загальним попитом

	на гроші, номінальним ВВП і ставкою процента
Загальний продукт (загальна кількість продукту)	загальна кількість певного товару або послуги, яка вироблена фірмою (групою фірм або навіть усією економікою).
Загальні видатки	загальна сума грошей, яку всі покупці витрачають (або планують витратити) на купівлю товарів і послуг
Загальні витрати	сума постійних і змінних витрат.
Зайняті	особи, які виконують певну оплачувану роботу або мають роботу, але не виконують її з певних причин (відпустка, хвороба, страйк).
"Закляте коло бідності"	типова проблема країн, що розвиваються, коли їхні подушні доходи є перешкодою для досягнення рівнів заощадження та інвестицій, потрібних для прийнятних темпів економічного зростання.
Закон Грешема	положення, сформульоване у XVI ст. державним діячем і фінансистом Англії про те, що "гірші гроші витісняють з обігу кращі". Закон Грешема діє у біметалічній грошовій системі, в якій роль грошей виконують два метали – золото і срібло, а банкноти, що перебувають в обігу, обмінюються на обидва метали.
Закон зростання альтернативної вартості	в міру того як кількість виробленого продукту збільшується, альтернативна вартість (граничні витрати виробництва додаткової одиниці продукту) також збільшується.
Закон Оукена	зворотна залежність між рівнем безробіття і реальним ВВП, яка показує, що зниження безробіття на 1% збільшує реальний ВВП приблизно на 2 %.
Закон попиту	виражає обернену залежність між ціною і величиною попиту на товар або послугу протягом певного проміжку часу.
Закон пропозиції	виражає пряму залежність між ціною і величиною пропозиції товару або послуги упродовж певного проміжку часу.
Закон Сея	твердження, згідно з яким виробництво товарів і послуг (пропозиція) творить рівний за величиною сукупний попит на ці товари та послуги.
Закон спадної віддачі	передбачає, що додатковий обсяг продукції від послідовного збільшення одного фактора виробництва зменшується, коли інші фактори залишаються сталими
Закон спадної граничної корисності	із збільшенням обсягу споживання товару або послуги корисність кожної наступної споживаної одиниці продукції менша за корисність попередньої.

Закон Шермана	перший антитрестовський закон, прийнятий 1890 р. у США. Цей закон проголосив кримінальним злочином монополію, обмеження торгівлі, спроби і змови встановити монополію або обмежити торгівлю; надав федеральному урядові та стороні, яка потерпіла, право порушувати кримінальну справу проти тих, хто коїть ці злочини.
Закони проти лихварства	закони, що встановлюють максимальну процентну ставку, за якою можна надати позику
Законний платіжний засіб	усі засоби, які згідно з декретом уряду повинні прийматися в оплату за борг.
Закрита економіка	економіка, в якій відсутні експорт та імпорт товарів і послуг.
Закритий цех	система зайнятості, за якої працедавець може наймати на роботу лише членів трудової спілки.
Залежна змінна	змінна, що змінюється у відповідь на зміну певної інншої (незалежної) змінної.
Залишок Солоу	приріст сукупної продуктивності факторів виробництва.
Заощаджений	використовуваний дохід, не витрачений на споживчі блага; дорівнює використовуваному доходу мінус особисті видатки на споживання.
Заплановані інвестиції	суми, які фірми мають намір інвестувати
Заробітна плата	ціна праці та плата за використання послуг праці.
Засіб нагромадження	одна із функцій грошей; знаряддя переміщення купівельної спроможності на майбутнє
Засіб обміну, або обігу	функція грошей; те, що продавці звичайно приймають, а покупці звичайно віддають в оплату за товар або послугу; гроші як посередник при обміні товарами і послугами
Захисне мито	мито, призначене захистити вітчизняних виробників від конкуренції іноземних виробників.
Зацікавленість, особиста вигода	те, що фірма, власник ресурсу, найманий працівник і споживач вважають найкращим для себе і намагаються його отримати,
Збалансований бюджет	бюджет, у якому надходження дорівнюють видаткам.
Збільшення пошту	збільшення кількості товарів і послуг, яку потребуватимуть за кожного рівня цін; переміщення кривої попиту вправо.
Збільшення пропозиції	збільшення кількості товарів і послуг, яку постачатимуть за кожного рівня цін; переміщення кривої пропозиції вправо.
Збурення	різка зміна економічних залежностей: наприклад, переміщення кривих сукупного попиту чи сукупної

	пропозиції внаслідок дії зовнішніх чинників
Збурення попиту	екзогенні події, що переміщують криву сукупного попиту.
Збурення пропозиції	екзогенні події, що переміщують криву сукупної пропозиції.
Звіт про результати господарської діяльності (звіт про прибутки і збитки)	звіт фірми за певний період (переважно за рік), який відображає обсяги продажу продукції і витрати на виробництво та прибуток, що залишається після вирахування витрат
Змінний ресурс	будь-який використовуваний фірмою ресурс, кількість якого можна збільшити або зменшити, тобто змінити.
Змінні витрати	витрати, загальна величина яких збільшується (зменшується), коли фірма збільшує (зменшує) свій обсяг продукції.
Змішана економіка	економіка, яка ґрунтується на ринковому розв'язанні проблем її організації та державному регулюванні макроекономічних процесів
Змовницька олігополія	виникає тоді, коли декілька фірм, які охоплюють олігпольну галузь, досягають таємної угоди про запровадження цін, поділ ринків або якесь інше обмеження конкуренції.
Зневірені робітники	працівники, що втратили надію знайти роботу і вибули з лав робочої сили.
Знецінення валюти	падіння курсу валюти країни стосовно валюти іншої країни.
Зовнішній борг	заборгованість держави іноземним громадянам, фірмам чи інституціям.
Зовнішній лаг	проміжок часу від моменту ухвалення певного заходу економічної політики до моменту появи його результатів
Зовнішньоекономічна стратегія	визначення пріоритетних цілей фірми, галузі, країни в цілому у сфері зовнішньоекономічної діяльності, а також випрацювався методів і засобів, що забезпечують досягнення поставлених цілей.
Зовнішньо-торгівельний дефіцит	сума, на яку імпорт товарів у країну перевищує їх експорт із країни.
Зовнішньо-торгівельний надлишок	сума, на яку експорт товарів із країни перевищує їх імпорт у країну.
Золоте правило	рівень заощаджень у моделі зростання Солоу, що веде до стаціонарного стану, в якому максимізується споживання працівника.
Золотий стандарт	грошова система, в якій золото слугує як гроші, а всі інші види грошей розмінні на золото.

Золотомонетний стандарт	валютна система, в якій золото виконує функції грошей; у грошовому обігу обов'язково перебувають золоті монети, а в основі валютного курсу лежить монетний паритет.
Зона вільної торгівлі	форма економічної інтеграції, в межах якої скасовуються торговельні обмеження між країнами-учасницями, передовсім мито і квоти.
Зростання капіталоозброєності	в аналітичній економії позначає ситуацію, коли реальний капітал зростає швидшими темпами, ніж сукупна робоча сила.
Зростаюча віддача	збільшення граничного продукту ресурсу в міру послідовного використання у виробництві його додаткових одиниць.
Імміграція	в'їзд до країни на постійне місце проживання
Імпорт	видатки окремих осіб чи фірм на товари і послуги, вироблені в інших країнах.
Імпортна золота мітка	за міжнародного золотого стандарту – курс іноземної валюти, нижче якого її не купували, а натомість надсилали золото в цю країну для здійснення там платежів.
Імпортна квота	запроваджене урядом кількісне обмеження на ввіз до країни певного товару з іншої країни упродовж певного проміжку часу.
Імпортна операція	купівля товару або послуги, яка зменшує кількість іноземної валюти у громадян, фірм та уряду даної країни.
Ін'єкції	додаткові видатки, що вливаються в потік "доходи—видатки": *інвестиції, урядові закупівлі товарів і послуг* та *експорт.*
Інвестиції	капітальні блага, які купують фірми і приватні особи для збільшення нагромадженого
Інвестиції в людський капітал	будь-який захід для підвищення продуктивності праці; видатки на поліпшення освіти, здоров'я працівників та на зростання мобільності робочої сили.
Інвестиції в основний капітал	устаткування, машини, виробничі споруди, які купують фірми для використання у виробництві.
Інвестиції у запаси	зміна кількості товарів, що перебувають на складах фірм.
Інвестиційний клімат	оцінка ситуації в країні з погляду інвесторів, які вкладають в її економіку свої капітали.
Інвестиційні пільги	пільги, що надаються інвесторам головно у вигляді субсидій, зниження податків або податкових канікул у разі, коли капіталовкладення інвесторів відповідають завданням і умовам державних

	економічних програм
Інвестор	фізична або юридична особа, яка здійснює інвестиції
Індекс Герфіндаля	вимірник ступеня концентрації та рівня конкуренції в галузі; обчислюється як сума квадратів часток ринку індивідуальних фірм.
Індекс споживчих цін	відношення вартості фіксованого кошика споживчих товарів і послуг у розрахунковому періоді до його вартості в базовому періоді.
Індекс цін Леспейреса	показник рівня цін, що обчислюють на підставі цін певного постійного кошика товарів і послуг.
Індекс цін Пааше	показник рівня цін, який обчислено на підставі змінного кошика товарів і послуг.
Індексація	механізм, який забезпечує регулювання заробітної плати і платежів відповідно до рівня інфляції; важливим елементом механізму є відповідні пункти трудових угод.
Індивідуальна пропозиція	шкала або крива пропозиції окремого продавця товару або послуги.
Індивідуальний попит	шкала або крива попиту окремого покупця на товар або послугу.
Індукція	хід міркувань від фактів до узагальнень.
Інновація	запровадження у виробництво нового продукту, впровадження нового виробничого методу або застосування нової форми організації бізнес
Інтелектуальна власність	власність на інтелектуальний продукт
Інтелектуальний продукт	знання у різній формі: відкриття, винаходи і т.д.
Інтенсивний тип економічного зростання	зростання національної економіки, яке ґрунтується на якісному вдосконаленні та ефективному використанні факторів виробництва на основі науково-технічного прогресу.
Інтервенція	діяльність центрального банку країни щодо купівлі-продажу національної валюти на ринках з метою впливу на її обмінний курс.
Інтернаціоналізація господарського життя	процес розвитку усталених економічних зв’язків між країнами, виходу виробництва за межі національної економіки.
Іифлювання	обчислення реального валового внутрішнього продукту збільшенням грошової вартості ВВП, виробленого у році а якому ціни були нижчі, ніж у базовому році, тобто дефлятор ВВП менший за одиницю.

Інфляційна спіраль заробітної плати і цін	заробітної плати, що викликає зростання цін, яке, відповідно, призводить до подальшого зростання заробітної плати та цін.
Інфляційний розрив	величина, на яку лінія (крива) сукупних видатків має переміститися вниз, щоб зменшити номінальний ВВП до рівня не інфляційного ВВП за повної зайнятості.
Інфляційні очікування	передбачення найманими працівниками, діловими фірмами і споживачами значної інфляції в майбутньому.
Інфляція	усталене зростання загального рівня цін, яке супроводжується зниженням купівельної спроможності грошей
Інфляція витрат	інфляція, що походить зі зменшення сукупної пропозиції (з вищих цін на сировину або вищих ставок заробітної плати), зі зниження продуктивності праці й супроводжується зменшенням реального обсягу виробництва та зайнятості; часто цю інфляцію називають *інфляцією пропозиції.*
Інфляція попиту	інфляція, що походить із надлишкового сукупного попиту: "надто багато грошей полює на надто малу кількість товарів".
Інфраструктура	капітальні блага, які зазвичай забезпечує держава для використання їх усіма громадянами і фірмами (наприклад, автомагістралі, мости, міські транспортні системи, системи водопостачання, водоочисні
Капітал	один з основних факторів виробництва, який складається з виготовлених товарів, призначених для подальшого використання у процесі виробництва. Розрізняють *основний* капітал (будівлі, машини, механізми) та *обіговий* (сировина, паливо, матеріали). Інші назви – *капітальні блага, інвестиційні товари, засоби виробництва.*
Капіталізм	суспільний лад, за якого переважна частина матеріальних ресурсів (земля, капітал) належить приватним особам, застосовується наймана праця, а ринок є головним механізмом розподілу ресурсів і доходів та вирішення питань економічної організації. Марксистська політична економія розглядає капіталізм як останній експлуататорський лад, що ґрунтується на приватній власності і найманій праці, яку експлуатують капіталісти.
Капітало ощадний технічний прогрес	удосконалення техніки і технології, що дає змогу виробляти більшу кількість продукту за сталої

	кількості капіталу (або ж таку саму кількість продукту за меншої кількості капіталу).
Капіталомісткий технічний прогрес	удосконалення техніки і технології, що потребує більшої кількості капіталу для виробництва певної кількості продукту.
Капіталомісткість	відношення сукупного капіталу до ВВП
Капіталоозброєність	відношення сукупного капіталу до робочої сили.
Карта кривих байдужості	низка кривих байдужості, кожна з яких репрезентує різний рівень корисності; всі ці криві разом характеризують смаки й уподобання споживача.
Картель	письмова або усна угода між фірмами про запровадження спільної ціни на продукт, про обсяги виробництва окремих фірм та про географічний поділ ринків збуту продукції.
Кваліфікація	набір навичок, знань і досвіду, що потрібні для виконання роботи.
Кейнсіанство	один із провідних напрямів аналітичної економії у XX ст., основи якого були закладені Дж. М. Кейнсом. Центральним пунктом концепції Кейнса є положення, що ринкова економіка не може автоматично досягти рівноваги за повної зайнятості; за Кейнсом, недоліки ринкової економіки можна усунути за допомогою фіскальної та монетарної політики.
" Кейнсіанський хрест"	проста модель доходу, яка виявляє мультиплікативне збільшення сукупного доходу зі зміною видатків.
Кероване плавання валютних курсів	валютний курс, який змінюється (плаває), щоб усунути дефіцити або надлишки платіжного балансу. В цьому режимі країна через свій центральний банк періодично здійснює інтервенції, аби стабілізувати валюту.
Кількісна теорія грошей	товари і послуги, які купують для споживання, а не для подальшої обробки чи переробки. Протилежним поняттям є ***проміжна*** *продукція.*
Класична дихотомія	теоретичне відокремлення номінальних і реальних змінних, яке означає, що номінальні змінні не впливають на реальні.
Класична школа	панівний до появи робіт Дж.М.Кейнса напрям аналітичної економії, засновником якого був Л.Сміт. Школа виходила з того, що природні економічні закони (конкуренція, ціни, індивідуальні егоїстичні інтереси тощо) є найкращим механізмом узгодження приватних і суспільних інтересів, розподілу ресурсів та доходів, стимулювання ефективного розвитку економіки

Коефіцієнт дезінфляційних втрат	відсоток зниження реального ВВП задля зниження інфляції на 1 %.
Коефіцієнт Джині	показник рівномірності розподілу доходів населення; чим ближчий цей показник до одиниці, тим вища нерівність розподілу доходів.
Коефіцієнт еластичності	результат від ділення відсотка зміни величини попиту пропозиції) на відсоток зміни ціни товару.
Коефіцієнт зайнятості	відсоток робочої сили, що зайнятий (має роботу) у певний момент часу.
Коефіцієнт народжуваності	кількість народжень у країні на 1000 осіб населення упродовж року.
Коефіцієнт природного приросту	різниця між коефіцієнтом народжуваності та смертності.
Коефіцієнт смертності	кількість смертей у країні на 1000 осіб населення упродовж року.
Коефіцієнт участі у робочій силі	відсоток населення працездатного віку, яке складає робочу силу.
Комерційний банк	підприємство, яке здійснює розрахункові операції, надає різноманітні послуги (трастові, фондові тощо) та грошові позики іншим підприємствам і населенню.
Комерційний кредит	кредит, який надають одні ділові підприємства іншим у вигляді продажу товарів із перенесенням строку їх оплати.
Комітет відкритого ринку	група з 12 осіб, яка визначає політику федеральних резервних банків у сфері купівлі-продажу державних цінних паперів США.
Компанія обмеженою відповідальністю	некорпоративна форма бізнесу, власники якої захищені обмеженою відповідальністю.
Компромісний вибір	ідея про те, що однією економічною метою доводиться жертвувати для досягнення іншої мети
Конверсія зовнішньої заборгованості	перетворення зовнішньої заборгованості у довгострокові іноземні інвестиції через передання власності країни-боржника у власність країни-кредитора в рахунок погашенню зовнішнього боргу.
Конкуренція	наявність на ринку величезної кількості незалежних продавців і покупців, а також можливість покупців і продавців вільно входити на ринок та залишати його
Конкуренція імпорту	конкуренція, яку вітчизняні фірми відчувають на своєму ринку з боку товарів і послуг іноземних фірм
Консолідація державного боргу	перетворення короткострокової та середньострокової заборгованості у довгострокову, тобто перенесення поточних платежів на віддалене майбутнє.

Контроль за експортом	обмеження або заборона експорту високотехнологічних продуктів на основі цілей зовнішньої політики або національної безпеки.
Контроль за цінами і заробітною платою	політика уряду у сфері зарплати і цін, яка в законодавчому порядку встановлює допустимі розміри зростання зарплати й цін у певному проміжку часу.
Контрцнклічна змінна	змінна, яка упродовж економічного циклу змінюється у протилежному напрямі до зміни обсягу виробництва, доходів та зайнятості, зростає у фазі спаду і знижується у фазі піднесення.
Кореляція	систематичний і обумовлений зв'язок між двома наборами даних (двома видами подій).
Корисність	здатність товару або послуги задовольняти потреби людини; приємність, що її отримує людина від споживання товару або послуги.
Короткостроковий період	*у мікроекономіці:* період часу, недостатній для збільшення виробничих потужностей фірм; *у макроекономіці:* період часу, протягом якого трудові угоди, сподівання, ціни не можуть повністю пристосуватися до змін у національній економіці.
Корпорація (акціонерне товариство)	правова форма підприємства, яка юридично відокремлена від тих, хто нею володіє (акціонерів), через що останні несуть обмежену відповідальність.
Країни, що розвиваються	більшість країн Азії, Африки та Латинської Америки, для яких характерні низький подушний ВВП, нестача капітальних благ, відсталі виробничі технології, низький рівень писемності, високий рівень безробіття, швидке зростання населення і зайнятість робочої сили головно в сільському господарстві.
Кредитна спілка	асоціація осіб, об'єднаних спільними інтересами (наприклад, працівники однієї фірми), яка приймає від них вклади і надає їм позики.
Кредитно-фінансові інституції	центральний банк, комерційні банки, спеціалізовані кредитно-фінансові інституції.
Кредитор	фізична або юридична особа, яка надає іншій особі кошти на умовах їх повернення у певний строк зі сплатою певного процента.
Крива байдужості	крива, яка показує різні комбінації двох продуктів, які дають споживачеві однакове задоволення, або корисність
Крива (таблиця) виробничих можливостей	крива (таблиця), яка показує різні комбінації двох товарів або послуг, що може виробляти національна економіка за повної зайнятості та повного обсягу

	виробництва, за незмінної кількості ресурсів та із незмінною технологією.
Крива довгострокової сукупної пропозиції	крива сукупної пропозиції у періоді, в якому ціни на фактори виробництва (зокрема, номінальна зарплата) прямо реагують на зміни рівня цін.
Крива інвестицій	крива, що показує обсяг запланованих інвестицій (по вертикальній осі) за різних рівнів доходу (валового внутрішнього продукту) – по горизонтальній осі.
Крива інвестиційного попиту	крива, яка показує залежність між обсягом інвестицій та рівнем процентних ставок.
Крива короткострокової сукупної пропозиції	крива сукупної пропозиції в періоді, протягом якого ціни на використовувані ресурси (зокрема, номінальна зарплата) незмінні, а рівень цін змінюється.
Крива Лафера	крива, яка показує залежність між податковими ставками і податковими надходженнями уряду і на якій є така податкова ставка (між 0 і 100%), за якої податкові надходження максимальні.
Крива Лоревда	крива, що показує ступінь рівномірності розподілу доходу в економіці. Чим більше крива Лоренца відхилена від лінії 45°, тим більша нерівність у розподілі доходу в країні.
Крива попиту	крива, яка показує кількість товару або послуги, яку хочуть придбати покупці за різними цінами протягом певного проміжку часу. Звичайно по осі ординат відкладають
Крива пропозиції	крива, що показує кількість товару або послуги, яку продавці пропонуватимуть за різними цінами упродовж певного часу.
Крива сукупного попиту	крива, що показує взаємозв’язок між кількістю товарів і послуг, яку покупці бажають придбати, та загальним рівнем цін за інших однакових умов
Крива сукупної пропозиції	крива, що показує взаємозв’язок між обсягом виробництва фірм, який вони постачали би, та загальним рівнем цін за інших однакових умов.
Крива Філіпса	графічна залежність між динамікою безробіття і зростанням цін; обернена залежність між інфляцією та безробіттям
Криміналізація економічного життя	отримання значною частиною населення доходів злочинним шляхом (рекет, контрабанда, проституція і т.д.); контроль організованої злочинності над діловими підприємствами; істотна частка угод, з яких не сплачено податки, тощо.
Кругопотік доходів і	спрощена модель національної економіки, яка

видатків	відображає взаємодію домогосподарств та фірм у процесі обміну виробничими ресурсами й товарами і послугами на відповідних ринках.
Курс покупця	курс, за яким банк-резидент купує іноземну валюту за національну
Курс продавця	курс, за яким банк-резидент продає іноземну валюту за національну.
Лаг	в аналітичній економії зазвичай проміжок часу, впродовж якого зміна однієї змінної викликає зміни у динаміці іншої.
Лихварство	надання позики під дуже високий процент.
Лібералізація економіки	повне скасування або істотне обмеження державного контролю в усіх або окремих сферах господарського життя. Відбувається через відмову від директивного планування, перехід до ринкового ціноутворення відповідно до співвідношення попиту і пропозиції, через ліквідацію державної монополії зовнішньої торгівлі тощо.
Лібералізм	філософія економіки, яка підкреслює важливість особистої свободи в економічних і політичних справах. Прихильники лібералізму – від А. Сміта до сучасних економістів М. Фрідмана чи Дж. Б'юкенена – вважають, що люди повинні мати свободу домагатися реалізації власних інтересів та бажань і що урядову діяльність слід обмежити такими сферами, як гарантування угод і контрактів, підтримання законності та забезпечення національної оборони.
Лідерство в цінах	неофіційний метод, який застосовують фірми для встановлення ціни на продукт, що вони виробляють в умовах олігополії: одна фірма (лідер) оголошує зміну ціни, а інші фірми (що йдуть за лідером) незабаром оголошують про ідентичну (або приблизно таку ж) зміну ціни.
Ліквідне обмеження	максимальна сума, яку особа може позичити у фінансовій інституції; обмежує можливість переміщення майбутнього доходу для поточного споживання; інша назва – *позичкове обмеження.*
Ліквідний	актив, який легко і без утрат вартості перетворюється на засіб обміну (готівку).
Ліквідність	здатність фінансових активів та матеріальних цінностей перетворюватися на готівку.
Ліцензування професій	закони держави або місцевих органів влади, які передбачають, що працівник має отримати від

	спеціального органу дозвіл на певну професію (тобто цей працівник відповідає певним вимогам).
Логічна помилка "після цього, отже внаслідок цього"	алогічний хід міркування, згідно з яким коли одна подія передує іншій, то перша подія є причиною другої. Інша назва – *помилка розі кос* (з лат. *розі Иос, ег‰о ргоріег Нос* – "після цього, отже внаслідок цього").
Логролінг	торгування законодавців своїми голосами для ухвалення сприятливих для себе рішень із питань забезпечення товарами і послугами громадського вжитку.
Людські ресурси (людська праця)	один з головних факторів виробництва; характеризується кількістю та якістю людських зусиль, які спрямовуються на виробництво товарів і послуг.
Майже гроші"	високоліквідні фінансові активи (державні цінні папери, акції корпорацій тощо), які можуть легко перетворюватися на готівку, а тому близькі до реальних грошей.
Майновий податок	податок на вартість майна (капіталу, землі та інших активів), якими володіють фірми і домогосподарства.
Макроекономіка	наука про національну економіку як єдине ціле; вивчає загальний рівень виробництва, зайнятості, цін, доходу та інші сукупні економічні змінні.
Макроекономічна політика	сукупність важелів та інструментів, які застосовує держава для регулювання національної економіки.
Макроекономічна рівновага	обсяг ВВП, за якого сукупний попит дорівнює сукупній пропозиції.
Маржииалмший аналіз	рішення, що ухвалюється на основі порівняння граничних вигід і граничних витрат.
Марксизм	система філософських, економічних і політичних поглядів, яку в XIX ст. розвинув К. Маркс. Марксизм передрікав, що ринкова економіка, або капіталізм, неминуче загине внаслідок зростання її внутрішніх суперечностей, а могильником капіталізму стане пролетаріат, якого дедалі нещадніше експлуатуватимуть.
Матеріаломісткість	відношення вартості використаної сировини, матеріалів, палива, енергії до вартості випущеної продукції
Меркантилізм	економічна школа в аналітичній економії (XV–XVII ст.), представники якої ототожнювали багатство нації з золотом і вважали, що економічна політика має сприяти припливу до країни більшої кількості золота підтриманням активного торговельного балансу.
Металеві гроші	гроші у вигляді зливків металів або монет. Розрізняють *повноцінні* (виготовлені з благородних

	металів) та *білонні* (виготовлені із сплавів дешевих металів) монети.
Мито	податок на імпортні товари
Міжгалузева конкуренція	конкуренція, або суперництво, між продукцією однієї галузі та продукцією іншої галузі (або інших галузей).
Міжнародна вартість гривні	ціна української гривні, виражена в іноземній валюті.
Міжнародна економічна інтеграція	процес господарсько-політичного об'єднання країн на основі розвитку глибоких усталених зв'язків і поділу праці між національними економіками.
Міжнародна інвестиційна позиція країни	статистичний звіт про величину зовнішніх активів і зобов'язань країни на початок та кінець звітного періоду, а також про ті зміни, які відбулися упродовж звітного періоду.
Міжнародна міграція робочої сили	процес переміщення трудових ресурсів з однієї країни в іншу з метою працевлаштування на вигідніших умовах, ніж у країні походження.
Міжнародний банк реконструкції та розвитку (Світовий банк)	банк, який надає (і гарантує) позики менш розвинутим країнам для сприяння їхньому економічному зростанню.
Міжнародний валютний фонд	міжнародна асоціація держав, яка утворилася після Другої світової війни. Надає позики в іноземній валюті країнам із тимчасовим дефіцитом платіжного балансу для підтримання валютних курсів.
Міжнародний золотий стандарт	міжнародна валютна система, що існувала у XIX— на початку XX ст. Базувалася на фіксованих валютних курсах. Кожна країна виражала вартість своєї грошової одиниці у певній кількості золота, підтримувала незмінне співвідношення між своїм золотим запасом і кількістю грошей в обігу та дозволяла вільне ввезення і вивезення золота. За цієї системи в обігу обов'язково перебувають золоті монети.
Міжнародний поділ праці	спеціалізація окремих країн на виготовленні тих чи інших видів продукції з метою взаємного обміну ними. Його головні чинники – відмінності між країнами в розміщенні природних багатств та якості трудових ресурсів, історичні традиції виробництва та ін.
Міжнародні валютні резерви	іноземні валюти, що їх країна може використати для покриття дефіциту платіжного балансу,
Міжнародні економічні організації	організації, створені для сприяння розвиткові міжнародних економічних відносин: Економічна і соціальна рада ООН, ЮНКТАД, ЮНІДО,

	Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку тощо.
Міжчасове бюджетне обмеження	бюджетне обмеження щодо видатків і доходів більш ніж на один період.
Мікроекономіка	частина аналітичної економії, що вивчає окремі елементи національної економіки (поведінку фірм, ринки окремих товарів тощо).
Мінімальна заробітна плата	найнижча заробітна плата, яку працедавці на законній підставі платять за роботу.
Мінімальна ціна	офіційно встановлена ціна, яка перевищує рівноважну ціну.
Модель	спрощене відображення дійсності за допомогою графіків та рівнянь, що описують залежності між змінними
Модель "судного дня"	комп'ютерна модель, яка прогнозує економічний колапс унаслідок безперервного зростання населення і виробництва, що виснажить наявні ресурси та навколишнє середовище.
Модель "сукупний попит–сукупна пропозиція"	макроекономічна модель, яка використовує сукупний попит і сукупну пропозицію для визначення та пояс нення рівня цін і реального внутрішнього обсягу виро бництва.
Модель акселератора	модель, згідно з якою обсяг інвестицій залежить від змін в обсязі національного виробництва.
Модель виборця-центриста	концепція, згідно з якою в умовах дії принципу більшості виборець-центрист (який займає проміжну позицію) володіє вирішальною можливістю визначати результат виборів.
Модель зростання Солоу	модель, що показує вплив заощаджень, зростання населення і науково-технічного прогресу на динаміку рівня життя.
Модель негнучкої заробітної плати	модель сукупної пропозиції, яка виходить з того, що заробітна плата пристосовується до неї повільно.
Модель недосконалої інформації	модель сукупної пропозиції, згідно з якою індивіди не завжди точно оцінюють динаміку загального рівня цін, бо не можуть простежити за змінами цін усіх товарів і послуг у національній економіці.
Модель неправильних уявлень працівників	модель сукупної пропозиції, яка виходить з того, що працівники інколи неправильно уявляють собі заваль ний рівень цін.
Монетаризм	сучасна економічна школа, яка доводить, що зміна про позиції грошей є головною причиною макроекономічних коливань. Представники монетаризму вважають, що найкраща

	макроекономічна політика полягає у ста більному зростанні грошової маси постійним темпом.
Монетарна база	сума готівки і банківських резервів.
Монетарна політика	один із видів макроекономічної політики. Суть монетарної політики полягає у контролюванні центральним банком країни пропозиції грошей, процентних ставок, ринків капіталу. Її основні інструменти – операції на відкритому ринку, зміна облікової ставки та норми резервування. Інша назва – *грошово-кредитна політика*
Монетарне, або грошове, правило	правило, що сформулювали монетаристи: пропозиція грошей повинна щорічно збільшуватися однаковим темпом, що відповідає природному темпові зростання реального ВВП; пропозиція грошей, на думку монетаристів, має стабільно зростати темпом від 3 до 5% за рік.
Монетний паритет	співвідношення золотого вмісту грошових одиниць; утратив сенс у 30-ті роки XX ст., коли золоті монети були вилучені з обігу.
Монополістична конкуренція	ринок, на якому багато фірм продають диферен-ційований продукт і входження на ринок відносно вільне. На цьому ринку фірма певною мірою контролює ціну виготовленого нею продукту, і на ньому існує значна нецінова конкуренція.
Монополія	Ринок з єдиним продавцем певного товару, послуги чи виробничого ресурсу
Мотивація праці	система заходів, спрямованих на підвищення продуктивності праці, поліпшення її якості та професійне зростання працівників.
Мультинаціональна корпорація	фірма, яка володіє виробничими потужностями в інших країнах та виробляє і продає свою продукцію за кордоном.
Мультиплікатор	відношення зміни рівноважного ВВП до зміни у будь-якому компоненті сукупних видатків; коефіцієнт, на який треба помножити зміну в кожному компоненті сукупних видатків, щоб знайти підсумкову зміну рівноважного ВВП.
Мультиплікатор податків	зміна обсягу сукупного доходу внаслідок зміни податків на одну одиницю, наприклад на одну гривню.
Нагромадження вартості	одна із трьох функцій грошей; будь-який актив, що відкладений для використання у майбутньому.
Надлишок	перевищення величини пропозиції товару над величи-ною попиту на нього внаслідок того, що його ціна

	вища за рівноважну.
Надлишок бюджету	перевищення суми надходжень над сумою видатків,
Надлишок поточного рахунку	додатне сальдо поточного рахунку
Надлишок рахунку капіталу *і* фінансів	додатне сальдо рахунку капіталу і фінансів.
Натуральне господарство	форма організації економічного життя, коли виготовлені продукти споживаються всередині господарства; переважало на ранніх стадіях цивілізації; у багатьох країнах збереглося досі
Наукові дослідження і дослідно-конструкторські розробки	діяльність, що забезпечує науково-технічний прогрес.
Науково-технічний прогрес	процес відкриття та використання нових знань у господарському житті.
Наукомісткі галузі	сучасні галузі, які випускають продукцію на базі найновіших досягнень науки і техніки. Частка видатків на наукові дослідження з удосконалення технології та продукції становить у них не менше 5% усіх витрат,
Національний дохід	сума факторних доходів; різниця між чистим національним продуктом (ЧНП) і непрямими податками,
Національні заощадження	сума особистих заощаджень, заощаджень ділових підприємств та державних заощаджень.
"Невидима рука"	концепція, запроваджена в аналітичну економію А. Смітом. Згідно з цією доктриною, кожна людина, прагнучи власної вигоди, в умовах ринкової економіки водночас немовби керується "невидимою рукою", аби у кінцевому підсумку сприяти вигоді всіх і кожного,
Негнучкі ціни	ціни, що змінюються повільно і, отже, не завжди зрівноважують пропозицію і попит,
Негнучкість заробітної плати	неспроможність зарплати виконувати функцію зрівноважування попиту на працю і пропозицію праці,
Недоліки ринкового механізму	неспроможність ринку здійснити розподіл ресурсів, за якого найповніше задовольняються потреби суспільства. Зокрема, на виробництво певного товару або послуги може виділятися недостатня або надмірна кількість ресурсів або взагалі не виділятимуться ресурси,
Недосконала конкуренція	ринкова ситуація, коли фірма (або декілька фірм) виробляє і постачає таку частку продукту, що може

	вирішальним чином впливати на формування ціни. До недосконалої конкуренції відносять *чисту монополію, олігополію* і *монополістичну конкуренцію.*
Недосконалий конкурент	фірма, яка продає або купує товар у таких кількостях, що здатна впливати на ціну цього товару.
Нееластична пропозиція	пропозиція, коефіцієнт якої менший за одиницю або відсоток зміни величини якої менший, ніж відсоток зміни ціни.
Нееластичний попит	попит, коефіцієнт еластичності якого менший за одиницю або відсоток зміни величини якого менший, ніж відсоток зміни ціни.
Незавершене виробництво	запаси продукції на складах підприємства, яка підлягає подальшій обробці
Незалежна змінна	змінна, що викликає зміну в якійсь іншій (залежній) змінній.
Незалежні продукти	товари і послуги, між цінами і попитом на які немає зв'язку; наприклад, ціна на одні товари зростає або знижується, а попит на інші залишається без змін,
Незаплановані інвестиції	фактичний обсяг інвестицій мінус заплановані інвестиції; збільшення або зменшення запасів фірм унаслідок перевищення обсягу виробництва над обсягом продажу.
Нейтралізаційна політика	економічна політика, спрямована на пом'якшення наслідків збурень у національній економіці та ослаблення їхньої руйнівної сили.
Нейтральність грошей	властивість грошей, завдяки якій зміна їхньої пропозиції не впливає на реальні змінні,
Нелегальний іммігрант	особа, що незаконно прибула до країни
Немнтні бар'єри	усі перешкоди (за винятком мита), які створюють країни, щоб стримати міжнародну торгівлю: наприклад, імпортні квоти, спеціальні ліцензії, необгрунтовані стандарти на якість товарів, бюрократична тяганина при здійсненні митних процедур тощо
Необмежена відповідальність	відсутність будь-якої межі максимуму збитків, які окрема особа може понести і які згідно з законом вона має взяти на себе; необмежений розмір збитків, які одноосібний власник повинен взяти на себе.
Непередбачена інфляція	темп інфляції, що виявився вищим за прогнозований для даного періоду.
Неповна зайнятість	неспроможність національної економіки внаслідок певних обставин досягти належного обсягу виробництва.
Непрямі податки на	накладаються на товари і послуги (податок на додану

бізнес	вартість, акцизний збір та ін.).
Нерівність доходів	нерівний розподіл виробленого в країні сукупного до ходу між окремими особами та родинами.
Нестача	кількість, на яку величина попиту продукту перевищує величину пропозиції за певної (нижче рівноважної) ціни.
Недійова конкуренція	застосовувані фірмами способи, крім зниження цін на їхню продукцію, за допомогою яких фірми намагаються збільшити виробництво і продаж своїх продуктів; до цих способів відносять диференціацію продукту, рекламу і заходи у сфері збуту.
Неявні витрати	витрати, що дорівнюють доходові, який міг би принести цей ресурс за найліпшого альтернативного його застосування.
Новий міжнародний порядок	висунуті країнами, що розвиваються, пропозиції, згідно з якими ці країни домагаються більшої іноземної допомоги, послаблення боргового тягаря, більших доступів до світових ринків, припинення економічного неоколоніалізму тощо.
Номінальна заробітна плата	сума грошей, яку отримує найманий працівник за певний проміжок часу (тиждень, місяць, рік і т.д.).
Номінальна процентна ставка	рівень процента, не скоригований на інфляцію
Номінальний	той, що вимірюють у поточних цінах; не скоригований на інфляцію
Номінальний ВВП	валовий внутрішній продукт, обчислений у поточних цінах
Номінальний дохід	кількість грошей, яку отримала певна особа або група осіб упродовж певного періоду.
Номінальний обмінний курс	співвідношення, в якому валюта однієї країни обмінюється на валюту іншої.
Норма резервування	відсоток депозитів, який комерційний банк має тримати **у** центральному банку або як готівку в касі.
Нормальне благо	товар або послуга, споживання яких збільшується (зменшується), коли доходи збільшуються (зменшуються), а ціни не змінюються.
Нормальний прибуток	мінімальна плата (дохід), яку має (сподівається) отримувати підприємець для виконання підприємницьких функцій у фірмі.
Нормативна економіка	частина аналітичної економії, що ґрунтується на ціннісних судженнях людей стосовно того, якою має бути національна економіка; тлумачить проблеми

	економічних цілей та економічної політики.
Обґрунтування економічної політики	формування заходів економічної політики для досягнення бажаних результатів або для попередження небажаних (контроль за економічними процесами).
Обернена, або зворотна, залежність	залежність між двома змінними, що змінюються у протилежних напрямках, наприклад, ціна продукту і величина попиту на нього.
Облігація	цінний папір, який приносить процент. Облігації випускають корпорації та уряди і гарантують у майбутньому повернення суми грошей (ціна облігації) плюс процент у точно встановленому розмірі.
Облікова (дисконтна) ставка	процентна ставка, яку центральний банк призначає за позики, які він надає комерційним банкам.
Обмежена відповідальність	обмеження максимальної суми втрати у заздалегідь встановленому розмірі; максимальна сума втрат, яку можуть понести власники (акціонери) корпорації; дорівнює сумі, сплаченій ними за свій пакет акцій.
Обов'язкові резерви	мінімальна сума, яку комерційні банки повинні тримати як вклади у центральному банку або як готівку в касі.
Обопільний збіг бажанії	ситуація, коли благо (товар або послугу), що його друга сторона обміну бажає отримати, є саме тим, яке перша сторона обміну бажає продати.
Одинична еластичність	випадок, коли коефіцієнт еластичності дорівнює одиниці; відсоток зміни величини (попиту або пропозиції), що дорівнює відсотку зміни ціни.
Одноосібна власність	фірма, якою володіє окрема особа.
Однорідні продукти	товари (послуги), які є однаковими за певною ознакою.
Олігополія	ринок, на якому декілька фірм продають стандартизований або диференційований продукт; вхід нових фірм на цей ринок ускладнений; фірми на цьому ринку мають обмежений контроль над ціною продукту внаслідок взаємозалежності (за винятком змови між фірмами); на такому ринку типовою є *нецінова конкуренція.*
Олігопсонія	ринок, на якому є лише декілька покупців.
Операції на відкритому ринку	купівля-продаж центральним банком державних цінних паперів.
Опосередковані методи виробництва	виробництво і використання капіталу для полегшення виробництва споживчих благ.
Організація країн – експортерів нафти	картель, який утворили у 1961 р. 13 країн – експортерів нафти з метою контролю ціни і кількості

(ОПЕК)	сирої нафти, котру експортують його члени, на яких припадає вагома частка світового експорту нафти.
Особистий дохід	дохід, який отримали домогосподарства до сплати податків.
Особистий чи прибутковий податок	податок, який накладають на доходи, що привласнюють окремі особи: чи то у формі заробітної плати (трудовий дохід), чи у формі доходів від власності (майнові доходи) – ренти, дивідендів чи процента.
Особисті видатки на споживання	видатки домогосподарств на товари і послуги тривалого та короткострокового вжитку.
Особисті заощадження	особистий дохід домогосподарств за вирахуванням особистих податків і особистих видатків на споживання; використовуваний дохід, що не витрачається на придбання споживчих благ; різниця між використовуваним доходом і споживанням.
Паперові гроші	гроші, виготовлені з паперу. З технічної точки зору вони є ідеальними, бо для свого виготовлення потребують невеликих витрат, але приховують небезпеку їх випуску на ринок у необмеженій кількості, а отже – інфляції
Парадокс вартості	парадокс, який полягає в тому, що багато найнеобхідніших для життя продуктів (наприклад, вода) мають низьку "ринкову" вартісні, тоді як багато товарів розкоші (наприклад, алмази), які мають невелику споживну вартість, є дуже дорогими.
Паритет купівельної спроможності	ідея про те, що курси валют країн дорівнюють купівель ній спроможності різних валют.
Партнерство (господарське	правова форма фірми, що об’єднує двох або більше власників, які погоджуються розподіляти між собою прибутки чи збитки фірми у певній пропорції
Пасиви (борги)	права сторона бухгалтерського балансу; борги іншим особам чи фірмам.
Патент	виняткове право, яке надає держава винахіднику для використання винаходу протягом певного проміжку часу. Упродовж цього часу існує тимчасова монополія, яка є своєрідною винагородою за винахідницьку діяльність
Передбачена інфляція	рівень інфляції, що відповідає прогнозованому для цього періоду.
Перекази	кошти, які пересилають своїм родинам на батьківщину працівники, які легально або нелегально перебувають на роботах в інших країнах; платіж, за який взамін не отримують жодного товару або послуги.

Перехресна еластичність попиту	відношення відсотка зміни величини попиту одного товару до відсотка зміни ціни іншого товару. Додатний коефіцієнт показує, що ці два товари є взаємозамінюваними, від'ємний коефіцієнт – що вони взаємо доповнювані.
Північноамериканська угода про вільну торгівлю 1993 р. (НАФТА)	згідно з цією угодою засновано торговельний блок, до якого увійшли США, Канада і Мексика. Його метою було запровадження вільної торгівлі між трьома країнами.
Підпільна (тіньова) економіка	незареєстрована економічна діяльність, що охоплює як дозволену, так і заборонену законом діяльність
Підприємницький хист	здатність людини організовувати ефективне поєднання ресурсів для виробництва продукту, ухвалювати послідовні нешаблонні рішення, здійснювати інновації та йти на ризик.
Підприємство	реальна одиниця (із землею і капіталом), яка виконує одну або декілька функцій у виробництві товарів і послуг.
Підприємці	частина людських ресурсів, яка бере на себе ризик організації інших ресурсів для виробництва товарів і послуг.
Підсумковий баланс (баланс офіційних розрахунків)	баланс усіх статей платіжного балансу, крім статті "Резервні
Плаваючий валютний курс	обмінний курс, який формується в ході взаємодії попиту і пропозиції на валютних ринках.
Платіжний баланс країни	зведений баланс операцій, що відбувалися між окремими особами, фірмами і урядом однієї країни з аналогічними представниками інших країн упродовж року
Повна (досконала) еластичність попиту	випадок, коли зміна величини попиту не потребує зміни ціни товару.
Повна (досконала) еластичність пропозиції	випадок, коли зміна величини пропозиції не потребує зміни ціни продукту або ресурсу.
Повна зайнятість	поняття, яке застосовують у різних значеннях: використання всіх наявних ресурсів для виробництва товарів і послуг; рівень зайнятості, коли безробіття є лише фрикційним і структурним і немає циклічного безробіття
Повна нееластичність попиту	випадок, коли зміна ціни не тягне за собою зміну величини попиту на продукт або ресурс; величина попиту однакова за будь-яких цін.
Повна нееластичність	випадок, коли зміна ціни не тягне за собою зміну

пропозиції	величини пропозиції на продукт або ресурс; величина пропозиції однакова за будь-яких цін.
Повний обсяг виробництва	максимальна кількість товарів і послуг, яку можна виробити із залучених в економіку ресурсів; досягається за умов розподільної та виробничої ефективності.
Повний, або складений, мультиплікатор	мультиплікатор, за якого зміна валового внутрішнього продукту залежить від зміни чистих податків, обсягу імпорту, а також заощаджень.
Податки	обов'язкові платежі у держбюджет у визначеному законодавством країни порядку.
Податок на додану вартість	податок, який накладають на різницю між вартістю товарів, проданих фірмою, і вартістю матеріалів і послуг, куплених фірмою в інших фірм,
Подвійний рахунок	включення вартості проміжних товарів у валовий внутрішній продукт; урахування одного і того ж товару або послуги більш ніж один раз.
Поділ праці	поділ обсягу робіт, що потрібні для виробництва продукту, на низку операцій, які виконують окремі робітники; спеціалізація працівників.
Подушний податок	податок, який накладають у вигляді фіксованої грошової суми на кожного громадянина країни незалежно від рівня його доходу.
Позаекономічні блага	ті продукти, які існують у достатніх кількостях і тому не потребують певної системи розподілу серед споживачів за допомогою механізму цін. Ринкова ціна позаекономічних благ дорівнює нулеві.
Позитивна економіка	аналіз економічних фактів і процесів такими, якими вони є, з метою формулювання наукових узагальнень.
Позичкова ціна капіталу	сума, яку платять за оренду одиниці капіталу
Показник д Тобіна	відношення ринкової вартості функціонуючого капіталу до його відновної вартості.
Показники запасу	змінні, які вимірюють на певну дату.
Показники м" $м_2$, $м_3$	різні показники кількості грошей, де більший номер відповідає ширшому поняттю грошей.
Показники потоку	змінні, які вимірюють за певний період часу.
Політика "дешевих грошей"	політика розширення пропозиції грошей, яку проводить центральний банк із метою збільшення інвестицій і, отже, ВВП, а відтак зменшення безробіття.
Політика "дорогах грошей"	політика скорочення або обмеження зростання пропозиції грошей у країні, яку проводить центральний банк із метою уповільнення зростання реального ВВП, зниження рівня інфляції та підвищення курсу національної валюти.

Політика доходів	один із видів макроекономічної політики, спрямований на боротьбу з інфляцією через обмеження зростання заробітної плати і цін.
Політико-діловий цикл	теорія, згідно з якою коливання обсягу виробництва і зайнятості пов'язані зі змінами економічної політики задля перемоги на виборах; схильність політичних партій та їхніх лідерів стимулювати національну економіку зниженням податків або збільшенням урядових видатків у період виборчої кампанії.
Помилка композиції	помилкове припущення, згідно з яким те, що правильне для індивіда (або частини), є обов'язково правильним для групи або цілого.
Попит	кількість товару (послуги), яку готові купити споживачі за кожного рівня цін та за інших однакових умов упродовж певного проміжку часу.
Попит на гроші для операцій	кількість грошей, якою люди хочуть володіти для використання як засобу обміну; перебуває у прямій залежності від змін номінального ВБП.
Попит на гроші як активи	кількість грошей, якою люди хочуть володіти як засобом нагромадження вартості і котра змінюється обернено пропорційно до змін процентної ставки,
Порівняльна перевага	країна має порівняльну перевагу у виробництві певного продукту, якщо вона виробляє цей продукт із нижчою альтернативною вартістю, ніж потенційний торговельний партнер.
Портфельні інвестиції	підприємницькі інвестиції, які не дають змоги підприємцеві контролювати об'єкт вкладення капіталу за кордоном.
Постійна віддача від масштабу	властивість виробничої функції, згідно з якою пропорційне збільшення усіх факторів виробництва на певний відсоток розширює обсяг продукції на той самий відсоток.
Постійний дохід	дохід, який сподіваються отримувати у майбутньому
Постійні витрати	витрати, величина яких у цілому не змінюється, коли фірма змінює свій обсяг продукції,
Потенційна конкуренція	, можливість входження нових фірм у галузь, якщо фірми цієї галузі мають значні економічні прибутки,
Потік і запас	два способи вимірювання економічних величин; якщо вимірювання відбувається за певний проміжок часу, це є *потік,* якщо на певну дату – *запас.* Так, інвестиції є потоком, а капітал – запасом.
Поточна вартість	нинішня вартість доходу, який отримуватимуть у майбутньому; поточна вартість ураховує процент, котрий можна заробити упродовж періоду від даного

	моменту до певного моменту в майбутньому,
Поточний рахунок	розділ платіжного балансу країни, який відображає експорт та імпорт її товарів, невидимі операції та деякі інші статті.
Поточні (чекові) рахунки	вклади у комерційний банк або іншу фінансову установу, на які можна виписувати чеки і котрі є грошима для операцій. Інша назва – *безстрокові вклади.*
Похідний попит	залежність попиту на ресурси від попиту на товари і послуги, які можна виготовити з цих ресурсів,
Поцінування гривні	збільшення вартості гривні щодо валюти іншої країни; при поцінуванні гривні за неї купують більшу кількість іноземної валюти.
Правило МК=МС	згідно з яким фірма максимізує свій економічний прибуток (або мінімізує збитки), коли виробляє такий обсяг продукції, за якого граничний виторг *МК* дорівнює граничним витратам *МС,* але при цьому цін за якою вона може продавати свій продукт, дорівнює середнім змінним витратам або перевищує їх.
Правило МЕР=МЯС	правило, згідно з яким фірма для максимізації економічного прибутку (або мінімізації збитків) має використовувати таку кількість ресурсу, за якої граничний продукт у грошовому вираженні *МКР* дорівнює граничним витратам на використання цього ресурсу *МКС*
Правило Р~МС	правило, згідно з яким фірма за умов чистої конкуренції максимізуватиме свій економічний прибуток або мінімізуватиме збитки внаслідок виробництва такого обсягу продукції, коли ціна продукту дорівнює граничним витратам (за умови, що ціна дорівнює середнім змінним витратам або вища за них у короткостроковому періоді і дорівнює середнім загальним витратам або вища за них у довгостроковому періоді).
Правило максішізації корисності	споживач отримує найбільшу корисність, розподіляючи свій дохід так, щоб остання гривня, витрачена на кожний товар або послугу, приносила однакову граничну корисність; тому гранична корисність кожного товару або послуги, поділена на їхню ціну, є однаковою для усіх товарів або послуг.
Правило поєднання ресурсів за найнижчих витрат	комбінація ресурсів, за якої відношення між граничним продуктом ресурсу і граничною вартістю (його ціною, якщо ресурс використовується на конкурентному ринку) однакове для всіх

	застосовуваних ресурсів.
Праця	фізичні й розумові здібності людини, які вона використовує для виробництва товарів і послуг
Прибуток	різниця між виторгом від продажу і витратами на виробництво продукту.
Приватизаційний сертифікат	цінний папір, що засвідчує право його власника на володіння частиною державної власності, а також на участь у приватизації останньої.
Приватизація	перетворення відносин власності через передання або продаж на різних умовах державної або муніципальної власності приватним або колективним господарським суб'єктам.
Приватна власність	право приватних осіб і фірм набувати, володіти, контролювати, використовувати, продавати і заповідати землю, капітал та інші активи.
Принцип виключення	позбавлення тих осіб, які не оплачують продукт, користування вигодами, що забезпечує цей продукт.
Принцип зіставлення загального виторгу загальних витрат ,	метод, що виявляє обсяг продукції, за якого економічний прибуток максимізується або витрати мінімізуються, через порівняння загального виторгу і загальних витрат фірми за різних обсягів продукції
Принцип оподаткування отримуваних благ	погляд, згідно з яким ті, хто отримує вигоди від товарів і послуг, що забезпечує держава, повинні сплачувати податки, потрібні для фінансування виробництва цих благ.
Принцип платоспроможності	принцип, згідно з яким ті, хто має значніші доходи (багатство), повинні оподатковуватися в абсолютному і відносному вираженні більше, ніж ті, хто має менші доходи.
Приписана вартість	оцінка вартості товару і послуги, які не продаються на ринку і, отже, не мають ринкової ціни.
Приплив капіталу	сума видатків резидентів інших країн на купівлю речового і фінансового капіталу в резидентів певної країни.
Припущення "за інших рівних умов" ("сеіегів рагіЬш")	припущення, згідно з яким усі інші чинники, крім аналізованого, залишаються незмінними.
Природна монополія	галузь, у якій економія, зумовлена зростанням масштабів виробництва, настільки значна, що одна фірма може виробляти продукт за нижчих середніх витрат, ніж декілька фірм.
Природний ВВП	обсяг національного виробництва, що відповідає природному рівню безробіття
Природний рівень	такий рівень безробіття, за якого чинники, що підви-

безробіття	щують і знижують заробітну плату і ціни, перебувають у рівновазі. За цього рівня безробіття темп інфляції не змінюється. Основними чинниками зниження природного рівня безробіття є поліпшення інформованості населення про вільні робочі місця, вдосконалення професійної підготовки з дефіцитних спеціальностей тощо
Проблема "власник – управитель"	конфлікт інтересів, який виникає, коли управителі (наймані працівники) дбають про власні цілі на шкоду цілям довірника (власника).
Проблема "зайців", або проблема фрирайдера	неможливість для потенційних виробників економічно бажаного, але неподільного товару або послуги отримати плату з тих, хто здобуває вигоду з указаного товару або послуги, оскільки принцип виключення у цьому випадку не можна застосувати.
Проблема морального ризику	ймовірність, що окремі особи або інституції змінять свою поведінку в результаті укладання контракту або угоди. Приклад: банк із застрахованими від втрат депозитами може надавати ризикованіші позики або здійснювати ризикованіші інвестиції.
Проблема несприятливого вибору	виникає з того, що інформація, відома одній стороні угоди, є невідомою для другої, внаслідок чого друга сторона зазнає значних утрат. Наприклад, люди зі слабким здоров'ям найчастіше страхуються на випадок хвороби.
Програма обмеження посівних площ	визначає загальну кількість землі, виділеної для різних видів сільськогосподарської продукції, та розподіляє цю землю між окремими фермерами, для яких обмеження площ обробітку є умовою субсидування цін на їхню продукцію.
Прогресивне оподаткування	оподаткування, яке передбачає підвищення ставки податку зі збільшенням податкової бази.
Прогресивні, регресивні та пропорційні податки	податок є *прогресивним,* якщо середня ставка оподаткування (податок, поділений на дохід) вища для осіб із вищими доходами; і є *регресивним,* якщо зі зростанням доходу середня ставка оподаткування зменшується. За *пропорційного* оподаткування середня податкова ставка незалежно від величини доходу є однаковою.
Продукт нижчої споживчої цінності	товар або послуга, які споживачі купують у менших кількостях за будь-яких цін, коли їхні доходи збільшуються
Продуктивність праці	загальний обсяг продукції, поділений на кількість праці, затраченої на виробництво цього обсягу

	продукції
Пролетаріат	у марксистській політекономії юридично вільні люди, що позбавлені засобів виробництва і працюють за наймом.
Промислово розвинуті країни	це такі країни, як США, Канада, Японія, держави Західної Європи, що розвинули ринкову економіку, котра ґрунтується на нагромадженні великого запасу технічно передових капітальних благ і на кваліфікованій робочій силі
Проміжний відрізок	висхідна частина кривої короткострокової сукупної пропозиції, що лежить між вертикальним і горизонтальним відрізками.
Проміжні товари	товари, які піддавалися певній обробці, але не є кінцевим продуктом (сировина, напівфабрикати)
Пропозиція	кількість товару (послуги), яку готові виробити і продати фірми за кожного рівня цін та за інших однакових умов.
Простий мультиплікатор	мультиплікатор економіки, в якій є лише один вид витікань – заощадження; дорівнює відношенню одиниці до граничної схильності до заощадження,
Протекціонізм	зовнішньоекономічна політика, спрямована на захист національної економіки від іноземної конкуренції. Його головні знаряддя – мито та квоти
Процент	плата за право користування грошовим капіталом, узятим у позику.
Проциклічний	той, динаміка якого упродовж циклу збігається із динамікою обсягу виробництва, доходів та зайнятості, знижується у фазі спаду і зростає у фазі піднесення
Пряма залежність	залежність між двома змінними, які змінюються в одному і тому ж напрямі; наприклад, залежність між ціною продукту і величиною пропозиції.
Пряма торговельних можливостей	лінія, яка показує різні комбінації двох продуктів, котрі економіка здатна отримати (спожити), коли вона спеціалізується на виробництві одного продукту й експортує його для придбання іншого.
Прямі податки	ті, що накладаються безпосередньо на індивідів чи фірми (податок з доходів, податок з прибутку та ін.).
Рада керуючих Федеральної резервної системи	група із семи осіб, що наглядає за функціонуванням грошової та банківської системи США і контролює її.
Рахівництво національного доходу	методика, що використовується для вимірювання загального обсягу виробництва економіки та для обчислення інших національних рахунків.

Реальна заробітна плата	кількість товарів і послуг, які працівник може придбати за свою номінальну заробітну плату; купівельна спроможність номінальної заробітної плати.
Реальна процентна ставка	номінальна процентна ставка мінус рівень інфляції.
Реальний	той, що виміряний у постійних цінах; скоригований на інфляцію.
Реальний валовий внутрішній продукт	валовий внутрішній продукт, скоригований на зміну рівня цін; валовий внутрішній продукт, поділений на дефлятор ВВП.
Реальний дохід	кількість товарів і послуг, які окрема особа або група осіб можуть купити за свій номінальний дохід; номінальний дохід, скоригований на рівень цін.
Ревальвація	підвищення центральним банком обмінного курсу національної валюти за системи фіксованих валютних курсів.
Резерви	та частина вкладів у банк, яку не використовують для надання позик.
Резерви банків	депозити банків у центральному банку плюс готівка в касі банків.
Резиденти	фізичні особи, що постійно мешкають у країні; юридичні особи з місцем перебування у цій країні.
Рента	дохід осіб, що забезпечують національну економіку земельними ресурсами.
Рефінансування державного боргу	виплата власникам державних цінних паперів, строк погашення яких настав, грошей, що отримані від продажу нових цінних паперів; обмін погашених цінних паперів на нові
Рецесійний розрив	величина, на яку лінія (крива) сукупних видатків має переміститися вгору, щоб збільшити реальний ВВП до його природного рівня за повної зайнятості.
Ринкова влада (сила)	ступінь контролю, який фірма або група фірм має над ціною і виробничими рішеннями у певній галузі. Високий рівень ринкової влади означає *монополію,* її відсутність – *конкуренцію.*
Ринкова економіка	економіка, яка вирішує проблеми своєї організації за допомогою цінового механізму. У ринковій економіці фірми прагнуть максимізувати прибуток: вони купують фактори виробництва і забезпечують за їхньою допомогою пропозицію товарів і послуг на ринку, а домогосподарства, виходячи із своїх доходів, – попит на них. Ціни і кількість товарів визначаються на ринку.

Ринкова рівновага	ситуація на ринку певного товару чи послуги, коли попит і пропозиція збігаються
Ринок	місце, де покупці та продавці взаємодіють, щоб визначати ціни та кількості певного товару або послуги.
Ринок капіталів	ринок, де відбувається купівля-продаж фінансових ресурсів (грошей, цінних паперів). Він разом із фінансовими посередниками сприяє надходженню заощаджень до інвесторів.
Ринок продуктів (товарний ринок)	ринок, на якому домогосподарства купують, а фірми продають товари і послуги, які вони виробили.
Ринок ресурсів	ринок, на якому домогосподарства продають ресурси, а фірми купують послуги цих ресурсів
Рівень безробіття	відсоток робочої сили, що не має роботи в кожний момент часу.
Рівень безробіття за повної зайнятості	такий рівень безробіття, за якого відсутнє циклічне безробіття серед робочої сили, а наявні лише фрикційне і структурне.
Рівень бідності	відсоток населення з доходами, що нижчі за офіційно встановлений рівень
Рівень зайнятості	частка населення країни у віці від 16 років і старше, яка має роботу
Рівень прибутку	відношення прибутку до капіталу або до інвестицій.
Рівновага	стан рівності протилежно спрямованих сил, наприклад, рівність попиту і пропозиції на ринку.
Рівноважна кількість	обсяг попиту і обсяг пропозиції за рівноважної ціни на конкурентному ринку
Рівноважна ціна	ціна на конкурентному ринку, за якої величина попиту і величина пропозиції зрівноважуються (дорівнюють одна одній). За такої ціни на ринку немає ні надлишку, ні нестачі товарів і послуг.
Рівноважний валовий внутрішній продукт	валовий внутрішній продукт, за якого загальна кількість вироблених товарів і послуг (внутрішній обсяг продукції) дорівнює загальній кількості куплених товарів і послуг (сукупні видатки); реальний внутрішній обсяг продукції, за якого крива сукупного попиту перетинає криву сукупної пропозиції.
Рівноважний рівень цін	рівень цін, за якого крива сукупного попиту перетинає криву сукупної пропозиції
Рівняння обміну	рівняння *МУ-РО,* де *М* – пропозиція грошей; *V* – швидкість обігу грошей; *Р* – рівень цін і *0.* – фізичний обсяг вироблених товарів і послуг.
Рівняння Фішера	рівняння, в якому номінальна процентна ставка дорів-

	нює сумі реальної процентної ставки та очікуваного темпу інфляції.
Рідкісність (обмеженість) ресурсів	нестача (обмеженість) землі, капіталу, праці та підприємницького таланту для задоволення безмежних матеріальних потреб людей
Робоча сила	загальна кількість осіб віком 16 років і старше, які працюють, є безробітними або активно шукають місце праці.
Родинний розподіл доходу	розподіл у країні особистого або використовуваного доходу між різними домогосподарствами.
Роздержавлення	ліквідація механізмів прямого державного управління економікою через передання відповідних повноважень на рівень підприємств без зміни характеру власності
Розподільна ефективність	розподіл серед фірм і галузей ресурсів, потрібних для виробництва продуктів, яких найбільше потребує суспільство (споживачі).
Світова організація торгівлі (СОТ)	організація, заснована в 1994 р. Генеральною угодою з тарифів і торгівлі з метою забезпечення вільного доступу до напівзакритих ринків країн-учасниць.
Світова процентна ставка	процентна ставка, яка складається на світових фінансових ринках.
Світова ціна	міжнародна ціна товару або послуги, яка визначається світовими попитом та пропозицією.
Світовий банк	див. ***Міжнародний банк реконструкції та розвитку***
Свобода вибору	свобода власників матеріальних ресурсів і грошей на свій розсуд використовувати їх; право людей займатися будь-яким видом діяльності, до якого вони здатні; право споживачів витрачати свої доходи так, як вони вважають за доцільне (найкраще для себе).
Свобода підприємництва	свобода ділових підприємств набувати економічні ресурси, використовувати ці ресурси для виробництва товарів за власним вибором і продавати ці товари на ринках, які самі вони вибрали.
Сезонні коливання	підвищення або зниження у межах року рівня ділової активності внаслідок зміни сезону.
Сеньйораж	один із методів збалансування державного бюджету; дохід, який отримує держава внаслідок випуску в обіг додаткової кількості грошей.
Середні загальні витрати	загальні витрати фірми, поділені на обсяг (кількість) виробленої нею продукції.
Середні змінні витрати	загальні змінні витрати фірми, поділені на обсяг (кількість) її продукції.
Середні постійні	загальні постійні витрати фірми, поділені на обсяг

витрати	(кількість) її продукції.
Середній виторг	загальний розмір виторгу від продажу продукції, поділений на кількість проданого продукту.
Середній продукт	загальний обсяг виробленої продукції на одиницю використаних ресурсів (загальний продукт, поділений на кількість використаних ресурсів).
Середня схильність до заощадження	частка використовуваного доходу, яку домогосподарства заощаджують; відношення заощадження до використовуваного доходу.
Середня схильність до споживання	частка використовуваного доходу, яку домогосподарства витрачають на споживчі товари і послуги; відношення споживання до використовуваного доходу.
Система вільного підприємництва	економічна система, яка ґрунтується на приватній власності, вільному ринку і невтручанні держави у господарське життя.
Система узгодженого вільного підприємництва	економічна система вільного підприємництва з обмеженим втручанням держави у господарське життя.
Спекуляція	діяльність, що полягає у купівлі або продажу з наступним перепродажем або купівлею з метою отримання прибутку.
Спеціальні права запозичення (СДР)	міжнародна грошова одиниця, яка існує у вигляді записів на рахунках країн – членів МВФ.
Сподівання	уявлення споживачів і ділових фірм про те, які економічні умови складуться в майбутньому.
Споживання	сукупність товарів і послуг, які куплені споживачами
Споживання основного капіталу (амортизація)	оцінка обсягу зношеного або використаного (спожитого) капіталу в процесі виробництва валового внутрішнього продукту.
Споживчі блага	товари і послуги, які безпосередньо задовольняють потреби людини.
Стабілізаційна політика	державна політика, спрямована на зменшення амплітуди короткострокових економічних коливань.
Стагфляція	інфляція, що супроводжується стагнацією виробництва і високим рівнем безробіття в країні; одночасне зростання рівня цін і рівня безробіття.
Стаціонарний	стан національної економіки, за якого значення основних змінних не змінюється.
Стимулювальна фіскальна політика	збільшення сукупного попиту, спричинене збільшенням державних видатків на товари і послуги або зменшенням чистих податків, чи певним поєднанням обох заходів
Страйк	зупинення роботи організованою групою працівників

	(трудовою спілкою).
Страйк солідарності	Припинення роботи членами трудової спілки, які не конфліктують зі своїм підприємцем
Торговельний блок	група країн, які знижують або скасовують торговельні бар'єри в торгівлі між собою. Приклад: *Європейський Союз.*
Торговельні бар'єри	протекціоністські заходи, за допомогою яких уряди прагнуть зменшити імпорт (мито, квота, обтяжливі митні процедури).
Точка нульового заощадження	рівень використовуваного доходу, за якого домогосподарства витрачають на споживання увесь свій дохід і нічого не заощаджують.
Традиційна економіка	економічна система, в якій традиції та звичаї визначають реальне використання обмежених ресурсів
Трансферні передавальні) платежі	виплати державою особі або домогосподарству грошей (товарів і послуг), взамін яких платник (держава) не отримує товарів та послуг.
Трансформаційний спад	скорочення обсягу виробництва внаслідок зміни форм власності і методів господарювання, пристосування виробництва до платоспроможного попиту, перебудова галузевої структури економіки.
Трудова спілка	група працівників, що об'єднуються в організацію для захисту своїх інтересів (підвищення зарплати, скорочення робочого дня, поліпшення умов праці і т.д.).
Трудова теорія вартості	економічна концепція, розвинута В. Петі, А. Смітом, Д. Рікардо, К. Марксом та іншими економістами. За цим підходом, кожен товар обмінюється на інший відповідно до кількості суспільної праці, затраченої на його виробництво.
Трудоощадний науково-технічний прогрес	поступ у виробничих можливостях, що підвищує ефективність праці.
Умови торгівлі	співвідношення обміну певної кількості одного товару на певну кількість іншого.
Уникнення нестачі	мотив нагромадження запасів, згідно з яким фірми нагромаджують додаткові товари на випадок несподіваного зростання попиту на їхню продукцію.
Управління попитом	використання фіскальної та монетарної політики для збільшення або зменшення сукупного попиту
Фактор виробництва	ресурс, який використовують для виробництва товарів і послуг (наприклад, праця).

Фактор ефективності в економічному зростанні	здатність національної економіки ефективно поєднувати ресурси для досягнення такого зростання реального обсягу виробництва, який дозволяють фактори виробництва.
Федеральна резервна система	центральний банк США.
Фезербединг	правило, за яким підприємці зобов'язуються зберігати чисельність наявної робочої сили незалежно від потреби у ній.
Фіксований валютний курс	незмінна ціна купівлі та продажу національної валюти за іноземну валюту, яку встановив центральний банк країни
Фінансове обмеження	максимальна сума коштів, яку фірма може мобілізувати, наприклад, за допомогою позики для купівлі капітальних благ.
Фінансове посередництво	процес, у ході якого ресурси переходять від осіб, які заощадили частину свого доходу для майбутнього споживання, до осіб або фірм, які беруть у позику для придбання інвестиційних благ для їх використання у майбутньому виробництві.
Фірма	відокремлена виробнича одиниця в економіці. Вона купує ресурси для виробництва товару або послуги з метою вилучення прибутку і володіє та керує одним або декількома підприємствами.
Фіскальна політика	один з основних видів макроекономічної політики, який має справу з державним бюджетом – податками і урядовими видатками. Державні видатки та податки змінюють, щоб досягти повної зайнятості чи знизити рівень інфляції. Інша назва – *бюджетно-податкова політика*
Фондова біржа	ринок, на якому продають і купують акції.
Фрикційне безробіття	безробіття, пов'язане з добровільною зміною працівниками місця роботи і тимчасовими звільненнями.
Функціональний розподіл доходів	розподіл національного доходу країни між тими, хто виконує в національній економіці різні функції (забезпечує економіку різними видами ресурсів).
Центральний банк	державний інститут, який відповідає за пропозицію грошей у країні, контролює комерційні банки, зберігає офіційні золотовалютні резерви і виконує інші функції (в Україні – Національний банк України
Циклічне безробіття	безробіття, що пов'язане з короткостроковими економічними коливаннями; відхилення фактичного рівня безробіття від природного

Циклічний дефіцит	дефіцит державного бюджету, зумовлений спадом, у результаті якого податкові надходження зменшилися.
Ціна	кількість грошей (або інших товарів і послуг), яку платять або отримують за інший товар або послугу.
Ціна фактора виробництва	плата за одиницю фактора виробництва.
Цінні папери	різні фінансові активи: акції, облігації, векселі тощо.
Часткове резервування	норма резервів, що становить менше 100% депозитних зобов'язань комерційного банку.
Чиста конкуренція	ситуація на ринку, коли величезна кількість фірм продає стандартизований продукт, доступ нових фірм на ринок дуже легкий, індивідуальний продавець не спроможний контролювати ціну продукту, який продає. Для цього ринку характерні цінова конкуренція і чимала кількість покупців.
Чиста монополія	ситуація на ринку, коли одна фірма продає такий продукт, що не має близького замінника, і має значний контроль над ціною на цей продукт. Доступ на цей ринок закритий. Тут може діяти, а може й не діяти цінова конкуренція.
Чистий внутрішній продукт (ЧВП)	валовий внутрішній продукт за вирахуванням тієї частини, яка необхідна для відшкодування капітальних благ, зношених у процесі його виробництва.
Чистий експорт	у рахунках національного продукту країни обсяг експорту товарів і послуг мінус обсяг їхнього імпорту
Чисті інвестиції	обсяг інвестицій за вирахуванням амортизації; приріст капіталу в національній економіці.
Чисті податки	податкові надходження мінус державні трансферні платежі.
Швидкість обігу грошей	кількість разів за рік, коли грошова одиниця, що перебуває в обігу, витрачається на купівлю товарів і послуг.
Шкала попиту	шкала, що показує кількість товару або послуги, яку покупці придбаватимуть за різними цінами протягом певного проміжку часу.
Шкала пропозиції	показує кількість товару або послуги, яку продавці пропонуватимуть за різними цінами протягом певного періоду.
"Що?", "Як?", "Для кого?"	фундаментальні проблеми економічної організації. Що – передбачає, скільки кожного товару чи послуги буде вироблено з обмежених ресурсів; як – вибір певної технології; для кого – стосується розподілу споживчих благ серед членів суспільства.
Явні витрати	грошові платежі фірм за ресурси зовнішньому поста-

	чальникові.
Ямайська система	створена 1976 р. міжнародна валютна система, яка стала основою нинішньої валютної системи керованого плавання обмінних курсів

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Тест 1

Макроекономіка досліджує економічні процеси на рівні:

1) підприємства;
2) галузі виробництва;
3) окремого ринку;
4) національної економіки.

Тест 2

Об'єктом макроекономічного аналізу виступають:

1) економічний закон;
2) економічний процес;
3) економічна система;
4) економічні відносини.

Тест 3

Об'єкти макроекономічного аналізу характеризують:

1) агреговані величини;
2) ймовірні величини;
3) порівняльні величини;
4) відносні величини.

Тест 4

Який сектор не належить до макроекономічних суб'єктів?

1) підприємницький сектор;
2) сектор домашніх господарств;
3) державний сектор;
4) сільськогосподарський сектор;

Тест 5

Основним методом макроекономічних досліджень є:

1) порівняльний аналіз;
2) соціологічний;
3) метод абстракції;
4) моделювання.

Тест 6

Макромоделі показують:

1) об’єктивне зростання показників;
2) взаємозв’язки між макропоказниками;
3) зв’язок між державними суб’єктами;
4) зв’язок між екзогенними величинами.

Тест 7

Яка з наведених відповідей відображає поведінкові функціональні зв’язки ендогенних параметрів макромоделі:

1) C = C (Y)
2) Q = *f* (X1, X2,…,Xn)
3) T = *f* (T (Y), Y)
4) Y = C + I + G + NE

Тест 8

Яка з наведених відповідей відображає технологічні функціональні зв’язки ендогенних параметрів макромоделі:

1) C = C(Y)
2) Q = *f* (X1, X2,…, Xn)
3) T = *f* (T (Y),Y)
4) Y = C + I + G + NE

Тест 9

Яка з наведених відповідей відображає інституціональні зв’язки ендогенних параметрів макромоделі:

1) C = C(Y)
2) Q = *f* (X1, X2,…,Xn)
3) T = *f* (T (Y),Y)
4) Y = C + I + G + NE

Тест 10

Яка з наведених відповідей відображає дефініційні функціональні зв’язки ендогенних параметрів макромоделі:

1) C = C(Y)
2) Q = *f* (X1, X2, …, Xn)
3) T = *f* (T (Y),Y)
4) Y = C + I + G + NE.

Тест 11

Для розширення виробничого потенціалу країни необхідно, щоб:

1) ЧНП перевищував НД;
2) чисті інвестиції перевищували величину амортизації;
3) НД перевищував обсяг споживчих витрат населення та держави;
4) ВНП перевищував ЧНП на величину амортизації.

Тест 12

До чистих інвестицій належить:

1) купівля домашнім господарством легкового автомобіля;
2) купівля фірмою земельної ділянки;

3) заміна зношеного обладнання новим;
4) будівництво складу готової продукції.

Тест 13

Попередньо створена вартість не повинна враховуватися при визначенні сукупної виготовленої вартості у національній економіці, для того щоб:

1) уникнути інфляційних процесів;
2) виключити невиробничі витрати попереднього циклу;
3) уникнути подвійного рахунку;
4) усі відповіді правильні.

Тест 14

Сукупна вартість товарів та послуг, виготовлених у країні протягом року,- це:

1) національне багатство;
2) валовий внутрішній продукт;
3) національний дохід;
4) чистий економічний добробут.

Тест 15

До трансфертних платежів належать:

1) шкільне будівництво;
2) заробітна плата державних службовців;
3) податки;
4) допомога по безробіттю.

Тест 16

Підприємницькі заощадження – це:

1) прибуток, який витрачається на особисте споживання підприємця;
2) частина прибутку, яка залишається на підприємстві для розширення виробництва;
3) частина прибутку, яку підприємець заощаджує на особисті потреби;
4) прибуток, який витрачається на нерухоме майно.

Тест 17

Дохід від власності містить надходження від:

1) перерозподілу прибутку акціонерних компаній;
2) праці по найму;
3) валового доходу індивідуальних домашніх господарств;
4) передбачених законом трансфертних платежів держави і добровільних соціальних виплат підприємців.

Тест 18

Дохід кінцевого використання – це валовий дохід індивідуальних домашніх господарств мінус:

1) підприємницькі внески на соціальне страхування;

2) непрямі податки і внески підприємців на соціальне страхування;
3) прямі податки та внески робітників на соціальне страхування;
4) непрямі податки на споживання.

Тест 19

Чисті інвестиції – це:
1) вартість використаних засобів виробництва;
2) величина чистого прибутку;
3) відновна вартість виробничих потужностей мінус амортизація;
4) збільшення основних фондів.

Тест 20

Номінальний ВНП визначається за цінами:
1) попереднього року;
2) поточного року;
3) наступного року;
4) базисного року.

Тест 21

У народному господарстві ВНП у ринкових цінах збільшився на 9% порівняно з попереднім роком. За цей час рівень цін зріс на 4%. Яким буде реальне зростання:
1) 4%;
2) 13%;
3) 9%;
4) 5%.

Тест 22

Якщо обсяг реального ВНП знизився на 7%, а чисельність населення на 5%, то:
1) реальний ВНП на душу населення зменшився;
2) реальний ВНП на душу населення збільшився;
3) номінальний ВНП не змінився;
4) реальний ВНП збільшився, а номінальний зменшився.

Тест 23

.Які з перелічених агрегованих величин не використовуються при визначенні національного доходу?
1) проценти, які виплачують підприємці за капітал, отриманий у кредит;
2) прибуток корпорацій;
3) заробітна плата;
4) державні трансфертні платежі.

Тест 24

Трансфертні платежі – це:

1) виплати домашнім господарствам, які не обумовлені участю у процесі виробництва;
2) частина доходу, яка включається в національний дохід;
3) виплати уряду окремим особам.
4) усі відповіді неправильні.

Тест 25

Які із запропонованих заходів вважали найбільш прийнятними для стимулювання заощаджень прихильники класичної теорії?

4) зниження податків на доходи;
5) збільшення процентної ставки;
6) збільшення допомоги на дітей;
4) підвищення премій на заощадження, які йдуть на будівництво.

Тест 26

Які із запропонованих варіантів, на Вашу думку, найбільш повно розкривають сутність поняття "гранична схильність до споживання"?

1) гранична величина споживчих витрат при даному рівні доходу;
2) зміна у споживчих витратах, викликана зміною доходів;
3) відношення приросту споживчих витрат на одиницю приросту доходу кінцевого використання;
4) відношення сукупного споживання до сукупного попиту.

Тест 27

Використовуючи наведені варіанти відповідей, покажіть зв'язок між граничною схильністю до споживання та граничною схильністю до заощадження

1) сума показників граничної схильності до споживання та граничної схильності до заощадження дорівнює доходу кінцевого використання;
2) відношення між цими показниками характеризує середню схильність до споживання;
3) сума даних показників дорівнює 1;
4) точка на кривій, у якій вони урівноважуються, відповідає пороговому рівню доходу.

Тест 28

За теорією Дж. Кейнса обсяг споживчих витрат у країні залежить, перш за все, від:

1) рівня розвитку країни;
2) темпів зростання пропозиції грошей;
3) рівня доходу кінцевого використання;
4) кількості резидентів.

Тест 29

Чи є правильним твердження, що при зменшенні доходу кінцевого використання:

1) споживчі витрати скорочуються, а заощадження зростають;
2) споживчі витрати залишаються без змін, а заощадження скоро чуються;
3) скорочуються як споживчі витрати, так і заощадження;
4) споживчі витрати зростають, а заощадження скорочуються.

Тест 30

Дефляційний розрив знаходить своє відображення у:
1) недостатності заощаджень;
2) дефіциті товарів;
3) недостатньому попиті;
4) недостатній пропозиції.

Тест 31

Згідно з кейнсіанською теорією, рівень виробництва визначається:
1) рівнем повної зайнятості;
2) попитом на гроші;
3) рівнем процентної ставки;
4) величиною сукупного попиту.

Тест 32

У моделі "сукупний попит – сукупна пропозиція" зростання рівня цін:
1) не впливає на дію мультиплікатора;
2) обумовлює зниження впливу мультиплікатора на дохід;
3) обумовлює зростання впливу мультиплікатора на дохід;
4) обумовлює зростання граничної схильності до споживання.

Тест 33

Розширення виробництва можливе, коли:
1) чисті інвестиції = амортизації;
2) мультиплікатор = 1;
3) фактичні (заплановані) заощадження перевищують фактичні чи планові інвестиції;
4) всі відповіді неправильні.

Тест 34

Що з переліченого входить до поняття "ін'єкції"?
1) інвестиції;
2) імпорт;
3) податки;
4) заощадження.

Тест 35

Якщо реальний ЧНП зменшиться на 50 (у. г. о.), то споживчі витрати:
1) не зміняться;
2) знизяться на 50 (у. г. о.);
3) знизяться менше, ніж на 50 (у. г. о.);

4) знизяться більше, ніж на 50 (у. г. о.).

Тест 36

Якщо припустити, що гранична схильність до споживання становить 0,5, то якого значення, на Вашу думку, досягне мультиплікатор?

1) 2;
2) 0,5;
3) 1;
4) 5.

Тест 37

Чим вища гранична схильність до споживання, тим:

1) більші валові інвестиції:
2) менший мультиплікатор;
3) більші валові інвестиції і більший мультиплікатор;
4) більший мультиплікатор.

Тест 38

Відповідно до принципу акселератора індуційовані інвестиційні витрати мають місце у випадку:

1) якщо ВНП чи споживання скорочуються;
2) якщо ВНП чи споживання знаходяться на низькому рівні;
3) якщо ВНП чи споживання знаходяться на високому рівні;
4) якщо ВНП чи споживання зростають.

Тест 39

Яка із залежностей відповідає реальному процесу економічного життя?

1) високі граничні податкові ставки на доходи корпорацій та особисті доходи сприяють інвестиціям;
2) у періоди високого безробіття не відбувається створення нових робочих місць;
3) доля інвестицій у ВНП і темпи зростання продуктивності праці перебувають у зворотній залежності;
4) існує тісний прямий зв'язок між частиною ВНП, що спрямовується на інвестиції, та темпами зростання продуктивності праці.

Тест 40

За теорією мультиплікатора приріст НД більший за приріст інвестицій тому, що:

1) гранична ефективність капіталовкладень перевищує ставку процента;
2) інвестиції збільшують виробничий потенціал господарств;
3) інвестиції більші за заощадження;
4) зростання інвестицій збільшує інші складові частини попиту.

Тест 41

Функція сукупного попиту:

1) відображає рівновагу на ринках товарів та послуг при різних рівнях цін;

2) є сумою індивідуальних функцій попиту на товари та послуги;
3) є зростаючою відносно рівня цін;
4) визначає, що сума споживчого та інвестиційного попиту є зростаючою функцією від рівня цін.

Тест 42

При зниженні реальних касових залишків внаслідок підвищення рівня цін крива сукупного попиту:
1) зсувається вліво;
2) залишається на місці;
3) зсувається вправо;
4) можливі всі варіанти.

Тест 43

Збільшення сукупного попиту приведе до зростання рівноважного реального ЧНП і рівня цін, якщо зрушення сукупного попиту відбуваються на:

1) кейнсіанському, проміжному і класичному відрізках кривої *AS;*
2) проміжному відрізку кривої AS;
3) класичному відрізку кривої *AS;*
4) кейнсіанському відрізку кривої AS.

Тест 44

У моделі "сукупний попит – сукупна пропозиція" зростання сукупного попиту приведе:

1) до зростання граничної схильності до заощаджень;
2) до зростання реального обсягу виробництва на кейнсіанському відрізку кривої *AS;*
3) до зростання реального обсягу виробництва на класичному відрізку кривої AS;
4) до зростання цін на кейнсіанському відрізку кривої *AS.*

Тест 45

Той, хто втратив роботу внаслідок спаду в економіці, потрапляє до категорії безробітних, які охоплені:

1) фрикційною формою безробіття;
2) структурною формою безробіття;
3) перманентною формою безробіття;
4) кон'юнктурною формою безробіття.

Тест 46

Робітник, який звільнився за власним бажанням і входить до складу робочої сили, але поки що не знайшов роботу, потрапляє до категорії безробітних, які охоплені:

1) структурною формою безробіття;
2) перманентним безробіттям;
3) кон'юнктурною формою безробіття;
4) фрикційною формою безробіття.

Тест 47

Якщо людина хвора і не може працювати, то вона:

1) належить до розряду незайнятих у виробництві;
2) належить до безробітних;
3) не враховується у складі робочої сили;
4) розглядається як не повністю зайнята.

Тест 48

В умовах повної зайнятості рівень фрикційного безробіття становить величину, що:

1) менша 1%;

2) дорівнює 0;
3) менша за рівень кон'юнктурного безробіття;
4) усі відповіді неправильні.

Тест 49

Монетаристи стверджують, що якщо на ранніх стадіях економічного підйому наймані робітники помиляються у своїх прогнозах відносно динаміки цін, то:

1) рівень безробіття стабільний;
2) рівень безробіття падає;
3) рівень безробіття зростає;
4) зростає природний рівень безробіття.

Тест 50

Згідно з поглядами М. Фрідмена рівновага на ринку праці за умов природного рівня безробіття означає, що:

1) очікуваний рівень інфляції дорівнює фактичному;
2) відсутнє як фрикційне, так і структурне безробіття;
3) реальний рівень інфляції перевищує очікуваний;
4) структурне безробіття дорівнює фрикційному безробіттю.

Тест 51

Інфляція попиту виникає в умовах:

1) неповної зайнятості;
2) які наближаються до повної зайнятості;
3) повної зайнятості;
4) зростання граничної схильності до споживання.

Тест 52

Інфляція витрат обумовлена:

1) зростанням споживчих витрат;
2) зростанням інвестиційних витрат;
3) зростанням собівартості продукції;
4) зростанням сукупних витрат.

Тест 53

Інфляційний розрив обумовлюється:

1) зростанням сукупного попиту в умовах неповної зайнятості;
2) зростанням сукупного попиту в умовах, які наближаються до повної зайнятості;
3) зростанням сукупного попиту в умовах повної зайнятості;
4) усі відповіді правильні.

Тест 54

Інфляційний податок – це:

1) втрата капіталу власниками грошових коштів внаслідок інфляції;

2) різниця між дефлятором та індексом цін;
3) різниця між номінальним та реальним доходом;
4) усі відповіді правильні.

Тест 55

Зміни яких показників найбільше сприяють інфляції попиту?
1) зростання індивідуальних податків;
2) зростання граничної схильності до заощаджень;
3) зростання доходу кінцевого використання;
4) зростання ставки процента.

Тест 56

Яка з величин найбільш сприяє інфляції пропозиції?
1) споживання;
2) інвестиції;
3) податки;
4) державні витрати.

Тест 57

Сукупний попит на інвестиції залежить від:
1) норми чистого прибутку;
2) очікуваної норми чистого прибутку і відсоткової ставки ;
3) відсоткової ставки;
4) інвестицій в основний капітал.

Тест 58

До недоходних факторів споживання і заощадження не відносяться:
1) податки;
2) відсоткова ставка;
3) доход;
4) рівень цін.

Тест 59

Державний борг це сума попередніх:
1) бюджетних дефіцитів;
2) державних витрат;
3) бюджетних надлишків за відрахуванням бюджетних дефіцитів;
4) бюджетних дефіцитів за відрахуванням бюджетних надлишків.

Тест 60

Інфляція – це податок на:
1) уряд, вона збільшує розміри бюджетного дефіциту;
2) власників державного боргу, вона збільшує розміри бюджетного дефіциту;
3) власників державного боргу, вона скорочує розміри бюджетного дефіциту;
4) уряд, вона скорочує розміри бюджетного дефіциту.

Тест 61

До яких економічних наслідків може призвести державний борг?

1) зниження рівня життя;
2) збільшення сукупних національних витрат;
3) скорочення виробничих можливостей національної економіки;
4) перерозподіл національного багатства між членами суспільства.

Тест 62

Ефект витіснення, пов'язаний з державним боргом, який виник внаслідок зростання державних витрат:

1) призводить до зменшення податкових надходжень;
2) приводить до зростання виробничого потенціалу в майбутньому;
3) приводить до зменшення ставки процента;
4) скорочує приватні інвестиції;

Тест 63

Якщо уряд щорічно буде прагнути до збалансованого бюджету, то цей бюджет:

1) буде сприяти послабленню інфляції;
2) буде стимулювати сукупний попит;
3) буде посилювати коливання у межах економічного циклу;
4) буде вирівнювати коливання у межах економічного циклу.

Тест 64

Відносні витрати по обслуговуванню державного боргу вимірюються:

1) відношенням суми процентних сплат за боргом до обсягу ВНП;
2) сумою державного боргу;
3) відношенням розміру боргу до обсягу ВНП;
4) сумою процентних сплат за боргом.

Тест 65

Державний борг виступає як зобов'язання держави перед платниками податку. Це викликано тим, що:

1) державний борг дорівнює сумі активів держави;
2) основна маса державних облігацій належить громадянам країни та національним фірмам;
3) громадяни отримують трансфертні платежі;
4) офіційні дані занижують розмір державного боргу.

Тест 66

Ефект витіснення передбачає, що:

1) споживання товарів і послуг зростає, а обсяг інвестицій скорочується;
2) імпорт витісняється вітчизняними товарами;
3) зростання державних витрат приводить до зменшення приватних інвестицій;

4) зростання приватних інвестицій приводить до зменшення державних витрат.

Тест 67

Значний бюджетний дефіцит дозволяє:

1) збільшити ставку процента, підвищити міжнародну цінність національної валюти та збільшити обсяг чистого експорту;
2) зменшити ставку процента, знизити міжнародну цінність національної валюти та збільшити обсяг чистого експорту;
3) збільшити ставку процента, знизити міжнародну цінність національної валюти та збільшити обсяг чистого експорту;
4) збільшити ставку процента, підвищити міжнародну цінність національної валюти та зменшити обсяг чистого експорту;

Тест 68

При інших рівних умовах великий бюджетний дефіцит уперіод повної зайнятості призводить до:

1) скорочення міжнародної цінності національної валюти;
2) інфляції, обумовленої зростанням витрат;
3) зростання реальної процентної ставки;
4) зниження реальної процентної ставки.

Тест 69

Дефіцит Державного бюджету утворюється, коли:

1) сума податкових надходжень скорочується;
2) витрати держави зменшуються;
3) сума активів держави перевищує розміри її зобов'язань;
4) сума витрат держави перевищує суму податкових надходжень.

Тест 70

Однією з реальних проблем державного боргу є:

1) зростання заощаджень при всіх рівнях доходу кінцевого використання;
2) зростання стимулів підвищення ефективності виробництва;
3) відтік частини національного продукту за межі країни;
4) зменшення диференціації у доходах населення.

Тест 71

Проблеми, пов'язані із зростанням державного боргу, мають менше значення для економіки порівняно з проблемами скорочення обсягу виробництва та зростання безробіття. Це твердження відображає точку зору прихильників:

1) бюджету, який балансується на циклічній основі;
2) кривої Лаффера;
3) щорічно збалансованого бюджету;
4) функціональних фінансів.

Тест 72

Державний бюджет, збалансований на циклічній основі, був би наслідком:
1) зростання державних витрат, зниження податків у період економічного підйому;
2) скорочення державних витрат, збільшення податків у період економічного спаду;
3) скорочення державних витрат, зниження податків у період економічного спаду;
4) зростання державних витрат, зниження податків у період економічного спаду.

Тест 73

Яскраво виражена антиінфляційна фіскальна політика передбачає:
1) зростання податків і більш високий рівень державних витрат;
2) підвищення рівня оподаткування та скорочення державних витрат;
3) скорочення як державних витрат, так і податкових надходжень;
4) зниження податків і більш високий рівень державних витрат.

Тест 74

Урядова політика в галузі витрат і оподаткування називається:
1) монетарною політикою,
2) політикою розподілу доходів;
3) політикою, заснованою на кількісній теорії грошей;
4) фіскальною політикою.

Тест 75

Маніпуляції з державними витратами і податками для досягнення бажаного рівноважного рівня доходу та виробництво належать до:
1) політики, яка заснована на кейнсіанській функції споживання;
2) політики, орієнтованої на дефляційний розрив;
3) кейнсіанської фіскальної політики;
4) кредитної політики.

Тест 76

За кейнсіанською теорією макроекономічної рівноваги для доказу необхідності державного втручання в економіку фіскальними методами використовується теза:
1) державне втручання забезпечує більш ефективний розвиток економіки;
2) якщо ціни стабільні, то є впевненість, що ринок забезпечить макроекономічну рівновагу в умовах повної зайнятості;
3) нестабільність розвитку приватного сектора не породжує макроекономічних проблем;
4) тільки держава може брати до уваги регіональні інтереси.

Тест 77

Якщо уряд передбачає підвищити рівень реального ЧНП, він може:
1) знизити державні закупки товарів та послуг;

2) знизити рівень бюджетного дефіциту;
3) знизити податки;
4) зменшити трансфертні платежі.

Тест 78

Прямий зв'язок мок чистими податковими надходженнями та реальним ЧНП:

1) поширює можливості для підтримки повної зайнятості;
2) підвищує ефективність дискреційної фіскальної політики, спрямованої на подолання рецесії та досягнення повної зайнятості;
3) знижує вплив змін обсягу планових інвестицій на рівень НД та зайнятості;
4) автоматично приводить до створення бюджетних надлишків у період рецесії.

Тест 79

Норма обов'язкових банківських резервів:

1) вводиться як засіб, що стримує від вилучення вкладів;
2) складає середню величину маси грошей, необхідну для вилучення потреб населення;
3) тепер не використовується;
4) вводиться, насамперед, як інструмент впливу на грошову пропозицію M^S.

Тест 80

Сукупність усіх комерційних банків надає гроші у позику, створюючи поточні рахунки. В результаті грошова маса:

1) зростає на величину більшу, ніж загальна сума депозитів;
2) не змінюється;
3) зменшується на загальну величину готівкових грошей та банківських депозитів;
4) збільшується на величину меншу, ніж загальна сума депозитів.

Тест 81

Загальна грошова маса зростає кожного разу, коли комерційні банки:

1) збільшують свої вклади у Національному банку;
2) вилучають частину своїх грошей з Національному банку;
3) зменшують свої зобов'язання за поточними рахунками, сплачуючи готівкові чи безготівкові гроші по внесках;
4) збільшують обсяги позик, які надаються населенню.

Тест 82

У банку Х, який є одним з багатьох банків, знаходиться депозит величиною 10000 гривень. Норма обов'язкових резервів – 25%. Цей депозит здатний збільшити суму наданих позик на:

1) 25000 гривень;
2) 10000 гривень;

3) 7500 гривень;
4) правильних відповідей немає.

Тест 83

Надлишкові резерви комерційного банку складаються з:
1) активів, які не є грошима, але при необхідності можуть швидко перетворюватись на гроші;
2) різниці між величиною фактичних резервів комерційного банку та величиною обов'язкових банківських резервів;
3) суми внесків за поточними рахунками;
4) грошових і "майже грошових" активів, які зберігаються у банку та перевищують обсяг банківських депозитів.

Тест 84

При збільшенні норми обов'язкових резервів з 20% до 30% з'ясувалося, що система комерційних банків відчуває нестачу резервів у розмірі 60 млн.гривень. якщо суму резервів збільшити неможливо, то грошову масу слід скоротити на:
1) 180 млн. гривень;
2) 350 млн. гривень;
3) 60 млн. гривень;
4) 200 млн. гривень.

Тест 85

Максимально можливе збільшення суми безстрокових внесків дорівнює:
1)надлишковим резервам, поділеним на величину грошового мультиплікатора;
2) різниці між активами і зобов'язаннями плюс власний капітал;
3) різниці між фактичними резервами та надлишковими резервами;
4) надлишковим резервам, помноженим на величину грошового мультиплікатора.

Тест 86

Яке з наведених тверджень є неправильним:
1) фактичні резерви комерційного банку дорівнюють надлишковим резервам плюс обов'язкові резерви
2) банківські активи плюс власний капітал дорівнюють зобов'язанням;
3) капітал дорівнює різниці між сумами активів і зобов'язань;
4) окремий комерційний банк може надавати позики обсягом, який дорівнює величині надлишкових резервів.

Тест 87

Активи банку – це:
1) готівкові гроші, акції та вклади до запитання;
2) готівкові гроші, власність і акції;

3) внески до запитання, акції та резерви;
4) готівкові гроші, власність і резерви.

Тест 88

Якщо ліквідність банку дорівнює 100%, то:

1) прибутковість банку висока;
2) прибутковість банку нульова;
3) норма обов'язкових резервів низька;
4) усі відповіді неправильні.

Тест 89

В якому випадку ми маємо справу з емісією готівкових грошей?

1) один із векселів, який куплений Національним банком, викуповується трасатом;
2) Національний банк купує у держави казначейські зобов'язання і платить готівкою;
3) службовець знімає у банку зі свого рахунку заробітну плату готівкою;
4) тільки-но-надруковані банкноти надійшли з друкарень до Національного банку.

Тест 90

Яка з нижченаведених операцій викликає скорочення балансу Національного банку:

1) надання касового кредиту;
2) продаж валюти;
3) збирання податкових надходжень державою;
4)переоблік векселів.

Тест 91

Як базова величина для визначення мінімальних резервів комерційних банків служить сума їх:

1) депозитів;
2) банкнот Національного банку;
3) кредитів;
4) касової готівки.

Тест 92

Якою є мета підвищення облікової ставки процента Національним банком України:

1) необхідно збільшити грошову масу;
2) необхідно сприяти інвестуванню;
3) необхідно стримати попит на позичковий капітал;
4) необхідно пожвавити кон'юнктуру.

Тест 93

Комерційний банк може активно випускати в обіг безготівкові гроші в межах:

1) грошей Національного банку, які знаходяться в його розпорядженні;
2) своїх внесків;
3) свого касового резерву;

4) свого надлишкового резерву.

Тест 94

Важливою умовою збереження вартості грошей є:

1) державний контроль цін;
2) контроль емісійного банку урядом;
3) дефіцитне постачання народного господарства грошима;
4) забезпечення грошового обігу золотом чи валютою.

Тест 95

Юридично безготівкові гроші – це:

1) заборгованість банку;
2) банківський кредит;
3) заборгованість щодо банку;
4) зобов'язання щодо банку.

Тест 96

Якщо мінімальні банківські резерви дорівнюють 0, то можливість грошової емісії складає:

1) нескінчену величину;
2) невизначену величину;
3) 0;
4) 100%.

Тест 97

Коли йдеться мова про систему зв'язаного грошового обігу – це означає, що:

1) існує домовленість про тверді валютні курси;
2) впроваджені заходи з валютного контролю;
3) існують законодавчі положення про норми покриття грошової маси;
4) існують законодавчі положення про максимальні ціни.

Тест 98

Яка з наведених форм торговельних бар'єрів не є суттєвою перешкодою для вільної торгівлі?

1) імпортна квота;
2) ліцензії на експорт та імпорт;
3) добровільні експортні обмеження;
4) немає правильної відповіді.

Тест 99

Складова частина платіжного балансу країни – рахунок поточних платежів – не включає:

1) транспортні послуги іноземним державам;
2) товарний експорт;
3) чисті доходи від інвестицій;
4) зміни в активах країни за кордоном.

Тест 100

Крива попиту на англійські фунти зрушиться вправо, якщо (порівняно з іншими країнами):

1) і реальні ставки процента, і рівень інфляції у Англії виявляться відносно вищими;
2) реальні ставки процента в Англії виявляться відносно вищими, а рівень інфляції відносно нижчим;
3) реальні ставки процента в Англії виявляться відносно нижчими, а рівень інфляції відносно вищим;
4) і реальні ставки процента, і рівень інфляції в Англії виявляться відносно нижчими.

Тест 101

Якщо кажуть, що країна девальвувала свою валюту, то мається на увазі, що:

1) країна відмовилась від золотого стандарту;
2) у країні дефіцит торговельного балансу;
3) внутрішня купівельна спроможність одиниці валюти знизилась;
4) уряд підвищив ціну, за якою він буде купувати золото.

Тест 102

Як може вплинути на фізичний обсяг експорту та імпорту України помітне зниження ціни гривні в іноземних валютах?

1) експорт та імпорт зростуть;
2) експорт знизиться, імпорт зросте;
3) експорт та імпорт знизяться;
4) експорт зросте, імпорт знизиться.

Тест 103

Припустимо, що між США та Україною встановлений режим вільноплаваючих валютних курсів. Це означає, що при зростанні попиту на гривні:

1) пропозиція гривень знизиться;
2) ціна гривні у валюті США знизиться;
3) ціна долара США у гривнях знизиться;
4) пропозиція долара США зменшиться.

Тест 104

Якщо ВНП України знижується, то при системі вільноплаваючих валютних курсів:

1) імпорт і ціна гривні будуть знижуватись;
2) імпорт і ціна гривні зростатимуть;
3) імпорт буде зростати, а ціна гривні знижуватись;
4) імпорт буде знижуватись, а ціна гривні зростати.

Тест 105

Чим обумовлюється курс валюти в системі плаваючих валютних курсів?

1) розміром золотого запасу країни;
2) рівнем національного доходу;
3) попитом і пропозицією іноземних валют;
4) усі відповіді правильні.

Тест 106

Україна вирішує встановити контроль над зовнішньою тор гівлею з тим, щоб знизити дефіцит платіжного балансу. Одним з наслідків цього рішення буде:

1) зниження українського імпорту;
2) зниження рівня інфляції в країні;
3) зниження українського експорту;
4) зниження сальдо торговельного балансу.

Тест 107

Якщо при режимі фіксованих валютних курсів рівень інфляції в Україні виявиться вищим, ніж в інших країнах, то:

1) український експорт знизиться, а імпорт зросте;
2) український експорт зросте, а імпорт знизиться;
3) український експорт та імпорт знизяться;
4) український експорт та імпорт зростуть.

Тест 108

Дефіцит платіжного балансу:

1) не змінює грошової бази;
2) не впливає на кількість грошей в обігу;
3) зменшує кількість грошей у країні;
4) збільшує кількість грошей у країні.

Тест 109

Якщо країна з високим рівнем інфляції для того, щоб стримати інфляцію, проводить рестриктивну грошову політику (політику дорогих грошей), це призводить до:

1) підвищення конкурентоспроможності продукції цієї країни;
2) підвищення обмінного курсу цієї країни;
3) збільшення експорту;
4) зниження обмінного курсу країни.

Тест 110

Крива Філліпса в короткостроковому періоді відображає:

1) обернену залежність між ВВП і безробіттям;
2) пряму залежність між ВВП і безробіттям;
3) пряму залежність між інфляцією і безробіттям;
4) обернену залежність між інфляцією і безробіттям.

Тест 111

Теорія гнучкого ринку праці спирається на:

1) природне безробіття;
2) фактичне безробіття;
3) циклічне безробіття;
4) добровільне безробіття.

Тест 112

Добровільне безробіття є елементом:

1) теорії гнучкого ринку праці;
2) класичної теорії;
3) кейнсіанської теорії;
4) теорії раціональних очікувань.

Тест 113

Згідно з кейнсіанською теорією причиною циклічного безробіття є:

1) надмірна заробітна плата;
2) недостатність сукупного попиту;
3) недостатня гнучкість ринку праці;
4) низька еластичність заробітної плати від попиту і пропозиції на ринку праці.

Тест 114

У довгостроковому періоді крива Філліпса відображає:

1) обернену залежність між інфляцією і безробіттям;
2) пряму залежність між інфляцією і безробіттям;
3) залежність безробіття від інфляції;
4) незалежність безробіття від інфляції.

Тест 115

Крива Лоренця відображає:

1) абсолютну рівність у розподілі особистих доходів;
2) фактичний розподіл особистих доходів;
3) відносну рівність у розподілі особистих доходів;
4) відносну нерівність у розподілі доходів.

Тест 116

Нерівність у доходах середніх домогосподарств зумовлюється:

1) непропорційним розподілом соціальних трансфертів;
2) великими коливаннями первинних доходів;
3) низьким рівнем державного соціального захисту;
4) недосконалістю механізму оплати праці.

Тест117

Стійке зростання обсягів виробництва у розрахунку на одного зайнятого у моделі Р. Солоу пояснюється:

1) збільшенням чисельності населення;
2) зростанням норми заощаджень;
3) технологічним прогресом;
4) правильні відповіді 1 та 3.

Тест 118

Основним інструментом неокласичного аналізу економічні зростання є:
1) ex ante аналіз;
2) виробнича функція;
3) ex post аналіз;
4) податкова ставка.

Тест 119

За основу зростання в моделі Р. Солоу приймається:
1) зростання продуктивності праці;
2) зростання продукту;
3) зростання рівня цін;
4) зростання зайнятості.

Тест 120

Неокейнсіанська модель економічного зростання базується:
1) на моделі AD – AS;
2) на моделі взаємодії мультиплікатора і акселератора;
3) на моделі IS – LM;
4) усі відповіді неправильні.

Тест 121

Найбільш суттєва причина економічного зростання у розвинутих країнах – це:
1) зростання кваліфікації робочої сили;
2) збільшення обсягу капіталу, що застосовується;
3) технологічні зміни у виробництві;
4) реалізація грошово-кредитної та фіскальної політики, яка сприяє економічному зростанню.

Тест 122

Дані про зростання реального обсягу ВНП на душу населення і реального обсягу ВНП:
1) занижують економічне зростання, тому що вони не беруть до уваги фактор забруднення навколишнього середовища;
2) занижують економічне зростання, тому що вони не беруть до уваги скорочення робочого часу, що має місце;
3) свідчать, що реальний обсяг ВНП на душу населення завжди зростає швидше, ніж сумарний реальний обсяг ВНП;
4) перебільшують економічне зростання, тому що вони не беруть до уваги поліпшення життя.

Тест 123

Економічне зростання може бути проілюстровано:

1) рухом точки по кривій виробничих можливостей;
2) зрушенням вліво кривої виробничих можливостей;
3) зрушенням вправо кривої виробничих можливостей;
4) рухом від однієї точки до іншої за межами кривої виробничих можливостей.

Тест 124

В економіці, яка характеризується повною зайнятістю, високі темпи економічного зростання вимагають:

1) зниження норми заощаджень та інвестицій;
2) високої норми заощаджень і високої норми інвестицій;
3) низької норми заощаджень та високої норми інвестицій;
4) високої норми заощаджень і низької норми інвестицій.

Тест 125

Статистика більшості економічно розвинених країн свідчить:

1) у періоді буму зростає кількість нових робочих місць;
2) доля інвестицій у ВНП і темпи зростання продуктивності праці знаходяться у зворотній залежності;
3) скорочення чисельності зайнятих робітників призводить до зниження середньої продуктивності праці;
4) існує тісний прямий зв'язок між частиною ВНП, що спрямовується на інвестиції, та темпами зростання продуктивності праці.

Тест 126

Якщо виробнича функція має зростаючу віддачу від масштабу, це відповідає:

1) інтенсивному типу зростання;
2) екстенсивному типу зростання;
3) змішаному типу зростання;
4) правильних відповідей немає.

Тест 127

Якщо виробнича функція має спадку віддачу гід масштабу, це відповідає:

1) екстенсивному типу зростання;
2) інтенсивному типу зростання;
3) падінню виробництва;
4) змішаному типу зростання.

Тест 128

В моделі Р. Солоу стійке зростання обсягу виробництвірозрахунку на одного зайнятого пояснюється:

1) технічним прогресом;
2) зростанням норми заощаджень;
3) приростом населення;

4) технічним прогресом і приростом населення.

Тест 129

В неокласичних моделях акцент робиться на:

1) працю як фактор зростання;
2) капітал як фактор зростання;
3) економію факторів виробництва і покращення організації виробництва;
4) усі відповіді правильні.

Тест 130

Найбільш сильний вплив на хід економічних циклів здійснює динаміка:

1) споживчих витрат;
2) чистих інвестицій, спрямованих у виробництво товарів довготривалого використання;
3) чистих інвестицій, спрямованих на збільшення товарно-матеріальних запасів;
4) державних витрат.

Основні позначення

A – амортизація
$AD_{L_}$.сукупний попит на працю
AD – сукупний попит
AS – сукупна пропозиція
AS_L – сукупна пропозиція праці
b – акселератор
C – споживчі витрати
C_0 – автономне споживання
c – середня схильність до споживання
c' – гранична схильність до споживання
DJ – доход кінцевого використання
d – депозити населення
E – експорт
F – чисельність безробітних
G – державні витрати
GIP – валовий внутрішній продукт (ВВП)
GNP – валовий національний продукт (ВНП)
H – грошова база
I – інвестиції
I_g – валові приватні інвестиції
I_n – чисті інвестиції
IT – інфляційний податок
i – відсоток
î – ліквідна пастка
k – капіталоозброєність
L – чисельність зайнятих у виробництві
M – грошова маса
M_1 – операційний попит на гроші
M_2 – спекулятивний попит
$M^D(i)$ – попит на гроші як майно або спекулятивний
M^S – пропозиція грошей
m – мультиплікатор
NE – net export (чистий експорт
NI– national income (національний доход
NKE – net capital export (чистий експорт капіталу
NNP – net national product (чистий національний продукт
P – рівень цін
Inf – інфляція
P – інфляція, викликана зростанням заробітної плати

PI – особистий доход
q – гранична схильність до експорту
R – рента
r – працездатне економічно активне населення
Rb – номінальна норма процента з облігацій
Re – ринкова вартість прибутку з акцій
R – сальдо рахунку валютних резервів
r – норма обов'язкових мінімальних банківських резервів
S – заощадження
SE – сеньораж
s – норма заощаджень
s' – гранична схильність до заощаджень
T – податкові надходження)
t – термін безробіття
T(Y) – tax rate (податкова ставка)
$T'(Y)$ – marginal tax rate (гранична податкова ставка)
$\check{T}(Y)$ – average tax rate (середня податкова ставка)
Tr – transfers (трансферти)
U – unemployment rate (рівень зайнятості)
u – рівень безробіття
u^* – рівень природного безробіття
u – фактичний рівень безробіття
v – turnover flow (швидкість обігу грошей)
W – wage (заробітна плата
Y – доход
Y^V – величина НД, яка йде на кінцеве використання
Y_F – доход за умови повної зайнятості
Y^{*-} потенційний національний доход в умовах повної занятості
y – продуктивність праці
Z – імпорт
ZB – платіжний баланс
ΔZB – зовнішньоторговельне сальдо
γ – параметр Оукена
ν – коефіцієнт акселерації
n.m.u. – умовні грошові одиниці

Література

1. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика. Учебник. – М.: МГУ. Изд-во "Дело и Сервис", 2000. – 345 с.
2. Базилевич В.Д., Баластрик Л.О. Макроекономіка. Навчальний посібник. – К.: Атака, 2002. – 368 с.
3. Економічна теорія: Навч. посібник / За ред. В.О.Білика, П.Т.Саблука; 4-е вид.. перероб. та доп. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 560 с.
4. Економічна теорія. Політекономія: підручник / За ред. В.Д.Базилевича. – К.: Знання-Прес, 2001. – 376 с.
5. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики. – М.: Экономика, 1989. – 318 с.
6. Луссе А. Макроэкономика: ключевые вопросы: Учебное пособие. – СПб.: Изд-во "Питер", 1999. – 342 с.
7. Макроэкономика: Учебник / Общ. ред. Л.С.Тарасевича. – СПб.: Экономическая школа, 1994. – 427 с.
8. Макконел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика.: Пер. с англ.. 11-го изд. – К.: Хагар-Демос, 1993. – 785 с.
9. Манків Грегорі Н. Макроекономіка / Пер. з англ.; Наук. ред. пер. С.Панчишина. – К.: Основи, 2000. – 588 с.
10. Мікроекономіка і макроекономіка. Підручник у двох частинах. За заг. ред. С.Будаговської. – К.: Основи, 1998. – 683 с.
11. Микро-, макроэкономика: Практикум / Под общ. ред Ю.А.Огибина. – СПб: Литера плюс, СПб оркестр, 1994. – 432 с.
12. Мікроекономіка і макроекономіка: підручник для студ. економ. спец. закл. освіти: у 2 ч./ С.Будаговська, О.Кілієвич, І.Луніна та ін.; За заг. ред. С.Будаговської – К.: Основи, 1998.- 518 с.
13. Панчишин С. Макроекономіка: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2001. – 616 с.
14. Радіонова І.Ф. Макроекономіка та економічна політика: Підручник. – К.: Таксон, 1996. – 316 с.
15. Савченко А.Г., Пухтаєвич Г.О., Тітьонко О.М. Макроекономіка: Підручник. – К.: Либідь, 1999. – 286 с.
16. Сакс Дж. Д., Ларрен Ф. Б. Макроэкономика. Глобальный подход: Перю с англ. – М.: Дело, 1996. – 619 с.
17. Семюелсон Пол А., Нордгауз Вільям Д. Макроекономіка: Перекл. з англ.. – К.: Основи, 1995. – 725 с.

18. Чухно А.А. Розвиток теорії грошей та практики регулювання грошового обігу: Спец. курс / Мін-во освіти України. КУ ім.. Тараса Шевченка. – К., 1994. – 115 с.

Навчальне видання

МАКРОЕКОНОМІКА

Авторський колектив:

Гойчук О.І., Аврамчук Л.А., Болгарова Н.К.,
Гуща І.О., Коваль О.М., Ожелевська Т.С., Паневник Т.М.,
Побережець Т.І., Пащенко О.В., Рудий М.М., Талавиря М.П.

Верстка і макетування – Лисенко Л.І.

Підписано до друку 16.11.2009 р. Формат 60х84/16 Папір офсетний
Гарнітура Times. Ум. др. арк. 28 Тираж прим.
Зам. №

Відруковано ПП Лисенко М.М.
м. Ніжин, вул. Шевченка, 26. Тел.: (067) 4412124
E-mail: milanik@land.ru

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК №2776 від 26.02.2007 р.